Vlada Tuzlanskog kantona
**FINANSIRA**

Ekonomski fakultet Tuzla | Agenore d.o.o. Brčko distrikt BiH | Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd

**P R O J E K T  I M P L E M E N T I R A  K O N Z O R C I J**

# *STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE U TUZLANSKOM KANTONU ZA PERIOD 2009.-2013. GODINE*

**- Nacrt dokumenta -**

***Juni 2008. godine***

# *Sadržaj*

***LISTA SKRAĆENICA*** ..... ***5***

**1. ANALIZA STANJA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA** ..... **7**

**1.1 Makroekonomski okvir razvoja** ..... **8**

1.1.1. Historijski i društveno-ekonomski okviri ..... 8

1.1.2. Vanjski ekonomski okviri (WTO, EU) ..... 9

1.1.3. Stanje unutrašnjeg ambijenta poslovanja za poljoprivredu u TK ..... 10

**1.2. Prirodni uslovi razvoja poljoprivrede** ..... **11**

1.2.1. Klimatske karakteristike ..... 11

1.2.2. Zastupljenost i raspored pojedinih tipova zemljišta, sa osnovnim agrohemijskim karakteristikama ..... 13

1.2.3. Površina, struktura i način korištenja poljoprivrednog zemljišta ..... 15

1.2.4. Površine pod sistemima za navodnjavanje i odvodnjavanje poljoprivrednog zemljišta ..... 16

1.2.5. Reguliranje vodnog režima zemljišta u cilju poboljšanja poljoprivredne proizvodnje ..... 18

1.2.6. Rejonizacija poljoprivrede ..... 18

**1.3. Poljoprivreda i životna sredina** ..... **22**

1.3.1. Biodiverzitet i genetički resursi u poljoprivredi ..... 22

1.3.2 Poljoprivreda i stanje očuvanosti okoliša ..... 23

**1.4. Stanje poljoprivredne proizvodnje po vrstama, granama proizvodnje i organizacija iste** ..... **25**

1.4.1. Uloga i doprinos primarne poljoprivrede u stvaranju bruto domaćeg proizvoda TK ..... 25

1.4.2. Organizaciono-ekonomska obilježja nosilaca poljoprivredne proizvodnje ..... 26

1.4.3. Analiza fizičkog obima biljne proizvodnje i indeksa biljne proizvodnje ..... 35

1.4.4. Analiza fizičkog obima stočarske proizvodnje i indeksa stočarske proizvodnje ..... 58

1.4.5. Analiza stanja i uslova za razvoj organske proizvodnje ..... 67

**1.5. Poljoprivreda i ruralni razvoj** ..... **68**

1.5.1. Opći osvrt i trendovi u ruralnim područjima ..... 68

1.5.2. Karakteristike poljoprivrednih gospodarstava ..... 70

**1.6. Stanje prerađivačke industrije** ..... **71**

1.6.1. Prerada biljnih proizvoda ..... 72

1.6.2. Prerada stočarskih proizvoda ..... 74

1.6.3. Prerada ribe ..... 75

1.6.4. Prerada pčelinjih proizvoda ..... 75

1.6.5. Prerada ljekovitog i aromatičnog bilja ..... 76

1.6.6. Proizvodnja bezalkoholnih pića i mineralnih voda ..... 76

1.6.7. Proizvodnja konditorskih proizvoda ..... 77

1.6.8. Proizvodnja gotove hrane ..... 77

**1.7. Ljudski resursi ..... 77**
1.7.1. Stanovništvo Tuzlanskog kantona ..... 77
1.7.2. Demografske tendencije ..... 78
1.7.3. Struktura stanovništva ..... 80
1.7.4. Radni resursi, zaposlenost i nezaposlenost ..... 81
1.7.5. Zaposlenost u poljoprivredni i prehrambenom sektoru u Tuzlanskom kantonu ..... 84

**1.8. Saobraćajna i energetska infrastruktura ..... 84**
1.8.1. Drumski saobraćaj ..... 84
1.8.2. Željeznički saobraćaj ..... 85
1.8.3. Vodni i vazdušni saobraćaj ..... 85
1.8.4. Multimedijalni saobraćaj ..... 85
1.8.5. Snabdjevanje električnom energijom ..... 86
1.8.6. Gasovodna mreža ..... 86
1.8.7. Mogućnost korištenja novih obnovljivih izvora energije ..... 87

**1.9. Stanje uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda ..... 87**
1.9.1. Uvoz poljoprivrednih proizvoda ..... 89
1.9.2. Izvoz poljoprivrednih proizvoda ..... 92

**1.10. Institucije u poljoprivredi ..... 96**
1.10.1. Institucije na nivou BiH ..... 96
1.10.2. Institucije na nivou Federacije BiH, Tuzlanskog kantona i općina ..... 99
1.10.3. Naučno-stručne i obrazovne institucije ..... 101
1.10.4. Udruženja, zadrugarstvo i ostale organizacije ..... 102

**1.11 . Stanje legislative u sektoru poljoprivrede ..... 105**
1.11.1. Poljoprivredni propisi na nivou BiH ..... 105
1.11.2. Poljoprivredni propisi na nivou FBiH ..... 106
1.11.3. Poljoprivredni propisi u Tuzlanskom kantonu ..... 107
1.11.4. Buduće potrebe usklađivanja sa EU legislativom u poljoprivredi ..... 107

**1.12. Stanje agrarne politike u Tuzlanskom kantonu ..... 109**
1.12.1. Uvodne napomene ..... 109
1 12.2. Koncept i ciljevi agrarne politike ..... 109
1.12.3. Budžet za poljoprivredu i analiza poticaja ..... 112

**1.13. SWOT analiza poljoprivrede Tuzlanskog kantona ..... 124**

**1.14. Procjena mogućih budućih kretanja u poljoprivredi ..... 129**
1.14.1. Pristup i vrste scenarija ..... 130
1.14.2. Perspektive biljne proizvodnje ..... 130
1.14.3. Perspektive stočarske proizvodnje ..... 140
1.14.4. Indeksi - scenariji ..... 145

**2. VIZIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA ..... 163**

2.1. Metode definiranja vizije ..... 164
2.2. Učesnici u definiranju vizije ..... 164
2.3. Vizija razvoja poljoprivrede Tuzlanskog kantona do 2018. godine ..... 164

**3. DEFINIRANJE STRATEŠKIH CILJEVA RAZVOJA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA ..... 169**

3.1. Metoda definiranja strateških ciljeva ..... 170
3.2. Definiranje ciljeva po vrstama proizvodnje i oblastima ..... 171
3.3. Strateški ciljevi i specifični prioriteti u poljoprivredi Tuzlanskog kantona ..... 171
3.4. Utjecaj strateških ciljeva na ostale djelatnosti u Tuzlanskom kantonu ..... 191

**4. DUGOROČNA AGRARNA POLITIKA ..... 219**

4.1. Načela i ciljevi agrarne politike ..... 222
4.2. Politika razvoja ruralnih područja ..... 225
4.3. Politika i izvori finansiranja u poljoprivredi ..... 232
4.4. Subvencije ..... 236
4.5. Politika uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda ..... 241
4.6. Politika cijena u poljoprivredi ..... 244

**5. PLAN AKCIJE ..... 247**

5.1. Razvijanje plana akcije ..... 248
5.2. Planiranje i smjernice za učesnike u realizaciji Strategije razvoja poljoprivrede ..... 248
5.3. Implementacija strategije ..... 249
5.4. Ocjena realizacije strategije ..... 249
5.5. Plan akcije razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu za period 2009.-2013. godine ..... 251

**6. OPERATIVNI PLAN ZA 2009. GODINU ..... 269**

**7. PRILOZI ..... 279**

7.1 Učesnici u izradi strategije ..... 280
7.2. Bibliografske reference ..... 287
7.3 Relevantna legislativa ..... 289
7.4 Statistički podaci ..... 290
7.5 Popis tabela ..... 291
7.6 Popis slika i grafikona ..... 293

## *LISTA SKRAĆENICA*

***A***
ALDI- Nevladina organizacija u BiH

***B***
BATA – Institut za akreditaciju BiH
BiH – Bosna i Hercegovina

***C***
CAP – (Common Agricultural Policy) Zajednička agrarna politika EU
CEFTA – (Central European Free Trade Agreement) Srednjoeuropski ugovor o slobodnoj trgovini
CDM - (Clean development mehanism) Mehanizam čistog razvoja

***D***
D.D. – Dioničko društvo
DOO – Društvo sa ograničenom odgovornošću

***E***
EU- Europska unija
EUROSTAT – Agencija za statistiku EU
ECON – Udruženje-mreža za ekonomsku saradnju
EUROLAB – Međunarodna asocijacija laboratorija za mjerenja, testiranja i analize
EEZ – Europska ekonomska zajednica

***F***
FAO (Food and Agriculture Organization) - Organizacija za hranu i poljoprivredu
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine

***G***
GDP – Društveni bruto proizvod (gross domestic product)
GMO- Genetički modificirani organizmi
GLOBALGAP – Standard u proizvodnji hrane

***H***
HACCP – (Hazard Analysis Critical Control Point) Analiza opasnosti i kontrola kritičnih tačaka/Sistem samokontrole za osiguranje zdravstvene ispravnosti

***I***
ICA – (International Community Association) Međunarodni zadružni savez
ISO - (International Standards Organization) Međunarodna organizacija za standarde
ISPA – (predpristupni instrument) Podrška zaštite okoliša i razvoja/širenje transporta
IPA – Instrument predpristupne pomoći

***K***
KUD – Kulturno umjetničko društvo
KM – Konvertibilna marka

***L***

LAG – Lokalne akcione grupe

***M***

MPŠV TK – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK
MDG – Milenijumski ciljevi razvoja(Millennium development goals)

***N***

NUTS - Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku
NVO – Nevladine organizacije

***O***

OK – Organska kontrola
OECD – (Organisation for Economic Cooperation and Development) Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

***P***

PPM – Prerada i promet mlijeka
PRSP – Strategija za smanjenje siromaštva (Powerty reduction Strategy

***Q***

QIF (EU QIF) – (Quick impact facility) Sredstva brzog djelovanja Europske unije

***R***

RS – Republika srpska

***S***

SAD- Sjedinjene Američke Države
SAPARD – (predpristupni instrument) Fond za razvoj poljoprivrede i sela, a posebno podrška struktralnog prilagođavanja sektora poljoprivrede i seoskih područja
SARD – Koncept održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja
SSP – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SN TK – Službene novine TK
SPS – (Single Payment Scheme) Jedinstvena shema plaćanja za poljoprivrednike
SAPS - Jedinstvena shema plaćanja za poljoprivrednike prema površini
SESMARD – Projek tehničke pomoći EU javnoj upravi poljoprivrednog sektora

***T***

TK – Tuzlanski kanton
TE – Termo elektrana

***U***

UNDP – (United Nations Development Programme) Razvojni program ujedinjenih nacija
USAID – Program pomoći SAD
USD – Američki dolar

***W***

WTO - (World Trade Organisation) Svjetska trgovinska organizacija

# *1. ANALIZA STANJA SEKTORA POLJOPRIVREDE U TUZLANSKOM KANTONU I SWOT ANALIZA*

## 1.1. MAKROEKONOMSKI OKVIR RAZVOJA

### 1.1.1. Historijski i društveno-ekonomski okvir

Historijski i društveno-ekonomski okviri koji se izražavaju kroz političko-državno ustrojstvo BiH i dugotrajnu, postratnu *tranzicionu recesiju* kroz koju ova zemlja prolazi, čine nepovoljno okruženje za razvoj Tuzlanskog kantona.

BiH ima kompleksan administrativni sistem, koji čine dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i jedan distrikt (Brčko distrikt BiH). Jedan od entiteta (FBiH) i sam čini federaciju deset kantona. To sve čini da je zakonodavstvo izdijeljeno na više nivoa vlasti u zemlji, zbog čega je i često neusklađeno i neadekvatno.

Bosanskohercegovačko državno ustrojstvo fragmentizira jedinstveni administrativni i ekonomski prostor, što:

1. stvara teškoće u izgradnji kapaciteta za održivi ekonomski sistem i zakonodavno i institucionalno harmoniziranje sa razvijenim zemljama, posebno EU, uključujući odsustvo vlastitih prihoda države;
2. otežava upravne postupke javne uprave u pružanju javnih usluga društvu, te blokira implementaciju zakona na državnom nivou, iako su doneseni u skladu sa europskim standardima;
3. više «nivoa vlasti» komplicira i poskupljuje administrativno vođenje zemlje;
4. čini neusaglašenu metodologiju statističke obrade po entitetima proizvodeći nepouzdane podatke o nezaposlenosti, GDP i drugim makroekonomskim podacima sa državnog nivoa.

Ovakav sistem producira nejedinstven ekonomski prostor, isključuje vođenje cjelovite makroekonomske politike**,** sputan slobodan tok ljudi, kapitala i robe, nejedinstvenu ekonomsku legislativu, dok s druge strane se mora imati u vidu intenziviranje procesa globalizacije i, u tom okviru, proces europeizacije najširih prostora, država i regija cijelog europskog kontinenta. Za BiH će postati neizbježno prihvatanje najprije:

- standarda Svjetske trgovinske organizacije (WTO), a prije svega uklanjanje barijera trgovinskoj razmjeni (smanjenje i ukidanje carina, poticaja i drugih oblika zaštite domaće privrede), zatim
- standarda EU u vezi sa slobodnim protokom robe, rada i kapitala (standardi u kvaliteti robe, tehnologija, ekološki standardi, standardi tržišta rada i kapitala, te fiskalnoj, socijalnoj politici državnih organa itd.);
- već oko 2009. godine, dakle za oko dvije godine kada se očekuje da će Republika Hrvatska ući u EU granice EU će pomjeriti svoje granice do BiH.

Sve ove okolnosti zahtjevaće od svih sudionika u razvojnom procesu maksimalno koordinirano racionalno ponašanje u podizanju prvenstveno nivoa izvozne konkurentnosti kompanija.

- Kanton i općine, pa i država u cjelini će morati sve brže da se transformiraju u javni menadžment koji će profitabilno servisirati biznis, te stvarati infrastrukturne i druge uslove za konkurentan i razvojno održiv biznis.
- U tržišnoj selekciji razvojne i izvozne prodore ostvarivaće najsposobniji poduzetnici i menadžeri i na taj način optimizirati razvojnu dinamiku.
- Kroz i nakon privatizacije, u poslovni prostor BiH pa i općina Tuzlanskog kantona, inkorporiraće se sve efikasniji inozemni menadžeri i poduzetnici često i multinacionalne kompanije koji bi, takođe, trebalo da doprinesu ubrzanju razvoja i uključenju u europsko i svjetsko tržište.
- Uključenjem BiH u EU, koje se može očekivati oko 2015. godine, ili nešto kasnije, sasvim je izvjesno da će doći do povećanja inozemnih investicija i aktivnijeg inozemnog poduzetništva sa povoljnim razvojnim implikacijama.

### 1.1.2. Vanjski ekonomski okvir (WTO, EU)

Iako je u posljednjim godinama bilježila rast proizvodnje u poljoprivredno-prehrambenom sektoru, BiH će se u narednom periodu suočiti s velikim izazovima:[1] "članstvo u CEFTA-i i WTO-u, te potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju s EU, s jedne strane, dovešće do povećavanja mogućnosti za poljoprivredni izvoz, ali s druge strane i umanjiti zaštite u vezi s uvozom, što će dovesti do nižih cijena proizvoda i povećavanja konkurentnosti na domaćem tržištu." Otuda su perspektive razvoja poljoprivredne proizvodnje u direktnoj funkciji sa pripremama poljoprivredno-prehrambenog sektora za eurointegracije. U dinamičkom kontekstu prilogdbe su višeslojne, i to naspram:

(1) *Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU* (SSP);
(2) Procesa pregovora o članstvu u EU (nakon potpisivanja *Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju EU*);
(3) Pristupanja WTO-u.

**(1)** U slučaju **Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju EU** dominantne su političke i neke institucionalne prilagodbe (liberalizacija trgovine robama, politički dijalog, usklađivanje zakonodavstva, kao i druga područja saradnje poput industrije, okoliša i energije. Nakon započetih pregovora sa EU o SSP (2005.), te završenih tehničkih pregovora (2006.) i parafiranja SSP za BiH (2007.), konačno potpisivanje SPP očekuje se u maju 2008. godine.

**(2)** U **procesu pregovora o članstvu u EU** (nakon pristupanja *SSP*) se aktualizira tok pregovora o članstvu, koji podrazumijeva: (a) usporedbu pravnih sistema u EU i BiH («screening»), (b) bosanskohercegovačko predstavljanje svoje pregovaračke pozicije i (c) neposredni tok «pregovora».

BiH značajno kasni u ovim pripremama, a nisu napravljeni ni elementarni institucionalni preduslovi za razvoj poljoprivrede (npr., nema državnog Ministarstva za poljoprivredu, nema konzistentne poljoprivredne politike, nema inventara zemljišnih resursa, nema jedinstvene statistike, itd.), zbog čega se može reći da je poljoprivreda jedna od najslabije uređenih oblasti domaće proizvodnje. Ekonomske reforme kasne, a u njima posebno sektor poljoprivrede, naročito sektor hrane (primarni, poljoprivredni dio). Ovaj sektor zbog svog zaostajanja, nedovoljnog poticaja, dovodi u opasnost da ostane nepripremljen za integrisanje u WTO i EU, odnosno ne mogu prihvatiti obaveze koje se nametnu u toku pregovoranja».[2]

U okviru *Strategije integriranja BiH u EU*, za poljoprivredu su donijete slijedeće upute, koje govore o nedostatku najelementarnijih mjera za prilagođavanje poljoprivrede europskim uslovima:

• uskladiti domaće zakonodavstvo sa zakonodavstvom EU-a u oblasti poljoprivrede i donijeti nužne zakone i standarde u hrani, posebice u oblasti i zaštiti bilja;
• pripremiti politike i programe poljoprivrednog razvoja BiH izraditi strategiju razvoja poljoprivrede;
• donijeti nužne propise o zaštiti zemljišta;
• definirati pravila o vlasničkim odnosima i iznajmljivanju zemljišta;
• regulirati kreditiranje poljoprivrede, itd.

Dakle, i *de jure* i *de facto* treba u svim segmentima poljoprivrednog sektora poći *ex nihilo* kada je riječ o institucijama i procesima poljoprivrede tržišnog tipa.

Ono o čemu će se pregovati sa EU, kada je u pitanju poljoprivredni sektor, jeste: poljoprivredni i ruralni razvoj, sigurnost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor.[3]

Među najosjetljiva pitanja u pregovorima sa EU spadaju ona koja govore o budućim, europskim perspektivama održivosti bosanskohercegovačke poljoprivredne proizvodnje (proizvodne kvote, plafoni potpora, prijelazna razdoblja i sl.). S ulaskom u EU čekaju nas problemi sa: (1) otvorenim granicama za trgovinu sa svim zemljama članicama EU, (2) izuzimanjem proizvodnih potpora iz državnog budžeta, (3) izuzimanjem potpora

[1] Izvješće iz oblasti poljoprivrede za BiH2007. godine, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, Sarajevo, 2007, str. I.

[2] *Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH 2006-2010*, Sarajevo, 2006.

[3] Sadržaj poljoprivrednog poglavlja:

(1) Horizontalna pitanja: Agencija za plaćanje, Integrirani administrativni kontrolni sistem (IAKS), trgovinski mehanizmi, politika kvalitete, organska poljoprivreda, sistem poljoprivrednog računovodstva, državne potpore, direktna plaćanja iz budžeta EU,

(2) Politika ruralnog razvoja, tržišni redovi: ratarski usjevi, šećer, voće i povrće i prerađevine, duhan, vino i alkohol, mlijeko, meso (goveđe, svinjsko, ovčje, peradsko), jaja i med, tekstilni proizvodi, ostali proizvodi (škrob, krma, cvijeće, sjeme, hmelj).

za neke poljoprivredne proizvode, (4) propisanim standardima kvalitete i uslovima trženja, (5) većom administracijom i kontrolom i (6) pravom na izvoznim subvencijama.

Očekuje se da će ovi problemi u ispunjavanju odgovarajućih kvota, propisa i standarda, uz razna ograničenja poput onih o zabrani marketiranja domaćih proizvoda na bosanskohercegovačkom tržištu, dovesti domaću poljoprivredu u mnogo težu situaciju nego što je sada. U takvim okolnostima najvažnije tržište za bh. poljoprivrednike u budućnosti predstavlja bosanskohercegovačko tržište. Pitanje, dakle, nije da li će biti velikih izvoznika ili ne. Pitanje je šta se može uraditi da se poveća udio domaćih poljoprivrednih proizvoda u prodaji na domaćem tržištu.

Prema tome, uz prioritete u odgovarajućim «usklađivanjima»[4] bosanskohercegovačka poljoprivredna politika mora posvetiti pažnju malim, pogotovo primarnim proizvođačima, koji su, u odsustvu poticajnog poduzetničkog okruženja, pred zatvaranjem svojih biznisa ili prinuđeni na otkupne uslove velikih prerađivača.

**(3) Pristupanje WTO-u** za sada je u sjeni aktivnosti BiH oko dobijanja statusa kandidata za prijem u EU, iako je BiH podnijela zahtjev za članstvo u WTO još 1999. godine, što je podrazumjevalo i odgovore na nekoliko setova pitanja koja su postavljena i na području poljoprivrede. Posljednji *Akcioni plan*, koji je prihvatilo Vijeće ministara BiH u 2007. godini, odnosi se i na aktivnosti u sektoru poljoprivrede, koje podrazumijevaju izračunavanje agregatnih mjera podrške domaćoj poljoprivrednoj proizvodnji, kao i konstultacije sa relevantnim institucijama, na svim nivoima, o pitanjima poljoprivrednih subvencija.

Dakle, s obzirom da je proces europskih integracija nezaustavljiv, te da se u maju 2008. očekuje potpisivanje *Sporazuma o slobodnoj trgovini* po kome ćemo se naći na tržištu većem od 500 miliona ljudi, ključno je pitanje u kojem položaju će se naći naši poljoprivredni poduzetnici, posebno mali primarni proizvođači. Prijelazni period koji je za poljoprivredu dat do 2010. godine, morao bi za zakonodavne i izvršne ovlasti biti krajnji rok za mobilizaciju oko osnaženja domaćih poljoprivrednika, od nedostajućeg ministarstva poljoprivrede na državnom nivou i sektorskih strategija do pomoći konkretnim projektima (povoljniji krediti, potpore iz državnog budžeta i sl.). Predstoji hitna promjena «pogleda» na svijet poljoprivrede i u Tuzlanskom kantonu, uz artikuliranje načina na koji se interesi i potrebe Kantona uklapaju u *Strategiju integriranja BiH u EU*.

### 1.1.3. Stanje unutrašnjeg ambijenta poslovanja za poljoprivredu u Tuzlanskom kantonu

Tuzlanski kanton zauzima površinu od 2.649 km2, odnosno 10,1% teritorije Federacije Bosne i Hercegovine ili 5,17% teritorije Bosne i Hercegovine, sa gustinom naseljenosti od 189,8 stanovnika po km². Prema procjenama Federalnog zavoda za statistiku iz 2007. godine, na ovom području živi 496.982 stanovnika, sa gustinom naseljenosti od 187,6 stanovnika/km². Prema istom izvoru, ukupan broj zapolenih je 71.293, a nezaposlenih 86.411, dok je neto plaća u KM iznosila 564,73 KM, što je ispod prosječne plaće za Federaciju BiH (603,21%). Bruto domaći proizvod u Federaciji BiH za 2006. godinu, iznosi 12.146.338 KM, odnosno 2.738 KM po stanovniku.

U postojećim političkim i ekonomskim prilikama BiH, uz neodgovarajuću institucionalnu infrastrukturu na nivou države i oskudne poticajne mjere na svim nivoima administrativno-teritorijalne strukturiranosti zemlje, tržišne reforme poljoprivrede nailaze na ozbiljne probleme i zastoje, što usporava i razvoj poduzetništva poljoprivrednog sektora. BiH bilježi trend usporavanja ekonomskog rasta, čiji je uzrok, kako stoji u prvom Biltenu Svjetske banke *«Ekonomski tendovi i analiza za BiH»*, «sporiji napredak strukturalnih reformi», a najveći neuspjeh u ovim reformama je upravo reforma u poljoprivrednom sektoru. Dakle, u mnogome je zakazala tranzicija poljoprivrede u BiH, s obzirom da smo daleko od moderne poljoprivredne djelatnosti zasnovane na efikasnosti, konkurentnosti, intenzivnosti i tržišnosti.

Pored slabosti i nedostatka reformskih zakona, značajni uzročnici problema u tranziciji su i problemi u privatizaciji, budući da nije izvršena dosljedna individualizacija svojinskih prava, koja je trebala rezultirati identifikacijom privatnih vlasnika i uspostavljanjem korporativnog upravljanja.

Prema istraživanju javnog mnjenja, koje je proveo ALDI (2005.), ispitanici u poljoprivrednim zadrugama identifikovali su slijedeće ključne prepreke razvoju poduzetništva u poljoprivredi:

[4] Ova "usklađivanja odnose se na: (1) uvođenje sistema potpore u obliku tzv. «jedinstvenog plaćanja po gospodarstvu»; (2) uspostavu i akreditaciju Agencije za plaćanja te uvođenje integriranog sistama kontrole poljoprivredne potpore, (3) usvajanje i provedba mjera ruralne politike; (4) uspostava sistema računovodstvenih podataka u poljoprivredi; (5) jačanje savjetodavne službe; (6) reorganizacija i opremanje veterinarske i fitosanitarne službe i (7) jačanje inspekcijskih službi u svim segmentima.

*Rezulati odgovora na postavljeno pitanje*

| Prepreke | Veliki problem | Djelično veliki problem | Djelimično mali problem | Mali problem |
|---|---|---|---|---|
| Finasiranje razvoja poslovanja | 77,42 % | 22,58 % | 0 % | 0 % |
| Nedostatak prerađivačkih kapaciteta | 32,26 % | 16,13 % | 16,13 % | 12,90 % |
| Nemogućnost izvoza | 51,61 % | 32,26 % | 3,23 % | 12,90 % |
| Niske cijene polj. proizvoda | 58,07 % | 35,48 % | 6,45 % | 0 % |

Dakle, kao najveće ključne prepreke razvoju poljoprivredne proizvodnje u BiH iskazane su: nedostatak finansijskih izvora za investiranje u poljoprivrdnu proizvodnju (77,4 % ispitanika) te nemogućnost izvoza i niske cijene poljoprivrednih proizvoda.

Lokalni proizvođači hrane nisu dovoljno svjesni mogućnosti koje prerađivači nude, niti su u dovoljoj mjeri organizirani kako bi svoje proizvode mogli prodavati velikim kupcima. Većina lokalnih proizvođača djelimično proizvodi za svoje potrebe, a djelimično za potrebe tržišta, prodajući svoje proizvode usko lokalnom krugu tržišta.

Znatan dio poljoprivredne proizvodnje i mnoštvo privatnih vlasnika, praktično, nije predmet ozbiljne javne pažnje, pa ni statističkog praćenja. U tim činjenicama je velik dio objašnjenja zašto BiH i njene regije nisu u stanju proizvesti dovoljnu količinu poljoprivrednih proizvoda za domaće tržište ili da farmeri BiH nisu osposobljeni za efikasnu konkurenciju uvoznim proizvodima, a pogotovo da svoje proizvode izvoze u okruženje.

Nedvojbeno je da je za potpuniju valorizaciju poljoprivrede kao strateškog resursa i zemlje i Tuzlanskog kantona, potrebno da se što veći obim proizvodnje i poduzetništva realizira u ruralnim i polururalnim naseljima. Dakle, u uslovima otvorene privrede, za aktiviranje ovih potencijala će biti neophodno iz temelja promjeniti agrarnu politiku kako na državnom tako i na nižim nivoima vlasti u BiH. Solidan oslonac razvoja ovih privrednih društava su trgovina koja osigurava nabavku mašina, alate, sadni materijal, mineralno gnojivo, zaštitna sredstva i ostala neophodna za veću poljoprivrednu proizvodnju, te veterinarske stanice.

Prema Prostornom planu Tuzlanskog kantona poslovni ambijent za razvoj poljoprivrede do 2025. godine pretpostavlja slijedeće:

(1) rast poljoprivredne proizvodnje će biti veoma blizu općem prosjeku, a poljoprivredno zemljište sve oskudniji i skuplji resurs,

(2) očekuje se da će se veći broj poljoprivrednih proizvođača transformirati u tržišno orijentirane i obrazovane farmere. Oni će, uz primjerenu podršku institucija sistema znati da se opredjele za tržišno najpropulzivniju vrstu proizvodnje u: ribolovstvu, povrtlarstvu, stočarstvu, voćarstvu, mješovitoj proizvodnji, pružanju usluga seoskog turizma ili u preradi poljoprivrednih proizvoda i da će oslabiti intenzitet iseljavanja iz ruralnih naselja. Ova naselja će se sve brže urbanizirati, pa će se smanjiti pritisak na urbana naselja, osobito na Tuzlu i gradove u neposrednom okruženju Tuzlanskog kantona.

## 1.2. PRIRODNI USLOVI RAZVOJA POLJOPRIVREDE

### 1.2.1. Klimatske karakteristike

Klima je jedan od osnovnih prirodnih faktora koji utiče na razvoj poljoprivrede na datom području. Klima određenog područja je rezultat aktivnosti unutar složenog sistema kojeg čine atmosfera, hidrosfera, litosfera i biosfera koji zajedno čine ekosistem.

Analiza klime određenog područja podrazumijeva obradu osnovnih klimatskih parametara sa jedne ili više meteoroloških stanica najbližih proučavanom području, a njihove vrijednosti zavise od mnogo faktora (geografski položaj, reljef, lokalne karakteristike područja, vegetacija, hidrografska mreža i sl.).

Na području čitave Bosne i Hercegovine pa tako i u Tuzlanskom kanton prisutna je umjereno-kontinentalna klima koju karakterišu topla ljeta i hladne zime. Područja na većim nadmorskim visinama odlikuju se kratkim ljetima i hladnim i oštrim zimama.

Tuzlanski kanton ima jasno izražena sva četiri godišnja doba sa maksimumom padavina tokom toplijeg perioda godine. U periodu jula i avgusta, moguće su veoma visoke temperature. Veoma visoke temperature vazduha registovane su tokom 2003. godine, kada su izmjerene i vrijednosti od 39.3ºC. Ovako visoke temperature vazduha mogu dovesti do nastanka požara i mogućih posljedica po zdravlje ljudi i materijalnih dobara. Osim toga, visoke temperature, u sadejstvu sa malom količinom padavina, mogu prouzrokovati pojavu suše. Najizraženiji sušni periodi zabilježeni su tokom 2000., 2002. i 2003. godine u vremenu od 90 dana. Pored veoma visoke temperature vazduha sušne periode karakteriše i opadanje nivoa vodotokova i hidroakumulacija što može dovesti do pojave zaraza uslijed nedostatka ispravne vode za piće.

Za područje ovog Kantona karakteristična je i pojava proloma oblaka koja je vrlo česta i redovno se dešava tokom proljeća, ljeta i jeseni na cijloj teritoriji Tuzlanskog kantona, dok se olujni vjetar relativno rijetko javlja (jednom do dva puta u tri mjeseca). Mraz je čest tokom zime i može izazvati velike štete u poljoprivredi i infrastrukturi naselja.

Radi definiranja klimatskih obilježja Tuzlanskog kantona, analizirane su srednje godišnje i godišnje vrijednosti važnijih meteoroloških pojava za period 2002.-2006. godine dobijene sa meteorološke stanice Tuzla (tabela 1.). Analizirani su slijedeći parametri klime:

- *maksimalna i minimalna temperatura vazduha (t, ºC);*
- *vazdušni pritisak (mb);*
- *relativna vlažnost vazduha (%);*
- *insolacija (časovi);*
- *oblačnost (desetine);*
- *količina padavina (l/m²);*
- *broj dana sa padavinama (≥ 0,1 mm);*
- *broj dana sa snježnim pokrivačem(≥ 1 mm);*
- *maksimalna visina snježnog pokrivača (cm).*

***Tabela 1.*** Srednje godišnje i godišnje vrijednosti važnijih meteoroloških pojava za period 2002.-2006. godine

| Klimatski parametri | 2002. | 2003. | 2004. | 2005. | 2006. |
|---|---|---|---|---|---|
| **SREDNJE GODIŠNJE VRIJEDNOSTI** | | | | | |
| Vazdušni pritisak (mb) | 981.5 | 982.2 | 981.7 | 982.1 | 981.1 |
| Temperatura ($^0$C) | 11.5 | 10.8 | 10.5 | 9.6 | 10.7 |
| Relativna vlažnost vazduha (%) | 74 | 71 | 77 | 78 | 77 |
| Oblačnost (desetine) | 6.2 | 5.6 | 6.5 | 6.4 | 6.0 |
| **GODIŠNJE VRIJEDNOSTI** | | | | | |
| Apsolutna maximalna temperatura ($^0$C) | 36.2 | 39.3 | 35.3 | 34.6 | 37.0 |
| Apsolutna minimalna temperatura ($^0$C) | -18.2 | -20.1 | -13.9 | -18.0 | -17.4 |
| Količina padavina (l/m²) | 964.7 | 733 | 1032 | 1215 | 907 |
| Broj dana sa padavinama (≥ 0,1 mm) | 162 | 134 | 177 | 175 | 158 |
| Broj dana sa snježnim pokrivačem (≥ 1 mm) | 40 | 66 | 55 | 81 | 51 |
| Maksimalna visina snježnog pokrivača (cm) | 24 | 30 | 26 | 45 | 18 |
| Trajanje insolacije (časovi, h) | - | 2085.2 | 1778.6 | 1729.9 | 1874.5 |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine*

Prosječna godišnja temperatura vazduha, u analiziranom periodu, iznosi 10,6$^0$C. Najveća apsolutna maksimalna temperatura vazduha izmjerena je 2003. godine i iznosila je 39,3$^0$C kada je izmjerena i najniža apsolutna minimalna temperatura vazduha, -20,1$^0$C. Prosječna godišnja vrijednost apsolutne maksimalne temperature vazduha, na području Tuzlanskog kantona u analiziranom periodu, je 36,5$^0$C dok prosječna godišnja vrijednost apsolutne minimalne temperature vazduha iznosi -17,5$^0$C.

Prosječna relativna vlažnost vazduha za analizirani višegodišnji period je 75,4% dok je srednja vrijednost vazdušnog pritiska 981,72mb. Prosječna oblačnost karakteristična za Tuzlanski kanton, izražena u desetinama, iznosi 6,1.

Količina padavina varira pri čemu je najmanja količina padavina u analiziranom periodu, zabilježena 2003. godine kada je iznosila 733l/m², dok je najveći broj dana sa kišnim padavinama bio u 2005. godini.

Maksimalna visina snježnog pokrivača, izražena u cm, izmjerena je 2005. godine kada se snježni pokrivač i najduže zadržao, čak 81 dan.

Insolacija odnosno dužina sijanja Sunca za dato područje zavisi od: geografske širine, nadmorske visine, godišnjeg doba, ekspozicije terena, oblačnosti i čistoće vazduha. Prosječna godišnja vrijednost insolacije za analizirani period iznosi 1493.6 časova pri čemu je najveća insolacija tokom proljeća i ljeta (maj, juni, juli, avgust), a najmanja zimi (decembar, januar, februar).

Na osnovu podataka dostupnih za 2006. godinu, može se zaključiti da se u toku godine najniža srednja temperatura vazduha javlja u zimskim mjesecima (decembru, januaru i februaru), dok se najviša javlja ljeti (u junu, julu, avgustu) (Tabela 2.). Prosječni vazdušni pritisak je 982.7mb dok je najviša količina padavina izmjerena u avgustu, a najniža u septembru. Ovakva količina padavina dovoljna je za uspješnu poljoprivrednu proizvodnju.

***Tabela 2.*** Srednje mjesečne vrijednosti temperature, vazdušnog pritiska i količine padavina za 2006. godinu

| Parametri klime | Januar | Februar | Mart | April | Maj | Juni | Juli | Avgust | Septembar | Oktobar | Novembar | Decembar |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Temperatura vazduha ($^0$C) | -1.8 | 1 | 5 | 11.6 | 14.9 | 18.2 | 21.4 | 18.6 | 16.6 | 12.6 | 7 | 3.4 |
| Vazdušni pritisak (mb) | 989.4 | 979.3 | 976.1 | 978.2 | 981.6 | 983.4 | 983.5 | 977.2 | 982.7 | 983.4 | 985.2 | 991.9 |
| Količina padavina (l/m2) | 38.6 | 45.7 | 99.3 | 96.3 | 74.2 | 134.3 | 60.7 | 196.1 | 33.3 | 40.2 | 45.1 | 42.7 |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine*

Srednja godišnja vrijednost temperature vazduha za 2006. godinu iznosi 10,7$^0$C. Apsolutna maksimalna temperatura vazduha iznosi 37$^0$C, dok je apsolutna minimalna temperatura vazduha -17.4 $^0$C (Tabela 3.). Vrijednosti osnovnih klimatskih parametara za 2006. godinu mogu se vidjeti iz Tabele 3.

***Tabela 3.*** Vrijednosti klimatskih parametara za 2006. godinu

| PARAMETRI KLIME | Vrednost |
|---|---|
| Srednja godišnja vrijednost t vazduha ($^0$C) | 10.7 |
| Apsolutna maksimalna t vazduha ($^0$C) | 37 |
| Apsolutna minimalna t vazduha ($^0$C) | -17.4 |
| Insolacija (sati) | 1874.5 |
| Vazdušni pritisak (mb) | 982.7 |
| Relativna vlažnost vazduha (%) | 77 |
| Količina padavina (l/m$^2$) | 907 |
| Broj dana sa padavinama | 158 |
| Broj dana sa snježnim pokrivačem | 51 |
| Oblačnost (desetine) | 6 |
| Maksimalna visina snježnog pokrivača (cm) | 18 |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine*

Osim povremenih pojava sušnih perioda koje se odlikuju visokim temperaturama vazduha i izraženim deficitom vode, područje Tuzlanskog kantona odgovara umjereno kontinentalnoj klimi i, stoga, ima povoljne klimatske prilike za intenzivniji razvoj poljoprivredne proizvodnje. Znači, klimatski faktori ne predstavljaju limitirjući faktor daljeg socioekonomskog i privrednog razvoja Tuzlanskog kantona. Sa stanovišta klimatskih uslova i agropedoloških karakteristika, ova oblast ima mogućnosti za razvijanje uspješne poljoprivredne proizvodnje.

### 1.2.2. Zastupljenost i raspored pojedinih tipova zemljišta, sa osnovnim agrohemijskim karakteristikama

Zemljište je jedan od važnih prirodnih resursa Tuzlanskog kantona i u pojedinim općinama poljoprivredna djelatnost je vrlo razvijena.

Po bonitetnoj pripadnosti, kao mjerilu plodnosti i upotrebne vrijednosti, određene su tri grupe zemljišta:

- zemljišta prikladna za kultiviranje (I-IV bonitetne kategorije)-agrozona- I;
- zemljišta manje prikladna za kultiviranje (V-VI bonitetne kategorije)-agrozona –II;
- zemljišta ograničena u upotrebi (VII-VIII bonitetne kategorije)-agrozona –III.

Na području Tuzlanskog kantona najzastupljenija je IV bonitetna kategorija sa 27.460,44ha, odnosno 27,72 %, V kategorija sa 26.684,97 ha, odnosno 26,94 % i VI koja zauzima 24.962,75 ha odnosno 25,20 % što znači da IV, V i VI bonitetna kategorija ukupno čine 79.108,16 ili 79,86% poljoprivrednog zemljišta. Udio kvalitetnog zemljišta agrozone-I je mali 15.681,72 ha, što je 15,80 % od ukupnog poljoprivrednog zemljišta Kantona. Obzirom na učešće IV i V kategorije od 54,66 %, nameće se neophodnost provođenja agrotehničkih i hidrotehničkih (odvodnjavanje i navodnjavanje) mjera u cilju podizanja proizvodne sposobnosti zemljišta. Agrozona –II je na površini 74.066,44 ha, sa više tipova zemljišta : planinska crnica, redzine, distrično smeđe tlo, eutrično smeđe i smeđe zemljište na krečnjaku. Obzirom na nagib terena ovih zemljišta, ona su izložena vrlo jakim erozivnim procesima. Agrozona –III se karakteriše tipovima zemljišta kao što su: planinska crnica, distrično smeđe i smeđe zemljište na krečnjaku.

U pogledu agrohemijskih odlika, prema dostupnim informacijama, zemljište Kantona je kiselo (od jako kiselog do slabo kiselog). U pogledu snabdjevenosti N (azotom) i, s tim u vezi, humusom, zemljišta su uglavnom slabo i srednje snabdjevena. Fosfor je ovim zemljištima uglavnom slabo zastupljen, dok je u pogledu dostupnog K (kalijuma) slaba i srednja snabdjevenost. Prema podacima Poljoprivrednog zavoda TK, koji radi ovu vrstu analiza, kompletiranje ovih podataka za Tuzlanski kanton treba tek da se sačini. Savjeti i neke mjere u agrotehničkom smislu, da se koriguju i poboljšaju parametri koji su navedeni, a od kojih zavisi produktivnost tla, su u fazi realizacije. Kalcifikacija je jedna od mjera da se ublaži kiselost. Edukacije u smislu važnosti pravilnog uzorkovanja zemljišta su sprovođene. Važnost pravovremenih i adekvatnih agrotehničkih mjera je od presudnog značaja u cilju sprječavanja zagađenja i zaštite zemljišta i okoliša općenito.

Poljoprivredne površine u Kantonu su zastupljene sa 49 %, ali nisu sve općine u tom pogledu jednako razvijene. Izdvajamao one najvažnije.

*Gračanica* je općina koja se nalazi u zapadnom dijelu Kantona, na površini od 216,0 km². Sastavljena je od dvadeset katastarskih općina. Osim krečnjaka, gline i drvne mase ova općina od prirodnih resursa raspolaže i poljoprivrednim površinama. Oranične površine zauzimaju 9.056 ha prostora. Gračanica je jedna od deset općina na nivou BiH koje su uspješno implementirale PLUD (Participatory Land Use Development=Proces učešća u razvoju načina korištenja zemljišta) metodologiju. Ova metodologija je uvedena u okviru FAO projekta „Inventar stanja zemljišnih resursa u Bosni i Hercegovini u poslijeratnom periodu“ koji je implementiran u periodu 2000.-2007. godina, uz finansijsku podršku Vlade Republike Italije. Ovaj projekt je obezbijedio primjenu modernih sredstava za planiranje i elektronsku bazu podataka o ispitanim zemljišnim resursima. Općina Gračanica pripada brdsko-planinskom području nadmorske visine 150-700 m, preko 80% poljoprivrednog zemljišta je u brdovitoj zoni (300-600 m n.v.). Osnovni tipovi zemljišta ustanovljeni u ovoj općini su: eutrično smeđe (eutric cambisol) najzastupljeniji sa 33 %, zatim lesivirano zemljište (luvisol) je zastupljen na 28,99 % površine i distrično smeđe zemljište (kiselo; distic cambisol) sa 17,31 %. Osim najzastupljenija tri tipa, ustanovljeni su još neki tipovi zemljišta: humofluvisol, calcocambisol, fluvisol, pseudogley, vertisol i eugley. Površina pod šumama zauzima 6.451 ha (29,86 %) što je značajan potencijal za drvnu industriju i razvoj turizma, posebno lovnog.

*Srebrenik* kao jedna od općina koje administrativno pripadaju ovom Kantonu. Površina joj je oko 248 km², spada u brdski poljoprivredni rejon, sa najvišim vrhom 917 m na Majevici koja se nalazi u istočnom dijelu općine. U poređenju s ostalim općinama Kantona, Srebrenik nema značajnije mineralne resurse. Više od polovine općine-56 % je poljoprivredno zemljište, dok ostalih 44 % je pod šumom i neplodno tlo. Osnovna odlika ovog terena je geološka građa i tektonski sklop sklon eroziji i stvaranju klizišta. Rijeka Tinja i njene pritoke su za vrijeme jačih padavina sklone bujici koja plavi poljoprivredno zemljište i objekte uz rijeku. Po kategorizaciji zemljišta iz 1982. godine, najplodnije je upravo to zemljište uz Tinju koje čini aluvion koji se prostire na 1.782 ha (11,9 %). Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta smatra se da 47 % čini kvalitetno i pogodno za poljoprivrednu proizvodnju. Prema podacima koji su u okviru projekta PADCO dobijeni, Srebrenik je općina koja ima relativno visok procenat obrađenog zemljišta u poređenju sa regijom „sjeveroistočna Bosna“ i drugim općinama koje su implementirale navedeni projekt.

*Gradačac* predstavlja općinu koja se prostire na 218 km², od čega poljoprivredno zemljište zauzima 124 km² (najviše je oranica 11.641 ha). Po pedološkoj karti, zemljište je svrstano u dolinsko i brijegovito. Dolinsko je smješteno u riječnim dolinama pogodno za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, dok se brijegovito smatra pogodnim za voćarsku i vinogradarsku djelatnost. Poljoprivredne površine povoljnih agropedoloških osobina i povoljni klimatski uslovi, općini Gradačac su objezbijedili vodeće mjesto u oblasti poljoprivredne proizvodnje Tuzlanskog kantona, posebno u oblasti voćarstva i preradi povrća. Prvenstveno se gaji šljiva kojoj je posvećena

manifestacija „Sajam šljive“ i trešnja kojoj je posvećena manifestacija „Trešnjarevo“. Posebna pažnja se zadnjih godina posvećuje proizvodnji „zdrave hrane“.

*Lukavac* je općina koja predstavlja jednu od najznačajnijih industrijskih, rudarskih i turističkih tačaka BiH. Zauzima najveću površinu Tuzlanskog kantona 337,0 km² u poređenju sa ostalih dvanaest općina. Ukupne poljoprivredne površine čine 11.344 ha od čega su oranične 7.045 ha.

Općina *Živinice* je ranije bila poljoprivredno orjentirana, dok se modernizacijom razvija djelatnost drvne industrije i rudarstvo. Zemljište je dio prirodnih resursa ove općine, od ukupne površine 291,0 km² općine, poljoprivredno zemljište je 37,9 % dok je pod šumom 49,9 % .

*Doboj Istok* je općina sa 41,0 km², nešto je veća od najmanje općine, Teočak (29,0 km²). Orjentirana na razvoj male privrede razvija industriju zdrave hrane, metalnu, drvoprerađivačku, tekstilnu, trgovinsku i ugostiteljsku djelatnost. Prirodni resursi ove općine su poljoprivredno zemljište - 43,07 % površine općine te šumsko zemljište, koje čini 27,43 %.

### 1.2.3. Površina, struktura i način korištenja poljoprivrednog zemljišta

Po Čl. 2 Zakona o poljoprivrednom zemljištu (Službene novine Tuzlanskog kantona 31.jula/srpnja 2000. godine, br.11) obradivim poljoprivrednim zemljištem smatraju se oranice, vrtovi, voćnjaci, vinogradi i livade. Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta 99.052,05 ha na prostoru Kantona, što je 88,33%, od čega oranične površine čine 59.524,81 ha odnosno 68,04 %, dok su pod voćnjacima 15.860,88 ha odnosno 18,13 %, livade su na 12.105,60 ha odnosno 13,83 % od ukupnog obradivog zemljišta. Pašnjaci su na području Kantona zastupljeni sa 11.560,70 ha ili 11,67%. Po svjetskim standardima granična vrijednost poljoprivredne površine po stanovniku je 0,44 ha, a za obradive je 0,17 ha po stanovniku. U odnosu na navedene granične vrijednosti, poljoprivredne površine na području Kantona su ispod svjetskog limita 0,20 ha po stanovniku, dok je prosjek obradivih povoljniji i iznosi 0,19 ha po stanovniku. Tuzlanski kanton, iz godine u godinu, ima sve lošiji odnos raspoloživih obradivih i poljoprivrednih površina po stanovniku sa tendencijom daljeg narušavanja i uništavanja kvaliteta zemljišta, što se može vidjeti iz Tabele 4. Zbog nekontroliranog oštećenja zemljišta (hemijska industrija, eksploatacija sirovina i izgradnja objekata) odnos raspoloživog obradivog zemljišta i poljoprivrednog zemljišta po stanovniku se smanjuje. Sadašnje stanje od 0,14 ha oranica po stanovniku, se smatra dovoljnim za osiguranje hrane, ali ne bi smjelo da se dalje smanjuje. U pogledu vlasništva na području Tuzlanskog kantona, 94,10 % poljoprivrednog zemljišta je u privatnom vlasništvu, dok je ostalih 5,90 % u državnom vlasništvu.

Odnos pojedinih načina korištenja poljoprivrednog zemljišta se mijenja i statistički prati. Tuzlanski kanton, po zvaničnoj statistici na nivou Federacije BiH u periodu 2004.-2006. godine, raspolaže oraničnim površinama kao što je prikazano u *Tabeli 4*.

***Tabela 4.*** Oranična površina po načinu korištenja od 2004.-2006. godine

| Pokazatelj | Jedinica mjere | Stanje | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 2004 | 2005 | 2006 | 2006/04* | 2006/05** |
| 1.Oranice i bašte/vrtovi | ha | 83.475 | 82.364 | 80.086 | 95,94 | 97,23 |
| 2. Žito | ha | 27.528 | 27.516 | 27.044 | 98,24 | 98,28 |
| 3. Industrijsko bilje | ha | 544 | 625 | 579 | 106,43 | 92,64 |
| 4. Povrtno bilje | ha | 14.010 | 14.140 | 14.013 | 100,02 | 99,10 |
| 5. Stočno krmno bilje | ha | 16.633 | 17.077 | 18.021 | 108,34 | 105,52 |
| **6. Ukupno (2-5)** | ha | 58.715 | 59.385 | 59.657 | 101,60 | 100,45 |
| 7. Ostalo na oranicama | ha | 539 | 480 | 751 | 139,33 | 156,45 |
| 8. Ugari | ha | 1.762 | 405 | 154 | 8,74 | 38,02 |
| 9. Neobrađene oranice i bašte | ha | 22.459 | 22.094 | 19.524 | 86,93 | 88,36 |

**Indeks (2004=100), **Indeks (2005=100)*

*Izvori : Statistički godišnjak/ljetopis 2005, Statistički godišnjak/ljetopis 2006, Statistički godišnjak/ljetopis 2007.*

Oranice i bašte, koje su uzete zbirno za prikazani trogodišnji period, su u trendu smanjivanja 3-4 %. Prema ovim podacima, oko 33 % obrađenih površina su pod žitom, povrtno bilje je zastupljeno sa oko 16,78 %, udio krmnog bilja je značajan oko 20 %. Površina koja je predstavljena ugarima je značajno varirala i značajno se smanjila.

***Tabela 5.*** Zastupljenost obradivih površina po općinama Tuzlanskog kantona (2006.)

| Općina | Oranice i bašte/vrtovi | Ukupno zasijane površine | Ostalo na oranicama | Ugari | Neobrađene oranice i bašte/vrtovi |
|---|---|---|---|---|---|
| Banovići | 694 | 691 | 3 | - | - |
| Čelić | 5.723 | 3.091 | 360 | - | 2.272 |
| Doboj Istok | 1.830 | 1.565 | 5 | 10 | 250 |
| Gračanica | 7.216 | 7.016 | 15 | - | 185 |
| Gradačac | 12.605 | 12.377 | 18 | 10 | 200 |
| Kalesija | 5.659 | 5.632 | 20 | - | 7 |
| Kladanj | 1.224 | 902 | - | - | 322 |
| Lukavac | 11.333 | 7.392 | 20 | - | 3.921 |
| Sapna | 3.548 | 1.106 | 39 | 25 | 2.378 |
| Srebrenik | 10.509 | 3.746 | 30 | 109 | 6.624 |
| Teočak | 1.150 | 1.136 | 14 | - | - |
| Tuzla | 10.592 | 7.210 | 17 | - | 3.365 |
| Živinice | 8.003 | 7.793 | 210 | - | - |
| **Tuzlanski kanton** | 80.086 | 59.657 | 751 | 154 | 19.524 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis 2007.*

*Tabela 5* prikazuje zastupljenost obradivih površina po općinama u okviru Kantona, prema statističkom podacima od 2004. godine. Prema prikazanim podacima na nivou Kantona od ukupne površine (2649,0 km$^2$) oranice i vrtovi čine 31,5 %. Površinski najviše oranica i bašta ima u Gradačcu, Lukavcu, Srebreniku i Gračanici..

### 1.2.4. Površine pod sistemima za navodnjavanje i odvodnjavanje poljoprivrednog zemljišta

***Navodnjavanje***

Zemljište i voda, neobnovljivi su prirodni resursi na kojima počiva sve živo na zemljinoj kugli, uključujući i državu, naciju, i cjelokupnu privredu bilo kojeg područja. S tim u vezi, razvoj navodnjavanja, koji povlači za sobom i razvoj poljoprivrede uopće, zavisi od raspoloživosti tih osnovnih resursa.

Voda, kao jedan od osnovnih prirodnih činilaca rasta i razvoja svake biljke, učestvuje u svim osnovnim procesima biljnog života. Stoga, rast i razvoj biljaka u mnogome zavise od sadržaja vode u vazduhu i u zemljištu.

Tuzlanski kanton je područje visokog hidroenergetskog potencijala. Količina padavina je optimalna, sa manom neravnomjerne raspodjele kako u toku godine tako i u toku vegetacijskog perioda poljoprivrednih kultura. Upravo ta neravnomjernost padavina dovodi do potrebe za navodnjavanjem ili odvodnjavanjem, u toku hidrološke godine kao i vegetacione sezone.

Navodnjavanjem se nadoknađuju količine vode neophodne za normalan rast i razvoj poljoprivrednih kultura, u uslovima nedovoljnih padavina ili njihovog nepovoljnog rasporeda u toku vegetacionog perioda. Navodnjavanje omogućava opstanak i život biljkama u predjelima sa dugim i permanentnim sušama, dok u ostalim regionima predstavlja dopunsku mjeru za dobijanje visokih prinosa i postizanje dvije žetve. Za područja koja se karakteriziraju promjenljivim klimatskim uslovima, gdje padavine i po količini i po rasporedu variraju iz godine u godinu, (kakav je slučaj i sa Tuzlanskim kantonom), navodnjavanje je bitan činilac povećanja i stabilizacije poljoprivredne proizvodnje. Primjenom navodnjavanja može se stabilizirati, odnosno uvećati proizvodnja hrane i podstaći razvoj stočarstva, prerađivačkih i drugih grana privrede.

Dostignuti stepen razvoja navodnjavanja u Tuzlanskom kantonu ne zadovoljava potrebe stabilne i efikasne poljoprivredne proizvodnje. Navodnjavanje se primjenjuje sporadično i nije našlo svoje pravo mjesto u poljoprivredi, jer ga svaka rodna godina potiskuje u drugi plan. Izgrađeni irigacioni sistemi su zapušteni i neispravni, tako su dijelom van upotrebe, ili se ne koriste zbog nemogućnosti većih ulaganja u proizvodnju i nedostatka interesa zbog dispariteta cijena i nesigurne naplate gotovih proizvoda.

U ukupnoj strukturi poljoprivrednog zemljišta BiH najveće učešće imaju polja sa 47,65% i šume sa 38,94 %. Posebno je malo učešće visokokultiviranog, pored navodnjavanog zemljišta. Nezvanični podaci ukazuju da se trenutno navodnjava negdje oko 3.000 ha, a u sušnim sezonama je osjetan nedostatak vode čak i za piće. Sa druge strane, za većinu malih sistema za navodnjavanje (uglavnom metodom kapanja i orošavanja) u zatvorenom

prostoru (plastenici i staklenici), odakle stiže najveća količina povrća na gradske pijace, ne postoje nikakvi podaci o površinama koje se navodnjavaju.

U Tuzlanskom kantonu postoje dobri uslovi za intenziviranje navodnjavanja i što se tiče zemljišta i raspoložive vode. Zato se mora pristupiti aktiviranju svih uslova i mogućnosti za povećanje proizvodnje hrane. Jedna od tih mogućnosti je navodnjavanje.

Strateško polazište navodnjavanja se sastoji u tome da ga ne treba tretirati samo kao mjeru borbe protiv suše i dopunsku mjeru za stabilizaciju poljoprivredne proizvodnje u njenoj sadašnjoj strukturi. Izgradnja irigacionih sistema treba da stvori ekonomske i organizacione okvire sa kojima bi se cjelokupna poljoprivredna proizvodnja, sa svim pratećim oblastima (stočarstvo, prerada, otkup, promet, itd.), transformirala u skladu sa primarnom proizvodnjom putem navodnjavanja. Čitavu strukturu prehrambene industrije, do najviših nivoa finalizacije treba transformirati i razvijati imajući u vidu sasvim novu resursnu, ekonomsku i proizvodnu osnovu koja nastupa u uslovima razvoja poljoprivrede sa navodnjavanjem.

Korištenje zemljišta, uz primjenu navodnjavanja, omogućava prije svega širi izbor poljoprivrednih kultura tokom vegetacije, naročito ranog povrća, dvije žetve u toku vegetacije po jedinici površine, sigurnu i stabilnu poljoprivrednu proizvodnju koja isključuje varijacije. Stoga se navodnjavanje danas posmatra ne kao mjera u proizvodnom procesu, koja treba da zamjeni ili dopuni nedovoljne prirodne padavine, već kao izuzetan faktor za intenzivnije korištenje agroekoloških i tehničkih uslova. Primjena ove mjere više se ne vezuje za aridne i semiaridne uslove i sušne godine, već je dejstvo navodnjavanja mnogo kompleksnije.

***Odvodnjavanje***

Obzirom na stanje prirodnih korita vodotoka (obale su obrasle vegetacijom, zatrpana su korita, vodotoci služe kao odlagališta smeća i drugog otpada, na vodotocima i pored vodotoka grade se razni objekti, uslijed čega dolazi do smanjenja proticajnog profila i značajnog ili potpunog začepljenja vodotoka i izlijevanja i malo većih voda), neophodna je zaštita od suvišnih voda na području Tuzlanskog kantona.

Zbog prisutnih i evidentnih problema suvišnih voda i štete koje nastaju od njih u naseljenim mjestima koja pripadaju Tuzlanskom kantonu, neophodno je sagledati problematiku i izraditi tehničku dokumentaciju – projekat otvorene kanalske mreže za naseljeno mjesto, potrebnih crpnih stanica i ostalih objekata (ustava, propusta i drugo). Projektom treba detaljno prikazati snimljeno postojeće stanje, kao i rješenja koja će omogućiti brzo i efikasno odvođenje vode iz naseljenog mjesta do odvodnih i obodnih kanala ili nekog drugog recipijenta. Zakon o elementarnim nepogodama nalaže da postojeća kanalska mreža u naseljima bude očišćena do kraja oktobra svake godine.

Također je neophodno poduzeti neophodne radove za zaštitu od suvišnih voda na pojedinim vodotocima uz vođenje računa o slijedećim principima:

- u urbanim sredinama bez obzira na značajne privredne objekte, zaštitne objekte je potrebno dimenzionirati na vode ranga 1/100, i sa rezervnom visinom od 80cm;
- na poljoprivrednim zemljištima zaštitne objekte je potrebno dimenzionirati na vode ranga pojave 1/20, i rezervnom visinom od 0,30 m;
- kod izbora materijala za oblaganje proticajnog profila, neophodno je voditi računa o ekološkim aspektima kao i karakteristikama samog područja.

Ono što je karakteristično kod rijeke Spreče, nizvodno od Modraca, je neophodnost deminiranja terena prije bilo kakavog zahvata vezanog za zaštitu voda.

Efikasnost rada iskopane kanalske mreže poremećena je na parcelama na kojima su prisutne depresije u kojima postoje uslovi za stvaranje povremenih vodoleža. Pojava vodoleža može biti sezonska ili periodična. Tehničko rješenje vodoleža svodi se na pravovremeno odvođenje prisutnih viškova vode iz depresija. Način odvođenja viška vode iz depresija uslovljen je nizom činilaca od kojih se mogu izdvojiti: udaljenost odvodnog kanala ili drena; dubina nivoa prve izdani; veličina depresije; način korištenja zemljišta i drugo.

Bujično-plavna područja u Tuzlanskom kantonu su:

- *neposredni sliv rijeke Save:* u okviru njega slivno područje vještačkih akumulacija ”Hazna” i ”Vidara” u Gradačcu (vode koje pripadaju akumulaciji "Hazna" se inače planiraju za pokrivanje potreba za vodom privrednih kapaciteta u Gradačcu);
- *sliv rijeke Drine:* zbog velikih padova dovodi do većih poplavnih talasa kao i do nošenja nanosa iz korita rijeke Drinjače i donjih tokova pritoka; u koritu rijeke Sapne prisutna je dubinska erozija;

- *sliv rijeke Bosne:* prisutna su tri dijela sliva u samom slivu rijeke Spreče-1. sliv akumulacije Modrac, 2. slivno područje rijeke Jale, i 3. nizvodno od VS Dobošnica sa desne strane su bujice Klokotnica I i II te Sokolska rijeka.

***Zaštita voda***

Uzroci zagađenja površinskih i podzemnih voda mogu biti veoma različiti: nekontrolirana primjena i upotreba pesticida i đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji; otpadne materije iz poljoprivredne proizvodnje (fekalne vode i stočna đubriva); otpadne, prethodno nepročišćene vode iz industrijskih postrojenja; otpadne vode iz domaćinstava, obično opterećene visokim sadržajem deterdženata i organskih materija, a bez prethodnog tretmana prečišćavanja, ispuštane u vodotoke; atmosferske otpadne vode sa saobraćajnica; procjedne vode iz neuređenih deponija itd. U seoskim naseljima veliki problem predstavljaju i septičke jame, koje nisu izgrađene prema sanitarnim uslovima i najčešće su vodonepropusne.

Kako se podzemne vode prihranjuju iz vodotoka, njihov kvalitet je u direktnoj vezi sa kvalitetom voda u vodotocima. Realizacija svih neophodnih mjera za zaštitu kvaliteta voda predstavlja bitan uslov za korišćenje voda i očuvanje ekoloških sistema u vodama i njihovoj okolini. U osnovama zaštite kvaliteta voda nalazi se sprovođenje složenih tehničko-tehnoloških mjera: prikupljanje otpadnih voda, predtretman, primarno, sekundarno, a u pojedinim slučajevima i tercijarno prečišćavanje otpadnih voda.

U skladu sa zahtjevima Europske unije, sve vode za naselja veća od 2000 ekvivalentnih stanovnika moraju se najmanje prečistiti sekundarnim (biološkim) tretmanom, dok se u određenim osjetljivim zonama, kao što su slivovi za vodosnabdjevanje, mora primjeniti tercijarni tretman. Slične mjere moraju primenjivati i svi industrijski zagađivači.

Za sprovođenje zaštite površinskih i podzemnih voda od zagađivanja, potrebno je slijedeće: utvrđivanje zona sanitarne zaštite izvorišta kao i sprovođenje mjera za zaštitu zakonom predviđenih; zabrana upuštanja otpadnih voda u vodotokove bez prethodnog tretmana otpadnih voda; izgradnja kanalizacione mreže i postrojenja za prečišćavanje fekalnih otpadnih voda i drugo. Zaštita voda podrazumijeva otklanjanje svih uzroka koji su doveli (a i dalje dovode) do narušavanja njihovog kvaliteta, prisustvom otpadnih i po zdravlje opasnih materija.

### 1.2.5. Reguliranje vodnog režima zemljišta u cilju poboljšanja poljoprivredne proizvodnje

Jedan od osnovnih preduslova za visoku i stabilnu poljoprivrednu proizvodnju je uređenje vodnog režima zemljišta primjenom osnovnih hidromelioracionih mjera-*navodnjavanje* i *odvodnjavanje zemljišta.*

Vodni bilans zemljišta podrazumijeva kvantitativne promjene sadržaja vode u zemljištu na nekom području u nekom vremenskom periodu, pri čemu je neophodno uzimanje u obzir svih rashoda i priliva vode. Najveći priliv vode je uglavnom od padavina, ali on, također, može biti i od doticanja vode sa strane i od podzemnih voda, dok rashode vode uglavnom čine infiltracija i filtracija vode u dublje horizonte zemljišta kao i evapotranspiracija kao potreba biljaka za vodom - od nje se polazi u melioracijama. Ukoliko je priliv vode od nje manji za reguliranje vodnog režima, potrebno je primjeniti navodnjavanje, u suprotnom treba primjeniti odvodnjavanje. Zbog toga je veoma bitno pravilno odrediti vrijednosti potencijalne evapotranspiracije nekog područja.

### 1.2.6. Rejonizacija poljoprivrede

U trinaest općina Tuzlanskog kantona, od primarne poljoprivredne proizvodnje razvijeno je voćarstvo, ratarstvo i stočarstvo.

Voćarstvo je najzastupljenije u općinama u centralnom i sjevernom dijelu Kantona, pri čemu se najviše gaje šljiva i jabuka (Gradačac, Gračanica, Lukavac, Teočak, Tuzla, Čelić, Srebrenik). U zasadu šljiva, koji čine oko 90% svih zasada najzastupljenija je sorta Stenlej, dok preostalih 10% zasada čine jabuka i kruška.

U stočarskoj proizvodnji najrazvijenije je govedarstvo dok su, u odnosu na tu proizvodnju, ovčarstvo i peradarstvo slabije zastupljeni. Proizvodnja svinja je slabo razvijena i postoji u nekoliko općina (Gradačac, Lukavac, Srebrenik, Tuzla, Živinice).

Dominantne ratarske kulture na teritoriji Tuzlanskog kantona su: pšenica, kukuruz i ječam. Najviše pšenice zasijano je i požnjeveno u općinama Gradačac, Lukavac i Tuzla, pri čemu je najveći ukupni prinos pšenice od 4.725 tona postignut u općini Gradačac koja ujedno ima i najveću požnjevenu površinu pod ovom kulturom. Najmanji ukupan prinos pšenice zabilježen je u općini Kladanj, 160 tona. Prosječan prinos pšenice za cijeli Kanton iznosio je 4 tone po hektaru.

Ukupan prinos kukuruza na čitavoj teritoriji Kantona je 94.240 tona, sa površine od 21.916 hektara, pri čemu je najveći ukupan prinos bio u općini Gradačac (24.000 tone), a najmanji u općini Kladanj (1.015 tone).

Prosječan prinos kukuruza za cijeli Tuzlanski kanton iznosio je 4.3 tone po hektaru oranica.

| Red. br. | Općina | Pšenica | | | Ječam | | | Kukuruz | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) |
| 1. | Banovići | 81.2 | 203 | 2.5 | - | - | - | 250 | 750 | 3.0 |
| 2. | Čelić | 210 | 945 | 4.5 | 3 | 8.4 | 2.8 | 700 | 2.800 | 4.0 |
| 3. | Doboj Istok | 110 | 440 | 4.0 | 20 | 90 | 4.5 | 200 | 1.000 | 5.0 |
| 4. | Gračanica | 305 | 1.750 | 5.0 | 5.14 | 18 | 3.5 | 2.914 | 11.658 | 4.0 |
| 5. | Gradačac | 1.050 | 4.725 | 4.5 | 2 | 7 | 3.5 | 4.000 | 24.000 | 6.0 |
| 6. | Kalesija | 218.5 | 874 | 4.0 | 60 | 210 | 3.5 | 1.816 | 9.084 | 5.0 |
| 7. | Kladanj | 40 | 160 | 4.0 | 1 | 3 | 3.0 | 350 | 1.015 | 2.9 |
| 8. | Lukavac | 502 | 1.820 | 3.5 | 220 | 704 | 3.2 | 868 | 13.300 | 3.8 |
| 9. | Sapna | 260 | 780 | 3.0 | - | - | - | 310 | 1.085 | 3.5 |
| 10. | Srebrenik | 93.1 | 391 | 4.2 | 28,08 | 73 | 2.6 | 1.870 | 9.728 | 5.2 |
| 11. | Teočak | 85.1 | 298 | 3.5 | 10 | 30 | 3.0 | 310 | 1.550 | 5.0 |
| 12. | Tuzla | 520 | 1.820 | 3.5 | 133.54 | 414 | 3.1 | 3.525 | 9.870 | 2.8 |
| 13. | Živinice | 80 | 280 | 3.5 | - | - | - | 2.100 | 8.400 | 4.0 |
| | **Ukupno** | **3.621** | **14.484** | **4.0** | **510** | **1.632** | **3.2** | **21.916** | **94.240** | **4.3** |

U odnosu na pšenicu i kukuruz požnjevene površine pod ječmom su veoma male i za cijeli Kanton iznose 510 hektara, pri čemu je ukupan prinos 1.632 tone. Prosječan prinos ječma po hektaru iznosio je 3.2 tone. Općina sa najvećom požnjevenom površinom, 220 hektara i ujedno i najvećim ukupnim prinosom, 704 tone, je Lukavac.

Problemi u ratarskoj proizvodnji su mnogobrojni. Domaća fabrika za proizvodnju đubriva i sjemena ne postoji, mehanizacija je zastarjela, repromaterijal i gorivo su veoma skupi, tržište otkupa je neuređeno a veliki problem predstavlja i usitnjenost parcela.

***Tabela 6.*** Požnjevena površina, ukupan i prosječan prinos pšenice, ječma i kukuruza za 2006. godinu

| Red. br. | Općina | Pšenica | | | Ječam | | | Kukuruz | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Požnjevena površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) |
| 1. | Banovići | 81.2 | 203 | 2.5 | - | - | - | 250 | 750 | 3.0 |
| 2. | Čelić | 210 | 945 | 4.5 | 3 | 8.4 | 2.8 | 700 | 2.800 | 4.0 |
| 3. | Doboj Istok | 110 | 440 | 4.0 | 20 | 90 | 4.5 | 200 | 1.000 | 5.0 |
| 4. | Gračanica | 305 | 1.750 | 5.0 | 5.14 | 18 | 3.5 | 2.914 | 11.658 | 4.0 |
| 5. | Gradačac | 1.050 | 4.725 | 4.5 | 2 | 7 | 3.5 | 4.000 | 24.000 | 6.0 |
| 6. | Kalesija | 218.5 | 874 | 4.0 | 60 | 210 | 3.5 | 1.816 | 9.084 | 5.0 |
| 7. | Kladanj | 40 | 160 | 4.0 | 1 | 3 | 3.0 | 350 | 1.015 | 2.9 |
| 8. | Lukavac | 502 | 1.820 | 3.5 | 220 | 704 | 3.2 | 868 | 13.300 | 3.8 |
| 9. | Sapna | 260 | 780 | 3.0 | - | - | - | 310 | 1.085 | 3.5 |
| 10. | Srebrenik | 93.1 | 391 | 4.2 | 28,08 | 73 | 2.6 | 1.870 | 9.728 | 5.2 |
| 11. | Teočak | 85.1 | 298 | 3.5 | 10 | 30 | 3.0 | 310 | 1.550 | 5.0 |
| 12. | Tuzla | 520 | 1.820 | 3.5 | 133.54 | 414 | 3.1 | 3.525 | 9.870 | 2.8 |
| 13. | Živinice | 80 | 280 | 3.5 | - | - | - | 2.100 | 8.400 | 4.0 |
| | **Ukupno** | **3.621** | **14.484** | **4.0** | **510** | **1.632** | **3.2** | **21.916** | **94.240** | **4.3** |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine*

Od povrtlarske proizvodnje najznačajnija je proizvodnja krompira čiji je ukupan prinos za 2006. godinu iznosio 65.465 tona. Općina sa najrazvijenijom proizvodnjom krompira je općina Živinice, sa 2.200 hektara zemljišta pod ovom proizvodnjom i ukupnim prinosom od 17.600 tona. Najveći prosječan prinos po hektaru zabilježen je u općinama Banovići, Kalesija, Srebrenik i Teočak. Kao i u drugim oblastima proizvodnje, jedan od osnovnih problema je plasman robe i veoma skup repromaterijal. Također, postoji potreba za institucijom koja vrši kontrolu kvaliteta i certificiranje proizvodnje, kao i velika potreba za edukacijom povrtlara.

Od voća najviše se gaje šljiva i jabuka. Ukupan prinos šljive za cijeli Kanton iznosio je 14.871 tonu, pri čemu je prosječan prinos bio 8.2 tone po hektaru. Općine sa najvećim ukupnim prinosom su Čelić i Gradačac sa oko 5.000 tona. Jabuka je najzastupljenija u općinama Gradačac, Lukavac, Tuzla i Teočak. Ukupan prinos jabuka za cijeli Kanton iznosio je 5.544 tona, pri čemu je najveći prinos postignut u općini Gradačac, 2.460 tona. Osnovni problem je plasman svježih proizvoda, kao i skup repromaterijal potreban za zasnivanje i održavanje voćnjaka.

***Tabela 7.*** Površina, ukupan i prosječan prinos krompira, jabuke i šljive za 2006. godinu

| Redni broj | Općina | Krompir | | | Jabuka | | | Šljiva | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) | Površina u hektarima (ha) | Ukupan prinos u tonama (t) | Prosječan prinos (t/ha) |
| 1. | Banovići | 210 | 3.150 | 15.0 | 5 | 100 | 20.0 | 21 | 168 | 8.0 |
| 2. | Čelić | 80 | 560 | 7.0 | 15 | 120 | 8.0 | 510 | 5.100 | 10.0 |
| 3. | Doboj Istok | 210 | 1.470 | 7.0 | 9.2 | 184 | 20.0 | 25 | 172 | 7.0 |
| 4. | Gračanica | 900 | 7.200 | 8.0 | 35 | 700 | 20.0 | 50 | 400 | 8.0 |
| 5. | Gradačac | 700 | 7.000 | 10.0 | 410 | 2.460 | 6.0 | 690 | 5.175 | 7.5 |
| 6. | Kalesija | 480 | 7.200 | 15.0 | 11.125 | 89 | 8.0 | 53 | 584 | 11.0 |
| 7. | Kladanj | 400 | 3.240 | 8.1 | 3.5 | 91 | 26.0 | 9 | 108 | 12.0 |
| 8. | Lukavac | 800 | 2.960 | 3.7 | 22.16 | 532 | 24.0 | 22 | 358 | 16.0 |
| 9. | Sapna | 220 | 1.260 | 6.0 | 19 | 95 | 5.0 | 24 | 108 | 4.5 |
| 10. | Srebrenik | 375 | 5.625 | 15.0 | 18.4 | 92 | 5.0 | 108 | 1.188 | 11.0 |
| 11. | Teočak | 80 | 1.600 | 20.0 | 21 | 315 | 15.0 | 42 | 420 | 10.0 |
| 12. | Tuzla | 909 | 6.000 | 6.6 | 35 | 490 | 14.0 | 196 | 862 | 4.4 |
| 13. | Živinice | 2.200 | 17.600 | 8.0 | 9.89 | 277 | 28.0 | 57 | 228 | 4.0 |
| | **Ukupno** | **7.612** | **65.465** | **8.6** | **616** | **5.544** | **9.0** | **1814** | **14.871** | **8.2** |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku Bosne i Hercegovine*

Od stočarstva najzastupljenije je govedarstvo. Ukupan broj goveda u cijelom Kantonu iznosio je 61.208 grla, pri čemu su općine sa najvećim brojem grla Gračanica, Gradačac, Kalesija, Srebrenik i Živinice. Najveći procenat učešća goveda u ukupnom broju grla imaju općine Gračanica (12.6%) i Živinice (13%).

Ovčarstvo je najzastupljenije u općinama Gračanica, Kalesija i Živinice. Najveći broj ovaca je u općini Kalesija i iznosi 9.364 što je 19.7 % od ukupnog broja ovaca na teritoriji Kantona. Općine sa najmanje zastupljenim ovčarstvom su Banovići i Čelić, koji zajedno imaju oko 4% od ukupnog broja ovaca.

Svinjarstvo je slabo zastupljeno na teritoriji Tuzlanskog kantona, pri čemu u mnogim općinama ova proizvodnja ni ne postoji. Svinjarska proizvodnja zastupljena je u općinama Gradačac, Lukavac, Srebrenik, Tuzla i Živinice s tim da se po broju jedinki ističu općina Tuzla sa 3.115 jedinki, što čini 45% ukupnog broja svinja u Tuzlanskom kantonu.

Peradarstvo je razvijeno u svim općinama Tuzlanskog kantona. Općine koje se ističu po proizvodnji peradi su Živinice, Sapna i Doboj Istok. Općina Živinice sa oko 70.182 komada, što čini 14% ukupnog broja peradi na teritoriji Kantona. Najmanji broj peradi imaju općine Kladanj i Banovići.

Osnovni poblemi u stočarskoj proizvodnji su usitnjenost posjeda, zastarjela mehanizacija i skup repromaterijal. Također, podsticaji koje nudi država za ovu proizvodnju su niski, a otkupne cijene proizvoda su male. Postoji nedostatak ili nepoštovanje zakonske regulative o kontroli kvalitete proizvoda, nekontroliran uvoz, kao i niski državni podsticaji za ovu oblast proizvodnje.

***Tabela 8.*** Brojno stanje i procenat učešća pojedinih vrsta stoke

| Redni broj | Općina | Goveda | | Ovce | | Svinje | | Perad | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | Ukupan broj | % učešća goveda u ukupnom broju goveda | Ukupan broj | % učešća ovaca u ukupnom broju ovaca | Ukupan broj | % učešća svinja u ukupnom broju svinja | Ukupan broj | % učešća peradi u ukupnom broju peradi |
| 1. | Banovići | 3.000 | 4.9 | 1.250 | 2.6 | - | - | 8.647 | 1.7 |
| 2. | Čelić | 4.195 | 6.9 | 1.000 | 2.1 | - | - | 21.673 | 4.3 |
| 3. | Doboj Istok | 2.215 | 3.6 | 1.500 | 3.2 | - | - | 50.000 | 10 |
| 4. | Gračanica | 7.718 | 12.6 | 5.000 | 10.5 | - | - | 49.761 | 10 |
| 5. | Gradačac | 6.315 | 10.3 | 1.710 | 3.6 | 1.356 | 19.6 | 46.600 | 9.2 |
| 6. | Kalesija | 5.844 | 9.5 | 9.364 | 19.7 | - | - | 32.865 | 6.5 |
| 7. | Kladanj | 2.425 | 4 | 4.000 | 8.4 | - | - | 6.872 | 1.4 |
| 8. | Lukavac | 5.296 | 8.6 | 3.000 | 6.3 | 526 | 7.6 | 47.594 | 9.5 |
| 9. | Sapna | 2.227 | 3.6 | 4.425 | 9.3 | - | - | 67.300 | 13.4 |
| 10. | Srebrenik | 6.595 | 11 | 3.766 | 7.9 | 422 | 6.1 | 31.325 | 6.2 |
| 11. | Teočak | 2.160 | 3.5 | 1.513 | 3.2 | - | - | 26.300 | 5.2 |
| 12. | Tuzla | 5.218 | 8.5 | 3.500 | 7.4 | 3.115 | 45 | 43.459 | 8.6 |
| 13. | Živinice | 8.000 | 13 | 7.323 | 15.4 | 1.500 | 21.7 | 70.182 | 14 |
| | **Ukupno** | **61.208** | **100** | **47.351** | **100** | **6.919** | **100** | **502.578** | **100** |

*Izvor: Izvještaj o radu veterinarske službe i zdravstevnom stanju životinja za 2006. godinu na Tuzlanskom kantonu*

Treba istaći da je na području Tuzlanskog kantona zastupljeno i pčelarstvo. Posebno u općinama Tuzla, Srebrenik, Sapna i Kladanj. Problemi koji se javljaju u ovoj vrsti poljoprivredne proizvodnje su, prije svega, problem plasmana pčelinjih proizvoda kao i certifikacija proizvodnje. Pored toga, treba istaći da ova oblast proizvodnje nije ni zakonski dovoljno uređena odnosno ne postoji Zakon o pčelarstvu. Edukacija pčelara kao i voćara izostaje, a postoji i problem dorade i pakovanja pčelinjih proizvoda, kao i nedostatak kontrole kvalitete uvoznih repomaterijala i proizvoda.

***Zaključci*** su da je općina sa najvećim prinosom važnijih ratarskih kultura Gradačac, dok je najmanji prinos na teritoriji općine Kladanj. U poređenju sa pšenicom i kukuruzom, površine pod ječmom su male i iznose 510 hektara za cijeli Kanton. Najveći prinos ječma dostignut je u općini Lukavac i iznosi 704 tone. Proizvodnja krompira je najzastupljenija na teritoriji općine Živinice, pri čemu ukupan prinos iznosi 17.600 tona. Voćarstvo je

najrazvijenije na teritoriji općina Gradačac, Čelić, Lukavac, Tuzla i Teočak pri čemu dominiraju zasadi šljive. U stočarskoj proizvodnji najrazvijenije je govedarstvo dok su ovčarstvo i peradarstvo manje zastupljeni.

## 1.3. POLJOPRIVREDA I ŽIVOTNA SREDINA

### 1.3.1 Biodiverzitet i genetički resursi u poljoprivredi

#### *1.3.1.1 Biodiverzitet Tuzlanskog kantona*

*Sa ukupnom površinom od 2649 km² Tuzlanski kanton je smješten na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine, između 44 i 45 s.g.š. i 18 i 20 j.g.d. i čini 5,2% teritorije BiH, odnosno 10,1% teritorije FBiH. Teritorija TK predstavlja prijelaznu zonu između dinarskog i peripanonskog prostora i zahvata različite geografske cjeline: planinsku, kotlinsku i aluvijalno ravničarsku. Svojim dužim dijelom prostire se u pravcu sjever-jug, a užim u pravcu istok-zapad. Sastoji se od dijela Bosanske posavine, dijela donjeg Podrinja, tuzlanske kotline te donjeg i gornjeg sliva rijeke Spreče. Rubna područja Tuzlanskog kantona okružuju aluvijanska Posavina sa sjevera, planine Smoljan i Javor sa juga, Konjuh sa jugozapada (sa najvišim vrhom na području TK od 1.327 m.nadmorske visine), Ozren sa zapada, Trebava sa sjeverozapada i Majevica sa sjeveroistoka. Rubni dijelovi Kantona dodiruju prostore Zeničko-dobojskog kantona i Republike Srpske.*

U geološkom pogledu, prostor Tuzlanskog kantona se odlikuje vrlo raznovrsnim tipovima geološke podloge te izraženim diverzitetom zemljišta. Planinski, kotlinski i aluvijalno ravničarski oblici reljefa, uvjetovali su i značajan diverzitet automorfnih i hidromorfnih zemljišta. U *hidrografskom* pogledu treba istaći da ovo područje obiluje većim ili manjim vodotocima, uključujući i jezera, prvenstveno vještačke akumulacije.

Osim prirodnih izvora i klima, kao prirodni uslov, je determinirajuća pretpostavka pri izboru proizvodne orjentacije u poljoprivredi, ali i drugim privrednim aktivnostima. Geografski položaj i reljef opredijelili su osnovne klimatske karakteristike područja. Područje Tuzlanskog kantona, u cjelini uzevši, nalazi se u pojasu umjereno-kontinentalne klime, sa naglašenim godišnjim varijacijama temperature i padavina.

Kombinacija prirodnih faktora je dovela u prošlosti do razvoja šumske vegetacije kao prirodne forme biljnog pokrivača. Na ovom području su zastupljene listopadne šume hrasta, šume pripanonske bukve, te šume brdske bukve i šume graba. Šume su niže paritetne vrijednosti, sa velikim nagibima i izraženim erozivnim procesima. U planinskim predjelima zastupljene su četinarske šume bora, jele i smreke.

U okviru osnovnih pejzaža, zbog njihove promjenjenosti uslijed djelovanja antropogenog faktora, prisutni su i različiti oblici šibljaka trnjine, lijeske, krušine, gloga, kupine, hmelja, ekosistemi paprati i panonsklih vriština, ekosistemi livada, i raznolikost obradivih ekosistema.

U okviru biološke raznolikosti posebno mjesto zauzimaju genetički resursi - biljne i životinjske vrste koje imaju neposrednu primjenu u životu ljudi, u dobijanju hrane, lijekova, materijala, u hortikulturi, ekološkom i genetičkom inženjeringu i biotehnologiji. To su danas različite domestificirane biljke, kao što su: povrtlarske kulture, žitarice, voće, ukrasne biljke, te domaće životinje.

Područje Tuzlanskog kantona karakteriše i postojanje velikog broja formi gljiva, a kojih, prema procjenama, ima nekoliko hiljada u ovoj regiji.

Među florom i faunom Tuzlanskog kantona su se našle i veoma rijetke, a neke i endemične vrste, što zajedno sa ostalim oblicima specijskog diverziteta čini ovaj prostor jedinstvenim.

#### *1.3.1.2 Genetički resurski poljoprivrednog bilja*

Razvoj savremene poljoprivredne proizvodnje i intenzivna selekcija stoke, peradi te različitih skupina bilja kao što su voće, povrće, mahunarke, žitarice na mali broj svojstava dovodi do smanjenja genetske raznolikosti uzgajane populacije. Pasmine i sorte su usko povezane sa određenim geografskim područjima i klimom, kao i sa ljudskim aktivnostima u nekom području. Svaka pasmina predstavlja rezervoar genetske raznolikosti koja se odnosi na frekvenciju određenih gena, što neku pasminu čini otpornom i prilagođenom za opstanak u određenoj sredini .

Tuzlanski kanton na svom području sa izraženim prirodnim i klimatskim raznolikostima obiluje brojnim autohtonim i udomaćenim biljnim i životinjskim sortama. Autohtone sorte bilja žitarica, mahunarki te voća i povrća do danas nisu inventarizirane, iako je to u razvijenim zemljama visoko prioritetna aktivnost u očuvanju genetske raznolikosti. Također, genetski resursi su značajni zbog poboljšanja kvalitete prehrambenih proizvoda kao i unaprijeđenja veterine jer autohtone vrste imaju otpornost na uzročnike bolesti.

Diverzitet biljnih genetičkih resursa u Tuzlanskom kantonu odlikuje bogatstvo vrijednih sorti voća, povrća i žitarica.

Od najzastupljenijih genetičkih vrsta žitarica, posebnu vrijednost imaju brojne sorte kukuruza, pšenice, ječma, zobi, raži i prohe.

U povrtlarskim genetičkim resursima, raznolikošću oblika i tipova posebno se ističu tikve i bundeve, grah, kupus, paprika, lubenica, dinje, krompir, luk crveni, luk bijeli, grašak, grah i kupus.

Na ovom području je veoma zastupljena plastenička proizvodnja povrća te rasada za povrće. Najčešće uzgajane sorte povrća su paradajz (Monroe XF1, Jeremy XF1, Belle XF1, Rally XF1, Buran XF1), paprika (Bjanka, Vedrana, Delta, Blondy), krastavac (Tornac, Levina, Alax, Jezzer), zelena salata (Dobra, Markisa).

U hortikulturi treba istaći različite forme dekorativnih, medicinskih i aromatskih biljnih vrsta.

Pogodni klimatski uvjeti na ovom području, doprinijeli su očuvanosti i visokoj raznolikosti voćnih genetičkih resursa. Diverzitet ove grupe se ogleda u velikom broju sorti šljive (*Stenli, Požegača, Čačanska rodna, Čačanska ljepotica, Bilska rana, AženkaRenkloda, Kalifornijska plava, Čačanska rana*), jabuke (*Ajdared, Jonagold, Zlatni delišes, Melrose, Elstar, Gloster, Greni Smit, Topaz*) kruške ( *Viljamovka, Boskova Bočica*, *Butira precoce Morettini, Santa Maria, Passe Crassane, Cure, Champion, Abbe fetel, Williams pear, Junska ljepotica, Citronka*), jagode (*Topličkа jagoda, Mis, Maja, Marmelada, Poka hontas, Zenga zengana, Čangler, Pajaro, Belrubi, Selena, El sana*), malina (*Miker, Vilamed)* kupina (*Jambo, Torn fri*), trešanja (*Burlat, Đurđevka, Bing, Stela, Hedelfingerova, domaće sorte*), višanja (*Oblačinsk, Reksele, Hajmanova konzervna*), breskva (*Red Heven, Krest Heven, Fajer Heven, Kolins, Haleova pozna, Red Top, Diksired*), kajsija (*Mađarska najbolja, Kečkemedska ruža, Naget, domaće sorte*) i nekoliko poznatih sorti grožđa.

U biljnim genetičkim resursima Tuzlanskog kantona, značajno mjesto zauzimaju i različite sorte krmnog bilja, i to posebno lucerka, crvena djetelina, grahorica, ježevica i stočni grašak.

Pored navedenih biljnih genetičkih resursa, značajno mjesto ima i ornamentalna flora, koja danas krasi brojna dvorišta i okućnice. Posebno je značajan genofond ruža (*Čajevke, Penjačice, Mnogocvijetnice*). U rasadnicima cijeća, širom Tuzlanskog kantona, gaje se uglavnom surfinije, maćuhice, slovenčice, begonije, krizanteme i ciklame.

Na području Tuzlanskog kantona uspijeva i određen broja endemičnih vrsta biljaka.

#### *1.3.1.3 Genetički resursi u stočarstvu*

Na teritoriji Tuzlanskog kantona uzgajaju se različite pasmine goveda, ovaca, koza, svinja i peradi.

U govedarstvu je najzastupljeniji tip goveda *simentalac*, međutim, nije organizirana selekcija u okviru populacije na najznačajnije osobine, već se uglavnom radi individualna selekcija koja nije efikasna pri naslijeđivanju najvažnijih osobina. Povećanje genetskog potencijala za proizvodnju mlijeka i mesa može se postići uvođenjem u proizvodnju kvalitetnih priplodnih junica i korišćenjem u rasplodu kvalitetnih bikova. Kvalitetno potomstvo u govedarstvu se treba čuvati za dalju reprodukciju, čime se ubrzano širi gajenje priplodnih grla znatno većeg genetskog potencijala.

U ovčarstvu na području Tuzlanskog kantona su raspoložive populacije oplemenjene vrste pramenka: *Virtemberg, Frizijska ovca, Il de France i Safolk*. Naizmjeničnim dvorasnim i trorasnim parenjem uz postavljene selekcione kriterije, omogućit će se veća produktivnost te veći kvalitet mesa, mlijeka i vune.

Svinjogojstvo je nešto manje zastupljeno na ovom području. Gaje se uglavnom četiri rase svinja i to: *landras, jorkšir, pietren i durok*. Parenjem odgovarajućih sorti svinja, može se postići veći kvalitet svinjskog mesa.

Kako bi se postigao željeni nivo produktivnosti u uzgoju gore pomenutih životinjskih vrsta, neophodno je optimalno organizirati proizvodnju savremenog genetskog materijala koristeći zakonitosti u naslijeđivanju najznačajnih osobina životinja. Razrađenom strategijom genetskog poboljšanja vrsta, odnosno korištenjem ukrštanja i selekcije kao osnovnih pravaca oplemenjavanja, može se postići zadovoljavajući kvalitet grla, povećati efikasnost primarne proizvodnje te obezbijediti kontinuitet u snabdijevanju prerađivačke industrije i tržišta biološki vrijednim proizvodima od mesa i mlijeka.

### 1. 3. 2 Poljoprivreda i stanje očuvanosti okoliša

Iako poljoprivreda danas nije veliki izvor zagađenja, prema dostupnim podacima u dijelu koji se odnosi na negativni utjecaj poljoprivrede na okoliš, može se istaći nekoliko vrsta pritisaka na okoliš i to: zagađenje zraka; gubitak biološke raznolikosti, oštećenja ozonskog omotača; zahvatanje podzemnih voda; odlaganje otpada; opasni otpad i drugo.

Kada je riječ o izvorima zagađenja tla i vode, procjenjuje se da objektivnu opasnost predstavlja nekontrolirana upotreba tečnog gnojiva i otpadnih voda koji potiču od intenzivnog uzgoja i tova stoke. Potencijalni rizik od štetnih utjecaja stočarstva na okoliš, izravno, ovisi o odnosu broja životinja prema poljoprivrednom zemljištu, te o proizvodnim sistemima i menadžmentu proizvodnje (kako biljne tako i životinjske proizvodnje).

Sa stajališta pritiska poljoprivrede na okoliš u Tuzlanskom kantonu, potrebno je istaći nepostojanje jasnog sistema djelotvorne upotrebe inputa (najviše mineralno gnojivo i zaštitna sredstva) - mogućih uzroka zagađenja iz poljoprivrede u poljoprivrednoj praksi. Nekontrolirana i neopravdana primjena većih količina mineralnih gnojiva i sredstava za zaštitu bilja, predstavlja potencijalnu opasnost za okoliš, te postoji rizik gubitka dušika i drugih nepoželjnih tvari oticanjem u podzemne vode. Uobičajeno je da se gnojidba i zaštita kultura zasnivaju na empirijskim načelima, a ne na sistemskom praćenju potreba za hranjivima i zaštitom. Aktiviranje većih poljoprivrednih površina, posebno u sistemu konvencionalne poljoprivrede, imat će za posljedicu dodatno povećanje rizika i utjecaja poljoprivrede na okoliš. Pri tome je primjena mineralnog i stajskog gnojiva, odnosno dušika, bez nadzora odnosno postaje mogući izvor zagađenja i vodnih resursa što traži izradu detaljnijih preporuka za primjenu ovih gnojiva u skladu sa tipom tla, klimatskim uvjetima, kulturama itd.

Uz to, BiH kao ni entiteti ni kantoni još uvijek nemaju efikasne institucije za zbrinjavanje i trajno čuvanje genetičkih resursa kako onih u obliku domestificiranih biljaka i životinja tako i njihovih najbližih srodnika iz svijeta divljine. Ovim problemima treba dodati i: prekomjernu i neselektivnu sječu šuma, konverzije brojnih vodotoka u hidroenergetska postrojenja, prekomjeran lov i ribolov, podizanje akvakultura na ekološki neprihvatljiv način, prekogranična zagađenja atmosfere, svakodnevni pridolazak invazivnih vrsta biljaka i životinja te niz problema vezanih za promet genetički modificiranim organizmima i genetički modificiranom hranom.

Genetički resursi biljaka i životinja kao i njihovi srodnici u divljini, danas su pod različitim stepenom ugroženosti pa i nestajanja. Tome, u značajnoj mjeri, doprinosi nekontrolirani priliv raznih invazivnih vrsta biljaka i životinja, GMO – genetički modificiranih organizama, nekontroliran unos sjemenskog i rasadničkog materijala, upotreba pesticida, neuravnotežena poljoprivredna proizvodnja, kontaminacija površinskih i podzemnih voda.

Ljudske aktivnosti vrše utjecaj na biodiverzitet i prirodu u cjelini uzrokujući različite forme promjena koje se ispoljavaju kroz degradaciju, devastaciju i destrukciju biodiverziteta.

Posljedice ovih utjecaja su slijedeće:

- gubitak biodiverziteta i geodiverziteta,
- degradacija ekosistema i
- destrukcija prirodnog i kulturnog naslijeđa.

**Poljoprivredna proizvodnja** uglavnom nije prilagođena stanju i karakteristikama tipova zemljišta, osobinama ekosistema, a posebno u zonama sa naglašenim nagibom terena te zonama sa visokim nivoima podzemnih voda. Upotreba pesticida i vještačkih đubriva nije ekološki prihvatljiva, budući da oni doprinose zagađenju vodotoka. Veliki dio ostataka ovih materija se akumulira u živim organizmima.

Organska poljoprivreda još uvijek nije zastupljena u mjeri u kojoj bi trebalo da bude zastupljena. Pored toga, ne posvećuje se dovoljna pažnja domaćim vrstama biljaka i životinja. U isto vrijeme, uvezene vrste imaju dominantnu ulogu u poljoprivrednom sektoru, što stvara mogućnosti za unošenje parazita, invazivnih vrsta, kao i brojnih drugih patogenih organizama.

Veliki ekološki problem predstavljaju i **minska polja.** Određeni dijelovi Tuzlanskog kantona pod poljoprivrednim površinama su još uvijek neočišćeni od mina.

**Biotehnologija** podstiče identifikaciju i karakterizaciju biodiverziteta na genetičkom nivou nudeći pogodne uslove za razvoj i upotrebu ekološki prihvatljivih proizvoda i procesa. Iako biotehnologija nudi uspješna rješenja za smanjenje postojećeg zagađenja, ona, također, može imati negativne posljedice po životnu sredinu. U Bosni i Hercegovini, u cjelini, ne postoji strategija, kontrola, kao ni monitoring genetički modifikovanih organizama.

**Prirodne katastrofe** imaju, također, značajan utjecaj na biodiverzitet i prirodne vrijednosti ovog regiona. Poplave uzrokuju značajne promjene posebno u strukturi životinjske komponente. Također, postoje ozbiljni problemi sa erozijom koja je uzrokovana ilegalnom sječom šuma. Ovo je generisalo pojavu bujica koje donose značajne materijalne štete.

Problemi okoliša i poljoprivrede, kao djelatnosti koja direktno zavisi o kvalitetu okoliša, prilično su novi u shvatanju problema i planiranju budućeg razvoja poljoprivrede. U našem evropskom geografskom okruženju

govori se o preokretu iz »poljoprivrede orijentirane na količinu (prinos)« u »poljoprivredu okrenutu kvalitetu« (hrane i okoliša). Izlaz iz postojećeg stanja vidi se u održivoj poljoprivredi, bezopasnoj za okoliš, koja budućim generacijama ostavlja čisto tlo, vodu i vazduh, a zatim pravo izbora daljeg razvoja.

Jasno je da se pitanja vezana za poljoprivredu, koja bi bila harmonično uklopljena u okoliš, ne mogu rješavati odvojeno od ostalih aspekata poljoprivredne politike. Briga za okoliš je samo dodatni sastojak koji treba uzeti u obzir u planiranju budućeg razvoja poljoprivrede na principima održivosti.

## 1.4. STANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE PO VRSTAMA, GRANAMA PROIZVODNJE I ORGANIZACIJA ISTE

### 1.4.1. Uloga i doprinos primarne poljoprivrede u stvaranju bruto domaćeg proizvoda TK

Poljoprivredna proizvodnja u visokom procentu učestvuje u stvaranju bruto domaćeg proizvoda, posebno na nivou BiH (učešće poljoprivrede, lova i šumarstva u stvaranju BDP u periodu 2004.-2006. godina kreće se na nivou od 8,4% do 8,9%). U Federaciji BiH, učešće poljoprivrede je nešto niže i u posmatranom periodu kreće se od 5,6-6,2%, sa primjetnom tendencijom smanjivanja učešća. Međutim, i na nivou FBiH učešće poljoprivrede je visoko, posebno imajući u vidu dio stvorene vrijednosti poljoprivrede koji nije zvanično obuhvaćen[5].

***Tabela 9.*** Vrijednost i struktura Bruto domaćeg proizvoda BiH i Federacije BiH u periodu 2004.-2006. godina

| | 2004 | 2005 | 2006 |
|---|---|---|---|
| Bosna i Hercegovina | | | |
| Bruto domaći proizvod, mil. KM, tekuće cijene | 15.786 | 16.927 | 19.121 |
| Poljoprivreda, lov i šumarstvo, mil. KM, tekuće cijene | 1.397 | 1.469 | 1.614 |
| Učešće poljoprivrede, lova i šumarstva u BDP (u %) | 8,85 | 8,68 | 8,44 |
| Poljoprivreda, lov i šumarstvo, indeksi, prethodna godina = 100 | 118,75 | 105,1 | 109,89 |
| Federacija Bosne i Hercegovine | | | |
| | | | |
| Bruto domaći proizvod, mil. KM, tržišne cijene | 10.331 | 10.831 | 12.146 |
| Poljoprivreda, lov i šumarstvo, mil. KM, tekuće cijene | 640 | 634 | 684 |
| Učešće poljoprivrede, lova i šumarstva u BDP (u %) | 6,20 | 5,85 | 5,63 |
| Poljoprivreda, lov i šumarstvo, indeksi, prethodna godina = 100 | 113,4 | 99,04 | 107,87 |

*Izvor: Nacionalni računi, Bruto domaći proizvod prema proizvodnom principu 2003.-2006., Agencija za statistiku BiH, Tematski bilten decembar 2007. (za nivo BiH); Statistički godišnjak Federacije BiH, Federalni zavod za statistiku BIH, Sarajevo 2007, str. 89-91 (za nivo Federacije BiH).*

Poređenja radi, u visoko razvijenim privredama (EU-27) u stvaranju BDP vodeće mjesto imaju drugi sektori, kao što su: finansijski i realni sektor, poslovi sa nekretninama i druge poslovne aktivnosti (27,6%); državna administracija, zdravstvo, obrazovanje i druge usluge (22,4%); trgovina, hoteli, restorani, transport, komunkacije (21,4%); industrija (20,3%); građevinarstvo (6,4%). Poljoprivreda, lov, šumarstvo i ribarstvo sa svega 1,9% učestvuju u stvaranju BDP[6].

[5] Prva značajnija revizija (proizvodnog) BDP-a BiH urađena je u poslijednjem tromesečju 2006. godine, a nakon toga u julu 2007. godine, kada je obračunato povećanje BDP-a u visini od 7-8% za vrijednost proizvodnje koja se stvara u tzv. sivoj ekonomiji (tokom 2003-05.). Najveći udio u sivoj ekonomiji ima unutrašnja trgovina, ugostiteljstvo, građevinarstvo, poljoprivreda, trgovina nekretninama, prerađivačka industrija. Izvor: BiH, Ekonomski trendovi, januar-juni 2007, Savet ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje, septembar 2007.

[6] European Business - Facts and Figures (2007), European Commission, page 8.

U narednom periodu nije realno očekivati smanjivanje udjela poljoprivredne proizvodnje u stvaranju BDP (niti na nivou BiH, niti na nivou FBiH i TK), iz razloga što brojni faktori ograničavaju intenzivan privredni razvoj zemlje:

- kompleksna organizaciona i politička struktura BiH;
- nerazvijenost institucija (zaštita i bezbjednost svojine, zaštita prava građana, državna uprava, zakonodavstvo, nezavisno sudstvo, etika i korupcija); ovaj ograničavajući faktor najbolje ilustrira podatak Svjetskog ekonomskog foruma o 113. poziciji na kojoj je rangirana BiH (od 131 analizirane svjetske ekonomije) i to upravo po razvijenosti institucionalnog ambijenta; istovremeno, prema kriterijumu razvijene fizičke infrastrukture BiH se nalazi na 117. poziciji, a prema makroekonomskoj stabilnosti na 90. poziciji[7];
- visok je investicioni rizik u zemlji, praćen «hroničnom» nestašicom kapitala za nove investicije i otvaranje radnih mjesta.

Stoga, i u budućem ekonomskom razvoju FBiH i Tuzlanskog kantona poljoprivreda će ostati jedna od osnovnih ili dopunskih/sporednih djelatnosti i vrlo značajan generator zapošljavanja i diversifikacije izvora prihoda ruralnog stanovništva.

Međutim, ono što je bitno istaći jeste da usitnjena, ekstenzivna i nestandardizirana poljoprivredna proizvodnja, kakva je danas u FBiH i Tuzlanskom kantonu, u uslovima neizbežne liberalizacije domaćeg tržišta i «otvaranja vrata» za tehnološki sofisticiranu konkurenciju, u budućnosti, neće biti u mogućnosti da poljoprivrednicima obezbijedi zadovoljavajuće izvore prihoda (osnovne ili dopunske), niti će biti u mogućnosti da osigura ravnomjeran i multifunkcionalan ruralni razvoj. Poljoprivreda BiH i FBiH još uvek ne pokazuje jasnu viziju budućeg razvoja i načina izgradnje konkurentnosti, koja se u savremenim okolnostima privređivanja temelji, ne samo na cjenovnim elementima, već i na elementima ***kvaliteta proizvoda*** (poštovanje standarda kvalitete i stalni razvoj kvalitete kroz znanje i inovacije, uvođenje HACCP programa, samostalnog ili integriranog sa ISO 9001, uvođenje GLOBALGAP-a); ***distribucije*** (dobro organizirani transport, stalna dostupnost proizvoda, dovoljne količine da se zadovolji odabrani ciljni tržišni segment ili pojedinačni kanal prodaje) i ***promocije*** (vizuelna komunikacija koja obuhvata pakovanje, propratni propagandni materijal; lična komunikacija sa distributerima proizvoda i sl.).

U narednom periodu agrarna politika FBiH i TK morala bi da se temelji na jačanju konkurentnosti ovog sektora. Razvojem i implementacijom zakonske regulative, uspostavljanjem institucija[8] i odgovarajućih službi (formiranje odgovarajućih registara, evidencija i osnova, razvijanje inspekcijskih službi i stručnih poljoprivrednih službi, razvijanje institucija za certifikaciju poljoprivredne proizvodnje, formiranje centralne laboratorije TK za kontrolu poljoprivrednih inputa i outputa), razvojem tržišnih mehanizama, definiranjem stimulativnih mjera podrške domaćoj proizvodnji, uz jasne mjere carinske zaštite tržišta od prekomjernog i nekontroliranog uvoza sa stanovišta kvalitete i zdravstvene ispravnosti proizvoda-poljoprivreda bi postepeno trebalo da izgradi svoj makroekonomski okvir privređivanja.

### 1.4.2. Organizaciono-ekonomska obilježja nosilaca poljoprivredne proizvodnje

#### *1.4.2.1. Individualna poljoprivredna gazdinstva i njihova udruženja*

U socioekonomskom pogledu, ***porodično gazdinstvo*** čini samostalnu organizacionu jedinicu u poljoprivredi, koja pretežno koristi rad sopstvene porodice, raspolaže neophodnom površinom zemljišta (po osnovu vlasništva i/ili zakupa) i materijalnim faktorima za kontinuirano vođenje proizvodnih procesa i uživa/snosi materijalne posljedice svog poslovanja. Postoje dva tipa porodičnih gazdinstava: 1) pretežno naturalno (semi-subsistence), orijentirano najvećim dijelom na podmirenje prehrambenih potreba sopstvene porodice; i 2) farmersko koje je dominantno usmjereno na proizvodnju za tržište, što u većoj mjeri zavisi od strukture i obima proizvodnje, nego od površine korištenog/posjedovanog zemljišta.

S obzirom da je najveća površina poljoprivrednog zemljišta Tuzlanskog kantona (94,10%)[9] i drugih poljoprivrednih fondova u vlasništvu individualnih poljoprivrednih proizvođača, da većina nekadašnjih

[7] Porter M. E., Schwab., Martin H. S. and A. Lopez-Claros (2007): The Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, New York, page 16.

[8] Na državnom nivou ne postoji jedinstven sistem uređenja, vođenja i sprovođenja agrarne politike.

[9] U Tuzlanskom kantonu oko 94,10% poljoprivrednog zemljišta je u privatnom vlasništvu, a oko 5,9% u državnom vlasništvu. Od ukupno 5.892 ha državnog poljoprivrednog zemljišta, najveće površine su u općinama Kalesija (2.038 ha),

društvenih poduzeća još uvijek nije osposobljena za proizvodnju, a da zadruge i dalje nemaju značajniju ulogu u organiziranju poljoprivredne proizvodnje, ***individualna poljoprivredna gazdinstva osnovni su ili glavni nosioci poljoprivrede*** u ovom Kantonu (kao uostalom i u cijeloj BiH).

**Broj poljoprivrednih gazdinstava** (Tabela 10). U Tuzlanskom kantonu, prema Popisu iz 1991. godine bilo je ukupno 149.293 domaćinstava, sa prosječnim brojem od 3,3 člana. Prema procjenama, broj domaćinstava u 2005. godini iznosi 151.541, uz još uvijek zadržanu prosječnu strukturu od 3,3 člana po domaćinstvu[10]. Sa brojem poljoprivrednih gazdinstava u periodu nakon rata i popisa 1991. godine još uvijek se ne raspolaže (ne postoji statističko obuhvatanje, niti je sprovedena registracija poljoprivrednih gazdinstava). Prema posljednjim raspoloživim podacima iz Popisa 1991. godine, Tuzlanski kanton imao je 70.682 poljoprivredna gazdinstva, a najveći broj bio je u slijedećim općinama: Tuzla, Gračanica, Gradačac, Lukavac, Živinice, Srebrenik, Kalesija.

***Tabela 10***. Broj domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava po općinama Tuzlanskog kantona

| | Broj domaćinstava 2005. godina | Poljoprivredna gazdinstva, Popis 1991. godina |
|---|---|---|
| Tuzlanski kanton | 151.541 | 70.682 |
| • Tuzla | 41.258 | 10.048 |
| • Gračanica | 16.914 | 7.320 |
| • Gradačac | 16.902 | 8.930 |
| • Lukavac | 16.702 | 8.628 |
| • Živinice | 14.333 | 7.852 |
| • Srebrenik | 11.144 | 6.933 |
| • Kalesija | 10.025 | 5.072 |
| • Banovići | 7.533 | 3.519 |
| • Kladanj | 4.483 | 2.789 |
| • Sapna | 4.090 | 2.903 |
| • Čelić | 3.811 | 3.133 |
| • Doboj Istok | 2.450 | 1.732 |
| • Teočak | 1.896 | 1.823 |

*Izvor: Sjeveroistočna BiH, Socioekonomski pokazatelji, Federalni zavod za programiranje razvoja, Tuzla 2004 (za podatak o broju poljoprivrednih gazdinstava); Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, 2006, str. 37 (procjena broja domaćinstava).*

Osnovne karakteristike poljoprivrednih gazdinstva Tuzlanskog kantona su kako slijedi.

***/ Veličina posjeda***

- U pitanju je mali i isparcelisani zemljišni posjed, koji uslovljava tradicionalni način poljoprivredne proizvodnje i njenu visoku ekstenzivnost, bez velikih mogućnosti da se primjenom pune agrotehnike ostvare zadovoljavajući efekti (smanjena mogućnost efikasne primjene mehanizacije, otežano odvodnjavanje i navodnjavanje, poštovanje plodoreda, gradnja infrastrukture i slično); mali posjed dovodi do niske produktivnosti, nerentabilnosti, neefikasnosti i nekonkurentnosti domaćih proizvođača na domaćem, i posebno inostranom tržištu[11].
- S obzirom da se ne raspolaže zvaničnim statističkim podacima o broju poljoprivrednih gazdinstava, pa samim tim ni o veličini njihovog posjeda[12], u nastavku se za potrebe ilustracije veličine posjeda, koriste tri dokumenta: «Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH 2006.-2010.»,

Živinice (1.343 ha), Gradačac (963 ha), Lukavac (544 ha). Podaci preuzeti iz dokumenta: Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, 2006, str. 80.

[10] Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, 2006, str. 36.

[11] U ratarskoj proizvodnji ostvaruju se niski i oscilatorni prinosi, mala je proizvodnja mlijeka i mesa po grlu stoke i po gazdinstvu, većinom su zastupljene slabo produktivne rase stoke, nedostaju repro- centri za proizvodnju priplodnog podmlatka, u voćarstvu su potrebne sorte visokog genetskog potencijala i sl.

[12] Godine 1991. u BiH živjelo je 1.207 hiljada domaćinstava od kojih su preko 578 hiljada ili 48% bila upisana kao vlasnici poljoprivrednog gazdinstva. Osim nekih literaturnih procjena, **njihova struktura u distribuciji veličine posjeda zvanično nije poznata**. Zna se da je ona lošija nego 1981. godine, jer nisu bili zaustavljeni činioci koji su je produkovali. Izvor: Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH 2006-2010, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2006. godina, str. 39-40.

«BiH Poljoprivredni sektor – poseban osvrt na Tuzlanski kanton, 2004. godina» i «Općina Kalesija: Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2007-2015.». Prema prvom izvoru[13], sadašnjem stanju poljoprivrede BiH glavnu karakteristiku daje sitan i rascjepkan posjed, unutar kojeg sa 67% dominira onaj koji ima do 3 ha poljoprivredne površine; Federacija BiH sa 2,3 ha obradivog zemljišta po poljoprivrednom domaćinstvu «stoji» nešto lošije, uz činjenicu da se u njene potencijalne farmere sa više od 5 ha računa tek oko 17% domaćinstava. Prema drugom izvoru[14], prosječna posjedovna struktura poljoprivrednog gazdinstva u Tuzlanskom kantonu iznosi 1,4 ha, a prema podacima iz Strategije razvoja općine Kalesija[15], od ukupnog broja poljoprivrednih parcela u ovoj općini, čak 86% su parcele veličine ispod 1 hektara, a svega 8 parcela je veličine koja prelazi 5 ha.

- Poređenja radi, prosječna veličina poljoprivrednog zemljišta po gazdinstvu u EU-27 (Istraživanje strukture gazdinstava, 2005. godina) iznosi 20,7 ha[16].
- Postojeća zakonska regulativa o naslijeđivanju, nerazvijeno tržište prometa i dugoročnog zakupa zemljišta, nezavršena restitucija zemljišta starim vlasnicima, odsustvo komasacionih procesa, neažurirane zemljište knjige – ne dovode do neophodnog ukrupnjavanja posjeda.

***/ Dominacija naturalnih, odnosno polunaturalnih poljoprivrednih gazdinstava***

- Mala veličina posjeda uslovljava da većina poljoprivrednih gazdinstava proizvodi samo za svoje potrebe, dok su njihovi tržišni viškovi mali i nesigurni. Ovo su gazdinstva koja nisu u dovoljnoj mjeri finansijski, proizvodno, agrotehnički i organizaciono osposobljena za tržišnu proizvodnju i snabdjevanje ciljnog tržišnog segmenta, odnosno izabranog kanala distribucije potrebnom količinom i kvalitetom poljoprivrednih proizvoda.
- Ona gazdinstva koja su pretežno usmjerena ka tržišnoj proizvodnji, karakteriše mala, nestandardizirana, oscilatorna i uglavnom ugovorom nepovezana proizvodnja sa prerađivačkom industrijom[17].

***/ Dominacija mješovitih poljoprivrednih gazdinstava***

- U uslovima niske stope zaposlenosti[18], nerazvijene privredne strukture i otežanih mogućnosti zapošljavanja[19], diversifikacija dohotka, odnosno izvora prihoda ruralnog stanovništva ide u pravcu «vraćanja» poljoprivredi.
- Međutim, u Federaciji BiH se, i dalje, znatno manji broj stanovništva bavi poljoprivredom, nego što je to slučaj u Republici Srpskoj (prema rezultatima Ankete o radnoj snazi[20], u Federaciji BiH u poljoprivrednoj djelatnosti 2007. godine angažirano je **12,2% ukupno zaposlene populacije**, što je značajno niže u odnosu na Republiku Srpsku, gde je u poljoprivrednim djelatnostima angažirano 31,2%

---

[13] Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH 2006-2010, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2006. godina, str. 30.

[14] «BiH Poljoprivredni sektor – poseban osvrt na Tuzlanski kanton», 2004.

[15] Općina Kalesija, Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2007-2015; UNDP; http://www.kalesija.ba/ba/stream.daenet?sta=3&pid=1&kat=31.

[16] Agriculture, Main statistics 2005-2006, European Commission, 2007, page 40; FSS – Farm Structure Survey 2005. Korišteno poljoprivredno zemljište (utilised agricultural area UAA) uključuje oranice i bašte, livade, pašnjake, voćnjake, vinograde i maslinjake. Najveći prosječni posjed (površina korištenog poljoprivrednog zemljišta po gazdinstvu) imaju Slovačka (143 ha), Češka (131,7 ha), zatim Velika Britanija (81,6 ha), Estonija (57 ha), Luksemburg (54,5 ha), Danska (53,8 ha), Francuska (52,1 ha). Najmanji posjed imaju: Malta (1,2 ha), Kipar (4,8 ha), Grčka (5,8 ha), Slovenija (7,4 ha), Rumunija (8,4 ha), Italija (9 ha).

[17] Prema podacima Udruženja poljoprivrednika Tuzlanskog kantona, u ovom Kantonu izdvajaju se svega dva veća proizvođača mlijeka, sa farmama od 250 (općina Gradačac), odnosno 50 grla muznih krava (općina Kalesija). Primjera radi, u općini Gračanica djeluje 116 farmi za proizvodnju mlijeka sa oko 580 grla, a pri tom oko 100 farmi (individualnih poljoprivrednih proizvođača) posjeduje po oko 4-5 grla. Izvor: Strategija ekonomskog razvoja općine Gračanica, www.opcina-gracanica.ba/Copy%20of%20Strategija%20razvoja%20-%20verzija%203%20Raza.doc.

[18] Na bazi Ankete o radnoj snazi u BiH 2007. godine, može se zaključiti da je **stopa zaposlenosti** u Federaciji BiH, od svega **29,2%** u 2007. godini, znatno niža u poređenju sa Republikom Srpskom (stopa zaposlenosti iznosi 35,1%; 2007. godina), R. Srbijom 41,8% (oktobar 2007), R. Hrvatskoj 44,5% (drugo polugodište 2006. godine), a posebno u odnosu na R. Sloveniju, gdje je stopa zaposlenosti 92,7% (decembar 2007. godine).

[19] Nezavršena ili neuspješna privatizacija (u velikom broju slučajeva) nije aktivirala resurse poduzeća koja su bili predratni nosioci ekonomije Tuzlanskog kantona.

[20] Anketa o radnoj snazi predstavlja istraživanje kojim se najpotpunije sagledavaju karakteristike radne snage u svakoj zemlji. S obzirom da se pri sprovođenju ovih istraživanja primjenjuju metodološka rješenja koja su usklađena sa preporukama i definicijama ILO i zahtjevima EUROSTAT-a, omogućeno je međunarodno poređenje rezultata ovih istraživanja.

ukupno zaposlenih lica, a nešto više u odnosu na Brčko distrikt BiH gde u poljoprivredi radi oko 11% zaposlenog stanovništva[21].

- U poređenju sa zemljama okruženja, broj angažiranih u poljoprivredi u Federaciji BiH znatno je viši u odnosu na Sloveniju (gdje u poljoprivredi radi svega 4,65% ukupno zaposlenih; decembar 2007.)[22], približno je isti u poređenju sa Hrvatskom (u sektoru djelatnosti poljoprivrede zaposleno je 13,8% ukupno zaposlenih; drugo polugodište 2006. godine)[23] i niži je u odnosu na Srbiju, gdje je u sektoru poljoprivredne djelatnosti zaposleno čak 20,81% ukupno zaposlene populacije (oktobar 2007. godina)[24].
- Iako zvanična statistika ne raspolaže podacima o strukturi poljoprivrednih gazdinstava prema izvorima prihoda, na osnovu Ankete o radnoj snazi iz 2007. godine i podatka da je u djelatnosti poljoprivrede u Federaciji BiH sa punim radnim vremenom angažirano 58,9% u 2006. godini, odnosno, 60,5% zaposlenih u poljoprivredi u 2007. godini (u Republici Srpskoj procenat zaposlenih u poljoprivredi sa punim radnim vremenom iznosi za posmatrane dvije godine 95,1%, odnosno 93,7%)[25]. Zatim, na osnovu činjenice da je jedan dio ekonomije zvaničnim tokovima neobuhvaćen[26], kao i da je od ukupno 83 naseljena mjesta u Tuzlanskom kantonu, njih 53 u kategoriji naselja mješovitog tipa, odnosno njih 73 (ili 83%) u kategoriji naselja seoskog i mješovitog tipa (procjena 2001. godina)[27], može se doći do zaključka da je za većinu poljoprivrednih gazdinstava Tuzlanskog kantona, poljoprivreda dodatni ili dopunski izvor prihoda.

- U narednom periodu, u skladu i sa stavovima EU, biće potrebno da lokalna i šira društvena zajednica zauzme pozitivan stav prema tzv. mješovitim gazdinstvima, da jasno sagleda značaj nepoljoprivrednog dijela ruralne ekonomije, kao i da obezbijedi podršku usmjeravanju sitnih ruralnih gazdinstava na nepoljoprivredne djelatnosti i tercijarni sektor.

***/ Mala površina zemljišta koja poljoprivrednicima stoji na raspolaganju***

- Od ukupnih površina poljoprivrednog zemljišta Tuzlanskog kantona (99.052 ha), 94,10% je u privatnom vlasništvu, a značajne površne zemljišta u državnom vlasništvu, također, putem zakupa obrađuju poljoprivredna gazdinstva.

- Nekontrolirano oštećenje zemljišta (hemijska industrija, izgradnja građevinskih objekata, eksploatacija sirovina, prije svega, površinski kopovi u rudarstvu) i kliziština (posebno u općinama Tuzla, Sapna, Doboj Istok) - dovode do njegovog stalnog smanjivanja u procesu poljoprivredne proizvodnje.

- U odnosu na kriterijum poljoprivredna površina po stanovniku, Tuzlanski kanton u cjelini i sve općine u ovom Kantonu ispod su granične vrijednosti od 0,44 ha/stanovniku; s druge strane, prema kriterijumu obradiva površina po stanovniku, Tuzlanski kanton je blago iznad granične vrijednosti od 0,17 ha/stanovniku, a općine koje imaju najpovoljniji odnos obradivih površina i broja stanovnika su: Čelić, Kladanj, Sapna, Srebrenik, Kalesija, Gradačac (Tabela 11).

- Iako se napredak u poljoprivredi mjeri povećavanjem obradive površine po zaposlenom radniku u poljoprivredi, kvalitet ljudskog rada u poljoprivredi ima izuzetno veliki značaj, a njegov utjecaj odavno ne definira samo fizički rad, već znanje, umjeće, motivacija, poduzetnički duh, sposobnost i spremnost

[21] Anketa o radnoj snazi 2007. dostupna na Internet stranci http://www.fzs.ba/ars2007.htm
[22] Anketa o radnoj snazi, decembar 2007,
http://www.stat.si/eng/tema_demografsko_trg_dap.asp
http://www.stat.si/doc/statinf/07-si-009-0803.pdf,
[23] Statističke informacije 2007, Državni zavod za statistiku R. Hrvatske
http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2007.pdf
[24] Anketa o radnoj snazi, Oktobar 2007., Republički zavod za statistiku Srbije, Saopštenje broj 29, 06.02.2008.
[25] Anketa o radnoj snazi 2007, Federalni zavod za statistiku Federacije BiH, Agencija za statistiku BiH, Republički zavod za statistiku Republike Srpske; http://www.fzs.ba/ars2007.htm; str. 40-43.
[26] Prva značajnija revizija (proizvodnog) BDP-a BiH urađena je u posljednjem tromjesečju 2006. godine, a nakon toga u julu 2007. godine, kada je obračunato povećanje BDP-a u visini od 7-8% za vrijednost proizvodnje koja se stvara u tzv. sivoj ekonomiji (tokom 2003-05.). Najveći udio u sivoj ekonomiji ima unutrašnja trgovina, ugostiteljstvo, građevinarstvo, poljoprivreda, trgovina nekretninama, prerađivačka industrija. Pretpostavka je da je ovo konzervativna procjena i da je u stvarnosti udio sive ekonomije u stvaranju BDP i veći. Izvor: BiH, Ekonomski trendovi, januar-juni 2007, Savjet ministara, Direkcija za ekonomsko planiranje, septembar 2007.
[27] Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, 2006, str. 41-43. Kriterijumi za tip naselja bili su broj stanovnika u naselju, procenat učešća nepoljoprivrednog stanovništva, funkcije naselja, centralitet i sl.

na udruživanje, primjenu agrotehnike, mjera uređenja i ukrupnjavanja zemljišta; stoga, i sa manje površina po stanovniku, poljoprivreda FBiH i Tuzlanskog kantona nije onemogućena da ostvaruje značajne prinose i proizvodnju voća, povrća, mesa i mlijeka.

***Tabela 11.*** Poljoprivredna i obradiva površina po stanovniku po općinama Tuzlanskog kantona

| | Poljoprivredna površina po stanovniku u ha | Obradiva površina po stanovniku u ha |
|---|---|---|
| ***Granične vrijednosti*** | ***0,44*** | ***0,17*** |
| Federacija BiH | 0,49 | 0,31 |
| Tuzlanski kanton | 0,20 | 0,18 |
| • Čelić | 0,40 | 0,37 |
| • Kladanj | 0,33 | 0,26 |
| • Sapna | 0,32 | 0,27 |
| • Srebrenik | 0,31 | 0,29 |
| • Kalesija | 0,30 | 0,27 |
| • Gradačac | 0,25 | 0,24 |
| • Gračanica | 0,22 | 0,19 |
| • Lukavac | 0,22 | 0,18 |
| • Teočak | 0,19 | 0,18 |
| • Doboj Istok | 0,17 | 0,14 |
| • Banovići | 0,15 | 0,12 |
| • Živinice | 0,15 | 0,14 |
| • Tuzla | 0,09 | 0,08 |

*Izvor: Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005.-2025., Zavod za urbanizam Tuzla, 2006., str. 79, za podatke o poljoprivrednoj i obradivoj površini; Tuzlanski kanton u brojkama 2007., za podatak o brojnom stanju stanovništva (procjena sa stanjem od 31.12.2006). Za nivo Federacije BiH korišteni podaci iz dokumenta: FBiH u brojkama 2007, Federalni zavod za statistiku F BiH.*

***/ Kvalitet poljoprivrednog zemljišta***

- Proizvodne mogućnosti poljoprivrednih proizvođača dijelom su limitirane karakteristikama brdskog rejona, kome pripada većina općina Tuzlanskog kantona.
- Prve tri bonitetne kategorije zemljišta čine svega 15,8% ukupnog poljoprivrednog zemljišta Tuzlanskog kantona, što ukazuje na potrebu njegovog racionalnog korištenja uz intenziviranje proizvodnje; istovremeno visok udio IV i V kategorije zemljišta (od 54,12%) ukazuje na neophodne agrotehničke i hidrotehničke (odvodnjavanje i navodnjavanje) mjere, kako bi se povećala proizvodna sposobnost ovih zemljišta.
- Jedan od ograničavajućih faktora dostizanja visokih prinosa jeste i kiselost tla, te je potrebno sprovoditi kalcifikaciju zemljišta, kako bi se povećala proizvodna sposobnost ovih zemljišta[28].

***/ Problem plasmana, odnosno nedovoljne ugovorne povezanosti primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije***

- Tržište robe u BiH generalno ima karakteristiku institucionalne neuređenosti, prije svega, uslijed netransparentnog i neefikasnog zakonodavnog i sudskog sistema; prema kriterijumu «efikasnost tržišta robe» (koji podrazumijeva obezbjeđenje najboljeg mogućeg okruženja za razmjenu robe: zdravi uslovi konkurencije, sigurnost kupoprodajnih ugovora, zaštita svojine, minimum državne intervencije, sofisticiranost kupaca, carinska i domaća inspekcijska služba), BiH je u najnovijem Izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma, u 2007. godini rangirana na 113. poziciju, od ukupno 131 analizirane svjetske ekonomije[29].
- Tržište poljoprivrednih proizvoda karakterišu odsustvo čvrste ugovorne povezanosti primarnih proizvođača i prerađivača, a tamo gdje ova ugovorna proizvodnja i postoji, radi se uglavnom o kratkoročnim ugovorima, gdje uslove otkupa i cijene poljoprivrednih proizvoda «diktiraju» otkupljivači.

[28] Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, 2006, str. 77-79.

[29] Porter M. E., Schwab., Martin H. S. and A. Lopez-Claros (2007): The Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, New York, page 18.

- Veliki procenat tržišta poljoprivrednih proizvoda Tuzlanskog kantona, posebno u stočarstvu, nalazi se u «sivim» tokovima ekonomije (uslijed neefikasnog rada inspekcijskih organa); nešto povoljnija situacija u pogledu sigurnosti plasmana i povezanosti proizvođača sa prerađivačima je kod voća i povrća, a jedini pozitivan primjer čvrste ugovorne povezanosti jeste u proizvodnji i otkupu mlijeka.
- Uslijed nesigurnih i nepoznatih kanala plasmana, proizvođači su prinuđeni da svoje proizvode predaju prekupcima, trgovcima i prodaju na stočnim i kvantaškim pijacama u Tuzlanskom kantonu i van njega); primjera radi, prema podacima Udruženja poljoprivrednika Tuzlanskog kantona, svega oko 10% gazdinstava TK ima ugovornu proizvodnju sa zadrugama ili prerađivačima.
- Odsustvo organiziranog otkupa i problem plasmana poljoprivrednih proizvođača, ilustruje i podatak o nepostojanju otkupno-distributivnih centara i zadruga, koje bi od poljoprivrednih proizvođača preuzimale funkciju otkupa i manipuliranja proizvodima (selekcija, pakovanje, skladištenje, transport) na najbolji mogući način, a u interesu primarnih proizvođača.

***/ Razjedinjena tržišna ponuda***

- Nedovoljna organiziranost proizvođača kroz udruženja i zadruge, a tamo gdje ove asocijacije i postoje nema objedinjavanja ponude i zajedničkog plasmana.
- Iz prethodnog proizilazi da je veliki broj proizvođača koji nemaju dovoljno sopstvene proizvodnje za potrebe «velikih kupaca», a pri tom imaju veliku ponudu i otežane mogućnosti plasmana na lokalnom tržištu.

***/ Ograničene investicione mogućnosti***

- Mala poticajna sredstva u primarnom sektoru (posebno nedostatak dugoročnih podsticajnih sredstava) i ograničene mogućnosti eksternog finansiranja poljoprivredne proizvodnje, u uslovima niske akumulativnosti i rentabilnosti poljoprivrede (visoki dispariteti cijena na relaciji poljoprivredni inputi-poljoprivredni proizvodi, nesigurnost i neizvjesnost plasmana), uslovljavaju nedovoljna ili minimalna investiciona ulaganja, koja su nužna pretpostavka povećanja produktivnosti, ukrupnjavanja posjeda, inoviranja, osavremenjavanja i unaprijeđenja procesa proizvodnje (ulaganja u unaprijeđenje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda, mehanizaciju, zalivne sisteme, skladišne kapacitete, objekte za tov stoke i sl.).

U nastavku se daje kratak osvrt na proizvodnu orijentaciju poljoprivrednih gazdinstava po općinama Tuzlanskog kantona *(spisak općina «prati» tabelu 10, gde su općine rangirane po veličini zemljišta/stanovniku, i to od najboljeg do najlošijeg odnosa analiziranih parametara).*

***Čelić*** je općina sa najpovoljnijim odnosom obradivih površina po stanovniku. U okviru obradivih površina, najviše su zastupljene oranice i voćnjaci, a gazdinstva su najviše poznata po proizvodnji voća (jagoda, šljiva) i mliječnom govedarstvu (instaliran kapacitet mljekare).

***Kladanj*** je druga po veličini općina u Tuzlanskom kantonu. Livade i pašnjaci zauzimaju oko 77,5% ukupnih poljoprivrednih površina, te su individualni poljoprivredni proizvođači najvećim dijelom okrenuti stočarskoj proizvodnji; pored toga prisutna je i orijentacija poljoprivrednika ka jagodastom voću (malina, jagoda) i sakupljanju i proizvodnji ljekovitog bilja.

***Sapna,*** kao i Čelić, spada u red manjih općina po površini; u poljoprivrednim površinama dominiraju oranice i voćnjaci; individualni poljoprivredni proizvođači naročito su poznati po proizvodnji voća (posebno maline, kupine) i ljekovitog bilja.

***Srebrenik*** spada u red većih općina u Kantonu. Ova općina ima najveće površine oranica u Kantonu. Poljoprivredna gazdinstva orijentirana su najvećim dijelom na ratarsku proizvodnju (kukuruz, pšenica), stočarstvo (ovčarstvo, tovni pilići, tov junadi), voćarstvo (šljiva) i plasteničku proizvodnju povrća.

***Kalesija*** je općina u kojoj struktura zemljišta pokazuje da postoje značajne mogućnosti za razvoj poljoprivredne djelatnosti, posebno u područjima ratarstva, stočarstva (ovčarstvo, govedarstvo), jagodastog voća, proizvodnje povrća i ljekovitog bilja. Na području općine Kalesija u posljednje vrijeme intenzivirana je i proizvodnja mlijeka, zahvaljujući dobro organiziranim otkupnim stanica, ali i uspješnom plasmanu mlijeka i mliječnih proizvoda koji poljoprivrednici sami ostvaruju prodajom na pijacama, poznatim kupcima i sl.[30]

[30] Općina Kalesija, Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2007-2015; UNDP; http://www.kalesija.ba/ba/stream.daenet?sta=3&pid=1&kat=31.

***Gradačac***[31] spada po površini u srednje općine Kantona. U obradivim površinama najzastupljenije su oranice i voćnjaci, a ova općina upravo ima najveće površine voćnjaka u Tuzlanskom kantonu. Raspoloživost poljoprivrednih površina, povoljne pedološke karakteristike zemljišta i povoljni klimatski uslovi obezbijedili su ovoj općini jedno od vodećih mjesta u oblasti poljoprivredne proizvodnje u Tuzlanskom kantonu, posebno u oblasti ratarstva (kukuruz, povrće), voćarstva i stočarstva. Voćarstvo u ovoj općini ima dugu tradiciju, a posljednjih godina intenzivno je rađeno na povećanju broja stabala. U ovoj proizvodnji dominiraju gazdinstva sa proizvodnjom šljive, kruška i trešnje, u poslijednje vreme i jabuke, te se, po broju stabala i po količinama koje se proizvode, proizvođači u ovoj općini svrstavaju u jedan od najvećih proizvodnih i trgovačkih centara ovog voća u Bosni i Hercegovini. Stočarska proizvodnja zauzima značajno mjesto u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji općine Gradačac. Područje je pogodno za uzgoj produktivnih rasa stoke, jer je mogućnost proizvodnje i nabavke stočne hrane izuzetno visoka, a nakon osnivanja mljekare dolazi do uvećanja stočnog fonda i povećanja proizvodnje mlijeka. Posljednjih godina došlo je do povećanja sadnje duhana, a gazdinstva nameravaju da uvedu novu rentabilniju sortu duhana (virdžinija), što bi angažiralo ne samo veće sjetvene površine, već i veću uposlenost u ovom sektoru.

***Gračanica***[32] je općina u kojoj poljoprivredni proizvođači, u ravnicama uz rijeku Spreču, organiziraju proizvodnju ozimih strmih žitarica, kukuruza i povrća, a na višim nadmorskim visinama značajan je dio pašnjaka i livada pogodnih za razvoj stočarstva. U strukturi stočarske proizvodnje govedarstvo (tov junadi) i ovčarstvo zauzimaju značajno mjesto. Također, peradarska proizvodnja, s obzirom na tradiciju i dugogodišnje iskustvo proizvođača u općini, predstavlja značajan potencijal za rast i razvoj. Najveći dio prostora općine poznat je kao voćarski kraj za uzgoj šljiva i jagodičastog voća.

***Lukavac*** ima najveće površine pašnjaka u Tuzlanskom kantonu. Poljoprivredna gazdinstva orijentirana su na stočarsku proizvodnju, ratarsku kao podlogu za razvoj stočarstva, voćarstvo i povrtarstvo.

***Teočak*** je najmanja općina u Kantonu. Proizvođači se bave voćarstvom (maline i jagode), stočarstvom (ovčarstvom), sakupljanjem ljekovitog bilja.

Općine ***Doboj Istok, Banovići, Živinice i Tuzla*** imaju obradivu površinu po stanovniku ispod granične vrijednosti od 0,17 ha.

***Doboj Istok*** spada u red malih općina, a poljoprivredni proizvođači dominantno se bave povrtlarstvom, ali i voćarstvom i stočarstvom.

***Banovići***[33] je općina u kojoj su velike degradirane površine poljoprivrednog zemljišta i malo je učešće poljoprivrede, zbog stalne degradacije zemljišnih površina uzrokovane eksploatacijom uglja i površinskim kopovima. Međutim, posljednjih godina sve veći broj domaćinstava pokreće poljoprivrednu proizvodnju i ostvaruje dodatne izvore prihoda. Gazdinstva se pretežno bave ovčarstvom, proizvodnjom mlijeka i uzgojem muznih krava, a u izvesnoj mjeri je zastupljena i plastenička proizvodnja povrća, kao i proizvodnja voća.

***Živinice*** je općina u kojoj je zastupljena proizvodnja mlijeka (muzne krave), a domaćinstva se bave i proizvodnjom povrća (prije svega krompira) i voća.

***Tuzla,*** kao općina sa najmanje obradivog zemljišta po stanovniku, je područje u kojem se stanovništvo tek u poslijeratnom periodu «okreće» poljoprivredi kao jednom od izvora prihoda. Gazdinstva se pretežno bave proizvodnjom mlijeka (muzne krave), ratarskom proizvodnjom kao podlogom za razvoj stočarstva, plasteničkom proizvodnjom povrća i podizanjem voćnjaka (zahvaljujući povoljnim poticajima od strane Vlade).

### *Udruženja individualnih poljoprivrednih proizvođača*

U BiH egzistiraju: «Udruženje poljoprivrednika BiH» (broji preko 20.000 članova), «Savez udruženja poljoprivrednika FBiH» i «Udruženje poljoprivrednika RS». Unutar Federacije BiH postoje kantonalna i druga brojna udruženja poljoprivrednika (poljoprivrednici općina sami stvaraju svoja udruženja, pa se tako posredno ili direktno uključuju u kantonalne strukovne asocijacije). ***Udruženje poljoprivrednika Tuzlanskog kantona*** broji oko 830 članova i to je najbrojnije i najutjecajnije udruženje u ovom Kantonu (osnovano u oktobru 2006. godine, registrirano u Ministarstvu pravosuđa i uprave TK, kao nevladina neprofitna organizacija). Po općinama,

[31] Gradačac, Socioekonomski pregled, Decembar 2005.godine,
http://www.gradacac.ba/bos/article.php?pid=182.
[32] Strategija ekonomskog razvoja općine Gračanica,
www.opcina-gracanica.ba/Copy%20of%20Strategija%20razvoja%20-%20verzija%203%20Raza.doc.
[33] Općina Banovići, Strategija razvoja 2007-2017. godina,
http://www.opcina-banovici.com.ba/vijesti/strategija/Strategija_ba.pdf.

članovi udruženja TK su poljoprivrednici slijedećih općina: Kalesija (oko 100 članova); Kladanj (oko 100 članova); Živinice (oko 150 članova); Srebrenik (oko 200 članova); Gradačac (oko 200 članova); Teočak (oko 100 članova). Udruženje radi u cilju unaprijeđenja i pokretanja poljoprivredne proizvodnje, edukacije i pomoći proizvođačima u plasmanu proizvoda, certifikaciji, razvoju robne marke, posredovanju ka prerađivačima, ministarstvu i sl. U organizaciji Udruženja poljoprivrednika BiH i Udruženja poljoprivrednika TK (pod pokroviteljstvom Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH i Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Tuzlanskog kantona te Općine Tuzla), u općini Tuzla održana je prva Izložba stoke, poljoprivrednih proizvoda i mehanizacije[34], u oktobru 2007. godine.

U TK postoji i jaka grupacija pčelara, koju čine 14 udruženja. Ukupni potencijal je 35.000 košnica. Ograničenje predstavlja to što ne postoji državno udruženje pčelara na nivou BIH, kao ni pomoć zvaničnih državnih institucija oko aktiviranja inicijative za organizacijom manifestacije «Dani meda u TK».

U cilju podrške poljoprivrednim proizvođačima, Općina Gračanica, uz podršku QIF-a (EU QIF – Sredstva brzog djelovanja EU), organizirala je Udruženje poljoprivrednika, poljoprivrednih inženjera i tehničara, koje pruža informativne i savjetodavne usluge samostalnim poljoprivrednim proizvođačima i to: obuku u korištenju i primjeni modernih metoda proizvodnje, informiranje o potrebama tržišta, uspostavljanje i poboljšanje veza sa lokalnim prerađivačima hrane, pružanje informacija o aktuelnim kreditnim linijama i uslovima za ostvarivanje poticaja u poljoprivredi, članovima udruženja pomaže se u pripremi dokumentacije za kredite i poticaje i dr. U okviru udruženja formiran je i tehnički prsten za pružanje direktnih usluga poljoprivrednim proizvođačima, omogućava se zajednička kupovina sjemena, đubriva i drugih sirovina.

#### *1.4.2.2. Zemljoradničke zadruge*

*Uloga zadruge.* Ključna uloga zadruge jeste da svojim farmerima obezbjeđuje pomoć u postizanju ekonomskog prosperiteta, a sredstva kojima se to može ostvarivati uglavnom se svode na: (1) maksimiziranje dohotka od prodaje poljoprivrednih proizvoda i smanjenja troškova pri kupovini inputa; (2) izgradnja odgovarajućih pogona za skladištenje, otkup, doradu, pakovanje i za prodaju gotovih proizvoda na tržištu; (3) pružanje raznovrsnog servisa usluga zadrugarima (usluge mehanizacije, stručni savjeti, pomoć u standardizaciji proizvoda i uvođenju sistema kontrole kvaliteta); (4) pružanje tržišnih i tehnoloških informacija, koje su farmerima neophodne u planiranju i usmjeravanju buduće proizvodnje; (5) pokretanje inicijativa i priprema razvojnih programa kojima će se rešavati infrastrukturni problemi sela i razvijati tržište. Jedino zadruga sa ovakvim funkcijama i ulogama ima smisla i svrhe i predstavlja pravu asocijaciju neposrednih poljoprivrednih proizvođača. U protivnom, neposredni proizvođač zadrugu ne prihvata kao svoju organizaciju.

Zemljoradničko zadrugarstvo u BiH institucionalno je regulirano, tj. definirano *Općim zakonom o zadrugama BiH iz 2003. godine* (zakon je donela Parlamentarna skupština BiH, a objavljen je u Službenom glasniku Bosne i Hercegovine, br 18/03, od 01.07.2003. godine).[35] Prema pomenutom Zakonu (član 1), zadruga je oblik organiziranja dobrovoljno udruženih članova (zadrugari), da bi zadovoljili svoje zajedničke ekonomske, socijalne i kulturne potrebe i težnje, kroz zajedničko posjedovanje i demokratsko kontrolirano privređivanje (poslovanje). Zadruge se osnivaju i posluju ulozima i drugim vlastitim sredstvima zadrugara u skladu sa ugovorom o osnivanju i zadružnim pravilima. Visina osnivačkog uloga nije definirana ovim zakonom, već se određuje međusobnim dogovorom, tj. ugovorom o osnivanju i zadružnim pravilima (član 6). Zadrugu može osnovati najmanje pet fizičkih i pravnih lica koja ispunjavaju lične uslove shodno zadružnim pravilima (član 10).

*Broj zemljoradničkih zadruga u Tuzlanskom kantonu.* Prema procjenama Zadružnog saveza BiH, u Federaciji Bosne i Hercegovine ima oko 200 zemljoradničkih zadruga. Prema podacima ZS Federacije BiH, u Tuzlanskom kantonu registrirano je oko 40-tak zemljoradničkih zadruga, pretežno tzv. »novih«, nastalih poslije donošenja Općeg zakona o zadrugama iz 2003. godine. Više od desetak zemljoradničkih zadruga sa područja Tuzlanskog kantona (zadruge registrirane u Registracionom sudu Tuzla), ima članstvo u Zadružnom savezu Federacije BiH: «Gračanka»", Gračanica; "Agropromet«, Tuzla; "Poljopromet", Čelić; "Voćar", Kalesija; "Gurača", Kladanj; "Zlatno zrno" Kalesija; "Orah", Srebrenik; "Malinjak«, Lukavac; "Kokovita«", Gračanica; "Sunce", Lukavac; "Trebava", Gradačac; "Lukavica", Lukavica – Gračanica itd.

[34] http://poljosajam.com/index.htm.

[35] Prethodni zakoni o zadrugama: Zakon o zadrugama Federacije BiH («Službene novine F BiH, broj 28/97) i Zakon o poljoprivrednim zadrugama Republike Srpske («Službeni list RS, broj 18/99)

*Problemi u poslovanju zemljoradničkih zadruga.* Rijetke su zadruge koje imaju aktivnu ulogu na polju marketinga, prerade i snabdjevanja inputima poljoprivrednih proizvođača, koje su uspjele na pređu na tržišni način poslovanja, da ostvare pozitivne finansijske rezultate, a sve to u skladu sa zadružnim principima[36]. Organizaciono-statusni problemi zemljoradničkih zadruga, zajedno sa ekonomsko-finansijskim ograničenjima, posebno kod tzv. «starih» zadruga, gotovo su konstantne prepreke njihovom uspješnom radu. Neki od problema funkcioniranja zadruga su slijedeći:

- nepovoljan institucionalni i privredni ambijent za razvoj poduzetništva, poljoprivredne proizvodnje, za uspostavljanje saradnje zadruga sa kooperantima;
- nedovoljna podrška zadrugama od strane resornih ministarstva na nivou Federacije BiH i Tuzlanskog kantona;
- nedovoljna finansijska, materijalna i kadrovska snaga zadruga;
- osnovni problem sa kojim se suočavaju tzv. *»stare zadruge«* odnosi se na neriješeno i nerazgraničeno vlasništvo nad imovinom zadruga; prisutni su problemi u definiranju zadružne imovine (razgraničenje zadružne i državne svojine) i formalne prepreke za uknjižavanje zadružne imovine u zemljišne knjige; za uknjiženje sadašnje imovine zadruga kao zadružne imovine potrebni su dokazi vlasništva (ukoliko je imovina kupljena ili dokazi ako je ona stečena radom i poslovanjem), a očigledno je da mali broj zadruga ove dokaze može da priloži ili/i sudovi osporavaju ove dokaze kao validne i kompetentne[37]; uTuzlanskom kantonu, primjera radi, samo je jedna zemljoradnička zadruga »Gračanka» (Gračanica), koja inače važi za jednu od najorganiziranijih zadruga u TK i šire, uspjela da svoju imovinu uknjiži kao zadružnu;
- smanjen broj zadrugara i problemi upravljanja posebno u tzv. starim zadrugama.

Svi ovi problemi onemogućavaju normalno funkcioniranje zadruga, koje podrazumijeva tržišni pristup poslovanju i mogućnost pristupa eksternim izvorima finansiranja (zadruge u stvarnosti imaju imovinu kojom ne mogu da raspolažu kada je u pitanju konkuriranje za kreditna sredstva, a koja su neophodna za pokretanje i oživljavanje proizvodnje)[38].

*Afirmacija zemljoradničkih zadruga u Tuzlanskom kantonu.* U narednom periodu potrebno je usmjeriti aktivnosti pojedinačnih zadruga i Zadružnog saveza Federacije BiH ka afirmaciji zadružnih principa, uz neophodnu ekonomsku, kadrovsku i organizacionu rekonstrukciju zadruga, kako bi one konačno postale organizacije zadrugara u pravom i suštinskom smislu[39]. Afirmacija zemljoradničkog zadrugarstva podrazumijeva nekoliko koraka, od kojih su najvažniji:

a) reguliranje pitanja državne imovine starih zadruga, tj. razgraničenje državne i zadružne svojine i odlučniji prilaz rješavanju ovog problema[40];
b) stvaranje povoljnog privrednog i institucionalnog ambijenata za razvoj i osnivanje novih zadruga;
c) edukacija menadžmenta u zadrugama za nov način poslovanja; zadruga mora imati dobar menadžment (direktor i Upravni odbor), kvalificiran i obučen da uspješno vodi zadrugu, mora imati Nadzorni odbor, koji predstavlja internu kontrolu poslovanja, a od izuzetne važnosti je i da se zadruga redovno provjerava putem eksterne kontrole, koju putem revizije osigurava zadružni savez;
d) udruživanje zadruga - formiranje malobrojnih, ali jakih zadružnih poduzeća, koja bi, interesnim povezivanjem i poštovanjem zadružnih principa, objedinjavala veći broj zadruga;

[36] Jedan od primera uspješne zemljoradničke zadruge, jeste ZZ »Ledenička dolina« (općina Gradačac), koju su udruženim sredstvima osnovali petorica gradačačkih poduzetnika u maju 2005 godine (http://www.gradacac.ba/bos/article.php?pid=215).

[37] U Općem zakonu o zadrugama BiH iz 2003. godine, član 94 ističe samo slijedeće »Imovina koju zadruga trenutno koristi donošenjem ovog zakona postaje imovina zadruge«. Ovaj član je očigledno sporan, nedovoljno pravno definiran i precizan, s obzirom da je u praksi njegova implementacija gotovo nemoguća (tumačenje ovog člana u praksi ostavlja dovoljno prostora da se zadružna imovina definira na najrazličitije načine).

[38] Prema Članu 88 Općeg zakona o zadrugama BiH »sredstva u državnoj svojini koja zadruga koristi po raznim osnovama (državna imovina pravo raspolaganja, odnosno pravo korišćenja), zadruga ne može otuđiti, niti staviti pod hipoteku«.

[39] Okvirni program rada Zadružnog saveza Federacije BiH za 2007. godinu, Sarajevo, februar 2007. godina.

[40] Primjera radi u R. Sloveniji, već 1992. godine je bio spreman zakon o zadrugama (Zakon o zadrugah, Uradni list RS, št.13/92) koji je pravno uredio status i poslovanje zadruga i definirao njihov položaj u prehrambenoj industriji. Zadruge su na podlozi zakona dobile učešće (najviše) do 45% kapitala u 45 kompanija prehrambene industrije i tako postale suvlasnik u upravljanju ovim kompanijama. Iste godine, na podlozi tri zakona (Zakona o zadrugama, Zakona o vlasničkoj transformaciji društvene imovine i Zakona o upravljanju poljoprivrednim zemljištem i šumama u vlasništvu R. Slovenije), sva društvena imovina zadruga (stečena tokom poslovanja) transformirana je u zadružnu, osim poljoprivrednog zemljišta i šuma koje je zadruga stekla bez naknade (ova imovina postala je vlasništvo države).

e) razvoj specijaliziranih zadruga (za unaprijeđenje proizvodnje i prodaje mlijeka, voća, organskih proizvoda i sl)[41].

#### *1.4.2.3. Poduzeća u oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje*

Prije rata poljoprivredna proizvodnja u Tuzlanskom kantonu dominantno je bila organizirana preko poljoprivrednih poduzeća: PD «Spreča», Kalesija i PD «Napredak» Gradačac. Sva društvena poduzeća, u skladu sa Zakonom o privatizaciji poduzeća (Sl. Novine FBiH broj 27/97) privatizirana su, pri čemu je mali broj njih osposobljen za proizvodnju. Gro poljoprivrednih poduzeća je u stečaju («Spreča» Kalesija, «Napredak» Gradačac, «Poljoprivreda» Banovići, «Majevica», Srebrenik, «Agroprom» Zvornik-Sapna), a za neka će tek biti pokrenut proces stečaja/likvidacije ili drugog načina rješavanja statusa sada neaktivnih poduzeća («Rasadnik», Tuzla)[42]. Živinarske firme, takođe privatizirane («Kokaprodukt» Gračanica i Kokadžada, Gračanica) ne uspevaju da uspješno, tj. rentabilno organizuju proizvodnju, te su svoje kapaciteta dali u zakup.

Jedan od značajnijih privrednih subjekata Tuzlanskog kantona bio je poljoprivredni kombinat „Spreča“, u općini Kalesija, koji je zapošljavao oko 300 radnika, raspolagao sa oko 4.000 ha poljoprivrednog zemljišta i imao oko 2.000 muznih krava[43]. Ovaj kombinat privatiziran je metodom javnog upisa dionica, uslijed nenamjenskog trošenja kreditnih sredstava prema USAID-u trenutno je u stečaju, a očekuje se njegova privatizacija tokom 2008. godine. Privatizacija bi trebalo da se bazira na pronalaženju strateškog kupca, koji bi bio spreman da finansijski podrži pokretanje proizvodnje u ovom kombinatu, stvaranje centra za selekciju u stočarstvu i centra za primjenu i demonstriranje novih tehnologija i načina proizvodnje u poljoprivredi. Većina zemljišta kojim sada raspolaže Tuzlanski kanton upravo je zemljište poduzeća «Spreča» i sada je obrađeno dodjeljivanjem u zakup fizičkim i manjim privatnim firmama. Mašine i oprema ovog poduzeća proteklih godina su rashodovane ili prodate.

Tuzlanski kanton raspolaže i sa pet (5) rasadnika, od kojih je rasadnik voćnog sadnog materijala «Voćni rasadnik» u Srebreniku jedan od primjera uspješne privatizacije. Ovo poduzeće (najveći proizvođač voćnog sadnog materijala u BiH i među tri najveća na prostoru bivše Jugoslavije) bavi se proizvodnjom i uzgojem sadnog materijala, sa težištem na sadnice šljive, jabuke, kruške, višnje, trešnje i dunje, jagodastog voća, te matičnjaka za podloge voćnih vrsta. Tokom 2005. godine, «Voćni rasadnik» Srebrenik zvanično je dobio certifikat o uspostavljanju ISO 9001:2000 standarda.

### 1.4.3. Analiza fizičkog obima biljne proizvodnje i indeksi biljne proizvodnje

Ukupno požnjevene površine pod ratarskim kulturama u 2006. godini u Tuzlanskom kantonu su iznosile 45.259 ha. U strukturi ukupno požnjevenih površina dominiraju površine pod žitaricama i to sa 60%, zatim slijede površine pod krmnim biljem sa 39% i požnjevene površine pod industrijskim biljem sa nešto više od 1% *(Tabela 12.)*.

U strukturi ukupno požnjevenih površina pod žitaricama u 2006. godini, dominiraju požnjevene površine pod kukuruzom, slijede površine pod pšenicom i zobom. Kod krmnog bilja, najzastupljenije su požnjevene površine pod kukuruzom za proizvodnju zelene mase, slijede travnato–djetelinske smješe i djetelina. Kod industrijskog bilja, u najvećoj mjeri dominira duhan.

***Tabela 12.*** Ratarska proizvodnja

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1 | **Pšenica** | | | | | | | | | | |
| 1.1 | Požnjevena površina | ha | 6.530 | 4.580 | 3.660 | 3.355 | 4.540 | 4.408 | 3.335 | 3.455 | 3.617 |
| 1.2 | Prosječan prinos | t/ha | 2,9 | 2,6 | 2,7 | 2,3 | 2,7 | 2,4 | 3,6 | 3,3 | 4,0 |

[41] Za nastajanje ovih zadruga potrebni su stabilni i podsticajni makroekonomski uslovi, dugoročno poznata agrarna politika, stimulativni uslovi investiranja, zakonski uređeno tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Tek ispunjavanje ovih preduslova poljoprivredni proizvođači, dobijaju realnu i sigurnu osnovu da se sa «svaštarenja» preusmjere na proizvodnju jednog ili nekolicine proizvoda.

[42] Program rada Kantonalne agencije za privatizaciju za 2008. godinu, Kantonalna agencija za privatizaciju, Tuzla, 11.12.2007. godina.

[43] Općina Kalesija, Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2007-2015, http://www.kalesija.ba/ba/stream.daenet?sta=3&pid=1&kat=31.

| | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1.3 | Ukupan prinos | t | 18.975 | 11.811 | 10.088 | 7.619 | 12.479 | 10.747 | 11.952 | 11.428 | 14.484 |
| 2. | **Raž** | | | | | | | | | | |
| 2.1. | Požnjevena površina | ha | 385 | 337 | 205 | 288 | 342 | 397 | 319 | 341 | 320 |
| 2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,1 | 1,9 | 2,6 | 2,2 | 2,3 | 2,5 | 3,2 | 2,7 | 3,1 |
| 2.3. | Ukupan prinos | t | 801 | 631 | 539 | 639 | 784 | 1.010 | 1.008 | 924 | 1.002 |
| 3. | **Ječam** | | | | | | | | | | |
| 3.1. | Požnjevena površina | ha | 475 | 355 | 362 | 506 | 543 | 481 | 547 | 521 | 511 |
| 3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,2 | 2,4 | 2,7 | 2,5 | 2,3 | 2,3 | 2,7 | 2,7 | 3,2 |
| 3.3. | Ukupan prinos | t | 1.064 | 840 | 988 | 1.250 | 1.249 | 1.079 | 1.460 | 1.397 | 1.631 |
| 4. | **Zob** | | | | | | | | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 1.010 | 1.402 | 928 | 739 | 778 | 741 | 717 | 690 | 756 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,4 | 2,3 | 2,6 | 2,0 | 2,1 | 2,2 | 3,2 | 2,7 | 3,0 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 2.480 | 3.240 | 2.442 | 1.487 | 1.669 | 1.635 | 2.269 | 1.831 | 2.238 |
| 5. | **Kukuruz – zrno** | | | | | | | | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 25.201 | 24.967 | 21.174 | 19.895 | 22.141 | 23.302 | 22.489 | 22.305 | 21.798 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 3,4 | 3,6 | 1,9 | 3,0 | 3,5 | 2,6 | 3,9 | 4,0 | 4,3 |
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 85.221 | 89.382 | 40.024 | 55.518 | 78.048 | 61.308 | 88.337 | 88.112 | 94.240 |
| 6. | **Duhan** | | | | | | | | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 514 | 388 | 428 | 510 | 559 | 611 | 534 | 522 | 407 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 0,9 | 0,9 | 1,2 | 1,1 | 1 | 0,7 | 0,9 | 0,7 | 0,7 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 477 | 356 | 512 | 560 | 559 | 430 | 477 | 383 | 295 |
| 7. | **Soja** | | | | | | | | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | - | 61 | 20 | - | 57 | 5 | 6 | 125 | 167 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | - | 1,6 | 0,9 | - | 0,6 | 1,3 | 2,5 | 1,9 | 2,3 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | - | 98 | 18 | - | 35 | 7 | 15 | 233 | 380 |
| 8. | **Djetelina** | | | | | | | | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 2.700 | 2.963 | 3.124 | 2.679 | 2.693 | 2.540 | 2.543 | 2.454 | 2.602 |
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,3 | 6,0 | 2,8 | 4,1 | 4,2 | 2,5 | 5,0 | 4,5 | 4,2 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 11.577 | 17.696 | 8.751 | 11.076 | 11.223 | 6.239 | 12.553 | 11.043 | 10.847 |
| 9. | **Lucerka** | | | | | | | | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 2.426 | 2.261 | 2.133 | 1.874 | 1.957 | 1.878 | 2.316 | 2.152 | 2.268 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,7 | 6,7 | 3,3 | 4,6 | 5 | 2,7 | 5,1 | 4,5 | 4,2 |
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 11.361 | 15.183 | 7.049 | 8.649 | 9.692 | 5.141 | 11.827 | 9.647 | 9.508 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | | | | | | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 4.897 | 6.111 | 8.719 | 6.617 | 6.972 | 7.980 | 3.613 | 4.615 | 4.557 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 3,3 | 3,7 | 1,4 | 1,6 | 1,7 | 1,3 | 3,6 | 2,7 | 2,5 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 15.950 | 22.690 | 12.564 | 10.833 | 12.063 | 10.289 | 13.065 | 12.462 | 11.330 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | | | | | | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 881 | 774 | 920 | 1.388 | 1.542 | 1.614 | 2.805 | 5.543 | 6.590 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 21,5 | 19,7 | 11,7 | 21,6 | 9,2 | 19,3 | 18,3 | 14,5 | 14,6 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 18.942 | 15.284 | 10.753 | 29.957 | 14.111 | 31.138 | 51.400 | 80.370 | 96.143 |
| 12. | **Stočna repa** | | | | | | | | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 472 | 253 | 251 | 213 | 162 | 237 | 272 | 221 | 383 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 20,8 | 13,9 | 6,2 | 7,1 | 11,1 | 9,5 | 7,8 | 9 | 5,5 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 9.798 | 3.511 | 1.550 | 1.520 | 1.798 | 2.251 | 2.114 | 1.997 | 2.102 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | | | | | | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 1.215 | 713 | 710 | 359 | 320 | 315 | 1.347 | 1.280 | 1.283 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,7 | 2,6 | 1,4 | 1,7 | 1,7 | 1,2 | 0,5 | 0,6 | 0,7 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 3.346 | 1.859 | 1.005 | 616 | 530 | 369 | 713 | 768 | 911 |

| | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | | | | | | | | |
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 46.706 | 45.165 | 42.634 | 38.423 | 42.606 | 44.509 | 40.843 | 44.224 | 45.259 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 71,2 | 67,9 | 41,4 | 53,8 | 47,4 | 50,5 | 60,3 | 53,8 | 52,3 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 179.992 | 182.581 | 96.283 | 129.724 | 144.240 | 131.643 | 197.190 | 220.595 | 245.111 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine*

Tokom cjelokupnog posmatranog perioda, od 1998. do 2006. godine, ukupno požnjevene površine pod ratarskim kulturama su se kretale u prosjeku od 43.400 ha *(tabela 12.)*. Prema raspoloživim statističkim podacima iz 2006. godine, u Tuzlanskom kantonu je požnjeveno 45.259 ha pod ratarkim kulturama što predstavlja povećanje požnjevenih površina u odnosu na predhodnu 2005. godinu od 1.035 ha odnosno povećanje od 2%. Posmatrano u odnosnu na baznu 1998. godinu može se uvidjeti smanjenje požnjevenih površina pod ratarskim kulturama od 3% odnosno smanjenje od 1.447 ha (*tabela 13.*). Značajnije smanjenje požnjevenih površina je zabilježeno u 2001. godini kada je došlo do smanjenja od 10% odnosno 4.211 ha u odnosu na površine iz predhodne 2000. godine.

Prosječan prinos po hektaru se, za posmatrani period, kretao oko 55 tona/ha. Najviša vrijednost prosječnog prinosa je zabilježena 1998. godine od 71,2 tone/ha. Najniži ostvareni prosječni prinos ratarskih kultura je zabilježen 2000. godine od 41,4 tone/ha, što predstavlja smanjenje od 42% u odnosu na baznu 1998. godinu.

Ukupni prinos ratarskih proizvoda u 2006. godini iznosi 245.111 tona što predstavlja povećanje prinosa od 36% u odnosu na prinos iz bazne 1998. godine koji je iznosio 179.992 tone. Ukupan prinos iz 2006. god. je uvećan i u odnosu na predhodnu godinu za 11% odnosno 24.516 tona.

**Kukuruz – zrno**

Kukuruz u zrnu predstavlja najzastupljeniju ratarsku kulturu u Tuzlanskom kantonu. Ukupno požnjevene površine pod kukuruzom su u 2006. godini iznosile 21.798 ha. U odnosu na predhodnu godinu, ove površine su umanjene za 507 ha odnosno 2%. Uzimajući u obzir požnjevene površine iz bazne 1998. godine od 25.201 ha, također, možemo zaključiti da je došlo do smanjenja požnjevenih površina pod kukuruzom od 14% u 2006. godini. Iako se požnjevene površine pod kukuruzom smanjuju, prosječan prinos se tokom posmatranog perioda povećava i u 2006. godini iznosi 4,3 tone/ha što je za gotovo 1 tonu/ha veće od proseka za posmatrani period odnosno 26% više u odnosu na prosječni prinos iz bazne 1998. godine.

Ukupan prinos kukuruza je 2006. godine dostigao najvišu vrijednost od 94.240 tona, za posmatrani period od 1998. do 2006. godine. U odnosu na prinos iz predhodne 2005. godine, došlo je do povećanja prinosa od 6.128 ha odnosno 7%. U odnosu na baznu 1998. godinu došlo je do povećanja prinosa od 11%.

***Tabela 13.*** Bazni indeksi ratarske proizvodnje (1998=100)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1. | **Pšenica** | | | | | | | | | |
| 1.1 | Požnjevena površina | ha | 70,14 | 56,05 | 51,38 | 69,53 | 67,50 | 51,07 | 52,91 | 55,39 |
| 1.2 | Prosječan prinos | t/ha | 89,66 | 93,10 | 79,31 | 93,10 | 82,76 | 124,14 | 113,79 | 137,93 |
| 1.3 | Ukupan prinos | t | 62,25 | 53,16 | 40,15 | 65,77 | 56,64 | 62,99 | 60,23 | 76,33 |
| 2. | **Raž** | | | | | | | | | |
| 2.1 | Požnjevena površina | ha | 87,53 | 53,25 | 74,81 | 88,83 | 103,12 | 82,86 | 88,57 | 83,12 |
| 2.2 | Prosječan prinos | t/ha | 90,48 | 123,81 | 104,76 | 109,52 | 119,05 | 152,38 | 128,57 | 147,62 |
| 2.3 | Ukupan prinos | t | 78,78 | 67,29 | 79,78 | 97,88 | 126,09 | 125,84 | 115,36 | 125,09 |
| 3. | **Ječam** | | | | | | | | | |
| 3.1 | Požnjevena površina | ha | 74,74 | 76,21 | 106,53 | 114,32 | 101,26 | 115,16 | 109,68 | 107,58 |
| 3.2 | Prosječan prinos | t/ha | 109,09 | 122,73 | 113,64 | 104,55 | 104,55 | 122,73 | 122,73 | 145,45 |
| 3.3 | Ukupan prinos | t | 78,95 | 92,86 | 117,48 | 117,39 | 101,41 | 137,22 | 131,30 | 153,29 |
| 4. | **Zob** | | | | | | | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 138,81 | 91,88 | 73,17 | 77,03 | 73,37 | 70,99 | 68,32 | 74,85 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 95,83 | 108,33 | 83,33 | 87,50 | 91,67 | 133,33 | 112,50 | 125,00 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 130,65 | 98,47 | 59,96 | 67,30 | 65,93 | 91,49 | 73,83 | 90,24 |
| 5. | **Kukuruz - zrno** | | | | | | | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 99,07 | 84,02 | 78,95 | 87,86 | 92,46 | 89,24 | 88,51 | 86,50 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 105,88 | 55,88 | 88,24 | 102,94 | 76,47 | 114,71 | 117,65 | 126,47 |
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 104,88 | 46,96 | 65,15 | 91,58 | 71,94 | 103,66 | 103,39 | 110,58 |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 6. | **Duhan** | | | | | | | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 75,49 | 83,27 | 99,22 | 108,75 | 118,87 | 103,89 | 101,56 | 79,18 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 100,00 | 133,33 | 122,22 | 111,11 | 77,78 | 100,00 | 77,78 | 77,78 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 74,63 | 107,34 | 117,40 | 117,19 | 90,15 | 100,00 | 80,29 | 61,84 |
| 7. | **Soja** | | | | | | | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | 100* | 32,79 | - | 93,44 | 8,20 | 9,84 | 204,92 | 273,77 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 100* | 56,25 | - | 37,50 | 81,25 | 156,25 | 118,75 | 143,75 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | 100* | 18,37 | - | 35,71 | 7,14 | 15,31 | 237,76 | 387,76 |
| 8. | **Djetelina** | | | | | | | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 109,74 | 115,70 | 99,22 | 99,74 | 94,07 | 94,19 | 90,89 | 96,37 |
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 139,53 | 65,12 | 95,35 | 97,67 | 58,14 | 116,28 | 104,65 | 97,67 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 152,85 | 75,59 | 95,67 | 96,94 | 53,89 | 108,43 | 95,39 | 93,69 |
| 9. | **Lucerka** | | | | | | | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 93,20 | 87,92 | 77,25 | 80,67 | 77,41 | 95,47 | 88,71 | 93,49 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 142,55 | 70,21 | 97,87 | 106,38 | 57,45 | 108,51 | 95,74 | 89,36 |
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 133,64 | 62,05 | 76,13 | 85,31 | 45,25 | 104,10 | 84,91 | 83,69 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | | | | | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 124,79 | 178,05 | 135,12 | 142,37 | 162,96 | 73,78 | 94,24 | 93,06 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 112,12 | 42,42 | 48,48 | 51,52 | 39,39 | 109,09 | 81,82 | 75,76 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 142,26 | 78,77 | 67,92 | 75,63 | 64,51 | 81,91 | 78,13 | 71,03 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | | | | | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 87,85 | 104,43 | 157,55 | 175,03 | 183,20 | 318,39 | 629,17 | 748,01 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 91,63 | 54,42 | 100,47 | 42,79 | 89,77 | 85,12 | 67,44 | 67,91 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 80,69 | 56,77 | 158,15 | 74,50 | 164,39 | 271,35 | 424,30 | 507,57 |
| 12. | **Stočna repa** | | | | | | | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 53,60 | 53,18 | 45,13 | 34,32 | 50,21 | 57,63 | 46,82 | 81,14 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 66,83 | 29,81 | 34,13 | 53,37 | 45,67 | 37,50 | 43,27 | 26,44 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 35,83 | 15,82 | 15,51 | 18,35 | 22,97 | 21,58 | 20,38 | 21,45 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | | | | | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 58,68 | 58,44 | 29,55 | 26,34 | 25,93 | 110,86 | 105,35 | 105,60 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 96,30 | 51,85 | 62,96 | 62,96 | 44,44 | 18,52 | 22,22 | 25,93 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 55,56 | 30,04 | 18,41 | 15,84 | 11,03 | 21,31 | 22,95 | 27,23 |
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | | | | | | | |
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 96,70 | 91,28 | 82,27 | 91,22 | 95,30 | 87,45 | 94,69 | 96,90 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 95,37 | 58,15 | 75,56 | 66,57 | 70,93 | 84,69 | 75,56 | 73,46 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 101,44 | 53,49 | 72,07 | 80,14 | 73,14 | 109,55 | 122,56 | 136,18 |

**Bazna godina kod soje je 1999. god.*

## Pšenica

Pored kukuruza predstavlja najzastupljeniju ratarsku kulturu. U 2006. godini požnjevena površina je iznosila 3.617 ha. U odnosu na požnjevene površine u baznoj 1998. godini, došlo je do smanjenja od 2.913 ha odnosno 45%. Iako se požnjevene površine smanjuju, dolazi do povećanja prosječnog prinosa po hektaru, koji je u 2006. godini iznosio 4 tone/ha što je više u odnosu na prinos iz 2005. godine od 33%, odnosno uvećanje u odnosu na prosječni prinos po ha u odnosu na baznu 1998. godinu od 38%.

Ukupan prinos pšenice je značajno varirao u posmatranom periodu. Od 1998. do 2001. godine ukupan prinos se konstantno smanjivao. U 2001. godini ukupan prinos je iznosio 7.619 tona, što prestavlja smanjenje u odnosu na predhodnu godinu od 2.469 tona odnosno 25%. Od 2002. do 2006. godine, ukupan prinos pšenice se konstantno povećavao. U 2006. ukupan prinos je iznosio 14.484 ha što predstavlja povećanje prinosa u odnosu na predhodnu 2005. godinu od 3.056 tona odnosno 27%. Ukupan prinos pšenice iz 2006. godine je manji u odnosu na ukupan prinos iz bazne 1998. godine za 24%.

## Soja

Za ovu ratarsku kulturu je karakteristično da se u Tuzlanskom kantonu nije sijala 1998. i 2001. godine. Najveće požnjevene površine soje su zabilježene 2006. godine od 167 ha što je za 34% više u odnosu na 2005. godinu. U odnosu na baznu 1999. godinu došlo je do povećanja požnjevenih površina od gotovo 174 %.

Ukupan prinos soje u 2006. godini je iznosio 380 tona što je ujedno i najveći prinos zabilježen u posmatranom periodu i predstavlja povećanje od 63% u odnosu na predhodnu godinu, odnosno 288% u odnosu na prinos iz bazne 1999. godine.

**Kukuruz–zelena masa**

Ova ratarska kultura bilježi značajne rezultate, kako u pogledu povećanja površina na kojima se gaji tako i u pogledu prinosa. U 2006. godini, ukupno požnjevene površine su iznosile 6.590 ha, što predstavlja povećanje u odnosu na požnjevene površine iz 2005. godine od 1.047 ha odnosno 19%. U odnosu na požnjevene površine iz bazne 1998. godine, došlo je do povećanja od 648%. Ukupni prinos u 2006. godini je iznosio 96.143 tona, što također predstavlja značajno povećanje u odnosu na prinos iz predhodne 2005 godine i to za 15.773 tone odnosno 20%. U odnosu na prinos iz bazne 1998. godine došlo je do povećanje prinosa od 408%.

Kod ostalih ratarskih kultura su zabilježene oscilacije u pogledu ukupno požnjevene površine, ukupnog prinosa, kao i prosječnog prinosa po hektaru u toku posmatranog perioda od 1998. do 2006. godine. Gotovo kod svih kultura je zabilježeno smanjenje tri posmatrana parametra tokom perioda od 1999. do 2000. godine. Od 2001. do 2004., kao i u 2006. godini, sve kulture bilježe blagi rast.

***Tabela 14.*** Lančani indeksi ratarske proizvodnje

| Red. br. | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999/98 | 2000/99 | 2001/00 | 2002/01 | 2003/02 | 2004/03 | 2005/04 | 2006/05 |
| 1. | **Pšenica** | | | | | | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 70,14 | 79,91 | 91,67 | 135,32 | 97,09 | 75,66 | 103,60 | 104,69 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 89,66 | 103,85 | 85,19 | 117,39 | 88,89 | 150,00 | 91,67 | 121,21 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 62,25 | 85,41 | 75,53 | 163,79 | 86,12 | 111,21 | 95,62 | 126,74 |
| 2. | **Raž** | | | | | | | | | |
| 2.1. | Požnjevena površina | ha | 87,53 | 60,83 | 140,49 | 118,75 | 116,08 | 80,35 | 106,90 | 93,84 |
| 2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 90,48 | 136,84 | 84,62 | 104,55 | 108,70 | 128,00 | 84,38 | 114,81 |
| 2.3. | Ukupan prinos | t | 78,78 | 85,42 | 118,55 | 122,69 | 128,83 | 99,80 | 91,67 | 108,44 |
| 3. | **Ječam** | | | | | | | | | |
| 3.1. | Požnjevena površina | ha | 74,74 | 101,97 | 139,78 | 107,31 | 88,58 | 113,72 | 95,25 | 98,08 |
| 3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 109,09 | 112,50 | 92,59 | 92,00 | 100,00 | 117,39 | 100,00 | 118,52 |
| 3.3. | Ukupan prinos | t | 78,95 | 117,62 | 126,52 | 99,92 | 86,39 | 135,31 | 95,68 | 116,75 |
| 4. | **Zob** | | | | | | | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 138,81 | 66,19 | 79,63 | 105,28 | 95,24 | 96,76 | 96,23 | 109,57 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 95,83 | 113,04 | 76,92 | 105,00 | 104,76 | 145,45 | 84,38 | 111,11 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 130,65 | 75,37 | 60,89 | 112,24 | 97,96 | 138,78 | 80,70 | 122,23 |
| 5. | **Kukuruz – zrno** | | | | | | | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 99,07 | 84,81 | 93,96 | 111,29 | 105,24 | 96,51 | 99,18 | 97,73 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 105,88 | 52,78 | 157,89 | 116,67 | 74,29 | 150,00 | 102,56 | 107,50 |
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 104,88 | 44,78 | 138,71 | 140,58 | 78,55 | 144,09 | 99,75 | 106,95 |
| 6. | **Duhan** | | | | | | | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 75,49 | 110,31 | 119,16 | 109,61 | 109,30 | 87,40 | 97,75 | 77,97 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 100,00 | 133,33 | 91,67 | 90,91 | 70,00 | 128,57 | 77,78 | 100,00 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 74,63 | 143,82 | 109,38 | 99,82 | 76,92 | 110,93 | 80,29 | 77,02 |
| 7. | **Soja** | | | | | | | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | - | 32,79 | - | - | 8,77 | 120,00 | 2.083,33 | 133,60 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | - | 56,25 | - | - | 216,67 | 192,31 | 76,00 | 121,05 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | - | 18,37 | - | - | 20,00 | 214,29 | 1.553,33 | 163,09 |
| 8. | **Djetelina** | | | | | | | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 109,74 | 105,43 | 85,76 | 100,52 | 94,32 | 100,12 | 96,50 | 106,03 |
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 139,53 | 46,67 | 146,43 | 102,44 | 59,52 | 200,00 | 90,00 | 93,33 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 152,85 | 49,45 | 126,57 | 101,33 | 55,59 | 201,20 | 87,97 | 98,23 |
| 9. | **Lucerka** | | | | | | | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 93,20 | 94,34 | 87,86 | 104,43 | 95,96 | 123,32 | 92,92 | 105,39 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 142,55 | 49,25 | 139,39 | 108,70 | 54,00 | 188,89 | 88,24 | 93,33 |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 133,64 | 46,43 | 122,70 | 112,06 | 53,04 | 230,05 | 81,57 | 98,56 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | | | | | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 124,79 | 142,68 | 75,89 | 105,36 | 114,46 | 45,28 | 127,73 | 98,74 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 112,12 | 37,84 | 114,29 | 106,25 | 76,47 | 276,92 | 75,00 | 92,59 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 142,26 | 55,37 | 86,22 | 111,35 | 85,29 | 126,98 | 95,38 | 90,92 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | | | | | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 87,85 | 118,86 | 150,87 | 111,10 | 104,67 | 173,79 | 197,61 | 118,89 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 91,63 | 59,39 | 184,62 | 42,59 | 209,78 | 94,82 | 79,23 | 100,69 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 80,69 | 70,35 | 278,59 | 47,10 | 220,66 | 165,07 | 156,36 | 119,63 |
| 12. | **Stočna repa** | | | | | | | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 53,60 | 99,21 | 84,86 | 76,06 | 146,30 | 114,77 | 81,25 | 173,30 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 66,83 | 44,60 | 114,52 | 156,34 | 85,59 | 82,11 | 115,38 | 61,11 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 35,83 | 44,15 | 98,06 | 118,29 | 125,19 | 93,91 | 94,47 | 105,26 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | | | | | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 58,68 | 99,58 | 50,56 | 89,14 | 98,44 | 427,62 | 95,03 | 100,23 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 96,30 | 53,85 | 121,43 | 100,00 | 70,59 | 41,67 | 120,00 | 116,67 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 55,56 | 54,06 | 61,29 | 86,04 | 69,62 | 193,22 | 107,71 | 118,62 |
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | | | | | | | |
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 96,70 | 94,40 | 90,12 | 110,89 | 104,47 | 91,76 | 108,28 | 102,34 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 95,37 | 60,97 | 129,95 | 88,10 | 106,54 | 119,41 | 89,22 | 97,21 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 101,44 | 52,73 | 134,73 | 111,19 | 91,27 | 149,79 | 111,87 | 111,11 |

Ratarsku proizvodnju u Tuzlanskom kantonu odslikava veoma neujednačen trend, sa izraženim oscilacijama u 2002., 2003 i 2004. godini *(tabela 14.)*. Ciklična kretanja su najizraženija kod pšenice, duhana, soje i travnato-djetelinskih smješa. Kod soje je zabilježeno drastično povećanje požnjevene površine u 2005. u odnosu na 2004. godinu. Isto važi i za ukupan prinos soje koji se značajno uvećao u periodu od godinu dana, dok je prosječan prinos po hektaru smanjen za 24%. Kod mješavina trava i mahunjača je, također, zabilježen značajan porast požnjevenih površina i ukupnog prinosa u 2004. godini u odnosu na 2003. godinu. Jedina kultura koja bilježi kontinuirani porast u pogledu požnjevenih površina, u posmatranom periodu od 1998. do 2006. godine, je kukuruz za proizvodnju zelene mase.

***Tabela 15.*** Prosjek ratarske proizvodnje

| Red. broj | Pokazatelj | Jedinica mjere | Godina | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998-2000 | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Pšenica** | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 4.923,33 | 4.101,00 | 3.469,00 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,73 | 2,47 | 3,63 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 13.624,67 | 10.281,67 | 12.621,33 |
| 2. | **Raž** | | | | |
| 2.1. | Požnjevena površina | ha | 309,00 | 342,33 | 326,67 |
| 2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,20 | 2,33 | 3,00 |
| 2.3. | Ukupan prinos | t | 657,00 | 811,00 | 978,00 |
| 3. | **Ječam** | | | | |
| 3.1. | Požnjevena površina | ha | 397,33 | 510,00 | 526,33 |
| 3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,43 | 2,37 | 2,87 |
| 3.3. | Ukupan prinos | t | 964,00 | 1.192,67 | 1.496,00 |
| 4. | **Zob** | | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 1.113,33 | 752,67 | 721,00 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,43 | 2,10 | 2,97 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 2.720,67 | 1.597,00 | 2.112,67 |
| 5. | **Kukuruz – zrno** | | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 23.780,67 | 21.779,33 | 22.197,33 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,97 | 3,03 | 4,07 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 71.542,33 | 64.958,00 | 90.229,67 |
| 6. | **Duhan** | | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 443,33 | 560,00 | 487,67 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 1,00 | 0,93 | 0,77 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 448,33 | 516,33 | 385,00 |
| 7. | **Soja** | | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | 27,00 | 20,67 | 99,33 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 0,83 | 0,63 | 2,23 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | 38,67 | 14,00 | 209,33 |
| 8. | **Djetelina** | | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 2.929,00 | 2.637,33 | 2.533,00 |
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,37 | 3,60 | 4,57 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 12.674,67 | 9.512,67 | 11.481,00 |
| 9. | **Lucerka** | | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 2.273,33 | 1.903,00 | 2.245,33 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,90 | 4,10 | 4,60 |
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 11.197,67 | 7.827,33 | 10.327,33 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 6.575,67 | 7.189,67 | 4.261,67 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,80 | 1,53 | 2,93 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 17.068,00 | 11.061,67 | 12.285,67 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 858,33 | 1.514,67 | 4.979,33 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 17,63 | 16,70 | 15,80 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 14.993,00 | 25.068,67 | 75.971,00 |
| 12. | **Stočna repa** | | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 325,33 | 204,00 | 292,00 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 13,63 | 9,23 | 7,43 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 4.953,00 | 1.856,33 | 2.071,00 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 879,33 | 331,33 | 1.303,33 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 2,23 | 1,53 | 0,60 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 2.070,00 | 505,00 | 797,33 |
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | | |
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 44.835,00 | 41.846,00 | 43.442,00 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 60,17 | 50,57 | 55,47 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 152.952,00 | 135.202,33 | 220.965,33 |

Posmatrajući kretanje ratarske proizvodnje kroz prosjeke u trogodišnjem periodu, može se primjetiti smanjenje ukupno požnjevenih površina pod ratarskom kulturom u periodu od 2001. do 2003. godine *(tabela 15.)*. U datom periodu je došlo do smanjenja ukupno požnjevenih površina u odnosu na raniji period od 1998. do 2000. godine za 7% *(tabela 15.)*. U trećem posmatranom periodu od 2004. do 2006. godine dolazi do ponovnog povećanja ukupno požnjevenih površina pod ratarskom kulturom i to za 4% u odnosu na prethodni period.

Iste oscilacije važe i za prosječan prinos po hektaru gde je također u periodu od 2001. do 2003. godine došlo do smanjenja prosječnog prinosa po hektaru za 16%, da bi u narednom trogodišnjem periodu došlo do povećanja prosječnog prinosa za 10% u odnosu na predhodni period.

Izuzetak od predhodnog trenda je ukupan prinos ratarskih kultura koji u sva tri posmatrana perioda bilježi kontinuirani porast. U trogodišnjem periodu od 2004. do 2006. godine došlo je do povećanja prinosa od 44% u odnosu na bazni period od 1998. do 2000. godine.

***Tabela 16.*** Prosjek baznih indeksa ratarske proizvodnje (1998-2000=100)

| Redni broj | Pokazatelj | Jedinica mjere | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Pšenica** | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 83,30 | 70,46 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 90,24 | 132,93 |
| 1.3 | Ukupan prinos | t | 75,46 | 92,64 |
| 2. | **Raž** | | | |
| 2.1. | Požnjevena površina | ha | 110,79 | 105,72 |
| 2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 106,06 | 136,36 |
| 2.3. | Ukupan prinos | t | 123,44 | 148,86 |
| 3. | **Ječam** | | | |
| 3.1. | Požnjevena površina | ha | 128,36 | 132,47 |
| 3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 97,26 | 117,81 |
| 3.3. | Ukupan prinos | t | 123,72 | 155,19 |
| 4. | **Zob** | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 67,60 | 64,76 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 86,30 | 121,92 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 58,70 | 77,65 |
| 5. | **Kukuruz – zrno** | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 91,58 | 93,34 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 102,25 | 137,08 |
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 90,80 | 126,12 |
| 6. | **Duhan** | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 126,32 | 110,00 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 93,33 | 76,67 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 115,17 | 85,87 |
| 7. | **Soja** | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | 76,54 | 367,90 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 76,00 | 268,00 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | 36,21 | 541,38 |
| 8. | **Djetelina** | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 90,04 | 86,48 |
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 82,44 | 104,58 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 75,05 | 90,58 |
| 9. | **Lucerka** | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 83,71 | 98,77 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 83,67 | 93,88 |
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 69,90 | 92,23 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 109,34 | 64,81 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 54,76 | 104,76 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 64,81 | 71,98 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 176,47 | 580,12 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 94,71 | 89,60 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 167,20 | 506,71 |
| 12. | **Stočna repa** | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 62,70 | 89,75 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 67,73 | 54,52 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 37,48 | 41,81 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 37,68 | 148,22 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 68,66 | 26,87 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 24,40 | 38,52 |
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 93,33 | 96,89 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 84,04 | 92,19 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 88,40 | 144,47 |

Kulture koje bilježe kontinuirano smanjenje pod požnjevenim površinama su pšenica i zob. *(tabela 16.)*. Ukupno požnjevene površine pod pšenicom su, u posmatranom vremenskom periodu od 2001. do 2003. godine, smanjene u odnosu na bazni period za 17%. U narednom periodu od 2004. do 2006. godine dolazi do još većeg smanjenja ukupno požnjevenih površina pod pšenicom i to za 30% u odnosu na bazni period.

Kod zoba, smanjenje požnjevenih površina je još izraženije. U periodu od 2001. do 2003. godine došlo je do smanjenja ukupno požnjevenih površina od 32% u odnosu na bazni period, a već narednog trogodišnjeg perioda dolazi do smanjenja od 35% u odnosu na bazni period.

Kod obje kulture, pšenice i zoba, došlo je do povećanja prosječnog prinosa po ha u toku poslijednjeg trogodišnjeg perioda, u odnosu na prosječni prinos po hektaru iz baznog perioda.

Jedina kultura kod koje dolazi do kontinuiranog porasta požnjevenih površina u sva tri trogodišnja perioda je kukuruz za proizvodnju zelene mase. U periodu od 2001. do 2003. godine, došlo je do povećanja ukupno požnjevenih površina od 76% u odnosu na bazni period. U poslijednjem trogodišnjem periodu, došlo je do povećanja ukupno požnjevenih površina od čak 480%, u odnosu na ukupno požnjevene površine u baznom periodu. Ovako izražen rastući trend je prisutan i kod ukupnog prinosa kukuruza za proizvodnju zelene mase. Ukupan prinos je povećan za 407% u periodu od 2004. do 2006. godine u odnosu na bazni period.

***Tabela 17.*** Prosjek lančanih indeksa ratarske proizvodnje

| Redni broj | Pokazatelj | Jedinica mjere | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003/1998-2000 | 2004-2006/2001-2003 |
| 1. | **Pšenica** | | | |
| 1.1 | Požnjevena površina | ha | 83,30 | 84,59 |
| 1.2 | Prosječan prinos | t/ha | 90,48 | 146,96 |
| 1.3 | Ukupan prinos | t | 75,46 | 122,76 |
| 2. | **Raž** | | | |
| 2.1. | Požnjevena površina | ha | 110,79 | 95,43 |
| 2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 105,91 | 128,76 |
| 2.3. | Ukupan prinos | t | 123,44 | 120,59 |
| 3. | **Ječam** | | | |
| 3.1. | Požnjevena površina | ha | 128,36 | 103,20 |
| 3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 97,53 | 121,10 |
| 3.3. | Ukupan prinos | t | 123,72 | 125,43 |
| 4. | **Zob** | | | |
| 4.1. | Požnjevena površina | ha | 67,61 | 95,79 |
| 4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 86,42 | 141,43 |
| 4.3. | Ukupan prinos | t | 58,70 | 132,29 |
| 5. | **Kukuruz – zrno** | | | |
| 5.1. | Požnjevena površina | ha | 91,58 | 101,92 |
| 5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 102,02 | 134,32 |
| 5.3. | Ukupan prinos | t | 90,80 | 138,90 |
| 6. | **Duhan** | | | |
| 6.1. | Požnjevena površina | ha | 126,32 | 87,08 |
| 6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 93,00 | 82,80 |
| 6.3. | Ukupan prinos | t | 115,17 | 74,56 |
| 7. | **Soja** | | | |
| 7.1. | Požnjevena površina | ha | 76,56 | 480,55 |
| 7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 75,90 | 353,97 |
| 7.3. | Ukupan prinos | t | 36,20 | 1.495,21 |
| 8. | **Djetelina** | | | |
| 8.1. | Požnjevena površina | ha | 90,04 | 96,04 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 82,38 | 126,94 |
| 8.3. | Ukupan prinos | t | 75,05 | 120,69 |
| 9. | **Lucerka** | | | |
| 9.1. | Požnjevena površina | ha | 83,71 | 117,99 |
| 9.2. | Prosječan prinos | t/ha | 83,67 | 112,20 |
| 9.3. | Ukupan prinos | t | 69,90 | 131,94 |
| 10. | **Travno-djetelinske smješe** | | | |
| 10.1. | Požnjevena površina | ha | 109,34 | 59,27 |
| 10.2. | Prosječan prinos | t/ha | 54,64 | 191,50 |
| 10.3. | Ukupan prinos | t | 64,81 | 111,07 |
| 11. | **Kukuruz – zelena masa** | | | |
| 11.1. | Požnjevena površina | ha | 176,47 | 328,74 |
| 11.2. | Prosječan prinos | t/ha | 94,72 | 94,61 |
| 11.3. | Ukupan prinos | t | 167,20 | 303,05 |
| 12. | **Stočna repa** | | | |
| 12.1. | Požnjevena površina | ha | 62,71 | 143,14 |
| 12.2. | Prosječan prinos | t/ha | 67,72 | 80,50 |
| 12.3. | Ukupan prinos | t | 37,48 | 111,56 |
| 13. | **Mješavina trava i mahunjača** | | | |
| 13.1. | Požnjevena površina | ha | 37,68 | 393,36 |
| 13.2. | Prosječan prinos | t/ha | 68,61 | 39,22 |
| 13.3. | Ukupan prinos | t | 24,40 | 157,89 |
| 14. | **Ratarski proizvodi ukupno** | | | |
| 14.1. | Požnjevena površina | ha | 93,33 | 103,81 |
| 14.2. | Prosječan prinos | t/ha | 84,05 | 109,69 |
| 14.3. | Ukupan prinos | t | 88,40 | 163,43 |

Analizom prosječnih lančanih indeksa za ratarsku proizvodnju, jasno se može uočiti da je gotovo kod svih kultura došlo do smanjenja, kako ukupno požnjevene površine tako i ukupnog prinosa i prosječnog prinosa po hektaru i to u periodu od 2001. do 2003. godine. U datom periodu je došlo do smanjenja ukupno požnjevenih površina pod ratarskim kulturama za 7%, u odnosu na predhodni period. Ukupan prinos je smanjen za 16%, a prosječan prinos po hektaru je smanjen za 12%. U poslijednjem posmatranom periodu, od 2004. do 2006. godine, došlo je do povećanja ukupno požnjevenih površina od skoro 4% u odnosu na predhodni trogodišnji period. Ukupan prinos je, također, povećan i to za 63%, a prosječan prinos po hektar se povećao za skoro 10%.

**Proizvodnja povrća**

Proizvodnja povrća i krompira, u periodu 1998.-2006. godina, odvijala se prosječno na 13.260 ha. U strukturi ove proizvodnje najviše je bio zastupljen krompir, prosječno na 7.380 ha, što čini 55,7% ukupnih površina pod povrćem u Tuzlanskom kantonu. Ostalo povrće (mrkva, crni luk, bijeli luk, grah, grašak, kupus i kelj, paradajz, paprika i krastavac) ne prelaze 10% ukupnih površina na kojima se gaji povrće. Najveće površine pod povrćem zabilježene su 1998. godine, kada je proizvodnja obavljana na 15.400 ha *(tabela 18.)*.

***Tabela 18.*** Proizvodnja krompira i povrtnog bilja

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1. | **Krompir** | | | | | | | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 7.852 | 6.702 | 6.726 | 7.065 | 7.591 | 7.931 | 7.490 | 7.452 | 7.645 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 7,9 | 8,8 | 6,1 | 8,2 | 8,9 | 6,3 | 8,5 | 9,7 | 8,6 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 61.952 | 58.888 | 40.768 | 58.284 | 67.700 | 49.845 | 63.480 | 72.270 | 65.465 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | | | | | | | | |

| | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 300 | 268 | 220 | 213 | 199 | 202 | 169 | 155 | 131 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 9,5 | 9 | 4,6 | 3,5 | 4,1 | 3,8 | 5,1 | 5,3 | 5 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 2.847 | 2.419 | 1.016 | 741 | 823 | 765 | 867 | 819 | 650 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 1.248 | 1.260 | 1.149 | 987 | 1.029 | 1.054 | 912 | 955 | 1.025 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 10,7 | 7,8 | 4,3 | 4,8 | 5,2 | 4,2 | 6,3 | 5,9 | 5,9 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 13.391 | 9.853 | 40.768 | 4.773 | 5.340 | 4.478 | 5.780 | 5.623 | 6.032 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | | | | | | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 334 | 354 | 359 | 301 | 299 | 329 | 281 | 330 | 289 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 6,5 | 5,8 | 2,4 | 2,2 | 2,7 | 2,4 | 3,4 | 3,5 | 3,2 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | 2.183 | 2.062 | 851 | 654 | 795 | 790 | 955 | 1.152 | 933 |
| 2.4. | **Grah - zrno** | | | | | | | | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 1.626 | 1.454 | 1.099 | 964 | 898 | 1.000 | 783 | 778 | 857 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 1,1 | 1 | 0,2 | 0,5 | 0,6 | 0,4 | 0,8 | 0,9 | 0,7 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 1.774 | 1.444 | 276 | 212 | 583 | 428 | 628 | 711 | 572 |
| 2.5. | **Grašak - zrno** | | | | | | | | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 308 | 287 | 210 | 168 | 116 | 121 | 132 | 155 | 158 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 1,5 | 1,8 | 1 | 1,3 | 2 | 0,5 | 1,9 | 1,3 | 1,1 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 451 | 525 | 275 | 212 | 231 | 57 | 247 | 20 | 180 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | | | | | | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 1.374 | 1.261 | 1.374 | 1.101 | 1.255 | 1.463 | 1.191 | 1.258 | 1.317 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 17 | 17,9 | 8,2 | 4,7 | 9,1 | 7,9 | 10,6 | 9,6 | 9,2 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 23.365 | 22.601 | 11.269 | 5.201 | 11.451 | 11.567 | 12.642 | 12.125 | 12.115 |
| 2.7. | **Paradajz** | | | | | | | | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 1.363 | 1.049 | 945 | 738 | 721 | 759 | 723 | 773 | 720 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 6,7 | 6 | 3,8 | 3,8 | 4,1 | 3,7 | 5,4 | 5,3 | 4,4 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 9.084 | 6.334 | 3.589 | 2.778 | 2.937 | 2.813 | 3.889 | 4.072 | 3.181 |
| 2.8. | **Paprika** | | | | | | | | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 1.073 | 741 | 620 | 530 | 512 | 526 | 521 | 583 | 595 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,9 | 3,9 | 2,1 | 2,6 | 3,2 | 2,8 | 4,9 | 4,1 | 3,5 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 5.239 | 2.878 | 1.338 | 1.353 | 1.658 | 1.463 | 2.527 | 2.372 | 2.091 |
| 2.9. | **Krastavac** | | | | | | | | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | - | - | - | - | - | 561 | 598 | 635 | 572 |
| 2.9.2. | Prosječan prinos | t/ha | - | - | - | - | - | 3,8 | 6,7 | 5,6 | 4,6 |
| 2.9.3. | Ukupan prinos | t | - | - | - | - | - | 2.133 | 4.030 | 3.560 | 2.618 |
| 2.10. | **Krom. i povr. ukup.** | | | | | | | | | | |
| 2.10.1. | Požnjevena površina | ha | 15.478 | 13.376 | 12.702 | 12.067 | 12.620 | 13.946 | 12.800 | 13.074 | 13.309 |
| 2.10.2. | Ukupan prinos | t | 120.286 | 107.004 | 100.150 | 74.208 | 91.518 | 74.339 | 95.045 | 102.724 | 93.837 |

Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Od pomenute godine proizvodnja se smanjivala, sve do 2003. godine kada iznosi 13.950 ha. Slijedeće, 2004. godine, dolazi do ponovnog smanjenja površina, a zatim i do povećanja u slijedeće dvije godine. Prinos po jedinici površine najznačajnijih povrtarskih vrsta varirao je zavisno od klimatskih uslova u pojedinim godinama.

U proizvodnji krompira, najveći prosječan prinos ostvaren je 2005. godine (9,7t/ha), dok je najmanji ostvaren 2000. godine kada je iznosio 6,1 t/ha, što je prouzrokovalo i najmanji ukupan prinos krompira u posmatranom periodu (40.700t). Pomenuta godina je karakteristična po izrazito malim količinama padavina, što je utjecalo na niske prinose i drugih povrtarskih kultura.

Variranje ukupnog prinosa karakteristično je i za proizvodnju mrkve. Najveća proizvodnja mrkve ostvarena je 1998. godine kada je iznosila 2.850 t, da bi 2006. godine bila smanjena na svega 650 t, što predstavlja smanjenje od značajnih 77%. Kod mrkve je izraženo i variranje prinosa po jedinici površine. Najveći prinos zabilježen je, također, 1998. godine (9,5t), dok je 2001. godine bio za 63% manji, kada je iznosio 3,5 t *(tabela 18.)*.

***Tabela 19.*** Bazni indeksi proizvodnje krompira i povrtnog bilja (1998=100)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1. | **Krompir** | | | | | | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 85,35 | 85,66 | 89,98 | 96,68 | 101,01 | 95,39 | 94,91 | 97,36 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 111,39 | 77,22 | 103,80 | 112,66 | 79,75 | 107,59 | 122,78 | 108,86 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 95,05 | 65,81 | 94,08 | 109,28 | 80,46 | 102,47 | 116,65 | 105,67 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | | | | | | | |
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 89,33 | 73,33 | 71,00 | 66,33 | 67,33 | 56,33 | 51,67 | 43,67 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 94,74 | 48,42 | 36,84 | 43,16 | 40,00 | 53,68 | 55,79 | 52,63 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 84,97 | 35,69 | 26,03 | 28,91 | 26,87 | 30,45 | 28,77 | 22,83 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 100,96 | 92,07 | 79,09 | 82,45 | 84,46 | 73,08 | 76,52 | 82,13 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 72,90 | 40,19 | 44,86 | 48,60 | 39,25 | 58,88 | 55,14 | 55,14 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 73,58 | 36,90 | 35,64 | 39,88 | 33,44 | 43,16 | 41,99 | 45,05 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | | | | | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 105,99 | 107,49 | 90,12 | 89,52 | 98,50 | 84,13 | 98,80 | 86,53 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 89,23 | 36,92 | 33,85 | 41,54 | 36,92 | 52,31 | 53,85 | 49,23 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | 94,46 | 38,98 | 29,96 | 36,42 | 36,19 | 43,75 | 52,77 | 42,74 |
| 2.4. | **Grah - zrno** | | | | | | | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 89,42 | 67,59 | 59,29 | 55,23 | 61,50 | 48,15 | 47,85 | 52,71 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 90,91 | 18,18 | 45,45 | 54,55 | 36,36 | 72,73 | 81,82 | 63,64 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 81,40 | 15,56 | 11,95 | 32,86 | 24,13 | 35,40 | 40,08 | 32,24 |
| 2.5. | **Grašak - zrno** | | | | | | | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 93,18 | 68,18 | 54,55 | 37,66 | 39,29 | 42,86 | 50,32 | 51,30 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 120,00 | 66,67 | 86,67 | 133,33 | 33,33 | 126,67 | 86,67 | 73,33 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 116,41 | 60,98 | 47,01 | 51,22 | 12,64 | 54,77 | 44,68 | 39,91 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | | | | | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 91,78 | 100,00 | 80,13 | 91,34 | 106,48 | 86,68 | 91,56 | 95,85 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 105,29 | 48,24 | 27,65 | 53,53 | 46,47 | 62,35 | 56,47 | 54,12 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 96,73 | 48,23 | 22,26 | 49,01 | 49,51 | 54,11 | 51,89 | 51,85 |
| 2.7. | **Paradajz** | | | | | | | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 76,96 | 69,33 | 54,15 | 52,90 | 55,69 | 53,04 | 56,71 | 52,82 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 89,55 | 56,72 | 56,72 | 61,19 | 55,22 | 80,60 | 79,10 | 65,67 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 69,73 | 39,51 | 30,58 | 32,33 | 30,97 | 42,81 | 44,83 | 35,02 |
| 2.8. | **Paprika** | | | | | | | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 69,06 | 57,78 | 49,39 | 47,72 | 49,02 | 48,56 | 54,33 | 55,45 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 79,59 | 42,86 | 53,06 | 65,31 | 57,14 | 100,00 | 83,67 | 71,43 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 54,93 | 25,54 | 25,83 | 31,65 | 27,93 | 48,23 | 45,28 | 39,91 |
| 2.9. | **Krastavac** | | | | | | | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | - | - | - | - | - | - | - | - |
| 2.9.2. | Prosječan prinos | t/ha | - | - | - | - | - | - | - | - |
| 2.9.3. | Ukupan prinos | t | - | - | - | - | - | - | - | - |
| 2.10. | **Krom. i povr. ukup.** | | | | | | | | | |
| 2.10.1. | Požnjevena površina | ha | 86,42 | 82,06 | 77,96 | 81,54 | 90,10 | 82,70 | 84,47 | 85,99 |
| 2.10.2. | Ukupan prinos | t | 88,96 | 83,26 | 61,69 | 76,08 | 61,80 | 79,02 | 85,40 | 85,40 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Da je 1998. godina bila uspješna za proizvodnju povrća ukazuju podaci o prosječnim prinosima po jedinici površine kod proizvodnje crnog luka, kupusa i kelja. Prosječan prinos po hektaru crnog luka, 2000. godine, kada je ostvaren najmanji prinos po jedinici površine, bio je za 60% manji u odnosu na 1998. godinu, dok je kod kupusa i kelja razlika bila još izraženija, 72% manji prinos po hektaru 2001. godine u odnosu na naprijed pomenutu 1998. godinu. Za paradajz i papriku karakteristično je konstantno smanjenje proizvodnih površina. Površine na kojima se obavlja proizvodnja pomenutih kultura smanjena je u 2006. godini, u odnosu na 1998. godinu, za 48% (paradajz), odnosno 45% (paprika). Smanjenje površina, kao i značajno smanjenje prinosa po

jedinici površine prouzrokovalo je i konstantno smanjenje ukupnog prinosa, koji je, u poslijednjoj godini posmatranog perioda, bio za 65% (paradajz), odnosno 60% (paprika) manji u odnosu na ukupnu produkciju 1998. godine. U odnosu na 1998. godinu površina na kojoj se obavljala proizvodnja povrća bila je manja za 9,9% do 22,0%, zavisno od godine. Ukupan prinos je, također, bio manji i kretao se od 11,0% do 38,3% manje u odnosu na pomenutu 1998. godinu.

U periodu 1998.-2006. godina proizvodnja povrća i krompira je oscilirala po pojedinim godinama, što se može uočiti na osnovu lančanih indeksa. Najizraženije oscilacije zabilježene su u proizvodnji graha. Prosječan prinos po jedinici površine 2000. godine je, u odnosu na 1999. godinu, bio manji za 80%, dok je prinos u 2001. godini, u odnosu na 2000. godinu, bio veći za 150%. Kako je u predhodnom dijelu teksta pomenuto, suša koja je bila karakteristična za 2000. godinu je razlog za nizak prinos graha, ali i ostalih biljnih vrsta, u pomenutoj godini. U prilog činjenici da proizvodnja graha u Tuzlanskom kantonu izuzetno varira može se navesti prinos po jedinici površine u 2004. godini koji iznosio 0,8 t/ha, što je za 100% više od prosječnog prinosa koji je ostvaren 2003. godine. Izuzetno izražene oscilacije zabilježene su kod proizvodnje graška. Ukupan prinos u 2004. godini bio je za 330% veći od prinosa koji je ostvaren prethodne godine *(tabela 19.)*.

***Tabela 20.*** Lančani indeksi proizvodnje krompira i povrtnog bilja (1998-2006)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999/98 | 2000/99 | 2001/00 | 2002/01 | 2003/02 | 2004/03 | 2005/04 | 2006/05 |
| 1. | **Krompir** | | | | | | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 85,35 | 100,36 | 105,04 | 107,45 | 104,48 | 94,44 | 99,49 | 102,59 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 111,39 | 69,32 | 134,43 | 108,54 | 70,79 | 134,92 | 114,12 | 88,66 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 95,05 | 69,23 | 142,97 | 116,16 | 73,63 | 127,35 | 113,85 | 90,58 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | | | | | | | |
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 89,33 | 82,09 | 96,82 | 93,43 | 101,51 | 83,66 | 91,72 | 84,52 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 94,74 | 51,11 | 76,09 | 117,14 | 92,68 | 134,21 | 103,92 | 94,34 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 84,97 | 42,00 | 72,93 | 111,07 | 92,95 | 113,33 | 94,46 | 79,37 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 100,96 | 91,19 | 85,90 | 104,26 | 102,43 | 86,53 | 104,71 | 107,33 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 72,90 | 55,13 | 111,63 | 108,33 | 80,77 | 150,00 | 93,65 | 100,00 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 73,58 | 50,14 | 96,61 | 111,88 | 83,86 | 129,08 | 97,28 | 107,27 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | | | | | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 105,99 | 101,41 | 83,84 | 99,34 | 110,03 | 85,41 | 117,44 | 87,58 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 89,23 | 41,38 | 91,67 | 122,73 | 88,89 | 141,67 | 102,94 | 91,43 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | | | | | | | | |
| 2.4. | **Grah - zrno** | | | | | | | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 89,42 | 75,58 | 87,72 | 93,15 | 111,36 | 78,30 | 99,36 | 110,15 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 90,91 | 20,00 | 250,00 | 120,00 | 66,67 | 200,00 | 112,50 | 77,78 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 81,40 | 19,11 | 76,81 | 275,00 | 73,41 | 146,73 | 113,22 | 80,45 |
| 2.5. | **Grašak - zrno** | | | | | | | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 93,18 | 73,17 | 80,00 | 69,05 | 104,31 | 109,09 | 117,42 | 101,94 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 120,00 | 55,56 | 130,00 | 153,85 | 25,00 | 380,00 | 68,42 | 84,62 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 116,41 | 52,38 | 77,09 | 108,96 | 24,68 | 433,33 | 81,58 | 89,33 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | | | | | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 91,78 | 108,96 | 80,13 | 113,99 | 116,57 | 81,41 | 105,63 | 104,69 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 105,29 | 45,81 | 57,32 | 193,62 | 86,81 | 134,18 | 90,57 | 95,83 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 96,73 | 49,86 | 46,15 | 220,17 | 101,01 | 109,29 | 95,91 | 99,92 |
| 2.7. | **Paradajz** | | | | | | | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 76,96 | 90,09 | 78,10 | 97,70 | 105,27 | 95,26 | 106,92 | 93,14 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 89,55 | 63,33 | 100,00 | 107,89 | 90,24 | 145,95 | 98,15 | 83,02 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 69,73 | 56,66 | 77,40 | 105,72 | 95,78 | 138,25 | 104,71 | 78,12 |
| 2.8. | **Paprika** | | | | | | | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 69,06 | 83,67 | 85,48 | 96,60 | 102,73 | 99,05 | 111,90 | 102,06 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 79,59 | 53,85 | 123,81 | 123,08 | 87,50 | 175,00 | 83,67 | 85,37 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 54,93 | 46,49 | 101,12 | 122,54 | 88,24 | 172,73 | 93,87 | 88,15 |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 2.9. | **Krastavac** | | | | | | | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | - | - | - | - | - | 106,60 | 106,19 | 90,08 |
| 2.9.2. | Prosječan prinos | t/ha | - | - | - | - | - | 176,32 | 83,58 | 82,14 |
| 2.9.3. | Ukupan prinos | t | - | - | - | - | - | 188,94 | 88,34 | 73,54 |
| 2.10. | **Krom. i povr. ukup.** | | | | | | | | | |
| 2.10.1. | Požnjevena površina | ha | 86,42 | 94,96 | 95,00 | 104,58 | 110,51 | 91,78 | 102,14 | 101,80 |
| 2.10.2. | Ukupan prinos | t | 88,96 | 93,59 | 74,10 | 123,33 | 81,23 | 127.85 | 108,08 | 91,35 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Ukoliko se posmatra ukupna proizvodnja povrća i krompira, može se uočiti da se, od 1999. do 2001. godine, ukupan prinos, ali i požnjevene površine, konstantno, iz godine u godinu, smanjuju. Od 2002. godine, dolazi do konstantnog porasta proizvodnje, da bi ukupan prinos u 2006. bio manji za 8,6% od prinosa koji je ostvaren 2005. godine.

Proizvodnja krompira i povrtnog bilja, ukoliko se posmatra trogodišnji prosjek (1998.-2000. godine, 2001.-2003. godine, 2004.-2006. godine), ukazuje na variranje veličine površina pod povrćem, ali i ukupnog prinosa i prinosa po jedinici površine. Kod proizvodnje krompira, karakteristično je da je proizvodnja u periodima 2001.-2003. i 2004.-2006. godina u svim segmentima bila uspješnija od proizvodnje u periodu 1998.-2000. godina *(tabela 21.)*.

***Tabela 21.*** Prosjek proizvodnje krompira i povrtnog bilja

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998-2000 | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Krompir** | | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 7.093 | 7.529 | 7.529 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 7,6 | 7,8 | 8,9 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 53.869 | 58.610 | 67.072 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | | |
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 263 | 205 | 152 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 7,7 | 3,8 | 5,1 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 2.094 | 776 | 779 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 1.219 | 1.023 | 964 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 7,6 | 4,7 | 6,0 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 9.395 | 4.864 | 5.812 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 349 | 310 | 300 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 4,9 | 2,4 | 3,4 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | 1.699 | 746 | 1.013 |
| 2.4. | **Grah - zrno** | | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 1.393 | 954 | 806 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 0,8 | 0,5 | 0,8 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 1.165 | 408 | 637 |
| 2.5. | **Grašak - zrno** | | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 268 | 135 | 148 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 1,4 | 1,3 | 1,4 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 417 | 167 | 210 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 1.336 | 1.273 | 1.255 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 14,4 | 7,2 | 9,8 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 19.078 | 9.406 | 12.294 |
| 2.7. | **Paradajz** | | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 1.119 | 739 | 739 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 5,5 | 3,9 | 5,0 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 6.336 | 2.843 | 3.714 |
| 2.8. | **Paprika** | | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 811 | 523 | 566 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 3,6 | 2,9 | 4,2 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 3.152 | 1.491 | 2.330 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 2.9. | **Krompir i povrtno bilje ukupno** | | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | 13.852 | 12.878 | 13.061 |
| 2.9.2. | Ukupan prinos | t | 109.147 | 80.022 | 97.202 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine*

Prosječan prinos po jedinici površine u periodu 2001.-2003. godina bio je za 2,6% veći nego što je to bio slučaj u periodu 1998.-2000. godina. U slijedećem periodu (2004.-2006.), prosječan prinos je bio izraženiji i iznosio je 8,9 t, što je za 17,5% veći prinos od ostvarenog u baznom periodu. Ukupan prinos je, u posmatranim periodima, bio veći u odnosu na bazni period. U periodu 2004.-2006. godine, ostvaren je prinos od 67.000 t, što je značajnih 24,5% više u odnosu na prosječan ukupan prinos koji je ostvaren u periodu 1998.-2000. godina. Ukoliko se izvrši komparacija proizvodnje povrtnog bilja, u pomenutim trogodišnjim periodima, može se uvidjeti da su rezultati lošiji nego što je to bio slučaj sa proizvodnjom krompira. Sa izuzetkom pojedinih vrsta, proizvodnja povrća bilježi pad u periodima 2001.-2003. i 2004.-2006. godine u odnosu na bazni period 1998.-2000. godina *(tabela 20.)*.

***Tabela 22. 1.*** Prosjek baznih indeksa proizvodnje krompira i povrtnog bilja (1998-2000=100)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Krompir** | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 106,14 | 106,14 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 102,63 | 117,54 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 108,80 | 124,51 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | |
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 77,92 | 57,74 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 49,35 | 66,67 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 37,07 | 37,19 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 83,95 | 79,08 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 62,28 | 79,39 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 51,77 | 61,86 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 88,73 | 85,96 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 49,66 | 68,71 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | 43,94 | 59,65 |
| 2.4. | **Grah – zrno** | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 68,49 | 57,86 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 65,22 | 104,35 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 35,00 | 54,69 |
| 2.5. | **Grašak – zrno** | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 50,31 | 55,28 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 88,37 | 100,00 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 39,97 | 50,24 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 95,26 | 93,94 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 50,35 | 68,21 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 49,30 | 64,44 |
| 2.7. | **Paradajz** | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 66,07 | 66,01 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 70,30 | 91,52 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 44,87 | 58,62 |
| 2.8. | **Paprika** | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 64,42 | 69,80 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 78,90 | 114,68 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 47,32 | 73,93 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 2.9. | **Krom. i povr. ukup.** | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | 92,97 | 94,29 |
| 2.9.2. | Ukupan prinos | t | 73,32 | 89,06 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Najizraženiji pad ukupnog prinosa zabilježen je kod proizvodnje mrkve. U oba posmatrana perioda (2001.-2003. i 2004.-2006.), ukupan prinos bio je za 63% manji u odnosu na prinos koji je ostvaren u periodu 1998.-2000. godina. Izražen pad ukupnog prinosa karakterističan je i za proizvodnju graha u periodu 2001.-2003. godina kada je iznosio 408 t, što je za 65% manje od ostvarenog prosječnog ukupnog prinosa u baznom periodu. Izuzetak je proizvodnja paprike i graha, u periodu 2004.-2006. godina, kada je prinos po jedinici površine bio za 14,7%, odnosno za 4,3% veći od ostvarenog prinosa u periodu 1998.-2000. godina.

Proizvodnja krompira i povrća je u periodu 2001.-2003. godina bila značajno manja (16,7%) u odnosu na bazni period, dok je u slijedećem periodu došlo do rasta proizvodnje, kada je pad, u odnosu na isti period, bio nešto manje izražen i iznosio 10,9% .

Proizvodnja povrća i krompira je nestabilna, na šta ukazuju lančani indeksi proizvodnje po trogodišnjim periodima. Prosječan prinos po jedinici površine, u periodu 2001.-2003. godina, bio je za 2% veći od prosječnog prinosa u periodu 1998.-2000. godina, dok je prosječan prinos u periodu 2004.-2006. bio veći za 14,5% u odnosu na period 2001.-2003. godina. Najizraženija je razlika u ukupnim površinama na kojima je gajen grah, po pojedinim periodima. Površine pod grahom u periodu 2001.-2003. godina bile su za 31,5% manje nego što je bio slučaj u periodu 1998.-2000. godina, dok su požnjevene površine u periodu 2004.-2006. bile za 15,5% manje nego u periodu 2001-2003 godina *(tabela 20.)*. Na osnovu navedenog se može zaključiti da se površine na kojima se gaji grah konstantno smanjuju.

***Tabela 22.2.*** Prosjek lančanih indeksa proizvodnje krompira i povrtnog bilja

| Red. Broj | Pokazatelj | JM | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003/1998-2000 | 2004/2006/2001-2003 |
| 1. | **Krompir** | | | |
| 1.1. | Požnjevena površina | ha | 106,14 | 100,00 |
| 1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 102,63 | 114,53 |
| 1.3. | Ukupan prinos | t | 108,80 | 114,44 |
| 2. | **Povrtno bilje, od toga:** | | | |
| 2.1. | **Mrkva** | | | |
| 2.1.1. | Požnjevena površina | ha | 77,92 | 74,10 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | t/ha | 49,35 | 135,09 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 37,07 | 100,30 |
| 2.2. | **Crni luk** | | | |
| 2.2.1. | Požnjevena površina | ha | 83,95 | 94,20 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | t/ha | 62,28 | 127,46 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 51,77 | 119,49 |
| 2.3. | **Bijeli luk** | | | |
| 2.3.1. | Požnjevena površina | ha | 88,73 | 96,88 |
| 2.3.2. | Prosječan prinos | t/ha | 49,66 | 138,36 |
| 2.3.3. | Ukupan prinos | t | 43,94 | 135,77 |
| 2.4. | **Grah - zrno** | | | |
| 2.4.1. | Požnjevena površina | ha | 68,49 | 84,49 |
| 2.4.2. | Prosječan prinos | t/ha | 65,22 | 160,00 |
| 2.4.3. | Ukupan prinos | t | 35,00 | 156,26 |
| 2.5. | **Grašak - zrno** | | | |
| 2.5.1. | Požnjevena površina | ha | 50,31 | 109,88 |
| 2.5.2. | Prosječan prinos | t/ha | 88,37 | 113,16 |
| 2.5.3. | Ukupan prinos | t | 39,97 | 125,70 |
| 2.6. | **Kupus i kelj** | | | |
| 2.6.1. | Požnjevena površina | ha | 95,26 | 98,61 |
| 2.6.2. | Prosječan prinos | t/ha | 50,35 | 135,48 |
| 2.6.3. | Ukupan prinos | t | 49,30 | 130,70 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 2.7. | **Paradajz** | | | |
| 2.7.1. | Požnjevena površina | ha | 66,07 | 99,91 |
| 2.7.2. | Prosječan prinos | t/ha | 70,30 | 130,17 |
| 2.7.3. | Ukupan prinos | t | 44,87 | 130,65 |
| 2.8. | **Paprika** | | | |
| 2.8.1. | Požnjevena površina | ha | 64,42 | 108,35 |
| 2.8.2. | Prosječan prinos | t/ha | 78,90 | 145,35 |
| 2.8.3. | Ukupan prinos | t | 47,32 | 156,24 |
| 2.9. | **Krom. i povr. ukup.** | | | |
| 2.9.1. | Požnjevena površina | ha | 92,97 | 101,42 |
| 2.9.2. | Ukupan prinos | t | 73,32 | 121,47 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Ukupne površine pod povrćem i krompirom su, u periodu 2001.-2003. godina, bile za 7% manje od površina na kojima je obavljana proizvodnja u periodu 1998.-2000. godina, dok su u slijedećem periodu, 2004.-2006. godine, neznatno povećane, svega 1,4%, u odnosu na površine koje su požnjevene u periodu 2001.-2003. godine. Na nestabilnost proizvodnje ukazuje i 26,7% manji prinos u periodu 2001.-2003. u odnosu na period 1998.-2000. godina, i 21,4% veći prinos u periodu 2004.-2006. u odnosu na period 2001.-2003. godina.

## Proizvodnja voća

U Tuzlanskom kantonu zastupljena je proizvodnja jabučastog, jezgrastog i koštičavog voća. U ukupnoj voćarskoj proizvodnji, najzastupljenije je koštičavo voće sa 72,5% ukupnih stabala voća. Šljiva predstavlja najzastupljenije koštičavo voće, odnosno 90% stabala koštičavog voća je šljiva. Poslije koštičavog, najzastupljenije je jabučasto voće koje u ukupnom broju stabala voća učestvuje sa 25,1%. Jabuka predstavlja voće koje je najbrojnije od jabučastog voća i učestvuje sa 60% ukupnog broja stabala pomenute vrste voća. Najmanje je zastupljeno jezgrasto voće sa svega 2,3% učešća u ukupnom broju stabala *(tabela 23.)*.

***Tabela 23.*** Proizvodnja voća

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | | | | | | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | | | | | | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 244.415 | 316.430 | 222.915 | 225.473 | 236.995 | 441.088 | 470.793 | 492.130 | 607.162 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 24,3 | 18,1 | 14,6 | 15,7 | 12,9 | 10,9 | 15 | 15 | 9,1 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 5.935 | 5.717 | 3.249 | 3.532 | 3.055 | 4.819 | 7.053 | 7.371 | 5.509 |
| 1.2. | **Kruške** | | | | | | | | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 194.087 | 194.662 | 179.523 | 184.795 | 188.366 | 280.095 | 290.440 | 302.073 | 261.352 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 18,5 | 17,8 | 11,2 | 10,9 | 9,2 | 7 | 9,4 | 9 | 7,4 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 3.601 | 3.471 | 2.019 | 2.014 | 1.728 | 1.968 | 2.739 | 2.727 | 1.946 |
| 1.3. | **Dunje** | | | | | | | | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 12.263 | 15.753 | 14.795 | 14.747 | 15.275 | 15.372 | 14.762 | 16.258 | 16.602 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 16,6 | 17,8 | 12,8 | 13,3 | 10 | 10,6 | 13,5 | 11,9 | 10 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 204 | 281 | 189 | 195 | 153 | 164 | 200 | 193 | 167 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | | | | | | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 450.765 | 526.845 | 417.233 | 425.015 | 440.636 | 736.555 | 775.995 | 810.461 | 885.116 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 9.740 | 9.469 | 5.457 | 5.741 | 4.936 | 6.951 | 9.992 | 10.291 | 7.622 |
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | | | | | | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 64.039 | 64.179 | 58.688 | 59.401 | 57.358 | 50.415 | 48.024 | 50.935 | 52.225 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 11,9 | 11,4 | 7 | 8,6 | 7,9 | 10,8 | 11,3 | 9,9 | 8,1 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 764 | 734 | 412 | 509 | 451 | 546 | 545 | 502 | 421 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 64.039 | 64.179 | 58.688 | 59.401 | 57.358 | 50.415 | 48.024 | 50.935 | 52.225 |
| 2.2.2. | Ukupan prinos | t | 764 | 734 | 412 | 509 | 451 | 546 | 545 | 502 | 421 |

| | | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 3. | **Koštičavo voće** | | | | | | | | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | | | | | | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 107.107 | 98.591 | 82.415 | 86.860 | 84.842 | 85.603 | 87.931 | 88.309 | 90.090 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 34,4 | 23,9 | 27,3 | 16,8 | 15,7 | 9,3 | 9,5 | 13,7 | 10,2 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 3.683 | 2.357 | 2.248 | 1.462 | 1.334 | 797 | 838 | 1.214 | 920 |
| 3.2. | **Višnje** | | | | | | | | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 81.210 | 57.169 | 39.215 | 44.031 | 29.912 | 30.972 | 33.355 | 34.982 | 36.618 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 16,9 | 8,5 | 7 | 8,9 | 6,7 | 5,6 | 4,7 | 7,5 | 6,7 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 1.373 | 481 | 273 | 392 | 201 | 172 | 157 | 263 | 245 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | | | | | | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 26.100 | 18.099 | 19.530 | 15.260 | 15.683 | 17.345 | 19.821 | 21.189 | 23.806 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 26,5 | 17,9 | 16,7 | 12,5 | 10,7 | 7,8 | 8,5 | 6,3 | 6,7 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 693 | 324 | 327 | 190 | 168 | 134 | 169 | 134 | 161 |
| 3.4. | **Šljive** | | | | | | | | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 164.9380 | 152.2460 | 135.7536 | 151.2916 | 158.2238 | 135.8410 | 162.4590 | 174.1200 | 180.7260 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 18 | 4,8 | 6,3 | 7,3 | 3,6 | 4,1 | 10,6 | 9,8 | 8,2 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 29.727 | 7.401 | 8.576 | 10.975 | 5.712 | 5.588 | 17.277 | 17.138 | 14.871 |
| 3.5. | **Breskve** | | | | | | | | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 26.504 | 26.972 | 23.565 | 25.786 | 21.195 | 21.460 | 23.530 | 26.212 | 27.550 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 11,5 | 9,9 | 7,2 | 7 | 7,3 | 7,4 | 7,5 | 7,4 | 6,6 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 304 | 268 | 171 | 182 | 154 | 160 | 177 | 195 | 183 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | | | | | | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 1.890.301 | 1.723.291 | 1.522.261 | 1.684.853 | 1.733.870 | 1.513.790 | 1.789.227 | 1.911.892 | 1.985.324 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 35.780 | 10.831 | 11.595 | 13.201 | 7.569 | 6.851 | 18.618 | 18.944 | 16.380 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | | | | | | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 2.405.105 | 2.314.315 | 1.998.182 | 2.169.269 | 2.231.864 | 2.300.760 | 2.613.246 | 2.773.288 | 2.922.665 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 46.284 | 21.034 | 17.464 | 19.451 | 12.956 | 14.348 | 29.155 | 29.737 | 24.423 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine*

U posmatranom periodu, prinos po stablu kod svih vrsta jabučastog voća značajno je varirao. Od 1998. godine, kod pojedinih vrsta, prinos po stablu konstantno opada. Najizraženije opadanje prinosa zabilježeno je kod proizvodnje krušaka. Prinos po stablu opao je u, posmatranom periodu, za 60%, odnosno, sa 18,5 kg 1998. godine na 7,4 kg u 2006. godini. Također, izraženo opadanje zabilježeno je kod jabuke, sa 24,3kg po stablu 1998. na 9,1 kg po stablu 2006. godine, što je pad od 62,5% *(tabela 24.)*.

***Tabela 24.*** Bazni indeksi proizvodnje voća (1998=100)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | | | | | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | | | | | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 129,46 | 91,20 | 92.25 | 96.96 | 180.47 | 192.62 | 201.35 | 248.41 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 74,49 | 60,08 | 64.61 | 53.09 | 44.86 | 61.73 | 61.73 | 37.45 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 96,33 | 54,74 | 59.51 | 51.47 | 81.20 | 118.84 | 124.20 | 92.82 |
| 1.2. | **Kruške** | | | | | | | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 100,30 | 92,50 | 95,21 | 97,05 | 144,31 | 149,64 | 155,64 | 134,66 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 96,22 | 60,54 | 58,92 | 49,73 | 37,84 | 50,81 | 48,65 | 40,00 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 96,39 | 56,07 | 55,93 | 47,99 | 54,65 | 76,06 | 75,73 | 54,04 |
| 1.3. | **Dunje** | | | | | | | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 128,46 | 120,65 | 120,26 | 124,56 | 125,35 | 120,38 | 132,58 | 135,38 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 107,23 | 77,11 | 80,12 | 60,24 | 63,86 | 81,33 | 71,69 | 60,24 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 137,75 | 92,65 | 95,59 | 75,00 | 80,39 | 98,04 | 94,61 | 81,86 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | | | | | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 116,88 | 92,56 | 94,29 | 97,75 | 163,40 | 172,15 | 179,80 | 196,36 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 97,22 | 56,03 | 58,94 | 50,68 | 71,37 | 102,59 | 105,66 | 78,25 |

| | | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | | | | | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 100,22 | 91,64 | 92,76 | 89,57 | 78,73 | 74,99 | 79,54 | 81,55 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 95,80 | 58,82 | 72,27 | 66,39 | 90,76 | 94,96 | 83,19 | 68,07 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 96,07 | 53,93 | 66,62 | 59,03 | 71,47 | 71,34 | 65,71 | 55,10 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 100,22 | 91,64 | 92,76 | 89,57 | 78,73 | 74,99 | 79,54 | 81,55 |
| 2.2.2. | Ukupan prinos | t | 95,80 | 58,82 | 72,27 | 66,39 | 90,76 | 94,96 | 83,19 | 68,07 |
| 3. | **Koštičavo voće** | | | | | | | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | | | | | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 92,05 | 76,95 | 81,10 | 79,21 | 79,92 | 82,10 | 82,45 | 84,11 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 69,48 | 79,36 | 48,84 | 45,64 | 27,03 | 27,62 | 39,83 | 29,65 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 64,00 | 61,04 | 39,70 | 36,22 | 21,64 | 22,75 | 32,96 | 24,98 |
| 3.2. | **Višnje** | | | | | | | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 70,40 | 48,29 | 54,22 | 36,83 | 38,14 | 41,07 | 43,08 | 45,09 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 50,30 | 41,42 | 52,66 | 39,64 | 33,14 | 27,81 | 44,38 | 39,64 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 35,03 | 19,88 | 28,55 | 14,64 | 12,53 | 11,43 | 19,16 | 17,84 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | | | | | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 69,34 | 74,83 | 58,47 | 60,09 | 66,46 | 75,94 | 81,18 | 91.21 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 67,55 | 63,02 | 47,17 | 40,38 | 29,43 | 32,08 | 23,77 | 25,28 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 46,75 | 47,19 | 27,42 | 24,24 | 19,34 | 24,39 | 19,34 | 23,23 |
| 3.4. | **Šljive** | | | | | | | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 92,30 | 82,31 | 91,73 | 95,93 | 82,36 | 98,50 | 105,57 | 109,57 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 26,67 | 35,00 | 40,56 | 20,00 | 22,78 | 58,89 | 54,44 | 45,56 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 24,90 | 28,85 | 36,92 | 19,21 | 18,80 | 58,12 | 57,65 | 50,03 |
| 3.5. | **Breskve** | | | | | | | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 101,77 | 88,91 | 97,29 | 79,97 | 80,97 | 88,78 | 98,90 | 103,95 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 86,09 | 62,61 | 60,87 | 63,48 | 64,35 | 65,22 | 64,35 | 57,39 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 88,16 | 56,25 | 59,87 | 50,66 | 52,63 | 58,22 | 64,14 | 60,20 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | | | | | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 91,16 | 80,53 | 89,13 | 91,72 | 80,08 | 94,65 | 101,14 | 105,03 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 30,27 | 32,41 | 36,89 | 21,15 | 19,15 | 52,03 | 52,95 | 45,78 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | | | | | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 96,23 | 83,08 | 90,19 | 92,80 | 95,66 | 108,65 | 115,31 | 121,52 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 45,45 | 37,73 | 42,03 | 27,99 | 31,00 | 62,99 | 64,25 | 52,77 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Opadanje prinosa kod proizvodnje dunja bilo je nešto umjerenije i iznosilo je 40% u poslijednjoj posmatranoj godini u odnosu na 1998. godinu. Najzastupljenije jezgrasto voće je orah, čija proizvodnja bilježi variranje prinosa koji se kreće od 7,0 do 11,9 kg po stablu. Kod koštičavog voća, također, je zabilježen pad prinosa po stablu. Najizraženiji pad prinosa po stablu zabilježen je kod proizvodnje kajsije. Prinos po stablu kajsije opao je za značajnih 76%, odnosno, sa 26,5 kg u 1998. godine na 6,3 kg u 2005. godini. Također, izražen pad prinosa bilježi proizvodnja trešnje. U posmatranom periodu, opadanje je konstantno i iznosi 70%, odnosno prinos je opao sa 34,4 kg u 1998. godini na 10,2 kg u 2006. godini. Kod proizvodnje šljive izraženo je variranje u visini prinosa po stablu. U odnosu na 1998. godinu, kada je iznosio 18 kg, prinos je već slijedeće godine opao na 4,8kg, odnosno opao je za značajnih 65%. Zatim, u slijedeće dvije godine prinos raste, da bi u 2002. godini opao na svega 3,6 kg, što predstavlja pad od 80% u odnosu na 1998. godinu.

Posmatrajući lančane indekse proizvodnje voća, može se primjetiti variranje parametara kod svih voćnih vrsta. Kod proizvodnje jabučastog voća, sa izuzetkom 2000. godine, broj stabala bilježi rast iz godine u godinu. Ukupan prinos iz godine u godinu je značajno oscilirao. Kao i kod drugih biljnih vrsta, ukupan prinos 2000. godine je bio smanjen, a pad u odnosu na 1999. godinu je iznosio 42,4%. Najveći porast ukupnog prinosa ostvaren je u 2004. godini kada je bio za 43,7% veći od prinosa koji je ostvaren u 2003. godini *(tabela 24.)*.

***Tabela 25.*** Lančani indeksi proizvodnje voća (1998-2006)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1999/98 | 2000/99 | 2001/00 | 2002/01 | 2003/02 | 2004/03 | 2005/04 | 2006/05 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | | | | | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | | | | | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 129,46 | 70,45 | 101,15 | 105,11 | 186,12 | 106,73 | 104,53 | 123,37 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 74,49 | 80,66 | 107,53 | 82,17 | 84,50 | 137,61 | 100,00 | 60,67 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 96,33 | 56,83 | 108,71 | 86,49 | 157,74 | 146,36 | 104,51 | 74,74 |
| 1.2. | **Kruške** | | | | | | | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 100,30 | 92,22 | 102,94 | 101,93 | 148,70 | 103,69 | 104,01 | 86,52 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 96,22 | 62,92 | 97,32 | 84,40 | 76,09 | 134,29 | 95,74 | 82,22 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 96,39 | 58,17 | 99,75 | 85,80 | 113,89 | 139,18 | 99,56 | 71,36 |
| 1.3. | **Dunje** | | | | | | | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 128,46 | 93,92 | 99,68 | 103,58 | 100,64 | 96,03 | 110,13 | 102,12 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 107,23 | 71,91 | 103,91 | 75,19 | 106,00 | 127,36 | 88,15 | 84,03 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 137,75 | 67,26 | 103,17 | 78,46 | 107,19 | 121,95 | 96,50 | 86,53 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | | | | | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 116,88 | 79,19 | 101,87 | 103,68 | 167,16 | 105,35 | 104,44 | 109,21 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 97,22 | 57,63 | 105,20 | 85,98 | 140,82 | 143,75 | 102,99 | 74,06 |
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | | | | | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | | | | | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 100,22 | 91,44 | 101,21 | 96,56 | 87,90 | 95,26 | 106,06 | 102,53 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 95,80 | 61,40 | 122,86 | 91,86 | 136,71 | 104,63 | 87,61 | 81,82 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 96,07 | 56,13 | 123,54 | 88,61 | 121,06 | 99,82 | 92,11 | 83,86 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | | | | | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 100,22 | 91,44 | 101,21 | 96,56 | 87,90 | 95,26 | 106,06 | 102,53 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 95,80 | 61,40 | 122,86 | 91,86 | 136,71 | 104,63 | 87,61 | 81,82 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 96,07 | 56,13 | 123,54 | 88,61 | 121,06 | 99,82 | 92,11 | 83,86 |
| 3. | **Koštičavo voće** | | | | | | | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | | | | | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 92,05 | 83,59 | 105,39 | 97,68 | 100,90 | 102,72 | 100,43 | 102,02 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 69,48 | 114,23 | 61,54 | 93,45 | 59,24 | 102,15 | 144,21 | 74,45 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 64,00 | 95,38 | 65,04 | 91,24 | 59,75 | 105,14 | 144,87 | 75,78 |
| 3.2. | **Višnje** | | | | | | | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 70,40 | 68,59 | 112,28 | 67,93 | 103,54 | 107,69 | 104,88 | 104,68 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 50,30 | 82,35 | 127,14 | 75,28 | 83,58 | 83,93 | 159,57 | 89,33 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 35,03 | 56,76 | 143,59 | 51,28 | 85,57 | 91,28 | 167,52 | 93,16 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | | | | | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 69,34 | 107,91 | 78,14 | 102,77 | 110,60 | 114,28 | 106,90 | 112,35 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 67,55 | 93,30 | 74,85 | 85,60 | 72,90 | 108,97 | 74,12 | 106,35 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 46,75 | 100,93 | 58,10 | 88,42 | 79,76 | 126,12 | 79,29 | 120,15 |
| 3.4. | **Šljive** | | | | | | | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 92,30 | 89,17 | 111,45 | 104,58 | 85,85 | 119,59 | 107,18 | 103,79 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 26,67 | 131,25 | 115,87 | 49,32 | 113,89 | 258,54 | 92,45 | 83,67 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 24,90 | 115,88 | 127,97 | 52,05 | 97,83 | 309,18 | 99,20 | 86,77 |
| 3.5. | **Breskve** | | | | | | | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 101,77 | 87,37 | 109,42 | 82,20 | 101,25 | 109,65 | 111,40 | 105,10 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 86,09 | 72,73 | 97,22 | 104,29 | 101,37 | 101,35 | 98,67 | 89,19 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 88,16 | 63,81 | 106,43 | 84,62 | 103,90 | 110,63 | 110,17 | 93,85 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | | | | | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 91,16 | 88,33 | 110,68 | 102,91 | 87,31 | 118,20 | 106,86 | 103,84 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 30,27 | 107,05 | 113,85 | 57,34 | 90,51 | 271,76 | 101,75 | 86,47 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | | | | | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 96,23 | 86,34 | 108,56 | 102,89 | 103,09 | 113,58 | 106,12 | 105,39 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 45,45 | 83,03 | 111,38 | 66,61 | 110,74 | 203,20 | 102,00 | 82,13 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Jezgrasto voće bilježi variranje posmatranih parametara proizvodnje. Najizraženija razlika, po godinama, zabilježena je kod prosječnog prinosa po stablu koji je ostvaren 2000. godine i koji je bio manji za 38,6% u odnosu na prinos ostvaren 1999. godine.

Proizvodnja koštičavog voća je karakteristična po izuzetno malom ukupnom prinosu ostvarenom 1999. godine, koji je bio za 69,3% manji od prinosa ostvarenog 1998. godine. Karakteristično je da je broj stabala koštičavog voća, od 2001. godine, rastao iz godine u godinu.

Broj stabala voća od 2001. godine bilježi konstantan rast, dok ukupan prinos značajno varira. Po godinama, najizraženija razlika zabilježena je kod prosječnog prinosa po stablu koji je ostvaren 2004. godine i koji je bio za 103,2% veći u odnosu na prinos ostvaren 2003. godine

Kod proizvodnje voća, posmatrano po trogodišnjim periodima (1998.-2000.,2001.-2003.,2004.-2006.), prisutno je variranje posmatranih parametara proizvodnje. U odnosu na bazni period, 1998.-2000. godina, broj stabala jabučastog voća bilježi rast. U periodu 2001.-2003. godina prosječno je bilo 534.000 stabala tako da rast iznosi 14,9%, dok je u periodu 2004.-2006. godina prosječno po godini bilo 832.000 stabala, što predstavlja značajni rast od 77,2% u odnosu na bazni period *(tabela 25.)*.

***Tabela 26.*** Proizvodnja voća

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 1998-2000 | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 261.253 | 301.185 | 523.362 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 19 | 13,2 | 13,0 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 4.967 | 3.802 | 6.644 |
| 1.2. | **Kruške** | | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 189.424 | 217.752 | 284.622 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 15,8 | 9,0 | 8,6 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 3.030 | 1.903 | 2.471 |
| 1.3. | **Dunje** | | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 14.270 | 15.131 | 15.874 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 15,7 | 11,3 | 11,8 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 225 | 171 | 187 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 464.948 | 534.069 | 823.857 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 8.222 | 5.876 | 9.302 |
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 62.302 | 55.725 | 50.395 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 10,1 | 9,1 | 9,8 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 637 | 502 | 489 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 96.038 | 85.768 | 88.777 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 28,5 | 13,9 | 11,1 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 2.763 | 1.198 | 991 |
| 3. | **Koštičavo voće** | | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 59.198 | 34.972 | 34.985 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 10,8 | 7,1 | 6,3 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 709 | 255 | 222 |
| 3.2. | **Višnje** | | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 21.243 | 16.096 | 21.605 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 20,4 | 10,3 | 7,2 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 448 | 164 | 155 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 21.243 | 16.096 | 21.605 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 20,4 | 10,3 | 7,2 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 448 | 164 | 155 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 3.4. | **Šljive** | | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 1.509.792 | 1.484.521 | 1.724.350 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 9,7 | 5 | 9.,5 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 15.235 | 7.425 | 16.429 |
| 3.5. | **Breskve** | | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 25.680 | 22.814 | 25.764 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 9.5 | 7.2 | 7.2 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 248 | 165 | 185 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 1.711.951 | 1.644.171 | 1.895.481 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 19.402 | 9.207 | 17.981 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 2.239.201 | 2.233.964,3 | 2.769.733 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 28.261 | 15.585 | 27.772 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine*

Ukupan prinos jabučastog voća, u periodu 2001.-2003. je smanjen za 28,5%, da bi u periodu 2004.-2006. godina bio povećan za 13,1%, u odnosu na bazni period. Primjetan je pad prinosa po stablu kod svih vrsta jabučastog voća. Najizraženiji pad zabilježen je kod proizvodnje kruške. Prosječan prinos kruške po stablu bio je za 43,1% (2001-2003), odnosno za 45,7% (2004-2006) manji u odnosu na bazni period *(tabela 26.)*.

***Tabela 27.*** Bazni indeksi proizvodnje voća (1998-2000=100)

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003 | 2004-2006 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 115,28 | 200,33 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 69,3 | 68,42 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 76,55 | 133,77 |
| 1.2. | **Kruške** | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 114,95 | 150,26 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 57,05 | 54,32 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 62,81 | 81,53 |
| 1.3. | **Dunje** | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 106,03 | 111,24 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 71,82 | 75 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 75,96 | 83,09 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 114,87 | 177,19 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 71,47 | 113,13 |
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 89,44 | 80,89 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 90,1 | 96,7 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 78,85 | 76,86 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 89,44 | 80,89 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 90,1 | 96,7 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 78,85 | 76,86 |
| 3. | **Koštičavo voće** | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 89,31 | 92,44 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 48,83 | 39,02 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 43,35 | 35,86 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 3.2. | **Višnje** | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 59,08 | 59,1 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 65,43 | 58,33 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 35,97 | 31,26 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 75,77 | 101,71 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 50,74 | 35,19 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 36,61 | 34,52 |
| 3.4. | **Šljive** | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 98,33 | 114,21 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 51,55 | 98,28 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 48,74 | 107,84 |
| 3.5. | **Breskve** | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 88,84 | 100,33 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 75,87 | 75,17 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 66,76 | 74,7 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 96,04 | 110,72 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 47,45 | 92,67 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 99,77 | 123,69 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 55,15 | 98,27 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Proizvodnja jezgrastog voća bilježi pad po svim parametrima proizvodnje. Najizraženiji pad bilježi prosječan ukupan prinos koji je u periodu 2001.-2003. godina bio manji za 21,1%, a u periodu 2004.-2006. godina za 23,1%, u odnosu na prosječan ukupni prinos koji je ostvaren u periodu 1998.-2000. godina.

Proizvodnja koštičavog voća bilježi pad ukupnog prinosa. U odnosu na bazni period, prosječan ukupan prinos u periodu 2001.-2003. godina smanjen je za značajnih 52,5%, dok je u periodu 2004.-2006. godina pad bio manje izražen i iznosio je 8,7%. Koštičavo voće, po svim vrstama, bilježi pad prinosa po stablu. Proizvodnja kajsija bilježi pad prinosa u oba posmatrana trogodišnja perioda. Prosječan prinos kajsije po stablu u periodu 2001.-2003. godina bio je za 49,3% manji nego u baznom periodu, dok je u periodu 2004.-2006. pad bio izraženiji i iznosio je 64,8%. Značajno je pomenuti da broj stabala u poslijednjem trogodišnjem periodu bilježi porast od 10,7% u odnosu na bazni period.

Broj stabala svih vrsta voća, u periodu 2004.-2006. povećan je za 23,7%, dok je ukupan prinos u istom periodu manji za 1,8% u odnosu na period 1998.-2000. godina.

Proizvodnja jabučastog voća bilježi porast broja stabala iz perioda u period. Prosječan broj stabala u periodu 2001.-2003. godina bio je veći za 14,9% u odnosu na period 1998.-2000. godina, dok je u odnosu na period 2001.-2003. godina broj stabala, u periodu 2004.-2006. godina porastao za značajnih 54,3%. Ukupan prinos, po periodima, je varirao, a značajno je da je u periodu 2004.-2006. godina prosječno bio veći za 58,3% nego što je to bio slučaj sa ukupnim prinosom u periodu 2001.-2003. godina. Broj stabala jezgrastog voća, opada iz perioda u period, tako da je u periodu 2001.-2003. godina bio manji za 11,5% u odnosu na period 1998.-2000., a u periodu 2004.-2006. godina smanjenje je iznosilo 9,5% u odnosu na prethodni period *(tabela 27.)*.

***Tabela 28.*** Lančani indeksi proizvodnje voća

| Red. broj | Pokazatelj | JM | Godina | |
|---|---|---|---|---|
| | | | 2001-2003/1998-2000 | 2004/2006/2001-2003 |
| 1. | **Jabučasto voće** | | | |
| 1.1. | **Jabuke** | | | |
| 1.1.1. | Broj stabala | kom. | 115,28 | 173,77 |
| 1.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 69,3 | 98,73 |
| 1.1.3. | Ukupan prinos | t | 76,55 | 174,76 |
| 1.2. | **Kruške** | | | |
| 1.2.1. | Broj stabala | kom. | 114,95 | 130,71 |
| 1.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 57,05 | 95,2 |
| 1.2.3. | Ukupan prinos | t | 62,81 | 129,81 |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 1.3. | **Dunje** | | | |
| 1.3.1. | Broj stabala | kom. | 106,03 | 104,91 |
| 1.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 71,82 | 104,42 |
| 1.3.3. | Ukupan prinos | t | 75,96 | 109,38 |
| 1.4. | **Ukup. jab. voće** | | | |
| 1.4.1. | Broj stabala | kom. | 114,87 | 154,26 |
| 1.4.2. | Ukupan prinos | t | 71,47 | 158,3 |
| 2. | **Jezgrasto voće** | | | |
| 2.1. | **Orah** | | | |
| 2.1.1. | Broj stabala | kom. | 89,44 | 90,44 |
| 2.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 90,1 | 107,33 |
| 2.1.3. | Ukupan prinos | t | 78,85 | 97,48 |
| 2.2. | **Ukupno jez. voće** | | | |
| 2.2.1. | Broj stabala | kom. | 89,44 | 90,44 |
| 2.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 90,1 | 107,33 |
| 2.2.3. | Ukupan prinos | t | 78,85 | 97,48 |
| 3. | **Koštičavo voće** | | | |
| 3.1. | **Trešnje** | | | |
| 3.1.1. | Broj stabala | kom. | 89,31 | 103,51 |
| 3.1.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 48,83 | 79,9 |
| 3.1.3. | Ukupan prinos | t | 43,35 | 82,72 |
| 3.2. | **Višnje** | | | |
| 3.2.1. | Broj stabala | kom. | 59,08 | 100,04 |
| 3.2.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 65,43 | 89,15 |
| 3.2.3. | Ukupan prinos | t | 35,97 | 86,93 |
| 3.3. | **Kajsije** | | | |
| 3.3.1. | Broj stabala | kom. | 75,77 | 134,23 |
| 3.3.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 50,74 | 69,35 |
| 3.3.3. | Ukupan prinos | t | 36,61 | 94,31 |
| 3.4. | **Šljive** | | | |
| 3.4.1. | Broj stabala | kom. | 98,33 | 116,16 |
| 3.4.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 51,55 | 190,67 |
| 3.4.3. | Ukupan prinos | t | 48,74 | 221,26 |
| 3.5. | **Breskve** | | | |
| 3.5.1. | Broj stabala | kom. | 88,84 | 112,93 |
| 3.5.2. | Prosječan prinos | kg/stablu | 75,87 | 99,08 |
| 3.5.3. | Ukupan prinos | t | 66,76 | 111,9 |
| 3.6. | **Ukup. koš. voće** | | | |
| 3.6.1. | Broj stabala | kom. | 96,04 | 115,28 |
| 3.6.2. | Ukupan prinos | t | 47,45 | 195,29 |
| 3.7. | **Voće ukupno** | | | |
| 3.7.1. | Broj stabala | kom. | 99,77 | 123,98 |
| 3.7.2. | Ukupan prinos | t | 55,15 | 178,19 |

*Izvor: proračun autora prema podacima iz Statističkog godišnjaka/ljetopisa za odgovarajuće godine*

Proizvodnju koštičavog voća karakteriše blagi pad (4%) broja stabala u periodu 2001.-2003. godina, a zatim i porast broja stabala u periodu 2004.-2006. godina u odnosu na prethodni period. Ukupan prinos je nestabilan i u odnosu na period 1998.-2000, godina prinos je, u narednom periodu smanjen za 52,5%, dok je u periodu 2004.-2006. godina povećan za značajnih 95,3% u odnosu na period 2001.-2003. godina.

Značajan za proizvodnju voća je porast broja stabala u periodu 2004.-2006. godina u odnosu na prethodni period, kao i povećanje ukupnog prinosa u istom periodu u odnosu na period 2001.-2003. godina.

### 1.4.4. Analiza fizičkog obima stočarske proizvodnje i indeksi stočarske proizvodnje

Prije rata 90-tih godina stočarstvo je bilo veoma dobro razvijeno i zauzimalo je značajno mjesto u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Prema popisu veterinarske stanice, u 1991. godini bilo je ukupno 125.300 grla goveda, kao najznačajnije vrste stoke, u općinama Tuzlanskog kantona. Ostala stoka je, također, bila na nivou potreba stanovništva.

Stočni fond tokom rata na području Tuzlanskog kantona, klanjem i stradanjem od ubojnih sredstava, je uništen za 60%. Samo je sačuvano oko 1000 muznih krava rase Holštajn na farmi „Krušik" u PD „Spreča".

U općini Gračanica značajno mjesto zauzimala je i peradarska proizvodnja, u okviru poduzeća „Kokaprodukt". Tokom rata i ova proizvodnja je uništena za oko 60%. Prema ispitivanjima, ukupan pad stočnog fonda na području BiH u periodu 1991.-1997. godine dat je u *tabeli 29*., gde je zabilježen najveći pad proizvodnje kod ovaca i goveda.

***Tabela 29.*** Pregled smanjenja stočnog fonda

| Vrsta stoke (grlo) | Proizvodnja (grlo) | | Razlika | |
|---|---|---|---|---|
| | 1991 | 1997 | Pad proizvodnje | % |
| Goveda | 355.521 | 200.973 | 154.548 | 43,5 |
| Ovce | 694.213 | 316.712 | 377.501 | 54,4 |
| Svinje | 459.333 | 291.789 | 167.544 | 36,5 |
| Živina | 4.689.315 | 2.087.183 | 2.602.133 | 55,5 |
| Konji | 38.578 | 26.494 | 12.084 | 31,3 |

*Izvor: Analiza tehnološkog nivoa poljoprivredne proizvodnje u BiH*

Na osnovu ovih podataka može se uočiti da su potrebe i deficit u ishrani stanovništva na području BiH u 1997. godini bile: za meso svih vrsta, potrebe 139.580 (t) a deficit 96.510 (t), mlijeka, potrebe 248.920 (000l) a deficit 98.970 (000l) i jaja (potrebe) 243.600 (000 komada) a deficit 125.100 (000 komada ), što ukazuje na potrebu unapređenja ove grane poljoprivredne proizvodnje. Osim ravničarskih rejona gde se mogu obezbijediti svi neophodni uslovi za gajenje visokoproduktivnih rasa goveda, veliki značaj za razvoj stočarske proizvodnje imaju i prijelazna područja između ravničarskog i planinskog područja, gde ne postoje uslovi za štalsko držanje goveda, već ispašu. Ova područja su značajno zastupljena u regiji BiH i imaju veliki značaj za razvoj govedarske i ovčarske proizvodnje. Na osnovu podataka Republičkog zavoda za statistiku, u 1999. godini u BiH pod pašnjacima je bilo više od 17% sveukupnog zemljišta a ako se tome doda i 10% zemljišta koje se nalazi pod prirodnim livadama, dolazi se do podatka da skoro 1/3 sveukupnog zemljišta može biti korištena za potrebe stočarske proizvodnje.

Preračunavanjem fizičkih u uslovna grla u odnosu na 100 ha poljoprivredne površine, dobija se realna podloga za upoređivanje prostornih razlika u nivou razvijenosti stočarstva unutar Tuzlanskog kantona (*Tabela 30).*

***Tabela 30.*** Osnovne faktorske relacije na gazdinstvima: stočni fond – zemljište

| Opštine | Ukupan broj osnovnih vrsta stoke | | | | | | Polj. zemljište | Svega uslov. grla | Uslovna grla na 100ha polj.pov. |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | goveda | ovce | svinje | koze | konji | perad | | | |
| Banovići | 3.000 | 3.500 | - | - | - | 8.647 | 3.895,17 | 269 | 69 |
| Gračanica | 7.718 | 6.200 | - | - | - | 49.761 | 11.467,35 | 151 | 13 |
| Gradačac | 6.315 | 3.000 | 1.356 | - | - | 46.600 | 11.492,21 | 141 | 12 |
| Kalesija | 5.844 | 9.295 | - | - | - | 32.865 | 10.650,87 | 101 | 95 |
| Doboj Istok | 2.215 | 3.200 | - | - | - | 50.000 | 1.753,72 | 96 | 55 |
| Kladanj | 2.425 | 5.500 | - | - | - | 6.872 | 5.103,58 | 21 | 41 |
| Čelić | 4.195 | 2.800 | - | - | - | 21.673 | 5.599,17 | 66 | 12 |

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Lukavac | 5.296 | 4.000 | 526 | - | - | 47.594 | 11.115,24 | 143 | 13 |
| Srebrenik | 6.595 | 7.000 | 422 | - | - | 31.325 | 12.787,04 | 94 | 74 |
| Tuzla | 5.218 | 10.000 | 3.115 | - | - | 43.459 | 11.359,30 | 132 | 12 |
| Sapna | 2.227 | 4.492 | - | - | - | 67.300 | 4.163,42 | 203 | 49 |
| Živince | 8.000 | 16.000 | 1.500 | - | - | 70.182 | 8.245,61 | 211 | 25 |
| Teočak | 2.160 | 4.620 | - | - | - | 26.300 | 1.418,78 | 80 | 56 |
| Ukupno | 61.208 | 79.607 | 6.919 | - | - | 502.578 | 99.052,05 | 1.708 | 29 |

*Izvor: Podaci o stočnom fondu odnose se na broj stoke prema radu veterinarske službe i zdravstvenom stanju.*
*Podaci o površini poljoprivrednog zemljišta uzeto iz dokumenta Prostorni plan Tuzlanskog kantona 2005.-2025. u izradi Zavod za urbanizam. Korišteni koeficijenti za preračunavanje ukupnog broja pojedinih vrsta stoke u uslovna grla: goveda 0,6;ovce 0,06; svinje 0,15; živina 0,003; koze 0,05; konji 1,0.*

Nakon rata započeta je obnova farmi da bi se obnovio stočni fond na ovom području, u okviru projekata sa međunarodnom finansijskom podrškom i samostalno, u režiji stočara. Pregled brojnog stanja stoke u Tuzlanskom kantonu, za period 1996, 1998.–2006. godine, dat je u *tabeli 31*, a pregled proizvodnje mlijeka ,vune, jaja i meda u *tabeli 32*.

***Tabela 31.*** Brojno stanje stoke u Tuzlanskom kantonu

| **Vrsta i kategorija stoke** | **Broj grla, komada** | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | **1996.** | **1998.** | **1999.** | **2000.** | **2001.** | **2002.** | **2003.** | **2004.** | **2005.** | **2006.** |
| **Goveda-ukupno** | 57.079 | 66.146 | 66.188 | 58.557 | 57.289 | 55.841 | 57.940 | 58.889 | 59.766 | 63.471 |
| Krave i steone junice | - | 51.274 | 50.900 | 44.315 | 42.533 | 41.432 | 44.231 | 45.016 | 46.266 | 47.900 |
| **Ovce-ukupno** | 23.839 | 29.188 | 24.829 | 24.877 | 27.385 | 35.407 | 52.265 | 52.935 | 56.275 | 63.020 |
| Ovce za priplod | - | 18.797 | 17.965 | 17.803 | 19.173 | 24.152 | 33.789 | 33.895 | 36.003 | 43.342 |
| **Svinje-ukupno** | 6.154 | 9.731 | 9.400 | 5.988 | 9.112 | 7.081 | 6.477 | 5.317 | 7.654 | 7.250 |
| Krmače i suprasne nazimice | - | 6.501 | 6.319 | 3.480 | 6.017 | 2.880 | 1.782 | 1.635 | 2.493 | 2.570 |
| **Konji-ukupno** | - | 5.473 | 4.564 | 4.637 | 3.988 | 3.475 | 2.879 | 2.794 | 2.512 | 2.003 |
| Kobile i ždrebne omice | - | 1.997 | 1.737 | 1.769 | 1.611 | 1.234 | 1.102 | 1.053 | 882 | 727 |
| **Perad** (u hiljad./tisuć.grla) | 361 | 1.060 | 1.162 | 2.295 | 2.673 | 2.682 | 3.515 | 2.587 | 2.374 | 3.068 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | - | 360 | 442 | 493 | 509 | 544 | 593 | 513 | 652 | 616 |
| **Koze** | - | 7.830 | 5.917 | 5.172 | 5.003 | 5.456 | 5.829 | 6.869 | 6.830 | 7.547 |
| **Kunići** | - | 3.870 | 2.562 | 2.140 | 2.030 | 1.575 | 1.978 | 1.682 | 2.038 | 2.438 |
| **Košnice pčela** | 13.743 | 16.860 | 22.967 | 21.879 | 23.746 | 26.699 | 28.719 | 29.544 | 32.130 | 35.570 |

***Tabela 32.*** Proizvodnja mlijeka, vune, jaja i meda u TK

| Vrsta proizvodnje | **Ukupno** | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1998 | 1999 | 2000 | 2001 | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| Kravlje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 80.428 | 74.770 | 59.948 | 63.281 | 62.962 | 70.277 | 80.138 | 88.740 | 92.827 |
| Po muženoj kravi ( litara ) | 1.849 | 1.720 | 1.598 | 1.722 | 1.880 | 1.735 | 1.954 | 2.166 | 2.144 |
| Ovčije mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 308 | 296 | 327 | 319 | 398 | 409 | 408 | 437 | 552 |
| Po muženoj ovci ( litara ) | 34 | 32 | 36 | 31 | 31 | 32 | 32 | 31 | 31 |
| Kozje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 540 | 575 | 507 | 424 | 649 | 435 | 402 | 437 | 504 |
| Po muženoj kozi ( litara ) | 111 | 134 | 146 | 132 | 170 | 137 | 119 | 120 | 124 |

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Vuna ( tona ) | 32 | 30 | 26 | 27 | 37 | 56 | 56 | 59 | 71 |
| Po ovci ( kilograma ) | 1.7 | 1.7 | 1.6 | 1.6 | 1.7 | 1.7 | 1.6 | 1.7 | 1.7 |
| Jaja ( hilj./tis.komada) | 62.232 | 66.784 | 81.228 | 69.379 | 78.056 | 93.486 | 100.935 | 102.056 | 102.657 |
| Po kokoši ( komada ) | 173 | 151 | 165 | 136 | 149 | 137 | 174 | 151 | 156 |
| Med ( tona ) | 149 | 157 | 174 | 153 | 152 | 209 | 237 | 290 | 316 |
| Po košnici ( kilograma ) | 8.8 | 6.8 | 8.0 | 6.4 | 5.7 | 7.3 | 8.0 | 9.0 | 8.9 |

*Izvor: Tuzlanski kanton u brojkama 2007.*

Iz tabele se vidi da, iz godine u godinu, dolazi do povećanje broja grla kod već postojećih farmera. Povećanjem sjetvenih površina koje su date u zakup farmerima, izgrađene su nove farme na području Kantona. Prema raspoloživim podacima, u periodu od 2002. do 2004. godine, postoji 87 farmi krava muzara, 35 farmi tovnih junadi, 64 farmi tovnih pilića, 18 farmi koka nosilja i 20 farmi tovnih svinja. Do 2006. godine taj broj je u znatnom porastu, što ukazuje na povećanje stočnog fonda kao i povećanje stočarske proizvodnje. Jedino zabrinjavajuće stanje je bilo kod ovčarske proizvodnje, zbog pojave bruceloze. U saradnji sa veterinarskim stanicama stanje ovčarstva je u narednom periodu poboljšano.

U postratnom periodu uočljiv je pad proizvodnje mlijeka do 2002. godine kada je i ostvarena najmanja proizvodnja mlijeka koja iznosi 78% proizvodnje iz 1998. godine. Od 2003. godine proizvodnja mlijeka se povećava i 2004. godine dostiže skoro nivo proizvodnje iz 1998. godine. Lagani trend porasta poslijednjih godina ima proizvodnja mesa. U Tuzlanskom kantonu, prosječna godišnja proizvodnja mesa iznosi 7,5 i 8,5 hiljada tona (neto težina) od čega je najviše peradi (65%) i goveda (31%). Povećanje ostalih stočarskih proizvoda je neujednačeno. Proizvodnja peradi, koja je bila dobro organizirana prije rata, mogla se brzo oporaviti.

Od 2004. do 2007. godine kretanje stočnog fonda, prema podacima veterinarske službe bio je slijedeći: u 2004. god. na Tuzlanskom kantonu ima 50% grla goveda u odnosu na 1991. godinu, 2005. god. ima 53,80% u odnosu na 1991. godinu, 2006. god. ima 54% grla goveda u odnosu na 1991. godinu, i 2007. godine 53% u odnosu na 1991. godinu.

Na području Tuzlanskog kantona postoji jaka grupacija pčelara, koju čini 14 udruženja koja su najbolje organizirana na ovoj teritoriji. Grupacija pčelara okuplja više od 900 pčelara koji imaju ukupan potencijal 35.000 košnica. Na teritoriji BiH ne postoji državno udruženje pčelara što otežava pomoć zvaničnih državnih institucija oko aktiviranja pokrenute inicijative za organizacijom manifestacije Dani meda u Tuzlanskom kantonu. U 2006. godini, bila su odobrena poticajna sredstva za pčelarstvo od 10 KM po košnici čime je bila i povećana proizvodnja meda i broj košnica. U 2007. godini poticajna sredstava su smanjena na 5 KM po košnici.

Najdužu tradiciju pčelarske proizvodnje ima općina Srebrenik. Sa osamdesetak aktivnih pčelara okupljenih u udruženje koje od 1999. godine ima naziv „Roj". Članovi su imali minimum 20 košnica sa tendencijom stalnog porasta, tako da sada ima više od 3000 košnica na području općine.

Umanjenjem podrške Ministarstva, u 2007. godini, zabilježen je pad pčelarstva za 4% u odnosu na 2006. godinu na teritoriji Federacije BiH. Na području Tuzlanskog kantona, gdje ima najviše košnica (35000) uskraćivanje poticajnih mjera moglo bi unazaditi pčelarstvo, kao jednu od najorganiziranijih poljoprivrednih grana.

- ***Indeksi poljoprivredne stočarske proizvodnje***

***Tabela 33.*** Bazni indeksi stočarske proizvodnje 1998 godina =100

| | 1999 / 1998 | 2000 / 1998 | 2001 / 1998 | 2002 / 1998 | 2003 / 1998 | 2004 / 1998 | 2005 / 1998 | 2006 / 1998 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Kravlje mlijeko (hilj./tis. litara) | 93 | 74,54 | 78,7 | 78,3 | 87,4 | 99,64 | 110,3 | 115,42 |
| Po muženoj kravi (litara) | 93,02 | 86,42 | 93,13 | 101,7 | 93,83 | 105,7 | 117,14 | 115,95 |
| Ovčije mlijeko (hilj./tis. litara) | 96,1 | 106,17 | 103,6 | 129,2 | 132,8 | 132,5 | 141,9 | 179,2 |
| Po muženoj ovci (litara) | 94,12 | 105,9 | 91,2 | 91,21 | 94,12 | 94,12 | 91,2 | 91,2 |
| Kozije mlijeko (hilj./tis. litara) | 106,5 | 93,8 | 78,52 | 120,2 | 80,5 | 74,4 | 80,93 | 93,3 |
| Po muženoj kozi (litara) | 120,72 | 131,53 | 118,92 | 153,153 | 123,42 | 107,21 | 108,102 | 111,7 |
| Vuna (tona) | 93,75 | 81,25 | 84,37 | 115,6 | 175 | 175 | 184,4 | 221,9 |
| Po ovci (kilogram) | 100 | 94,12 | 94,12 | 160 | 100 | 94,12 | 100 | 100 |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Jaja (hilj./tis. komada) | 107,31 | 130,52 | 111,5 | 125,43 | 150,2 | 162,2 | 164 | 165 |
| Po kokoši (komada) | 87,3 | 95,4 | 98,6 | 86,13 | 79,2 | 100,6 | 87,3 | 90,2 |
| Med (tona) | 105,4 | 116,8 | 102,7 | 102,01 | 140,3 | 159,06 | 194,63 | 212,1 |
| Po košnici (kilograma) | 77,3 | 91 | 73 | 64,7 | 83 | 101 | 102,3 | 101,14 |

Analizom tabele 33. može se zaključiti da proizvodnja mlijeka raste od 2004. godine i u 2006. godini dostiže povećanje od 15.42% u odnosu na 1998. godinu. Uočljivo je znatno povećanje ovčijeg mlijeka u odnosu na 1998. godinu, koje je u 2006. godini povećano za 79,2%. Kod kozijeg mlijeka najveće povećanje je u 2002. godini kada je iznosilo 13.7% povećanje u odnosu na 1998. godinu. Zatim dolazi do pada proizvodnje narednih godina, tako da u 2006. je manje za 13,2% u odnosu na 1998. godinu. Kod vune imamo povećanje proizvodnje od 2002. godine, tako da je 2006. godine proizvodnja veća za 122% u odnosu na 1998. godinu. Proizvodnja jaja je u stalnom povećanju, tako da u 2006. godini dostiže povećanje od 65% u odnosu na 1998. godinu. Proizvodnja meda, također, je u porastu i 2006. godine dostiže 112,1% povećanja u odnosu na 1998. godinu.

***Tabela 34.*** Lančani indeksi stočarske proizvodnje Predhodna godina = 100

| | 1999 / 1998 | 2000 / 1999 | 2001 / 2000 | 2002 / 2001 | 2003 / 2002 | 2004 / 2003 | 2005 / 2004 | 2006 / 2005 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Kravlje mlijeko (hilj./tis. litara) | 93 | 80,2 | 105,5 | 99,5 | 111,6 | 114 | 110,7 | 104,6 |
| Po muženoj kravi (litara) | 93 | 93 | 107,75 | 109,2 | 92,3 | 112,6 | 110,85 | 99 |
| Ovčije mlijeko (hilj./tis. litara) | 96,1 | 110,5 | 97,5 | 124,8 | 102,8 | 99,7 | 107,1 | 126,3 |
| Po muženoj ovci (litara) | 94,1 | 112,5 | 86,1 | 100 | 103,2 | 100 | 97 | 100 |
| Kozije mlijeko (hilj./tis. litara) | 106,5 | 88,2 | 84,4 | 153 | 67 | 92,4 | 108,7 | 115,3 |
| Po muženoj kozi (litara) | 120,7 | 109 | 90,4 | 136,4 | 80,6 | 87 | 101 | 103,3 |
| Vuna (tona) | 93,75 | 86,6 | 103,8 | 137 | 151,3 | 100 | 105,3 | 120,3 |
| Po ovci (kilogram) | 22 | 94,1 | 100 | 106,2 | 100 | 94,1 | 106,25 | 100 |
| Jaja (hilj./tis. komada) | 107,3 | 121,63 | 85,4 | 112,5 | 119,8 | 108 | 101,1 | 100,6 |
| Po kokoši (komada) | 87,3 | 109,3 | 82,4 | 109,5 | 92 | 127 | 86 | 103,3 |
| Med (tona) | 1058,4 | 110,8 | 88 | 99,35 | 137,5 | 113,4 | 122,4 | 109 |
| Po košnici (kilograma) | 77,3 | 117,65 | 80 | 89,1 | 128,1 | 109,6 | 112,5 | 99 |

Kod lančanih indeksa *(tabela 34.)* imamo povećanje proizvodnje mlijeka od 2001. godine do 2005. godine, a 2006. godine ima manju proizvodnju za 6,1% u odnosu na 2005. godinu.

Ovčije mlijeko od 2000. godine stalno je u porastu i 2006. godine dostiže povećanje za 19.2% u odnosu na 2005. godinu. Kozije mlijeko, također, bilježi povećanje u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu za 6.4%. Proizvodnja vune je za 15% veća u odnosu na 2005. godinu. Proizvodnja jaja je u 2000. godini bila najveća i narednih godina do 2006. godine imala je proizvodnju iznad 100%. Proizvodnja meda je opala za 13.4% u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu.

***Tabela 35.*** Bazni indeksi stočnog fonda, 1998 godina = 100

| | 1999/ 1998 | 2000/ 1998 | 2001/ 1998 | 2002/ 1998 | 2003/ 1998 | 2004/ 1998 | 2005/ 1998 | 2006/ 1998 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Goveda | 100,1 | 88,52 | 86,6 | 84,42 | 57,6 | 89,03 | 90,35 | 95,95 |
| Krave i steone junice | 99,3 | 86,43 | 82,95 | 80,80 | 86,3 | 87,8 | 90,23 | 93,42 |
| Ovce | 85,06 | 85,23 | 93,82 | 121,3 | 179,06 | 181,4 | 192,8 | 215,9 |
| Ovce za priplod | 95,57 | 94,71 | 102 | 128,5 | 179,76 | 180,32 | 191,53 | 230,6 |
| Svinje | 96,6 | 61,53 | 93,64 | 72,8 | 66,6 | 54,64 | 78,65 | 74,5 |
| Krmače i suprasne nazimice | 97,2 | 53,53 | 92,55 | 44,3 | 27,41 | 25,15 | 38,35 | 39,53 |
| Konji | 83,4 | 84,72 | 72,86 | 63,5 | 52,6 | 51 | 45,9 | 36,6 |
| Kobile i ždrebne omice | 87 | 88,6 | 80,7 | 61,8 | 55,2 | 52,73 | 44166,25 | 36772,9 |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Perad (u hiljad./tisuć.grla) | 1009,6 | 216,5 | 252,2 | 253 | 331,6 | 244 | 224 | 289,4 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | 122,8 | 137 | 141,4 | 151,1 | 164,7 | 142,5 | 181,1 | 171,1 |
| Koze | 75,6 | 66 | 63,9 | 69,7 | 74,44 | 87,7 | 87,2 | 96,4 |
| Kunići | 66,2 | 55,3 | 52,45 | 40,7 | 51,1 | 43,5 | 52,66 | 63 |
| Košnice pčela | 136,22 | 130 | 140,84 | 158,36 | 170,34 | 175,23 | 190,6 | 211 |

Iz *tabele 35*. (bazni indeksi stočnog fonda) uočava se pad broja grla goveda koji je najuočljiviji u 2003. godini u odnosu na 1998. godinu. U narednim godinama dolazi do povećanja, ali ni u 2006. godini nije dostignut broj grla u odnosu na 1998. godinu za 4.05%. U ovčarstvu postoji znatno povećanje grla ovaca iz godine u godinu, tako da u 2006. godini imamo povećanje od 116% u odnosu na 1998. godinu. Broj svinja opada, tako da ni u 2006. godini ne dostiže broj grla iz 1998. godine za 25.5%. Broj grla konja od 2000. godine je u stalnom padu i 2006. godine dostiže pad od 63.4% u odnosu na 1998. godinu. U 2003. godini je najveće povećanje broja peradi u odnosu na 1998. godinu, a 2006. godine dostiže povećanje od 189.4%. Povećanje broja koza počinje od 2003. godine. Međutim, 2006. godine nije dostignut broj grla u odnosu na 1998. godinu. Broj košnica 2006. godine u odnosu na 1998. godinu je za 111% veći što znači da pčelarstvo ima perspektivu.

***Tabela 36.*** Lančani indeksi stočnog fonda, Predhodna godina = 100

| | 1999 / 1998 | 2000 / 1999 | 2001 / 2000 | 2002 / 2001 | 2003 / 2002 | 2004 / 2003 | 2005 / 2004 | 2006 / 2005 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Goveda | 100,1 | 88,5 | 98 | 97,5 | 103,76 | 101,6 | 101,5 | 106,2 |
| Krave i steone junice | 99,3 | 87,1 | 96 | 97,4 | 106,75 | 101,8 | 102,8 | 103,5 |
| Ovce | 85 | 100,2 | 110,1 | 129,3 | 147,6 | 101,3 | 106,3 | 112 |
| Ovce za priplod | 95,6 | 99,1 | 107,7 | 126 | 140 | 100,3 | 106,2 | 120,4 |
| Svinje | 96,6 | 59,45 | 152,2 | 77,7 | 91,5 | 82,1 | 144 | 95 |
| Krmače i suprasne nazimice | 97,2 | 55,1 | 173 | 48 | 62 | 92 | 152,5 | 103,1 |
| Konji | 83,4 | 101,6 | 86 | 87,1 | 83 | 97 | 90 | 80 |
| Kobile i ždrebne omice | 87 | 102 | 91 | 76,6 | 89,3 | 95,55 | 105,3 | 82,4 |
| Perad (u hiljad./tisuć.grla) | 110 | 197,5 | 116,5 | 100,3 | 131 | 73,6 | 92 | 129 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | 123 | 111,5 | 103,25 | 107 | 109 | 86,5 | 127 | 94,5 |
| Koze | 75,6 | 87,4 | 96,7 | 109 | 107 | 118 | 99,4 | 110,5 |
| Kunići | 66,2 | 83,5 | 95 | 77,6 | 125,6 | 85 | 121,2 | 120 |
| Košnice pčela | 136,2 | 95,3 | 108,5 | 112,4 | 107,6 | 103 | 109 | 111 |

*Za obračun su korišteni podaci iz tabele: brojno stanje stoke i stočna proizvodnja ( Tuzlanski kanton u brojkama 2007.)*

*Tabela 36*. prikazuje lančane indekse stočnog fonda, gdje se može vidjeti da broj grla goveda raste tek od 2003. godine i 2006. godine za 4.7% imamo veći broj grla u odnosu na 2005. godinu.

Najveće povećanje broja ovaca je u periodu od 2000. godine do 2003. godine, gdje ide i do 47.6% više u odnosu na 2002. godinu. Poslije toga, dolazi do blagog pada broja grla, ali i dalje u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu imamo 12% povećanja. Broj grla svinja je najveći u 2001. godini kada ima 52.2% više u odnosu na 2000. godinu, a 2006. godine je zabilježen pad broja grla u odnosu na 2005. godinu za 49%.

Kod konja imamo najveći broj grla u 2000. godini poslije čega dolazi do pada broja grla sve do 2006. godine, gdje ima za 20% manje u odnosu na predhodnu godinu. U 2006. godini u odnosu na 2005. godinu broj peradi je za 29% povećan. Broj koza je za 10.5% povećan u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu. Broj košnica u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu povećan je za 11%.

Prema proračunu prosjeka kao i proračuna baznog i lančanog indeksa može se uočiti pad i povećanje grla stoke kao i proizvodnja osnovnih stočarskih proizvoda u periodu od 1998. do 2006. godine.

***Tabela 37.*** Prosjek stočarske proizvodnje ( 1998-2006)

| Vrsta proizvodnje | Prosjek proizvodnje mlijeka, vune, jaja i meda | | |
|---|---|---|---|
| | 1998-2000 | 2001-2003 | 2004-2006 |
| Kravlje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 175.180,67 | 65.506,67 | 87.235,00 |
| Po muženoj kravi ( litara ) | 4.101,67 | 1.779,00 | 2.088,00 |
| Ovčije mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 713,00 | 375,33 | 465,67 |
| Po muženoj ovci ( litara ) | 78,00 | 31,33 | 31,33 |
| Kozje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 1.284,00 | 502,67 | 447,67 |
| Po muženoj kozi ( litara ) | 293,67 | 146,33 | 121,00 |
| Vuna ( tona ) | 70,67 | 40,00 | 62,00 |
| Po ovci ( kilograma ) | 3,93 | 1,67 | 1,67 |
| Jaja ( hilj./tis.komada) | 156.092,00 | 80.307,00 | 101.882,67 |
| Po kokoši ( komada ) | 379,00 | 140,67 | 160,33 |
| Med ( tona ) | 364,00 | 171,33 | 281,00 |
| Po košnici ( kilograma ) | 18,27 | 6,47 | 8,63 |

Proračunom prosjeka proizvodnje u trogodišnjem periodu od 2001.-2003. može se uočiti pad proizvodnje mlijeka, a u periodu od 2004.-2006. povećanje za 50% u odnosu na 1998. godinu, dok je povećanje u odnosu na period 2001.-2003. je 15,42 %.

***Tabela 38.*** Prosjek baznih indeksa stočarske proizvodnje

| Vrsta proizvodnje | Bazni indexi (1998.-2000. = 1000) | |
|---|---|---|
| | 2001.-2003./1998.-2000. | 2004.-2006./1998.-2000. |
| Kravlje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 37,39 | 49,80 |
| Po muženoj kravi ( litara ) | 43,37 | 50,91 |
| Ovčije mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 52,64 | 65,31 |
| Po muženoj ovci ( litara ) | 40,17 | 40,17 |
| Kozje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 39,15 | 34,87 |
| Po muženoj kozi ( litara ) | 49,83 | 41,20 |
| Vuna ( tona ) | 56,60 | 87,74 |

| | | |
|---|---|---|
| Po ovci ( kilograma ) | 42,37 | 42,37 |
| Jaja ( hilj./tis.komada) | 51,45 | 65,27 |
| Po kokoši ( komada ) | 37,12 | 42,30 |
| Med ( tona ) | 47,07 | 77,20 |
| Po košnici ( kilograma ) | 35,40 | 47,26 |

***Tabela 39.*** Prosjek lančanih indeksa stočarske proizvodnje

| Vrsta proizvodnje | Lančani index (predhodna godina = 100) | |
|---|---|---|
| | 2001.-2003./1998.-2000. | 2004.-2006./2001.-2003. |
| Kravlje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 37,39 | 133,17 |
| Po muženoj kravi ( litara ) | 43,37 | 117,37 |
| Ovčije mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 52,64 | 124,07 |
| Po muženoj ovci ( litara ) | 40,17 | 100,00 |
| Kozje mlijeko ( hilj./tis.litara ) | 39,15 | 89,06 |
| Po muženoj kozi ( litara ) | 49,83 | 82,69 |
| Vuna ( tona ) | 56,60 | 155,00 |
| Po ovci ( kilograma ) | 42,37 | 100,00 |
| Jaja ( hilj./tis.komada) | 51,45 | 126,87 |
| Po kokoši ( komada ) | 37,12 | 113,98 |
| Med ( tona ) | 47,07 | 164,01 |
| Po košnici ( kilograma ) | 35,40 | 133,51 |

Obračunom prosjeka baznih i lančanih indeksa, uočava se trend opadanja u periodu 2001.-2003. godine kod mlijeka i to za oko 62,61 % u odnosu na period 1998.-2000., a ukupno povećanje u periodu 2004.-2006. godine u odnosu na period 2001.-2004. godina za kravlje mlijeko je 33,17%, za ovčije mlijeko je 24,7%, dok kod kozjeg mlijeka je oko 11%.

***Tabela 40.*** Prosjek ukupnog broja grla stoke

| Vrsta i kategorija stoke | Prosek broja grla stoke | | |
|---|---|---|---|
| | 1998.-2000. | 2001.-2003. | 2004.-2006. |
| Goveda - ukupno | 63.630,33 | 57.023,33 | 60.708,67 |
| Krave i steone junice | 48.829,67 | 42.732,00 | 46.394,00 |
| Ovce - ukupno | 26.298,00 | 38.352,33 | 57.410,00 |

| | | | |
|---|---|---|---|
| Ovce za priplod | 18.188,33 | 25.704,67 | 37.746,67 |
| Svinje - ukupno | 8.373,00 | 7.556,67 | 6.740,33 |
| Krmače i suprasne nazimice | 5.433,33 | 3.559,67 | 2.232,67 |
| Konji - ukupno | 4.891,33 | 3.447,33 | 2.436,33 |
| Kobile i ždrijebne omice | 1.834,33 | 1.315,67 | 887,33 |
| Perad (u hiljad./tisuć.grla) | 1.505,67 | 2.956,67 | 2.676,33 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | 431,67 | 548,67 | 593,67 |
| Koze | 6.306,33 | 5.429,33 | 7.082,00 |
| Kunići | 2.857,33 | 1.861,00 | 2.052,67 |
| Košnice pčela | 20.568,67 | 26.388,00 | 32.414,67 |

Prosjek koji se odnosi na ukupan broj grla stoke, također, ukazuje na opadanje i povećanje prosjeka za period 1998. do 2006. godine. Kod goveda imamo tendenciju opadanja u periodu 2001.-2003. godine u odnosu na period 1998.-2000. godina, a povećanje u periodu 2004.-2006. godina je svega 4,7 %.

Kod ovaca imamo najmanji prosjek u periodu 1998.-2000. godina, a od 2001. godine pa do 2006. imamo povećanje prosjeka. Sve ovo ukazuje da su goveda i ovce značajna vrsta na prostoru Tuzlanskog kantona.

***Tabela 41.*** Prosjek baznog indeksa kod ukupnog broja grla stoke

| Vrsta i kategorija stoke | Bazni indexi (1998-2000 = 1000) | |
|---|---|---|
| | 2001.-2003./1998.-2000. | 2004.-2006./1998.-2000. |
| Goveda - ukupno | 89,62 | 95,41 |
| Krave i steone junice | 87,51 | 95,01 |
| Ovce - ukupno | 145,84 | 218,31 |
| Ovce za priplod | 141,33 | 207,53 |
| Svinje - ukupno | 90,25 | 80,50 |
| Krmače i suprasne nazimice | 65,52 | 41,09 |
| Konji-ukupno | 70,48 | 49,81 |
| Kobile i ždrijebne omice | 71,72 | 48,37 |
| Perad (u hiljad./tisuć.grla) | 196,37 | 177,75 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | 127,10 | 137,53 |
| Koze | 86,09 | 112,30 |
| Kunići | 65,13 | 71,84 |
| Košnice pčela | 128,29 | 157,59 |

***Tabela 42.*** Prosjek lančanih indeksa kod ukupnog broja grla stoke

| Vrsta i kategorija stoke | Lančani index (predhodna godina = 100) | |
|---|---|---|
| | 2001.-2003./1998.-2000. | 2004.-2006./2001.-2003. |
| Goveda - ukupno | 89,62 | 106,46 |
| Krave i steone junice | 87,51 | 108,57 |
| Ovce - ukupno | 145,84 | 149,69 |
| Ovce za priplod | 141,33 | 146,85 |
| Svinje - ukupno | 90,25 | 89,20 |
| Krmače i suprasne nazimice | 65,52 | 62,72 |
| Konji - ukupno | 70,48 | 70,67 |
| Kobile i ždrebne omice | 71,72 | 67,44 |
| Perad (u hiljad./tisuć.grla) | 196,37 | 90,52 |
| Koke nosilje (u hiljad./tisuć.grla) | 127,10 | 108,20 |
| Koze | 86,09 | 130,44 |
| Kunići | 65,13 | 110,30 |
| Košnice pčela | 128,29 | 122,84 |

Izračunavanjem baznog i lančanog prosjeka za ukupan broj stoke uočava se smanjenje prosjeka u posmatranom trogodišnjem periodu od 2001.-2003. godine za goveda, a povećanje od 2004.-2006. godine u odnosu na 1998. godinu je svega 4,05%. Kod ovaca imamo od 2000. godine stalno povećanje prosjeka iz godine u godinu, tako da u 2006. godini iznosi 116% u odnosu na period od 1998. do 2000. godine. Prosjek kod svinja, konja i peradi je u stalnom padu dok kod koza imamo povećanje za 10,5 % u odnosu na 2005. godinu.

Prema raspoloživim podacima, za BiH i prema broju stočnog fonda u Tuzlanskom kantonu, uočljivo je poboljšanje u stočarskoj proizvodnji u poslijednjih 5 godina. U strukturi stočarske proizvodnje goveda zauzimaju najznačajnije mjesto. Proizvodnja svinja i ovaca se pojavljuju kao slijedeće značajne proizvodnje u strukturi stočarske proizvodnje, dok proizvodnja peradi, s obzirom na tradiciju i dugogodišnje iskustvo proizvođača, predstavlja značajni potencijal za rast i razvoj proizvodnje. Da bi se postigla veća produktivnost stada potrebno je povećati i prosječnu veličinu stada. Povećanjem pasminske strukture stada, kao i poboljšanjem tehnike uzgoja dolazi i do povećanja produktivnosti u sektoru.

### 1.4.5. Analiza stanja i uslova za razvoj organske proizvodnje

***Organski proizvodi*** su rezultat svijesti proizvođača o značaju zdrave hrane i obnavljanju prirodnih resursa. Dobijeni su korištenjem prednosti i potencijala eko sistema, stimuliranjem i harmoniziranjem bioloških procesa, bez primjene hemijski nastalih supstanci (mineralnih đubriva, pesticida, hormona, insekticida) i bez upotrebe genetski modificiranih organizama.

***Organska proizvodnja u Europi.*** U EU 25 u 2005. godini površine na kojima je bila organizirana organska proizvodnja činile su 3,9% ukupne poljoprivredne površine EU 25, oko 1,6% poljoprivrednih gazdinstava su tzv. organska gazdinstva, sa prosječnim posjedom od 39 ha.[44] Najveći procenat površina sa

[44] Organic farming in the EU, Eurostat, 80/2007, 12 June 2007.

organskom proizvodnjom hrane, u odnosu na ukupne poljoprivredne površine, ima Austrija (11,0%), Italija (8,4%), Republika Češka i Grčka (zajedno 7,2%), a najmanje Malta (0,1%), Poljska (0,6%), Irska (0,8%)[45]. Europsko tržište i tržište Sjeverne Amerike najveća su tržišta organske hrane na svijetu. Prodaja organskih proizvoda u Europi dosegla je nivo od 14,4 milijardi USD u 2005. godini. Tržište organske hrane imalo je veliku stopu rasta sredinom 90-tih godina prošlog vijeka, a sada je primjetno usporavanje rasta. Istovremeno, debalans ponude i tražnje postao je karakterističan za europsku organsku industriju. Neke zemlje imaju prekomjernu ponudu u sektorima kao što su meso i mliječni proizvodi, dok neki sektori, kao što su organske cerealije i zrnevlje, imaju premalu ponudu. Razlog za to je što su pioniri u organskoj proizvodnji bile mljekare i uzgajivači stoke, dok je ostala poljoprivreda standardno bila slabo zastupljena.

***Organska proizvodnja u FBiH***. BiH nema ni federalnog ni državnog zakona o organskoj proizvodnji hrane. No, i pored manjka regulative, organska proizvodnja u BiH se ipak prakticira, istina stihijski i nekoordinirano. Prema podacima ECON (Fondacija fokusirana na razvoj održivog zaposlenja u BiH), u 2004. godini na prostoru BiH certificirano je oko 1.180 ha zemljišta u ovoj proizvodnji. Nevladin sektor je u domenu organske proizvodnje dosta učinio: stvorio mrežu proizvođača, formirao inspekcijsko i certifikacijsko tijelo, uspostavio certifikacijsku kuću («Organska kontrola») i logo za organske proizvode («OK» znak za organsku kontrolu certifikacijske kuće), kao neophodnu infrastrukturu za njihovo prepoznavanje[46]. Međutim, na ovome se ne bi smjelo ostati.

***Organska proizvodnja u Tuzlanskom kantonu.*** Tuzlanski kanton još uvijek nije usvojio strateški dokument kojim bi se postavio okvir mogućeg razvoja organske proizvodnje i njenih potencijalnih proizvodnih potencijala. Certificirane organske proizvodnje nema, niti su u ovom pravcu Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK i Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva poduzimali bilo kakve aktivnosti na:

- edukacija o standardizaciji, certifikaciji, marketingu i promociji organskih proizvoda;
- biranju ciljnih grupa proizvođača i institucija ovlašćenih za certifikaciju poljoprivrednih proizvoda;
- uspostavljanju sistema monitoringa zagađivanja zemljišta i vode od strane industrije i konvencijalne poljoprivrede;
- uspostavljanju sistema registracije i provjere pesticida i drugih zaštitnih sredstava i sl;

## 1.5. POLJOPRIVREDA I RURALNI RAZVOJ

### 1.5.1. Opći osvrt i trendovi u ruralnim područjima

Sve najrazvijenije zemlje EU posvećuju posebnu pažnju razvoju ruralnih područja. Trend ruralnog razvoja se javio kao odgovor na različitosti nivoa privrednog razvoja između pojedinih urbanih i ruralnih područja u cilju postizanja uravnoteženosti regionalnog razvoja. Ruralna područja BiH su utvrđena primjenom definicije ruralnih područja koju koristi OECD, prema kojoj se ruralnim smatraju područja sa manje od 150 stanovnika po km².

Ukoliko koristimo kriterije, koji se uobičajeno koriste u drugim evropskim zemljama, značajan dio BiH se definiše kao manje povoljno područje. Ti kriteriji su:

1. sva područja iznad 800 metara;
2. sva područja između 600 i 800 metara sa prosječnim nagibom od 16 stepeni;
3. sva područja između 300 i 600 metara nadmorske visine sa prosječnim nagibom većim od 25 stepeni;
4. sve općine u kojima je gustina naseljenosti stanovništva manja od 45 osoba po kvadratnom kilometru.

Međutim u sjevernom dijelu BiH se nalaze najpovoljniji zemljišni resursi i ovo područje spada u ona koja nisu ocijenjena kao manje povoljna.

[45] Ibidem.

[46] Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH 2006-2010, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2006. godina, str. 131.

Tuzlanski kanton je 1991. godine imao 373 naselja, od kojih je 335 ruralnog karaktera, sa oko 272.694 stanovnika. Isti broj naselja u Kantonu se zadržao. Ruralna područja čine 85,26% ukupne površine Kantona, dok urbana područja čine 14,74 %. Učešće ruralnih područja se razlikuje po općinama i prikazano je u slijedećoj tabeli:

***Tabela 43:*** Struktura ruralnih područja Tuzlanskog kantona[47]

| Općina | Općina (km2) | Ruralna područja (km2) | Struktura (%) |
|---|---|---|---|
| Banovići | 181,9682 | 170,5639 | 93,73 |
| Čelić | 135,9947 | 127,3335 | 93,63 |
| Doboj Istok | 39,9562 | 26,9935 | 67,56 |
| Gračanica | 215,3398 | 188,5992 | 87,58 |
| Gradačac | 219,0126 | 166,5996 | 76,07 |
| Kalesija | 197,9998 | 163,8686 | 82,76 |
| Kladanj | 328,4272 | 309,5549 | 94,25 |
| Lukavac | 338,3153 | 286,5412 | 84,70 |
| Sapna | 121,991 | 109,4368 | 89,71 |
| Srebrenik | 247,7202 | 219,1476 | 88,47 |
| Teočak | 30,8554 | 24,6014 | 79,73 |
| Tuzla | 296,2738 | 214,6281 | 72,44 |
| Živinice | 298,057 | 253,1703 | 84,94 |
| **Tuzlanski kanton** | **2651,9112** | **2261,0386** | **85,26%** |

Procent površine zemljišta obuhvaćenog ruralnim područjima u Tuzlanskom kantonu se razlikuje po općinama i najmanji je u općini Doboj Istok 67,56%, zatim u Tuzli 72,44% te u općini Gradačac 76,07%, a najveći je u općini Kladanj 94,25% te u općinama Banovići 93,73% i Čelić 93,63%. Površine ruralnih područja su različite, jer su definirane prirodnim karakteristikama područja kao i brojem stanovnika. Prosječni procenat zemljišta zahvaćenog ruralnim područjima je visok, jer se kod planiranja prostora vodilo računa o zaštiti kvalitetnog poljoprivrednog i šumskog zemljišta.

Stoga, paralelno sa razvojem urbanih područja u Kantonu, neophodno je razvijati i ruralna područja, jer su njihove vrijednosti komplementarne i razvoj urbanih područja se vrši na bazi resursa koje crpe iz ruralnog zaleđa. Resursi koji postoje u ruralnim područjima (privatno zemljište, stanovi, izvjesna infrastruktura) imaju veliki značaj za razvoj.

Geografske karakteristike zemljišta su imale značajan utjecaj na raspored ekonomskih aktivnosti kao i na raspored stanovništva te na razvoj transporta i saobraćajne infrastrukture. Razvili su se različiti tipovi ruralnih područja u Kantonu:

1. seoska područja za proizvodnju voća i povrća, industrijskog bilja i štalski uzgoj stoke;
2. brdsko-planinska seoska područja: pašnjačko-stočarska proizvodnja, šumsko bilje i ljekovito bilje, kao i turističke usluge;
3. seoska područja na obali jezera Modrac u kojima je zastupljen turizam, proizvodnja hrane, ribarstvo i industrijski pogoni;
4. seoska područja u prigradskim zonama u kojima je poljoprivreda dopunska djelatnost.

Generalna ocjena za ruralna područja u Kantonu, kao i u ostalim dijelovima BiH, ukazuje da je najveći dio siromaštva i nezaposlenosti vezan za ova područja i da je poljoprivreda najznačajnija, a vrlo često i jedina privredna djelatnost, kojom se ostvaruju prihodi domaćinstava. Poljoprivredu, u ruralnim područjima, karakteriše niska konkurentnost, usitnjenost posjeda, slaba tehnička opremljenost, nizak nivo znanja farmera i sl. Na razvoj ruralnih područja posebno negativno utječu i poslijedice ratnih dejstava na ovim područjima, kroz postojanje područja sa minama i ostalim neeksplodiranim ubojnim sredstvima. Stoga, neophodno je planirati i rješavanje problema kontaminacije minama kako bi se omogućio dalji razvoj ruralnih područja.

[47] Prostorni plan Tuzlanskog kantona 2005.-2020. str 27.

U budućnosti, politikama razvoja u Tuzlanskom kantonu u različitim sektorima, neophodno je kreirati i uslove za podizanje životnog standarda u ruralnim oblastima i obezbjeđenje većeg stepena radnog angažiranja stanovništva ovih područja, kako bi se spriječile izražene migracije selo-grad i trend nepovoljne starosne strukture stanovništva u ruralnim područjima.

Primjena novih tehnologija u proizvodnji zdrave hrane, izgradnja neophodnih infrastrukturnih sistema, razvoj nekih vrsta tercijarnih djelatnosti i, eventualno, preseljavanje nekih industrijskih pogona u blizinu većih seoskih aglomeracija, mogu značajno unaprijediti ne samo ekonomiju ruralnog sektora, već i cjelokupan razvoj Kantona.

Na seoskim područjima Kantona se može razviti široki dijapazon dopunskih djelatnosti (pored proizvodnje hrane), kao što su:
- sakupljanje i prerada šumskih plodova i ljekovitog bilja;
- izrada raznih proizvoda ručnog rada (pletenje, šivanje, proizvodi od kože, drveta, metala i sl.);
- izrada i dorada raznih elemenata i industrijska proizvodnja;
- montaža određenih proizvoda i sklopova industrijskih proizvoda;
- turistička djelatnost, zasnovana na značajnim potencijalima, npr. predivne planine, rijeke i šume koje se mogu iskoristiti.

Samo kombinacijom raznih proizvodnih djelatnosti moguće je (posebno u brdsko-planinskim područjima) učiniti atraktivnim seoska područja i time zadržati vitalnu komponentu stanovništva.
Kvalitet stanovanja i transporta, komunikacijske i energetske infrastrukture u ruralnim područjima BiH igraju značajnu ulogu u budućem ruralnom razvoju zemlje.

### 1.5.2 Karakteristike poljoprivrednih gazdinstava

U Federeaciji BiH, sistem registracije zemljišnog vlasništva se sastoji od zemljišne knjige i katastra. Vođenje, održavanje i uspostavljanje zemljišnih knjiga, te upis nekretnina i prava nad nekretninama su uređeni posebnim Zakonom o zemljišnim knjigama Federacije BiH ("Službeni glasnik FBiH" br. 19/03 i 54/04).

U FBiH je nacrt Zakona o premjeru i katastru nekretnina još u proceduri usvajanja. Glavna namjena pomenutog novog Zakona je uvođenje nove raspodjele zadataka i promoviranje korištenja modernijih tehnologija, uz osiguravanje harmonizacije zakonodavstva oba entiteta. Danas je u BiH oko 94% poljoprivrednog zemljišta u privatnom vlasništvu i privatno se obrađuje, mali dio zemljišta je u zadružnom vlasništvu, dok je oko 5% obradivog zemljišta još uvijek u posjedu državnih gazdinstava. Restrikcije vezane za veličinu parcela na 10 ha zemljišta u ravnicama i 15 ha zemljišta u brdskim područjima za privatno vlasništvo su ukinute. Posljednji službeni podaci vezani za strukturu gazdinstava su objavljeni u poljoprivrednom popisu iz 1981. godine, a podaci vezani za broj gazdinstava su objavljeni u poljoprivrednom popisu iz 1991. godine (569.581 gazdinstava).

U 2006. godini, procijenjeno je da u BiH ima preko 500.000 poljoprivrednih gazdinstava. Procjenjuje se da je 50% ovih gazdinstava manje od 2 ha, a preko 80% manje od 5 ha. Ova mala gazdinstva su često dalje podijeljena u 7-9 manjih parcela što stvara velike probleme za produktivnost i ukupnu efikasnost. U sektoru stočarstva, stočarska proizvodnja malih gazdinstava je okarakterisana malim stadima i sezonskom proizvodnjom mlijeka. Od proizvođača koji su posjedovali stoku ranih 1990-ih, 60% je imalo samo jednu kravu, 30% je imalo dvije, a manje od 1% posjedovalo pet ili više krava. U pogledu uzgoja ovaca, 95% proizvodnje se odvijalo na malim, privatnim farmama, dok su dominantni bili upravljački sistemi sa slabim ulaganjima.

Generalno, potreba za sjedinjavanjem sitnih poljoprivrednih gazdinstava u održivije ekonomske jedinice se prepoznaje kao jedno od najneodložnijih pitanja poljoprivredne politike.

U Tuzlanskom kantonu još nije uspostavljen registar poljoprivrednih gazdinstava. Ova aktivnost je u fazi planiranja i učinjeni su konkretni koraci, koji se odnose na pripremu softvera za registar, koji je izradio BOSPER Tuzla. Pored toga, započeo je pilot projekt registracije gazdinstava, koji je odobren za tri općine u Kantonu. Realizacija projekta registra poljoprivrednih gazdinstava, dat će sliku o broju, strukturi i karakteristikama poljoprivrednih gazdinstava na području Kantona.

Skorija istraživanja pokazuju da gazdinstva koja mogu zadovoljiti sopstvene potrebe, kao i gazdinstva djelimično orjentirana na tržišnu proizvodnju, ona koja konzumiraju većinu svoje proizvodnje i koja proizvode malo, u smislu viška pogodnog za prodaju, ostaju dominantni oblik strukture gazdinstava u BiH. Međutim, posljednjih godina je sve više dokaza da sve više poljoprivrednih proizvođača proizvodi za tržište. Većina komercijalno orijentiranih gazdinstava ima veće površine poljoprivredno vrijednog zemljišta. Većina istih su trenutno ograničena u svom razvoju zbog statusa djelimične privatizacije, čime se limitira pristup i korištenje modernog upravljanja kao i ulagačkog kapitala, a mnoga od njih su i dala u najam dijelove svog zemljišta manjim privatnim proizvođačima.[48]

## 1.6. STANJE PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE

Povoljan geografski položaj Tuzlanskog kantona, kao i povoljni prirodni uslovi za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje (biljne i stočarske), utjecali su na razvoj prehrambene industrije u ovom Kantonu. Također, značajan razlog za razvoj prehrambene industrije je i veliki broj stanovnika na ovom području (po podacima Federalnog zavoda za statistiku BiH za 2006. godinu, u Tuzlanskom kantonu živi 496.982 stanovnika). Ovaj Kanton je jedan od najgušće naseljenih kantona u BiH (187,6 stanovnika/km$^2$).

U poslijednjih desetak godina su se događale značajne promjene kako u poduzećima iz oblasti prehrambene industrije tako i u poduzećima iz drugih djelatnosti, što se prije svega odnosi na proces privatizacije (koji je u većini poduzeća završen) i prilagođavanje novim uslovima poslovanja. Veliki problem u poduzećima u kojima je završen proces privatizacije je nedostatak obrtnih sredstava, zastarjela tehnologija i gubitak tržišta. U trinaest općina Tuzlanskog kantona, se nalazi veći broj poduzeća iz oblasti prerađivačke industrije, u koje spadaju i poduzeća iz prehrambene industrije (Tabela 44).

***Tabela 44.*** Registrirani poslovni subjekti ukupno i u prerađivačkoj industriji u Tuzlanskom kantonu

| Godina | Pravne osobe | | Broj obrtnika | |
|---|---|---|---|---|
| | Ukupno | Prerađivačka industrija | Ukupno | Prerađivačka industrija |
| 2005. | 6.097 | 805 | 7.793 | 794 |
| 2006. | 6.583 | 862 | 8.480 | 873 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis 2006 i 2007, Federalni zavod za statistiku BiH, Sarajevo*

Ostvareno je vidno povećanje broja registriranih poslovnih subjekata u 2006. godini u odnosu na 2005. godinu, posmatrano kako u svim djelatnostima, tako i u djelatnosti prerađivačke industrije. Broj ukupno registriranih pravnih lica u 2006. u odnosu na 2005. godinu je povećan za 7,97%, kao i broj pravnih lica registriranih u prerađivačkoj industriji, gdje je, također, ostvaren porast na približnom nivou (odnosno 7,08%).

U oblasti prerađivačke industrije broj obrtnika u 2006. u odnosu na 2005. godinu se povećao za 9,95%, dok se ukupan broj obrtnika povećao za oko 8,82%.

Povećanje broja registriranih poslovnih subjekata u Kantonu je značajan pokazatelj pozitivnih kretanja u privredi Tuzlanskog kantona i čitave BiH, kao i veliki podstrek za dalji razvoj i mogućnost unaprjeđenja, kako prerađivačke industrije tako i čitave privrede.

Da postoji mogućnost za razvoj i proširenje već postojećih prerađivačkih kapaciteta ukazuju i podaci koji se odnose na izvoz i uvoz proizvoda iz djelatnosti prerađivačke industrije na nivou Tuzlanskog kantona (Tabela 45).

***Tabela 45.*** Uvoz i izvoz po područjima SKD – proizvodni princip 2005.

| Prerađivačka industrija | Tuzlanski kanton | |
|---|---|---|
| | Izvoz | Uvoz |
| U 000 USD | 320.064,00 | 553.066,00 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis 2006, Federalni zavod za statistiku BiH, Sarajevo*

U narednom periodu u djelatnosti prerađivačke industrije treba težiti smanjenju razlike između ostvarenog uvoza i izvoza, koja je, kako je vidljivo iz prethodno navedenih podataka koji se odnose na 2005.

[48] BiH-Izvještaj iz oblasti poljoprivrede 2007.

godinu, na izuzetno visokom nivou od čak 233.002 hiljade dolara deficita. Međutim, ne treba samo težiti smanjenju ovog deficita, nego kao krajnjem cilju, izvozno orjentiranoj prerađivačkoj industriji Tuzlanskog kantona.

Ostvarene neto plaće u prerađivačkoj industriji u 2006. u odnosu na 2005. godinu su porasle za 7,73%, a takođe je porastao i broja zaposlenih u prerađivačkoj industriji, pri čemu je došlo do zapošljavanja 90 novih radnika. (Tabela 46).

***Tabela 46.*** Neto plaće i zaposleni po djelatnostima u Tuzlanskom kantonu - godišnji prosjek

| | 2005 | 2006 |
|---|---|---|
| **Neto plaće po djelatnostima** | | |
| Prerađivačka industrija - ukupno | 370,89 | 399,57 |
| Proizvodnja hrane i pića | 389,18 | 441,93 |
| Proizvodnja duhanskih proizvoda | 560,36 | 559,89 |
| **Zaposleni po djelatnostima** | | |
| Prerađivačka industrija - ukupno | 16.631 | 16.721 |
| Proizvodnja hrane i pića | 1.661 | 1.638 |
| Proizvodnja duhanskih proizvoda | 36 | 34 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis 2006 i 2007, Federalni zavod za statistiku BiH, Sarajevo*

Neto plaća ostvarena u proizvodnji hrane i pića je na višem nivou od plaće ostvarene u prerađivačkoj industriji u obje posmatrane godine, kao i od visine plaće ostvarene u većini ostalih djelatnosti u Tuzlanskom kantonu, a niža je od plaće u proizvodnji duhanskih proizvoda. U proizvodnji duhanskih proizvoda plaća u posmatranim godinama je ostala na istom nivou, ali je i dalje daleko viša u odnosu na ostale djelatnosti.

U 2006. godini u odnosu na 2005. godinu, došlo je do povećanja broja zaposlenih u prerađivačkoj industriji, međutim, kod proizvodnje hrane i pića, kao i kod proizvodnje duhanskih proizvoda, došlo je do smanjenja broja zaposlenih. Ipak, pomenuto smanjenje broja zaposlenih je relativno malo i, s obzirom na ostvareno povećanje broja zaposlenih u prerađivačkoj industriji i značaj sektora proizvodnje hrane i pića, očekuje se povećanje broja zaposlenih i u ovim sektorima u okviru prerađivačke industrije.

### 1.6.1. Prerada biljnih proizvoda

Općine Tuzlanskog kantona su po svojim prirodnim bogatstvima raznolike i pružaju mogućnost za uzgoj velikog broja poljoprivrednih kultura. Na osnovu mogućnosti proizvodnje raznih vrsta žitarica, industrijskog bilja, voća i povrća, kao i određenih vrsta ljekovitog bilja koje raste kao samoniklo (još uvijek ne postoji organizirani uzgoj ljekovitog bilja na značajnijim površinama) a predstavlja izvor sirovina za prehrambenu industriju, došlo je do formiranja većeg broja prerađivačkih kapaciteta iz ove oblasti.

Preradom voćarskih kultura bave se slijedeća poduzeća koja raspolažu većim kapacitetima: «Bosnaprodukt» i «Vegafruit» i «Fana». Navedena poduzeća raspolažu preradnim kapacitetima dovoljnim za otkupljivanje svih proizvedenih sirovina sa područja Tuzlanskog kantona. Međutim, potrebno je obratiti pažnju na bolje povezivanje proizvođača voća sa prerađivačima i vršiti edukaciju poljoprivrednih proizvođača i uvođenje onih voćnih vrsta i sorti koje su pogodne za industrijsku preradu.

***DOO „Bosnaprodukt“*** Gradačac je poduzeće koje je nekad bilo najznačajnije poduzeće iz oblasti prerade biljnih proizvoda. Nakon procesa privatizacije je zapalo u probleme i danas ima smanjen obim proizvodnje. U ovom poduzeću se vrši proizvodnja sokova, marmelada i raznih vrsta salata, a njegovi instalirani kapaciteti su 4.120 tona godišnje. U poduzeću je zaposleno 75 radnika. Ovo poduzeće i u budućnosti želi da zadrži povoljne pozicije na domaćem tržištu, kao i da vrši prodaju svojih proizvoda na ino tržištu, odnosno, da aktivno učestvuje u izvozu prehrambenih prizvoda u zemlje u okruženju i zemlje EU. Stoga je poduzeće „Bosnaprodukt“ uvelo ISO i HACCAP standard kvaliteta. Osnovni kapaciteti poduzeća: hladnjača (2000 tona) i destilerija (30 t/dan).

***DOO «Vegafruit» Doboj Istok*** je, trenutno, najveći prerađivački kapacitet za preradu voća i povrća, ne samo na području TK već i šire. Ovo poduzeće posjeduje najveće instalirane prerađivačke kapacitete za preradu voća i povrća od 15.000 tona godišnje raznog voća i povrća. U 2007. godini, je broj zaposlenih 306 i povećan je u odnosu na 2006. godinu za 30%. U ovom poduzeću radi i preko 400 sezonskih radnika. Značajan je izvoznik i vrši izvoz u preko 10 zemalja. Ima liniju proizvoda Fruby koja obuhvata prerađevine od voća i Vegy prerađevine

od povrća. Proizvodi i organske proizvode. Vegafruit je pri kraju pripajanja Bosnaprodukta iz Gradačca ovom poduzeću. U to su poduzeće uložili više od 5,5 mlijuna eura za obnovu i proširenje proizvodnje.

***DOO Fana Srebrenik*** ima instalirani kapacitet oko 4.500 tona godišnje. Proizvodnja u 2007. godini je sa 50% iskorištenosti kapaciteta a ostvarenje proizvodnje je 70% asortiman proizvoda: marmelade, kompoti i proizvodi od povrća. U 2007. godini bilo je zaposleno 10 radnika, što u odnosu na 2006. godinu veći za 4 radnika ili veći za 67%. U 2007. godini je ukupno prerađeno sirovine 550 tona što je u odnosu na 2006 količina prerađene sirovine veća za 184 tone. Od ukupne proizvodnje na domaće tržište se plasira 30%, a 70% na inostrano tržište.

***DD „Prehrana promet" Tuzla*** je još jedno poduzeće na području Tuzle, koje se bavi preradom voća je, čiji su instalirani kapaciteti 1.800 tona. U poduzeću ima 7 zaposlenih. Proizvodni program obuhvata više vrsta sušenog voća (šljive, jabuke, maline i dr.), kao i proizvodnju marmelada, pekmeza i džemova. Ovo poduzeće plasira svoje proizvode na domaće i inostrano tržište.

***DD „Golden Agro" Živinice*** se osim prerade voća (kao i prethodno pomenuta poduzeća) bavi i preradom povrća. U poduzeću je zaposleno 5 radnika, a instalirani kapaciteti su 300 tona. Poduzeće vrši plasman svojih proizvoda isključivo na tržište Bosne i Hercegovine.

***DOO Veko Gračanica*** je privredno društvo koje se bavi proizvodnjom voća i povrća na zemljištu površine 50 ha. U 2007.godini zbog požara izazvanog visokim temperaturama, izgorjelo je oko 3,5 hektara višnjika, a na oko 10 hektara kukuruza je raspolovljen prinos,što se odnosi i na 2,5 hektara krompira.Za toliko je umanjen i očekivani prinos sijena.

U 2007. godini je proizvedeno 17.551 kg krompira, 2.444 kg paradajza, 2.205 kg krastavca I klase, 32.860 kg kukuruza u klipu i 33.290 kg višnje. Osnovni razlozi slabih proizvodnih rezultata u ovoj oblasti su loši vremenski uslovi (visoke temperature) u 2007. godini.

DOO »Veko» Gračanica u 2006. godini je uzeo u zakup inkubatorsku stanicu DOO »Kokaprodukt» Graganica i vršio inkubiranje rasplodnih jaja iz uvoza i manjim djelom sa domaćeg tržišta, kao i uslužno valenje drugim kupcima. Isto tako od DOO «Kokaprodukt» Gračanica zakupljena je farma u Stjepan polju (dva objekta kapaciteta 5.000 kom. koka nesilja). Sredinom jula 2007. godine nabavljeno je i stavljeno u uzgoj matično jato koka nosilja teške linije od 10.000 kom. Proizvodnja rasplodnih jaja i ulaganje je počelo u januaru 2008. godine. U 2007. godini u inkubatorskoj stanici uloženo je 3.524.249 kom rasplodnih jaja i izleženo 2.649.377 kom. jednodnevnih pilića. U odnosu na 2006. godinu broj proizvedenih jednodnevnih pilića veći je za 10 %. Iskorištenost kapaciteta u proizvodnji jednodnevnih pilića (inkubatorska stanica) je na godišnjem nivou bila oko 65%. U 2007. godini bilo je zaposlena 7 radnika što u odnosu na 2006. godinu je veći za 3 radnika.

Najznačajnija poduzeća koja se bave mljevenjem i preradom žitarica su slijedeća.

***DD Mlin „Husinski rudar" Ljubače*** posljednjih godina ima značajne probleme u poslovanju zbog nestabilne cijene pšenice na svjetskom tržištu (većinu sirovina uvozi), tako da instalirane kapacitete (50.000 tona godišnje) iskorištava sa nešto više od 30%. Proizvodno-smještajni kapacitet kojim raspolažu su:

| | | |
|---|---|---|
| - mlin za meljavu pšenice | kapaciteta | 35.000 tona/godišnje |
| - mješaona stočne hrane | kapaciteta | 10.000 tona |
| - silosno smještajni kapaciteti | kapaciteta | 49.500 tona |
| - podno skladište | kapaciteta | 10.000 tona |
| - kukuruzni mlin | kapaciteta | 1.200 tona |

U 2007. godini prerađeno je 11.510.400 kg pšenice, što je za 45,38% više u odnosu na proizvodnju u 2006. godini. Od ukupne količine samljevene pšenice 9.493.668 kg se odnosi na vlastitu pšenicu, a 2.016.732 kg pšenice od zamjene (uslužne meljave). Broj zaposlenih radnika u 2007. godini je 75.

***DD „Pekare Tuzla» Ljubače***. Broj zaposlenih u 2007. godini je 84 radnika, što je u odnosu na 2006. godinu manje za 9 radnika, od kojih je 8 uposlenika prosječno bilo na bolovanju preko 42 dana. Prosječna neto plaća u 2007. godini iznosu od 393,00 KM. Ukupna proizvodnja u 2007. godini iznosila je 1.974.609,00 KM što je u odnosu na 2006.godinu više za 4 %. Prerađene sirovine u 2007.godini su 1.135 tona brašna,21 tona soli,36 tona kvasca, 3 tone šećera i 81 tona ostalih sirovina. Iskorištenost kapaciteta u 2007. godini je oko 56%. Ukupnu

proizvodnju koju čine oko 62 vrste proizvoda plasirana je na domaće tržište i to na područje općina Banovići, Kladanj, Kalesija, Živinice, Tuzla i Lukavac.

Od septembra 2007. godine poslovodstvo je radilo na pripajanju PEKARE dd Tuzla-Ljubače Mlinu »Husinski rudar» dd Ljubače Tuzla i 04.02.2008. godine u kantonalnom sudu Tuzla registrirano je novo društvo «MLIN i PEKARE» dd Ljubače Tuzla.

***DD „Klas" Srebrenik*** proizvodi hljeb i sve vrste peciva. Poduzeće se bavi proizvodnjom i prometom svih vrsta hljeba i peciva. Instalirani kapacitet je oko 5.000 tona godišnje. Količine prerađenih sirovina u 2007. godini iznosile su 972 t brašna, 2.195 l ulja, 18 t šećera kristala, 30 t svježeg kvasca, 17 t soli, 225.000 kom jaja, 4 t aditiva i 10 t ostale sirovine. Ukupan broj zaposlenih u 2007. godini je 38 radnika

***DOO"Eurotrans" Gradačac Mlin Nezić*** je poduzeće koje se bavi preradom žitarica i proizvodnjom svih vrsta brašna. Broj zaposlenih u 2007. godini je 36 radnika. U 2007. godini prerađeno je 28.086,748 t pšenice, od koje je proizvedeno 18.531,75 t brašna, 7.519,90 t mekinja, 443,85 t krupice, 202,90t pšeničnog griza, 314,78 t integralnog brašna,226,63 t brašna 10/1,314,78 t brašna tip 400 5/1,20,451 t brašna tip 400 1/1, 16,624 t brašna tip 400 2/1i 2,275 t puder brašno 25/1.

***„Rebronja" Doboj Istok***, čiji je kapacitet 8.000 tona, ali je znatno veća iskorištenost instaliranih kapaciteta, oko 75%. Broj zaposlenih u 2007. godini je 24.

***„Mlinoles" Gračanica*** se bavi preradom žitarica. Broj zaposlenih radnika u 2007. godini je 22, od kojih 5 radnika radi u poslovnoj jedinici "Mlin". U 2007.godini od planiranih 1.500 t pšenice prerađeno je 1.168 t što u odnosu na planiranih 100% kapaciteta iskorištenost je 77,8 %.

***„Požegića Mlin" Tuzla-Pasci*** ima kapacitet od 8.000 tona, ali je iskorištenost kapaciteta ovog mlina oko 20%. U poduzeću je zaposleno 6 radnika.

Mljevenjem i preradom pšenice se bavi i određeni broj manjih poduzeća koja imaju manje preradne kapacitete („Mlinpex" Doboj Istok, „Adsa" Sapna, „Mlin Komerc" Kalesija, ***"***Smajlović Tečo" Srebrenik***)***

***DD „Pivara" Tuzla*** je tvornica sa dugom tradicijom u proizvodnji piva. Osnovana je 1884. godine i bavi se prvenstveno proizvodnjom piva, a pored toga vrši i flaširanje mineralne vode. Pored toga, proizvodi i ledeni čaj i nekoliko vrsta gaziranih sokova. Proizvodi ovog poduzeća plasiraju se u BiH i na inostranim tržištima. U ovoj tvornici u posljednje vrijeme se razmišlja o ponovnom uvođenju linije za proizvodnju sokova. U toku 2007. godine „Pivara" je investirala u instaliranje savremene opreme u punionicu staklenih boca. Instalirani kapacitet pivare je 350.000 hektolitara piva godišnje sa iskorištenošću instaliranih kapaciteta ispod 50%. Kao osnovni razlog nedovoljne iskorištenosti kapaciteta navodi se problem sa plasmanom, pri čemu se mora uzeti u obzir da kupci u Bosni i Hercegovini nemaju naviku kupovine domaćih vrsta piva, pa je BiH najveći uvoznik piva u Evropi. Ukupan broj uposlenih u 2007. godini je 221 radnika.

***DD Majevica, Tvornica „Corn flips" Srebrenik*** bavi se proizvodnjom i pakovanjem flipsa, čipsa, vafla, kikirikija i zrnastih i praškastih proizvoda. Ostvaren obim proizvodnje u 2007. godini iznosio je 653 tone gotovih proizvod što je u odnosu na 2006.godinu veći za 31 tonu ili veći za 5%, sa iskorištenošću instaliranih kapaciteta od 22%. U 2007. godini proizvedeno je 357,35 tona korn-flips proizvoda, 83,51 tona čips proizvoda, 82,24 tone kikiriki proizvoda i zrnasti i praškastih proizvoda u iznosu od 129,86 tona. Od ukupne proizvodnje 82% plasirano je na domaće tržište, a 18% na inostrano tržište. Broj zaposlenih u 2006. godini bio je 98 radnika što je u odnosu na 2006. godinu manje za 37 radnika ili manje za 27%. Privredno društvo je od 13.07.2005. godine u stečaju, tako da se poslovanje odvija u skladu sa Zakonom o stečajnom postupku.

***«Indira» iz Gradačca*** je poduzeće koje se bavi proizvodnjom tjestenina.

***DD „Duhan" Gradačac*** se bavi otkupom i proizvodnjom fermentiranos duhana. Instalirani kapacitet je 1.200 tona godišnje. U 2007. godini ukupna količina prerađenog duhana bila je 1280 tona što je u odnosu na 2006. godinu veća za 104 tone ili veća za 9 %, međutim, preradni kapaciteti i u ovom poduzeću nisu u potpunosti iskorišteni. Ukupan broj zaposlenih u 2007. godini je 35 radnika što je u odnosu na 2006. godinu manje za 1 radnika. DD «Duhan» ima veliki broj kooperanata (individualnih poljoprivrednih proizvođača) sa kojima sarađuje.

***DOO „Gamus" Tuzla*** bavi se proizvodnjom i pakovanjem začina i prehrambenih proizvoda.

### 1.6.2. Prerada stočarskih proizvoda

Najznačajniji prerađivački kapaciteti koji se bave preradom stočarskih proizvoda u Tuzlanskom kantonu su mljekare. Trenutno u Kantonu posluje 6 mljekara.

**DD *«Prerada i promet mlijeka» (PPM) Tuzla*** je najveća mljekara u Kantonu i spada među tri najveće u Bosni i Hercegovini. Ova mljekara prodaje svoje proizvode na području cijele Bosne i Hercegovine i najveći je izvoznik mlijeka i mliječnih proizvoda iz Bosne i Hercegovine. PPM izvozi svoje proizvode na tržište Albanije, Makedonije, Srbije i Kosova. Mljekara «Prerada i promet mlijeka» radi na uvođenju HACCP i ISO 22000 standarda i u cilju ispunjenja potrebnih uslova vrši značajna investiciona ulaganja. Instalirani kapacitet je 34.675.000 litara mlijeka godišnje. U 2007. godini ukupno je prerađeno 19.585.008 litara mlijeka što u odnosu na 2006.godinu manje za 1.095.416 litara ili manje za 5 %, sa iskorištenošću kapaciteta od 56%. Broj zaposlenih radnika u 2007.godinu bio je 116.

***DOO "INMER" Gradačac*** osnovana je 1996. godine i vrši preradu isključivo domaćih sirovina. Otkup sirovina vrši na području sedam općina (Gradačac, Modrica, Odžak, Srebrenik, Bosanski Šamac, Gračanica i Bijeljina). Instalirani kapacitet ove mljekare je 52.000 litara mlijeka dnevno. Proizvodni kapaciteti nisu u potpunosti iskorišteni, a sa godišnjom preradom od oko 8 miliona litara mlijeka, iskorištenost kapaciteta je oko 35%. „INMER“ Gradačac proizvodi mlijeko, jogurt, kiselu pavlaku i svježi sir, koje plasira samo na domaće tržište. Poduzeće zapošljava 52 radnika.

Mljekare manjeg kapaciteta koje posluju u Tuzlanskom kantonu su:

- ***„Milch-produkt Smajić“ Čelić*** čiji su instalirani kapaciteti 6.000 litara na dan, pri čemu je iskorištenost kapaciteta oko 35%. U ovoj mljekari se, bez obzira na relativno mali kapacitet, vodi računa o kvalitetu proizvoda te su u skladu sa tim uvedeni ISO i HACCP standardi kvaliteta. U mljekari je zaposleno 25 radnika. Proizvodi ove mljekare se plasiraju isključivo na tržištu BiH.
- ***„Sirko“ Gračanica*** ima 8 zaposlenih radnika i dnevni kapacitet od 5.000 litara mlijeka. U ovom poduzeću još nije došlo do uvođenja standarda kvaliteta, pa se zbog toga prodaja proizvoda vrši isključivo na domaćem tržištu. U prethodnom periodu poduzeće je koristilo kreditne linije komercijalnih banaka.
- ***„Noćko komerc“ Živinice*** ima kapacitet mljekare 3.000 t. U 2007. godini prerađeno je oko 1.500 t mlijeka sa iskorinošću kapaciteta je oko 50%. Zapošljava 12 radnika.
- ***„Sirela“ Teočak*** zapošljava 5 radnika. Instalirani kapacitet mljekare je 1.000.000 litara, ali kapaciteti nisu u potpunosti iskorišteni (odnosno iskorištenost kapaciteta se kreće oko 50%).

Na području Tuzlanskog kantona instalirana je jedna klanica industrijskog tipa i 34 zanatske klanice za krupna grla stoke. Veliki broj klanica nije registriran već radi pri mesnicama. Međutim, dolazi do rješavanja ovog problema tako što je naloženo registriranje klanicama koje su u funkciji. Pored toga, vrši se i redovna kontrola ispunjavanja naloženih obaveza.

Osim klanica za krupna grla, na ovom području postoji i 8 klaničnih kapaciteta za perad. Najveće kapacitete imaju *„Kokodžada“ Živinice* i *„Pilkom“ Gradačac* čiji su klanični kapaciteti 4.000 komada na sat. Poduzeće „Kokodžada“ je jedino poduzeće iz ove oblasti koje vrši izvoz. „Pilkom“ Gradačac ima 46 zaposlenih radnika. Osim što posjeduje klanicu kapaciteta 2.000 komada živine na sat, posjeduje i mješaonu stočne hrane kapaciteta 500 kilograma na sat. Uvođenjem ISO, HACCP i HALAL standarda ovo poduzeće, koje još uvjek distribuira svoje proizvode samo na domaćem tržištu, stvorilo je uslove za proširenje prodaje i na tržište drugih zemalja.

U Tuzlanskom kantonu posluje još šest klanica peradi, ali ove klanice imaju mnogo manje preradne kapacitete koji se kreću od 200 do 500 komada na sat i ove klanice su zanatskog tipa.

Najznačajniji prerađivački kapaciteti za preradu mesa u Tuzlanskom kantonu je:

***DOO »Menprom» Gornja Tuzla*** se bavi proizvodnjom trajnih i polutrajnih proizvoda od goveđeg i pilećeg mesa. Proizvodnja tokom 2007. godine iznosila je 1.007 t trajnih i polutrajnih proizvoda od goveđeg i pilećeg mesa, a iskorištenost kapaciteta je 85%. Cjelokupna proizvodnja je plasirana na domaće tržište. Broj zaposlenih u 2007. godini je 80 radnika.

### 1.6.3. Prerada ribe

Na području Tuzlanskog kantona nema uzgoja ribe u značajnijem obimu. U skladu s tim, ne postoje ni razvijeni prerađivački kapaciteti prehrambene industrije za preradu ribe. Razlog za ovakvo stanje svakako dijelom treba tražiti i u zagađenosti riječnih tokova, pri čemu treba posebno pomenuti zagađenost rijeka Jale i Spreče.

### 1.6.4. Prerada pčelinjih proizvoda

Duga tradicija pčelarske proizvodnje, dobra organizacija u okviru udruženja pčelara u Tuzlanskom kantonu (14 udruženja pčelara funkcionira na ovom području) i velike količine meda koje se proizvode, još uvijek nisu utjecale na otvaranje poduzeća koje se bave preradom pčelinjih proizvoda. S obzirom na tendenciju povećanja proizvodnje meda i broja košnica u narednom periodu (ako država bude podsticala ovu proizvodnju), svakako će se javiti potreba za preradom pčelinjih proizvoda i otvaranjem prerađivačkih kapaciteta iz ove oblasti.

### 1.6.5. Prerada ljekovitog i aromatičnog bilja

Bez obzira na povoljne prirodne uslove za proizvodnju ljekovitog bilja, kao i određeni broj vrsta ljekovitog bilja koje raste kao samoniklo na području Tuzlanskog kantona, ova grana prehrambene industrija nije dovoljno razvijena. Odnosno, na ovom području ne postoje značajniji kapaciteti za preradu ljekovitog bilja. Poduzeće „EKO PLOD“ iz Banovića vrši proizvodnju i otkup ljekovitog bilja. Poduzeće, također, posjeduje sušaru i hladnjaču u vlasništvu. Međutim, ovo poduzeće prodaje svoje proizvode najvećim dijelom firmi „BILJANA“ Maoča, koja posluje na području Brčko distrikta BiH i vrši dalju preradu ljekovitog bilja. „EKO PLOD“ Banovići zapošljava 4 radnika. Da bi se iskoristili povoljni prirodni uslovi i ostvarili dodatni izvori prihoda za poljoprivredno stanovništvo, kao i stvorili uslovi za razvoj prerađivačkih kapaciteta iz ove oblasti, potrebno je vršiti edukaciju stanovništva u pogledu uzgoja ljekovitog bilja i njegovog skupljanja iz prirode.

### 1.6.6. Proizvodnja bezalkoholnih pića i mineralnih voda

Na području Kantona postoji više izvorišta mineralne vode. Međutim, ovi izvori su uglavnom malog kapaciteta, koji je nedovoljan da bi se moglo vršiti njihovo plansko iskorištavanje. Također, postoji i određen broj poduzeća koja se bave proizvodnjom negazirane vode.

***DD «Pivara» Tuzla*** kao što je već i pomenuto vrši flaširanje vode Tuzlanski kiseljak $Mg^{+}$, koja je značajan izvozni proizvod. Karakteristika prirodne mineralne vode koja izvire na području Tuzlanskog kantona je da ima izrazito povećan sadržaj iona $Mg^{++}$. Instalirani kapaciteti su 110.000 hektolitara mineralne vode godišnje, dok iskorištenost kapaciteta je oko 50%. Ovo poduzeće proizvodi još i ledeni čaj i nekoliko vrsta gaziranih sokova.

***DOO “Majevički studenac“ Tuzla*** se bavi se proizvodnjom negazirane vode i trgovinom. Ukupan broj uposlenih u 2007. godini je 2 radnika što u odnosu na 2006. godinu iznosi isti broj. U 2007. godini je ukupna proizvodnja iznosila 276.337,5 litara negazirane vode i to 49.725 komada po 5 litara, 10.675 komada po 2 litra i 12.725 komada po 0,5 litara.

***DOO “Kobens“ Živinice*** se bavi proizvodnjom negazirane vode i trgovinom. Ukupan broj uposlenih u 2007. godini je 4 radnika što u odnosu na 2006. godinu veći je za 1 radnika. U 2007. godini je ukupna proizvodnja iznosila 1.200.000 litara negazirane vode što je u odnosu na 2006. godinu iznosi više za 100.000 litara.

U Kladnju se nalazi izvorište mineralne vode, a voda sa ovih izvora je svojevremeno bila izvozni artikal. Premda to danas više nije slučaj, u blizini izvorišta mineralne vode razvijen je kompleks odmarališta.

Značajnija poduzeća sa područja TK koja se bave proizvodnjom bezalkoholnih pića, obuhvataju kako slijedi.

***DOO «Vegafruit» Doboj Istok***, pomenuto poduzeće sa najvećim kapacitetima za preradu voća i povrća, proizvodi i liniju bezlkoholnih pića-sokova od raznih vrsta voća – Swity sokovi, paleta voćnih bistrih sokova, sirupa i kašastih sokova. Ima program tetrapak i program dojpak.

***DOO „Bony" Tuzla,*** koje se bavi proizvodnjom bezalkoholnih pića i sirupa. U 2007. godini je ukupna proizvodnja iznosila 2.718.265 litara bezalkoholnih pića i 1.133.590 litara sirupa. Iskorištenost kapaciteta za bezalkoholna pićaiznosila je 20%a za sirupe 5%. Ukupan broj uposlenih u 2007.godini je 17 radnika.

***DOO "Fibios-Azabagić" Tuzla*** se bavi proizvodnjom bezalkoholnih pića i sirupa i trgovinom. Instaliranog kapaciteta proizvodnje 150.000 litara sokova i 45.000 litara sirupa. Ukupan broj uposlenih u 2007. godini je 5 radnika.

***DOO "Rehuplast" Lukavac*** se bavi proizvodnjom bezalkoholnih pića i sirupa i trgovinom. U 2007. godini proizvedeno je 3.540 litara soka i 480 litara sirupa što u odnosu na 2006. godinu iznosi manje za 7.740 litara soka i više za 60 litara sirupa. U 2007. godini je bilo 5 uposlenih radnika.

***DOO "Gakom" Gračanica*** se, takođe, bavi proizvodnjom bezalkoholnih pića.

### 1.6.7. Proizvodnja konditorskih proizvoda

Među vodećim kompanijama ove grane poljoprivredno-prerađivačke industrije možemo izdvojiti slijedeće, a koje su svojim sjedištem smještene u različitim dijelovima BiH:

a) *Gusto e sapore*, osnovana u Tuzli 2000. godine, a koja radi u sklopu poduzeća *Fratelli Co* iz Brčko distrikta. U paleti proizvoda pomenutog poduzeća dominantni su kolači, keks i sladoledi.

### 1.6.8. Proizvodnja gotove hrane

„Solana" Tuzla koja je osnovana 1884. godine u svom proizvodnom programu osim raznih vrsta soli (kuhinjska, industrijska, za stočnu ishranu i druge) ima i čorbe (čorbu od povrća s tjesteninom, čorba od paradajza sa tjesteninom i krem čorba od povrća). U ovoj tvornici se vrši i proizvodnja slanog začina sa sušenim povrćem za spravljanje gotovih jela u domaćinstvu i ugostiteljstvu.

Osim „Solane" Tuzla koja je najznačajniji proizvođač gotovih jela na ovom području ovom proizvodnjom se bavi i firma „Gamus" iz Tuzle koja vrši proizvodnju i pakovanje začina i prehrambenih proizvoda, kao i „Corn flips" d.d. Srebrenik koja je dio privrednog sistema „Majevica", koja osim proizvoda od krompira (corn flipsa i čipsa) vrši proizvodnju i pakovanje začina.

### 1.6.9. Proizvodnja stočne hrane

Stočarska proizvodnja u Tuzlanskom kantonu ima dugu tradiciju i posebna pažnja se posvećuje njenom razvoju. Najzastupljenija grana stočarstva je govedarstvo, ali je u posljednjih 10-tak godina došlo do značajnog povećanja broja ovaca. Broj poduzeća koja se bave ovom proizvodnjom i obim proizvodnje koncentrovane stočne hrane nije zabilježio značajan rast u prethodnom periodu, odnosno ne prati porast broja grla stoke. S obzirom da se i u budućnosti očekuje povećanje obima stočarske proizvodnje, kao neophodan uslov za to nameće se proširenje postojećih kapaciteta i otvaranje novih za proizvodnju stočne hrane. Poduzeće koje ima značajnije kapacitete za proizvodnju koncentrovanih stočnih hranjiva je poduzeće "Hinus" DOO iz Srebrenika, kao i „Pilkom" iz Gradačca koje pored klanice živine posjeduje i mješaonu stočne hrane kapaciteta 500 kilograma na sat.

## 1.7. LJUDSKI RESURSI TUZLANSKOG KANTONA

### 1.7.1. Stanovništvo Tuzlanskog kantona

Na 2649 kvadratnih kilometara prostora Tulanskog kantona, raspoređenog na 13 općina, prema procjenama Federalnog zavoda za statistiku Sarajevo (FZS), živi oko 500000 stanovnika, što čini 189 stanovnika na kvadratni kilometar. Tuzlanski kanton spada u gusto naseljena područja u Bosni i Hercegovini (75 stanovnika na kvadratni kilometar), kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine (89 stanovnika na kvadratni kilometar). Od deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine, Tuzlanski kanton je poslije Kantona Sarajevo najgušće naseljeni kanton.

Ako bi se cijenilo prema kretanju broja stanovnika koji su naseljevali i sada naseljavaju ovaj kanton, moglo bi se reći da su se demografski procesi ovdje potpuno stabilizirali, jer broj stanovnika već dvadeset godina

stagnira oko veličine od 500.000. Naime, područje koje danas obuhvata Tuzlanski kanton je na posljednjem zvaničnom popisu stanovništva 1991. godine imalo oko 499.000 stanovnika, a prema procjenama 2001. godine oko 507.000. S obzirom na to da je procijenjeno da sredinom 2007. godine ovo područje naseljava 497.000 stanovnika, može se reći da se u toku posljednih skoro dvadeset godina zaista ostvarivao nulti procenat rasta ukupnog broja stanovnika.

Naravno, ovo nije bio period u kojem je stanovništvo ovog područja letargično mirovalo uljuljkivano u nultoj stopi rasta. Bio je to jedan od najburnijih perioda u prošlom i početkom ovog stoljeća u svakom pogledu, a posebno gledano s aspekta demografskih procesa. Period koji je ispunjen negativnim demografskim procesima kao što su nasilne smrti, pogoršanje zdravstevnih prilika što uslovljava povećanu smrtnost, izostanak ili drastično smanjenje nataliteta, i posebno istaknuto, nasilno izazvane dvostrane migracije i napuštanje stalnih mjesta boravka, izbjeglištvo iz zemlje ili raseljavanje u nova mjesta boravka. Iza toga dolazi društvena i ekonomska tranzicija sa nesagledivo teškim socijalnim i ekonomskim posljedicama koje nisu mogle zaobići niti demografske procese.

***Tabela 47.*** Broj stanovnika Tuzlanskog kantona od 1991. do 2006. godine po općinama

| **Općina** | **1991.** | **1996.** | **2001.** | **2006.** |
|---|---|---|---|---|
| Banovići (1.) | 26 590 | 32 461 | 28 071 | 25 653 |
| Čelić (2.) | 21 642 | 20 179 | 15 305 | 14 107 |
| Doboj-Istok (3.) | 15 886 | 9 755 | 10 463 | 10 168 |
| Gračanica (4.) | 47 868 | 54 025 | 53 040 | 51 634 |
| Gradačac (5.) | 42 597 | 38 438 | 47 144 | 46 092 |
| Kalesija (6.) | 34 397 | 36 942 | 34 665 | 35 082 |
| Kladanj (7.) | 15 855 | 18 229 | 15 709 | 15 239 |
| Lukavac (8.) | 56 408 | 55 064 | 51 586 | 51 146 |
| Sapna (9.) | 11 310 | 13 724 | 14 231 | 12 959 |
| Srebrenik (10.) | 40 896 | 44 461 | 41 830 | 41 126 |
| Teočak (11.) | 7 757 | 9 320 | 7 000 | 7 412 |
| Tuzla (12.) | 131 553 | 150 000 | 135 605 | 131 414 |
| Živinice (13.) | 54 783 | 69 757 | 52 211 | 54 148 |
| **KANTON TUZLA** | **498 542** | **554 620** | **507 490** | **496 280** |

*Izvori: Za 1991. godinu Prostorni plan Tuzlanskog kantona, Tab. 9 str.37.*
*Za ostale godine odgovarajuća godišta publikacije FZS Sarajevo: Kanton Tuzla u brojkama.*
*Napomena: Podaci za općine Doboj-Istok i Sapna umjesto 1996. godine su iz 1998. godine.*

### 1.7.2. Demografske tendencije

Nulta stopa ukupnog rasta stanovništva u toku posljednje decenije prošlog i polovine prve decenije ovog stoljeća ukazuje da u tih petnaest godina nije došlo do promjene ukupnog broja stanovnika. Međutim, detaljniji uvid i analiza dinamike ukupnog broja stanovnika pokazuje da je nulta stopa porasta proizašla iz velikih varijacija koje su se dešavale u toku pojedinih vremenskih segmenata ovog perioda, kao i varijacija koje su se dešavale u pojedinim općinama.

***Tabela 48:*** Dinamika stanovništva Tuzlanskog kantona u periodu 1991. do 2006. godine

| **Općina** | **1996/1991.** | | **2001/1996.** | | **2006/2001.** | | **2006/1991** | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | **Indeks %** | **GSP %** | **Indeks %** | **GSP %** | **Indeks %** | **GSP %** | **Indeks %** | **GSP %** |
| Banovići | 122,1 | 4,1 | 86,5 | - 2,9 | 91,4 | - 1,8 | 96,5 | - 0,7 |
| Čelić | 93,2 | - 1,4 | 75,9 | - 5,4 | 92,1 | - 1,6 | 65,2 | - 2,0 |
| Dob-Istok | 61,4 | - 6,7 | 107,3 | 2,4 | 97,2 | - 0,6 | 64,0 | - 2,9 |
| Gračanica | 112,9 | 2,5 | 98,2 | - 0,6 | 97,3 | - 0,5 | 107,9 | 0.5 |
| Gradačac | 90,2 | - 2,0 | 122,6 | 4,2 | 97,8 | - 0,4 | 108,2 | 0,5 |
| Kalesija | 107,4 | 1,4 | 93,8 | - 1,3 | 101,2 | 0,2 | 102,0 | 0,1 |
| Kladanj | 115,0 | 2,8 | 86,2 | - 2,9 | 97,0 | - 0,6 | 96,1 | - 0,3 |
| Lukavac | 97,6 | - 0,5 | 93,7 | - 1,3 | 98,6 | - 0,3 | 90,7 | - 0,6 |
| Sapna | 121,3 | 2,8 | 103,7 | 1,2 | 91,0 | - 1,9 | 114,6 | 0,9 |
| Srebrenik | 108,7 | 1,7 | 94,1 | - 1,2 | 98,3 | - 0,3 | 100,6 | 0,0 |
| Teočak | 120,1 | 3,7 | 75,1 | - 5,6 | 105,9 | 1,2 | 95,6 | - 0,3 |

| | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Tuzla | 114,0 | 2,7 | 90,0 | - 2,1 | 97,3 | - 0,5 | 99,9 | 0,0 |
| Živinice | 127,3 | 4,9 | 74,8 | - 5,6 | 103,7 | 0,7 | 98,8 | - 0.1 |
| **KANTON** | **109,3** | **1,7** | **91,5** | **- 1,8** | **97,8** | **- 0,4** | **99,5** | **0,0** |

*Izračunato na osnovu podataka iz Tabele 48..*
*GSP = prosječna godišnja stopa rasta stanovništva.*

***Slika 1***: Broj stanovnika TK u periodu 1991-2006. godina

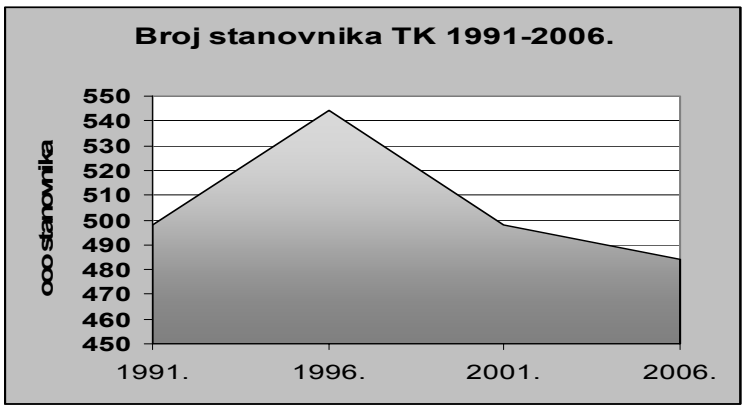


***Slika 2***: Općine TK prema indeksu rasta stanovništva 2006/1991.

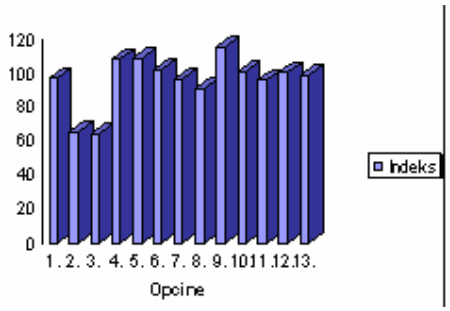


Redni broj pojedinih općina dat je u Tabeli 47.

Očito je da je u ratnom periodu (1991/96.) zabilježen relativno najveći porast stanovništva. Više od 50000 lica se slilo na područja onih općina ili dijelova općina koje sada čine Tuzlanski kanton. Logično je da je taj period bio oskudan prirodnim prirastom i da je ovo povećanje nastalo uglavnom kroz useljavanje raseljenih lica iz prijeratnih boravišta. Od 1996. godine broj stanovnika u Kantonu se stabilizira, opet najvećim dijelom migracijama u inozemstvo ili vraćanjem u prijeratna boravišta. Od tada prirodni prirast postaje najvažniji izvor koji održava stalni broj stanovnika na broju od oko 500000 i pokriva njihov odliv iseljavanjem iz zemlje ili vraćanjem u mjesta prebivališta koja su napustili u ratnim (ne) prilikama.

Prirodni prirast kao jedna od dvije komponente rasta ili smanjenja ukupnog broja stanovnika, mada ima stalnu tendenciju opadanja, imao je doprinos u održavanju broja stanovnika koji nije za zanemariti. U periodu od 1997. do 2006. godine, na području Kantona je rođeno 51940 lica, umrlo 30071, tako da je pozitivan prirodni prirast iznosio 21869 novih stanovnika. I ovdje je dinamička komponenta bila veoma intenzivna. To najbolje pokazuje podatak da je 1996. godine prirast iznosio oko 4500 lica, a deset godina kasnije, 2006. godine taj broj je opao na oko 1300.

Teško je pretpostaviti da će nastati takve promjene u društvu koje bi mogle ohrabriti njegovu prirodnu reprodukciju u budućnosti i preusmjeriti ovaj trend. Dugoročna tendencija prirodnog prirasta slijedi tendenciju koja se ostvaruje u cijeloj zemlji, i ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u cijeloj Evropi, a koja je uzrokovana padom nataliteta, a održavanja nivoa ili čak porasta mortaliteta zbog starenja stanovništva. Na taj način, pozitivna komponeneta prirodnog prirasta (natalitet) je sve manje u stanju da nadoknadi broj umrlih koji u mnogim područjima već nadmašuje broj rođenih, i izaziva njihovu depopulaciju. Područje Tuzlanskog kantona nije zaobišla „bijela kuga“ koja je svoje korjene pustila još u toku rata i nastavila rasti i poslije, a naročito na području

nekih općina. Tako se u posljednjih nekoliko godina u općinama Čelić, Doboj Istok, Kladanj, Tuzla, Teočak javljaju godine u kojima je više umrlih nego rođenih lica.

***Tabela 49.*** Dinamika broj rođenih, umrlih i prirodni prirast na Tuzlanskom kantonu u periodu 1997 – 2006. godine.

| Godina | Broj rođenih | Broj umrlih | Prirodni prirast |
|---|---|---|---|
| 1997. | 5 901 | 2 562 | 3 339 |
| 1998. | 5 858 | 2 547 | 3 311 |
| 1999. | 5 627 | 2 612 | 3 015 |
| 2000. | 5 373 | 2 884 | 2 489 |
| 2001. | 5 162 | 2 850 | 2 312 |
| 2002. | 5 079 | 3 062 | 2 017 |
| 2003. | 4 931 | 3 320 | 1 611 |
| 2004. | 4 683 | 3 374 | 1 309 |
| 2005. | 4 674 | 3 519 | 1 155 |
| 2006. | 4 652 | 3 341 | 1 311 |
| SVEGA | 51 940 | 30 071 | 21 869 |

*Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis, 2007, FZS Sarajevo*

Prosječna godišnja stopa po kojoj se smanjuje broj rođenih iznosi 2,6%, a stopa po kojoj se prosječno godišnje povećava broj umrlih iznosi 3,0%, tako da se prirodni prirast smanjuje prosječno godišnje po stopi od čak 9,0%.

***Slika 3****:* Prirodni prirast-broj rođenih i umrlih u TK u periodu 1997-2006. godine

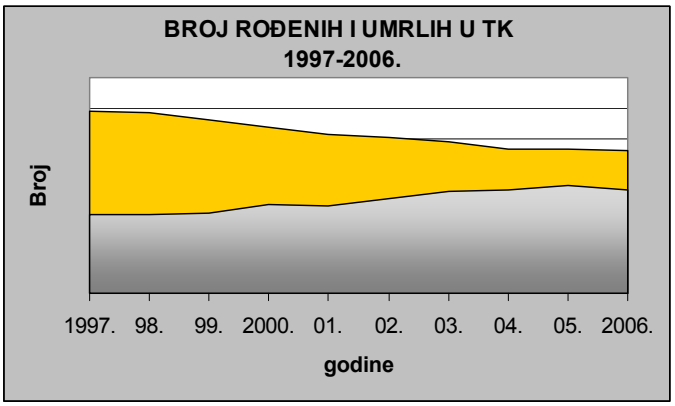


Uz ovakvu tendenciju elemenata prirodne reprodukcije može se očekivati da će, već krajem ovog desetljeća, prirodni prirast na cijelom Kantonu pasti znatno ispod 1 000 lica. Bez radikalnih mjera, a one se objektivno ne mogu očekivati, ova tendencija teško se može zaustaviti a još je mnogo teže promijeniti joj smjer. To će imati dvije izuzetno negativne posljedice: Prirodnim prirastom se neće moći nadoknaditi iseljavanje stanovništva sa ovih prostora, a posebno onih sa težim uslovima za život, tako da se može očekivati opadanje broja stanovnika ukoliko ne bude značajnijih imigracija. Osim toga, to će dovesti do još bržeg procesa starenja, stalnog smanjenja kontigenta djece, a u sagledivoj perspektivi i smanjenja radnog kontigenta stanovništva i povećanja socijalno skupog kontigenta starog stanovništva.

### 1.7.3. Struktura stanovništva

Dostatni podaci su vrlo neugodan razlog za detaljniju i egzaktniju analizu struktura stanovništva. Popis stanovništva je osnovni izvor egzaktnih podataka o njegovim strukturama. Od 1991. godine u Bosni i Hercegovini nije bilo popisa stanovništva. Događaji koji su potresali područje Bosne i Hercegovine u zadnje dvije decenije ostavli su tako drastične demografske posljedice da se postupak korištenja podataka iz popisa 1991. godine i neka njegova oprezna ekstrapolacija čini vrlo nepouzdanim. Raspoloživi podaci su ili vrlo oskudni i odnose se na ograničen broj demografskih struktura koje kao vlastite procjene daje državna statistika (Federalni zavod za statistiku) ili su rezultat slobodnih procjena koje se mogu naći u pojedinim istraživanjima i čija je pouzdanost manje ili više upitna. Federalni zavod za statistiku vodi Anketu o radnoj snazi na bazi uzorka, ali se

podaci objavljuju samo za nivo entiteta, tako da se mogu koristiti slijedeći logiku da u Tuzlanskom kantonu nema velikih razlika u odnosu na Federaciju Bosne i Hercegovine.

Odnosi i zmeđu žena i muškaraca u ukupnom stanovništvu pokazuju primjetno veći udio žena 53% u odnosu na muško stanovništvo 47% ( Podaci su za 2004. godinu). Udio žena je veći i od udjela u cijeloj Federaciji (51/49). Disproporcija između polova koja je u korist žena, i pored toga što se rađa nešto veći broj muške djece, najvjerovatnije je uslovljena sa dva osnovna činioca. Stalna tendencija poboljšanja položaja žene, njena bolja zdravstvena zaštita, smanjen i rizik ali i broj trudnoća i savremeni pristupi porođaju pa, adekvatno tome, duži prosječni životni vijek žena, u svim pa i u onim malo razvijenim društvima dovode do povećanog učešća žena u ukupnom stanovništvu. Taj razlog se ne može zanemariti ni u konkretnom stanovništvu. Na našim prostorima to, na žalost, nije jedini razlog ovoj pojavi. Minuli rat i mnogo veći gubitak muškog u odnosu na žensko stanovništvo su slijedeći tužan i važan činilac ove disproporcije.

O starosnoj strukturi stanovništva Kantona uz određeni nivo pouzdanosti može se suditi na osnovu procjena Federalnog zavoda statistiku koje se daju samo za osnovna tri segmenta ove strukture: mlade, radno sposobne i stare.

***Tabela 50.*** Starosna struktura Tuzlanskog kantona 2001. i 2007. godine

| **Starosna dob** | **Stanovništvo 2001.** | | **Stanovništvo 2007.** | |
|---|---|---|---|---|
| **UKUPNO** | **507 490** | **100 %** | **496 830** | **100 %** |
| Od 0 – 14 godina | 108 220 | 21,32% | 91 548 | 18,42% |
| Od 15 – 64 godine | 350 150 | 69,00% | 342 187 | 68,87% |
| Od 65 i više | 49 120 | 9,68% | 63 110 | 12,71% |

***Slika 4***. Osnovni starosni kontigenta TK 2001. i 2007. godine

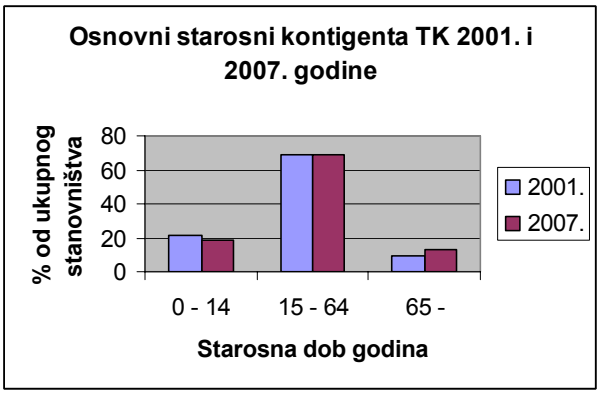


I ovako kratkoročno prikazana dinamika starosne strukture pokazuje da se radi o stanovništvu u kojem kontinuirano opada prirodni prirast pa se, suglasno tome, broj djece sve više smanjuje. U početnim fazama to ide na račun povećanja broja starih čija će tendencija rasta ugroziti i kontigent radno sposobnog stanovništva koji će početi, također, da poprima trend smanjenja. U ovih šest godina, brojčano je smanjen broj mladih i radni kontigent ukupno za blizu 25000 lica i to kontignet mladih za 15%, a radni kontigent za 10% svog ukupnog obima. To je najvećim dijelom kompenzirano povećanjem broja starih za oko 14000 i tako ublažilo smanjenje ukupnog broja stanovnika na oko 10000 lica ili na oko 2%. Realno je zaključiti da ovako intenzivne promjene starosne strukture nisu samo rezultat smanjenja prirodnog prirasta. Sigurno je da na njih ima utjecaja i iseljavanje stanovništva koje, naravno, najviše praktikuju radno spsobni pa i mladi, uz logičnu pretpostavku da je kategorija starih mnogo manje mobilna. Sve to, u razmišljanju o perspektivi, ne daje puno osnova za očekivanja povoljnije, pa čak niti za održavanje postojeće struture.

Starosna struktura Tuzlanskog kantona je veoma slična starosnoj strukturi Federacije, u kojoj su negativne tendencije još uočljivije nego u Kantonu, što je rezultat intenzivnijeg smanjenja prirodnog priraštaja u Federaciji, koji je počeo opadati nešto ranije nego u Kantonu.

Prema kriterijumima za razgraničenje gradskog od seoskog stanovništva, koji se na ovim područjima primjenjuju više od pola stoljeća, u Prostornom planu Tuzlanskog kantona 2005.-2025. utvrđeno je da se na Kantonu 9 naselja mogu tretirati gradskim. Od toga su 4 naselja u općini Tuzla, a ostalih 5 su središta većih

općina. U naseljima gradskog karaktera je 2001. godine živjelo 155000 stanovnika ili 35% od ukupnog stanovništva. Prostorna uređenost Kantona je takva da je je Tuzla izuzetno snažan centar, gdje je skoncentirano 25% ukupnog stanovništva Kantona i 65% urbanog stanovništva. U preostalih 5 urbanih naselja živi preostalih 35% urbanog stanovništva Kantona. Ruralno stanovništvo broji 352000 žitelja ili 70% ukupnog stanovništva Kantona.

### 1.7.4. Radni resursi, zaposlenost i nezaposlenost

Osnovni izvor radnih resursa predstavlja kontigent radno sposobnog stanovništva u dobi od 15 do navršenih 64 godine života. Naravno, nije isključeno da će se u razne vidove radnih aktivnosti uključivati i stanovnici iz kontigenta starih tj. od 65 i više godina starosti, ali je isto tako vjerovatno de će veliki dio radnog kontigenta zbog različitih razloga biti izvan radnih procesa. Zbog toga se radni kontigent uzima samo kao okvir iz kojeg se regrutuje najveći broj radno aktivnog stanovništva (radne snage), zaposlenih, nezaposlenih, ali i neaktivnih lica, također. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine vodi stalnu Anketu o radnoj snazi po metodologiji Međunarodne organizacije rada koja je zasnovana na reztultatima reprezentativnog uzorka.

Koristeći se istom metodologijom te raspoloživim podacima napravljena je procjena radnih resursa i Tuzlanskog kantona. Razlika u obuhvatu podataka za Bosni i Hercegovinu i Federaciju Bosne i Hercegovine, na jednoj strani, i onih za Tuzlanski kanton, na drugoj strani, je u tome što su ovi prvi zasnovani, u potpunosti, na rezultatima ankete, a podaci za Kanton o broju zaposlenih i nezaposlenih su tzv. administrativni koji se sakupljaju na drugačiji način i imaju uži obuhvat. Administrativni podaci podrazumjevaju samo zvanično registrovanu zaposlenost i nezaposlenost, dok podaci iz ankete imaju mnogo širi obuhvat. Ta se razlika najviše reflektuje na obimu neaktivnog stanovništva koji izračunat na osnovu adminitrativnih podataka ne obuhvata ona lica koja su na drugi način zaposleni ( povremeno, u vlastitom domaćinstvu kao pomažući članovi i slično). To su razlozi zbog kojih se sa rezervom trebaju koristiti rezultati koji su nastali u pokušaju da se procjene radni resursi Kantona, koristeći se postupkom ankete a uključujući administrativne podatke.

***Tabela 51.*** Radni resursi i njihovi elementi za Bosnu i Hercegovinu, Federaciju Bosne i Hercegovine i Tuzlanski kanton za 2006. godinu

( u 000 )

| Kontigent | Bosna i Hercegovina | Federacija BiH | Tuzlanski kanton |
|---|---|---|---|
| 1.Ukupno stanovništvo (2+7) | 3 372 | 2 141 | 482 |
| 2.Radno sposobno (3+6) | 2 733 | 1 718 | 391 |
| 3.Radna snaga ( 4+5) | 1 177 | 740 | 157 |
| 4.Zaposleni | 811 | 500 | 71 |
| 5.Nezaposleni | 366 | 240 | 86 |
| 6.Neaktivni | 1 556 | 977 | 234 |
| 7.Mlađi od 15g. | 639 | 423 | 91 |
| 8.Od 15-64 god. | 2 242 | 1 437 | 342 |

*Izvor: Tab.1 i Tab.1.1 Osnovne karakteristike stanovništva BiH ( FBiH) prema djelatnosti i polu, Anketa o radnoj snazi 2007, FZS Sarajevo 2007.*
*Za Tuzlanski kanton podaci izračunati na osnovu administrativnih podataka o broju zaposlenih i nezaposlenih.*

Zbog nedovoljno uporedivih podataka za Kanton sa podacima za Bosnu i Hercegovinu i Federaciju nećemo se koristiti stopama aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti koje se iz gornjih podataka inače računaju i imaju značajnu analitičku vrijednost. Očito je, međutim, čak i iz gornjih podataka, da Tuzlanski kanton ima veliki problem u niskoj zaposlenosti i visokoj nezaposlenosti koja nadmašuje prosjeke okruženja u kome Kanton egzistira.

Dok broj zaposlenih posljednjih šest godina stagnira na nivou od oko 70000 lica sa približnom stopom od 14% (od ukupnog stanovništva), broj nezaposlenih, u istom periodu, pokazuje izrazito jaku tendenciju porasta sa približnom stopom od oko 17%. Prosječna godišnja stopa rasta broja zaposlenih je čak neznatno negativna, dok je prosječna godišnja stopa rasta ukupnog broja nezaposlenih čak više od 5%.

***Tabela 52.*** Dinamika broja zaposlenih i nezaposlenih u Tuzlanskom kantonu 2001.-2006.

| Godina | Zaposleni | Nezaposleni |
|---|---|---|
| 2001. | 72 856 | 67 207 |
| 2002. | 70 377 | 72 519 |
| 2003. | 69 172 | 75 608 |

| | | |
|---|---|---|
| 2004. | 70 462 | 79 754 |
| 2005. | 70 555 | 84 085 |
| 2006. | 71 293 | 86 411 |

*Izvor: Odgovarajuća godišta Tuzlanski kanton u brojkama, FZS, Sarajevo*

***Slika 5***. Zaposleni i nezaposleni TK 2001/2006

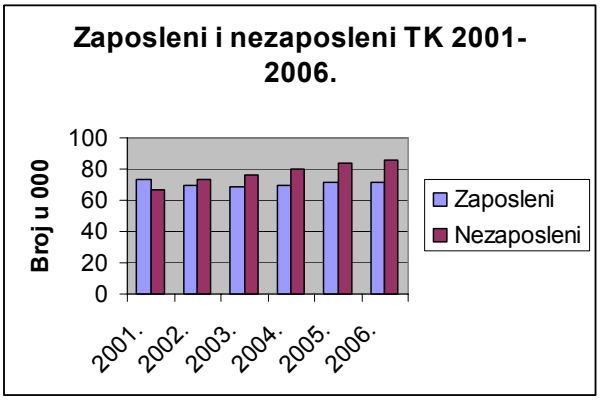


Izuzev općine Tuzla, gdje je broj zaposlenih za skoro 50% veći nego nezaposlenih, i općine Banovići, gdje je ta razlika neznatna u korist zaposlenih, u svim ostalim općinama broj zaposlenih zaostaje iza broja nezaposlenih, a u nekim tako drastično da je čak dva ili tri puta više nezaposlenih od broja zaposlenih. Očito je da je slom velikih privrednih poduzeća iz Tuzle i njenog industrijskog bazena koji se desio i dešava u procesu tranzicije na zaposlenost ostavio najpogubnije posljedice.

***Tabela 53.*** Stope zaposlenih i nezaposlenih u općinama Tuzlanskog kantona 2006. godine

| **Općina** | **Stopa zaposlenih** | **Stopa nezaposlenih** | **Općina** | **Stopa zaposlenih** | **Stopa nezaposlenih** |
|---|---|---|---|---|---|
| Banovići | 20,15 | 19,58 | Lukavac | 15,45 | 18,57 |
| Čelić | 6,92 | 14,45 | Sapna | 4,34 | 15,91 |
| Doboj I. | 11,78 | 27,23 | Srebrenik | 9,17 | 15,61 |
| Gračan. | 13,83 | 16,51 | Teočak | 5,38 | 21,47 |
| Gradač. | 10,21 | 15,19 | Tuzla | 21,28 | 14,31 |
| Kalesija | 5,92 | 22,78 | Živinice | 14,12 | 22,26 |
| **Kanton** | **14,36** | **17,41** | | | |

***Slika 6.*** Općine TK prema stopi zaposlenosti i nezaposlenosti 2006. god

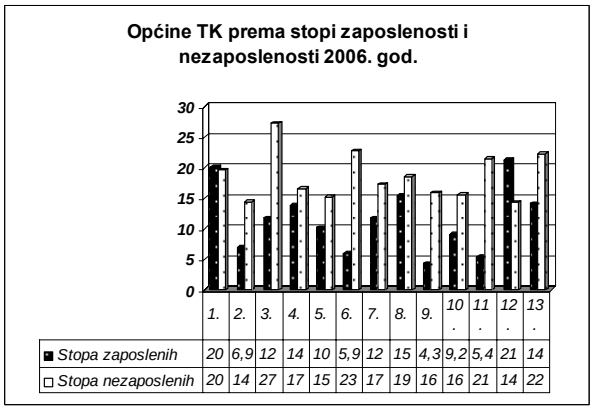


Redni broj općina je dat u Tabeli 47.

Ustaljeni problem koji nezaposlenost čini još složenijim i teško rješivim pitanjem je veoma nepovoljna struktura nezaposlenih. Zaista će se teško nalaziti poslovi na kojima bi se mogao angažirati veći dio kontigenta od 27000 nekvalificiranih 31000 kvalificiranih sa neatraktivnim kvalifikacijama i još 21000 završenih srednjoškolaca, također, sa usmjerenjima koja se veoma teško zapošljavaju.

### 1.7.6. Zaposlenost u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji u Tuzlanskom kantonu

Pregled broja zaposlenih u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji za TK i iznos prosječne plaće, dat je u nastavku.

**Tabela 53.1. Zaposlenost i plaće u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji u TK**

| | | Prosječan broj zaposlenih | | | | Prosječna neto plaća u KM | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 |
| | **UKUPNO** | **69.172** | **70.461** | **70.555** | **71.293** | **478,13** | **485,91** | **505,68** | **564,73** |
| A | Poljoprivreda, lov i šumarstvo | 2.542 | 2.543 | 2.419 | 2.521 | 457,94 | 458,97 | 498,69 | 545,13 |
| D | Prerađivačka industrija | 16.529 | 16.124 | 16.631 | 16.721 | 332,26 | 347,31 | 370,89 | 399,57 |

*Izvor: Kantoni u brojkama, FZS Sarajevo 2007.*

Stanovništvo Tuzlanskog kantona ima tendenciju postupnog smanjenja svog obima izazvanu smanjenjem prirodnog prirasta, ali i iseljavanjima. Smanjenje prirodnog prirasta uslovljeno je smanjenjem nataliteta i postepenim povećanjem mortaliteta. To dalje uslovljava tendenciju starenja stanovništva. Dvije trećine stanovništva Kantona živi u velikom broju malih ruralnih naselja. U strukturi radnih resursa, najznačajniji dio čini neaktivno stanovništvo. Broj nezaposlenih premašuje broj zaposlenih. Pored velikog obima nezaposlenih, ovaj problem čini još većim veoma nepovoljna kvalifikaciona struktura i vrlo nizak nivo zapošljivosti nezaposlenih lica. Povećanje svih oblika zaposlenosti i zapošljavanja je uslov čiji je značaj za poboljšanje uslova života i podizanje standarda stanovnika teško dovoljno snažno naglasiti. Zbog toga, svi segmenti razvoja Kantona moraju povećanje zaposlenosti tretirati kao osnovni motiv i cilj. Razvoj poljoprivrede ima velike šanse za to. Šanse su, najprije, u povećavanju zaposlenosti kroz vidove samozapošljavanja, uključivanja pomažućih članova domaćinstva te formiranja manjih porodičnih biznisa zasnovanih na poljoprivrednoj proizvodnji ili proizvodnji vezanoj za poljoprivredu. Obim i struktura radnih resursa predstavljaju solidnu pretpostavku za to.

## 1.8. SAOBRAĆAJNA I ENERGETSKA INFRASTRUKTURA

### 1.8.1. Drumski saobraćaj

Sistem putnih saobraćajnica čine radijalni pravci, prstenovi i obilaznice. Na području Tuzlanskog kantona radijalni pravci, uglavnom, su usmjereni na: sjever-jug i istok-zapad. Oni povezuju centar Kantona sa bližim i daljim okruženjem.
Postojeće magistralne saobraćajnice na ovom području su:

- Tuzla – Orašje (M -1.8)
- Doboj - Tuzla – Zvornik (M - 4.)
- Modriča - Gradačac – Brčko (M-14.1)
- Sarajevo - Tuzla – Bijeljina (M18-1 i 2)

Za bolje povezivanje Kantona, planirane su i magistralne saobraćajnice:

- Autoput Tuzla – Rijeka Sava
- Brze ceste:

- Tuzla - Dubrave – Živinice
- Živinice-Banovići-Ribnica
- Šički Brod - Dubrave - Međaš
- Šički Brod - Puračić - Stanić Rijeka
- Međaš – Memići.

Formirana su dva prstena: vanjski i unutrašnji.

- Vanjski putni prsten proteže se od Simin Hana, Međaša, Dubrava, Živinice, Banovići, Modrac, Puračić, do čvorišta na autoputu Tuzla – Rijeka Sava, i
- Unutrašnji prsten je oko grada Tuzla.

Oko urbanih područja Lukavca, Srebrenika, Živinica, Banovića, Gradačca, Kalesije i Kladnja predviđene su obilaznice.

Da bi se obezbijedila bolja uključenost kantona u transportne tokove, neophodno je dalje razvijati mrežu saobraćajnica i to na osnovnim pravcima: sjever-jug i istok-zapad. Također, neophodno je i unaprijediti putnu infrastrukturu unutar samog Kantona u cilju boljeg povezivanja općina. Sa stanovišta podrške sektoru poljoprivrede od posebno značaja je i modernizacija i poboljšanje kvaliteta lokalnih puteva, tamo gdje su potrebe izraženije.

### 1.8.2. Željeznički saobraćaj

Osnovu željezničke mreže Tuzlanskog kantona čine saobraćajni pravci:

- Brčko-Tuzla-Živinice-Banovići, koji predstavljaja povezivanje sa Lukom Brčko te izlaz regije prema zemljama Srednje Evrope;
- Tuzla-Doboj (ukupne dužine oko 140 km), kojim su otvoreni željeznički pravci ka zapadnim bh. regijama (Zenica, Banja Luka) i Zapadnoj Evropi. Željezničkim čvorom Doboj i prugom Vinkovci-Ploče omogućena je veza prema sjeveru i jugu Evrope;
- Tuzla-Živinice-Zvornik (50 km) pušten u promet 1990. godine, a koji omogućava i izlaz regije na teritorije Srbije i Crne Gore.

Za dalji razvoj željezničkog saobraćaja, u cilju unaprijeđenja podrške razvoju Kantona, neophodno je:

- osposobljavanje pružnih postrojenja, uz elektrifikaciju pruga Doboj-Tuzla granica sa Srbijom i Banovići-Tuzla-Brčko;
- modernizacija željezničkog čvora Tuzla (Kreka/Poljana) te
- modernizacija i uspostavljanje željezničkih stanica u kantonu.

### 1.8.3. Vodni i vazdušni saobraćaj

Tuzlanski kanton nema vodnih plovnih puteva, izuzev jezera Modrac za plovila rekreativnog karaktera. Međutim, izgradnjom autoputa i savremene željezničke pruge Tuzla–Orašje (Brčko), otvoriće se mogućnosti povezivanja Tuzlanskog kantona sa plovnim putem rijeke Save, a nakon izgradnje kanala Šamac–Vukovar i s ostatkom Evrope preko Dunava.

U odnosu na vazdušni saobraćaj, na teritoriji općine Živinice, 5 km istočno od grada i 8 km jugoistočno od grada Tuzle, nalazi se Aerodrom «Dubrave» koji je nedavno pušten u civilni saobraćaj. On otvara nove mogućnosti saobraćajnog i privrednog komuniciranja Tuzlanskog kanotna sa svijetom.

Za razvoj uloge vazdušnog saobraćaja u razvoju Tuzlanskog kantona, neophodno je sagledati opravdanost izgradnje kargo aerodroma sa "free" zonom na lokaciji općina Tuzla i Živinice te modernizirati i proširiti kapacitete aerodroma "Tuzla", kako bi se poboljšao kvalitet usluga i zadovoljili posebni zahtjevi sigurnosti.

### 1.8.4. Multimedijalni saobraćaj

Vrlo značajan faktor za podršku cjelokupnom razvoju svakog sektora je dostignuti nivo korištenja novih tehnologija u pružanju multimedijalnih usluga. Kao preduslov za pružanje multimedijalnih usluga, potrebno je intenzivirati gradnju pristupnih širokopojasnih mreža kako bi se zadovoljile potrebe u procesu razvoja.

Područje Tuzlanskog kantona trenutno pokrivaju tri telekomunikacijska operatera:
- "BH Telekom" Sarajevo
- "Telekom Srpske" Banja Luka
- "HT" Mostar.

U odnosu na fiksnu telekomunikacijsku mrežu, može se reći da je relativno razvijena i da ima uslove za budući brži razvoj. Još uvijek postoji određeni broj analognih telefonskih centrala te je za dalji razvoj neophodno izvršiti potpunu digitalizaciju telefonskih centrala i postojeće analogne telefonske centrale u Lukavcu, Živinicama i Srebreniku moraju se zamijeniti sa digitalnim centralama.

Na području Tuzlanskog kantona, moguć je prijem tri mobilne mreže: BH Mobile, M-Tel i Eronet. Razvijajući konkurentnost, postojeća tri mobilna operatera razvijaju i pakete usluga koji se nude korisnicima, a koje je potrebno dalje unaprijeđivati u cilju pružanja kvalitetnijih usluga.

Značajan pokazatelj razvoja je i informatizacija društva i broj korisnika interneta. Broj korisnika interneta na području ovog kantona je i dalje nizak, što ukazuje na potrebu projekata za unaprijeđenje informatičkog opismenjavanja stanovništva.

Da bi smanjili jaz u razvoju, potrebno je povećati fizičke kapacitete infrastrukture mjereno na sto stanovnika[49] :
- broj priključaka fiksne mreže 35 do 2010.;
- broj priključaka mobilne mreže 50 do 2010.;
- broj priključaka internet korisnika 20 do 2010.

Pored fizičkog povećanja broja korisnika telekomunikacionih servisa
neophodno je graditi mreže slijedeće generacije, a to znači:
- izgradnja širokopojasne telekomunikacione infrastrukture;
- izgradnja multiservisnog transportnog sistema za paketsku, fiksnu i
- mobilnu mrežu;
- izgradnja mobilne mreže treće generacije.

### 1.8.5. Snabdjevanje električnom energijom

Tuzlanski kanton svojim energetskim potencijalima daleko nadmašuje potrebe ovog kantona i može osigurati kvalitetno i sigurno snabdjevanje potrošača elektičnom energijom. Na području ovog kantona se nalazi veliki termoenergetski kapacitet TE "Tuzla", kapaciteta 779 MW.

U projekciji elektroenergetskih bilansa u Federaciji BiH do 2020. godine planirani su i potrebni novi proizvodni objekti. Planirano je da se rekonstruira i modernizira i posljednji blok 200 MW, a uporedo da se priprema izgradnja novog bloka TE Tuzla VI nominalne snage 370 MW na lokaciji postojeće elektrane. Ovaj blok se planira izgraditi do 2011. godine, a 2012. godine treba prestati sa radom blok G3 instalirane snage 100 MW.

### 1.8.6. Gasovodna mreža i termoenergija

Na području Tuzlanskog kantona ne postoji gasovodna mreža. Međutim, planirano je utvrđivanje potreba i izgradnja gasovodnog sistema na području ovog kantona, koji bi bio povezan u jedinstveni sistem BiH (pravac Zvornik -Tuzla, sa kantonalnim, odnosno regionalnim odvojcima, ili alternativa). Prioritetno planom je

[49] Prostoni plan Tuzlanskog kantona 2005.-2020.

predviđena mogućnost priključka na plinovod posebno u općinama koje su u blizini magistralnog plinovoda: Sapna, Teočak, Kalesija i Kladanj, kao i općina Gradačac prema plinovodu na sjeveru[50].

Međutim, na području Tuzlanskog kantona postoji povoljnost za toplifikaciju termoenergijom, time što se u samom centru nalazi termoelektrana koja je veliki izvor energije. Ipak, još uvijek nije izvršena toplifikacija svih gradova u bližem okruženju. Planovi su da se razvije sistem toplifikacija za slijedeće područja:
- u gradu Tuzla sistem treba nadograđivati do priključenja svih objekata;
- razvoj toplifikacijske mreže u Lukavcu do priključenja svih objekata;
- izgraditi vrelovode za gradove Živinice, Srebrenik, Gračanica i Kalesija i razvijati mrežu u skladu sa potrebama i mogućnostima.

Velike mogućnosti u isporuci toplinske energije Termoelektrane Tuzla u narednom periodu će se u izvjesnoj mjeri iskoristiti u poljoprivredne svrhe u staklenicima, koji se mogu izgraditi na prostorima gdje se razvije toplifikacijska mreža.

### 1.8.7. Mogućnost korištenja novih obnovljivih izvora energije

Mogući drugi izvori energije su: hidroenergija, nafta, energija vjetra, sunčeva energija i biomasa – otpada.

Najznačajniji od obnovljivih izvora za Tuzlanski kanton, do sada, je hidroenergija. U posljednje vrijeme izgrađene su dvije MHE i to jedna na hidroakumulaciji jezera Modrac, snage 1,8 MW, a druga na hidroakumulaciji Sniježnica, snage 0,45 MW. Dalje korištenje vode iz ove dvije hidroakumulacije nije moguće na klasičan način za proizvodnju električne energije, jer su akumulacije u cijelosti namijenjene za druge potrebe (TE Tuzla, TE Ugljevik, te industrija i druge potrebe u Lukavcu i Tuzli). Druge hidropotencijale na području ovog kantona, iako nisu detaljno ispitani, čine rijeke: Spreča, Drinjača, Tinja, Jala, Sapna, Oskova, Gostelja, Turija, Brijesnica i još neki manji vodotoci.

Na području Tuzlanskog kantona, korištenje ostalih navedenih izvora energije nije značajno zastupljeno. Međutim, obzirom na njihovu obnovljivost i ekološku čistoću, potrebno je istražiti i mogućnost korištenja ovih izvora.

Posebno je potrebno naglasiti i značajnim nalazištima geotermalnih voda, koje bi se mogle koristiti eventualno i u energetske svrhe (staklenici, korištenje toplotne energije). Značajnija nalazišta su zastupljena u općini Gračanica te u Gradačcu, Tuzli, Srebreniku i Živinicama.

Pored toga, značajne su i mogućnost dobijanja ekonomski isplativog potencijala energije bazirane na biomasi, čiji bi izvor bio lokacija buduće regionalne deponije komunalnog otpada.

## 1.9. STANJE POTROŠNJE, UVOZA I IZVOZA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA

Kada je riječ o potrošnji poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, proračun potrošnje za područje Tuzlanskog kantona se može izvršiti na bazi potrošačke korpe za 2006. godinu i procijenjenog broja stanovnika (496 hiljada). Proračun potreba specificiran je po pojedinim potrebama i utvrđen na mjesečnom i godišnjem nivou. Za pojedine grupe proizvoda ove potrebe iznose:

- Meso 10416 t ili 21 kg/st
- Mlijeko 46128 t ili 93 kg/st
- Povrće 40920 t ili 82,5 kg/st
- Voće 24998 t ili 50,4 kg/st

Uporedbom nivoa potrošnje poljoprivredno– prehrambenih proizvoda TK sa pokazateljima za Evropu, može se primjetiti značajno zaostajanje.

[50] Prostorni plan Tuzlanskog kantona 2005.-2020.

**Potrošnja poljoprivredno – prehrambenih proizvoda po stanovniku**

| Proizvod | TK kg/stan. | Evropa kg/stan. | Nivo TK u % Evropa=100 |
|---|---|---|---|
| Meso | 21 | 68 | 30,8 |
| Mlijeko | 93 | 254 | 36,6 |
| Povrće | 82,5 | 128 | 64,8 |
| Voće | 50,4 | 122 | 47,8 |

Kada je riječ o međunarodnoj robnoj razmjeni na nivou Bosne i Hercegovine, posebno kada su u pitanju poljoprivredno–prehrambeni proizvodi, potrebno je istaći da je BiH *vrlo značajno uvozno zavisna zemlja.*

*Obim* ukupne spoljnotrgovinske *razmjene* BiH, prema podacima za period 2000. do 2006. godine, je *udvostručen*: povećan je od 8,3 mlrd KM u 2000.g. na 16,5 mlrd KM na kraju posmatranog perioda.

Uvoz, kao ključna stavka spoljnotrgovinskog robnog prometa, uvećan je od 6,1 na 11,4 mlrd KM ili za 85,2 %. Kumulativ uvoza, za period 2000.–2006 godina. iznosi 60,5 mlrd KM i predstavlja 74,2 % ukupnog obima spoljnotrgovinske razmjene.

***Tabela 54.*** Obim i dinamika ukupnog spoljnotrgovinskog robnog prometa BiH u periodu 2000.–2006. godine (u mil. KM)

| | **Uvoz** | **Izvoz** | **Ukupan obim spoljnotrg. razmjene** | **Trgovinski deficit** | **Pokrivenost uvoza izvozom (%)** |
|---|---|---|---|---|---|
| 2000. | 6.150 | 2.160 | 8.310 | -3.990 | 35,1 |
| 2001. | 6.570 | 2.200 | 8.770 | -4.370 | 33,5 |
| 2002. | 7.470 | 2.250 | 9.720 | -5.220 | 30,1 |
| 2003. | 8.365 | 2.428 | 10.793 | -5.937 | 29,0 |
| 2004. | 9.423 | 3.012 | 12.435 | -6.411 | 32,0 |
| 2005. | 11.180 | 3.783 | 14.963 | -7.397 | 33,8 |
| 2006. | 11.388 | 5.164 | 16.552 | -6.224 | 45,3 |
| **Indeks 2006/2000** | **185** | **239** | **199** | **156** | **129** |
| **Stopa rasta 2000-2006 (%)** | **10,80** | **15,63** | **12,15** | **7,89** | **4,34** |

*Izvor: Dokumentacija Agencije za statistiku BiH, Sarajevo*

*Pokrivenost uvoza izvozom* pokazuje *oscilatorna* kretanja i to: pad od 35,1 % na 29,0 % u prvim godinama posmatranog perioda, a zatim porast na 45,3 % na kraju srednjoročja.

*Uvoz poljoprivredno–prehrambenih proizvoda,* u međunarodnoj robnoj razmjeni BiH, predstavlja *izuzetno značajnu stavku*. Vrijednost *uvoza hrane* u posmatranom razdoblju *kontinuirano raste* (po stopi od 6,6 % godišnje) i povećana je od 1.320 miliona KM (u 2000. godine) na 1.945 miliona KM u 2006. godini.

Pri tome, **izvoz** je povećan od 98 miliona KM na 259 miliona KM, iz čega je rezultirao deficit u nivou od 1.222 mil. KM (u 2002. godine) do 1.686 mil. KM (u 2006. godine). Ovdje treba naglasiti da je za cijelo posmatrano razdoblje prosječni godišnji *debalans* (*višak uvoza hrane nad izvozom) iznosio čak 1.750 mil. KM*, te da je ukupna *vrijednost uvoza hrane* (kumulativ) za proteklo srednjoročno razdoblje iznosila 12.271 mil. KM što čini jednu petinu (*20,2 %) vrijednosti sveukupnog BiH uvoza.*

***Tabela 55.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda BiH u periodu 2000. do 2006. god. (u mil. KM)

| | **Uvoz** | **Izvoz** | **Ukupan obim spoljnotrg. razmjene** | **Trgovinski deficit** | **Pokrivenost uvoza izvozom (%)** |
|---|---|---|---|---|---|
| 2000. | 1.320 | 98 | 1.418 | -1.222 | 7,4 |
| 2001. | 1.440 | 115 | 1.555 | -1.325 | 8,0 |
| 2002. | 1.760 | 127 | 1.887 | -1.633 | 7,2 |
| 2003. | 1.867 | 142 | 2.009 | -1.725 | 7,6 |
| 2004. | 1.957 | 166 | 2.123 | -1.791 | 8,5 |
| 2005. | 1.982 | 223 | 2.205 | -1.759 | 11,3 |
| 2006. | 1.945 | 259 | 2.204 | -1.686 | 13,3 |
| **Indeks 2006/2000** | **147** | **264** | **155** | **138** | **179** |
| **Stopa rasta 2000-2006 (%)** | **6,6** | **17,6** | **7,5** | **5,6** | **10,1** |

*Izvor: Dokumentacija Agencije za statistiku BiH, Sarajevo*

Podaci pokazuju da je *pokrivenost uvoza hrane izvozom vrlo niska*; istina, ona je u posmatranom periodu u *kontinuiranom porastu*.

Robnu razmjenu BiH ostvaruje, uglavnom, na tržištu susjednih zemalja i Evropske unije. *Najznačajnija izvozna tržišta* za poljoprivredno–prehrambene robe su zemlje sa kojima BiH ima zaključene sporazume o slobodnoj trgovini. *Glavni vanjskotrgovinski partneri*, među zemljama, po visini učešća u ostvarenom robnom prometu, su *Hrvatska* (22%), *Slovenija* (11 %), *Njemačka* (10%), *Srbija* (9%) *i Italija* (9%).*

Uvoz hrane, u strukturi svih roba, predstavlja ključnu stavku. Prema podacima koji se odnose na razdoblje 2000.– 2003. godina, poljoprivredno–prehrambeni proizvodi, sa učešćem od 17,2 % ukupnog uvoza, pozicionirani su na *prvom mjestu*. Zatim slijede, uvoz *strojeva i uređaja* (15,9 %), *hemijskih proizvoda* (11,0 %), *energenata* (10,0 %), *vozila i dijelova* (7,2 %) itd.

### 1.9.1. Uvoz i izvoz poljoprivredno–prehrambenih proizvoda FBiH

Ukupan obim spoljnotrgovinske razmjene poljoprivredno–prehrambenih proizvoda u FBiH, kao i na nivou BiH, bilježi porast. Prema podacima za razdoblje od 1998. do 2007.g. ukupan obim spoljnotrgovinskog robnog prometa povećan je od 909,7 miliona KM na 1.445,0 miliona KM, što je u nivou stope rasta od 5,3 % godišnje.

Mada je izvoz hrane dinamičnije rastao od uvoza (stope 7,6 % prema 5,1 %), *trgovinski deficit je ispoljio rastući trend*: porastao je od 776,8 miliona KM u 1998.godini na 1.187,0 mil. KM u 2007. godini.

***Tabela 56.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda FBiH u periodu 1998. do 2007. god. (u hilj. KM)

| | **Uvoz** | **Izvoz** | **Ukupan obim spoljnotrg. razmjene** | **Trgovinski deficit** | **Pokrivenost uvoza izvozom (%)** |
|---|---|---|---|---|---|
| 1998. | 843.267 | 66.461 | 909.728 | -776.806 | 7,9 |
| 1999. | 897.800 | 54.005 | 951.805 | -843.795 | 6,0 |
| 2000. | 910.260 | 62.281 | 972.541 | -847.979 | 6,8 |
| 2001. | 961.860 | 73.145 | 1.035.005 | -888.715 | 7,6 |
| 2002. | 1.214.690 | 80.542 | 1.295.232 | -1.134.148 | 6,6 |
| 2003. | 1.160.890 | 85.905 | 1.246.795 | -1.074.985 | 7,4 |
| 2004. | 1.178.000 | 82.154 | 1.260.154 | -1.095.846 | 7,0 |

* Podaci se odnose na ostvareni spoljnotrgovinski robni promet u 2003. godini

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 2005. | 1.200.650 | 93.942 | 1.294.592 | -1.106.708 | 7,8 |
| 2006. | 1.237.110 | 106.952 | 1.344.062 | -1.130.158 | 8,6 |
| 2007. | 1.316.000 | 129.000 | 1.445.000 | -1.187.000 | 9,8 |
| **Indeks 2007/1998** | **156** | **194** | **159** | **153** | **124** |
| **Stopa rasta 1998-2007 (%)** | **5,1** | **7,6** | **5,3** | **4,8** | **2,4** |

*Izvor: Dokumentacija Agencije za statistiku BiH, Sarajevo*

Pokrivenost uvoza hrane izvozom u FBiH veoma je niska i bilježi blago rastući trend, i to od 7,9 % u 1998. godini na 9,8 % u 2007. godini.

Struktura **uvoza** poljoprivredno–prehrambenih proizvoda u posmatranom razdoblju pokazuje karakteristične promjene. Naime, brži rast uvoza pića i duhana (stopa 10,4 %) te masti i ulja (5,9 %) u odnosu na rast uvoza hrane (4,0 %) rezultirao je relativnim padom učešća hrane (pad od 84,0 % na 76,6 % hrane u ukupnom uvozu poljoprivredno–prehrambenih proizvoda).

Istovremeno, poraslo je učešće vrijednosti uvoza pića i duhana (porast od 12,8 % na 20,1 %), te masti i ulja (od 3,2 % na 3,4 %). Međutim, u cjelini, ispoljen je relativni pad učešća uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda u sveukupnom uvozu FBiH i to od 22,62 % na 14,60 %.

***Tabela 57.*** Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. god.

| | **Hrana** | **Piće i duhan** | **Masti i ulja** | **SVEGA** | **UKUPNI UVOZ** | **Udio uvoza polj.-prehr. proiz. u ukup. uvozu (%)** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **IZNOS, U HILJ. KM** | | | | | | |
| 1998. | 708.360 | 108.565 | 26.342 | 843.267 | 3.727.907 | 22,62 |
| 1999. | 706.479 | 134.985 | 56.336 | 897.800 | 4.458.976 | 20,13 |
| 2000. | 719.680 | 130.830 | 59.750 | 910.260 | 4.763.200 | 19,11 |
| 2001. | 736.200 | 164.100 | 61.560 | 961.860 | 4.866.570 | 19,76 |
| 2002. | 910.490 | 228.500 | 75.700 | 1.214.690 | 5.615.580 | 21,63 |
| 2003. | 858.870 | 238.460 | 63.560 | 1.160.890 | 5.756.000 | 20,17 |
| 2004. | 866.200 | 244.100 | 67.700 | 1.178.000 | 6.422.900 | 18,34 |
| 2005. | 951.300 | 228.400 | 20.950 | 1.200.650 | 7.823.000 | 15,35 |
| 2006. | 924.800 | 266.200 | 46.110 | 1.237.110 | 8.185.000 | 15,11 |
| 2007. | 1.008.000 | 264.000 | 44.000 | 1.316.000 | 9.003.000* | 14,6 |
| **Kumulativ (1998-2007)** | **8.390.379** | **2.008.140** | **522.008** | **10.920.527** | **60.622.133** | **18,01** |
| **Indeks 2007/1998** | **142** | **243** | **167** | **156** | **242** | |
| **Stopa rasta (%)** | **4,0** | **10,4** | **5,9** | **5,1** | **10,3** | |
| **STRUKTURA, U %** | | | | | | |
| 1998. | 84,00 | 12,87 | 3,12 | 100,00 | | |
| 1999. | 78,69 | 15,04 | 6,27 | 100,00 | | |
| 2000. | 79,06 | 14,37 | 6,56 | 100,00 | | |
| 2001. | 76,54 | 17,06 | 6,40 | 100,00 | | |
| 2002. | 74,96 | 18,81 | 6,23 | 100,00 | | |
| 2003. | 73,98 | 20,54 | 5,48 | 100,00 | | |
| 2004. | 73,53 | 20,72 | 5,75 | 100,00 | | |
| 2005. | 79,23 | 19,02 | 1,74 | 100,00 | | |
| 2006. | 74,75 | 21,52 | 3,73 | 100,00 | | |
| 2007. | 76,60 | 20,06 | 3,34 | 100,00 | | |
| **Struktura za period 1998-2007** | **76,83** | **18,39** | **4,78** | **100,00** | | |

**/ Procjena*

*Izvor (osnovnih podataka): Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo*

***Slika 7***. Struktura uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. godina

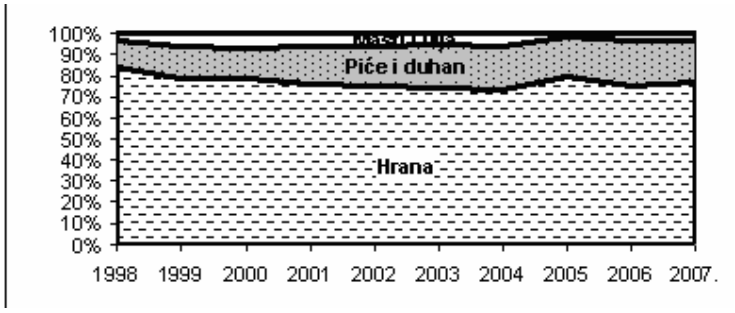


Kada je riječ o strukturi **izvoza**, također je uočljiv trend značajnijeg rasta izvoza pića i duhana (stopa rasta 14,7 %) u odnosu na prehrambene robe (stopa 6,6 %). To je rezultiralo porastom učešća pića i duhana u ukupnom izvozu, i to od 11,0 % na 19,3 %, uz istovremeno smanjenje učešća prehrambenih roba od 88,3 % na 80,7 % ukupnog izvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda. Međutim, ono što je posebno karakteristično naglasiti jeste činjenica da je ispoljen vrlo nepovoljan, opadajući trend učešća izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u sveukupnom izvozu FBiH (pad od 10,74 % u 1998. godini na samo 3,48 % u 2007. godini).

***Tabela 58.*** Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2006. god.

| | **Hrana** | **Piće i duhan** | **Masti i ulja** | **SVEGA** | **UKUPNI IZVOZ** | **Udio izvoza polj.-prehr. proiz. u ukup. izvozu (%)** |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **IZNOS, U HILJ. KM** | | | | | | |
| 1998. | 58.670 | 7.268 | 523 | 66.461 | 618.563 | 10,74 |
| 1999. | 45.906 | 8.048 | 51 | 54.005 | 950.213 | 5,68 |
| 2000. | 45.716 | 15.135 | 1.430 | 62.281 | 1.396.635 | 4,46 |
| 2001. | 53.693 | 18.982 | 470 | 73.145 | 1.565.116 | 4,67 |
| 2002. | 60.721 | 17.815 | 2.006 | 80.542 | 1.515.488 | 5,31 |
| 2003. | 61.325 | 24.220 | 360 | 85.905 | 1.808.652 | 4,75 |
| 2004. | 60.179 | 21.903 | 72 | 82.154 | 2.136.669 | 3,84 |
| 2005. | 75.887 | 17.958 | 97 | 93.942 | 2.583.891 | 3,64 |
| 2006. | 82.012 | 24.940 | | 106.952 | 3.539.817 | 3,02 |
| 2007. | 104.094 | 24.900 | 6 | 129.00 | 3.709.817* | 3,48 |
| **Kumulativ (1998-2007)** | **648.203** | **181.169** | **5.015** | **834.387** | **19.824.861** | **4,21** |
| **Indeks 2007/1998** | **177** | **343** | **1** | **194** | **600** | |
| **Stopa rasta (%)** | **6,6** | **14,7** | | **7,6** | **22,0** | |
| **STRUKTURA, U %** | | | | | | |
| 1998. | 88,28 | 10,94 | 0,79 | 100,00 | | |
| 1999. | 85,00 | 14,90 | 0,09 | 100,00 | | |
| 2000. | 73,40 | 24,30 | 2,30 | 100,00 | | |
| 2001. | 73,41 | 25,95 | 0,64 | 100,00 | | |
| 2002. | 75,39 | 22,12 | 2,49 | 100,00 | | |
| 2003. | 71,39 | 28,19 | 0,42 | 100,00 | | |
| 2004. | 73,25 | 26,66 | 0,09 | 100,00 | | |
| 2005. | 80,78 | 19,12 | 0,10 | 100,00 | | |
| 2006. | 76,68 | 23,32 | 0,00 | 100,00 | | |
| 2007. | 80,69 | 19,30 | 0,00 | 100,00 | | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| **Struktura za period 1998-2007** | **77,69** | **21,71** | **0,60** | **100,00** |

**/ Procjena*
*Izvor (osnovnih podataka): Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo*

***Slika 8***. Struktura izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. godina

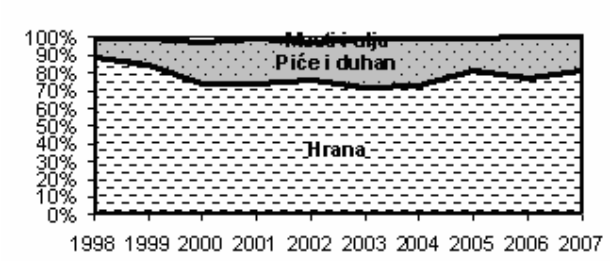


### 1.9.2. Uvoz i izvoz poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona

Poslijeratni obim spoljnotrgovinske razmjene poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona pokazuje *diskontinuiran rast*.
Uvoz je u razdoblju od 1998. do 2005. godine povećan za 40 %, a izvoz 2,7 puta. Mada izvoz raste brže (stopa rasta 15,5 %) od uvoza (stopa rasta 4,8 %), Tuzlanski kanton i dalje bilježi visok robni deficit koji se u posmatranom periodu kretao između 37,7 i 80,4 miliona KM.

Tuzlanski kanton ostvaruje promjenljivu stopu pokrivenosti uvoza poljoprivredno–prehrambenih roba izvozom, koja je u razdoblju od 1998. do 2003. godine ispoljila rastući (od 9,3 na 30,4 %), a zatim do 2005. godine opadajući trend (stopa 15,3 %).

Komparacija sa BiH i FBiH pokazuje da je stopa pokrivenosti uvoza izvozom poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona, kao prosječna veličina za posmatrani period (16,2 %) viša od odgovarajućeg pokazatelja za BiH (9,2 %) i FBiH (7,3 %).

***Tabela 59.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998. do 2005. god. (u hilj. KM)*

| | **Uvoz** | **Izvoz** | **Ukupan obim spoljnotrg. razmjene** | **Trgovinski deficit** | **Pokrivenost uvoza izvozom (%)** |
|---|---|---|---|---|---|
| 1998. | 70.690 | 6.574 | 77.264 | -64.116 | 9,3 |
| 1999. | 49.870 | 5.957 | 55.827 | -43.913 | 11,9 |
| 2000. | 51.491 | 6.657 | 58.148 | -44.834 | 12,9 |
| 2001. | 63.256 | 6.960 | 70.216 | -56.296 | 11,0 |
| 2002. | 69.795 | 11.777 | 81.572 | -58.018 | 16,9 |
| 2003. | 54.126 | 16.434 | 70.560 | -37.692 | 30,4 |
| 2004. | 52.650 | 12.502 | 65.152 | -40.148 | 23,7 |
| 2005. | 98.448 | 18.045 | 116.493 | -80.403 | 18,3 |
| **Indeks 2005/1998** | **139** | **274** | **151** | **125** | **196** |
| **Stopa rasta 2000-2005 (%)** | **4,8** | **15,5** | **6,1** | **3,2** | **10,1** |

*Izvor: Dokumentacija Agencije za statistiku BiH, Sarajevo*

* Prema nepotpunim podacima Federalnog zavoda za statistiku vrijednost uvoza i izvoza za 2006. i 2007. godinu ocarinjenog na području Carinarnice Tuzla iznosi i to vrijednost uvoza u 2006. godini 45,2 mil. KM, a u 2007. godini 34,4 mil. KM. Pri tome vrijednosti izvoza za 2006. godinu. iskazana je u iznosu od 8,7 mil. KM a za 2007. godinu 10,9 mil. KM.

Što se tiče **uvoza** hrane Tuzlanskog kantona potrebno je naglasiti da je udio uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu Tuzlanskog kantona vrlo značajan: prosječni udio za period 1998.–2005 godine iznosi 10,53 %. Ohrabruje, međutim, činjenica da dugoročni trend pokazuje opadajuće učešće uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu (pad od 17,45 % u 1998. na 8,94 % u 2005. godini).

***Tabela 60.*** Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998. do 2005. god.

| | Hrana | Piće i duhan | Masti i ulja | SVEGA | UKUPNI UVOZ | Udio uvoza polj.-prehr. proiz. u ukup. uvozu (%) |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **IZNOS, U HILJ. KM** | | | | | | |
| 1998. | 61.862 | 5.490 | 3.338 | 70.690 | 405.078 | 17,45 |
| 1999. | 39.808 | 6.917 | 3.145 | 49.870 | 358.419 | 13,91 |
| 2000. | 38.779 | 11.106 | 1.606 | 51.491 | 500.584 | 10,29 |
| 2001. | 38.411 | 23.030 | 1.815 | 63.256 | 765.404 | 8,26 |
| 2002. | 39.036 | 28.426 | 2.333 | 69.795 | 524.996 | 13,29 |
| 2003. | 27.677 | 24.425 | 2.024 | 54.126 | 575.027 | 9,41 |
| 2004. | 26.299 | 25.590 | 761 | 52.650 | 613.203 | 8,59 |
| 2005. | 78.795 | 17.904 | 1.749 | 98.448 | 1.101.709 | 8,94 |
| **Kumulativ (1998-2005)** | **350.667** | **142.888** | **16.771** | **510.326** | **4.844.420** | **10,53** |
| **Indeks 2005/1998** | **127** | **326** | **52** | **139** | **...** | |
| **Stopa rasta (%)** | **3,5** | **18,4** | **-8,9** | **4,8** | **...** | |
| **STRUKTURA, U %** | | | | | | |
| 1998. | 87,51 | 7,77 | 4,72 | 100,00 | | |
| 1999. | 79,82 | 13,87 | 6,31 | 100,00 | | |
| 2000. | 75,31 | 21,57 | 3,12 | 100,00 | | |
| 2001. | 60,72 | 36,41 | 2,87 | 100,00 | | |
| 2002. | 55,93 | 40,73 | 3,34 | 100,00 | | |
| 2003. | 51,13 | 45,13 | 3,74 | 100,00 | | |
| 2004. | 49,95 | 48,60 | 1,45 | 100,00 | | |
| **2005.** | **80,04** | **18,19** | **1,78** | **100,00** | | |
| **Struktura za period 1998-2005** | **68,71** | **28,00** | **3,29** | **100,00** | | |

*Izvor (osnovnih podataka): Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo*

***Slika 9***. Struktura uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina

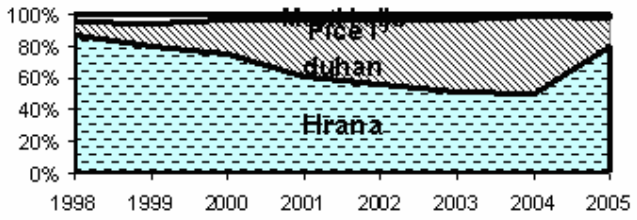


*Strukturne specifičnosti* uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda, prema nepotpunim podacima za 2006. i 2007. godinu, pokazuju da je najznačajniji dio uvoza vezan za promet *duhana* (22,0 %), *žitarica* i proizvoda od žitarica(18,8 %), *kafe i začina* (12,5 %), te *pića* (10,0 %), *voća i povrća* (9,4 %).

***Tabela 61.*** Struktura uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona (prema procjeni kumulativa za 2006. i 2007. god.)

| | **Vrijednost (u hilj. KM)** | **Udio u %** |
|---|---|---|
| Žitarice i proizvodi od žitarica | 15.000 | 18,8 |
| Mlijeko i mliječni proizvodi | 1.000 | 1,2 |
| Meso i ribe i mesne prerađevine | 3.500 | 4,4 |
| Voće i povrće | 7.500 | 9,4 |
| Šećer | 5.300 | 6,6 |
| Kafa, čaj i začini | 10.000 | 12,5 |
| Ulja i masti | 1.500 | 2,1 |
| Pića | 8.000 | 10,0 |
| Duhan | 17.700 | 22,0 |
| Razni drugi prehr. proizvodi | 10.500 | 13,1 |
| UKUPNO | 80.000 | 100,0 |

*Izvor: Podaci Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo*

*Teritorijalna usmjerenost* uvoza pokazuje dominantnu orijentiranost na susjedne zemlje i zemlje Evropske unije, i to: Njemačku (14,1 %), Hrvatsku (10,4 %), Sloveniju (8,7 %) SAD (8,6 %), Italiju (7,9 %), Mađarsku (6,8 %), Tursku (6,5 %), Srbiju i Crnu Goru (4,5 %) itd.

***Slika 10***. Izvoz i uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina

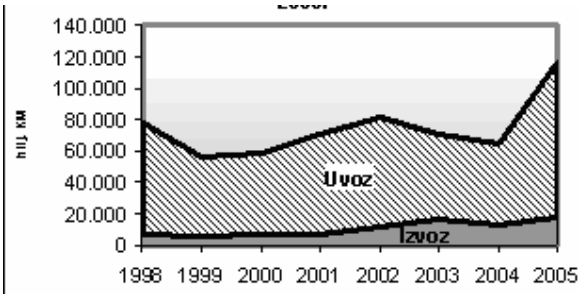


***Slika 11***. Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina

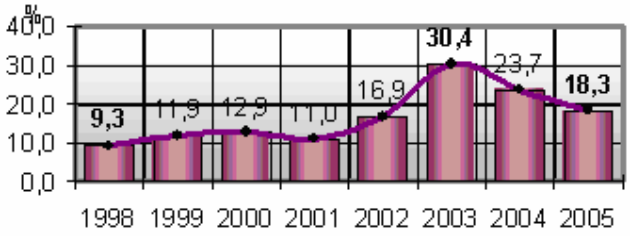


**Izvoz** poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona relativno je *niskog obima* i vrlo ograničene proizvodne strukture.

Ukupna vrijednost izvoza hrane Tuzlanskog kantona u srednjoročnom periodu 1998.– 2001. godini kretala se u nivou od oko 6,6 miliona KM. U narednom periodu, do 2004. godine izvoz je udvostručen, da bi najveća vrijednost bila postignuta u 2005. godini u iznosu od 18,0 miliona KM. Međutim, karakteristično je naglasiti da je udio izvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda TK u ukupnom izvozu *izrazito nizak i sa opadajućim trendom*. U 1998. godini, vrijednost izvoza hrane participirala je u ukupnom kantonalnom izvozu u nivou od 10,92 %, da bi u 2005. godini opala na 3,29 %.

U *strukturi* izvoza Tuzlanskog kantona zastupljeni su proizvodi prerade voća i povrća (47,2 %), prerada mlijeka (45,1 %), mlinsko–pekarski proizvodi (4,2 %) i duhan (3,5 %).
Važno je pri tome napomenuti da je *udio izvoza u ukupnom prihodu pojedinih firmi* različito zastupljen: DD „Prerada i promet mlijeka" Tuzla na inozemnom tržištu ostvaruje 41,4 % ukupnog prihoda, DD „Vegafruit" 38,3 %, DD „Duhan" Gradačac 25,1 %.

*Teritorijalna struktura* izvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda odražava orijentiranost na susjedne zemlje i zemlje Evropske unije. Najveći dio izvoza odnosi se na Srbiju i Crnu Goru (24,5 %), Sloveniju (22,7 %), Hrvatsku (19,4 %), Italiju (7,9 %) itd.

***Tabela 62.*** Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998.-2006. god.

| | Hrana | Piće i duhan | Masti i ulja | SVEGA | UKUPNI IZVOZ | Udio izvoza polj.-prehr. proiz. u ukup. izvozu (%) |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **IZNOS, U HILJ. KM** | | | | | | |
| 1998. | 5.174 | 1.400 | | 6.574 | 60.188 | 10,92 |
| 1999. | 5.764 | 193 | | 5.957 | 79.505 | 7,49 |
| 2000. | 6.559 | 58 | 40 | 6.657 | 201.999 | 3,30 |
| 2001. | 6.797 | 163 | | 6.960 | 292.836 | 2,38 |
| 2002. | 11.525 | 222 | 30 | 11.777 | 149.061 | 7,90 |
| 2003. | 15.867 | 567 | | 16.434 | 294.487 | 5,58 |
| 2004. | 11.421 | 1.081 | | 12.502 | 352.637 | 3,55 |
| 2005. | 16.787 | 1.258 | | 18.045 | 548.074 | 3,29 |
| 2006. | 16.441 | 600 | | 17.041 | ... | |
| **Kumulativ (1998-2006)** | **96.335** | **5.542** | **70** | **101.947** | **...** | **...** |
| **Indeks 2006/1998** | **318** | **43** | | **259** | | |
| **Stopa rasta (%)** | **15,6** | **-10,0** | | **12,6** | | |
| **STRUKTURA, U %** | | | | | | |
| **1998.** | **78,70** | **21,30** | | **100,00** | | |
| **1999.** | **96,76** | **3,24** | | **100,00** | | |
| **2000** | **98,53** | **0,87** | **0,60** | **100,00** | | |
| **2001.** | **97,66** | **2,34** | | **100,00** | | |
| **2002.** | **97,86** | **1,89** | **0,25** | **100,00** | | |
| **2003.** | **96,55** | **3,45** | | **100,00** | | |
| **2004.** | **91,35** | **8,65** | | **100,00** | | |
| **2005.** | **93,03** | **6,97** | | **100,00** | | |
| **2006.** | **96,48** | **3,52** | | **100,00** | | |
| **Struktura za period 1998-2006** | **94,50** | **5,44** | **0,07** | **100,00** | | |

*Izvor (osnovnih podataka): Dokumentacija Federalnog zavoda za statistiku, Sarajevo za period 1998 – 2005 godine. i Ministarstva poljoprivrede i šumarstva Tuzlanskog kantona za 2006. godinu.*

***Slika 12.*** Struktura izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina

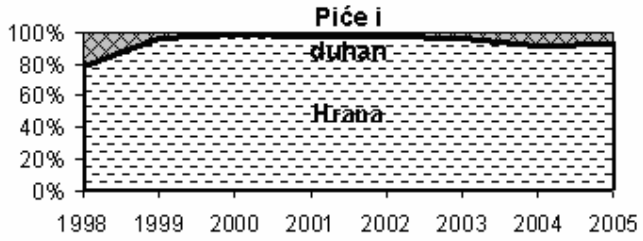

***Slika 13***. Udio izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu TK u periodu 1998. do 2005. godina

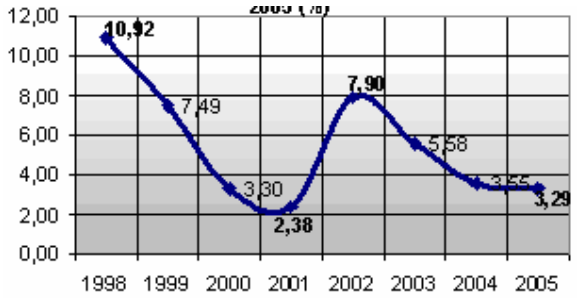


## 1. 10. INSTITUCIJE U POLJOPRIVREDI

Prvi i najvažniji korak u razvoju poljoprivrednog sektora svake države jeste kreiranje državne politike u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, te uspostavljanje institucija koje su osposobljene za efikasno sprovođenje te politike.

Rješenje problema u poljoprivednom sektoru u BiH moguće je ostvariti donošenjem Zakona o agrobiznisu i ruralnom razvoju na državnom nivou, kojim bi bili definirani ključni ciljevi poljoprivredne politike u BiH, institucije nadležne za njeno provođenje te mehanizmi koordinacije nadležnosti za njeno sprovođenje na državnom, entitetskom, kantonalnom i općinskom nivou.

Pomenuti zakon bi definirao uspostavu Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, koje bi imalo ključnu ulogu u sprovođenju poljoprivredne politike te u ostvarivanju što bolje pozicije bh. poljoprivrede u pregovorima sa Evropskom unijom i Svjetskom trgovinskom organizacijom.

Formiranjem državnog ministarstva i donošenjem zakona o agrobiznisu i ruralnom razvoju, Bosna i Hercegovina bi kreirala osnove za izgradnju efikasne podrške države poljoprivrednim proizvođačima. Kroz efikasnu poljoprivrednu politiku i konkretne akcije, može se postići značajan rezultat u rješavanju problema sa kojima se trenutno suočava poljoprivredni sektor u BiH.

### 1.10.1 Institucije na nivou BiH

Na državnom nivou je za poljoprivredni sektor nadležno Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine.

Osim nadležnosti za sektor poljoprivrede, u nadležnosti Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa su i:

- kreiranje i sprovođenje vanjskotrgovinske politike i carinsko-tarifne politike BiH;
- pripremanje ugovora, sporazuma i drugih akata iz oblasti ekonomskih odnosa i trgovine sa drugim državama;
- priprema bilateralnih i multilateralnih sporazuma i drugih akata vezanih za obnovu i rekonstrukciju BiH;
- odnosi sa međunarodnim organizacijama i institucijama iz oblasti vanjske trgovine i ekonomskih odnosa;
- priprema i izrada makroekonomskih strateških dokumenata iz oblasti ekonomskih odnosa;
- kreiranje i reguliranje poslovnog okruženja i jedinstvenog ekonomskog prostora;
- razvoj i promocija poduzetništva;
- kontrola prometa robe i usluga koji imaju poseban režim u prometu odnosno u izvozu i uvozu;
- zaštita potrošača;
- konkurencija;
- koordinacija međunarodne ekonomske pomoći BiH izuzev dijela koji se odnosi na pomoć Evropske unije;
- veterinarstvo.

Pored gore navedenih zadataka, ovo Ministarstvo je odgovorno i za obavljanje poslova i zadataka iz nadležnosti BiH koji se odnose na definiranje politike, osnovnih principa, kooridniranje djelatnosti i usklađivanje planova entitetskih tijela vlasti i institucija na međunarodnom planu u područjima:

- poljoprivrede;
- energetike;
- zaštita okoline, razvoj i korištenje prirodnih resursa;
- turizma.

U sastavu ovog ministarstva kao upravna organizacija posluje i Ured za veterinarstvo BiH.

#### *1.10.1.1 Spoljna trgovina, porezi i carine*

U nadležnosti Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH je i kreiranje i sprovođenje carinsko-tarifne politike za uvoz i izvoz svih proizvoda uključujući i proizvode iz sektora poljoprivrede.

#### *1.10.1.2 Upravljanje zdravljem životinja i biljaka*

Upravljanje zdravljem životinja i biljaka na državnom nivou je u nadležnosti Ureda za veterinarstvo BiH i Uprave za zaštitu bilja BiH.

*Ured za veterinarstvo* je nadležan za predlaganje propisa i koordiniranje provedbe jedinstvenih mjera, metoda i postupaka kontrole zaraznih i parazitskih bolesti životinja s lista A i B Međunarodnog zoosanitarnog kodeksa O.I.E.-a; predlaganje veterinarskih uvjeta za međunarodni promet (izvoz iz BiH i uvoz u BiH) životinja, sirovina, otpadaka i proizvoda životinjskog podrijetla; predlaganje uvjeta za registriranje objekata za klanje životinja i provedbu jedinstvenog postupka registriranja objekata za proizvodnju, preradu, obradu, doradu ili pričuvu proizvoda i sirovina životinjskog podrijetla namijenjenih izvozu, odnosno uvozu; predlaganje propisa za provedbu jedinstvenog programa monitoringa i kontrole rezidua u životinjama, te proizvodima i sirovinama životinjskog podrijetla; koordiniranje rada granične veterinarske inspekcije i predlaganje propisa za utvrđivanje jedinstvene dokumentacije za uvoz, odnosno izvoz životinja, sirovina, otpadaka i proizvoda životinjskog podrijetla te ustrojavanje jedinstvenog informacijskog sustava granične veterinarske inspekcije; suradnju s međunarodnim veterinarskim, zdravstvenim i sličnim institucijama i udrugama (O.I.E., WHO, FAO, Codex Alimentarius, Europska komisija i sl.).

Pri Uredu za veterinarstvo posluje i *Agencija za identifikaciju životinja* sa sjedištem u Banja luci. Jedna od osnovnih funkcija ove agencije je stvaranje državne baze podataka o broju i kretanju životinja koja je u skladu sa propisima Evropske unije.

*Uprava BiH za zaštitu zdravlja bilja* je nadležna za sve aktivnosti na zaštiti zdravlja biljaka. Odgovornosti Uprave obuhvataju: kreiranje politike zaštite zdravlja biljaka, predlaganje i praćenje zakona i drugih dokumenata i akata u ovoj oblasti, analize i procjene zdravlja biljaka u BiH i inozemstvu, koordinaciju sa relevantnim institucijama u entitetima i Brčko distriktu, predlaganje i praćenje mjera za sprečavanje, suzbijanje i iskorjenjivanje štetnih organizama, priremu izvještaja, informacija i dr. za službena tijela te predstavljanje BiH i suradnju sa međunarodnim institucijama na izradi sporazuma iz oblasti zdravlja biljaka.

#### *1.10.1.3 Upravljanje kvalitetom hrane*

U skladu s pravilima i standardima koji se primjenjuju u zemljama Europske unije, a koji se odnose na kvalitetno življenje, neophodno je obezbijediti odgovarajuću zdravstvenu i ekološku ispravnost ljudske i stočne hrane, ali i kontrolu i upravljanje pomenutom hranom. Na nivou Bosne i Hercegovine su do sada usvojena četiri zakona kojima su regulirana pitanja tehničkih zahtjeva za proizvode i ocjenjivanje usklađenosti, nadzor nad tržitem proizvoda, opću sigurnost proizvoda te zdravstvenu ispravnost ljudske i stočne hrane.
S obzirom da BiH još uvijek nema usvojene sopstvene standarde i pravilnike koji se odnose na kvalitet proizvoda te kontrolu kvaliteta proizvoda, još uvijek su u primjeni standardi i pravilnici iz SFRJ.

*Agencija za sigurnost hrane BiH* je je samostalna upravna organizacia na državnom nivou, formirana u skladu sa Zakonom o hrani čija je glavna zadaća briga o sigurnosti ljudske i stočne hrane. Osim pomenute uloge, u nadležnosti Agencije su i aktivnosti vezane za predlaganje zakonske regulative u ovoj oblasti, suradnje sa

međunarodnim institucijama i organizacijama, praćenje i usklađivanje standarda sa standardima EU, izdavanje saglasnosti i dozvola te vođenje evidencija.

Zadaci Agencije su slijedeci:
a) pruža nadležnim organima najbolja naučna mišljenja u svim predmetima utvrđenim zakonodavstvom i o svim pitanjima u okviru svojih djelatnosti;
b) unaprijeđuje i koordinira razvoj jedinstvenih metodologoija ocjenjivanja rizika u područjima u okviru svojih djelatnosti;
c) inicira, priprema i organizira izradu provedbenih propisa iz Zakona o hrani;
d) pruža naučnu i tehničku pomoć nadležnim organima u područjima u okviru svoje djelatnosti i, kada se to od nje zatraži, u tumačenju i razmatranju mišljenja ocjene rizika;
e) stavlja na raspolaganje naučne studije u okviru svojih djelatnosti;
f) traži, prikuplja, upoređuje, analizira i sumira naučne i tehničke podatke u područjima u okviru svojih djelatnosti;
g) poduzima mjere kojima utvrđuje i karakterizuje rizike koji se pojavljuju u područjima u okviru svoje djelatnosti;
h) uspostavlja sistem mreža organizacija koje djeluju u područjima u okviru njene djelatnosti i odgovara za njihovo djelovanje;
i) pruža naučnu i tehničku pomoć u postupcima upravljanja u kriznim situacijama koje provode nadležni organi vezano uz sigurnost hrane i hrane za životinje;
j) osigurava da javna tijela i zainteresirane strane hitno dobiju pouzdane, objektivne i opsežne podatke u područjima u okviru djelatnosti Agencije;
k) izražava samostalno vlastite zaključke i usmjerenja u pitanjima u okviru svoje nadležnosti;
l) obavlja i druge poslove utvrđene Zakonom o hrani i drugim propisima.

Pored Agencije za sigurnost hrane BiH, problematikom u ovoj oblasti bave se i Tehnički komitet BAT/TC 43 i Institut za akreditaciju BiH (BATA).

*Institut za akreditaciju BiH (BATA)* je samostalna upravna organizacija na državnom nivou, koja je odgovorna za razvoj neophodnih kriterija, procedura i prakse akreditiranja, provođenje akreditacije ispitnih i kalibracijskih laboratorija za ocjenjivanje usklađenosti, certifikacijskih tijela za certifikovanje proizvoda, usluga, sistema kvaliteta i zaposlenih, te inspekcijskih tijela i dr.
Certifikacija poduzeća i laboratorija se vrši u skladu sa EU procedurama. Važnost postojanja ove institucije u BiH ogleda se u potrebi svih poduzeća za certificiranjem prije izlaska na tržište EU i izvoza svojih proizvoda.
Pored navedenog, Institut je odgovoran za iniciranje bilateralnih i multilateralnih sporazuma sa drugim državama, edukaciju osoblja te pružanje savjeta državnoj administraciji iz oblasti akreditiranja.

*Institut za standardizaciju BiH* je samostalna upravna organizacija na državnom nivou, koja je uspostavljena u skladu sa Zakonom o standardizacji BiH i Zakonom o osnivanju Instituta za standardizaciju BiH. Institut predlaže strategiju standardizacije u BiH, priprema i publikuje bh. standarde, zastupa i predstavlja Bosnu i Hercegovinu u međunarodnim, evropskim i drugim organizacijama za standardizaciju, te obavlja poslove koji proizilaze iz međunarodnih sporazuma i članstva u tim oranizacijama. Sudjeluje u pripremanju tehničkih propisa, razvija i uspostavlja informacijski sistem o standardima BiH, organizira i provodi specijalističko obrazovanje kadrova u području standardizacije. Bavi se i izdavačko-publicističkom djelatnošću iz područja standardizacije. U oblasti ocjenjivanja usklađenosti učestvuje u uspostavi i održavanju sistema certificiranja i homologacije u skladu sa evropskim modelom. Zastupa Bosnu i Hercegovinu u evropskim i međunarodnim organizacijama za ocjenjivanje usklađenosti (EOTC i EUROLAB, itd.) do formiranja asocijacije ispitnih laboratorija i asocijacije kalibracionih laboratorija i organizira obrazovanje iz područja ocjenjivanja usklađenosti.

*Institut za mjeriteljstvo BiH* je samostalna naučno-stručna institucija na državnom nivou u čijoj nadležnosti se nalazi: pripremanje propisa u oblasti mjeriteljstva i mjerne tehnike, uspostavljanje, imenovanje i nadzor mjeriteljskih laboratorija, kalibracija i verifikacija mjerila, referentnih materijala i opreme koje koriste institucije za mjeriteljstvo u kantonima, a u skladu sa propisima Međunarodne organizacije za zakonsko mjeriteljstvo. Institut se, također, bavi i naučno-istraživačkim radom, izradom studija, razvojnih strategija, razvojem međunarodne saradnje, te predstavlja BiH u odgovarajućim međunarodnim institucijama.

#### *1.10.1.4 Ujedinjeno upravljanje razvojem*

U cilju planiranja aktivnosti za postizanja dugoročnog strateškog cilja ruralnog razvoja BiH, na nivou BiH uspostavljeno je *Vijeće za poljoprivredu i prehrambenu industriju, šumarstvo i ruralni razvoj BiH*. Vijeće je osnovano pri Vijeću ministara BiH kao radno i savjetodavno tijelo za oblast poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja. Jedna od osnovnih uloga Vijeća jeste predlaganje rješenja za transformaciju poljoprivrede i šumske proizvodnje kako bi se postigla njena efikasnost, oživljavanje ruralnih područja kroz pronalaženje dodatnih prihoda za stanovnike u ruralnim područjima, razvio konkurentan sektor prehrane i povećala konkurentnost domaćih proizvoda i sl.

## 1.10.2 Institucije na nivou Federacije BiH, Tuzlanskog kantona i općina

### *1.10.2.1 Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH*

Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva FBiH je krovna institucija u poljoprivrednom sektoru u Federaciji BiH. U nadležnosti ministarstva nalaze se upravni, stručni i drugi poslovi iz nadležnosti Federacije BiH koji se odnose na: zaštitu i korištenje poljoprivrednog zemljišta; zaštitu poljoprivrednog bilja i proizvoda od uzročnika bolesti, štetočina i korova; proizvodnju i promet sjemena i sadnog materijala, proizvodnju i unaprjeđenje stočarstva; zdravstvenu zaštitu životinja; prehrambenu industriju; kontrolu zdravstvene ispravnosti sirovog mesa, ribe, mlijeka i jaja, te stočne hrane; unaprijeđenje proizvodnje u šumarstvu; uzgoj, zaštitu, uređivanju i unaprijeđivanje šuma; stanje drvnog fonda; eksploataciju šuma; pošumljavanje degradiranih i izdanačkih šuma, goleti i krša; lovstvo i lovnu prirodu; vodne izvore, planove i bilanse voda; zahvatanje i korištenje voda; osiguranje voda za potrebe vodosnabdijevanja stanovništva i industrije; inspekcijski nadzor u oblasti poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva i druge poslove utvrđene Zakonom o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave.

U svom sastavu, Ministarstvo ima slijedeće sektore:
- Sektor poljoprivrede;
- Sektor za poljoprivrednu politiku i međunarodnu suradnju;
- Sektor prehrambene industrije;
- Sektor vodoprivrede;
- Sektor veterinarstva;
- Sektor šumarstva.

Pri ovom Ministarstvu posluju i:
- Federalna uprava za šumarstvo;
- Služba za direktna plaćanja u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnom razvoju;
- Služba za finansijske i računovodstvene poslove;
- Služba za pravne, kadrovske i opće poslove;
- Služba za razvoj i upravljanje projektima;
- Jedinica za implementaciju projekata u poljoprivredi;
- Jedinica za implementaciju projekata u šumarstvu;
- Jedinica za internu reviziju.

Svaki od sektora je nadležan za predlaganje zakonske regulative u svojoj oblasti, kreiranje i praćenje politika i usklađivanje sa međunarodnom praksom, upravni nadzor i izvršavanje zakona i drugih propisa u svojoj oblasti te ostale aktivnosti koje doprinose razvoju poljoprivrede, šumarstva i prehrambenog sektora.
U okviru ministarstva rade i odgovarajuće inspekcijske službe.

### *1.10.2.2 Institucije na nivou Tuzlanskog kantona u FBiH*

U skladu sa Ustavom Federacije BiH, nadležnost nad sektorom poljoprivrede u kantonima je povjerena kantonalnim ministarstvima poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. U okviru ministarstava poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede na ovom nivou uspostavljena je poljoprivredna administracija koja je nadležna za provođenje kantonalnih propisa u ovom sektoru. Pored toga, ovi organi uprave su nadležni za sprovođenje propisa Federacije BiH i obavljanje inspekcijskog nadzora u ovim oblastima.

**Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Tuzlanskog kantona**, vrši upravne i druge stručne poslove koji se odnose na:

- udruživanje zemljoradnika;
- unaprjeđenje poljoprivredne proizvodnje;
- zaštitu i korišćenje poljoprivrednog zemljišta;
- zaštitu poljoprivrednog bilja i proizvoda od uzročnika bolesti, štetočina i korova;
- proizvodnju, doradu i promet sjemena poljoprivrednog bilja;
- proizvodnju i promet sadnog materijala, voćaka, vinove loze i ukrasnog bilja;
- prehrambenu industriju, proizvodnju alkoholnih i bezalkolnih pića, stočne hrane, proizvodnju i preradu duhana;
- uzgoj i unaprjeđivanje stočarstva, pčelarstva i ribarstva;
- organizaciju i rad veterinarskih ustanova, i zdravstvenu zaštitu životinja;
- proizvodnju i promet lijekova koji se upotrebljavaju u veterinarstvu;
- proizvodnju i promet sredstava za zaštitu bilja;
- proizvodnju i promet ljekovitog bilja, šumskih plodova i puževa;
- davanje veterinarskih saglasnosti za izgradnju objekata za uzgoj stoke, promet u toj oblasti i promet namirnica životinjskog porijekla;
- uzgoj, zaštitu i unapređenje šuma;
- pošumljavanje degradiranih šuma, krša i goleti;
- šumske komunikacije, lovostvo;
- eksploataciju šuma;
- uređivanje režima voda, zaštitu voda i štetnog djejstva voda;
- zaštitu od erozije, bujica i elementarnih nepogoda;
- vodosnabdijevanje stanovništva i industrijsku vodu;
- hidromelioracije;
- korištenje voda u energetske i rekreativne svrhe;
- planiranje vodoprivrednih aktivnosti u oblasti upotrebe i zaštite voda na području Kantona;
- organizaciju, unapređenje, izrada i praćenje istraživačkih projekata u ovim oblastima;
- ulaganje stranih lica u domaća preduzeća u ovim oblastima u skladu sa propisima Federacije i Kantona;
- pripremanje nacrta zakona i drugih propisa iz svoje nadležnosti;
- inspekcijski nadzor u svim oblastima iz svoje nadležnosti;
- vršenje i drugih poslova iz ovih oblasti, u skladu sa zakonom iz svoje nadležnosti.

U ovom Ministarstvu su, trenutno, zaposlene 24 osobe. U odnosu na kapacitete, u radu Ministarstva uočen je nedostatak ljudskih resursa u pogledu brojnosti u odnosu na poslove koje vrši Ministarstvo u okviru svoje nadležnosti. Također je uočen i nedostatak koji se odnosi na potrebe informatizacije i uvođenja softverskih rješenja koja bi unaprijedila efikasnost rada Ministarstva.

U okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede posluje Poljoprivredna stručna služba koja predstavlja savjetodavno tijelo vladinim i drugim institucijama, udruženjima poljoprivrednika te individualnim proizvođačima na području Tuzlanskog kantona.

U okviru organizacione strukture Ministarstva, formirane su slijedeće jedinice:

- Odjeljenje poljoprivrede, prehrambene industrije i veterinarstva;
- Odjeljenje vodoprivrede, šumarstva i drvne industrije.

Pored toga, formirane su i uprave i upravne organizacije u sastavu Ministarstva.

Uprava u sastavu Ministarstva je:

- Kantonalna uprava za šumarstvo.

Upravna organizacija u sastavu Ministarstva je:

- Poljoprivredni zavod.

Veterinarski zavod Tuzlanskog kantona, sada djeluje kao javna ustanova, a do 2005. godine je bio u sastavu ovog Ministarstva.

#### *1.10.2.2.1. Poljoprivredni zavod Tuzlanskog kantona*

Poljoprivredni zavod, kao upravna organizacija u sastavu Ministarstva, obavlja stručne i druge poslove iz svoje nadležnosti, odnosno nadležnosti Ministarstva, a naročito:

- pružanje poljoprivrednih usluga za biljnu proizvodnju i stočarstvo;
- kontrola kvaliteta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i stočne hrane u proizvodnji i prometu, kao i druge djelatnosti u vezi sa kontrolom, uz izdavanje odgovarajućih dokumenata;
- izrada programa, projekata i studija iz oblasti poljoprivrede;
- iniciranje i pomaganje poljoprivrednih proizvođača u cilju njihovog organiziranja i podizanja nivoa poljoprivredne proizvodnje;
- nadzor nad proizvodnjom i doradom sjemena i sadnog materijala, laboratorijske analize zemljišta i merkantilnog materijala, te ostalih poljoprivredno - prehrambenih proizvoda;
- istraživanje u oblasti stočarske proizvodnje putem ogleda i selekcije u cilju povećanja obima i ekonomičnosti proizvodnje u stočarstvu;
- pružanje pomoći poljoprivrednim gazdinstvima savjetima u stručnom dijelu iz oblasti razvoja poljoprivrede i sela;
- praćenje stanja i stepena oštećenosti poljoprivrednog bilja, provođenje programa i podsticanje naučnoistraživačke djelatnosti u oblasti poljoprivredne i prehrambene proizvodnje;
- pružanje poljoprivrednih usluga za stočarstvo-usluge poljoprivredne stručne službe i vođenje matične evidencije;
- uzgojno-selekcijski rad u stočarstvu;
- unaprijeđenje poljoprivredne proizvodnje;
- obavljanje drugih poslova koji prozilaze iz Zakona o poljoprivrednom zemljištu, drugih zakona i propisa.

#### *1.10.2.2.2. Veterinarski zavod Tuzlanskog kantona*

Nadležnosti Veterinarskog zavoda, koji od 2005. godine djeluje kao javna ustanova, su:

- praćenje, analiziranje i proučavanje stanja u pogledu pojave, kretanja, suzbijanja i iskorijenjivanja zaraznih parazitskih i drugih bolesti kod životinja i zoonoza;
- obavljanje terenske i laboratorijske dijagnostike zaraznih, parazitskih i drugih bolesti kod životinja i zoonoza;
- praćenje i analiziranje preventivnih i zaštitnih cijepljenja i dijagnostičkih ispitivanja životinja;
- planiranje i organizovanje mjera dezinfekcije, dezinsekcije i deratizacije radi spriječavanja širenja, suzbijanja i iskorijenjavanja zaraznih bolesti kod životinja;
- obavljanje laboratorijskih pretraga proizvoda životinjskog porijekla i vode, radi utvrđivanja zdravstvene ili higijenske ispravnosti i kvalitete;
- praćenje, analiziranje i ocijenjivanje utjecaja okoline na zdravstveno stanje životinja;
- obavljanje laboratorijskih pretraga rezidua i drugih biološki aktivnih materija u životinjama, proizvodima životinjskog porijekla i u hrani za životinje;
- obavljanje ispitivanja radioaktivnih materija na i u životinjama, proizvodima životinjskog porijekla i u hrani za životinje;
- obavljanje toksikoloških ispitivanja životinja, proizvoda životinjskog porijekla i hrane za životinje;
- pružanje stručne pomoći veterinarskim organizacijama i proizvođačima proizvoda životinjskog porijekla; te
- obavljanje i drugih poslova u skladu sa Zakonom o veterinarstvu („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“ broj 46/00).

#### *1.10.2.3 Institucije na nivou općina u Tuzlanskom kantonu*

Nadležnost u sektoru poljoprivrede na općinskom nivou nalazi se uglavnom kod Službi za privredu i razvoj koje se nalaze u okviru općinske javne uprave.

### 1.10.3 Naučno-stručne i obrazovne institucije

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je propisan zakonskom regulativom na svim nivoima vlasti – državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. U Federaciji BiH, obrazovanje je regulirano zakonskim propisima na kantonalnom nivou. Svaki od kantona, uključujući i Tuzlanski kanton, ima sopstveni zakon o predškolskom,

osnovnom i srednjem obrazovanju. Kantoni koji imaju univerzitete posjeduju i zakone o višem odnosno visokom obrazovanju.

Za pružanje naučne, stručne, obrazovne i savjetodavne podrške u implementaciji politike u poljoprivrednom sektoru u Tuzlanskom kantonu, te obezbjeđivanje stručnog kadra u ovoj oblasti zadužene su slijedeće obrazovne ustanove u Tuzlanskom kantonu:

- Tehnološki fakultet, Univerzitet u Tuzli za oblasti prerada hrane, kontrola kvaliteta hrane i sigurnost hrane te
- Ekonomski fakultet, Univerzitet u Tuzli za oblasti makro i mikro ekonomije, međunarodna trgovina.

Pored obrazovnih ustanova u Tuzlanskom kantonu, podršku sektoru poljoprivrede, kroz obuku stručnog kadra te naučno-istraživački rad, daju i fakulteti pri univerzitetima u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci kao i poljoprivredni instituti (po dva u svakom od entititeta), institut za genetski inžinjering i biotehnologiju te mnoge veterinarske stanice.

Na nivou srednjoškolskog obrazovanja, kadar poljoprivredne struke se obrazuje u slijedećim školama u Tuzlanskom kantonu:

- JU Mješovita srednja škola Kalesija;
- JU Mješovita srednja škola „Hasan Kikić“ Gradačac;
- JU Mješovita srednja škola Živinice;
- JU Mješovita srednja škola Čelić;
- JU Mješovita srednja škola Tuzla;
- JU Mješovita srednja škola Sapna.

BiH ima dovoljno obrazovnih institucija za školovanje stručnog kadra iz sektora poljoprivrede, prerade i kontrole kvaliteta hrane. Sve visokoobrazovne institucije se trenutno nalaze u procesu usklađivanja za zahtjevima Bolonjske deklaracije.

Na razvoj poljoprivrednog sektora, indirektno utiču i agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća, regionalne razvojne agencije putem razvojnih projekata u oblasti poljoprivrede, i dr. Međunarodne institucije, također, igraju značajnu ulogu u prenosu znanja, vještina i tehnika, kao i tehnička podrška BiH kroz implementaciju različitihmeđunarodnih projekata u oblasti razvoja poljoprivredne proizvodnje u BiH.

### 1.10.4 Udruženja, zadrugarstvo i ostale organizacije

Proizvođači u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji kao i prerađivači hrane međusobno se udružuju u različite vidove organizacija kako bi lakše i na jednom mjestu iskazivali svoje potrebe i ostvarivali svoje ekonomske ciljeve.

Najčešći oblici organizovanja poljoprivrednih proizvođača su:

- udruženja poljoprivrednika;
- savezi zadruga;
- udruženje prerađivača;
- ostala strukovna Udruženja.

Udruženja poljoprivrednika i ostala strukovna udruženja se osnivaju i registriraju u skladu sa Zakonom o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine, dok je osnivanje zadruga regulirano Zakonom o zadrugama Bosne i Hercegovine.

***Udruženja poljoprivrednih proizvođača.*** Udruženja poljoprivrednih proizvođača, bilo da su na državnom, entitetskom, kantonalnom ili općinskom nivou, imaju simetrične ciljeve u podržavanju poljoprivrednog sektora na nivou države, ali i svoje specifične probleme po kojima se ogleda njihovo djelovanje. Najvažnija pitanja koja se postavljaju pred ova udruženja, odnose se na:

- nisku zaštitu i poticanje domaće proizvodnje,
- izravnanje poticajne politike među entitetima,
- ujedinjenje poljoprivrednog tržišta na nivou države,

- otvorenosti tržišta za nelojalnu konkurenciju,
- izradu moderne legislative,
- uspostavu i jačanje institucija u sektoru, te
- reguliranje odnosa sa domaćom prehrambenom industrijom i sl.

***Zadruge.*** Jedan od najpopularnijih oblika udruživanja poljoprivrednih proizvođača jesu poljoprivredne zadruge. Univerzalna definicija zadruge karakteriše kao slobodne poslovne organizacije njihovih osnivača-zadrugara. Sa donošenjem novih zakonskih dokumenata, zadruge na cijeloj teritoriji BiH dobile su pravne okvire za svoje osnivanje i djelovanje. Svi oni preferiraju moderne principe tržišnog privređivanja i upućuju zadrugare da se na njima i na statutu Međunarodnog zadružnog saveza (ICA) *udružuju* u oblike *organizovanja* kakvi najbolje odgovaraju njihovim poslovnim interesima.
Zadružni principi Međunarodnog Zadružnog Saveza (ICA) su:

- dobrovoljno i otvoreno članstvo;
- demokratska kontrola članova;
- ekonomska participacija članova;
- autonomija i nezavisnost;
- obrazovanje, obuka i informisanje;
- međuzadružna saradnja;
- briga za zajednicu.

Zadruge pripadaju prvim institucijama koje su integrirale svoje entitetske strukture u jedinstveni organizacijski sistem u BiH. To je učinjeno sa međusobnim priznavanjem zadružnog saveza FBiH i Zemljoradničkog zadružnog saveza RS krajem 2000. godine, i uvažavanjem ranije formiranog Zadružnog saveza BiH, kao institucije koja je svoj autoritet uspostavila na cijelom prostoru države. Taj savez danas ujedinjuje članstvo od oko 229 zadružnih organizacija koje su se uspjele sudski registrovati, od čega se njih 129 nalazi u FBiH, 89 u RS i 9 u Brčko distriktu BiH.

Danas su zadruge, u domaćem i vanjskom okruženju, predstavljene federalnim i državnim savezom, a njihovi poslovi podijeljeni naspram zakonima regulisanih nadležnosti. Raniji entitetski zakoni i posebno krovni Zakon o zadrugama koji je nastupio sredinom 2003. godine omogućili su saradnju zadružnih subjekata i njihovih asocijacija na unutrašnjem planu, te predstavljanje bh. zadrugarstva na međunarodnom nivou i gradnju poslovnih odnosa sa odgovarajućim inostranim organizacijama.

Osnovni zadaci udruženja zadruga se odnose na:

- održavanje redovnih kontakata sa organima poljoprivredne uprave na svim nivoima vlasti,
- traženje generalne podrške razvoju poljoprivredne proizvodnje,
- prestrukturiranju postojećih i osnivanju novih zadruga po ugledu na najbolju praksu u zapadnim zemljama,
- unaprijeđenju poslovanja zadruga kroz pomoć u osvajanju standarda proizvodnje i certificiranju,
- stvaranju prilika za obučavanje zadrugara u ovladavanju modernim tehnologijama proizvodnje i marketinškim radnjama kod pripreme proizvoda za tržište, te
- obavljanju niza drugih poslova vezanih za povratak stanovništva te njegov opstanak na selu.

Da bi savezi zadruga uspješno obavljali navedene poslove, potrebno im je obezbijediti odgovarajuću infrastrukturu kao i stručni kadar za relevantne oblasti.

Najaktivnije zadruge u Tuzlanskom kantonu su:

1. Zadruga ADG, Gradačac
2. Zadruga AGRODOB, Doboj Istok
3. Zadruga BROJLER Vučkovci, Gradačac
4. Zadruga GRAČANICA, Gračanica
5. Zadruga GURAČA, Kladanj
6. Zadruga KOKOVITA, Gračanica
7. Zadruga KOOPERATIVA, Lukavica, Gračanica
8. Zadruga KULIĆ, Tuzla
9. Zadruga LUKAVICA, Lukavica
10. Zadruga MALA DOLINA, Živinice
11. Zadruga MALINJAK, Lukavac

12. Zadruga PERADARKA, Gračanica
13. Zadruga POLJO-IND, Srebrenik.

***Ostala strukovna udruženja***. Značajnu grupu udruženja iz sektora čine strukovna udruženja u oblasti poljoprivrede i prehrambene industrije. To su udruženja različitih proizvođača, inženjera poljoprivrede i prehrambene tehnologije, te strukovna udruženja doktora veterinarske medicine, također, na dostignutim nivoima vlastitog organizovanja. Zajednički cilj svih udruženja jeste rad na afirmaciji određenih segmenata poljoprivrede.

Proizvođači u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, kao i prerađivači hrane, međusobno se udružuju u različite vidove organizacija kako bi lakše i na jednom mjestu iskazivali svoje potrebe i ostvarivali svoje ekonomske ciljeve. Na nivou BiH, oni su organizirani u Udruženja poljoprivrednih zadruga BiH i Udruženja poljoprivrednih proizvođača BiH. Također, poljoprivredni proizvođači i trgovci su organizirani i u okviru Vanjskotrgovinske komore BiH, unutar različitih sektora i grupa. Unutar Sektora za privredu Vanjskotrgovinske komore BiH postoje udruženja i asocijacije za: proizvodnju, preradu i promet mesa i mesnih prerađevina; proizvodnju, preradu i promet mlijeka i mliječnih proizvoda; proizvodnju, preradu i promet duvana i duvanskih prerađevina; proizvodnju piva; proizvodnju i preradu žitarica; proizvodnja, preradu i promet ribe; proizvodnju, sakupljanje i preradu ljekovitog bilja i šumskih plodova.

Na nivou Federacije BiH, također, postoje udruženja proizvođači u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Poljoprivredni proizvođači i trgovci su, uglavnom, organizirani u okviru Privredne komore Federacije BiH. U isto vrijeme se uspostavljaju grupe koje nisu u okviru komore.

U FBiH također postoje Privredne komore na kantonalnom nivou, u okviru kojih su organizirani poljoprivredni proizvođači.

U okviru organa i stručnih tijela Kantonalne privredne komore Tuzla, poljoprivredni proizvođači su organizirani u Udruženje za Poljoprivredu, prehrambenu industriju i vodoprivredu.
Pored Udruženja u okviru privredne komore, postoje i udruženja van komore kako na katonalnom nivou tako i na nivou općina u Tuzlanskom kantonu.

U infrastrukturi podrške razvoju poljoprivrede, značajno je pomenuti i određene organizacije koje pružaju podršku razvoju poljoprivrede, od kojih se mogu pomenuti slijedeći centri, registrovani kao udruženja:

**BosPer sa sjedištem u Tuzli,** koje je, trenutno, podržano od Sida – Švedska agencija za međunarodni razvoj i saradnju, a koje je izraslo iz *Luteranskog Svjetskog Saveza*. Ovo Udruženje djeluje na području cijele BiH, sa fokusom na sjeveroistočnu Bosnu. Pruža podršku u smanjenje siromaštva u ruralnim područjima i zapošljavanje kroz kreiranje preduslova za zasnivanje i održivost poljoprivredne proizvodnje i malog biznisa, te podršku za razvoj i izgradnju kapaciteta institucija u sektoru poljoprivrede i malog biznisa i poboljšanje saradnje i organizaciono jačanje poljoprivrednih proizvođača i njihovih organizacija. Vrši obuku i edukaciju poljoprivrednika u vlastitim proizvodno-edukacionim centrima: Toplice i Modriča i individualnim imanjima koji djeluju pri *d.o.o.Plant* u Tuzli. Projektom na području općine Tuzla, BosPer je pružio podršku poljoprivredncima u održivosti postojećih poljoprivrednih proizvodnji i unaprjeđenju istih kroz formiranje otkupnih stanica za mlijeko, primjenih novih tehnologija u proizvodnji i učešće lokalne zajednice u projektu. Pored toga, implementira i projekt razvoja lokalne zajednice, koji se tiče cjelokupnog života na selu: od izgradnje infrastrukture, zapošljavanja, obrazovanja, opismenjavanja, izgradnje prostora za penzionere, ambulanti, zanatskih radnji neophodnih selu. Ovo udruženje ima značajnije kapacitete za podršku poljoprivrednoj proizvodnji i ruralnom razvoju. Trenutno broji 26 zaposlenih. Intencija Sida-e je da se podrška međunarodne zajednice prenese na ovlasti i odgovornosti lokalnih kapaciteta, zbog čega ovo Udruženje treba posmatrati kao značajan kapacitet i za buduće aktivnosti jačanj ainstitucionalnih kapaciteta na području Kantona.

***AgroPoslovni Centar sa sjedištem u Tuzli*** je uspostavljen od strane NERDA-e, kroz projekt finansirna od EU. Projektom je uspostavljeno pet agro-poslovnih centara koji djeluju kao mreža na cijelom području ekonomske regije SI BiH što je obezbijedilo strateški pristup razvoju malih i srednjih preduzeća u sektoru poljoprivrede. Partnerske organizacije za pet centara su: Udruženje građana "Povratak i održivi opstanak" Bijeljina, Udruženje poljoprivrednika, poljoprivrednih inženjera i tehničara Gračanica, Udruženje građana proizvođača mlijeka i mesa "Farmer" Brka, Opština Bratunac, Općina Odžak.. Ovaj centar nudi prvenstveno

usluge informisanja: pregled ponude repromaterijala i opreme za poljoprivredu, informisanje o novim dostignućima za unaprijeđenje poljoprivrednog biznisa te edukaciju za standardizaciju proizvodnje.

## 1.11. STANJE LEGISLATIVE U SEKTORU POLJOPRIVREDE

Obzirom na kompleksno ustavno uređenje Bosne i Hercegovine, sa decentraliziranom administrativnom strukturom koja se sastoji od dva entiteta, Federacija BiH i Republika Srpska, te Brčko distrikta BiH, i sam zakonodavni okvir je vrlo složen. Istovremeno su se kreirali zakoni na različitim administrativnim nivoima, pored kreiranja krovnog zakonskog okvira na nivou BiH, entiteti i Brčko distrikt BiH su kreirali svoje zakonske okvire. Pored toga, u Federaciji BiH, kantoni su, također, kreirali određene zakonske i podzakonske akte u skladu sa svojim vlastitim potrebama i interesima. Ova složena struktura zakonodavstva odnosi se i na sektor poljoprivrede.

### 1.11.1. Poljoprivredni propisi na nivou BiH

Zakoni na nivou BiH, koji se odnose na sektor poljoprivrede su:

- Zakon o veterinarstvu (SG BiH 34/02);
- Opći Zakon o zadrugama (SG BiH 18/03 i SG BiH 55/06);
- Zakon o zaštiti zdravlja bilja (SG BiH 23/03);
- Zakon o hrani (SG BiH 50/04);
- Zakon o mineralnim đubrivima (SG BiH 46/04);
- Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima (49/04);
- Zakon o flaširanim pitkim vodama (SG BiH 45/04);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka (SG BiH 03/05);
- Zakon o zaštiti novih sorti biljaka (46/04);
- Zakon o nadzoru kvaliteta određenih proizvoda pri uvozu i izvozu (SG BiH 13/03);
- Zakon o vanjskotrgovinskoj politici (SG BiH 7/98 i SG BiH 35/04);
- Zakon o nadzoru nad tržištem (SG BiH 45/04);
- Zakon o carinskoj politici (SG BiH 57/04 i SG BiH 51/06);
- Zakon o zaštiti potrošača (SG BiH 25/06)

Pored niza navedenih zakona koji regulišu okvir za sektor poljoprivrede, trenutno, u Bosni i Hercegovini na državnom nivou ne postoji državni zakon o poljoprivredi koji bi trebao ponuditi takve ciljeve poljoprivredne politike koji će odgovarati potrebama razvoja domaćeg poljoprivrednog sektora. Uz savjetodavnu podršku EU, kompletiran je "Nacrta zakona o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju" kroz rad grupa čije su članove imenovale vlade, a koji je u maju 2007. godine prihvatilo Vijeće ministara BiH i koji je u proceduri usvajanja. Nacrt zakona definira okvir za institucionalne strukture i zakonodavne i administrativne nadležnosti svakog nivoa vlasti, uključujući i predloženo Ministarstvo poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja na nivou BiH. Pri tome, neophodna je i implementacija sistema obaveznog izvještavanja o pripremi legislative kako bi se izbjegla dupliciranja legislative na različitim administrativnim nivoima.
Zakon, također, daje obrise za početni zakonski i institucionalni okvir za poljoprivredu koji je neophodan da bi se ovaj sektor postepeno pripremio za ulazak u evropske integracije.

Od posebnog značaja za buduće definiranje zakonskog okvira na državnom nivou je i pitanje donošenja Zakona o poljoprivrednom zemljištu na državnom nivou. Ova oblast je, trenutno, regulisana zakonima na entitetskom nivou.

U implementaciji postojećeg zakonskog okvira na državnom nivou, poseban problem predstavlja sporost provođenja Zakona o sigurnosti hrane u BiH, koji je donesen još prije tri godine, i neadekvatno funkcionisanje državne Agencije za sigurnost hrane. Propisi o ispravnosti hrane koji su na snazi su zastarjeli, a uspostavljena Agencija za sigurnost hrane je pripremila 11 propisa o ispravnosti hrane, a koji su usklađeni sa onima koji važe u EU te je neophodno poduzeti mjere na ubrzavanju procesa stavljanja na snagu ovih propisa. U tom kontekstu je značajno napomenuti i potrebu donošenja Zakon o označavanju, pakovanju,deklarisanju i reklamiranju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Poseban problem za poljoprivrednike, u odnosu na poljoprivrednu legislativu, vezan je za odredbe Zakona o carinskim tarifama. Donošenjem Zakona o carinskoj tarifi BiH (Sl. glasnik BiH br. 1/98) i Odluke o usaglašavanju i utvrđivanju carinske tarife BiH (Sl. glasnik BiH br. 58/04) prestali su važiti svi ranije donijeti zakoni o ovoj tarifi. U vezi sa ovim Zakonom, osnovni zahtjevi poljoprivrednika vezani su za potrebu izmjena njegovih odredbi, u pravcu izmjena carinskih tarifa za uvoz opreme i repromaterijala za poljoprivredu, čime bi se stimulisala domaća poljoprivredna proizvodnja i zapošljavanje u ovom sektoru.

Pored zakona, značajno je napomenuti i Odluke koje su usvojene na državnom nivou, a koje utječu na oblikovanje cjelokupnog okvira za poljoprivredu u BiH, a to su:

- Odluka o harmoniziranim registrima poljoprivrednih gazdinstava i klijenata u BiH;
- Odluka o koordinaciji i harmonizaciji strategija, programa i mjera ruralnog razvoja u BiH;
- Odluku o uspostavljanju harmoniziranog i integriranog poljoprivrednog informacionog sistema u BiH;
- Odluku o harmonizaciji platnih sistema podrške u sektoru poljoprivrede, prehrane i ruralnog razvoja u BiH.

### 1.11.2. Poljoprivredni propisi na nivou Federacije BiH

Zakoni doneseni na nivou entiteta Federacije BiH, koji se odnose na sektor poljoprivrede su:

- Zakon o poljoprivrednom zemljištu (SN FBiH 2/98);
- Zakon o lijekovima koji se upotrebljavaju u veterinarstvu (SN FBiH 15/98);
- Zakon o vodama (SN FBiH 70/06);
- Zakon o mjerama za unapređenje stočarstva (SN FBiH 23/98);
- Zakon o priznavanju i zaštiti sorti poljoprivrednog i šumskog bilja (SN FBiH 31/00);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja (SN FBiH 55/01);
- Zakon o duhanu (SN FBiH 45/02 i 42/04);
- Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN FBiH 28/04);
- Zakon o šumarstvu (SN FBiH 20/02 i 29/03 i 37/04);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu šumskih i hortikulturnih vrsta drveća i grmlja (SN FBiH 71/05);
- Zakon o trgovini (SN FBiH 64/04);
- Zakon o inspekcijama (SN FBiH 69/05);
- Zakon o slatkovodnom ribarstvu (SN FBiH 64/05);
- Zakon o lovstvu (SN FBiH 4/06);
- Zakon o veterinarstvu (SN FBiH 46/00);
- Zakon o koncesijama (SN FBiH 40/02 i 61/06)
- Zakon o poljoprivredi (usvojen 10.12.2007. godine).

Zakon o poljoprivredi FBiH, pored mjera poljoprivredne politike (tržišno-cjenovne, strukturne, zemljišne i mjera novčanih podrški), po prvi put reguliše i pojam poljoprivrednog gazdinstva. Ovaj Zakon definiše i intervencije države na domaćem tržištu u stabilizaciji tržišta poljoprivrednih proizvoda. To podrazumijeva da država otkupi ili nađe načina da se otkupi višak proizvoda u periodima velike ponude, a u vrijeme slabe ponude i nestašica da djeluje iz robnih rezervi kako ne bi došlo do ozbiljnijih poremećaja cijena, što predstavlja veoma značajnu odredbu.

Pitanje od posebnog značaja je i donošenje novog Zakona o poljoprivrednom zemljištu, jer trenutni Zakon ne omogućava, na odgovarajući način, efikasnu zaštitu, uređenje, korištenje i nadzor nad poljoprivrednim zemljištem. Na nivou Federacije BiH, pripremljen je Nacrtu zakona o poljoprivrednom zemljištu. Nacrt sadrži deset poglavlja: opšte odredbe, evidenciju, zaštitu, namjenu i naknade, korištenje, uređenje, raspolaganje i nadzor nad poljoprivrednim zemljištem, te kaznene i prijelazne i završne odredbe. Nacrtom Zakona se predviđa da jedinice lokalne samouprave ubuduće imaju važnu ulogu u zaštiti poljoprivrednog zemljišta, jer će 60 % sredstava pripadati općinskim budžetima (20 % federalnom budžetu i 20 % kantonalnim budžetima). Uslove korištenja prikupljenih sredstava propisat će Federalni ministar za poljoprivredu, a koristiće se najviše za programe zaštite i uređenja poljoprivrednog zemljišta. Od ovog Zakona privrednici i državne institucije očekuju kvalitetnije raspolaganje i upravljanje poljoprivrednim zemljištem, kako bi se smanjio odliv deviznih sredstava na uvoz hrane.

### 1.11.3. Poljoprivredni propisi u Tuzlanskom kantonu

Svaki kanton ima svoje specifične potrebe za razvoj poljoprivrede i te potrebe može ugrađivati i u svoja zakonska rješenja. Na ovaj način se mogu nadgradnjom zakona na kantonalnom nivou ostvariti mogućnosti kreiranja pozitivnog zakonskog okvira za podsticanje poljoprivredne proizvodnje i iskorištavanje svojih razvojnih mogućnosti.

Pored navedenih propisa na nivou BiH i nivou entiteta, Federacije BiH, u Tuzlanskom kantonu doneseni su i neki specifični zakonski i podzakonski akti, koji se odnose na sektor poljoprivrede, kao što je:

- Zakon o poljoprivrednom zemljištu (SN TK 11/2000);
- Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN TK 5/07 i 12/07);
- Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN TK 7/07 i 13/07).

Na osnovu Zakona o novčanom podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, donijeta je Odluka o utvrđivanju kriterija o utrošku sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, prema kojoj se definiraju kriteriji po kojima fizička i pravna lica mogu ostvariti pravo na novčanu podršku u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Za ovu svrhu, Budžetom Tuzlanskog kantona za 2008. godinu, planirana su sredstva u visini od 10.110.000,00 KM. Sredstva će se utrošiti u oblastima:

a) biljna proizvodnja;
b) animalna proizvodnja;
c) kapitalne investicije u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji;
d) regresiranje kamata za kredite za otkup viškova biljnih i animalnih poljoprivrednih proizvoda proizvedenih na području Kantona i investicijske kredite u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji;
e) podrška stručnim institucijama;
f) participacija u realizaciji projekata novih tehnologija od interesa za primarnu poljoprivrednu proizvodnju;
g) rezerve.

U odnosu na implementaciju ovog Zakona, neophodno je razviti i adekvatne mehanizme za monitoring i praćenje učinaka ovih poticaja u razvoju primarne poljoprivrede, kako bi se ostvarili sto kvalitetniji razvojni efekti.

Na nivou Tuzlanskog kantona, također, uočen je problem koji se odnosi na neadekvatnost Zakona o poljoprivrednom zemljištu, te je neophodno planirati buduće izmjene ovog Zakona u pravcu usaglašavanja sa donošenjem novog Zakona o poljoprivrednom zemljištu na nivou Federacije BiH, kako bi se omogućio i kvalitetniji nadzor, upravljanje i korištenje poljoprivrednog zemljišta na području ovog Kantona. Potrebno je i pokrenuti projekat razraničenja poljoprivrednog i šumskog zemljišta.

### 1.11.4. Buduće potrebe usklađivanja sa EU legislativom za poljoprivredu

EU legislativa poljoprivrednog sektora je posebno složena i obimna (40% od ukupnog EU acquis communautaire). Veliki dio odgovarajućih poslova harmonizacije će zahtijevati specijalizirano ministarstvo na državnom nivou za koordinaciju poslova harmonizacije legislative u ovom sektoru i zadovoljavanje uslova EU i WTO.

BiH u oblasti poljoprivrede u procesu evropskih integracija mora ispoštovati 151 uredbu i 190 direktiva, kao i 85 uredbi i direktiva za sigurnost hrane. Obzirom na unutrašnju raznolikost administrativnog uređenja Bosne i Hercegovine, što je dovelo i do unutrašnjih razlika u legislativi na pojedinim nivoima, neophodno je u narednom periodu poduzeti mjere za harmonizaciju legislative između različitih unutrašnjih nivoa u BiH te na izgradnji legislative za ovaj sektor na nivou države. Ovo je posebno značajno i s aspekta budućeg usklađivanja legislative sa zahtjevima Evropske unije u procesu integriranja sa EU.

Imajući u vidu činjenicu da je poljoprivredna legislativa EU vrlo kompleksna, potrebno je naglasiti da se radi o vrlo složenom i obimnom procesu prilagođavanja procedurama i standardima EU za ovaj sektor. Reformu

poljoprivredne legislative u BiH, u velikoj mjeri usporava i nepostojanje adekvatnog institucionalnog okvira na nivou države, odnosno resornog državnog ministarstva, koje bi izrađivalo državne zakone i prateće akte za sektor poljoprivrede i preuzelo odngovornost za proces reforme i harmonizacije sa EU legislativom.

Neophodno je u Bosni i Hercegovini inicirati dogradnju postojećih i donošenje novih zakona i drugih propisa na državnom nivou koji se odnose na poljoprivredu, kao što su npr: Zakon o organskoj poljoprivredi, Zakon o pčelarstvu, Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o poticajima u poljoprivredi, Zakon o poljoprivrednoj inspekciji i niz drugih zakonskih i podzakonskih akata.

BiH će ukinuti carine na 50 odsto artikala iz EU stupanjem na snagu privremenog trgovačkog sporazuma između BiH i Brisela, kao dijela Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). BiH će, kako je dogovoreno, početkom 2009. ukinuti uvozne dažbine za dodatnih 34 odsto proizvoda iz EU, dok će tek 10 odsto artikala, među kojima su meso i mlijeko, biti zaštićeni sve do ulaska BiH u EU. Stoga, istovremeno sa reformom zakonskog okvira za poljoprivredu, neophodno je voditi računa o obezbjeđenju uslova za postizanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na tržištu EU. Ukidanje carina će sniziti troškove na uvozne repromaterijale i djelovati na smirivanje cijena na domaćem tržištu, ali je za ulazak na tržište EU potrebno postići konkurentnost domaćih poljoprivrednih proizvoda.

### 1.11.4.1. Relevantne EU uredbe

Uredbe predstavljaju akte čije je objavljivanje obavezno. Najvažnije EU uredbe koje se odnose na sektor poljoprivrede su:

| EU propis | Kratak opis |
|---|---|
| Uredba Komisije Evropske zajednice, br. 883/2006, od 21. juna 2006. godine | Ovom Uredbom se propisuju detaljna pravila za primjenu Uredbe Vijeća (EZ) br. 1290/2005, u vezi vođenja računovodstvene evidencije od strane platnih agencija, izjava o rashodima i prihodima i uvjetima za naknadu rashoda u okviru fondova:<br>- Evropski poljoprivredni garancijski fond (EAGF) i<br>- Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD). |
| Uredba Komisije Evropske zajednice, br. 885/2006, od 21. juna 2006. godine | Ovom Uredbom se propisuju detaljna pravila za primjenu Uredbe Vijeća (EZ) br. 1290/2005, u pogledu akreditacije platnih agencija i drugih organa i potvrđivanja obračuna fondova EAGF i EAFRD. |
| Uredba Vijeća Evropske zajednice, br. 1290/2005 od 21. juna 2005. godine | Ova Uredba se odnosi na finansiranje zajedničke poljoprivredne politike, a definiše formiranje dva poljoprivredna fonda:<br>- Evropski poljoprivredni garancijski fond (EAGF), koji se koristi za finansiranje tržišnih mjera i<br>- Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD), za finansiranje programa ruralnog razvoja. |
| Uredba Vijeća Evropske zajednice, br. 1698/2005, od 20. septembra 2005. godine | Ova Uredba se odnosi na podršku za ruralni razvoj iz Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD). Za osiguranje održivog razvoja ruralnih područja, podrška se treba usmjeriti na ograničen broj temeljnih ciljeva na nivou zajednice koji se odnose na poljoprivrednu i ekonomsku konkurentnost, upravljanje zemljištem i zaštitu okoliša, kvalitet života i diverzifikaciju djelatnosti na tim područjima, uz uvažavanje raznolikosti odnosa koji se protežu od udaljenih geografsko ugroženih i razvojno zaostalih ruralnih područja pa do prigradskih ruralnih područja koja su pod narastajućim pritiskom urbanih centara. |

#### 1.11.4.2. Relevantne EU direktive

*Europske direktive* zamjenjuju nacionalnu regulativu i postavljaju nova pravila za one koji distribuiraju proizvode u Europu. One omogućavaju lakšu provjeru o sigurnosti proizvoda za upotrebu, postavljanjem temeljnih zahtjeva radi zaštite zdravlja i sigurnosti potrošača. Kad proizvod zadovoljava Direktivu to se na proizvodu mora označiti CE znakom. Primjena standarda i zakonske regulative na području osiguranja kvaliteta, zatim obezbijeđivanja zdravstveno sigurne hrane za potrošače i zaštite okoline, preduslovi su za uspostavljanja totalnog sistema kvaliteta. Međunarodni sistem upravljanja kvalitetom ISO 9001 kompatibilan je sa sistemom upravljanja okolinom ISO 14001 i međunarodnim sistemom OHSAS 18001 (*Occupational Health and Safety Assessment Series*) a zajedničku primjenu tih srodnih poslovnih sistema objedinjuje pojam "SHE" - sigurnost, zdravlje, okolina.

Kvalitet je jedan od glavnih uslova da se određeni proizvodi izvoze u zemlje EU. Prije nego što proizvod plasira na tržište, proizvođač mora provesti postupak *ocjenjivanja usklađenosti* sa odgovarajućim važećim tehničkim propisima iz područja sigurnosti. Sve države koje žele da svoje proizvode izvoze unutar jedinstvenog europskog tržišta moraju se prilagoditi novim zahtjevima koje njihovi proizvodi moraju zadovoljiti te će i Bosna i Hercegovina u procesu integriranja, također, morati preuzeti tenhičke propise koji se odnose na poljoprivredne proizvode.

## 1.12. STANJE AGRARNE POLITIKE U TUZLANSKOM KANTONU

### 1.12.1. Uvodne napomene

Država ima obavezu da na određeni način brine o svojoj poljoprivredi. Razlozi za to su brojni i višeslojni. Proističu iz same prirode ove djelatnosti. Ona, prije svega, obezbijeđuje prehrambenu sigurnost stanovništva. Pored toga, poljoprivreda ima i brojne specifičnosti, koje nalažu takav odnos. Radi se o primarnoj djelatnosti, koja se najvećim dijelom odvija na otvorenom prostoru. Osnovni proizvodni faktor čini joj poljoprivredno zemljište, o kome se mora voditi izuzetna briga i u agrarnoj i zemljišnoj politici. Prirodni uslovi, posebno reljef, klimatske prilike, kao i hidrografija, igraju ogromnu i često presudu ulogu u tokovima ove proizvodnje. Primarna poljoprivredna proizvodnja je osnovni izvor sirovina za brojne preradne kapacitete. Uz to, za razliku od mineralnih sirovina, taj izvor sirovina je obnovljiv.

Aktivnost države u oblasti poljoprivrede djeluju u više pravaca: ona uređuje privredni sistem u kome funkcionira privreda pa i sama poljoprivreda; također, zakonskim i drugim propisima djeluje na korištenje prirodnih resursa u ovoj oblasti, kao i na proizvodnu strukturu. Ona utvrđuje i sprovodi agrarnu politiku, poduzimajući konkretne mjere za njeno ostvarivanje u datom vremenskom periodu. Kakve će rezultate dati usvojena agrarna politika zavisi od njene adekvatnosti postojećim uslovima, kao i od instrumenata (mjera i aktivnosti) koji je prate. U svakom slučaju, takva politika mora da postoji, a mijenja se prema datim okolnostima, vodeći računa da uvijek da što bolje rezultate.

Poljoprivreda u Bosni i Hercegovini, također, ima značajnu ulogu u njenom razvoju i ostvarivanju njenog društvenog proizvoda. Naravno, po pojedinim djelovima teritorije (regionima), ta uloga je različita. To isto važi i za Federaciju Bosne i Hercegovine, kao posebnog entitita. Svaki od njenih 10 kantona ima određenih specifičnosti, prednosti i slabosti za ostvarivanje rezultata u samoj primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. To nameće i odgovarajuće prilagođavanje u politici i mjerama koje je prate.

Poljoprivreda je i u Federaciji Bosne i Hercegovine pretrpjela krupne posljedice dešavanja u posljednjoj deceniji prošlog vijeka, kao i promjene u obimu i strukturi same proizvodnje. Nastupila je i promjena vlasničke strukture, do koje je došlo u procesima tranzicije, kao i do mijenjana strukture subjekata u oblasti poljoprivredne proizvodnje. To se naravno odražava na stanje i efekte u ovom sektoru privređivanja.

Radi suzbijanja spontanosti u razvoju poljoprivrede, u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na nivou njenih kantona, primjenjuje se određeni sistem regulacije, poticaja i zaštite. To postepeno doprinosi ostvarivanju postavljenih razvojnih ciljeva, prije svega jačanju primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije.

### 1.12.2. Koncept i ciljevi agrarne politike

Koncept agrarne politike uspostavlja se prema datim okolnostima i uslovima u određenom vremenskom periodu. Po pravilu se zasniva na odgovarajućim dokumentima trajnijeg karaktera, kao što su zakonski i drugi

propisi, zatim odgovarajuće razvojne strategije, prostorni i drugi razvojni planovi i drugo. Ona je dio ekonomske politike zemlje i odnosi se na poljoprivredu – agrar i ruralni razvoj. Vezana je za njene ciljeve, subjekte i mjere koje se poduzimaju da bi se dati ciljevi ostvarili. Ona je usmjerena na unaprijeđivanje poljoprivredne djelatnosti, postizanje većih rezultata, doprinos ukupnom razvoju (sirovine za prerađivačku industriju, standard uposlenika u ovoj djelatnosti i njihovih porodica, doprinos ruralnom razvoju u cjelini, poboljšanju stanja u platnom bilansu...). Nesporno je da su prioriteti koji se od ove politike očekuju: *da se u što većoj mjeri obezbijedi zadovoljavajuća ponuda kvalitetnim proizvodima iz domaće proizvodnje, da se proizvođačima omogući pristojan dohodak od kojeg mogu da unapređuju djelatnost i da zadovolje odgovarajuće zahtijeve životnog standarda, zatim da se očuva okoliša, potpomogne razvoj ruralnih područja, ne samo putem poljoprivrede, nego i diverzivikacijom ekonomskih aktivnosti, da se podiže konkurentnost i u mogućoj mjeri povećaju izvozni efekti. Naravno za zemlje koje teže pristupanju Europskoj uniji (EU) i Svijetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), gdje spada i BiH, potezi i u oblasti agrarne politike treba da idu u susret zahtijevima i standardima ovih moćnih organizacionih struktura.*

U odgovarajućim dokumentima, kako Federacije, tako i kantona, među kojima i Tuzlanskog kantona, postavljaju se globalni i detaljniji, kratkoročni i dugoročniji ciljevi pred sektor poljoprivrede. Svakako, da se ovi ciljevi agrarne politike nižih jedinica – kantona, općina, u osnovi, poklapaju sa takvim ciljevima na nivou Federacije BiH.

Kada je riječ o nivou Federacije, ciljevi ararne politike opredijeljeni su u više dokumentata, koji se međusobno poklapaju, a samo u nijansama razlikuju (zavisno od stepna razrade). Tako, prema **Zakonu o poljoprivredi**[51] ovog entiteta, ciljevi agrarne politike su:

- povećanje samodovoljosti domaćim poljoprivrednim proizvodima uz stvaranje uslova da se potrošačima obezbijedi zahtijevana ponuda, kako po obimu, tako i u pogledu kvaliteta, naročito zdravstveno ispravne hrane, i po prihvatljivim cijenama;
- povećanje i unaprijeđenje poljoprivredne proizvodnje i izvoza s ciljem jačanja konkurentnosti na domaćem i stranom tržištu;
- osiguranje stabilnog poljoprivrednog dohotka i omougćavanje adekvatnog životnog standarda poljoprivrednim proizvođačima;
- tehničko-tehnološko unaprijeđenje sektora poljoprivrede;
- osiguranje harmonizacije i integracije sektora poljoprivrede u EU i globalno tržište;
- racionalno korištenje i očuvanje prirodnih resursa, zaštita okoline i unaprijeđivanje integralne i organske poljoprivede;
- razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicioonalnih ruralnih vrijednosti, i
- iznalaženje povoljnih uslova za rješavanje radno-pravnog statusa poljoprivrednih proizvođača.

*Očigledno je da ovako postavljeni ciljevi, mogu da važe za sve zemlje koje su uključene u sporazum CEFTA 2006. Jer, sve one imaju slabo razvijen, odnosno u prethodnim godinama dosta unazađen sektor poljoprivrede, i imaju potrebu da ga ojačaju i u tome vide izvijesnu razvojnu šansu. U realizaciji ciljeva, prilagođavaju se mjere datim specifičnostima, kako u samoj zemlji, tako i u okviru njenih pojedinih dijelova.*

Zakon o poljoprivredi predstavlja osnovu za utvrđivanje: institucionalnih struktura, nadležnosti, odgovornosti, propisa, koordinacije, prava i obaveza, te sprovođenja mjera na svim nivoima vlasti u Federaciji, vezanih za ovu oblast; okvira i mehanizama za jačanje konkurentnosti i kvaliteta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te okvira i mehanizama neophodnih za pridruživanje EU i obaveza iz međunarodnih sporazuma koji se odnose na poljoprivredu, preradu i ruralni razvoj.

Zakon, uz ostalo, regulira i:

- donošenje i sadržaj Srednjeročne Strategije razvoja poljoprivrednog sektora[52];
- mjere poljoprivredne politike, kojima se ostvaruju ciljevi te politike, i odnose se na četiri nivoa: državnom, federanom, kantonalnom i općinskom. *Prema raspoloživim informacijama, na državnom nivou, za sada, ne postoji jejdinstven sitem uređenja, vođenja i sprovođenja agrarne politike. To je svakako jedan od većih institucionalnih problema u ovom sektoru u BiH, i ukoliko se ne otkloni, predstavljaće ozbiljnu prepreku na putu pristupanja BiH EU.* Ove mjere se dijele na mjere:
    a) **tržišno-cijenovne politike,** koje obuhvataju**:** propisane cjene, intervencije na domaćem tržištu, poticaj ponude i tražnje i trgovinske mjere;
    b) **strukturne politike,** koje podrazumijevaju podršku: područjima sa težim uslovima privređivanja u poljoprivredi, razvoju poljoprivrede koja ne narušava životnu sredinu i štiti biološku raznovrsnost, investicijama u poljoprivredna gazdinstva, stručnom osposobljavanju za rad u poljoprivredi, jačanju polne i starosne strukture poljoprivrednika,

[51] Narodne novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 88/2007.

[52] Takav dokument postoji pod nazivom „Srednjeročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010) - www.fmvs.gov.ba

razvoju poljoprivrede u Federaciji i određenim poljoprivrednim granama u pojedinim agroekološkim regijama, dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima, organiziranju poljoprivrednika (zadruge, udruženja i sl.), dohotku nekomercijalnim poljopivrednim gazdinstvima, odnosno poljoprivrednicima, i drugim mjerama za unaprijeđenje proizvodnje i zaštitu usjeva;

c) **zemljišne politike,** koja se odnosi na: koncesije, zakup i prodaju zemljišta u državnoj svojini, unaprijeđenje gazdovanja poljoprivrednim zemljištem – ukrupnjavanje parcela, obezbijeđivanje saobraćajnica, mjere uređenja zamljišta, zaštita poljoprivrednog zemljišta od štetnih dejstava, računajući i eroziju, prilagođavanje korišćenja uslovima terena, uspostavljanje sistema kontrole plodnosti, utvrđivanje i donošenje programa uređenja poljoprivrednog zemljišta – komasacija, odvodnjavanje, navodnjavanje, praćenje stanja na i u zemljištu, i dr.; te

d) **mjere novčanih podrški u poljoprivredi** usmjerne su na razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj. Ove mjere su brojne, i o njima će biti riječi u narednom dijelu teksta.

- Korisnike–klijente,odnosno, pravna i fizička lica sa sjedištem u FBiH upisana u odgovarajuće registre (poljoprivrednih gazdinstava i klijenata) i uz ispunjavanje ostalih uslova prema Zakonu o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji;
- porodično poljoprivredno gazdinstvo, kao osnovni oblik organizovanja u poljoprivredi, i može biti: komercijalno i nekomercijalno porodično poljoprivredno gazdinstvo, što zavisi od njihove ekonomske snage (ko je upisano u registar poljoprivrednih gazdinstava ima pravo na novčanu podršku);
- poljoprivrednika, kao fizičko lice koje se na gazdinstvu bavi biljnom i stočarskom proizvodnjom, nezavisno od stepena specijalizacije proizvodnje na svom gazdinstvu;
- institucionalnu podršku, djelovanjem organa uprave na federalnom, kontonalnom i općinskom nivou: uloga ministarstava za poljoprivredu, savjetodavnih službi, uzgojno selekcijski rad, zaštita bilja, veterinarska služba, i dr.; mjesto: agronomske komore, Vijeća za istraživanje u poljoprivredi i u ruralnom području, Federanog vijeća za poljoprivredu i ruralna područja, poljoprivrednog informativnog centra;
- vođenje odgovarajućih registara, evidencija i osnova: 9 registara[53] , tri evidencije[54] i jednu osnovu – pedološke osnove zemljišta (*otovo da i nije potrebno naglašavati značaj ovih dokumenata, jer se time uvodi neophodan red u ovoj oblasti i obezbijeđuju dragocijene informacije od značaja za uspostavljanje i vođenje što prikladnije agrarne politike u zemlji, u ovom slučaju entitetu FBiH);*
- obavezu izrade „zelenog izvještaja“, kao godišnjeg dokumenta, koji sadrži stanje poljoprivrede u prethodnoj godini (dostavlja se Vladi na utvrđivanje, a zatim Parlamentu na usvajanje);
- te, naravno, upravni i inspekcijski nadzor, kao i kaznene odredbe, koje su svojstvene svakom zakonu.

Svi navedeni aspekti i rješenja iz Zakona[55], značajni su za kreiranje i sprovođenje agrarne politike.

U dokumentu **Srednjeročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora Federacije Bosne i Hercegovine (2006-2010)[56]** sadržani su, pored ostalog, i ciljevi razvoja poljoprivrede u periodu od pet godina. Glavni ciljevi Strategije su:

- stvaranje održivog poljoprivrednog sektora sa većom i efikasnijom proizvodnjom hrane koja će imati konkurentnost na domaćem i spoljnom tržištu;
- poboljšanje spoljnotrgovinskog bilansa hrane i zajedno sa sektorom prerade davanje doprinosa rastu BDP i BDV nacionalne ekonomije;
- stvarenje radnih mijesta za što veći broj nezaposlenih stanovnika,
- priprema sektora za ulazak u WTO i integrisanje u EU;
- stvaranje općeg ambijenta uz održive uslove življenja za povratak ljudi na selo, i
- čuvanje životne sredine od štetnih efekata poljopivredne i drugih proizvodnji.

Naravno, svaki od ovih ciljeva može biti ravijen na više podciljeva ili ciljeva nižeg reda, kao što se to u ovom dokumentu i čini, u poglavlju „Ciljevi poljoprivredne politike“, gdje se kao ciljevi navode: nastavak obnove ovog sektora; privođenje poljoprivrednog zemljišta namjeni, koje je zbog raznih okolnosti izgubilo tu namjenu; pospješivanje povratka lica domicilninim sredinama; uspostavljanje održivog razvoja poljoprivrede i

[53] Registar poljoprivrednih gazdinstava, Registar klijenata, Registar privatnih poljoprivrdnih savjetodavnih službi, Registar trajnih nasada (voćnjaci, vinogradi i dr.), Registar proizvođača sjemena i sadnog materijala, Registar proizvođača duvana, Registar proizvođača životinja, Registrar proizvođača integralne proizvodnje, Registar proizvoođača organske proizvodnje.
[54] Evidencija o podsticajnim sredstvima u poljoprivredi, Evidencija upotrebe poljoprivrednog zemljišta, i Evidencija područja sa težim uvjetima proizvodnje u poljoprivredi.
[55] Postoji informacija da je u toku „dogradnja“ ili osavremenjavanje ovog zakona.
[56] www.fmpsv.gov.ba

prehrambene industrije; jačanje svih subjekata u oblasti poljoprivrede i veće povezivanje sa prehrambenom industrijom; institucionalizacija porodičnih poljoprivrednih gazdinstava; razvijanje tržišta zemljišta i zakupa; racionalizovanje korišćenja poljoprivrednog zemljišta; dovoljnost prehrambenih proizvoda na tržištu zahtijevanog kvaliteta i po prihvatljivim cijenama; unaprijeđenje zdravlja biljaka i životinja; razvijanje i unaprijeđivanje ispitnih laboratorija; unaprijeđivanje sistema upravljanja kvalitetom; jačanje i unaprijeđenje ruralnog razvoja; povećanje konkurentnosti domaćih proizvoda; priprema za uključenje u WTO i EU; poboljšanje platnog bilansa putem podrške izvozu određenih proizvoda; očuvanje i racionalno korištenje svih raspoloživih resursa na principima održivog razvoja, i drugo.
*Njihovim sprovođenjem, u narednom periodu bi se došlo do „održivog i konkurentnog poljoprivrednog i prehrambenog sektora", što se može okaraktkerisati i globalnim ciljem koji treba ostvarivati u ovom sektoru. Sve će to na adekvatan način biti razrađeno i ugrađeno i u novi dokument „Strategija razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu".*

### 1.12.3. Budžet za poljoprivredu i analiza poticaja

Ciljevi agrara se ostvaruju aktivnostima subjekata koji direktno rade u sektoru poljoprivrede, ali uz aktivne mjere koje se sa nivoa države (i drugih nivoa) poduzimaju u tom pravcu. To se postiže različitim oblicima usmjeravanja određenog iznosa novčanih sredstava, primjenjujući različite načine, da do njih dođu zainteresirani subjekti i koriste ih za najmjene koje se podržavaju agrarnom politikom (proizvodnja, investicije, stručne službe, zaštita....).

Kao što je naprijed pomenuto, podrška se obezbijeđuje sredstvima koja se namjenski i godišnje izdvajaju iz budžeta, onog nivoa sa koga se podsticaj vrši (federalni, kantonalni, općinski). Ta sredstva za stanje, u kojem se nalazi poljoprivreda Bosne i Hercegovine, time i Federacije, nisu dovoljna, ali se izdvajaju i usmjeravaju redovno počev od 1997. godine.
*Ova sredstva se postepeno povećavajum (u 2007. visok rast), a podsticaji daju izvjesne rezultate u jačanju nosilaca u ovom sektoru – poljoprivrednih proizvođača i povaćavanju obima proizvodnje.* Naravno, i ovi podsticaji su trpjeli izvjesnu transformaciju (proširivanje, sažimanje, koordinacija nivoa podsticaja, i dr.), dakle određenu evoluciju.

Na nivou Federacije, poticaji budžetskim sredstvima[57] su otpočeli tek 1997. godine, i to samo za dvije namjene: poticaj za proizvodnju mlijeka i duvana. To je trajalo u periodu od 1997. do 2001. godine. U ove namjene prosječno je usmjeravano 5,6 miliona KM godišnje, što se odrazilo i na povećanje njihove proizvodnje.

#### *1.12.3.1. Poticaji na federalnom nivou*

*/ Zakonska i druga regulativa poticaja*

Donošenjem Zakona o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji[58], regulisano je pitanje novčane podrške ovoj proizvodnji na nivou Federacije BiH, podrazumjevajući izvore tih sredstava, njihovu visinu, uslove korištenja i same korisnike.

Podrškom treba da se ostvaruju ciljevi u sektoru poljoprivrede, koji su utvrđeni u Strategiji, Zakonu o poljoprivredi, ali se na svojstven nači ponavljaju i u ovom Zakonu. *Visina sredstava za ove namjene, zakonski je utvrđena na najmanje 3% godišnjeg obima Budžeta Federacije BiH, što važi i za moguće rebalanse samog budžeta u toku godine. Ovo je veoma značajna zakonska odredba, koja ima postojanost i garantuje stabilnost.*

Odredbama tog zakona, utvrđeni su kriterijumi za raspodjelu ovih sredstava na kantone, *uz uslov da i sami kantoni sredstvima iz svog budžeta učestvuju u podršci ovoj proizvodnji. To je, također, rješenje vrijedno pažnje. Ono proširuje obim poticaja i povećava odgovornost za ostvarivanje utvrđene politike, na nivou kantona. Bitna je odgovarajuća koordinacija u politici, te poduzete mjere i aktivnosti, kako bi se otklonili nesporazumi i obezbijedili što povoljniji efiekti.*

Na novčanu podršku imaju pravo pravna i fizička lica, pod propisanim uslovima: da su registrirani za obavljanje poljoprivredne proizvodnje na teritoriji Federacije i da na toj teritoriji imaju prebivalište ili sjedište, da proizvode za tržište ili pružaju usluge na tržištu, te da ispunjavaju druge propisane obaveze, npr. pravna lica obaveze iz procesa privatizacije. Podrška se ostvaruje na osnovu podnesenog zahtjeva kantonalnom ministarstvu poljoprivrede, ali preko nadležnih općinskih službi. Kantonalno ministarstvo je dužno da vodi evidenciju korisnika novčane podrške.

[57] Prema Srednjoročnoj Strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010), u prvoj fazi podsticaji su usmjeravani rekonstrukciji farmi, nabavci mehanizacije, obezbjeđivanju repromaterijala za biljnu proizvodnju. Tada su podsticaji obezbjeđivani iz donacija, za projekte kreditima pod povoljnim uslovima.
[58] Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 28/2004.

*Inače, ova podrška je namijenjena, poticaju razvoja u biljnoj i stočarskoj proizvodnji, subvencioniranju kamate za investicione kredite u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, participiranju u projektima novih tehnologija, zasnivanju organske proizvonje i pčelarstva*. Tako se ova sredstva koriste za:

- biljnu proizvodnju, u okviru koje se podstiče: **merkantilna proizvodnja** žitarica (strne žitarice i kukuruz), **industrijskog bilja** (soja, uljana repica, suncokret), krmnog bilja (nova sjetva), **povrća** (krompir i ostalo povrće za preradu) i **duhana**; **sjemenska proizvodnja** (strne žitarice, kukuruz, kormpir, grah, luk, krmno bilje, soja, uljana repica i suncokret); **sadni materijal** i **višegodišnji zasadi**;
- animalnu proizvodnju, koja obuhvata poticaje za: mlijeko (kravlje, ovčije, kozije), utovljenu junad, utovljene svinje, mliječne krave (u sistemu uzgojno-selekcijskog rada), uzgoj ženske teladi, rasplodne ovce i koze (u sistemu uzgojno-selekcijskog rada), rasplodne konje, pčelinje košnice, proizvodnju pilenki, proizvodnju pčelinjih matica i riblje mlađi;
- ekološku proizvodnja, gdje se predviđa podsticaj savjetodavnoj službi i službi za certifikaciju;
- kapitalna ulaganja, poticajem ulaganja u nove zasade (voćnjaka, vinograda, malina, kupina), sitema za navođenje, objekata u stočarstvu;
- regresiranje kamata na kredite u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji;
- podršku stručnim institucijama, za poslove, kao što su: uzgojno-selekcijski rad u stočarstvu, zaštita bilja, introdukcija u sjemeranstvu i centralna savjetodavna služba;
- podrška uvođenju novih tehnologija u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, putem: organiziranja stručnih skupova, izdavanja stručnih publikacija, edukacije poljoprivrednih proizvođača i njihovim udruženjima (asocijacijama).

*Uočava se značajna širina namjena podrške, ali je nesporno da su sve one veoma bitne za poljoprivredu. To je zakonsko (sistemsko rješenje), koje se svake godine konkretizira posebnim podzakonskim aktima.*

Za svaku budžetsku godinu, Vlada donosi **posebnu odluku[59],** kojom se, praktično razrađuje politika poticaja u toj godini (namjene koje se podstiču, visina poticaja, kriterijumi i način ostvarivanja).
Tako se Odlukom o usvajanju Programa utroška sredstava sa kriterijima raspodjele sredstava „Podsticaj za poljoprivredu“ utvrđenih Budžetom Federacije Bosne i Herecegovine za 2007. godinu[60], podrobnije preciziraju svi bitni elementi od značaja za podsticaje u toj godini. Programom je utvrđen ukupan iznos sredstava za ovu namjenu u visini od 37 miliona i 650 hiljada KM. Na podršku biljnoj i stočarskoj proizvodnji odnosilo se oko tri četvrtine (74,2%) ukupnih sredstava za poticaj. Po posebnom planu raspodjele na kantone, koji se daje uz Odluku, izvšena je raspodjela na biljnu i stočarsku proizvodnju, tako da su sredstva za TK iznosila 7.062.251 KM ili 25,26% ukupnih sredstava namjenjenih ovom dijelu poticaja.
*Radi prevazilaženja problema paralelizma u poticajima (federalni nivo, kantonalni), u 2007. godini je usaglašeno ono što će se poticati iz Budžeta Federacije BiH, dok je ostavljena mogućnost da se druga proizvodnja potiče sredstvima budžeta kantona. Također, u 2007. godini se uvodi podrška ruralnom razvoju. To je bitno, kako bi se izbjeglo dupliranje podrške za neke namjene i/ili korisnike, odnosno kako bi podršku mogli da koriste i oni subjekti poljoprivredne proizvodnje, koji ne ispunjavaju kriterijume po federalnim propisima za podršku.*

U oblasti **biljne proizvodnje** poticaji su dati prema Zakonu, a korisnik je u obavezi da proizvede, odnosno zasije ili zasadi predviđenu minimalnu količinu, odnosno površinu. Tako se za proizvodnju merkantilne pšenice ili raži, ostvaruje poticaj za najmanje 3 tone proizvedene i ovlašćenom otkupljivaču prodate pšenice ili raži; za sjemensku pšenicu poticaj ostvaruju registrovani proizvođači ako zasnivaju ovu proizvodnju na najmanje 5 ha i ostvare prinos od najmanje 3,5 t/ha; za krmno i industrijsko bilje, ako zaseju površine od najmanje 2 ha; za krompir za industrijsku preradu ako otkupljivaču isporuče najmanje 5 tona tog krompira, a za sjemenski krompir registrirani proizvođač, ako zasadi krompir na površini od najmanje 5 ha i ostvari prinos od najmanje 10 t/ha; za povrće, koje se koristi u svježem stanju (krastavac, paradajz, paprika i patlidžan), ako otkupljivaču prodaju najmanje 2 tone tog povrća. Ista količina važi i za proizvedeno povrće namijenjeno industrijskoj preradi; za sirovi duhan u listu, potrebno je da su proizvođači ugovorili proizvodnju sa registrovanim otkupljivačem i da su mu duhan prodali (radi se o rodu iz 2006.); za zasnivanje voćnjaka, na površini od 0,2 do 5 ha, i vinograda od 0,1 do 5 ha, dok se za veće površine podsticaji ostvaruju na osnovu odobrenog projekta. Za zasade maline, kupine i borovnice, ako su zasnovani na površini od najmanje 0,1 ha. Uz navedeno, pravo na podršku sredstvima iz 2007. godina, imali su korisnici: za voćnjake i vinograde podignute u periodu od 2002.-2006. godine, ako su već ostvarili podršku sa federalnog nivoa za te zasade, što predstavlja dodatni stimulans, odnosno izvijesnu kompenzaciju ranije izvršenog financijskog naprezanja, zatim, registrirani proizvođači odgovarajućeg sadnog materijala voćaka i vinove loze i povrća, kao i proizvođači heljde, ljekovitog i aromatičnog bilja.

[59] Odluka o osnovnim kriterijumima i načinu ostvarivanja premija u primarnoj poljprivednom proizvodnji iz Budžeta Federacije Bosne i Hercegovine.
[60] Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 34/2007.

U oblasti **stočarske proizvodnje**, preciziraju se namjena i osnovni uslovi za ostvarivanje novčane podrške. Tako se za mlijeko određuje najmanja količina, koja se u toku tromjesečja isporučuje registriranom otkupljivaču i nivo masnoće, koji mora da zadovolji (za kravlje mlijeko 1200 litara sa 3,5% prosječne masnoće, za ovčije 600 litara i 5% masnoće i kozije 400 litara i 3,5% prosječne masnoću); proizvođači: za tov junadi, koji utove i ovlaštenom otkupljivaču prodaju najmanje 10 grla, izlazne težine od 450-500 kg, uz uslov da su u tovu provela najmanje 240 dana, a za tov svinja, ako ovlaštenom otkupljivaču prodaju najmanje 30 svinja, uz uslov da su u tovu provela najmanje 90 dana, i izlazne težine od najmanje 95 kg; registrirani uzgajivači za uzgoj rasplodnih grla u sistemu uzgojno-selekcijskog rada: junica za najamanje dvije gravidne junice, ovaca i koza za najmanje 50 grla, starosti od najmanje osam mjeseci, i nazimica za najmanje 5 nazimica, također, najmanje starosti od osam mjeseci. Sva ova grla moraju da služe za proširenje vlastitog stada, odnosno uzgoja; pravna lica koja se bave: uzgojem 18-sedminčnih pilenki ako u tekućoj godini uzgoje i prodaju najmanje 10000 komada, uzgojem pilenki teških i lakih roditeljskih linija ako uvezu najmanje 10000 komada i ako služe za uzgoj i dalju reprodukciju, uzgojem morske ribe (lubin i orada) i prodaju najmanje 20000 kg ove ribe, i uzgojem riblje mlađi (određene vrste ribe), ako proizvedu najmanje 100000 komada godišnje za konzumni uzgoj.

Novčana podrška za **kapitalna ulaganja** iznosi najviše 25% vrijednosti investicije za korisnike, pod slijedećim uslovima, namjene i maksimalnom iznosu podrške: izgradnja štala – za krave, ako imaju 10 do 20 muznih krava 15.000 KM po projektu, a iznad tog broja, podršku ostvaruje na osnovu posebnog projekta, za junad za najmanje 25 do 50 grla u tovu, 12.500 KM po objektu, iznad 50 grla po posebnom projektu, za ovce i koze ako imaju 50-100 grla u uzgoju, 7.500 KM po objektu, a za stado iznad 100 grla po projektu, isti uslovi su i za podizanje štala za tov svinja, s tim što sredstva podrške iznose 10.000 KM po objektu; izgradnja silo objekata za najmanje 120 $m^3$ zapremine 1.500 KM po objektu; za nabavku uređaja za mužu ako korisnik ima najmanje 5 muznih krava i to 400 KM po muzilici; za izgradnju novih staklenika (odobreni projekat od strane Komisije za ocijenu projekata Federalnog ministarstva) 20 KM po $m^2$, a za adaptaciju postojećih 2,5 KM po $m^2$; za sistem navodnjavanja, ako navodnjava više od 1 ha, 2.500 KM po ha; za uređenje odvodnih kanala, kao i za projekte rekultivacije zemljišta i privođenje neobrađenog poljoprivrednog zemljišta kulturi, kada to odobri Komisija.

Podrška realizaciji **stručnih projekata**, koju mogu koristiti naučne i stručne institucije na osnovu projekata, nakon raspisivanja javnog poziva i potpisanog ugovora, a odnose se na: istraživanje prisustva i monitoring biljne bolesti bakterijalne plamenjače jabučastih voćnjaka, i karantinskih bolesti krompira; istraživanje mogućnosti suzbijanja žilogriza, razvoj ovčarstva u funkciji razvoja autohtonih sireva i proizvodnje mesa; ekonomiku primarne poljoprivredne proizvodnje i mjere agrarne politike; implementaciju Srednjoročne strategije razvoja poljoprivrednog sketora u FBiH; identifikaciju i evidenciju brojnog stanja autohtonih pasmina goveda i konja u BiH; zatim dva federalna zavoda za poljoprivredu (Sarajevo, Mostar) za projekte uzgojno-selkcijskog rada u stočarstvu FBiH i uspostavu katastra voćnjaka i vinograda (prva faza), i nabavku opreme za kantonalne poljoprivredne službe za zaštitu bilja;

Podrška **ruralnom razvoju**, ostvaruje se putem mjera za:

a) povećanje konkurentnosti – povećanje površine gazdinstva (najmanje za 0,3 ha u 2007.) i za osavremenjivanje gazdinstva (objekti, prerađivački pogoni, stočni fond, sjeme, sadni materijal, oprema i mehanizacija);

b) zaštitu ruralnog okruženja – mnoštvo mjera koje doprinose održivosti ruralnih područja i zasnivanje organske proizvodnje, i

c) diverzifikaciju aktivnosti i očuvanje naslijeđa – podrška konkretnim projektima diverzifikacije, radi povećanja izvora prihoda, podrška projekata koji doprinose zaštiti prirodnog i kulturnog naslijeđe i projektima za održavanje autohtonih biljnih i životinjskih vrsta. *Ovo su u stvari tri osovine ruralnog razvoja koje su definirane novom strategijom tog razvoja u EU (2005. godine), i kojom je promoviran Leader pristup kao metod sprovođenja ruralnog razvoja, a predstavlja najpovoljniju kombinaciju mjera za ostvarivanje tih osovina: povećanju konkurentnosti, zaštiti okruženja i diverzifikaciji ruralne ekonomije.*

Novčanim sredstvima se podržava i: održavanje stručnih skupova, kongresa, simpozijuma, seminara, sajmova, kao i projekata usavršavanja i edukacije kadrova (na osnovu programa koje podnose organizatori; organizovanje poljoprivrednika – zemljoradničkim zadrugama, udruženjima poljoprivrednika i savezima, koji doprinose realizaciji programa svojih članova, koji su usklađeni sa politikom novčane podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

Podrška se realizuje i putem **regresiranja kamata** za investicione kredite u primarnu poljoprivrednu proizvodnju, pod uslovom da se konkretni kredit redovno otplaćuje i da ugovorena kamata nije veća od 10%.

*Ova mjera je posebno značajna, jer se njome animiraju banke da plasiraju sredstva i u ovaj sektor. Na taj način se proširuje osnova za kreditiranje i omogućava većem broju korisnika da putem kredita pod prihvatljivim uslovima unapređuju svoje gazdinstvo. Ona je cjelishodnija, nego da se iz sredstava namjenjenih novčanim poticajima (budžetskih sredstava) direktno odobravaju krediti korisnicima. Bilo bi probitačno da se dio sredstava usmjeri u formiranje garancijskog fonda kojim bi se garantovala kreditna sposobnost pojedinih gazdinstava za realizaciju programa koji dobiju pozitivnu ocijenu, a sami nemaju zahtijevane garancije.*

Proističe da se uz osnovne ciljeve agrarne politike koji su naprijed isticani, kao što je povećanje obima poljoprivredne proizvodnje, što veće zadovoljavanje domaćih potreba sopstvenim proizvodima, stabilizacija tržišta ovim proizvodima, poboljštavanje spoljnotrgovinske razmjene ovih proizvoda, povećanje zapošljavanja, ovim programom želi postići i veće snabdijevanje prehrambene industrije sirovinama iz sopstvene proizvodnje, privođenje namjeni neobrađenog poljoprivrednog zemljišta, jačanje učešća naučnih i stručnih institucija u ovoj oblasti, kao i postepeno unaprijeđivanje razvoja seoskih sredina, konkretnim mjerama.

Pored pomenutih Zakona i Odluke, ministar poljoprivrede, za svaku godinu donosi i Uputstvo o posebnim uvjetima koje mora zadovojiti podnosilac zahtjeva za ostvarivanje novčane podrške, postupak za njeno ostvarenje, potrebnu dokumentaciju i obrasce za ostvarenje te podrške, koji se popunjavaju i dostavljaju kantonalnom ministarstvu poljoprivrede, koje vrši neophodne provjere, i dostavlja ih federalnom ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodprivrede.
O realizaciji podrške u prethodnoj godini, federalno ministarstvo je u obavezi da Vladi podnosi izveštaj, koji Vlada proslijeđuje Parlamentu. Zakon određuje i obaveze koje moraju da izvršavaju federalno i kantonalna ministarstva za poslove poljoprivrede, kao i nadležne poljoprivredne inspekcije, u vezi sa sprovođenjem Zakona o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i propisa koji se donose na osnovu njega (prije svega pomenuti Odluka i Uputstvo).

Namjene i visina podrške sa federalnog nivoa u 2007. mogu se vidjeti iz slijedeće tabele.

***Tabela 63.*** Novčana podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u TK sa federalnog nivoa (animalna, biljna i regres kamata) u 2007. godini

| Redni broj | Vrsta proizvodnje | Jedinica mjere | Podrška po jed. mjere u KM | Ostvarena nov. podrš. u KM | Učešće u ukupnom iznosu podrš. u % |
|---|---|---|---|---|---|
| **A. Animalna proizvodnja** | | | | | |
| 1. | Proizv. sviež. kravlj. mlijeka (IV 2006, I, II i III kvartal 2007.). | litar | 0,14 | 2.288.556,89 | 30,70 |
| 2. | Uzgoj raspl. junica u sist. uzgojno selekcijskog rada. | grlo | 300,00 | 251.100,00 | 3,37 |
| 3. | Uzgoj rasplodnih nazimica u sist. uzgojno selekcijskog rada | grlo | 60,00 | 1.560,00 | 0,02 |
| 4. | Tov junadi | grlo | 175,00 | 130.750,00 | 1,75 |
| 5. | Tov svinja | grlo | 35,00 | 41.300,00 | 0,55 |
| 6. | Uzgoj pilenki teških roditeljskih lijija | komad | 1,00 | 46.658,00 | 0,63 |
| 7. | Uzgoj 18 – to sedmičnih pilenki | komad | 0,40 | 17.406,80 | 0,23 |
| 8. | Podrška proizv. svježeg kravljeg mlijeka preko zemljorad. zadruga | litar | 0,14 | 68.802,02 | 0,92 |
| **Ukupno animalna proizvodnja** | | - | - | 2.846.133,71 | 38,18 |
| **B. Biljna proizvodnja** | | | | | |
| 1. | Proizvodnja krompira za industrijsku preradu | kg | 0,05 | 71.689,50 | 0,96 |
| 2. | Proizvodnja povrća za korišt. u svježem stanju | kg | 0,10 | 4.270,24 | 0,06 |
| 3. | Proizvodnja povrća za industrijsku preradu | kg | 0,10 | 95.685,65 | 1,28 |
| 4. | Presadnice povrća | komad | 0,02 | 13.480,72 | 0,18 |
| 5. | Proizvodnja pšenice | kg | 0,06 | 255.962,50 | 3,03 |

| | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| 6. | Proizvodnja travno-djetelinskih kultura | ha | 150,00 | 32.712,00 | 0,44 |
| 7. | Ozime krmne kulture | ha | 400,00 | 95.596,00 | 1,28 |
| 8. | Zasnivanje voćnjaka visokostablašica | ha | 5.000,00 | 3.536.000,00 | 47,44 |
| 9. | Podrška proizvodnji voćnjaka zasnovanih od 2002. do 2006. god. | ha | 100,00 | 2.498,00 | 0,03 |
| 10. | Zasnivanje voćnjaka maline, kupine i borovnice | ha | 5.000,00 | 62.625,00 | 0,84 |
| 11. | Deklarisane sadnice koštičavog i jabučastog voća | komad | 0,50 | 154.960,50 | 2,08 |
| 12. | Sadnice jagodičastog voća | komad | 0,15 | 53.399,55 | 0,72 |
| 13. | Zasnivanje vinograda | ha | 8.000,00 | 3.512,00 | 0,05 |
| 14. | Proizvodnja meda | kg | 1,00 | 15.111,00 | 0,20 |
| **Ukupno biljna proizvodnja** | | - | - | 4.367.502,66 | 58,59 |
| **C. Regres kamate na investicione kredite u prim.polj.proizvodnju** | | - | - | 240.491,23 | 3,23 |
| **Ukupno A+B+C** | | - | - | 7.454.127,60 | 100,00 |

*Izvor podataka: Informacija o realizaciji novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, februar, 2008. godine.*

Iz navedenih podataka, uočava se da je u oblasti animalne proizvodnje najviše sredstava usmjereno proizvođačima mlijeka (30,7%), a najmanje za uzgoj rasplodnih nazimica u sistemu uzgojno selekcijskog rada (0,02%). U oblasti biljne proizvodnje najviše sredstava je usmjereno na zasnivanje voćnjaka – visokostablašica (47,44%). Na regres kamata za investicione kredite u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji usmjereno je oko 240,5 hiljada KM, ili 3,23% ukupne podrške iz ove tri namjene u 2007. godini sa federalnog nivoa. Prema prethodnoj godini, nivo podrške sa federalnog nivoa usmjeren poljoprivredi TK skoro je dupliran (95,10%), pri čemu u biljnoj proizvodnji čak za 3,5 puta, a u stočarskoj za oko 11%. U toj godini, dostavljeno je federalnom ministarstvu i 510 zahtijeva za podršku kapitalnim ulaganjima[61].

*Kapitalna ulaganja se usmjeravaju na osnovu konkretnih projekata, što je veoma važno. Projekti koji prolaze posebne provjere, imaju veću specifičnu težinu u razvojnim procesima. Oni bi posebnu ulogu mogli odigrati u zasnivanju organske proizvodnje, koja je u TK slabo zastupljena, a predstavlja potencijalnu razvojnu šansu, kao i brojnim projektima usmjerenim ruralnom razvoju.*

### *1.12.3.2. Poticaji na kantonalnom nivou*

Paralelno sa federalnim nivoom novčane podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, *takva podrška se obezbjeđuje i na kantonalnom nivou*. U Tuzlanskom kantonu, podrška je, također, regulirana posebnim zakonom, kao sistemskim rješenjem, iza koga slijede godišnji programi i pravilnici o konkretizaciji te podrške. *Postoji paralelizam reguliranja i realizacije podrške na federalnom i kantonalnom nivou, što proširuje obim sredstava i njihovih korisnika, ali u izvjesnoj mjeri komplikuje funkcioniranje ovog sistema.*

Zakonom o novčanoj podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji[62] regulira se trajnija podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji, a sve radi ostvarivanja osnovnih ciljeva, koji se u cjelini poklapaju sa ciljevima iz federalnih zakonskih i drugih dokumenata. *Ovim zakonom, slično federalnom, određuje se minimum visine sredstava od obima kantonalnog budžeta za pomenute namjene, koje iznose najmanje 3,5% ukupnog obima budžeta, od čega se do 15% usmjerav na prehrambenu industriju. To je, također, značajno sistemsko rješenje, jer garantuje sredstva za ove najmene.* On, također, utvrđuje obavezu donošenja Strategije razvoja primarne poljoprivredne proizvodnje TK, kao dokumenta koji se donosi za period od pet godina. Donosi je Skupština Kantona, koja je „svake druge godine razmatra i po potrebi koriguje“. Po Zakonu, godišnje se donosi i Program utroška sredstava sa kriterijumima za ostvarivanje novčane podrške. Program donosi ministar poljoprivrede, po utvrđenoj proceduri. Program prati i odgovarajući Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške, koga, također, donosi ministar poljoprvrede, a kojim se propisuju uslovi i postupak ostvarivanja podrške.

I na kantonalnu podršku imaju pravo pravna i fizička lica, ako ispunjavaju opće i posebne uslove. Među općim uslovima su: da se nalaze u evidenciji obavljanja djelatnosti primarne poljoprivredne proizvodnje i pehrambene industrije, da im je prebivalište ili sjedište na području TK, da proizvode za tržište ili za sopstvene

[61] Prema informaciji iz kantonalnog ministarstva, ono nije (za sada) dobilo informacije od strane federalnog ministarstva poljoprivrede o odobrenim i isplaćenim iznosima podrške po tom osnovu.

[62] Službene novine Tuzlanskog kantona br. 5/2007. i br. 7/2007.

potrebe, odnosno da vrše usluge u vezi sa ovom proizvodnjom, da su pravna lica izmirila poreske obaveze i naravno da ispunjavaju druge (posebne) propisane uslove. *Za razliku od podrške sa federalnog nivoa, koja je usmjerena na robne proizvođače u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, sa kantonalnog nivao podrška je usmjerena i na one proizvođače koji proizvode za sopstvene potrebe. To je svakako iznuđena, ali i razumljiva mjera, imajući u vidu da se veliki broj proizvođača i bavi proizvodnjom za zadovoljavanje prehrambenih potreba članova svog gazdinstva, a tržištu nudi eventuralne viškove. Međutim, ona će kao takva, nakon podizanja nivoa ove proizvodnje u TK postepeno iščezavati, a pomoć staračkim domaćinstvima će se usmjeravati u vidu socijalnih davanja i putem stimulisanja da izdaju sopstveno poljoprivredno zemljište u zakup poljopirvrednim gazdinstvima koja će biti u stanju da ga produktivnije koriste.*

*Pored navedenog, u ovom rješenju (TK) podrška se odnosi i na prehrambenu industriju, što nije slučaj sa podrškom na federalnom nivou.*

Zahtjev za korištenje sredstava podrške iz budžeta TK, podnosi se općinskoj ili gradskoj službi nadležnoj za poslove poljoprivrede prema mjestu prebivališta. Korisnik je obavezan da dobijenu podršku namjenski koristi, u suprotnom mu se uskraćuje pravo da konkuriše za sredstva podrške u narednih pet godina. Ova mjera je veoma stroga, i sigurno odvraća korisnika od eventualne zloupotrebe dobijenih sredstava podrške. Kantonalno ministarstvo i gradske, odnosno, općinske službe nadležne za poljoprivredu su u obavezi da vode evidenciju korisnika novčane podrške. Ta obaveza postoji i u pomenutom federalnom zakonu.

*Novčanom podrškom se: potiče razvoj stočarstva, voćarstva, vinogradarstva, ratarstva i povrtlarstva; vrši regresiranje kamata na kredite za otkup viškova biljnih i animalnih poljoprivrednih proizvoda proizvedenih na području Kantona i investicione kredite u primarnoj poljoprivednoj prizvodnji i prehrambenoj industriji; učestvuje u realizaciji projekata novih tehnologija od interesa za primarnu poljoprivrednu proizvodnju; potiče organska proizvodnja, pčelarstvo, kapitalne investicije u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji, pomaže uređivanje poljoprivrenog zemljišta, te potiče proizvodnja u koopreraciji, otkup proizvoda iz koopreracije i njihova prodaja.* Član 10. ovog zakona sadrži potpunije namjene novčane podrške, počev od biljnih kultura i zasada, preko animalne i ekološke proizvodnje, kapitalnih investicija u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji, regresiranja kamate na kredite namjenjene unaprijeđenju poljoprivredne proizvodnje, podrške stručnim institucijama (tu spada i izrada strategije razvoja primarne poljoprivredne proizvodnje), participacije u realizaciji projekata novih tehnologija od interesa za primarnu poljoprivrednu proizvodnju, uređenja poljoprivrednog zemljišta, do podrške organizacijama proizvodnje u kooperaciji otkupa proizvoda iz kooperacije i prodaje tih **proizvoda**[63].

Zakon utvrđuje obaveze kantonalnog ministarstva, kao i gradskih, odnosno općinskih službi u vezi sa realizacijom novčane podrške, kao i zadatke inspekcijskih organa i obaveze korisnika sredstava.

Sprovođenje mjera podrške kontrolišu Vlada i Skupština Kantona, tako što im se podnose godišnji izveštaji o njihovoj realizaciji.

Kao što je već pomenuto, na osnovu ovlaštenja i obaveza iz ovog Zakona, kantonalni ministar donosi odluku o usvajanju Programa podrške[64], odnosno Pravilnik o toj podršci[65]. Ovim podzakonskim propisima, detaljno se utvrđuju svi potrebni elementi, uslovi, i nivo podrške za svaku pojedinačnu namjenu u toku date godine.

Program za 2007. godinu sadrži i osnovne uslove, koje potencijalni korisnik treba da ispuni, da bi mogao koristiti sredstva poticaja. Na primjer, za muznu kravu u liniji otkupa, da posjeduje zdravstveni karton, za tovnu junad da odgaji najmanje troje junadi, propisane mase i broja dana u tovu, zatim najmanje jednu priplodnu junicu, za najmanje 1,5 ha zasejanih površina kukuruzom, za povrće u zaštićenom prostoru da ga proizvode na najmanje 100m$^2$, ljekovitog bilja na površini od najmanje 0,3 ha itd. Ovi uslovi su za svaku namjenu, kao i postupci u ostvarivanju podrške detaljno regulisani uputstvom Ministra, sve sa potrebnom dokumentacijom koja se podnosi i obrascima koji se popunjavaju za svaki vid podrške.

*Ono što je korisno istaći, jeste da je u 2007. godini po odredbi samog Programa isključena mogućnost istovremenog korištenja podrške sa federalnog i kantonalnog nivaoa za istu proizvodnju. To u ranijem periodu nije bio slučaj.*

Za 2007. godinu za podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa kantonalnog nivoa Programom je najpre bilo predviđeno 7,5 miliona KM, da bi kasnije taj iznos bio povećan na 9.079.800 KM, ili za 21%. Ukupan iznos i raspored na osnovne namjene iz Programa mogu se vidjeti iz naredne tabele.

***Tabela 64.*** Raspored novčane podrške u 2007. godini po Programu utroška sredstava sa kantonalnog nivoa za TK

[63] Vrste i nivo podrške sa kantonalnog nivoa vidljive su, posebno, u tabelama 2 i 4.

[64] Na primer, za 2007. godinu: Odluka o usvajanju Programa utroška sredstava za novčene podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji utvrđenih Budžetom Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 5/2007, 7/2007 i 12/2007.).

[65] Za 2007 godinu: Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu („Službene novine Tuzlanskog kanotna“, br. 7/2007., i 13/2007.).

| Redni broj | Vrsta podrške | Jed. mjere | KM/jed. mjere | Broj jed. mjere | Ukupno u KM | Učešće u ukupnom iznosu u % |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **A. Animalna proizvodnja** | | | | | | |
| 1. | Muzna grla u liniji otkupa | grlo | 50,00 | 10.438 | 521.900,00 | 5,75 |
| 2. | Utovljena junad | grlo | 175,00 | 2.932 | 513.100,00 | 5,65 |
| 3. | Uzgoj priplodnih junica | grlo | 250,00 | 1.823 | 455.750,00 | 5,02 |
| 4. | Rasplodne ovce | grlo | 20,00 | 33.734 | 675.280,00 | 7,44 |
| 5. | Tov pilića | kom/turnus | 0,14 | 1.786 | 250.053,16 | 2,75 |
| 6. | Vještačko osjemenjavanje | grlo | 5,00 | 20.038 | 100.190,00 | 1,10 |
| 7. | Mliječna grla u liniji otkupa mlijeka (posjeduju mliječni karton | grlo | 160,00 | 10.438 | 1.670.080,00 | 18,39 |
| **B. Biljna proizvodnja** | | | | | | |
| 1. | Proizvodnja kukuruza | ha | 150.00 | 3.521,96 | 528.294,82 | 5,82 |
| 2. | Proizvodnja merk. soje | kg | 0,10 | 54.813 | 5.481,30 | 0,06 |
| 3. | Proizvodnja povrća (kornišon, paprika, paradajz, luk, boranija, cvekla, mrekva) | kg | 0,10 | 4.351 | 435,10 | 0,00 |
| 4. | Proizv. povrća u zašt. prostoru. | $m^2$ | 1,00 | 134.988 | 134.988,00 | 1,48 |
| 5. | Jagodasto voće | ha | 5.000,00 | 31,46 | 157.300,00 | 1,73 |
| 6. | Ljekovito bilje | ha | 500,00 | 1,80 | 900,00 | 0,01 |
| 7. | Podrška rasadničkoj proizvodnji | - | - | - | 199.500,00 | 2,19 |
| **C. Podrška stručnim institucijama** | | | | | | |
| 1. | Nabavka referentnih laboratorija od značaja za TK | - | - | - | 350.000,00 | 3,85 |
| **D. Kapitalna ulaganja** | | - | - | - | 1.303.000,00 | 14,35 |
| **E. Strategija razvoja poljoprivrede TK** | | - | - | - | 200.000,00 | 2,20 |
| **F. Regresiranje kamata za investicione kredite u prim.polj.proizvodnji** | | - | - | - | 950.000,00 | 10,46 |
| **G. Organizacija izložbi domaćih. životinja** | | - | - | - | 20.000,00 | 0,22 |
| **H. Neisplaćene podrške iz 2006. godine** | | - | - | - | 1.002.080,00 | 11,04 |
| **I. Rezerve** | | - | - | - | 41.467,62 | 0,46 |
| **Ukupno** | | - | - | - | **9.079.800.00** | **100,00** |

*Izvor podataka: Odluka o izmjenama i dopunama Programa utroška sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji utvrđenih budžetom Tuzlanskog kantona za 2007. godinu („Službene novine TK", br. 12/2007).*

Uočljivo je da se u okviru kantonalne podrške u oblasti animalne proizvodnje najviše sredstava usmjerava u podršku proizvodnji mlijeka (oko 25% ukupnog iznosa predviđenih sredstava, odnosno 27%, ako se od ukupnog iznosa oduzmu neizvršene obaveze iz ranijeg perioda). U oblasti biljne proizvodnje, najviše sredstava podrške usmjereno je na proizvodnju kukuruza. Značajno je učešće podrške kapitalnim ulaganjima i regresiranju kamate.

Ovdje treba naglasiti da je iznos iskorišćenih sredstava bio manji od predviđenog u Programu i da je iznosio 7,25 miliona KM, što se može vidjeti u tabeli 64.

#### *1.12.3.3. Uporedni pregled podrške u periodu od 2003. do 2007. godine*

Kada se posmatraju podaci o vrstama i iznosima podrške po godinama, period 2003. do 2007. godine, zapaža se kako slijedi.

- Postoje izvjesna odstupanja podrške određenoj proizvodnji po pojedinim godinama. U svim posmatranim godinama podršku u TK su imali: svježe mlijeko, uzgoj priplodnih junica, tov junadi i tov svinja, te uzgoj pilenki roditeljskih linija, u stočarskoj proizvodnji, i proizvodnja merkantilne pšenice, proizvodnja povrća i podizanje voćnjaka u biljnoj proizvodnji. Za ostale vrste proizvodnje, podrška je bila u nekoj/nekim od pomenutih godina: tov jagnjadi samo u prve dvije posmatrane godine, uzgoj rasplodnih ovaca u 2005. i 2006. godini, obilježavanje rasplodnih ovaca u 2004. godini, i 2005. godini, uzgoj 18-to sedmičnih pilenki u 2006. i 2007. godini, uzgoj riblje mlađi samo u 2003. godini, uzgoj pčelinjih matica u prve dvije godine, a proizvodnja meda u 2004., 2005. i 2006. godini, kod stočarske proizvodnje. Kod biljne proizvodnje, proizvodnja sjemenske pšenice, raži, ječma samo u 2003. godini, proizvodnja kukuruza u zrnu samo u 2004. godini, proizvodnja povrća za potrošnju u sviježem stanju samo u 2007. godini, kao i presadnice (rasad) povrća, proizvodnja sjemenskog krompira samo u 2003. godini, proizvodnja krompira za industrijsku preradu u poslednje tri posmatrane godine, proizvodnja duvana u četiri posljednje posmatrane godine (za duhan se u narednoj godini izdvajaju sredstva za rod iz prethodne godine), proizvodnja krmnog bilja (travno-djetelinske kulture i ozime krmne kulture) samo u 2007. godini, zasnivanje vinograda u prvoj i posljednjoj posmatranoj godini, zasnivanje novog voćno-loznog rasadnika i proširenje rasadnika, samo u 2003. godini; i samo u 2007. godini: zasnivanje voćnjaka maline, kupine, borovnice, deklarisnih sadnica koštičavog i jabučastog voća, sadnica jagodičastog voća i podrška za podignute voćnjake u periodu 2002. do 2005. godine;
- Visina novčane podrške, sa izuzetkom sviježeg mlijeka, uzgoja rasplodnih ovaca, obilježavanja rasplodnih ovaca, uzgoj pčelinjih matica i proizvodnja krompira za industrijsku preradu, za godine u kojima im je pripadala, bila je različita u pojedinim godinama. Tako se, na primjer, za uzgoj priplodnih junica kretala od 150 do 300 KM po grlu, za uzgoj pilenki roditeljskih linija od 1 do 2,5 KM po komadu, zasnivanje voćnjaka od 2.500 do 5000 KM po hektaru;
- Za pojedine podrške mijenjana je jedinica mjere u određenim godinama, na primjer, tov junadi i tov svinja u prve dvije posmatrane godine po kilogramu, a u narednim godinama po grlu.

Navedene karskteristike, odnosno, zapažanja detaljno se mogu sagledati iz naredne tabele.

***Tabela 65.*** Nivo i vrsta novčanih podrški primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa federalnog nivao u TK u periodu 2003. do 2007. godine.

| Red. broj | Vrsta proizvodnje | Jed. mjere | Nivo podrške po jedinici mjere u KM po godinama | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 |
| **STOČARASKA PROIZVODNJA** | | | | | | | |
| 1 | Svježe mlijeko[66] | litar | 0,14 | 0,14 | 0,14 | 0,14 | 0,14 |
| 2 | Uzgoj priplodnih junica | komad | 250 | 200 | 200 ili 150[67] | 250 ili 200[68] | 300 |
| 3 | Tov junadi | kg-grlo | 0,60 | 0,70 | 150 | 150 | 175 |
| 4. | Tov svinja | kg-grlo | 0,40 | 0,52 | 30 | 35 | 35 |
| 5. | Tov jagnjadi | kg | 0,50 | 0,60 | - | - | - |
| 6. | Uzgoj rasplodnih ovaca | grlo | - | - | 20 | 20 | - |
| 7. | Obilježavanje rasplodnih ovaca | komad | - | 1,50 | 1,50 | - | - |
| 8. | Uzgoj rasplodnih nazimica | komad | - | - | - | - | 60 |
| 9. | Uzgoj pilenki roditeljskih linija | komad | 1,0 | 2,50 | 2,0 | 1,0 | 1,0 |
| 10. | Uzgoj 18-to sedmičnih pilenki | komad | - | - | - | 0,70 | 0,40 |
| 11. | Uzgoj riblje mlađi | kg | 1,50 | - | - | - | - |
| 12.. | Uzgoj pčelinjih matica | komad | 5,0 | 5,0 | - | - | - |
| 13. | Proizvodnja meda | kg | - | 1,0 | 1,0 | 1,0 | - |
| **BILJNA PROIZVODNJA** | | | | | | | |
| 1. | Proizvodnja semenske pšenice, raži, ječma | kg | 0,10 | - | - | - | - |

[66] Kravlje, ovčije i kozije, a u 2007. samo kravlje.

[67] Zavisno od broja po farmi, do 30 višii iznos, iznad 30 niži.

[68] Zavisno od broja po farmi – od 3 do 20, niži, a preko 20 viši iznos.

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 2. | Proizvodnja merkantilne pšenice | kg | 0,05 | 0,06 | 0,06 | 0,06 | 0,06 |
| 3. | Proizvodnja kukuruza - zrno | ha | - | 50,0 | - | - | - |
| 4. | Proizvodnja povrća za industrijsku preradu[69] | kg | 0,05 | 0,05 | 0,10 ili 0,05[70] | 0,10 ili 0,05[20] | 0,10 |
| 5. | Proizvodnja povrća za potrošnju u svežem stanju | kg | - | - | - | - | 0,10 |
| 6. | Presadnice povrća | komad | - | - | - | - | 0,02 |
| 7. | Proizvodnja sjemenskog krompira | kg | 0,15 | - | - | - | - |
| 8. | Proizvodnja krompira za industrijsku preradu | kg | - | - | 0,05 | 0,05 | 0,05 |
| 9. | Proizvodnja duhana | kg | - | 0,90 | 0,90 | 1,0 | - |
| 10. | Proizvodnja travno-djetelinskih kultura | ha | - | - | - | - | 150 |
| 11. | Ozime krmne kulture | ha | - | - | - | - | 400 |
| 12. | Zasnivanje vinograda | ha | 3000 | - | - | - | 8000 |
| 13. | Zasnivanje voćnjaka u kontinentalnom području | ha | 2500 | 2500 | 2800 | 3000 | 5000 |
| 14. | Zasnivanje novog voćnjno-loznog rasadnika | ha | 25000 | - | - | - | - |
| 15. | Proširenje rasadnika | ha | 20000 | - | - | - | - |
| 16. | Zasnivanje voćnjaka maline, kupine, borovnice | ha | - | - | - | - | 5000 |
| 17. | Deklarisane sadnice koštičavog i jabučastog voća | komad | - | - | - | - | 0,50 |
| 18. | Sadnice jagodičastog voća | komad | - | - | - | - | 0,15 |
| 19. | Podrška za podignute voćnjake u periodu 2002.-2006. godina | ha | - | - | - | - | 100 |

***Napomene**: Za 2003. godinu, predviđena je podrška i za selekcijski rad po grlu u visini od 100 KM, subvencioniranje kamata za investicione kredite (bez naznake visine i iznosa),razvoj novih tehnologija (takođe bez iznosa), zaštita bilja od bolesti, štetočina i korova, participacija za održavanje kongresa, simpozija, seminara edukacije farmera i prezentacije); u 2004. godini za rad uzgojno-selekcijskih službi (po kantonima) u visini od 3000 KM. Ta mjera je predviđena i u 2005. godini, ali nema naznake iznosa; Za 2007. godinupredviđena je podrška u vidu regresa kamate na investicione kredite u visini od 2-10% visine ugovorene kamate, kao i kapitalna ulaganja do 25% od vrijednosti projekta.*

*Izvor podataka: Informacije kantonalnog ministarstva za poljoprivredu o podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za date godine.*

Kada je u pitanju **kantonalni nivo** podrške, posmatrane po godinama od 2005. do 2007. godine, također se mogu izvesti izvesna zapažanja, slično istaknutim za federalni nivo.

- Različite su bile namjene podrške po godinama, kao i njena visina po namjenama. Tako je u sve tri posmatrane godine, podršku imalo svježe mlijeko (na različite načine), tov junadi i uzgoj priplodnih junica u stočarskoj proizvodnji, a proizvodnja merkantilnog kukuruza, merkantilne soje i povća u biljnoj. Vještačko osjemenjavanje krava i uzgoj rasplodnih ovaca, i proizvodnja duvana u listu u 2006. i 2007. godini; tov pilića samo u 2007. godini, proizvodnja meda u 2006. godini, a proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru, jagodasto voće i ljekovito bilje samo u 2007. godini.
- U godinama u kojima je postojala, nivo podrške bio je isti za muzna grla u lancu otkupa mlijeka, vještačko osjemenjavanje krava, uzgoj rasplodnih ovaca i proizvodnja povrća. Za ostale proizvode bio je različit, npr. za utovljenu junad od 150 do 175 KM po grlu (toliki nivo je bio i na federalnom nivou za te godine), uzgoj priplodnih junica od 200 do 250 po grlu (u 2007. godini za 50 KM po grlu niže od federalnog nivoa), proizvodnja merkantilne soje od 0,10 do 0,15 KM po kilogramu i duvana u listu od 0,10 do 0,40 KM po kilogramu.
- Podrška proizvodnji svježeg mlijeka na kantonalnom nivou, u 2005. godini, iznosila je 0,14 KM po litru (kao i na federalnom nivou), u naredne dvije godine, podrška je dodjeljivana za muzno grlo u lancu otkupa mlijeka i to po 50 KM po grlu, da bi u 2007. godini dodatno bila stimulisana mliječna grla u liniji otkupa mlijeka ukoliko posjeduju mliječni (zdravstveni karton) i to sa 160 KM po grlu.

Ovo se detaljnije može vidjeti iz slijedeće tabele.

[69] U 2003. pod nazivo Proizvodnja povrća, i to za sedam vrsta (kornišon, paprika, paradajz, luk, boranija, cvekala i mrkva).
[70] Viši iznos za kornišon, paradajz, papriku i patlidžan, a niži za cveklu, mrkvu i luk.

***Tabela 65.*** Nivo i vrsta novčanih podrški primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa kantonalnog nivoa TK u periodu 2005. do 2007. godine

| Redni broj | Vrsta proizvodnje | Jedinica mere | Nivo podrške po jedinici mere u KM | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | | | 2005 | 2006 | 2007 |
| **STOČARASKA PROIZVODNJA** | | | | | |
| 1. | Proizvodnja svježeg mlijeka (kravlje, ovčije, kozije) | litar | 0,14 | - | - |
| 2. | Muzna grla u lancu otkupa mlijeka | grlo | - | 50,0 | 50,0 |
| 3. | Mliječna grla u liniji otkupa mlijeka koja posjeduju mliječni karton | grlo | - | - | 160,0 |
| 4. | Vještačko osjemenjavanje krava | plotkinja | - | 5,0 | 5,0 |
| 5. | Utovljena junad | grlo | 150,0 | 150,0 | 175,0 |
| 6. | Uzgoj priplodnih junica | grlo | 200,0 | 200,0 | 250,0 |
| 7. | Uzgoj rasplodnih ovaca | grlo | - | 20,0 | 20,0 |
| 8. | Tov pilića | komad | - | - | 0,14 |
| 9. | Proizvodnja meda | Košnica | - | 10,0 | - |
| **BILJNA PROIZVODNJA** | | | | | |
| 1. | Proizvodnja merkantilnog kukuruza | Kg-ha | 0,05 | 150,0 | 150,0 |
| 2. | Proizvodnja merkantilne soje | kg | 0,15 | 0,15 | 0,10 |
| 3. | Proizvodnja povrća (kornišon, paprika, paradajz i patlidžan) | kg | 0,10 | 0,10 | 0,10[71] |
| 4. | Proizvodnja povrća (mrkva, cvekla, luk) | kg | 0,05 | 0,05 | - |
| 5. | Proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru | $m^2$ | - | - | 1,0 |
| 6. | Proizvodnja duhana u listu | kg | 0,10 | 0,40 | - |
| 7. | Jagodasto voće | ha | - | - | 5000 |
| 8. | Ljekovito bilje | ha | - | - | 500 |
| 10. | Podrška rasadničkoj proizvodnji | - | - | - | -[72] |

***Napomene:*** *Za 2005. godinu predviđena je podrška za uređenje zemljišta i za uzgojno selekcijski rad, ali nije naveden iznos. Za 2006. godinu, predviđena su kapitalna ulaganja za opremu namjenjenu farmama, ali također bez iznosa. U 2007. godini, pored navedene podrške stočarskoj i biljnoj proizvodnji, u okviru podrške stručnim institucijama predviđena je nabavka referentnih laboratorija od značaja za TK, u vrijednosti od 350 hiljada KM; u kapitalna ulaganja 1.303 hiljade KM, za izradu strategije razvoja poljoprivrede TK 200 hiljada KM, za regresiranje kamata 950 hiljada KM i za organizvoanje izložbi domaćih životinja 20 hiljada KM.*

***Izvor podataka:*** *Informacije kantonalnog ministarstva za poljoprivredu o podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za date godine.*

### *1.12.3.4. Nivo i struktura podrške po izvorima i po općinama TK u periodu 2003. do 2007. godine*

U posmatranom periodu iznos podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji povećavan je iz godine u godinu. On je u 2007. godini bio za pet puta veći, nego u 2003. godini U prve dvije godine, u podršci su u cjelini bila zastupljena sredstva iz budžeta Federacije BiH, dok je u narednim godinama učešće podrške iz budžeta TK bivalo sve veće, tako da je u 2007. bilo gotovo izjednačeno. To se detaljnije vidi iz naredne tabele.

***Tabela 66.*** Pregled ukupne podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji TK, u periodu 2003. do 2007. godine, iz federalnog i kantonalnog budžeta

| Godina | Ukupno u KM | Indeks | Budžet FBiH | Indeks | Budžet TK | Index | Odnos FBiH i B.TK u % |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 2003 | 2.934.086,95 | - | 2.934.086,95 | - | 0 | - | **100,00** |
| 2004 | 3.172.172,30 | 101,1 | 3.172.172,30 | 100,0 | 0 | - | **100,00** |
| 2005 | 5.098.149,68 | 160,7 | 4.040.232,59 | 127,4 | 1.057.917,09 | - | **79,2:20,8** |
| 2006 | 7.166.797,30 | 140,6 | 3.820.692,93 | 94,6 | 3.346.104,28 | 316.3 | **53,3:46,7** |
| 2007 | 14.703.053,53 | 205,2 | 7.454.127,60 | 195,1 | 7.248.925,93 | 216,6 | **50,7:49,3** |

[71] Nije razdvojeno kao prethodne dvije godine. Ovde je obuhvaćeno: kornišon, paprika, paradajz, luk, boranija, cvekla i mrkva.

[72] Ova je podrška predviđena za 2007. godinu u ukupnom iznosu od 199,5 hiljada KM, ali nije određena po jedinici mjere (ha ili sadnica).

***Napomena:*** *Sve do 2005. godine u informacijama o realizaciji novčane podrške, nije dato razgraničenje podrške na federalni i kantonalni nivo, pa je za prve dvije posmatrane godine uzeto kao da je podrška u cijelini bila sa federalnog nivoa.*
***Izvor podataka****: Godišnje informacije o realizaciji novčane podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u TK, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, 2004.-2008. godine*

U svim posmatranim godinama sve općine iz TK koristile su sredstva podrške poljoprivrednoj proizvodnji. U svim godinama (2003.-2006.) najviše sredstava koristila je općina Gradačac, a zatim općina Gračanica. Općina Tuzla, kao najveća općina u Kantonu i kontonalni centar, veoma malo je koristila ovih sredstava. To je svakako posljedica drugačije privredne strukture i strukture stanovništva u odnosu na ostale općine Kantona. Ovi iznosi podrške mogu se vidjeti u narednoj tabeli.

***Tabela 67.*** Ukupna podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji po općinama TK u periodu od 2003. do 2007. godine u KM

| Red .broj | **Općina** | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007[73] |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. | Banovići | 17491,70 | 46408,88 | 217957,20 | 228038,15 | - |
| 2. | Čelić | 361231,73 | 167892,52 | 486327,31 | 609797,56 | - |
| 3. | Doboj Istok | 82978,86 | 100856,43 | 125385,30 | 222471,36 | - |
| 4. | Gradačac | 826587,22 | 835384,25 | 1354822,58 | 1572903,82 | - |
| 5. | Gračanica | 598415,20 | 760862,74 | 870642,05 | 1099993,70 | - |
| 6. | Kalesija | 312333,32 | 418296,14 | 674979,91 | 978958,57 | - |
| 7. | Kladanj | 13731,08 | 18384,50 | 62244,36 | 100486,04 | - |
| 8. | Lukovac | 45544,41 | 69687,61 | 88350,86 | 169670,99 | - |
| 9. | Sapna | 50250,00 | 26858,82 | 59358,72 | 216645,37 | - |
| 10. | Srebrenik | 306736,68 | 239337,63 | 320532,68 | 598020,54 | - |
| 11. | Teočak | 58606,00 | 34312,83 | 65907,75 | 169278,91 | - |
| 12. | Tuzla | 78126,00 | 90779,50 | 78239,29 | 256361,71 | - |
| 13. | Živince | 182054,75 | 386303,80 | 693341,67 | 944180,46 | - |
| **Ukupno** | | 2934086,95 | 3172172,30 | 5098149,68 | 7166797,21 | - |

***Izvor podataka:*** *Godišnje informacije o realizaciji novčane podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u TK, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, 2004.-2008.*

Iz analize agrarne politike se mogu izvući zaključci kako slijedi.

*a. Država ima obavezu da na određeni način brine o svojoj poljoprivredi.* Razlozi za to proističu iz same prirode ove djelatnosti. Ona obezbjeđuje prehrambenu sigurnost stanovništva, ima brojne specifičnosti, koje nalažu takav odnos, predstavlja primarnu djelatnost, osnovni proizvodni faktor joj je poljoprivredno zemljište, prirodni uslovi, igraju često presudu ulogu u tokovima ove proizvodnje. Primarna poljoprivredna proizvodnja je osnovni i obnovljivi izvor sirovina za brojne preradne kapacitete.
*b. Država u oblasti poljoprivrede djeluju u više pravaca,* ona uređuje privredni sistem u kojem funkcioniše privreda, pa i sama poljoprivreda. Također, zakonskim i drugim propisima djeluje na korištenje prirodnih resursa u ovoj oblasti, kao i na proizvodnu strukturu. Ona utvrđuje i sprovodi agrarnu politiku, poduzimajući konkretne mjere za njeno ostvarivanje u datom vremenskom periodu.

*c. Poljoprivreda u Bosni i Hercegovini, također, ima značajnu ulogu u njenom razvoju* i ostvarivanju njenog društvenog proizvoda. Ta uloga je različita, po pojedinim djelovima teritorije (regionima). To važi i za Federaciju Bosne i Hercegovine, kao posebnog entitita. Svaki od njenih 10 kantona ima određenih specifičnosti, prednosti i slabosti za ostvarivanje rezultata u samoj primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji. To nameće i odgovarajuće prilagođavanje u politici i mjerama koje je prate.

*d. Radi suzbijanja spontanosti u razvoju poljoprivrede, u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na nivou njenih kantona, primjenjuje se određeni sistem regulacije, poticaja i zaštite.* To postepeno doprinosi ostvarivanju postavljenih razvojnih ciljeva, prije svega, jačanju primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije.

*e. Agrarna politika* uspostavlja se prema datim okolnostima i uslovima u određenom vremenskom periodu. Po pravilu se zasniva na odgovarajućim dokumentima trajnijeg karaktera, kao što su zakonski i drugi propisi, odgovarajuće razvojne strategije, prostorni i drugi razvojni planovi. Ona je dio ekonomske politike zemlje i odnosi se na poljoprivredu i ruralni razvoj. Vezana je za njene ciljeve, subjekte i mjere koje se poduzimaju da bi

[73] U Informaciji o novčanoj podršci .... za 2007. godinu, podaci o iznosima po opštinama nisu bili čitljivi, zgog čega je (za sada) ova kolona ostala prazna.

se dati ciljevi ostvarili. Usmjerena je unaprijeđivanju poljoprivredne djelatnosti, postizanju većih rezultata, doprinosu ukupnom razvoju (sirovine za prerađivačku industriju, standard poslenika u ovoj djelatnosti i njihovih porodica, doprinos ruralnom razvoju u cjelini, zaštiti okoliša, poboljšanju stanja u platnom bilansu itd).

f. *Nesporno je da su prioriteti koji se od ove politike očekuju:* da se u što većoj mjeri obezbijedi dovoljna ponuda kvalitetnim proizvodima iz domaće proizvodnje, da se proizvođačima omogući nivo prihoda od kojeg mogu da unaprijeđuju djelatnost i da zadovolje odgovarajuće zahtijeve životnog standarda, zatim da se očuva okoliš, potpomogne razvoj ruralnih područja, ne samo putem poljoprivrede, nego i diverzivikacijom ekonomskih aktivnosti, da se podiže konkurentnost i u mogućoj mjeri povećaju izvozni efekti. Naravno za zemlje koje teže pristupanju Evropskoj uniji (EU) i Svijetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), gdje spada i BiH, potezi i u oblasti agrarne politike treba da idu u susret zahtijevima i standardima ovih moćnih organizacionih struktura. To su suštinski ciljevi agrarne politike i Federacije BiH, koji se prema potrebi dalje raščlanjuju. Oni suštinski odražavaju ciljeve koji su postavljeni, kako u Srednjeročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006.-2010. godine), tako i u Zakonu o poljoprivredi, Zakonu o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji na nivou Federacije BiH, odnosno, Zakonu o novčanoj podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji Tuzlanskog kantona.

*g. Zakon o poljoprivredi* predstavlja osnovu za utvrđivanje: institucionalnih struktura, nadležnosti, odgovornosti, propisa, koordinacije, prava i obaveza, te sprovođenja mjera na svim nivoima vlasti u Federaciji BiH, vezanih za ovu oblast; okvira i mehanizama za jačanje konkurentnosti i kvaliteta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te okvira i mehanizama neophodnih za pridruživanje EU i obaveza iz međunarodnih sporazuma koji se odnose na poljoprivredu, preradu i ruralni razvoj. Zakon reguliše i: donošenje i sadržaj Srednjoročne Strategije razvoja poljoprivrednog sektora; mjere poljoprivredne politike, kojima se ostvaruju ciljevi te politike (mjere tržišno-cjenovne politike, strukturne politike, zemljišne politike i mjere novčanih podrški u poljoprivredi); korisnike novčane podrške; porodično poljoprivredno gazdinstvo; poljoprivrednika, kao fizičko lice koje se na gazdinstvu bavi biljnom i stočarskom proizvodnjom; ulogu državnih organa u ovoj oblasti; vođenje odgovarajućih registara i evidencija; obavezu izrade „zelenog izvještaja", kao godišnjeg dokumenta, koji sadrži stanje poljoprivrede u prethodnoj godini, te upravni i inspekcijski nadzor.

h. *Navedenim dokumentima se stvara osnov za odgovarajuću agrarnu politiku, koja se godišnjim aktima utvrđuje i godišnjim mjerama sprovodi.* Najveća uloga države svodi se na poduzimanje i sprovođenje onih mjera, koje će dati najbolje rezultate. *Novčana podrška, predstavlja nezamjenljiv element agrarne politike.* Ona je opredjeljena navedenim i drugim dokumentima i sprovodi se godišnjim odlukama i uputstvima na federalnom nivou, te programima i pravilnicima na kantonalnom nivou. Specifičnost novčane podrške za Federaciju BiH je u tome što se ona realizuje na nivou Federacije iz federalnog budžeta i parelelno tome na nivou kantona iz budžeta određenog kantona, u ovom slučaju TK. Također, specifičnost je i u činjenici, da na državnom nivou, za sada nema ni resornog ministarstva za sektor poljoprivrede, niti jedinstvene agrarne politike, što predstavlja ozbiljan ograničavajući faktor, njenog skladinijeg i intenzivnijeg razvoja.

*i. Bitna činjenica za agrarnu politiku u Federaciji BiH je što se zakonski određuje granica ispod koje sredstva za novčane podrške ne mogu da padnu.* To je vezano za najmanje 3% od obima federalnog budžeta za datu godinu. Isti je slučaj i za kantonalni nivo, jer je također zakonska obaveza da sredstva za novčane podrške ne mogu biti manja od 3,5% obima godišnjeg kantonalnog budžeta. Od ovog iznosa, po zakonskoj odredbi, najmanje 15% se usmjerava na podršku prehrambenoj industriji sa područja TK.

*j. U prvoj fazi* poticaji su usmjeravani na rekonstrukciju farmi, nabavku mehanizacije, obezbjeđivanje repromaterijala za biljnu proizvodnju. Tada su poticaji *obezbjeđivani iz donacija*, za projekte kreditima pod povoljnim uslovima. Na nivou Federacije BiH, poticaji budžetskim sredstvima su otpočeli tek 1997. godine, i to samo za dvije namjene: poticaj za proizvodnju mlijeka i duhana. To je trajalo u periodu od 1997. do 2001. godine. U ove namjene prosječno je usmjeravano 5,6 miliona KM godišnje, što se odrazilo i na povećanje njihove proizvodnje. Počev od 2005. godine, poticaji se povećavaju, tako da su sa oba nivoa u 2007. godini premašili 14 miliona KM. U TK se postepeno približava nivo poticaja sa kantonalnog nivoa federalnom.

k. *Podrška je na federalnom nivou namjenjena poticaju razvoja*: *biljne proizvodnje* (žitarica-strne žitarice i kukuruz, industrijskog bilja-soja, uljana repica, suncokret, krmnog bilja, *povrća* -krompir i drugo povrće za preradu, duhana, sjemena strnih žitarica, kukuruza, krompira, pasulja, luka, krmnog bilja, soje, uljane repice i suncokreta, te sadnog materijala i za podizanje višegodišnjih zasada); *stočarske proizvodnje* (mlijeka, utovljene junadi, utovljenih svinja, mliječnih krava, ženske teladi, rasplodnih ovaca i koza, rasplodnih konja, meda, proizvodnje živine, pčelinjih matica i riblje mlađi); *kapitalnih ulaganja* (u sisteme navodnjavanja, objekte za stočarsku proizvodnju); *regresiranje*

*kamata* na kredite u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji; *podršku stručnim institucijama* i uvođenju novih tehnologija (savjetovanja, seminari, edukacija, publikacije stručne litarature, jačanje udruživanja u poljoprivredi itd.). Od 2007. godine, usmjeravaju se i sredstva podrške ruralnom razvoju, prilagođena novoj strategiji ruralnog razvoja u EU.

*l. Podrška na kantonalnom nivou, također, je obuhvatna* i kreće se počev od biljnih kultura i zasada, preko animalne i ekološke proizvodnje, kapitalnih investicija u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji, regresiranja kamate na kredite namjenjene unaprijeđenju poljoprivredne proizvodnje, podrške stručnim institucijama (tu spada i izrada strategije razvoja primarne poljoprivredne proizvodnje), participacije u realizaciji projekata novih tehnologija od interesa za primarnu poljoprivrednu proizvodnju, uređenja poljoprivrednog zemljišta, do podrške organizacijama proizvodnje u kooperaciji otkupa proizvoda iz kooperacije i prodaje tih proizvoda.

m. Podzakonskim aktima se raspoređuje godišnji obim sredstava na namjene po strogo propisanim uslovima i proceduri, koje moraju da ispunjavaju korisnici podrške, što su dužni da sprovode nadležni organi. *Počev od 2007. godine, prevazilazi se paralelizam u poticajima, tako da je kantonalnim organima ostavljena mogućnost da potiču one proizvođače koji ne ispunjavaju kriterijume za podršku sa federalnog nivoa.* Tako se proširuje broj korisnika i podiže nivo proizvodnje u TK. U TK podrška se usmjerava i na prehrambenu industriju, kao i onim poljoprivrednim proizvođačima koji proizvode za sopstvene potrebe (ne samo za tržište), ukoliko ispunjavaju propisane uslove. I na federalnom i kantonalnom nivou u TK, podršku je imala određena proizvodnja u svim posmatranim godinama (2003. do 2007.), dok je za pojedine proizvode – namjene u pojedinim godinama te podrške bilo a u drugim nije. U svim posmatranim godinama sve općine iz TK koristile su sredstva podrške poljoprivrednoj proizvodnji. U periodu 2003.-2006. godine, u svim godinama, najviše sredstava koristila je općina Gradačac, a zatim općina Gračanica. Općina Tuzla, kao najveća općina u Kantonu i kantonalni centar, veoma malo je koristila ovih sredstava. To je svakako posljedica drugačije privredne strukture i strukture stanovništva u odnosu na ostale općine Kantona.

*n. Ova politika, odnosno zakonski i drugi akti na kojima se zasniva i kojima se provodi, u narednom periodu će trpjeti postepene promjene, usaglašavajući se sa pravcima i zahtijevima Zajedničke agrarne politike (CAP) EU, kao i zahtijevima WTO.*

## *1.13. SWOT ANALIZA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA*

**S N A G E**

- Sasvim je izvjesno da će uključenjem BiH u EU doći do povećanja inostranih investicija i aktivnijeg inozemnog poduzetništva sa povoljnim razvojnim implikacijama. Perspektive razvoja poljoprivredne proizvodnje u direktnoj su funkciji sa pripremama poljoprivredno-prehrambenog sektora za eurointegracije.
- Sa stanovišta klimatskih uslova i agropedoloških karakteristika ova oblast ima mogućnosti za razvijanje uspješne poljoprivredne proizvodnje.
- U geološkom pogledu, prostor Tuzlanskog kantona se odlikuje vrlo raznovrsnim tipovima geološke podloge i izraženim diverzitetom zemljišta.
- Diverzitet biljnih genetičkih resursa u Tuzlanskom kantonu odlikuje bogatstvo vrijednih sorti voća, povrća i žitarica.
- U voćarstvu je najzastupljenije gajenje šljive (sa 90%), a zatim: jabuka, krušaka, jagoda, malina, kupina, trešanja, višanja, breskvi, kajsija i nekoliko poznatih sorti grožđa.
- Dominantne ratarske kulture na teritoriji Tuzlanskog kantona su: pšenica, kukuruz i ječam. Od najzastupljenijih genetičkih vrsta žitarica, posebnu vrijednost imaju brojne sorte kukuruza, pšenice, ječma, zobi, raži i prohe.
- U povrtlarskim genetičkim resursima, raznolikošću oblika i tipova posebno se ističu: tikve i bundeve, grah, kupus, paprika, lubenica, dinje, krompir, luk crveni, luk bijeli, grašak, grah i kupus.
- Na ovom području je veoma zastupljena plastenička proizvodnja povrća i rasada za povrće. Najčešće uzgajane sorte povrća, na ovaj način, su: paradajz, paprika, krastavac i zelena salata.
- U hortikulturi, treba istaći različite forme dekorativnih, medicinskih i aromatskih biljnih vrsta.
- U biljnim genetičkim resursima Tuzlanskog kantona, značajno mjesto zauzimaju i različite sorte krmnog bilja, i to posebno: lucerka, crvena djetelina, grahorica, ježevica i stočni grašak.

- U stočarskoj proizvodnji najrazvijenije je govedarstvo dok su, u odnosu na tu poizvodnju, ovčarstvo i peradarstvo slabije zastupljeni.
- U poljoprivrednoj proizvodnji je još uvijek živa tradicija prerade nekih poljoprivrednih proizvoda u domaćoj radinosti (sir, kajmak, rakija);
- Od ukupno 83 naseljena mjesta u Tuzlanskom kantonu, čak, 73 ili 88% pripada kategoriji naselja seoskog i mješovitog tipa (procjena 2001. godina);
- Veliki broj mješovitih domaćinstava prema izvorima prihoda (domaćinstva ostvaruju prihode iz poljoprivrede, ali i van nje), što je istovremeno snaga i slabost;
- Ruralna područja čine 85,26% ukupne površine Kantona, dok urbana područja čine 14,74 %. Prosječni procenat zemljišta zahvaćenog ruralnim područjima je visok, jer se kod planiranja prostora vodilo računa o zaštiti kvalitetnog poljoprivrednog i šumskog zemljišta.
- Kombinacijom raznih proizvodnih djelatnosti moguće je seoska područja učiniti vitalnom komponentom stanovništva.
- Kvalitet stanovanja i transporta, komunikacijske i energetske infrastrukture u ruralnim područjima BiH igraju značajnu ulogu u budućem ruralnom razvoju zemlje.
- Povoljan geografski položaj Tuzlanskog kantona, kao i povoljni prirodni uslovi za razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje (biljne i stočarske), utjecali su na razvoj prehrambene industrije u ovom kantonu.
- Ostvareno je povećanje broja zaposlenih u prerađivačkoj industriji.
- Veće šanse za uključivanje ovog regiona u svjetske integracije pruža vazdušni saobraćaj i aerodrom «Dubrave» koji je nedavno pušten u civilni saobraćaj.
- Energetski potencijal Tuzlanskog kantona daleko nadmašuje njegove potrebe i može osigurati kvalitetno i sigurno snabdjevanje potrošača elektičnom energijom.
- Postoji Ministarstvo za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Tuzlanskog kantona, a nadležnost u sektoru poljoprivrede na općinskom nivou nalazi se uglavnom kod Službi za privredu i razvoj, koje se nalaze u okviru općinske javne uprave.
- Pored obrazovnih ustanova u Tuzlanskom kantonu, podršku sektoru poljoprivrede kroz obuku stručnog kadra i naučno-istraživački rad daju i fakulteti pri univerzitetima u Sarajevu, Mostaru i Banjaluci kao i poljoprivredni instituti (po dva u svakom od entititeta), institut za genetski inžinjering i biotehnologiju te mnoge veterinarske stanice.
- BiH ima dovoljno obrazovnih institucija za školovanje stručnog kadra iz sektora poljoprivrede, prerade i kontrole kvaliteta hrane. Sve visokoobrazovne institucije se trenutno nalaze u procesu usklađivanja sa zahtjevima Bolonjske deklaracije.
- Proizvođači u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, kao i prerađivači hrane, međusobno se udružuju u različite vidove organizacija kako bi lakše i na jednom mjestu iskazivali svoje potrebe i ostvarivali svoje ekonomske ciljeve. Najčešći oblici organizovanja poljoprivrednih proizvođača su: udruženja poljoprivrednika, savezi zadruga, udruženja prerađivača i ostala strukovna Udruženja.
- Zakon o poljoprivredi FBiH, pored mjera poljoprivredne politike (tržišno-cjenovne, strukturne, zemljišne i mjera novčanih podrški), po prvi put regulira i pojam poljoprivrednog gazdinstva. Ovaj Zakon definira i intervencije države na domaćem tržištu u stabilizaciji tržišta poljoprivrednih proizvoda.
- Pored navedenih propisa na nivou BiH i nivou entiteta, Federacije BiH, u Tuzlanskom kantonu doneseni su i neki specifični zakonski i podzakonski akti, koji se odnose na sektor poljoprivrede.
- Radi suzbijanja spontanosti u razvoju poljoprivrede, u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na nivou njenih kantona, primjenjuje se određeni sistem regulacije, podsticaja i zaštite. To postepeno doprinosi ostvarivanju postavljenih razvojnih ciljeva, prije svega jačanju primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije.
- Podrška na kantonalnom nivou je obuhvatna i kreće se počev od biljnih kultura i zasada, preko animalne i ekološke proizvodnje, kapitalnih investicija u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji, regresiranja kamate na kredite namjenjene unaprijeđenju poljoprivredne proizvodnje, do podrške stručnim institucijama.
- Bitna činjenica za agrarnu politiku u Federaciji BiH je što se zakonski određuje granica ispod koje sredstva za novčane podrške ne mogu ići. To je vezano za najmanje 3% od obima Federalnog budžeta za datu godinu. Isti je slučaj i za kantonalni nivo, jer je, također, zakonska obaveza da sredstva za novčane podrške ne mogu biti manja od 3,5% obima godišnjeg kantonalnog budžeta. Od ovog iznosa, po zakonskoj odredbi, najmanje 15% se usmjerava na podršku prehrambenoj industriji sa područja TK.

**S L A B O S T I**

- Bosanskohercegovačka politička i ekonomska državna organizacija nije kompatibalna sa tržišnom privredom, iako je zemlja u nadzoru međunarodne zajednice i podvrgnuta mjerama standardnog tranzicionog procesa, u čijoj biti su tržišne i političke reforme. Najveći neuspjeh u ovim reformama je upravo reforma u poljoprivrednom sektoru.
- BiH značajno kasni u pripremama za uključivanje u spoljne ekonomske okvire kao što je *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU* (SSP); proces pregovora o članstvu u EU (nakon pristupanja *Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju EU*); te pristupanje WTO-u. Nisu napravljeni ni elementarni institucionalni preduslovi za razvoj poljoprivrede zbog čega s pravom stoji konstatacija o poljoprivredi kao «najslabije uređenoj oblasti domaće proizvodnje».
- U skladu s pravilima i standardima koji se primjenjuju u zemljama Europske unije, a koji se odnose na kvalitetno življenje, neophodno je obezbijediti odgovarajuću zdravstvenu i ekološku ispravnost ljudske i stočne hrane, ali i kontrolu i upravljanje pomenutom hranom. Na nivou Bosne i Hercegovine su do sada usvojena četiri zakona kojima su regulirana pitanja tehničkih zahtjeva za proizvode i ocjenjivanje usklađenosti, nadzor nad tržitem proizvoda, opću sigurnost proizvoda te zdravstvenu ispravnost ljudske i stočne hrane.
- Nedostatak kapaciteta i neadekvatan institucionalni okvir za podršku razvoja poljoprivrede.
- U skladu sa Ustavom Federacije BiH, nadležnost nad sektorom poljoprivrede u kantonima je povjerena kantonalnim Ministarstvima poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, što zbog nedostatka kapaciteta resornih ministarstava ne daje puni doprinos razvoju poljoprivrede.
- Nedovoljne nadležnosti općina u odnosu na razvoj poljoprivredne proizvodnje i nedovoljni kapaciteti općinskih službi za podršku poljoprivredi.
- Obzirom da BiH još uvijek nema usvojene sopstvene standarde i pravilnike koji se odnose na kvalitet proizvoda i kontrolu kvaliteta proizvoda, još uvijek su u primjeni standardi i pravilnici iz SFRJ.
- Svinjogojstvo je slabo razvijeno, u svim segmentima proizvodnje, i postoji samo u nekoliko općina.
- Tuzlanski kanton, iz godine u godinu, ima sve lošiji odnos raspoloživih obradivih i poljoprivrednih površina po stanovniku sa tendencijom daljeg narušavanja i uništavanja kvaliteta zemljišta.
- Usitnjena poljoprivredna proizvodnja (sitni proizvođači male ekonomske i tržišne snage).
- Ekstenzivna i nestandardizovana poljoprivredna proizvodnja.
- Dominacija naturalnih, odnosno polunaturalnih poljoprivrednih gazdinstava.
- U Tuzlanskom kantonu još nije uspostavljen registar poljoprivrednih gazdinstava. Ova aktivnost je u fazi planiranja i učinjeni su konkretni koraci, koji se odnose na pripremu softvera za registar.
- Mala površina zemljišta koja poljoprivrednicima stoji na raspolaganju.
- Problem plasmana poljoprivrednih proizvoda, odnosno nedovoljne ugovorne povezanosti primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije.
- Razjedinjena tržišna ponuda.
- Nedovoljna materijalna i kadrovska opremljenost zadruga; nepoštovanje zadružnih principa u funkcionisanju zadruga.
- Mnoga privatizirana poljoprivredna poduzeća su u stečaju.
- Nema napretka u domenu razvoja organske poljoprivrede.
- Površine ruralnih područja su različite, jer su definirane prirodnim karakteristikama područja kao i brojem stanovnika. Nepostoji strategija ili program ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona.
- Stanovništvo Tuzlanskog kantona ima tendenciju postupnog smanjenja svog obima izazvanu smanjenjem prirodnog prirasta, ali i iseljavanjima. Smanjenje prirodnog prirasta uslovljeno je smanjenjem nataliteta i postepenim povećanjem mortaliteta. To dalje uslovljava tendenciju starenja stanovništva. Dvije trećine stanovništva Kantona živi u velikom broju malih ruralnih naselja. U strukturi radnih resursa najznačajniji dio čini neaktivno stanovništvo. Broj nezaposlenih premašuje broj zaposlenih, a dinamika starosne strukture pokazuje da se radi o stanovništvu u kome kontinuirano opada prirodni prirast pa se, suglasno tome, broj djece sve više smanjuje.
- Nepovoljna putna infrastruktura, unutar samog Kantona i u pogledu povezivanja općina.
- U međunarodnoj robnoj razmjeni na nivou Bosne i Hercegovine, posebno kada su u pitanju poljoprivredno–prehrambeni proizvodi, izražena je značajna uvozna zavisnost. Mada je izvoz hrane dinamičnije rastao od uvoza, trgovinski deficit je ispoljio rastući trend. .

- Obzirom na kompleksno ustavno uređenje Bosne i Hercegovine, sa decentraliziranom administrativnom strukturom koja se sastoji od dva entiteta, Federacija BiH i Republika Srpska, te Brčko distrikta BiH, i sam zakonodavni okvir je vrlo složen.
- Pored niza zakona koji reguliraju okvir za sektor poljoprivrede, trenutno u Bosni i Hercegovini na državnom nivou ne postoji državni zakon o poljoprivredi koji bi trebao ponuditi takve ciljeve poljoprivredne politike koji će odgovarati potrebama razvoja domaćeg poljoprivrednog sektora.
- U implementaciji postojećeg zakonskog okvira na državnom nivou, poseban problem predstavlja sporost provođenja Zakona o sigurnosti hrane u BiH, koji je donesen još prije tri godine i neadekvatno funkcionisanje državne Agencije za sigurnost hrane. Neophodno je u Bosni i Hercegovini inicirati dogradnju postojećih i donošenje novih zakona i drugih propisa na državnom nivou koji se odnose na poljoprivredu, kao što su npr: Zakon o organskoj poljoprivredi, Zakon o pčelarstvu, Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o poticajima u poljoprivredi, Zakon o poljoprivrednoj inspekciji te niz drugih zakonskih i podzakonskih akata.
- U odnosu na kapacitete, u radu Ministarstva na nivou Tuzlanskog kantona, uočen je nedostatak ljudskih resursa u pogledu brojnosti u odnosu na poslove koje vrši Ministarstvo u okviru svoje nadležnosti. Također, uočen je i nedostatak koji se odnosi na potrebe informatizacije i uvođenja softverskih rješenja koja bi unaprijedila efikasnost rada Ministarstva.

**Š A N S E**

- U okolnostima prilagođavanja uslovima EU i problemima koji će se pri tome javiti, najvažnije tržište za poljoprivrednike u budućnosti će predstavljati domicilno tržište. Prema tome, poljoprivredna politika mora posvetiti pažnju malim, pogotovo primarnim proizvođačima, koji su, u odsustvu podsticajnog poduzetničkog okruženja, pred zatvaranjem svojih biznisa ili prinuđeni na otkupne uslove velikih prerađivača, obično stranih firmi.
- Za potpuniju valorizaciju poljoprivrede kao strateškog resursa i zemlje i Tuzlanskog kantona, kao i za realizaciju *Prostornog plana Tuzlanskog kantona* i potrebu da se što veći obim proizvodnje i poduzetništva realizuje u ruralnim i polururalnim naseljima, neophodno je promjeniti agrarnu politiku kako u državi, tako i u pojedinim regijama.
- To znači, da se izvrši preokret iz »poljoprivrede orijentisane na količinu (prinos)« u »poljoprivredu okrenutu kvalitetu« (hrane i okoliša). Izlaz iz postojećeg stanja vidi se u održivoj poljoprivredi, bezopasnoj za okolinu, koja budućim generacijama ostavlja čisto tlo, vodu i vazduh, a zatim pravo izbora daljeg razvoja.
- Realizacija svih neophodnih mjera za zaštitu kvaliteta voda predstavlja bitan uslov za korištenje voda i očuvanje ekoloških sistema u vodama i njihovoj okolini. U osnovama zaštite kvaliteta voda nalazi se sprovođenje složenih tehničko-tehnoloških mjera.
- Evidentiran je rast tražnje (domaće i inostrane) za goveđim i «baby beef» mesom, proizvodima sa oznakama geografskog porijekla, voćem, povrćem, ljekovitim biljem - za čiju proizvodnju Kanton ima povoljne uslove.
- Razvojne koncepcije EU (multifunkcionalna poljoprivreda i multifunkcionalni ruralni razvoj) pružaju «šansu» opstanka i razvoja i malim ruralnim gazdinstvima, ali samo pod pretpostavkom stvaranja povoljnih makroekonomskih i investicionih uslova za njihovo veće angažovanje u sferi van ili oko poljoprivrede.
- U budućim politikama razvoja u Tuzlanskom kantonu, u različitim sektorima, neophodno je kreirati i uslove za podizanje životnog standarda u ruralnim oblastima i obezbjeđenje većeg stepena radnog angažovanja stanovništva ovih područja.
- Primjena novih tehnologija u proizvodnji zdrave hrane, izgradnja neophodnih infrastrukturnih sistema, razvoj nekih vrsta tercijarnih djelatnosti i, eventualno, preseljavanje nekih industrijskih pogona u blizinu većih seoskih aglomeracija, mogu značajno unaprijediti ne samo ekonomiju ruralnog sektora, već i cjelokupan razvoj Kantona.
- Gazdinstva koja mogu zadovoljiti sopstvene potrebe, kao i gazdinstva delimično orjentisana na tržišnu proizvodnju, ostaju dominantni oblik strukture gazdinstava u BiH.
- Povećanje broja registrovanih poslovnih subjekata u Kantonu je značajan pokazatelj pozitivnih kretanja u privredi Tuzlanskog kantona i čitave BiH, kao i veliki podstrek za dalji razvoj i mogućnost unaprijeđenja kako prerađivačke industrije, tako i čitave privrede.
- U narednom periodu u djelatnosti prerađivačke industrije treba težiti smanjenju razlike između ostvarenog uvoza i izvoza te izvozno orjentisanoj prerađivačkoj industriji.

- Razvoj poljoprivrede ima velike šanse u povećavanju zaposlenosti kroz vidove samozapošljavanja, uključivanja pomažućih članova domaćinstva i formiranja manjih porodičnih biznisa, zasnovanih na poljoprivrednoj proizvodnji ili proizvodnji vezanoj za poljoprivredu.
- Sa stanovišta podrške sektoru poljoprivrede, od posebno značaja je i modernizacija i poboljšanje kvaliteta lokalnih puteva, razvijanje mreže saobraćajnica i dalji razvoj željezničkog saobraćaja.
- Vrlo značajan faktor za podršku cjelokupnom razvoju svakog sektora je dostignuti nivo korištenja novih tehnologija u pružanju multimedijalnih usluga.
- Planirano je utvrđivanje potreba i izgradnja gasovodnog sistema na području Kantona, koji bi bio povezan u jedinstven sistem BiH (pravac Zvornik -Tuzla, sa kantonalnim, odnosno regionalnim odvojcima, ili alternativa).
- Na području Tuzlanskog kantona, postoji povoljnost za toplifikaciju termoenergijom, time što se u samom centru nalazi termoelektrana koja je veliki izvor energije. Ipak još uvijek nije izvršena toplifikacija svih gradova u bližem okruženju.
- Najznačajniji od obnovljivih izvora za Tuzlanski kanton, je hidroenergija. Posebno treba naglasiti da postoje značajna nalazišta geotermalnih voda, koje bi se mogle koristiti eventualno i u energetske svrhe (staklenici, korištenje toplotne energije). Pored toga, značajne su i mogućnost dobijanja ekonomski isplativog potencijala energije bazirane na biomasi, čiji bi izvor bio lokacija buduće regionalne deponije komunalnog otpada.
- Prioriteti koji se od agrarne politike očekuju su: da se, u što većoj mjeri, obezbjedi dovoljna ponuda kvalitetnih proizvoda iz domaće proizvodnje; da se proizvođačima omogući nivo prihoda od kojeg mogu da unaprjeđuju djelatnost i da zadovolje odgovarajuće zahtjeve životnog standarda; da se očuva životna sredina; da se potpomogne razvoj ruralnih područja; da se povećava konkurentnost i, u mogućoj mjeri, povećaju izvozni efekti.
- Na razvoj poljoprivrednog sektora, indirektno utiču i agencije za razvoj malih i srednjih poduzeća, regionalne i lokalne razvojne agencije (putem razvojnih projekata u oblasti poljoprivrede) i dr. Međunarodne institucije, također, igraju značajnu ulogu u prenosu znanja, vještina i tehnika, kao i tehnička podrška BiH kroz implementaciju različitih projekata u oblasti razvoja poljoprivredne proizvodnje.
- Od posebnog značaja za buduće definiranje zakonskog okvira na državnom nivou je i pitanje donošenja Zakona o poljoprivrednom zemljištu na državnom nivou. Ova oblast je, trenutno, regulisana zakonima na entitetskom nivou.

**R I Z I C I OKRUŽENJA**

- BiH ima kompleksan administrativni sistem koji produkuje: nejedinstven ekonomski prostor i isključuje vođenje cjelovite makroekonomske politike**;** sputan slobodan tok ljudi, kapitala i roba; nejedinstvenu ekonomsku legislativu; što govori o opće nepovoljnom poslovnom okruženju.
- S ulaskom u EU, predstoji suočavanje sa problemima kao što su: (1) otvorene granice za trgovinu sa svim zemljama članicama EU, (2) izuzimanje proizvodnih potpora iz državnog budžeta, (3) izuzimanje potpora za neke poljoprivredne proizvode, (4) propisani standardi kvaliteta i uslovima trgovanja, (5) veća administracija i kontrola i (6) pravo na izvozne subvencije.
- U postojećim političkim i ekonomskim prilikama BiH, uz neodgovarajuću institucionalnu infrastrukturu na nivou države i oskudne poticajne mjere na svim nivoima adminstrativno-teritorijalne strukturiranosti zemlje, tržišne reforme poljoprivrede nailaze na ozbiljne probleme i zastoje te, shodno tome, zapriječeno je poduzetništvo poljoprivrednog sektora.
- Zbog prisutnih i evidentnih problema suvišnih voda i štete koje nastaju od njih, u naseljenim mjestima koja pripadaju Tuzlanskom kantonu, neophodno je sagledati problematiku i izraditi tehničku dokumentaciju – projekat otvorene kanalske mreže za naseljena mesta, potrebnih crpnih stanica i ostalih objekata (ustava, propusta i drugo).
- Iako poljoprivreda danas nije veliki izvor zagađenja, prema dostupnim podacima u dijelu koji se odnosi na negativan utjecaj poljoprivrede na okoliš, ipak postoje opasnosti od: zagađenje vazduha; gubitka biološke raznolikosti, oštećenja ozonskog omotača; zahvatanja podzemnih voda; nekontrolisane upotrebe tečnog gnojiva i otpadnih voda; odlaganja otpada; opasnog otpada i drugo.
- Nedovoljna je razvijenost fizičke infrastrukture, posebno u ruralnim područjima (putevi, železnica, telekomunikacioni sistem, električna mreža).
- Domaće tržište malog obima i niske kupovne moći, što uslovljava i otežane mogućnosti plasmana.
- Nedovoljno razvijeno i nestabilno tržište poljoprivrednih proizvoda, finansijsko tržište i tržište radne snage.
- Hronična nestašica kapitala za nove investicije u poljoprivredi.
- Nedovoljna podrška domaćoj proizvodnji na federalnom i kantonalnom nivou.

- Problemi u definiranju zadružne imovine tzv. starih zadruga (razgraničenje zadružne i državne svojine) i formalne prepreke za uknjižavanje zadružne imovine u zemljišne knjige.
- Nedovoljna podrška zadrugama od strane resornih ministarstva na nivou Federacije BiH i Tuzlanskog kantona.
- Nerazvijenost tržišnog informacijskog sistema za poljoprivredne proizvode na nivou zemlje.
- Izostanak odgovarajućih registara, evidencija i osnova (9 registara, tri evidencije i jedna osnova – pedološke osnova zemljišta).
- Neadekvatna zakonska osnova, tj. carinska zaštita domaćeg tržišta od nelojalne konkurencije.
- Rast cijena inputa na svjetskom i domaćem tržištu, visoki dispariteti cijena inputa i outputa u poljoprivredi;
- Brze promjene u potrošačkim zahtjevima, posebno na inostranom tržištu (sve izraženiji zahtjevi potrošača u pogledu standarda kvaliteta, brenda, oznaka geografskog porijekla).
- Poremećaji međunarodnog tržišta zbog pooštravanja zahtjeva i propisa u vezi sa poštovanjem standarda bezbjednosti prehrambenih proizvoda, zaštite okoliša i sl.
- Generalna ocjena za ruralna područja u Kantonu, kao i u ostalim dijelovima BiH, ukazuje da je najveći dio siromaštva i nezaposlenosti vezan za ova područja i da je poljoprivreda najznačajnija, a vrlo često i jedina privredna djelatnost, kojom se ostvaruju prihodi domaćinstava.
- Pored velikog obima nezaposlenih ovaj problem čini još većim veoma nepovoljna kvalifikaciona struktura i vrlo nizak nivo zapošljivosti nezaposlenih lica. Povećanje svih oblika zaposlenosti i zapošljavanja je uslov čiji je značaj za poboljšanje uslova života i podizanje standarda stanovnika teško dovoljno snažno naglasiti.
- Kapitalna ulaganja se usmjeravaju na osnovu konkretnih projekata, što je veoma važno. Projekti koji prolaze posebne provjere, imaju veću specifičnu težinu u razvojnim procesima. Oni bi posebnu ulogu mogli odigrati u zasnivanju organske proizvodnje, koja je u TK slabo zastupljena, a predstavlja potencijalnu razvojnu šansu, kao i brojnim projektima usmjerenim ruralnom razvoju.

Sumirajući stanje iz prethodno date SWOT analize, mogu se generalno izdvojiti određene orijentacije ciljeva poljoprivredne politike Tuzlanskog kantona, a to su:

1. nastavak obnove poljoprivrednog sektora;
2. privođenje poljoprivrednog zemljišta namjeni, koje je zbog raznih okolnosti izgubilo tu namjenu;
3. pospešivanje povratka lica domicilninim sredinama;
4. uspostavljanje održivog razvoja poljoprivrede i prehrambene industrije;
5. jačanje svih subjekata u oblasti poljoprivrede i veće povezivanje sa prehrambenom industrijom;
6. institucionalizacija porodičnih poljoprivrednih gazdinstava; razvijanje tržišta zemljišta i zakupa;
7. racionaliziranje korištenja poljoprivrednog zemljišta; dovoljnost prehrambenih proizvoda na tržištu zahtijevanog kvaliteta i po prihvatljivim cijenama;
8. unaprijeđenje zdravlja biljaka i životinja;
9. razvijanje i unaprijeđivanje ispitnih laboratorija; unaprijeđivanje sistema upravljanja kvalitetom; jačanje i unaprijeđenje ruralnog razvoja;
10. povećanje konkurentnosti domaćih proizvoda;
11. uspostavljannje adekvatnog institucionalnog okvira za razvoj poljoprivrede uz jačanje kapaciteta za podršku start-up djelatnostima u oblasti poljoprivrede;
12. unaprđeđenje ljudskih kapaciteta u relevantnim institucijama za podršku razvoju poljoprivrede, posebno Ministarstvu za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Tuzlanskog kantona i općinskim službama;
13. priprema za uključenje u WTO i EU;
14. poboljšanje platnog bilansa putem podrške izvozu određenih proizvoda; očuvanje i racionalno korišćenje svih raspoloživih resursa na principima održivog razvoja i drugo.

## *1.14. PROCJENA MOGUĆIH BUDUĆIH KRETANJA U POLJOPRIVREDI*

U procesu intenzivnijeg usmjeravanja na tržišnu ekonomiju, sektorske promjene, kao faktor društveno-ekonomskog progresa, ukazuju na neophodnost širenja aktivnosti koje će voditi ka rastu konkurentnosti. Ovaj

projekat ekonomskog razvoja agrara predstavlja komponentu jedne strategije, koja predviđa ne samo ciljeve srednjoročnog razvoja, nego i moguće scenarije na osnovu kojih se oni mogu ostvariti.

### *1.14.1. Pristup i vrste scenarija*

Većina prognoza koje su realizovale vodeće svjetske institucije, zasnivaju se uglavnom na dvije vrste scenarija, i to: pesimistički i optimistički. Sa druge strane, FAO koristi metodologiju koja se zasniva na jednom baznom scenariju, ali sa dve varijante: optimistička i pesimistička, ili preciznije jedan scenario sa intervalima u plusu, odnosno sa intervalima u minusu.

Radi što boljeg prikaza mogućeg razvoja poljoprivredne proizvodnje u Tuzlanskom kantonu, s osvrtom na srednjoročni period 2009.-2013. godine, scenarijska analiza koja je data u ovom dokumentu predviđa tri moguća scenarija.

#### *1.14.1.1. Polazišta scenarijske analize*

Osnovni cilj ovog dokumenta je sagledavanje stanja i mogućih razvojnih pravaca koji predstavljaju preduslov za definisanje ciljeva i instrumenata nove Strategije razvoja i prilagođavanja poljoprivrede Tuzlanskog kantona. U tom kontekstu, da bi se mogle planirati određene mjere, kao i iskazati vidovi i buduće podrške razvoju poljoprivrede i ruralnih sredina (putem finansijskih pokazatelja), javila se neophodnost davanja ekspertske ocjene o mogućim budućim kretanjima poljoprivredne proizvodnje (biljne i stočarske).

Zbog velikog značaja poljoprivrede za ukupni privredni razvoj Tuzlanskog kantona, urađene su projekcije kretanja obima proizvodnje do 2013. godine, pri čemu su korišteni raspoloživi statistički podaci za period 1998.-2006. godine (odnosno za devet godina). U cilju predviđanja kretanja proizvodnje najvažnijih poljoprivrednih proizvoda u budućnosti, kao i njihovog obima proizvodnje u 2013. godini, korišten je metod trenda.

Da bi se primjenom metoda trenda dobio što potpuniji uvid u moguće kretanje obima proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, korištena su tri tipa funkcija:

- linearna funkcija;
- logaritamska funkcija;
- eksponencijalna funkcija.

Navedene funkcije su u širokoj upotrebi, u teoriji i praksi, i mogu dati veoma korisne informacije za rješavanje sličnih problema. Njihovi rezultati će omogućiti sagledavanje očekivanog maksimalnog i minimalnog obima proizvodnje pojedinih proizvoda, kao i dobijanje srednjih vrijednosti, odnosno vrijednosti koje se najrealnije mogu očekivati. Komparacijom rezultata dobijenih upotrebom pojedinih tipova funkcija, lako će se odbaciti projekcije koje u velikoj mjeri odudaraju od realno mogućih u posmatranom periodu.

Ipak, prilikom analize rezultata dobijenih upotrebom različitih tipova funkcija, treba imati u vidu da su projekcije urađene na osnovu dosadašnjeg kretanja obima proizvodnje pojedinih proizvoda. Proizvodnja u budućnosti će zavisiti ne samo od njenog dosadašnjeg obima, već i od društveno-ekonomske situacije, a prvenstveno od ekonomske politike na državnom nivou i na nivou Tuzlanskog kantona, odnosno od budućih makroekonomskih kretanja.

S namerom da se što jednostavnije izvrši prikazivanje, kao i da se izbjegne suvišno detaljisanje, najprije je posmatrana biljna proizvodnja (ratarska proizvodnja: žitarica, industrijskog bilja, krmnog bilja; proizvodnja krompira i povrtnog bilja; proizvodnja voća: jabučastog, jezgrastog i koštičavog), a zatim i stočarska proizvodnja (kretanje broja stoke i obim proizvodnje najvažnijih stočarskih proizvoda). U tom kontekstu, a radi jasnijeg pregleda budućeg srednjoročnog razvoja poljoprivrede u TK, prikazani su i indeksi (bazni i lančani) fizičkog obima poljoprivredne proizvodnje (biljne i stočarske), a mogući scenariji se odnose na prognoze u 2013. godini.

Treba istaći da scenarijski pristup nema za cilj da pokaže šta će biti nakon određenog vremenskog intervala, već da na bazi izvjesnog broja ulaznih parametara – raspoloživih statističkih podataka, prikaže šta bi moglo da bude.

### *1.14.2. Perspektive biljne proizvodnje*

#### *1.14.2.1. Očekivano kretanje obima ratarske proizvodnje*

Na osnovu obima proizvodnje pojedinih ratarskih proizvoda u Tuzlanskom kantonu, kao najvažniji proizvodi su identifikovani:

- u proizvodnji žitarica: pšenica i kukuruz;
- u proizvodnji industrijskog bilja: duhan i soja;

- u proizvodnji krmnog bilja: travno-djetelinske smješe i kukuruz za krmu.

#### *1.14.2.1.1. Očekivano kretanje obima proizvodnje najvažnijih žitarica*

Očekivani obim proizvodnje pšenice u narednom periodu pokazuje blagi pad (*Grafikon 1.*). Pri tome su na osnovu korišćenja logaritamske i linearne funkcije za planirani obim proizvodnje u 2013. godini dobijeni približno isti rezultati (9.613,35 t, odnosno 9.928,52 t), a na osnovu eksponencijalne funkcije projektovani obim proizvodnje je znatno viši (14.087,76 t). Prema tome, proizvodnju pšenice je u narednom periodu neophodno podsticati, da ne bi došlo do njenog većeg pada.

***Grafikon 1.*** Obim proizvodnje pšenice

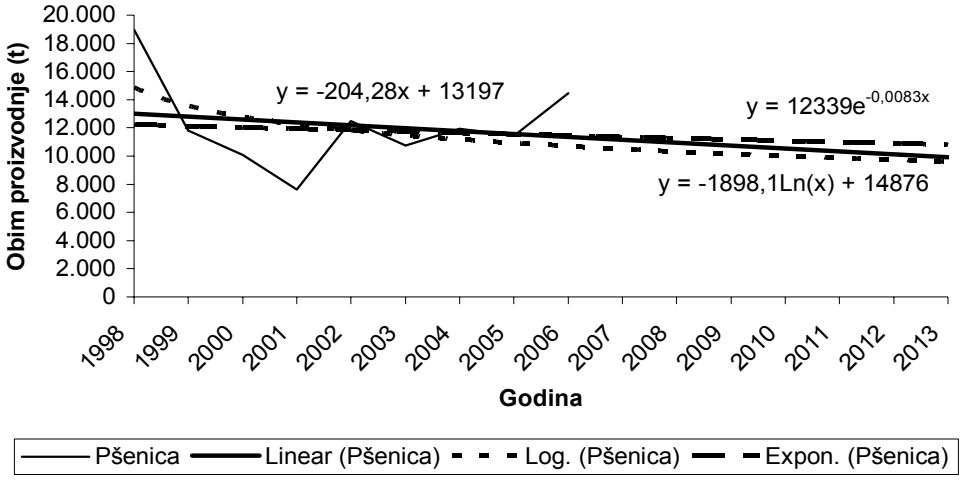


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Od žitarica, po obimu proizvodnje, ubjedljivo najveći značaj ima proizvodnja kukuruza. Obim proizvodnje kukuruza pokazuje uglavnom pozitivne trendove (*Grafikon 2.*). Planirani obim proizvodnje kukuruza u 2013. godini je najniži na osnovu logaritamske funkcije i iznosi 79.823,73 t. Bazirajući se na korištenju linearne i eksponencijalne funkcije trenda dobijaju se slični rezultati (100.268,20 t, odnosno 106.084,58 t).

***Grafikon 2.*** Obim proizvodnje kukuruza

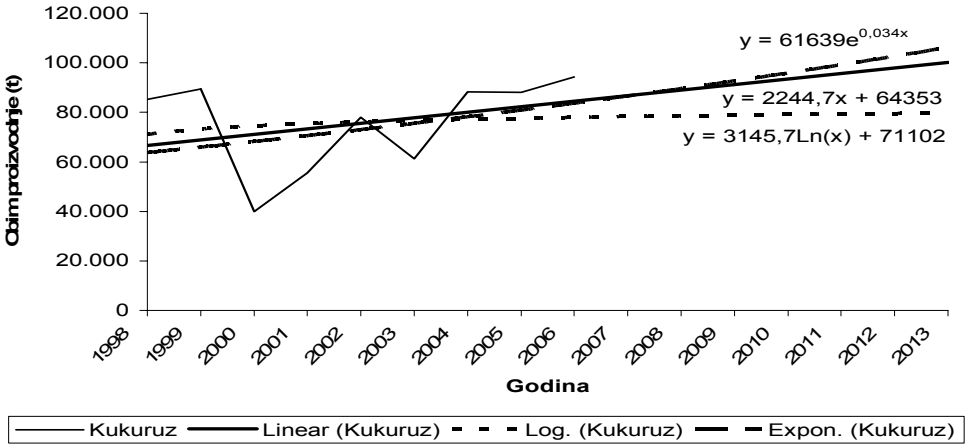


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.1.2. Očekivano kretanje obima proizvodnje najvažnijeg industrijskog bilja*

Kod duhana, kao najvažnije industrijske kulture, javlja se trend pada proizvodnje, bez obzira na to koja se funkcija trenda koristi (*Grafikon 3.*). Projektovani obim proizvodnje duhana u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je najveći (407,19 t). Korišćenjem ostale dvije funkcije dobija se približno isti rezultat, to

jest, na osnovu linearne funkcije 294,60 t, a upotrebom eksponencijalne funkcije 300,13 t. Prema tome, kao što je to slučaj kod pšenice, i proizvodnja duhana bi trebala biti predmet državnih (ili regionalnih odnosno lokalnih) podsticaja.

***Grafikon 3.*** Obim proizvodnje duhana

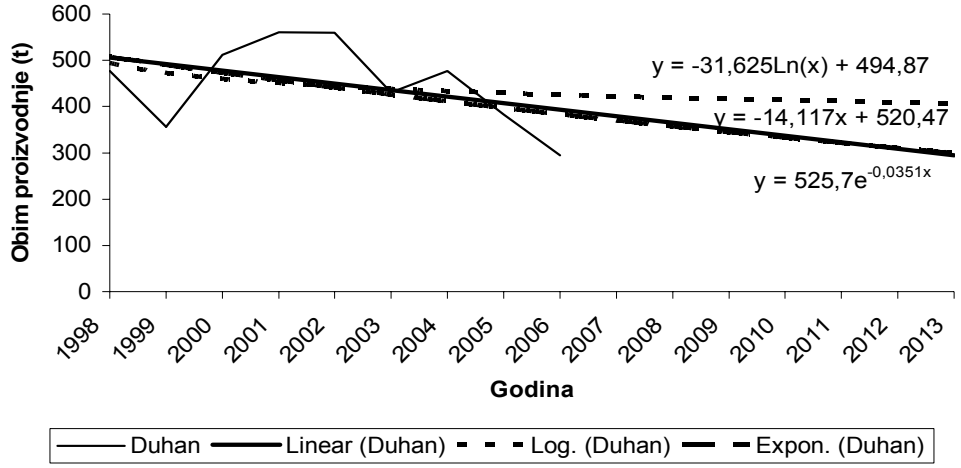


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Što se tiče proizvodnje soje, kao druge po važnosti industrijske kulture, ona je u posmatranom periodu izrazito varirala. Dok u pojedinim godinama (1998. i 2001. godina) soja uopšte nije sijana na području Tuzlanskog kantona, u pojedinim godinama obim proizvodnje bio je relativno visok (u 2006. godini je iznosio 380 t). Zbog karaktera raspoloživih statističkih podataka, mogu se izračunati samo linearni i logaritamski trend (*Grafikon 4.*). Na osnovu linearnog trenda u 2013. godini se predviđa visok obim proizvodnje soje od 440,43 t, dok se na osnovu logaritamskog trenda očekuje znatno niža proizvodnja (213,65 t).

***Grafikon 4.*** Obim proizvodnje soje

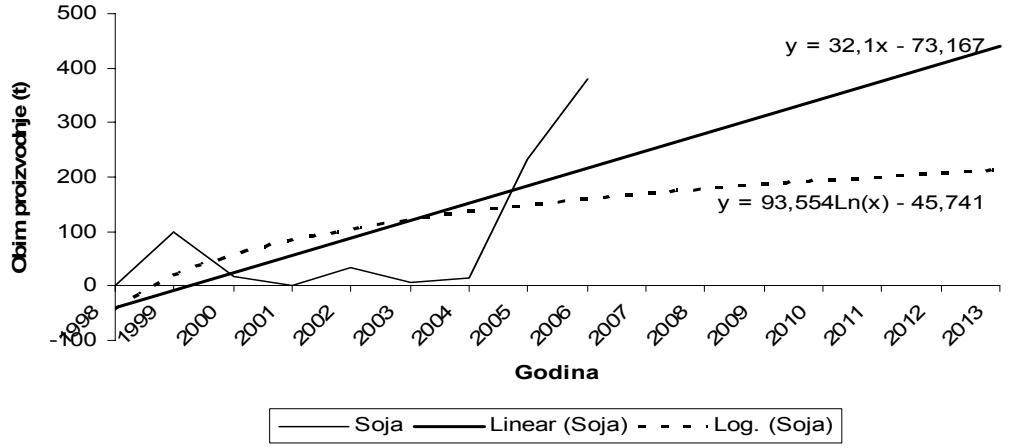


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

### *1.14.2.1.3. Očekivano kretanje obima proizvodnje najvažnijeg krmnog bilja*

Unutar proizvodnje krmnog bilja, po značaju se izdvajaju kukuruz za krmu i travno-djetelinske smješe. Međutim, kod navedenih krmnih kultura ispoljavaju se potpuno suprotni trendovi. Dok se kod proizvodnje travno-djetelinskih smješa predviđa značajan pad (*Grafikon 5.*), kod proizvodnje kukuruza za krmu očekuje se manji ili veći rast (*Grafikon 6.*). To se može objasniti prelaskom proizvođača na moderniji način ishrane preživara, gdje osnovu kabastog dijela obroka čini silaža kukuruza umjesto različitih vrsta sijena, što je slučaj kod tradicionalnog načina ishrane preživara.

Projektovani obim proizvodnje travno-djetelinskih smješa u 2013. godini logaritamskom funkcijom je najviši (8.958,90 t), niži je ako se koristi eksponencijalna (7.375,90 t), a najniži na osnovu linearne funkcije 4.542,68 t.

***Grafikon 5.*** Obim proizvodnje travno-djetelinskih smješa

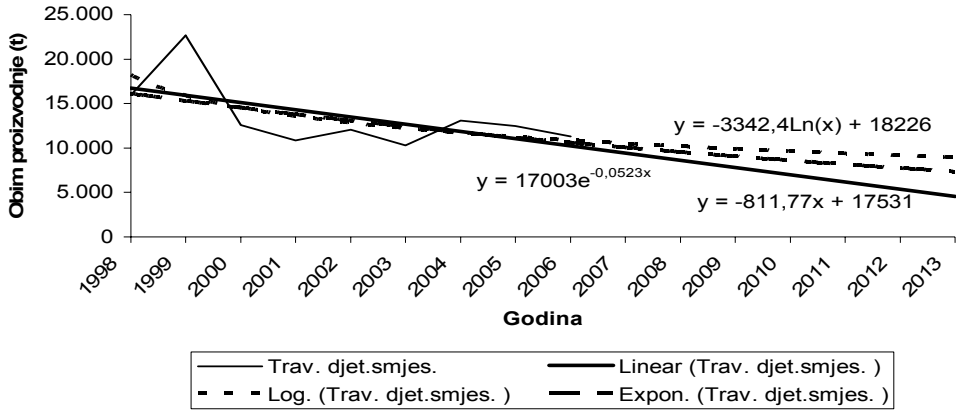


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Zavisno od upotrebljenog metoda (tipa funkcije trenda) kod projektovanog obima proizvodnje kukuruza za krmu dobijaju se veoma velike razlike u rezultatima. Očekivani obim proizvodnje kukuruza za krmu u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je samo 79.680,75 t, na osnovu linearne funkcije znatno viši (146.208,60 t), dok se upotrebom eksponencijalne funkcije dobija nerealno visok rezultat od 427.376,30 t.

***Grafikon 6.*** Obim proizvodnje kukuruza za krmu

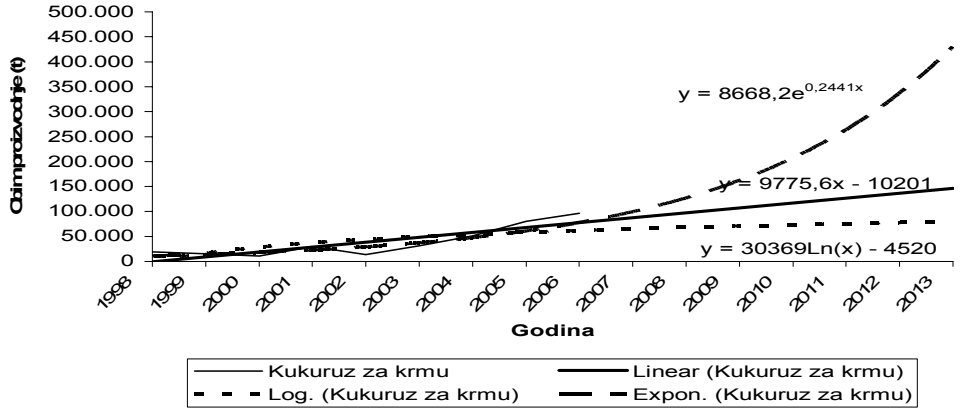


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.1.4. Očekivana kretanja za ukupnu ratarsku proizvodnju*

Što se tiče ukupne ratarske proizvodnje, analizirani su njeni najvažniji pokazatelji, odnosno ukupne požnjevene površine ratarskih kultura, prosječan prinos ratarskih proizvoda, kao i ukupan prinos svih ratarskih proizvoda.

Ako se posmatra projekcija kretanja požnjevenih površina pod ratarskim kulturama uviđa se da se upotrebom svih metoda izračunavanja trenda dobijaju približno isti rezultati, što znači da se upotrebom metoda trenda sa velikom sigurnošću može predvidjeti da će požnjevena površina pod ratarskim kulturama u 2013. godini biti oko 42.000 ha (*Grafikon 7.*). Naime, primjenom metoda logaritamskog trenda dobija se površina od 41.854,73 ha, dok se linearnim i eksponencijalnim trendom postižu gotovo indentični rezultati (42.254,52 ha, odnosno 42.326,53 ha).

***Grafikon 7.*** Požnjevena površina ratarskih kultura

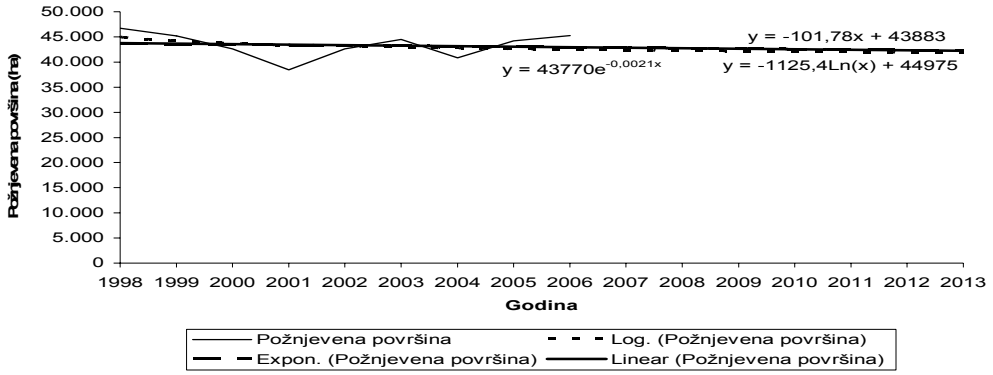


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

S druge strane, u pogledu visine prinosa može se uočiti očekivani trend pada prosječnog prinosa ratarskih proizvoda (*Grafikon 8.*). Najniži prosječan prinos ratarskih proizvoda dobija se pomoću linearnog trenda (40,11 t/ha), nešto viši upotrebom eksponencijalnog trenda (43,58 t/ha), a najviši logaritamskim trendom (45,22 t/ha). Kod ovog pokazatelja je, također, uočljivo da se upotrebom svih tipova trenda dobijaju približno isti rezultati. Zbog toga što se očekuje pad prosječnih prinosa u ratarskoj proizvodnji, neophodno je da poljoprivrednici usmjere posebnu pažnju na upotrebu odgovarajućih agrotehničkih mjera, u cilju izbjegavanja pada prosječnih prinosa, odnosno njihovog zadržavanja na postojećem nivou.

***Grafikon 8.*** Prosječan prinos ratarskih kultura

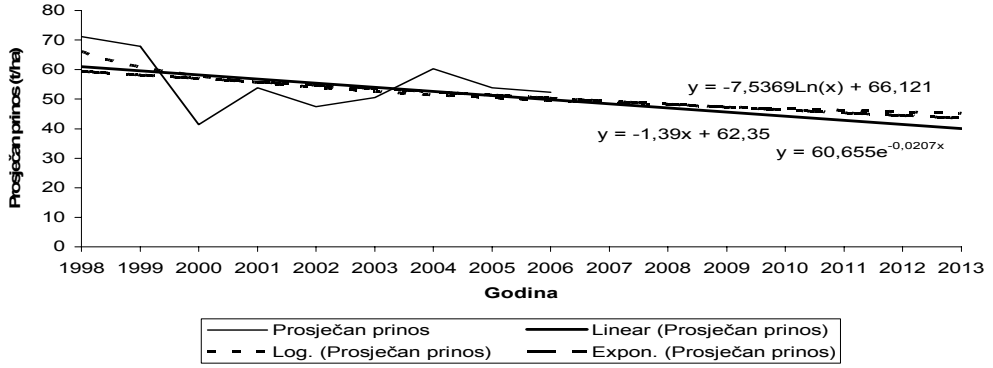


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Premda se u narednom periodu očekuje relativno stabilna požnjevena površina pod ratarskim kulturama, kao i pad prinosa po jedinici površine, upotrebom metoda trenda može se predvidjeti rast ukupnih prinosa (*Grafikon 9.*). Upotrebom logaritamske funkcije projektovan je najmanji prinos u 2013. godini (198.619,21 t), dok su primjenom linearne i eksponencijalne funkcije trenda dobijeni znatno viši prinosi (275.719,00 t, odnosno 296.153,74 t).

***Grafikon 9.*** Ukupan prinos ratarskih kultura

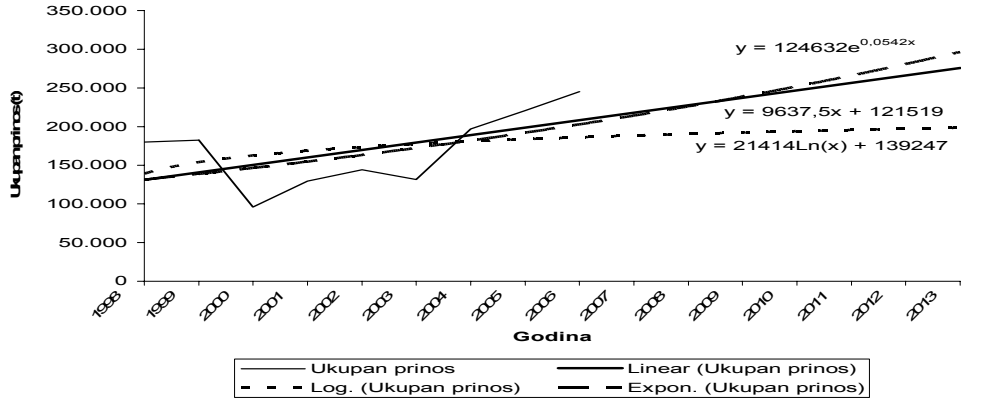


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.2. Proizvodnja krompira i povrtnog bilja*

Kao najvažnije kulture, iz ove grupe biljnih proizvoda, po obimu proizvodnje u Tuzlanskom kantonu ističu se krompir, kupus i kelj (koji se u statističkim izvještajima iskazuju zajedno), kao i crni luk.

##### *1.14.2.2.1. Proizvodnja krompira, kupusa i kelja i crnog luka*

Kod proizvodnje krompira postoje povoljni trendovi, bez obzira na funkciju upotrebljenu za njeno predviđanje (*Grafikon 10.*). Projektovani obim proizvodnje krompira u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je najniži (65.112,44 t), dok se upotrebom linearne i eksponencijalne funkcije dobijaju približno isti rezultati (76.567,20 t, odnosno 78.690,97 t).

***Grafikon 10.*** Obim proizvodnje krompira/krumpira

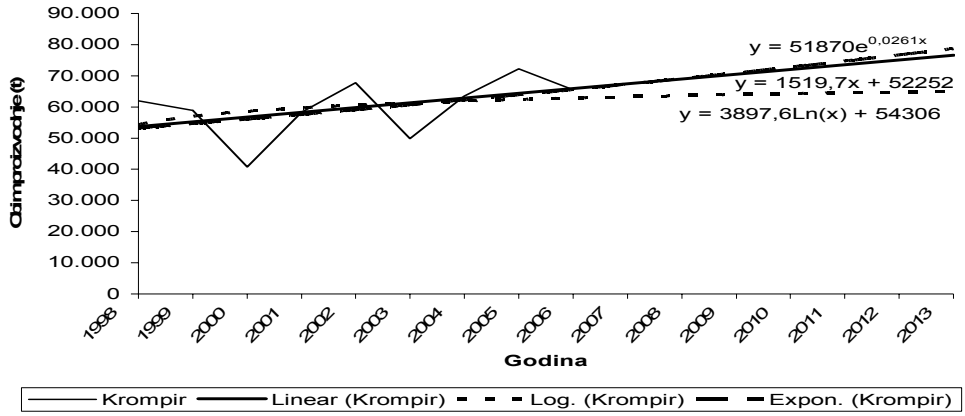


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Međutim, veoma nepovoljni trendovi postoje u proizvodnji kupusa i kelja. Naime, bez obzira na upotrebljenu funkciju, konstantno se javlja trend pada obima proizvodnje (*Grafikon 11.*). Očekivani obim proizvodnje kupusa i kelja u 2013. godini na osnovu linearne funkcije je 1.252,60, bazirajući se na logaritamskoj funkciji 6.034,22 t, a na osnovu eksponencijalne funkcije 6.645,65 t. U ovom slučaju se rezultat linearne funkcije može odbaciti kao nerealan, dok ostale dvije funkcije daju prihvatljive rezultate. Treba naglasiti da se i u razvoj ove proizvodnje mora uložiti značajan napor, jer će u suprotnom tokom predstojećeg perioda doći do njenog izrazitog pada.

***Grafikon 11.*** Obim proizvodnje kupusa i kelja

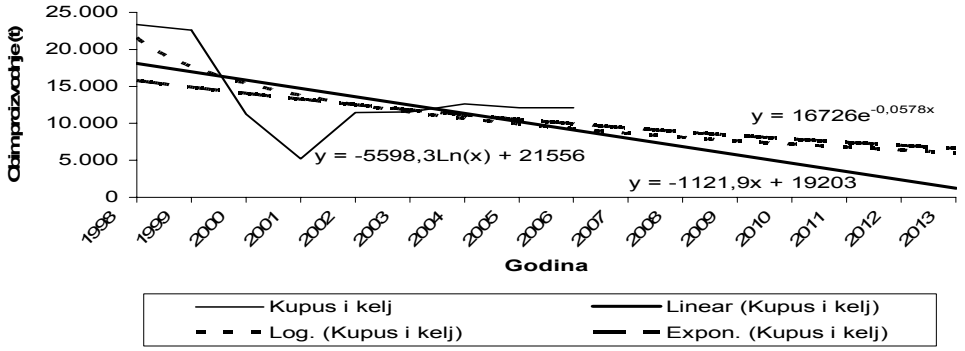


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Sljedeća povrtarska kultura, koja je po važnosti odmah iza kupusa i kelja, je crni luk. Premda ima veliki značaj za povrtarstvo Tuzlanskog kantona i kod crnog luka je prisutan izraziti trend pada ukupnog obima proizvodnje (*Grafikon 12.*). Projektovani obim proizvodnje u 2013. godini koji je dobijen upotrebom linearne funkcije ne može se uzeti u obzir, pošto je ostvaren negativan rezultat. Očekivana proizvodnja u 2013. godini je,

također, veoma niska ako se za njenu procjenu koristi logaritamski trend (2.136,34 t), odnosno nešto viša u slučaju da se upotrebljava eksponencijalni trend (2.687,17 t).

***Grafikon 12.*** Obim proizvodnje crnog luka

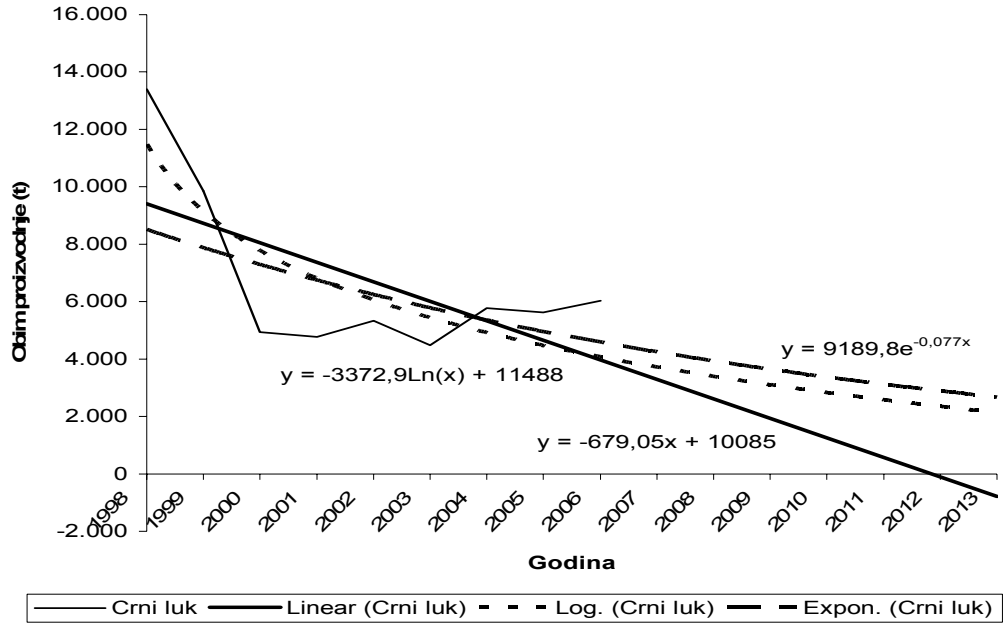


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.2.2. Očekivana kretanja za ukupnu povrtarsku proizvodnju*

Kao i kod ratarske proizvodnje, u povrtarskoj proizvodnji se prilikom predviđanja ukupno požnjevene površine upotrebom svih tipova trenda dobijaju gotovo identični rezultati (linearnim trendom 11.887,08 ha, eksponencijalnim trendom 12.057,15 ha i logaritamskim trendom 12.217,49 ha). Međutim, potrebno je naglasiti da se očekuje pad površina pod povrtarskim biljem, koji bi trebalo spriječiti odgovarajućim mjerama agrarne politike (*Grafikon 13.*).

***Grafikon 13.*** Požnjevena površina povrtarskih proizvoda

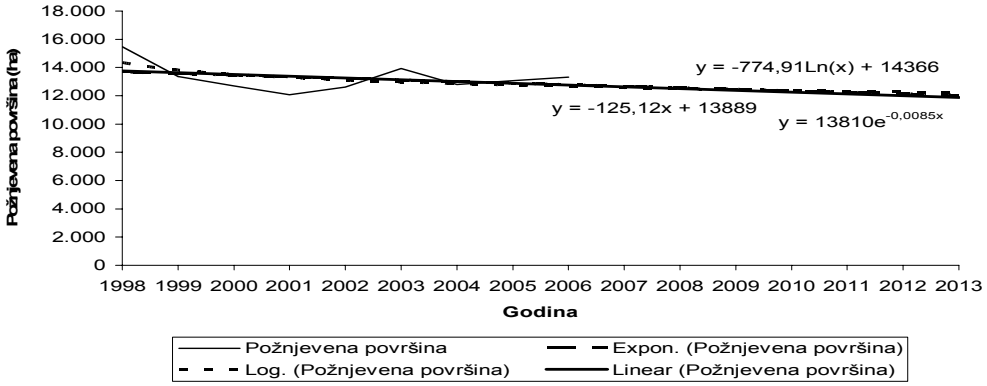


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Slična konstatacija se može iznijeti i za očekivani prosječan prinos povrtarskih proizvoda koji, također, pokazuje tendenciju pada (*Grafikon 14.*). U 2013. godini prosječan prinos ne pokazuje veća odstupanja bez obzira na upotrebljenu funkciju trenda, odnosno linearnom i eksponencijalnom funkcijom dobija se identičan rezultat (6,27 t/ha), dok se nešto veći prinos predviđa korišćenjem logaritamskog trenda (6,60 t/ha).

***Grafikon 14.*** Prosječan prinos povrtarskih proizvoda

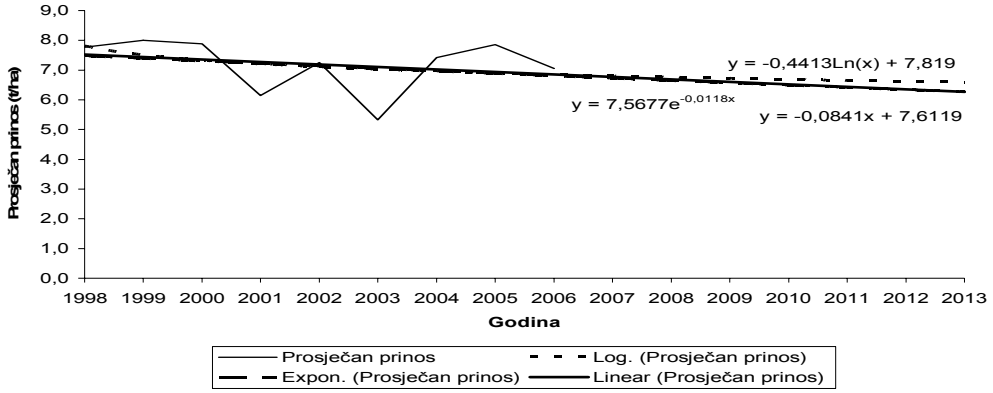


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Još izrazitiji opadajući trend uočava se kod ukupnog prinosa povrtarskih kultura (*Grafikon 15.*). Naime, u 2013. godini najniži prinos predviđa se linearnom funkcijom (71.858,20 t), nešto viši eksponencijalnom funkcijom (75.572,72 t), a najviši logaritamskom funkcijom (79.236,12 t).

***Grafikon 15.*** Ukupan prinos povrtarskih kultura

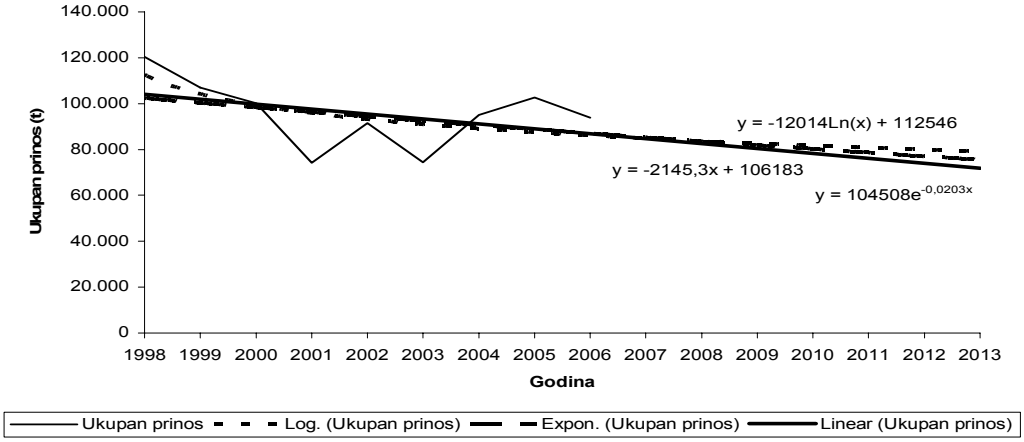


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Uzimajući u obzir prethodna razmatranja može se reći da se kod krompira, kao najvažnije kulture iz ove grupe usjeva, može očekivati rast proizvodnje, dok ukupno gledano u povrtarskoj proizvodnji postoje negativne tendencije, kako u pogledu površina koje će ova proizvodnja zauzimati, tako i u pogledu prosječnih prinosa.

#### *1.14.2.3. Proizvodnja voća*

Bazirajući se na količini proizvedenih proizvoda u voćarstvu (raspoloživi statistički podaci), kao najvažniji proizvodi Tuzlanskog kantona identifikovani su:

- kod jabučastog voća: jabuka;
- kod jezgrastog voća: orah;
- kod koštičavog voća: šljiva.

##### *1.14.2.3.1.* **Očekivano kretanje obima proizvodnje jabučastog voća**

Unutar grupe jabučastog voća najvažnija je proizvodnja jabuke, kod koje se može očekivati rast obima proizvodnje u predstojećim godinama (*Grafikon 16.*). Projektovani obim proizvodnje jabuke u 2013. godini upotrebom logaritamske funkcije je 5.582,60 t, na osnovu linearne funkcije 7.365,80 t, a planirani obim proizvodnje dobijen eksponencijalnom funkcijom je 7.507,94 t.

***Grafikon 16.*** Obim proizvodnje jabuke

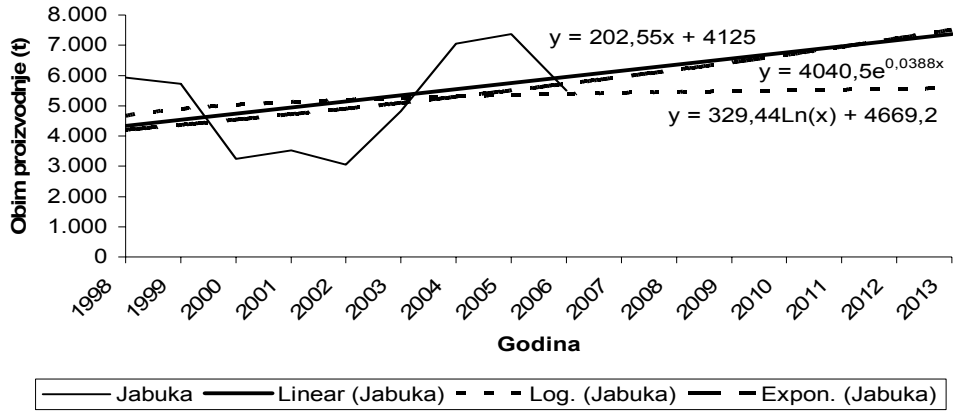


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.3.2.* Očekivano kretanje obima proizvodnje jezgrastog voća

Za razliku od proizvodnje jabuke, u proizvodnji oraha je prisutan izrazit trend pada, tako da se najmanja planirana proizvodnja dobija korišćenjem linearne funkcije (219,08 t), nešto viša eksponencijalnom funkcijom (312,79 t), dok se upotrebom logaritamskog trenda dobija najviši obim proizvodnje (364,38 t) koji je još uvijek niži od ostvarenog obima proizvodnje iz 2006. godine (*Grafikon 17.*).

***Grafikon 17.*** Obim proizvodnje oraha

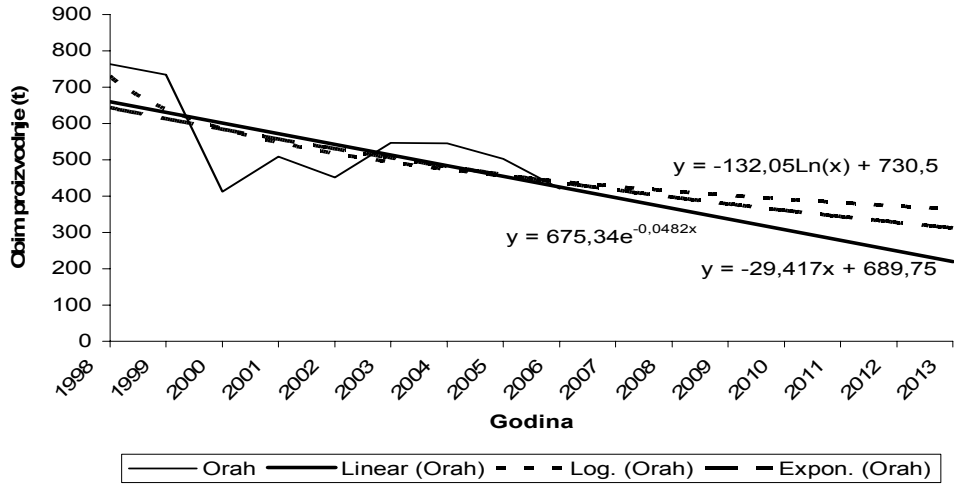


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.3.3. Očekivano kretanje obima proizvodnje koštičavog voća*

Ubjedljivo najvažnija voćarska proizvodnja u Tuzlanskom kantonu je proizvodnja šljive. Obim proizvodnje ove voćne vrste je mnogo veći od proizvodnje mnogobrojnih ostalih voćnih vrsta koje su zastupljene na posmatranom području.

Što se tiče obima proizvodnje šljive, on je u prethodnom periodu značajno varirao, zbog čega se do 2013. godine ne očekuje njegov rast (*Grafikon 18.*). Odnosno, projektovani obim proizvodnje će, bez obzira na upotrebljenu funkciju trenda, biti niži od proizvodnje koja je ostvarena u 2006. godini. Očekivani obim proizvodnje šljive u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je 7.843,21 t, korišćenjem linearne funkcije 9.693,20 t, a na osnovu eksponencijalne funkcije 12.279,36 t.

***Grafikon 18.*** Obim proizvodnje šljive

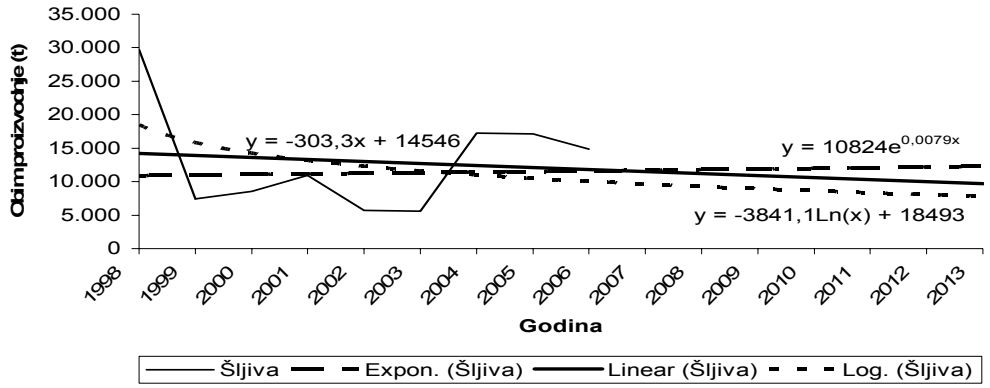


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.2.3.4. Očekivana kretanja za ukupnu voćarsku proizvodnju*

Ako se posmatra ukupan broj stabala svih vrsta voća, posljednjih godina se uočava njegov rast, a takav trend se očekuje i u sljedećim godinama (*Grafikon 19.*). Tako se najveći rast planira eksponencijalnom funkcijom, po kojoj će u 2013. godini ukupno biti 3.333.928 stabala voća. Nešto manji ukupan broj stabala voća očekuje se upotrebom linearnog trenda (3.282.336), dok logaritamski trend daje najmanji procjenjeni broj stabala od 2.594.504 komada.

***Grafikon 19.*** Broj stabala voća

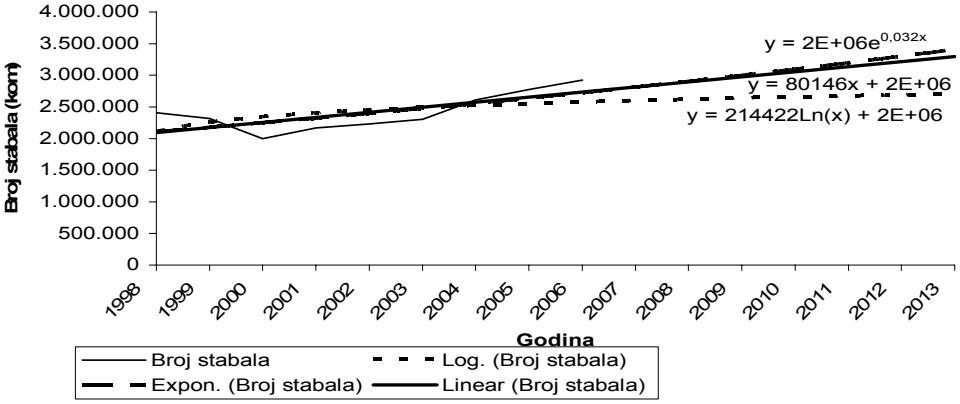


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Premda je u predstojećem periodu konstatovan pozitivan trend u kretanju broja stabala voća, s druge strane uočava se veoma nepovoljan trend pada prinosa po stablu (*Grafikon 20.*). Ovakav trend ukazuje na velika kolebanja i nedostatke u nivou primjenjene agrotehnike u voćarskoj proizvodnji. Najniži prinosi po stablu u 2013. godini očekuju se primjenom linearnog trenda (2,83 kg), ali je realnost ove procjene diskutabilna pošto je na ovaj način dobijeni prinos niži od prinosa koji su ostvarivani u prethodnim godinama. Nešto više i približno jednake procjene dobijaju se korišćenjem ostala dva metoda trenda. Ipak, treba reći da su i prinosi po stablu dobijeni na ovaj način suviše niski. Naime, prosječan prinos po stablu dobijen eksponencijalnim trendom je 5,63 kg, a logaritamskim trendom samo 5,11 kg po stablu.

***Grafikon 20.*** Prinos po stablu

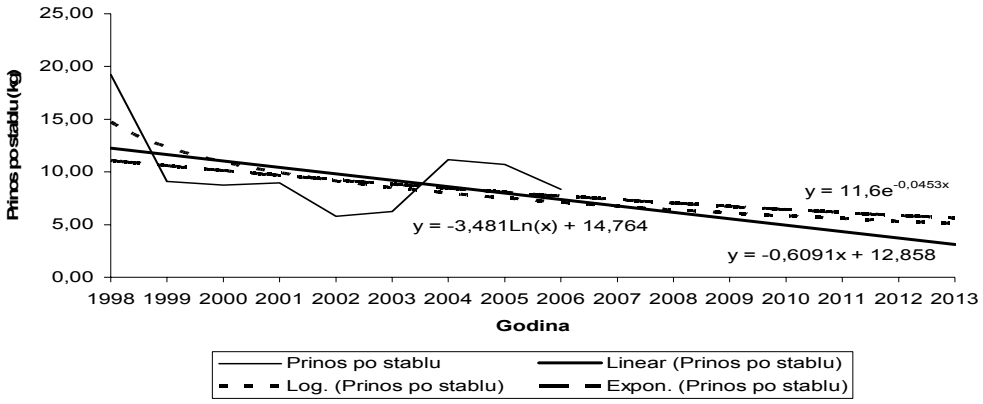


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Slično očekivano kretanju prinosa po stablu i kod ukupnog prinosa voća može se u narednom periodu očekivati pad obima proizvodnje (*Grafikon 21.*). Korišćenjem logaritamske funkcije može se očekivati najniži obim proizvodnje u 2013. godini od 15.362,26 t. Nešto viši planirani prinos dobija se linearnim trendom (15.978,40 t), a najviši korišćenjem eksponencijalne funkcije (19.173,15 t).

***Grafikon 21.*** Ukupan prinos voća

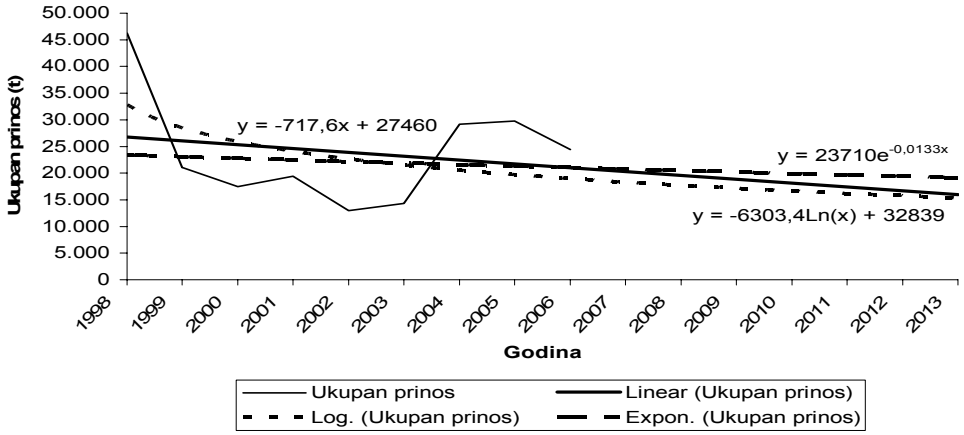


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Na osnovu prethodne analize može se zaključiti da je neophodno posvetiti veću pažnju daljem razvoju voćarske proizvodnje na području TK. To se posebno odnosi na proizvodnju šljive, kao najznačajnije voćne vrste, kod koje se može očekivati stabilizacija obima proizvodnje na relativno niskom nivou, ako ne dođe do odgovarajućih podsticaja za unaprjeđenje navedene djelatnosti.

Pri tome, posebnu pažnju treba usmjeriti na primjenu odgovarajućih agrotehničkih mjera, pošto će u slučaju njihovog zanemarivanja doći do pada obima voćarske proizvodnje, bez obzira na očekivani rast ukupnog broja stabala.

### *1.14.3. Perspektive stočarske proizvodnje*

U sklopu analize stočarske proizvodnje razmatran je broj svih vrsta stoke koje se prate u odgovarajućim statističkim publikacijama, a to su:

- goveda;
- ovce;
- svinje;
- konji;
- perad;
- koze;
- kunići;
- košnice pčela.

Pored toga, analiziran je i ukupan obim proizvodnje najvažnijih stočarskih proizvoda, odnosno:

- kravljeg mlijeka;
- vune;
- jaja;
- meda.

#### *1.14.3.1. Očekivano kretanje broja stoke*

Ako se posmatra projekcija broja goveda u Tuzlanskom kantonu, može se uočiti da se očekuje trend pada po sve tri upotrebljene funkcije (*Grafikon 22.*). Pored toga, projektovani broj goveda u 2013. godini je približno isti bez obzira koji se metod trenda primjeni (linearnim metodom se predviđa 55.201 goveda, eksponencijalnim 55.575, a logaritamskim 56.450 goveda).

***Grafikon 22.*** Ukupan broj goveda

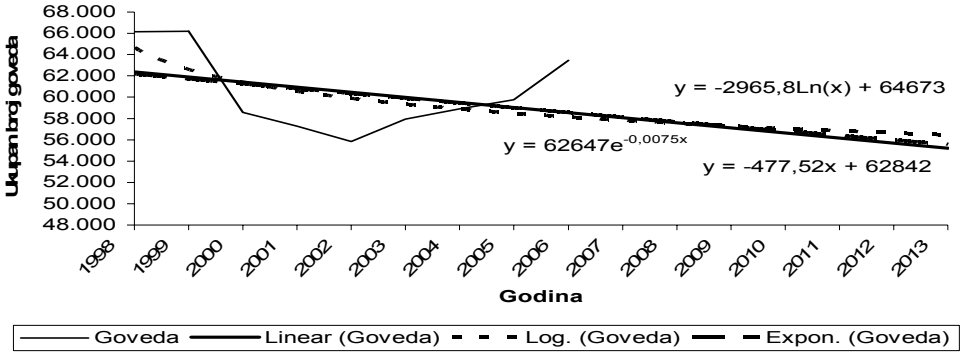


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Za razliku od kretanja broja goveda, kod broja ovaca očekuje se trend rasta (*Grafikon 23.*). Dok se u 2013. godini logaritamskom funkcijom predviđa relativno nizak broj ovaca (63.773 grla), predviđena brojnost je viša kod linearne funkcije (97.641 grla), a najviša kod eksponencijalne funkcije (155.730 grla).

***Grafikon 23.*** Ukupan broj ovaca

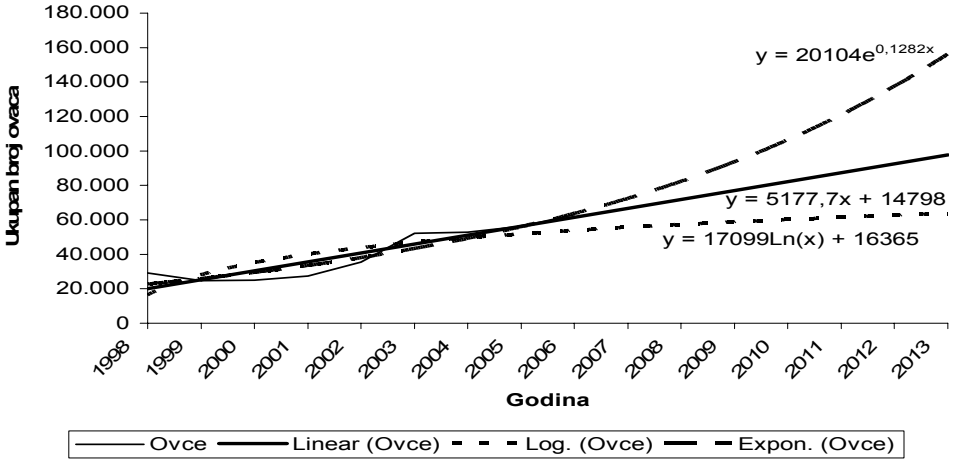


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U narednom periodu se očekuje trend pada broja svinja (Grafikon 24.). Očekivani broj svinja u 2013. godini najniži je po linearnom trendu (4.047), nešto viši po eksponencijalnom trendu (4.807), a najviši po logaritamskom trendu (5.658).

***Grafikon 24.*** Ukupnan broj svinja

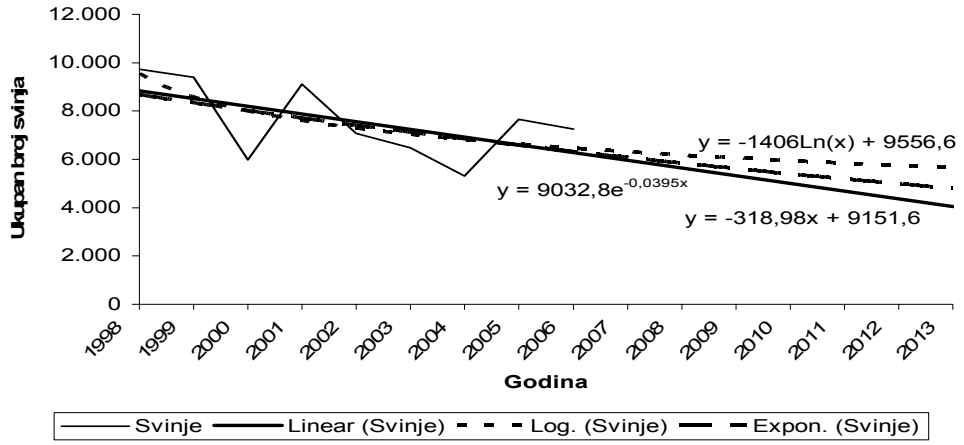


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U pogledu broja konja predviđa se njegov značajan pad, što je i očekivano, s obzirom na smanjenje važnosti konja kao radne stoke (*Grafikon 25.*). Upotrebom linearnog trenda dobija se nerealna (negativna vrijednost), dok se ostale dvije funkcije mogu uspješno upotrebiti za procijenu buduće brojnosti konja. Logaritamskom funkcijom se predviđa da će, 2013. godine, broj konja biti 1.510, a eksponencijalnom samo 926 komada.

***Grafikon 25.*** Ukupan broj konja

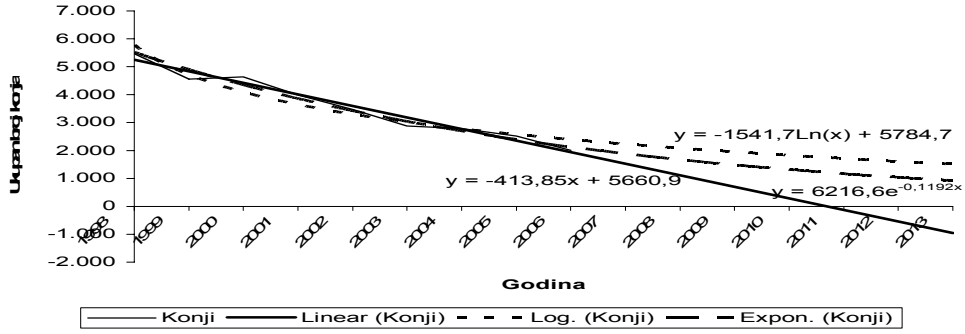


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Ako se posmatra broj peradi može se uočiti veoma povoljan trend rasta (*Grafikon 26.*). Razlike između projekcija za 2013. god. koje se dobiju upotrebom različitih funkcija trenda su značajne (logaritamski trend 3.650, linearni trend 4.780, eksponencijalni trend 7.866).

***Grafikon 26.*** Ukupan broj peradi

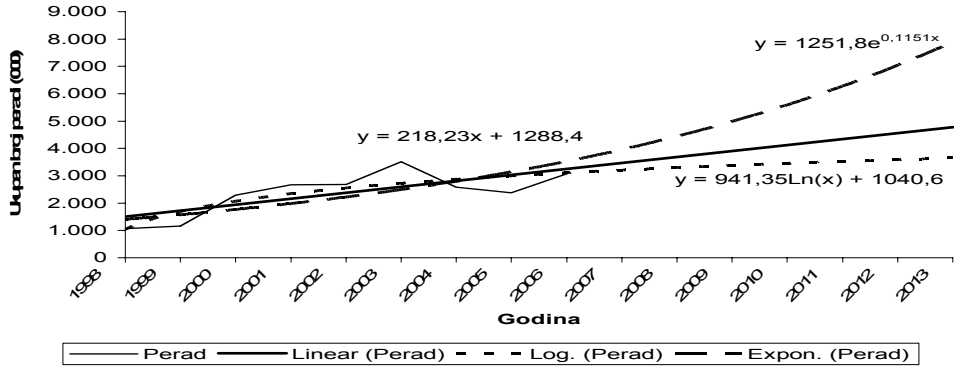


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U pogledu projektovanog broja koza u 2013. god. (*Grafikon 27.*) eksponencijalnom i linearnom funkcijom dobijeni su približno isti rezultati (7.443, odnosno 7.340 grla), dok se upotrebom logaritamske funkcije očekuje nešto manji broj grla (6.205).

***Grafikon 27.*** Ukupan broj koza

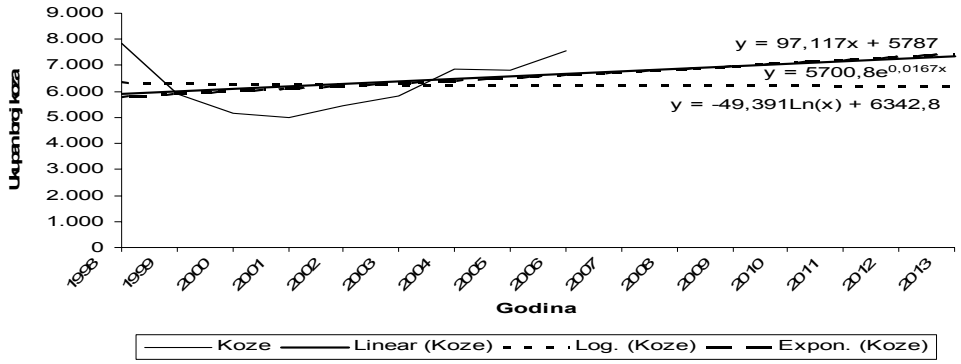


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U narednom periodu što se tiče brojnosti kunića (slično kao i kod goveda, svinja i konja) očekuje se trend pada (*Grafikon 28.*). Projektovani broj kunića u 2013. godini najniži je upotrebom linearne funkcije trenda (741 grla), dok se logaritamskom i eksponencijalnom funkcijom dobijaju slični rezultati (1.276, odnosno 1.251 grla).

***Grafikon 28.*** Ukupan broj kunića

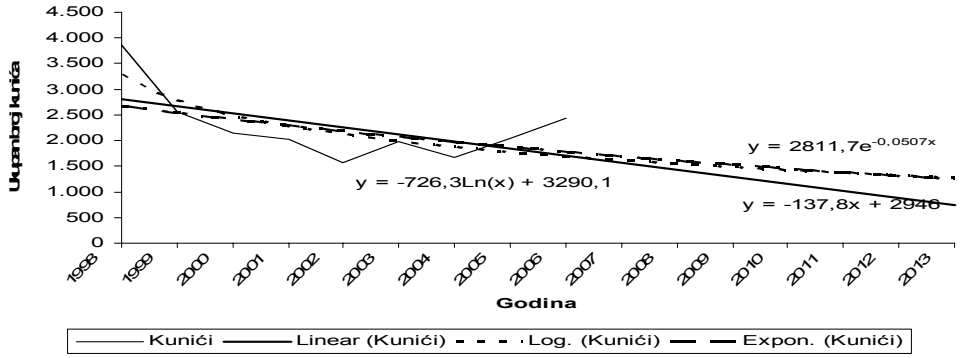


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Kod ukupnog broja košnica pčela može se očekivati trend rasta do 2013. godine (*Grafikon 29.*). Najniži broj košnica koji je projektovan dobija se logaritamskim trendom (36.590), nešto viši linearnim trendom (48.940), a eksponencijalnim trendom predviđa se ukupno 62.024 košnica u 2013. godini.

***Grafikon 29.*** Ukupan broj košnica pčela

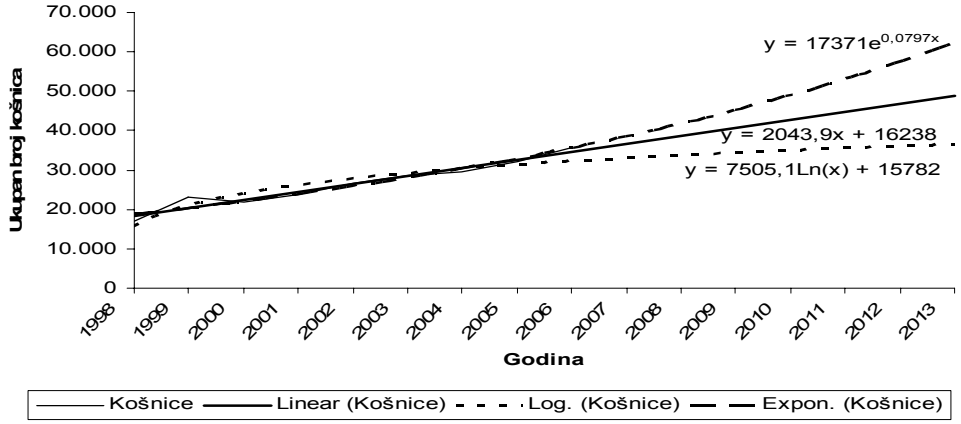


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

### *1.14.3.2. Očekivano kretanje obima proizvodnje najvažnijih stočarskih proizvoda*

Najvažniji stočarski proizvodi o kojima postoje statistički podaci u TK su: kravlje mlijeko, vuna, jaja i med. Kod sva četiri proizvoda, uočljiv je trend rasta obima proizvodnje, a zavisno od tipa funkcije taj rast je manje ili više izražen.

Kod proizvodnje kravljeg mlijeka (*Grafikon 30.*) najblaži rast proizvodnje se dobija upotrebom logaritamske funkcije (projektovani obim proizvodnje mlijeka u 2013. godini je 81.107.720 litara), dok se upotrebom linearne i eksponencijalne funkcije dobijaju približno isti rezultati (100.281.200 litara, odnosno 102.265.420 litara). Na osnovu dosadašnjeg kretanja obima proizvodnje kravljeg mlijeka, može se reći da se rješenja dobijena upotrebom svih funkcija trenda mogu smatrati realnim, odnosno ni jedna funkcija ne daje rezultat koji bi se morao odbaciti kao nemoguć.

***Grafikon 30.*** Obim proizvodnje kravljeg mlijeka

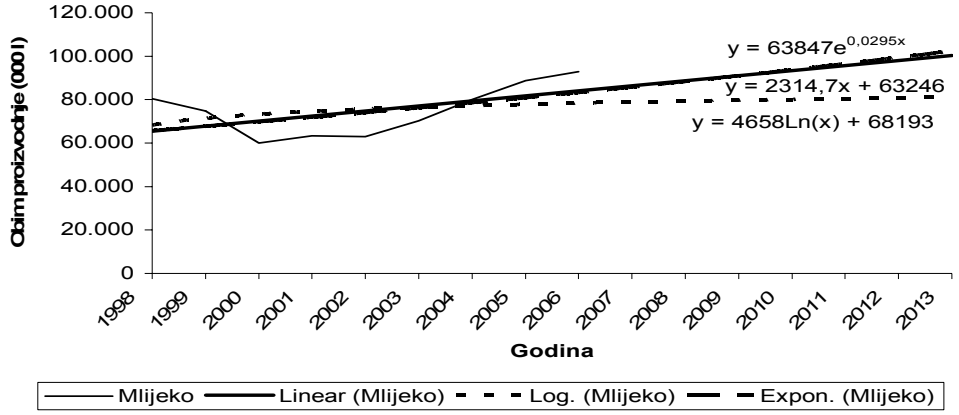


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U skladu sa očekivanim rastom broja ovaca i kod obima proizvodnje vune postoji trenda rasta (*Grafikon 31.*). Taj rast je najveći (moglo bi se reći i nerealno visok) upotrebom eksponencijalne funkcije (161,02 t u 2013. godini), dok se mnogo realniji rezultati za 2013. godinu dobijaju primjenom linearnog (104,64 t) i logaritamskog trenda (67,89 t).

***Grafikon 31.*** Obim proizvodnje vune

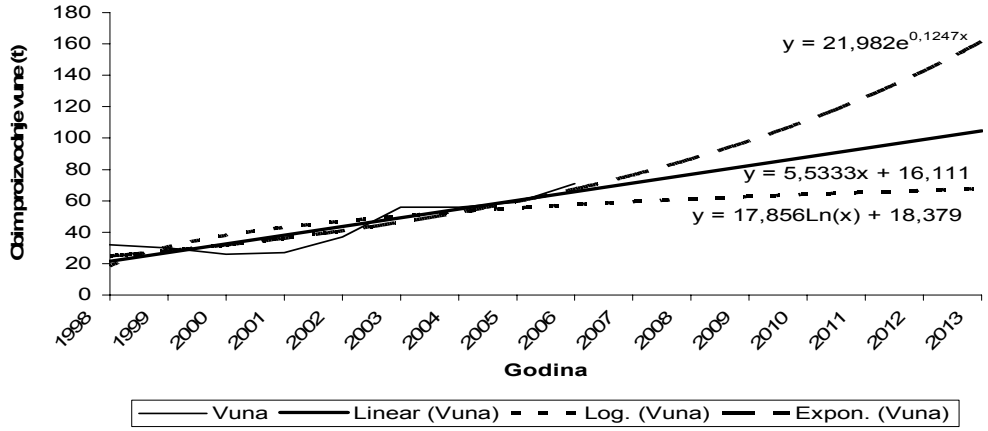


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Projektovanjem obima proizvodnje jaja dobivaju se značajne razlike između rezultata pojedinih funkcija (planirani obim proizvodnje jaja u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je 111.011.650 komada, upotrebom linearne funkcije 144.780.800 komada, dok je na osnovu eksponencijalne funkcije predviđen obim proizvodnje od 172.069.090 komada). U ovom slučaju, može se reći da se kao prihvatljive projekcije mogu koristiti logaritamski trend i linearni trend, dok se upotrebom eksponencijalnog trenda dobijaju nerealno visoki i teško ostvarljivi rezultati (*Grafikon 32.*).

***Grafikon 32.*** Obim proizvodnje jaja

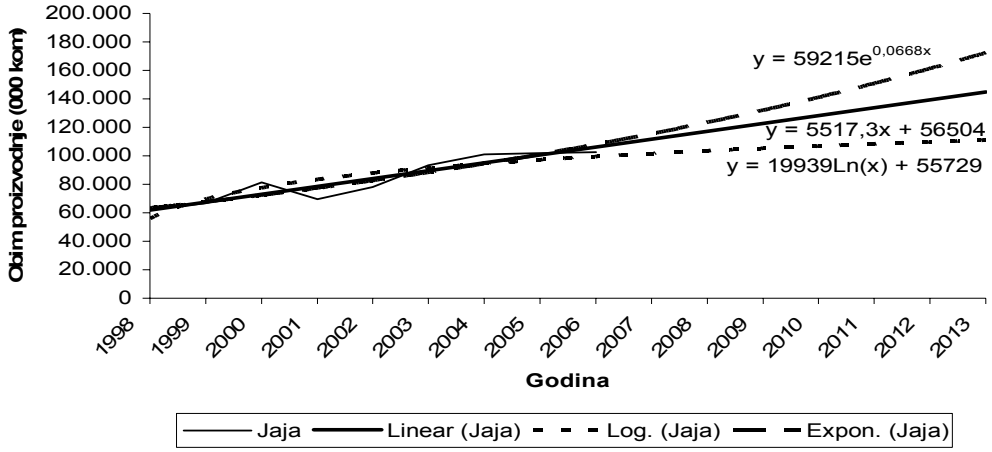


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Planirani obim proizvodnje meda u 2013. godini, također, značajno varira, zavisno od upotrebljene funkcije trenda. Na osnovu upotrebe logaritamske funkcije očekivani obim proizvodnje meda je 294,39 t, upotrebom linearne funkcije 433,10 t, a korišćenjem eksponencijalnog trenda 564,06 t. I u ovom slučaju može se reći da se korišćenjem eksponencijalne funkcije dobijaju nerealno visoki rezultati (*Grafikon 33.*).

***Grafikon 33.*** Obim proizvodnje meda

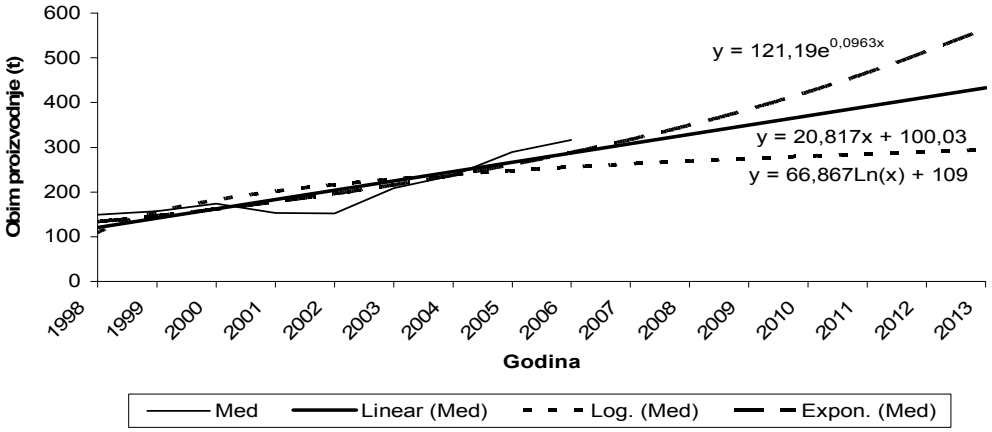


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

### *1.14.4. Indeksi - scenariji*

Indeksi poljoprivredne proizvodnje u Tuzlanskom kantonu iskazani su, također, pomoću grafičkih prikaza, odnosno upotrebljen je metod trenda kojim se prati linearna, logaritamska i eksponencijalna funkcija.

Scenarijska analiza ima u vidu kretanje kako baznih, tako i lančanih indeksa poljoprivredne proizvodnje u periodu 1998.-2006. godine. U tom kontekstu, analizirano je stanje biljne i stočarske proizvodnje.

#### *1.14.4.1. Perspektive biljne proizvodnje*

Scenarijska analiza biljne proizvodnje prati indekse (bazne i lančane) ratarske proizvodnje, proizvodnje krompira i povrća, kao i proizvodnje voća.

##### *1.14.4.1.1. Indeksi ratarske proizvodnje*

U zavisnosti od upotrebljenog metoda (tipa funkcije trenda), kod projektovanog baznog indeksa ukupnog prinosa ratarske proizvodnje dobijaju se uočljive razlike u rezultatima. Očekivani bazni indeks ratarske proizvodnje, u 2013. godini, na osnovu logaritamske funkcije je 121,81 (odslikava povećanje od 21,81%), na

osnovu linearne funkcije je 179,64 (prikazuje uvećanje od 79,64% i primetno je viši), dok na osnovu eksponencijalne funkcije je 225,55 (reflektuje rast od 125,55% i znatno je viši) (*Grafikon 34.*).

***Grafikon 34.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa ratarske proizvodnje (1998=100)

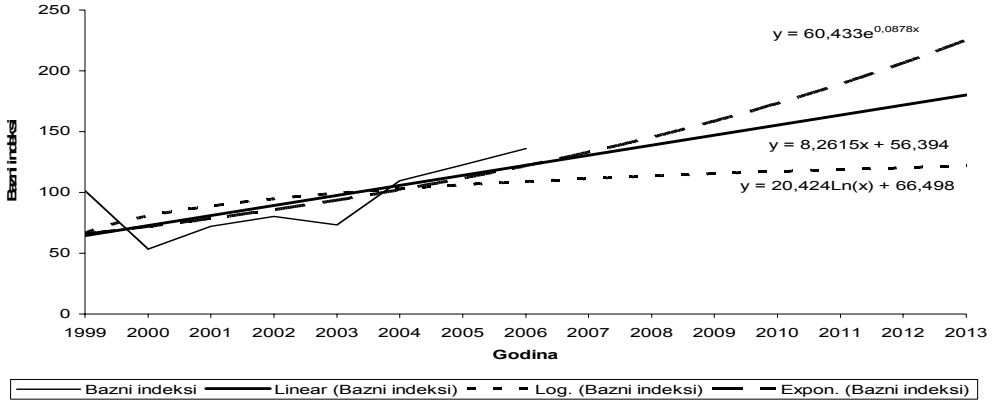


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Očekivani lančani indeks ukupnog prinosa ratarske proizvodnje u 2013. godini, također, ispoljava uočljive razlike u rezultatima. U prilog tome govori činjenica da logaritamska funkcija iznosi 130,87 (odslikava povećanje od 30,87%), da linearna funkcija iznosi 156,60 (prikazuje uvećanje od 56,60%) i da eksponencijalna funkcija iznosi 182,86 (reflektuje rast od 82,86%) (*Grafikon 35.*).

***Grafikon 35.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa ratarske proizvodnje

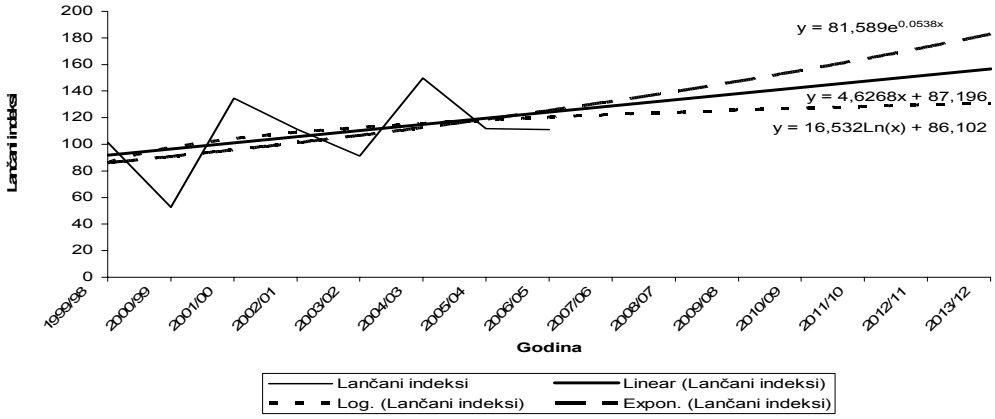


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.4.1.2. Indeksi proizvodnje krompira i povrća*

Kod ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća, bazni indeksi reflektuju nepovoljne trendove, bez obzira na funkciju upotrebljenu za njihovo predviđanje (*Grafikon 36.*). Projektovani bazni indeks proizvodnje krompira i povrća u 2013. godini, na osnovu logaritamske funkcije je najniži (74,42 odslikava pad od 25,58%), dok se upotrebom linearne i eksponencijalne funkcije dobijaju približno isti rezultati (80,64 prikazuje smanjenje od 19,36%; odnosno 80,75 reflektuje pad od 19,25%).

***Grafikon 36.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća (1998=100)

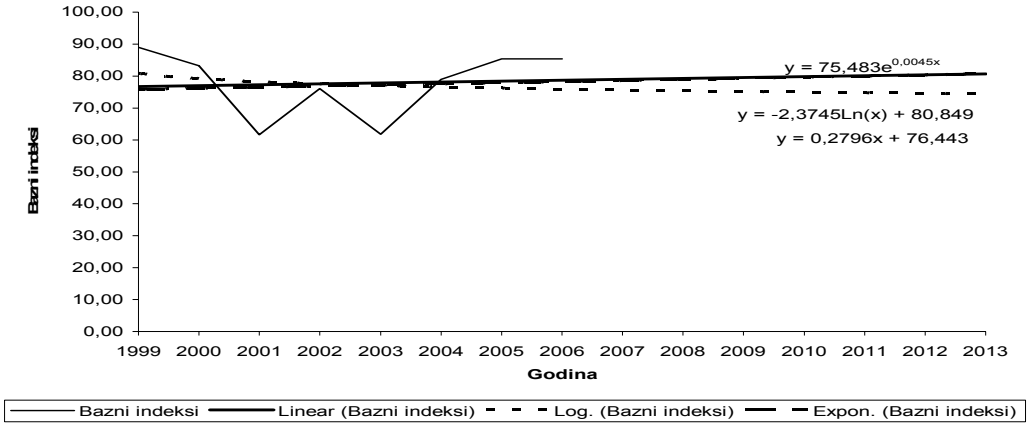


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Projektovani lančani indeks ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća u 2013. godini, također, reflektuje nepovoljan trend. Na osnovu linearne funkcije dobijena je vrednost od 60,68 (odslikava pad od 39,32%), dok je upotrebom logaritamske funkcije dobijena vrijednost od 71,61% (prikazuje smanjenje od 28,39%) (*Grafikon 37.*). Zbog karaktera raspoloživih statističkih podataka, nemože se izračunati eksponencijalna funkcija.

***Grafikon 37.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća

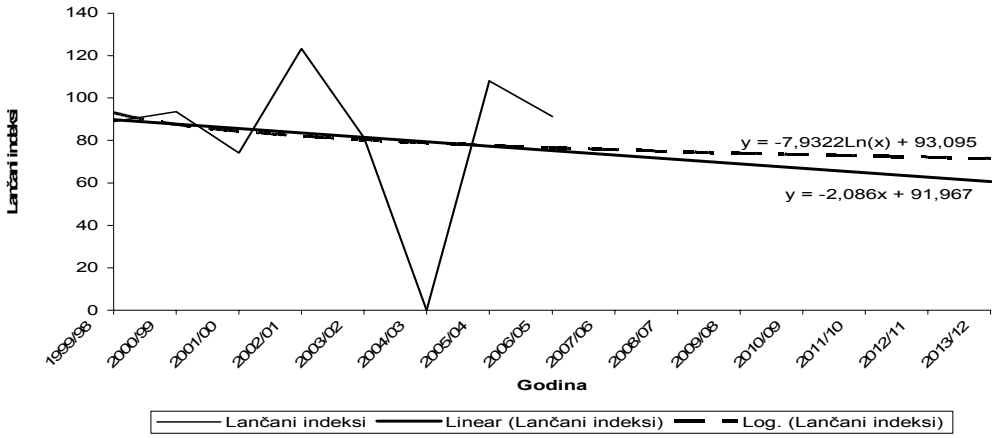


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.4.1.3. Indeksi proizvodnje voća*

Projektovani bazni indeks ukupnog prinosa proizvodnje voća u 2013. godini, upotrebom logaritamske funkcije iznosi 55,85 (odslikava pad od 44,15%), upotrebom linearne funkcije iznosi 76,74 (reflektuje smanjenje od 23,26%), dok upotrebom eksponencijalne funkcije iznosi 81,92 (prikazuje umanjenje od 18,08% koje je ujedno i najniže) (*Grafikon 38.*).

***Grafikon 38.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa proizvodnje voća (1998=100)

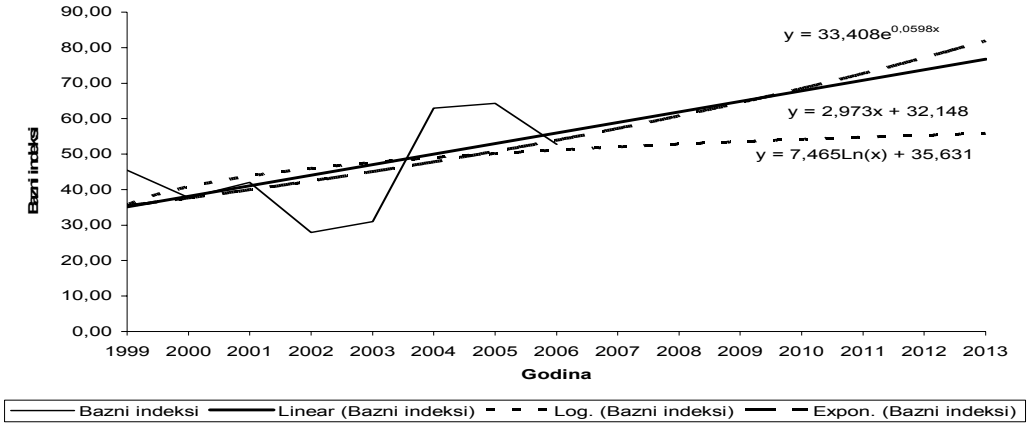


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Ako se posmatra lančani indeks ukupnog prinosa voća uočava se njegov rast, a takav trend se očekuje i u sljedećim godinama (*Grafikon 39.*). Tako se najveći rast planira eksponencijalnom funkcijom, po kojoj će u 2013. godini rezultat biti 235,31 (odnosno 135,31%), nešto manji rast očekuje se upotrebom linearnog trenda (184,47 ili 84,47%), dok logaritamski trend daje najmanje procjenjeno uvećanje od 147,41 (odnosno 47,41%) (*Grafikon 39.*).

***Grafikon 39.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa proizvodnje voća

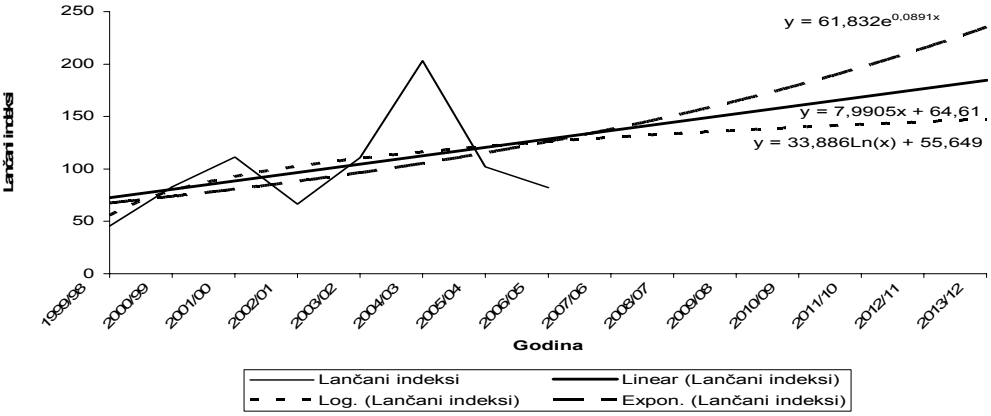


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

#### *1.14.4.2. Perspektive stočarske proizvodnje*

Scenarijska analiza stočarske proizvodnje prati indekse (bazne i lančane) ukupnog broja stoke i obima proizvodnje najvažnijih stočarskih proizvoda.

##### *1.14.4.2.1. Indeksi očekivanog kretanja ukupnog broja stoke*

Posmatrajući projekciju baznog indeksa ukupnog broja goveda u Tuzlanskom kantonu, može se uočiti da se očekuje blagi trend pada po sve tri upotrebljene funkcije (*Grafikon 40.*). Pored toga, projektovani rezultat u 2013. godini je približno isti bez obzira koji se metod trenda primenjuje (logaritamskom funkcijom se dobija vrijednost od 79,80 ili smanjenje od 20,20%; eksponencijalnom funkcijom se dobija vrijednost od 80,44 ili pad od 19,56%, a linearnom funkcijom se dobija vrijednost od 81,64 ili smanjenje od 18,36%).

***Grafikon 40.*** Bazni indeksi ukupnog broja goveda (1998=100)

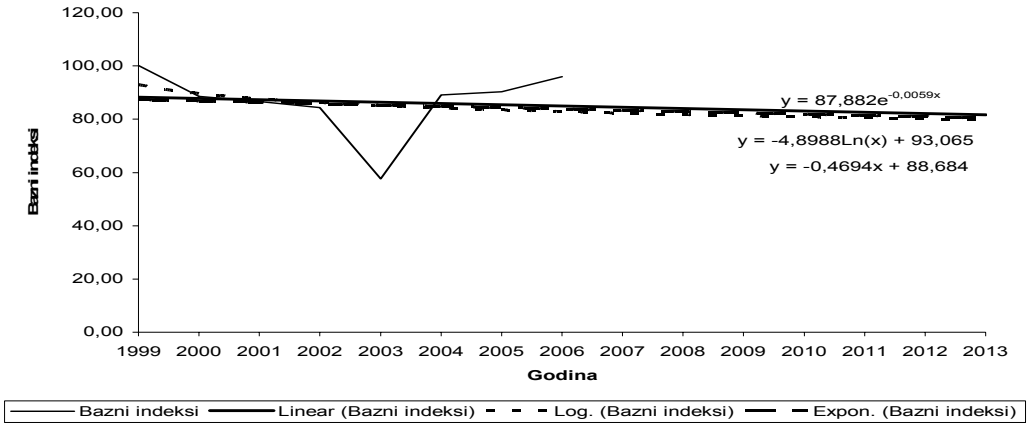


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

S druge strane, projekcija lančanog indeksa ukupnog broja goveda u Tuzlanskom kantonu navodi na činjenicu da se može očekivati blagi trend rasta po sve tri upotrebljene funkcije (*Grafikon 41.*). Također, projektovani rezultat u 2013. godini je približno isti bez obzira koji se metod trenda primenjuje (logaritamskom funkcijom se dobija vrijdnost od 105,58 ili uvećanje od 5,58%; linearnom funkcijom se dobija vrijednost od 115,24 ili rast od 15,24%, a eksponencijalnom funkcijom se dobija vrijednost od 116,60 ili povećanje od 16,60%).

***Grafikon 41.*** Lančani indeksi ukupnog broja goveda

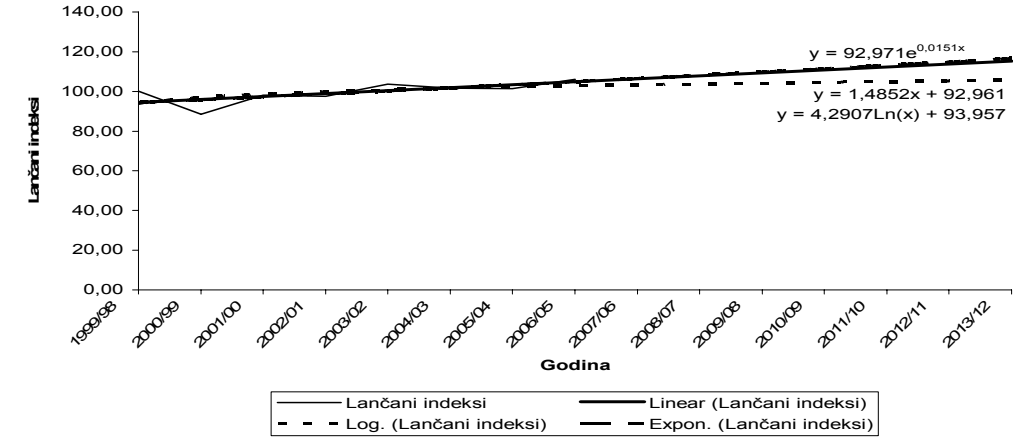


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Bezobzira koji metod je upotrebljen (tip funkcije trenda), kod projektovanog baznog indeksa ukupnog broja ovaca dobijaju se izrazito velike razlike u rezultatima. Očekivani rezultat u 2013. godini na osnovu logaritamske funkcije je 238,99 (reflektuje povećanje od 138,99%), na osnovu linearne funkcije znatno je viši (366,103 i pokazuje rast od 266,103%), dok se upotrebom eksponencijalne funkcije dobija nerealno visoka vrijednost (683,94 i odslikava uvećanje od 583,94%) (*Grafikon 42.*).

***Grafikon 42.*** Bazni indeksi ukupnog broja ovaca (1998=100)

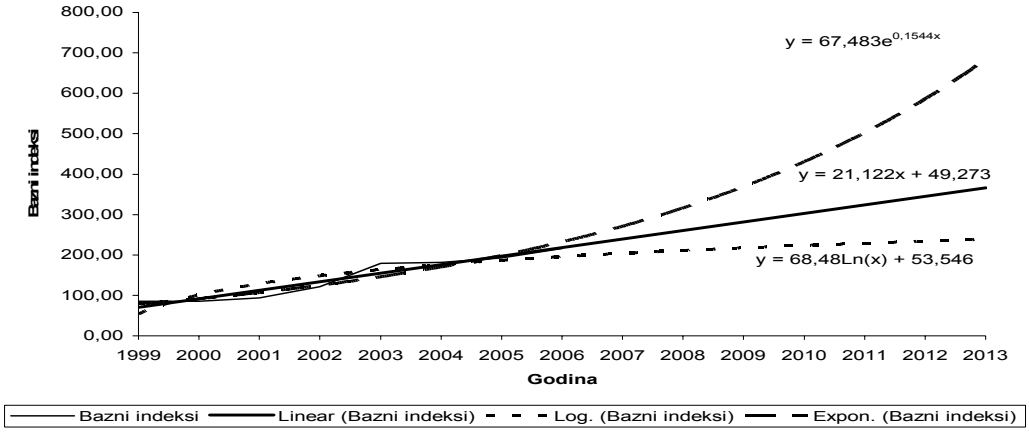


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Lančani indeks ukupnog broja ovaca pokazuje, također, pozitivne trendove (ali u nešto blažem obliku) (*Grafikon 43.*). Planirani rezultat u 2013. godini je najniži na osnovu logaritamske funkcije i iznosi 129,96 (pokazuje rast od 29,96%). Bazirajući se na korišćenju linearne i eksponencijalne funkcije trenda dobijaju se ujednačenije vrijednosti (137,90 ili povećanje od 37,90%; odnosno 143,29 ili povećanje od 43,29%).

***Grafikon 43.*** Lančani indeksi ukupnog broja ovaca

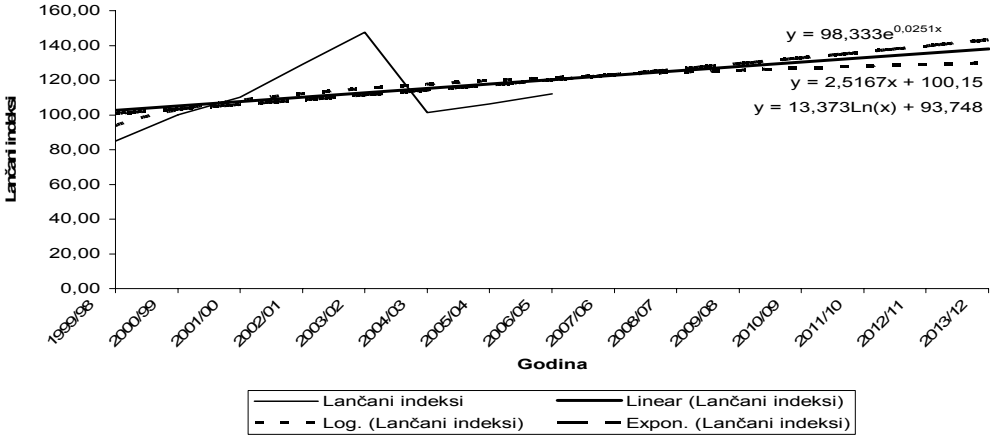


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Očekivani bazni indeksi ukupnog broja svinja u narednom periodu pokazuju znatan pad (*Grafikon 44.*). Pri tome su na osnovu korišćenja linearne i eksponencijalne funkcije za planirani rezultat u 2013. godini dobijene približno iste vrijednosti (50,83 ili smanjenje od 49,17%; odnosno 55,29 ili pad od 44,71%), a na osnovu logaritamske funkcije projektovani rezultat je nešto viši (61,11 ili pad od 38,89%).

***Grafikon 44.*** Bazni indeksi ukupnog broja svinja (1998=100)

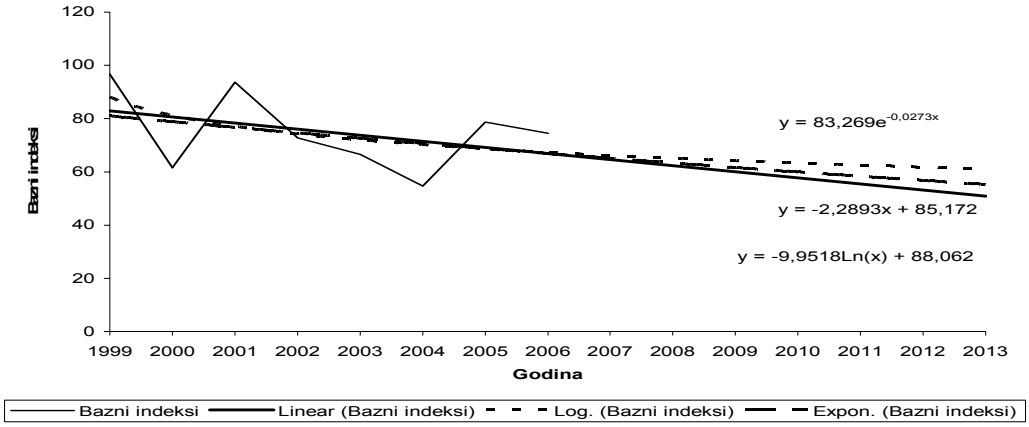


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Za razliku od predhodnog slučaja, kod lančanih indeksa ukupnog broja svinja prisutni su povoljni trendovi, bez obzira na funkciju upotrebljenu za njihovo predviđanje (*Grafikon 45.*). Upotrebom logaritamske funkcije projektovan je najmanji rezultat u 2013. godini (111,68 ili povećanje od 11,68%), dok su primjenom linearne i eksponencijalne funkcije trenda dobijene primjetno veće vrijednosti (126,70 ili rast od 26,70%; odnosno 132,68 ili uvećanje od 32,68%).

***Grafikon 45.*** Lančani indeksi ukupnog broja svinja

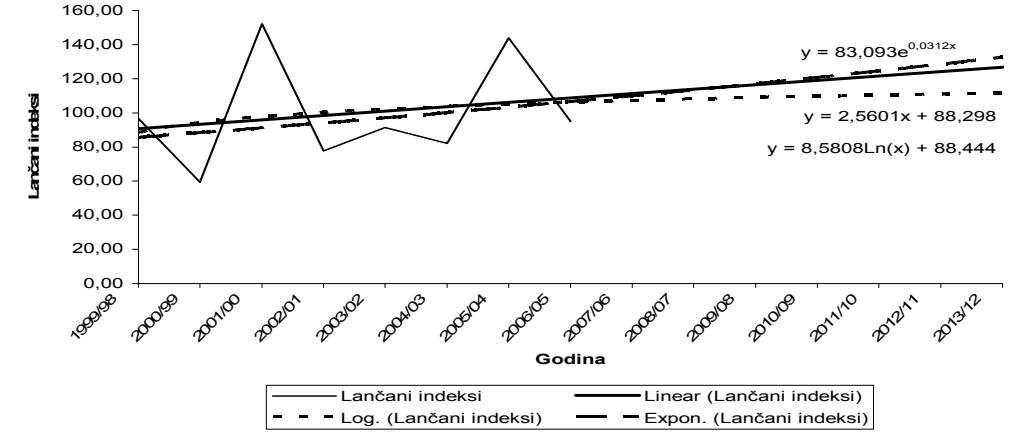


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Posmatrajući bazne indekse ukupnog broja konja, može se uočiti izrazit trend pada (*Grafikon 46.*). Projektovani rezultat u 2013. godini, koji je dobijen upotrebom linearne funkcije, ne može se uzeti u obzir, pošto je ostvarena negativna vrijednost. Očekivana vrijednost u 2013. godini je, također, veoma niska ako se za njenu procjenu koristi eksponencijalna funkcija (16,72 ili pad od 83,28%), odnosno nešto viša u slučaju da se upotrebljava logaritamska funkcija (28,57% ili smanjenje od 71,43%).

***Grafikon 46.*** Bazni indeksi ukupnog broja konja (1998=100)

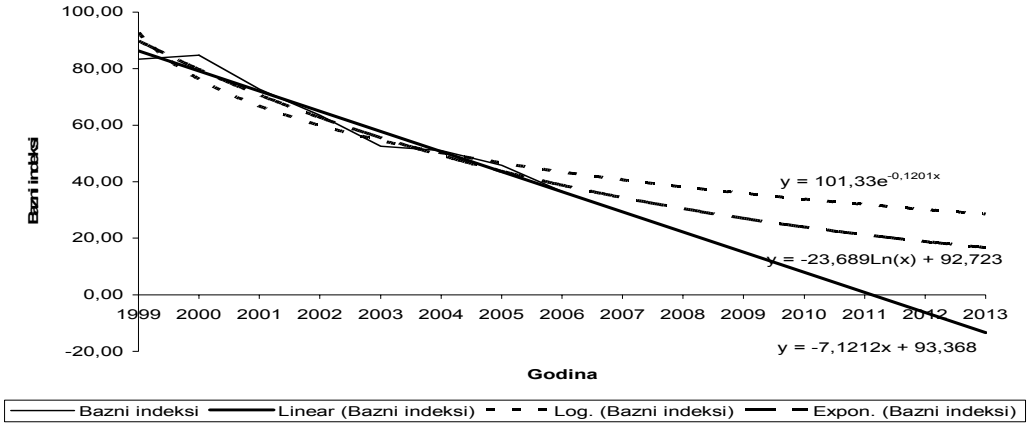


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U slučaju lančanih indeksa, ukupan broj konja reflektuje konstantno blagi pad (*Grafikon 47.*). Prilikom upotrebe svih tipova trenda dobijaju se gotovo identični rezultati (linearnom funkcijom 81,90 ili pad od 18,10; eksponencijalnom funkcijom 81,98 ili pad od 18,02% i logaritamskom funkcijom 93,31 ili smanjenje od 6,69%).

***Grafikon 47.*** Lančani indeksi ukupnog broja konja

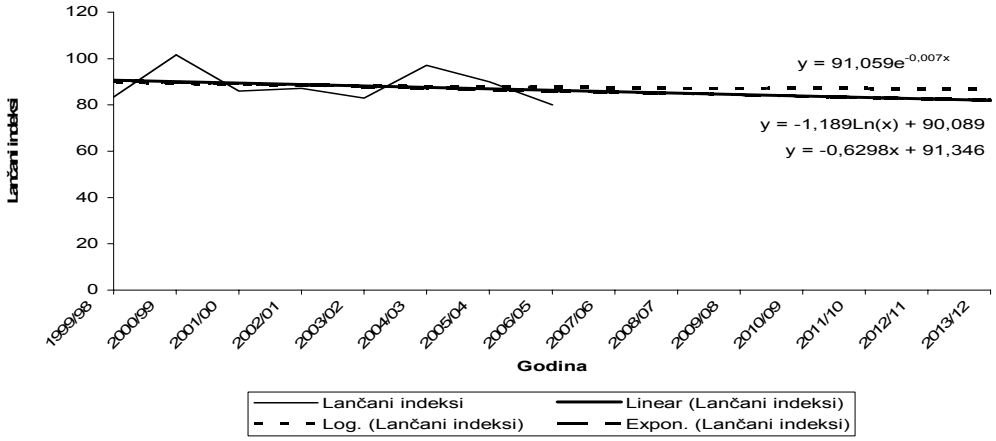


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Kod baznih indeksa ukupnog broja peradi očekuje se izražen trend rasta (*Grafikon 48.*). Dok se u 2013. godini logaritamskom funkcijom predviđa povoljan rezultat (343,66 ili povećanje od 243,66%), predviđena vrijednost je znatno viša kod linearne funkcije (423,80 ili rast od 323,80%), a najviša kod eksponencijalne funkcije (599,84 ili povećanje od 499,84%).

***Grafikon 48.*** Bazni indeksi ukupnog broja peradi (1998=100)

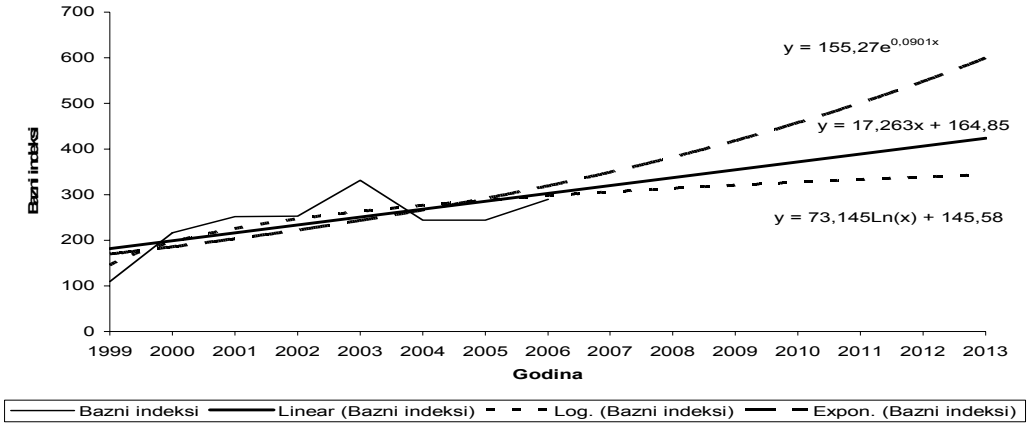


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Za razliku od kretanja baznih indeksa, u narednom periodu se očekuje trend pada lančanih indeksa ukupnog broja peradi (*Grafikon 49.*). Očekivani rezultat u 2013. godini najniži je po linearnoj funkciji (51,17 ili smanjenje od 48,83%), nešto viši po eksponencijalnoj funkciji (70,94 ili pad od 29,06%), a najviši po logaritamskoj funkciji (92,69 ili smanjenje od 7,31%).

***Grafikon 49.*** Lančani indeksi ukupnog broja peradi

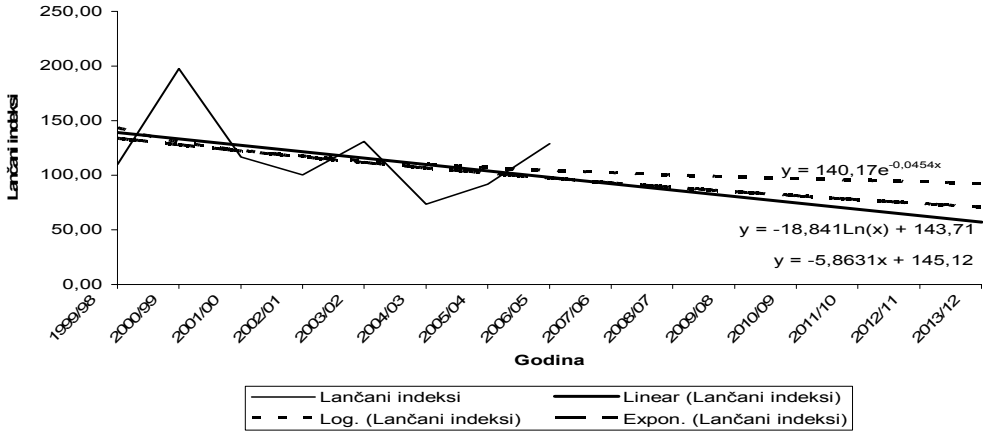


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Korišćenjem funkcija trenda za predviđanje ukupnog broja koza većinom su uočljivi pozitivni trendovi. Najveći očekivani rast broja koza je na osnovu eksponencijalne funkcije, kada očekivani bazni indeks iznosi 128,26 (ili 28,26%). Na osnovu linearne funkcije očekuje se nešto manji rast broja koza (118,58, što reflektuje rast od 18,58%), dok logaritamska funkcija ima negativan trend (92,21 ili smanjenja broja koza za 7,79%) *(Grafikon 50).*

***Grafikon 50.*** Bazni indeksi ukupnog broja koza (1998=100)

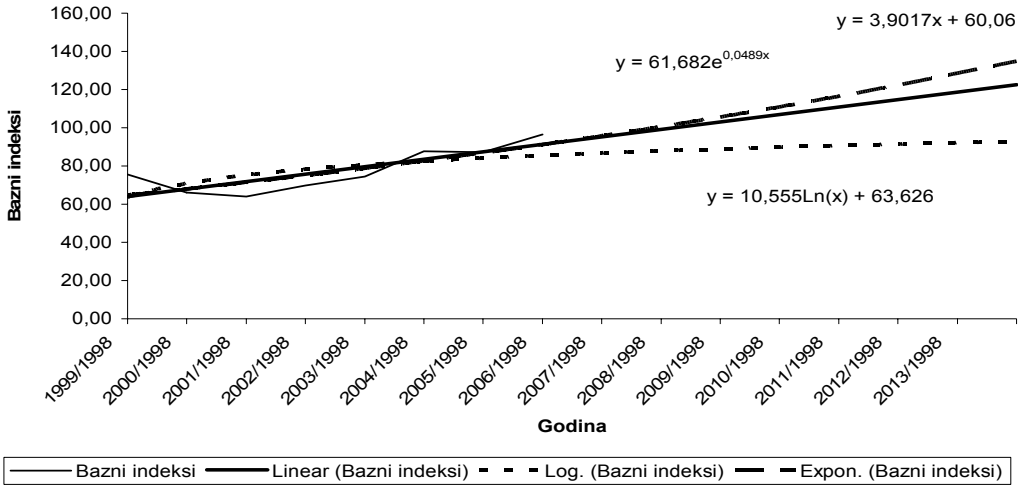


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Analizirajući linije trenda formirane na osnovu lančanih indeksa očekuje se povećanje boja koza. Najveće povećanje broja koza se očekuje na osnovu eksponencijalne funkcije (161,53 ili povećanje od 61,53%). Pozitivan trend se očekuje i po ostale dvije posmatrane funkcije, linearnoj funkciji (146,22 ili povećanje broja koza za 46,22%) i logaritamske funkcije (124,21 ili povećanje broja koza od 24,21%) *(Grafikon 51.)*.

***Grafikon 51.*** Lančani indeksi ukupnog broja koza

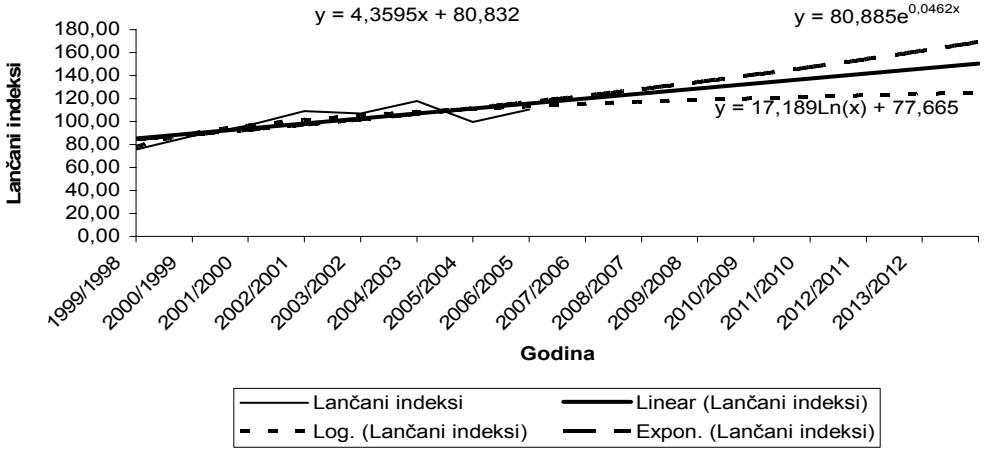


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U narednom periodu kod baznih indeksa očekuje se trend pada brojnosti kunića (*Grafikon 52.*). Najveći pad je primjenom logaritamske funkcije (46,24 odnosno pad iznosi 53,76%). Slično smanjenje broja kunića se očekuje i po ostale dvije funkcije, linearnoj funkciji (46,608 ili pad brojnosti za 53,392%) i eksponencijalnoj funkciji (46,78, odnosno, očekivano je smanjenje brojnosti od 53,22%).

***Grafikon 52.*** Bazni indeksi ukupnog broja kunića (1998=100)

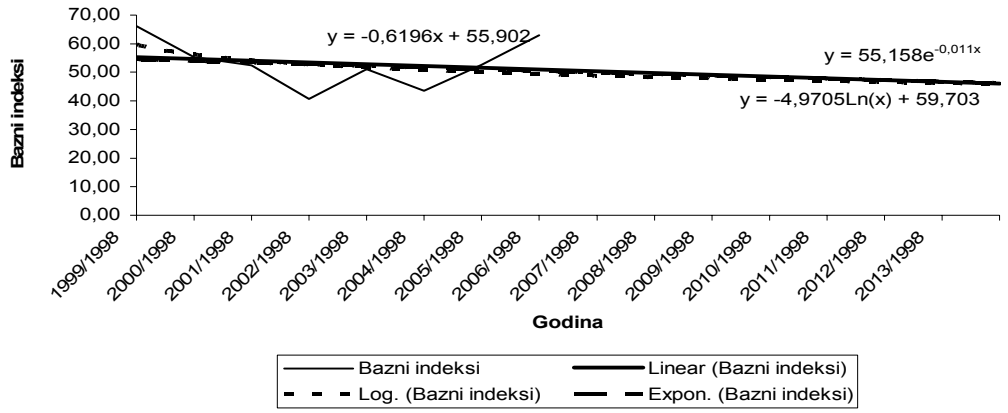


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Na osnovu lančanih indeksa očekuje se trend rasta brojnosti kunića (*Grafikon 53.*). Rast se očekuje na osnovu sve tri funkcije, eksponencijalne funkcije (183,11, odnosno očekuje se najveći rast brojnosti kunića 83,11%), linearne funkcije (155,65 ili rast brojnosti za 55,65%). Nešto manji rast brojnosti se očekuje primjenom logoritamske funkciji (123,76 ili povećanje brojnosti od 23,76%).

***Grafikon 53.*** Lančani indeksi ukupnog broja kunića

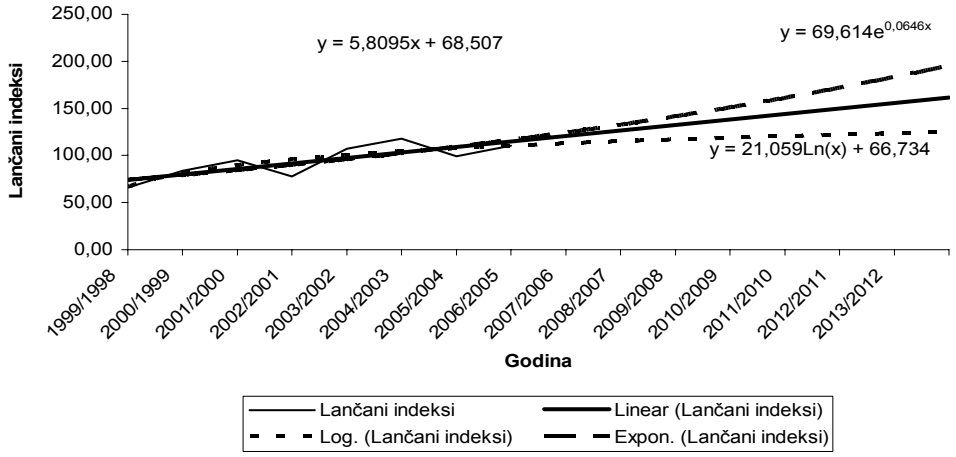


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Važnost pčelarstva, i u budućnosti, na području tuzlanskog kantona može se vidjeti na osnovu projektovanih baznih indeksa *(Grafikon 54)*. Primjenom sve tri funkcije očekuje se trend rasta baznih indeksa, odnosno povećanje broja košnica pčela od preko 100%. Na osnovu eksponencijalne funkcije očekuje se najveće povećanje (329,78 ili 229,78%). Očekivano povećanje kod linearne funcije (281,78 ili povećanje broja košnica za 181,78%) i logaritamske funkcije (212,86 odnosno očekuje se povećanje od 112,86%) je nešto niže.

***Grafikon 54***. Bazni indeksi ukupnog broja košnica pčela (1998=100)

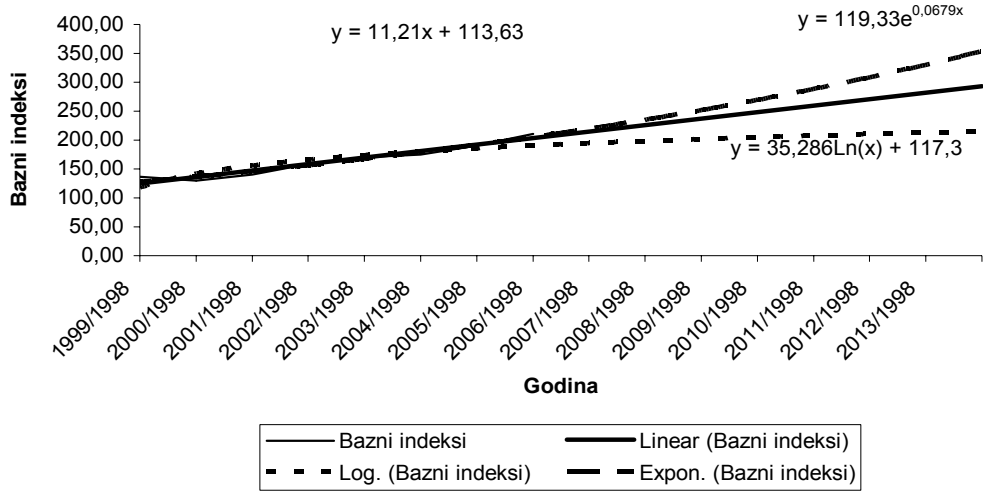


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Za razliku od projekcija broja košnica pčela na osnovu baznih indeksa gdje je vidljiv trend rasta, kod lančanih indeksa dolazi do blagog pada broja košnica pčela *(Grafikon 55)*. Očekivani rezultat u 2013. godini na osnovu linearne funkcije (94,23 ili pad broja košnica od 5,77%), je najniži dok je pad malo manji na osnovu eksponencijalne funkcije (97,51 ili 2,49%) i logaritamske funkcije (98,89 ili pad od 1,11%).

***Grafikon 55***. Lančani indeksi ukupnog broja košnica pčela

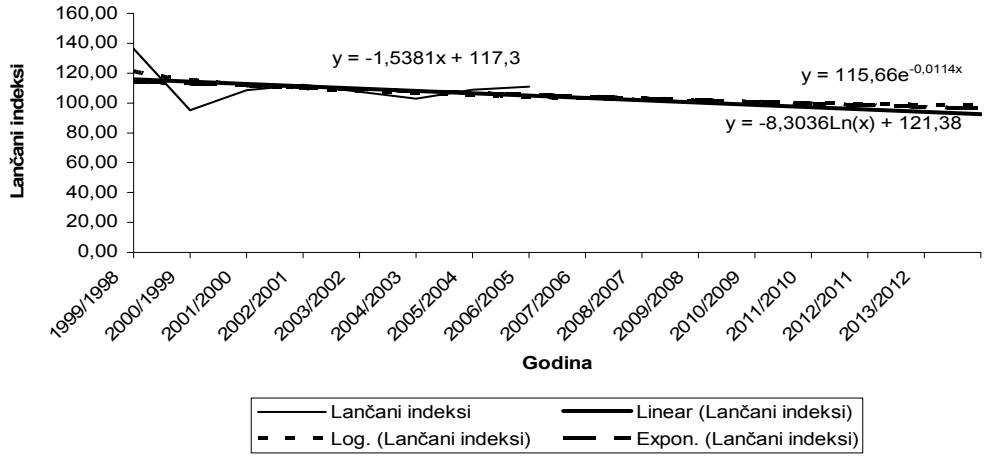


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

### *1.14.4.2.2. Indeksi očekivanog obima proizvodnje najvažnijih stočarskih proizvoda*

U pogledu proizvodnje kravljeg mlijeka na osnovu baznih indeksa vidljiv je trend rasta *(Grafikon 56)*. Na osnovu eksponencijalne funkcije u 2013. godini očekivan je najveći rast u obimu proizvodnje (155,55 ili rast od 55,55%). Primjenom logaritamske funkcije rast je nešto niži (109,39 ili rast od 9,39%), a također i kod linearne funkcije gdje proizvodnja ima najmanji porast (143,12 ili povećanje od 43,12%).

***Grafikon 56.*** Bazni indeksi obima proizvodnje kravljeg mlijeka (1998=100)

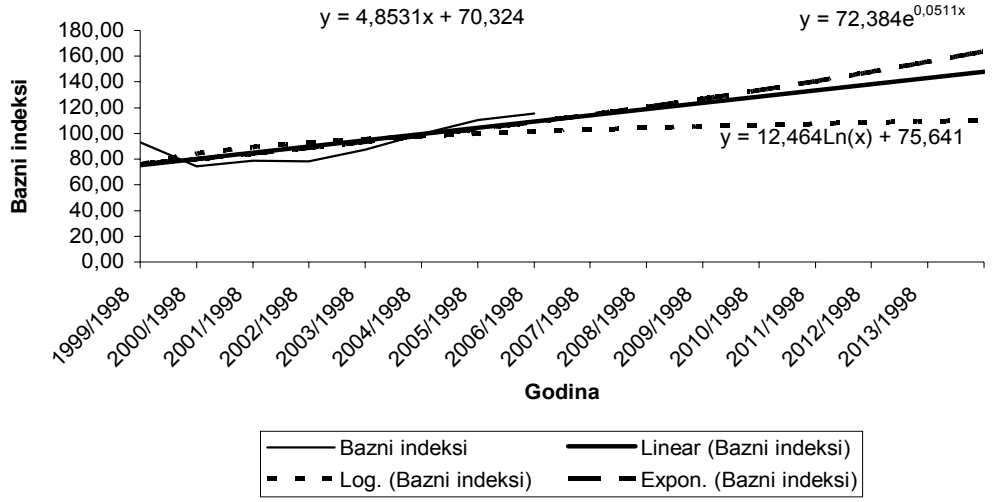


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Na osnovu projekcija lančanih indeksa obima proizvodnje kravljeg mlijeka, kao i kod baznih indeksa uočljiv je trend rasta *(Grafikon 57)*. Primjenom eksponencijalne funkcije očekuje se najveće povećanje obima proizvodnje mlijeka (143,76 ili 43,76%). Linearnom funkcijom i logaritamskom funkcijom se, također, očekuje povećanje obima proizvodnje (136,30 ili povećanje od 36,30%, odnosno 118,53 ili rast od 18,53%).

***Grafikon 57***. Lančani indeksi obima proizvodnje kravljeg mlijeka

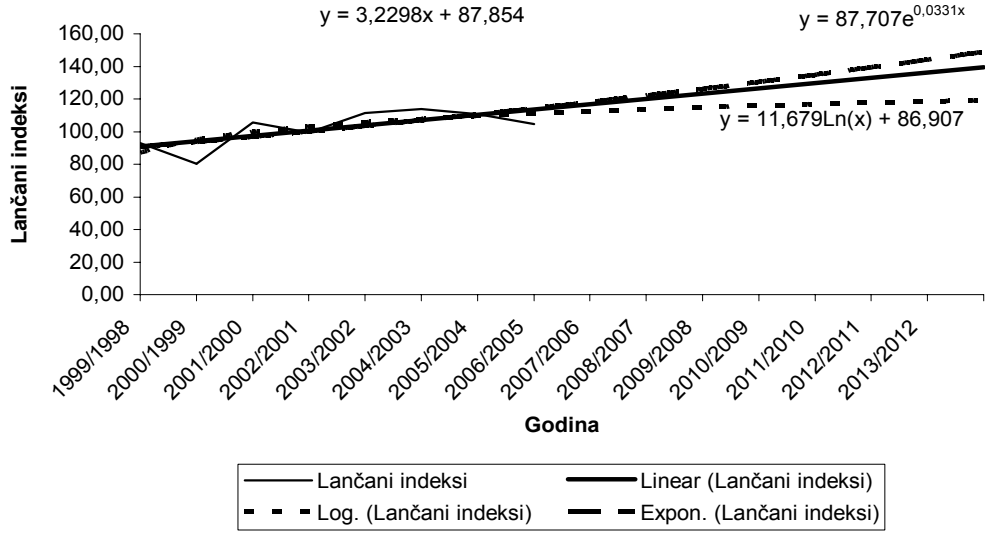


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Kod baznih indeksa obima proizvodnje ovčijeg mlijeka prisutni su povoljni trendovi, bez obzira na funkciju upotrebljenu za njihovo predviđanje (*Grafikon 58*.). Najmanji rezultat u 2013. godini projektovan je upotrebom logaritamske funkcije (172,54 ili povećanje od 72,54%), dok su primjenom ostale dvije funkcije dobijene primetno veće vrednosti (linearna funkcija 234,2 ili rast od 134,2% i eksponencijalna 284,65 ili uvećanje od 184,65%).

***Grafikon 58.*** Bazni indeksi obima proizvodnje ovčijeg mlijeka (1998=100)

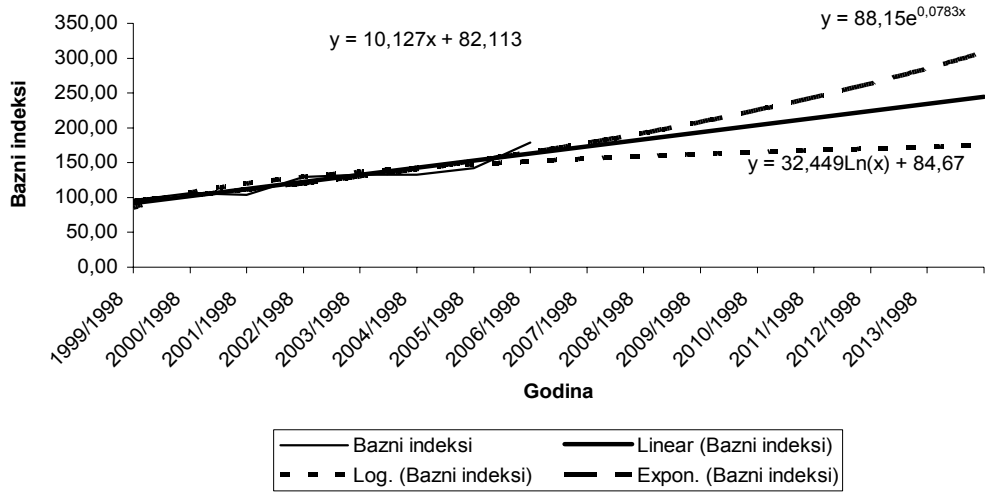


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Očekivani lančani indeksi obima proizvodnje ovčijeg mlijeka u narednom periodu pokazuju trend rasta (*Grafikon 59.*). Na osnovu korištenja eksponencijalne i linearne funkcije, za planirani rezultat u 2013. godini, dobijene su približne vrijednosti (131,78 ili povećanje od 31,78%; odnosno 130,48 ili rast od 30,48%). Projektovani rezultat primjenom logaritamske funkcije je nešto niži (118,27 ili rast od 18,27%).

***Grafikon 59***. Lančani indeksi obima proizvodnje ovčijeg mlijeka

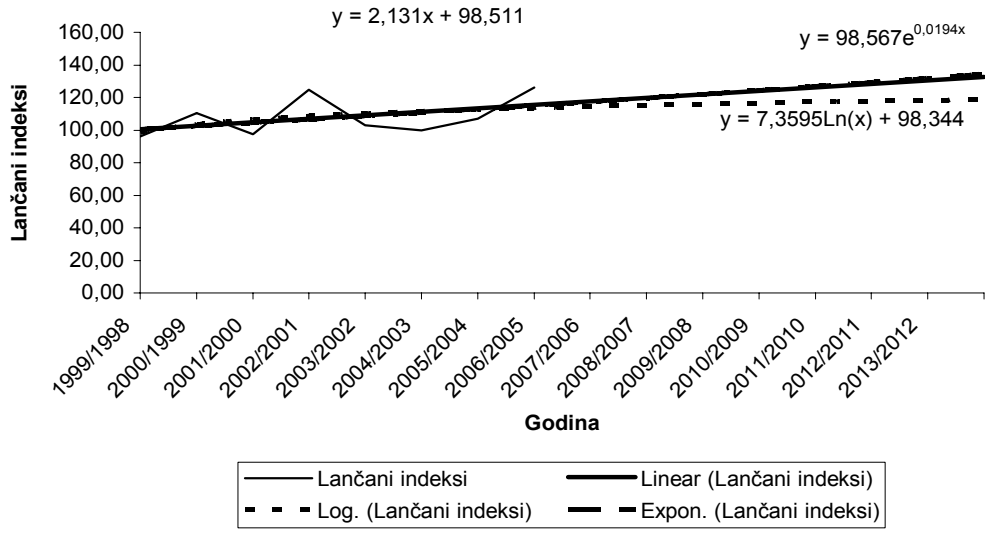


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Bazni indeks obima proizvodnje kozijeg mlijeka, pokazuje izrazito negativne trendove *(Grafikon 60.)*. Planirani rezultat u 2013. godini je najviši po logaritamskoj funkciji (77,87 i pri čemu je pad u obimu proizvodnje 22,13%). Korištenjem eksponencijalne i linearne funkcije trenda dobijaju se nešto niže vrijednosti (68,11 ili smanjenje od 31,89%, odnosno 64,92 ili pad 35,08%), ali ujednačenije.

***Grafikon 60.*** Bazni indeksi obima proizvodnje kozijeg mlijeka (1998=100)

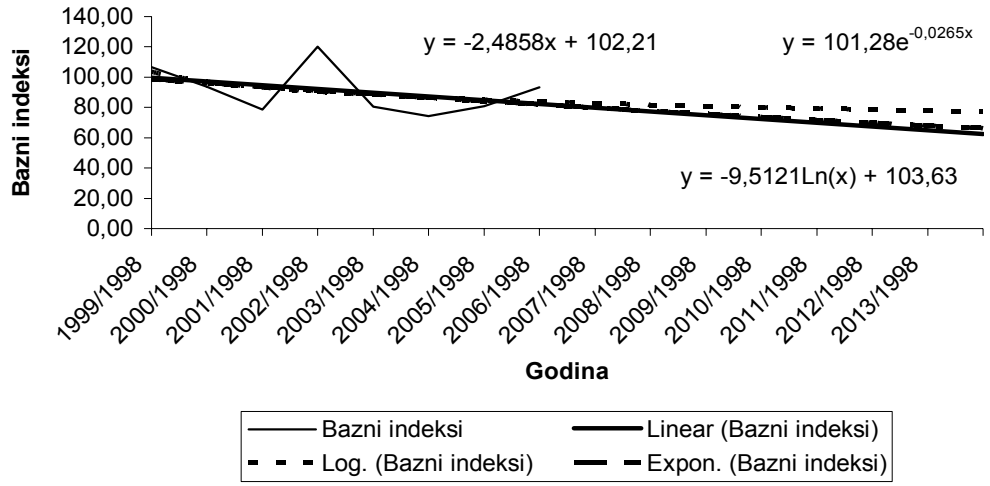


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Za razliku od baznih indeksa, kod lančanih indeksa obima proizvodnje kozjeg mlijeka vidljiv je trend rasta kod svih korištenih funkcija *(Grafikon 61.)*. Primjenom linearne funkcije planirani rezultat u 2013 je najviši (114,70 ili rast od 14,70%), nešto je niži rast kod eksponencijalne funkcije (113,14 ili 13,14%) i najniži je rast kod logaritamske funkcije (105,78 ili rast od 5,78%).

***Grafikon 61***. Lančani indeksi obima proizvodnje kozjeg mlijeka

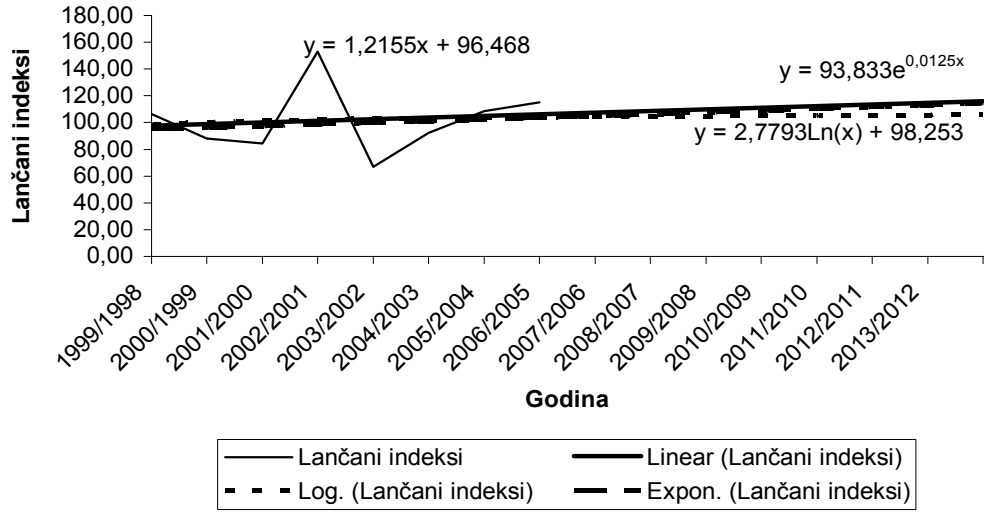


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Posmatrajući projekciju baznog indeksa proizvodnje vune, očekuje se veliki rast obima njene proizvodnje i to na osnovu sve tri upotrebljene funkcije (*Grafikon 62.*). Najveći rast se očekuje na osnovu eksponencijalne funkcije (646,48 ili rast od 546,48%), dok se nešto manje povećanje očekuje po linearnoj funkciji (359,42 ili povećanje od 259,42%) i na osnovu logaritamske funkcije (231,28 ili 131,28%).

***Grafikon 62.*** Bazni indeksi proizvodnje vune (1998=100)

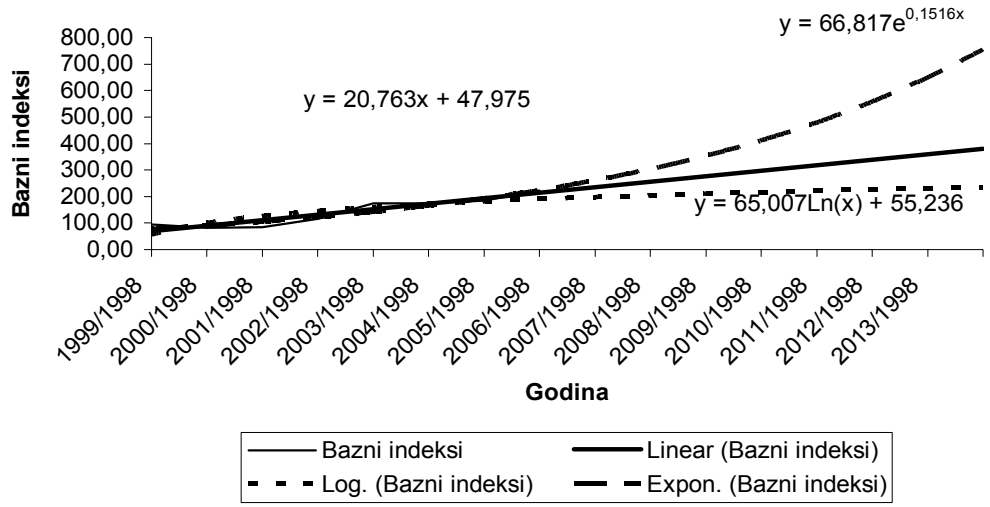


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

U odnosu na bazne indekse kod projekcija lančanih indeksa, također, je vidljiv trend rasta proizvodnje vune, ali u znatno nižem obimu *(Grafikon 63.)*. U 2013. godini, planirani rezultat je najviši primjenom eksponencijalne funkcije (154,90 ili povećanje proizvodnje za 54,90%), dok je kod linearne i logaritamske funkcije rezultat malo niži (147,54 ili povećanje od 47,54%, odnosno 132,73 ili 32,73%).

***Grafikon 63***. Lančani indeksi proizvodnje vune

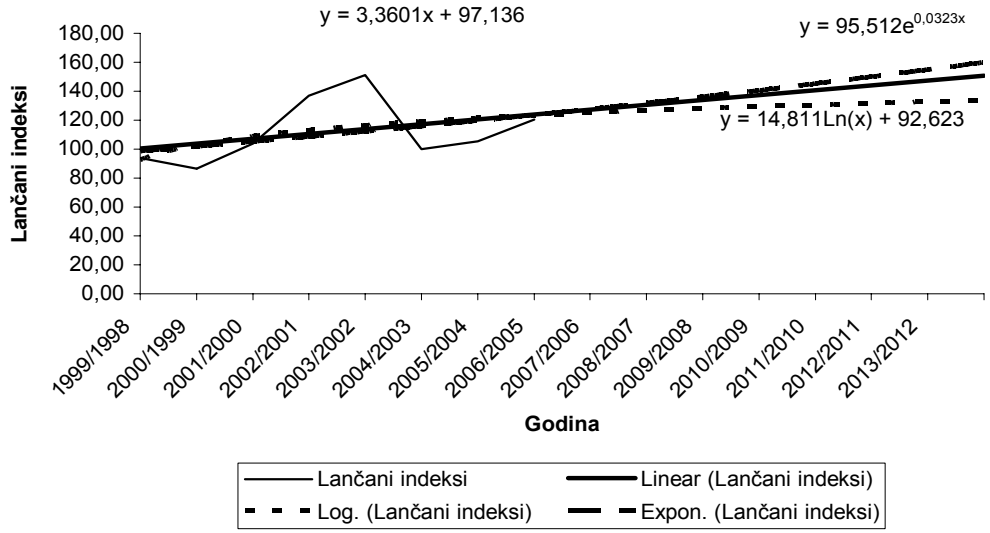


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Kod baznih indeksa proizvodnje jaja izražen je trend rasta kod svih primjenjenih funkcija (*Grafikon 64.*). Najbolji rezultat u 2013. godini se predviđa eksponencijalnom funkcijom (271,97 ili povećanje od 171,97%), linearnom funkcijom (233,03 ili rast od 133,03%), a najniži je rezultat je kod logaritamske funkcije (180,19 ili povećanje od 80,19%).

***Grafikon 64.*** Bazni indeksi proizvodnje jaja (1998=100)

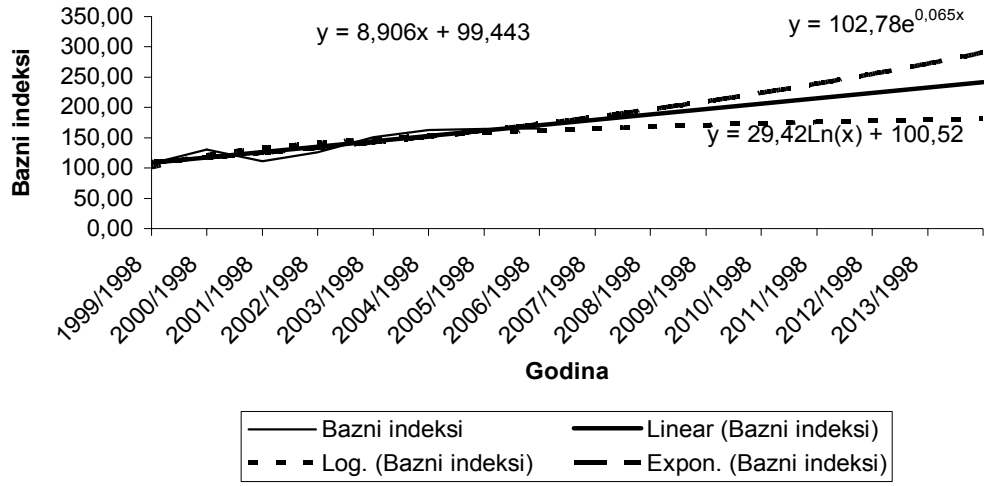


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Suprotno od predhodnog slučaja, kod lančanih indeksa proizvodnj jaja prisutni su kod dvije funkcije nepovoljni trendovi (*Grafikon 65.*). Upotrebom logaritamske funkcije projektovan je najveći rezultat u 2013. godini (103,53 ili povećanje od 3,53%), dok su primjenom linearne i eksponencijalne funkcije trenda dobijene niže vrijednosti (97,74 ili pad od 2,26%; odnosno 98,75 ili smanjenje od 1,25%).

***Grafikon 65***. Lančani indeksi proizvodnje jaja

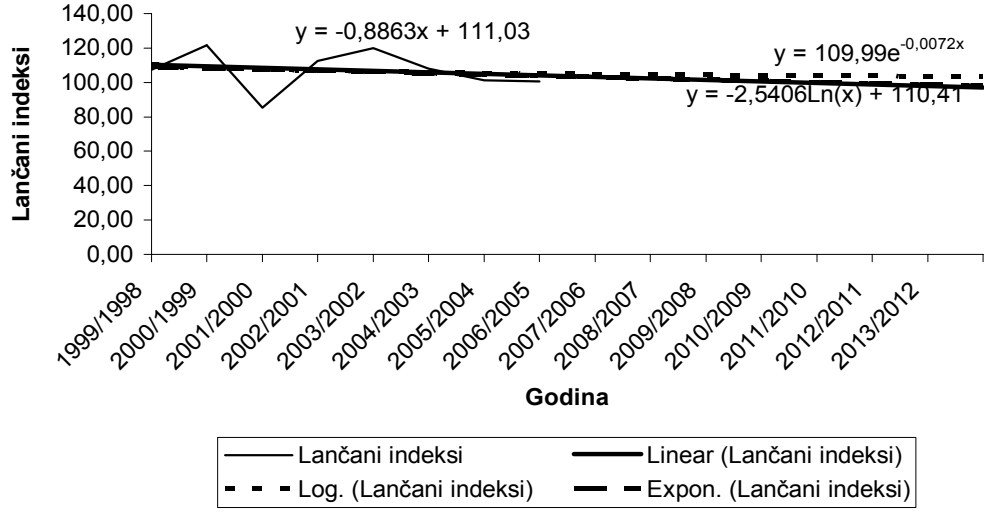


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Na osnovu baznih indeksa proizvodnje meda, uočiv je trend rasta bez obzira na upotrebljenu funkciju *(Grafikon 66)*. Najviši očekivani indeks očekuje se upotrebom eksponencijalne funkcije i u 2013 godini iznosi 422,69 (rast od 322,69%). Našto niži indeks dobija se primjenom linearne funkcije (309,55 ili rast od 209,55%), a najniži korištenjem logaritamske funkcije (207,07 ili rast 107,07%).

***Grafikon 66.*** Bazni indeksi proizvodnje meda (1998=100)

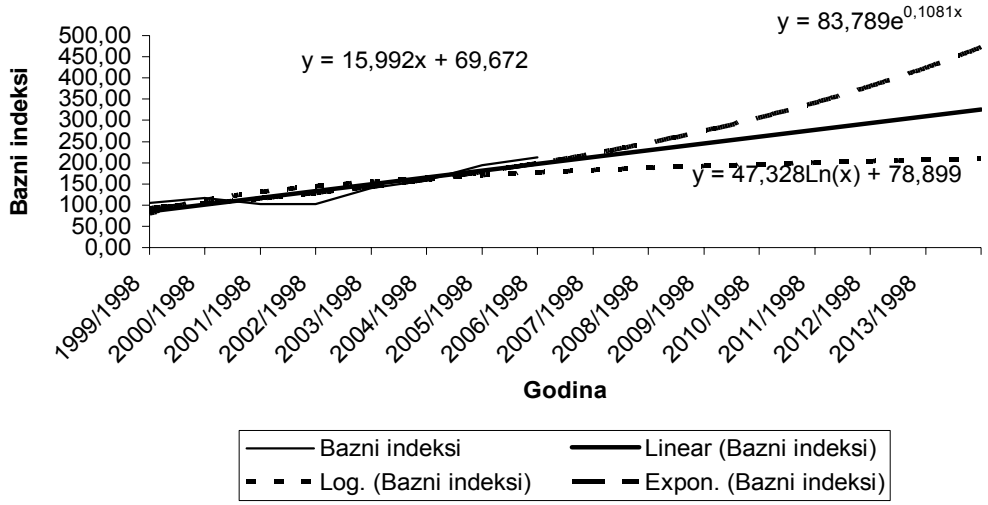


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

Kao i kod baznih indeksa lančani indeksi, također, ispoljavaju trend rasta *(Grafikon 67)*. Najviši lančani indeks dobija se korištenjem eksponencijalnog trenda (137,93 odnosno očekuje se rast od 37,93%). Veoma sličan rezulatat dobija se upotrebom linearne funkcije (135,43 ili povećanje od 35,43%), dok je najniža vrijednost lančanog indeksa ostvarena primjenom logaritamske funkcije (121,22 ili rast od 21,22%).

***Grafikon 67***. Lančani indeksi proizvodnje meda

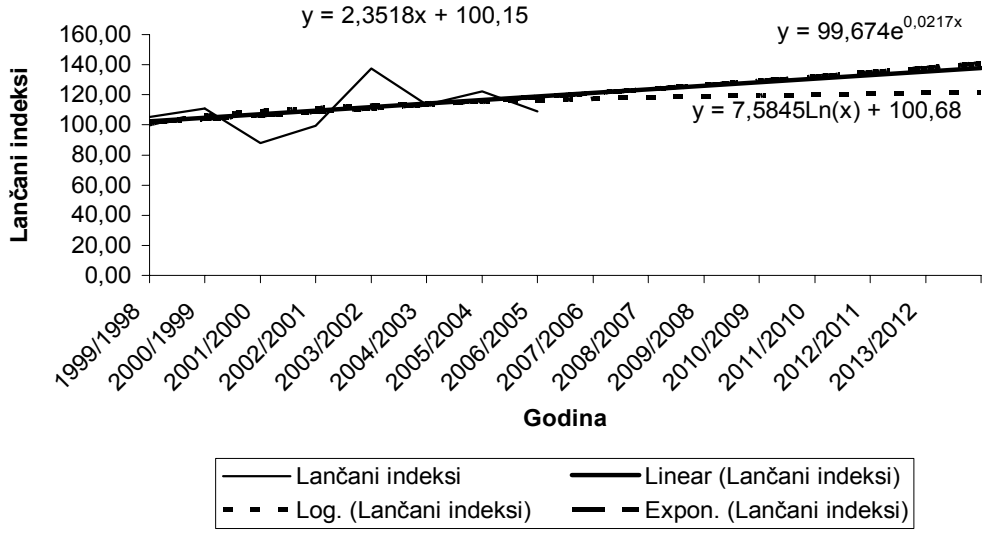


Izvor: Statistički godišnjak/ljetopis za odgovarajuće godine

# *2. VIZIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA*

### 2.1. Metoda definiranja vizije

Vizija predstavlja cjelovit koncept koji u sebi sadrži više komponenti koje su ključne za razvoj sektora poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu. Ona predstavlja sliku budućnosti, onako kako je možemo oživjeti u našim mislima. U definiranju vizije primjenjena metoda zasniva se na analitičkom pristupu definiranju vizije, koji se zasniva na elementima sadašnjosti, a ujedno ističe emocionalnu komponentu, koja uključuje elemente budućnosti.

U formuliranju vizije daje se odgovor na pitanje „gdje želimo biti?" i definira se željeno stanje nakon dugoročnog perioda, kako bi se odgovorom na to pitanje postiglo fokusiranje na ključne vrijednosti razvoja sektora i usmjeravanje na jasne pravce budućeg razvoja. Vizija mora biti tako definirana da ju je moguće ostvariti, a mora imati i dimenziju izazova te definirana u pozitivnom svjetlu. Ona je ideja za prikupljanje energije potrebne za startni skok u budućnost koja objedinjuje: vještine, znanja i resurse potrebne za ostvarenje željene budućnosti.

Izjava vizije je, prema usvojenoj praksi, data u jednoj rečenici koja je konzistentna i koja na ruzumljiv način ističe strateške namjere i planove u razvoju sektora poljoprivrede. Isticanjem osnovnih konkurentskih vrijednosti poljoprivrede, izjava vizije je inspirativna za definiranje ciljeva, mjera i akcija za dostizanje željenog stanja poljoprivrednog sektora, odnosno, puta koji je potrebno preći od sadašnjeg stanja do slike budućnosti.

### 2.2. Učesnici u definiranju vizije

Da bi imala svoju vrijednost vizija mora biti zajednička, stoga, svi oni koji su uključeni u proces izrade strategije su dali svoj doprinos u njenom formuliranju. Kako postoji spektar različitih interesa svih interesnih strana sektora poljoprivrede, posebna pažnja je posvećenja uključivanju svih učesnika iz ovog sektora u definiranje izjave vizije i proces je baziran na potpuno participativnom pristupu. Da bi se omogućilo učestvovanje svih interesnih strana sektora, od farmera do institucija, konsultovano je:

- 412 predstavnika poljoprivrednog sektora po općinama Tuzlanskog kantona kroz direktno intervjuiranje i organizovane rasprave po općinama,
- 52 predstavnika formirane radne grupe za izradu strategije kroz održane radionice,
- 22 člana stručnog tima za izradu strategije kroz radne sastanke,

Pored toga, u cilju informiranja šire javnosti o viziji razvoja poljoprivrede, korištena je web stranica Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona na kojoj je objavljen prijedlog vizije te saopštenja za javnost koja su distribuirana svim ključnim medijima na području Tuzlanskog kantona.

Učešćem oko 500 aktera u sektoru poljoprivrede Tuzlanskog kantona u formuliranju vizije, stvoreni su preduslovi da ona ispiriše entuzijazam, daje energiju i potiče na odanost svih budućih učesnika u implementaciji strategije i dostizanju konkurentnosti sektora poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu. Ona reflektuje jedinstven i zajednički stav svih onih koji su učestvovali u njenom definiranju.

### 2.3. Vizija razvoja poljoprivrede Tuzlanskog kantona do 2018. godine

***Vizija: "Konkurentan i tržišno orijentiran poljoprivredni sektor Tuzlanskog kantona,***
***koji svoj razvoj temelji na poduzetničkom pristupu zapošljavanju i edukaciji u intenziviranoj poljoprivrednoj proizvodnji, zasnovan na prirodnim resursima i usaglašen sa novim tehnologijama i trendovima***
***te usko povezan sa standardiziranim prerađivačkim kapacitetima,***
***uz poštivanje ekoloških standarda i afirmaciju ruralnih područja,***
***koji je podržan adekvatnom agrarnom politikom i finansijskim sredstvima,***
***sa usaglašenim institucionalnim i pravnim okvirom prema dobroj praksi Europske unije".***

- **Konkurentan i tržišno orijentiran poljoprivredni sektor Tuzlanskog kantona**
  - Intenzivna poljoprivredna proizvodnja
  - Planirano korištenje prirodnih resursa
  - Kvalitetni i zdravstveno bezbjedni proizvodi u dovoljnim količinama
  - Optimizirana proizvodnja prema svjetskim standardima
  - Razvijeni kapaciteti rasadničke proizvodnje
  - Očuvanje postojećih i uvođenje novih vrsta prema potrebama tržišta
  - Mehanizirani proizvodni procesi
  - Distribucija proizvoda za očuvanje kvalitete
  - Ukrupnjeni posjedi
  - Poboljšan kvalitet i produktivnost zemljišta
  - Uska povezanost sa prehranom i ostalim industrijskim granama
  - Izlazak na nova tržišta sa konkuretnim proizvodima

- **Razvoj temeljen na poduzetničkom pristupu zapošljavanju i edukaciji u intenziviranoj poljoprivrednoj proizvodnji**
  - Razvijena politika samozapošljavanja u poljoprivredi
  - Edukacija poljoprivrednih proizvođača
  - Obezbjeđeni prihodi za proizvođače uz cjenovnu konkurentnost
  - Podrška start-up poduzetnicima u poljoprivredi
  - Razvijeni uslužnni centri za poljoprivredu

- **Uska povezanost prehrambene industrije sa primarnom poljoprivredom**
  - Certificirana prehrambena industrija prema svjetskim standardima
  - Konkurentnost zasnovana na kvalitetu i sigurnosti proizvoda prema zahtjevima potrošača
  - Izvozno orjentirana prehrambena industrija koja ostvaruje dodatnu vrijednost

- **Poštivanje ekoloških standarda i afirmacija ruralnih područja**
  - Ekološki prihvatljivi proizvodi
  - Ekološki prihvatljive tehnologije proizvodnje
  - Zaštita voda i zaštita od voda
  - Zaštita prirodne sredine ruralnih područja
  - Društvena i ekonomska revitalizacija ruralnih područja
  - Valorizirane vrijednosti resursa i tradicije ruralnih područja
  - Diferzificirane aktivnosti u ruralnim područjima
  - Poboljšan kvalitet života u ruralnim područjima.

- **Adekvatna agrarna politika i finansijska sredstva za podršku**
  - Agrarna potitika sa jasnim planovima i ciljevima
  - Usaglašeni mehanizmi plaćanja sa EU (po hektaru ili po grlu)
  - Povećana izdvajanja za agrarnu politiku
  - Razvijena politika zaštite domaće proizvodnje
  - Podrška integralnoj proizvodnji
  - Poticanje izvoznih proizvodnji i sertificiranja
  - Izdvajanja za podršku mladim u poljoprivredi
  - Investicije za unaprijeđene mehanizacije
  - Investicije za veće nivoe prerade i stvaranje dodatne vrijednosti
  - Investicije u razvoj ruralne infrastrukture
  - Razvijeni mehanizmi praćenja efekata agrarne politike

- **Usaglašen institucionalni i pravni okvir prema dobroj praksi Europske unije**
  - Efektivnija i efikasnija uloga države
  - Razvijena koordinacija sa resornim institucijama na višim nivoima
  - Stručan i kvalificiran kadar u institucijama
  - Uspostavljene stručne savjetodavne službe u općinama i kantonu
  - Izvršena registracija i evidencija o gazdinstvima i pravnim subjektima u poljoprivredi

- Modernizirane i akreditovane institucije za kontrolu kvaliteta proizvoda
- Formirane specijalizirane zadruge i udruženja za podršku
- Pojednostavljene administrativne procedure
- Adekvatan zakonski okvir usaglašen sa potrebama u sektoru
- Efektivan zakonski okvir za zdravstvenu zaštitu potrošača
- Zakonski okvir za zaštitu domaće proizvodnje
- Usaglašen zakonski okvir sa EU
- Usvojeni pravilnici i uspostavljeni mehanizmi za njihovu implementaciju u praksi

# *3. DEFINIRANJE STRATEŠKIH CILJEVA RAZVOJA POLJOPRIVREDE TUZLANSKOG KANTONA*

### 3.1. Metoda definiranja strateških ciljeva

Za dostizanje željenog stanja, koje je opisano u viziji, potrebni su dugoročni strateški ciljevi, prioritetni specifični ciljevi i mjere koje treba ispuniti da bi se vizija ostvarila.

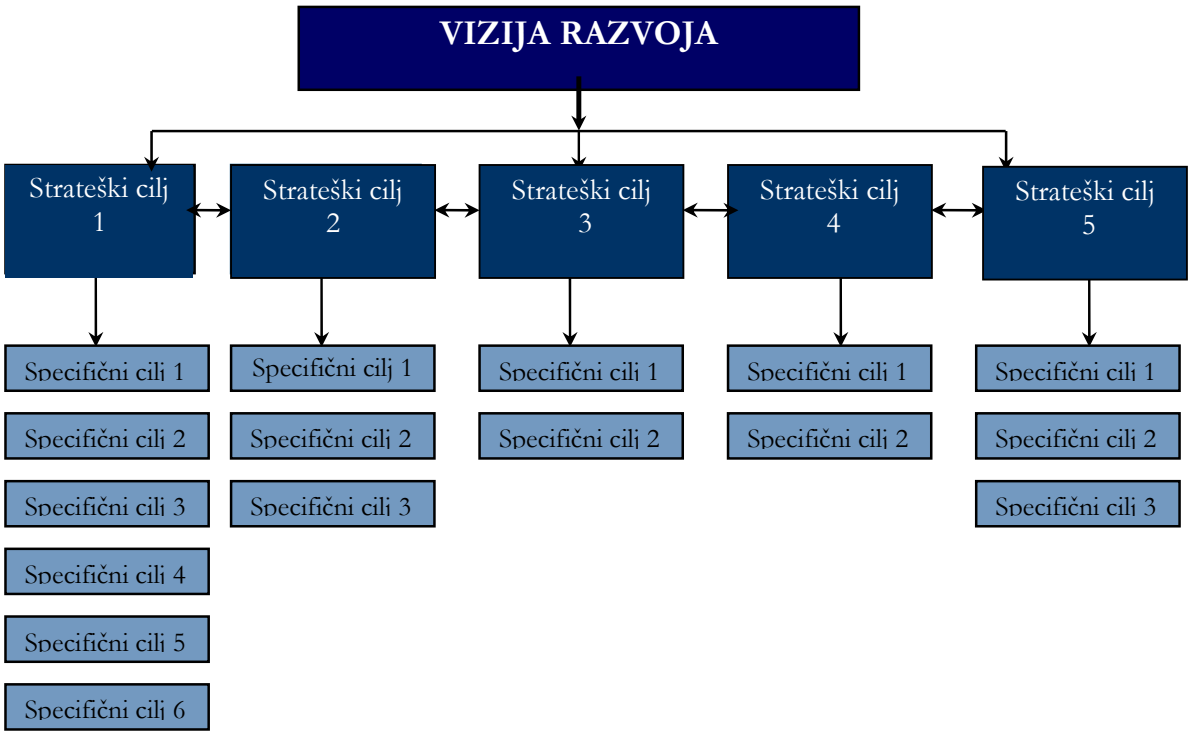


U metodologiji definiranja ciljeva, poštovan je princip da ciljevi budu:

- specifični, jasno definirani;
- mjerljivi;
- izvedivi, realno ostvarljivi;
- relevantni izjavi vizije;
- vremenski određeni.

Strateški ciljevi su veoma globalni i predstavljaju srednjoročni pogled na viziju. Oni su, zapravo, odgovor na pitanje "šta želimo postići?"; uzimajući u obzir naše resurse. Definiran je skup od 5 strateških ciljeva, koji su rezultat svih prethodnih faza.

Specifični ciljevi su prioriteti koji vode ostvarenju strateških ciljeva i približavanju viziji. Ostvarenjem nekoliko prioritetnih specifičnih ciljeva implementira se strateški cilj. Sa prioritetnim ciljevima se određuje kako se realizira strateški cilj i oni predstavljaju instrumente strateškog cilja koji rješavaju određeni problem ili dio problema. Pri tome, definiraju se specifični ciljevi koje je moguće realizirati (resursi, vrijeme), a daju optimalne efekte u razvoju i postizanju strateških ciljeva, sa predvidivim rezultatima (odnos: input-output).

Za definiranje svakog od specifičnih ciljeva je neophodno i identificirati realne mjere koje je potrebno poduzeti da bi se ostvarili prioriteti razvoja u nekom vremenskom okviru. One su instrumenti za korištenje resursa kako bi se postigao neki konkretan prioritetni cilj i, u tehničkom smislu, predstavljaju most između strateškog i operativnog dijela postizanja razvoja. Mjere omogućuju da ciljevi budu vremenski i financijski mjerljivi.

Za definiranje strateških i specifičnih ciljeva te mjera strategije od posebne je važnosti postići konsenzus svih zainteresiranih strana te je, kao i u definiranju vizije, poštovan participativni pristup kroz anketiranje, radionice, stručne sastanke i rasprave.

## 3.2. Definiranje ciljeva po vrstama poljoprivredne proizvodnje i oblastima

Strategija razvoja poljoprivrede je strukturirana tako da obuhvata ciljeve po ključnim vrstama primarne poljoprivrede proizvodnje te prehrambene industrije za koju je direktno vezana. Poljoprivreda je i dalje osnovna djelatnost kojom se bavi stanovništvo u seoskim područjima u cilju kreiranja samozapošljavanja i prihoda. U skladu sa usvojenom praksom mnogih evropskih zemalja, u okviru strategije je posvećena posebna pažnja i definiranju ciljeva ruralnog razvoja.

### 3.2.1. Primarna poljoprivredna proizvodnja

Struktura strateških ciljeva je prilagođena vrstama primarne poljoprivredne proizvodnje i oblastima koje se direktno vežu za poljoprivrednu proizvodnju. Strategija je obuhvatila ciljeve za:

- biljnu proizvodnju
    - ratarsku proizvodnju
    - povrtlarsku proizvodnju
    - voćarsku proizvodnju
- gljivarsku proizvodnju
- stočarsku proizvodnju.

### 3.2.2. Prehrambena industrija

Obzirom da je primarna poljoprivredna proizvodnja usko vezana sa prerađivačkom prehrambenom industrijom, strategija je obuhvatila i ovu oblast. Prehrambena industrija je zasnovana na poljoprivrednim proizvodnima kao osnovnim ulaznim komponentama i stoga razvoj konkurentnosti i kapaciteta ove industrije je direktno vezan za povećanje mogućnosti plasmana poljoprivrednih proizvoda.

### 3.2.3. Ruralni razvoj

Da bi seoska područja dobila veći razvojni potencijal neophodno je razviti politike jačanja socijalne i fizičke infrastrukture u selima te poticati razvoj i drugih aktivnosti na selu, prvenstveno prerađivačkih i uslužnih. Ciljevi ruralnog razvoja definirani su na osnovu prirodnih i tradicionalnih vrijednosti u pravcu diverzificiranja ekonomskih aktivnosti i kreiranja novih mogućnosti zapošljavanja seoskog stanovništva u cilju unaprijeđenja kvaliteta života na selu.

### 3.2.4. Okvir za razvoj poljoprivrede

U okviru strategije razvoja poljoprivrede, neophodno je obuhvatiti i ciljeve unaprijeđenja okvira u kojem se razvija poljoprivredni sektor. Da bi se omogućilo ostvarivanje postavljenih ciljeva po vrstama poljoprivredne proizvodnje kao i prerađivačke industrije i ruralnog razvoja, potrebno je uspostaviti i adekvatan pravni okvir te organizirane institucije i organizacije u poljoprivredi. Da bi poljoprivredni sektor postao održiv kroz unaprijeđenje domaće poljoprivredne proizvodnje te povećanje izvoza, agrarnu politiku je neophodno usaglasiti sa zemljama u okruženju i dobrom praksom Europske unije. Stoga, strategija obuhvata i ciljeve za unaprijeđenje okvira za razvoj poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu.

## 3.3. Strateški ciljevi i specifični prioriteti u poljoprivredi Tuzlanskog kantona

### 3.3.1. Pregled strateških ciljeva, specifičnih prioriteta i mjera razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu

| Strateški ciljevi | Specifični ciljevi | Mjere |
|---|---|---|
| **Strateški cilj 1:**<br><br>**Povećati konkurentnost i održivost poljoprivrednog sektora, zasnovanu na prirodnim resursima i prilagođenosti potrebama tržišta** | **1.1. Intenzivirati ratarsku proizvodnju prema zahtjevima tržišta** | 1.1.1. Unaprjeđenje biljne proizvodnje prema potrebama tržišta i drugih industrija<br>1.1.2. Standardizacija proizvodnje sjemena i rasada |
| | **1.2. Intenzivirati povrtlarsku proizvodnju na integralnim osnovama prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade** | 1.2.1. Standardizacija proizvodnje povrtlarskog sjemena i rasada<br>1.2.2. Podrška proizvodnji u zaštićenim prostorima, plastenicima |
| | **1.3. Intenzivirati voćarsku proizvodnju tradicionalnih vrsta uz uvođenje novih vrsta, na principima integralne proizvodnje, prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade** | 1.3.1. Povećanje obima proizvodnje voća uz uvođenje novih sorti i tradicionalne kulture (šljiva, jabuka, kruška, jagodasto voće), kao i autohtone na principima integralne proizvodnje uz standardizaciju<br>1.3.2. Razvoj kvantitativnih i kvalitativnih kapaciteta rasadničke proizvodnje uz podršku višim kategorijama, sertificiranju i standardizaciji sadnog materijala i podrška izgradnji hladnjača za voće<br>1.3.3. Razvoj kapaciteta za razvoj vinogradarstva |
| | **1.4. Intenzivirati gljivarsku proizvodnju prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade** | 1.4.1. Unaprijediti uzgoj gljiva, posebno šampinjona i bukovače<br>1.4.2. Uvesti nove vrste gljiva u kulture uzgoja prema svjetskim trendovima (šitake) |
| | **1.5. Unaprijediti stočarsku proizvodnju prema trendovima tržišta, posebno: govedarstva, ovčarstva, peradarstva, pčelarstva** | 1.5.1. Organizovanje uzgojno-selekcijskih službi sa edukacijom farmera i uvođenje programa zaštite autohtonih pasmina<br>1.5.2. Unaprjeđenje govedarske proizvodnje<br>1.5.3. Ulaganja u intenzivan/farmski uzgoj ovaca<br>1.5.4. Unaprjeđenje peradarske proizvodnje<br>1.5.5. Unaprjeđenje pčelarske proizvodnje<br>1.5.6. Unaprijeđenje svinjogojstva |
| | **1.6. Upotpuniti i modernizirati proizvodne procese i tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji** | 1.6.1. Izgradnja tržnih centara i prihvatnih kapaciteta<br>1.6.2. Unaprjeđenje sistema navodnjavanja kao osnove za intenziviranje poljoprivredne proizvodnje<br>1.6.3. Unaprjeđenje tehnologija poljoprivrednih proizvodnji i mehanizacije<br>1.6.4. Edukacija i jačanje vještina i znanja svih aktera u poljoprivredi |

| | | |
|---|---|---|
| **Strateški cilj 2:**<br><br>**Izraditi konkurentan prehrambeni sektor za stvaranje veće dodajne vrijednosti i promovirati kvalitet domaćih proizvoda** | **2.1 Unaprijediti povezivanje prehrambenog sektora sa poljoprivrednom proizvodnjom - najslabijom karikom u lancu proizvodnje hrane** | 2.1.1. Organizovanje otkupnih stanica i hladnjača te povezivanje sa zadrugama i udruženjima poljoprivrednih proizvođača– otkup tržnih viškova kroz Direkciju robnih rezervi TK<br>2.1.2. Interesno povezivanje u klastere za ona područja TK koja imaju tradiciju i kvalitetnu radnu snagu. |
| | **2.2. Podržati modernizaciju kroz uvođenje standarda i povećanje kvaliteta u prehrambenoj industriji** | 2.2.1. Uvođenje novih tehnologija u prehrambenoj industriji i standardizacija u skladu sa EU standardima<br>2.2.2. Unaprijeđenje marketinških standarda u prehrambenoj industriji za promociju izvoza |
| | **2.3. Podržati razvoj prerađivačkih kapaciteta prema raspoloživim strateškim sirovinama i zahtjevima tržišta** | 2.3.1. Povećanje broja malih i srednjih poduzeća uz zapošljavanje u prehrambenoj industriji<br>2.3.2. Revitalizacija velikih prerađivačkih sistema<br>2.3.3. Razvoj proizvodnje autohtonih prehrambenih proizvodnji i eko-hrane za domaće i inostrano tržište i zaštita u saradnji sa državnim institucijama |
| **Strateški cilj 3:**<br><br>**Afirmirati razvoj ruralnih područja na prirodnim i tradicionalnim vrijednostima za unaprijeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama** | **3.1. Unaprijediti seosku socijalnu i fizičku infrastrukturu** | 3.1.1. „LEADER“ pristup-lokalni ekonomski razvoj<br>3.1.2. Edukacija lokalnih donosilaca odluka i razvoj posebnih kantonalnih i općinskih programa za unaprijeđenje socijalne i fizičke infrastrukture u selima |
| | **3.2. Podržati diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima i kreirati nove mogućnosti za zapošljavanje** | 3.2.1. Edukacija seoskog stanovništva o mogućnostima diverzifikacije aktivnosti i zapošljavanja mladih<br>3.2.2. Podrška razvoju proizvodnih aktivnosti van poljoprivrede i šumarstva<br>3.2.3: Podrška stvaranju dodatne vrijednosti za proizvode lokalnog karaktera<br>3.2.4. Razvoj i promocija agroturizma i drugih oblika turizma uz podršku šumarstvu, lova i ribolova<br>3.2.5. Podrška razvoju marketinških aktivnosti za promociju svih vidova turizma u ruralnim područjima i promociju autohtonih proizvoda, tradicije i kulturnog naslijeđa |

| | | |
|---|---|---|
| **Strateški cilj 4:**<br><br>**Razviti politike održivosti prirodnih resursa za poljoprivredu kroz ispunjavanje ekoloških zahtjeva** | **4.1. Uspostaviti sistem monitoringa ispunjavanja ekoloških zahtjeva u poljoprivredi** | 4.1.1. Uspostavljanje sistema monitoringa zaštite zemljišta i voda od poljoprivrednih aktivnosti i edukacija inspekcijskih službi<br>4.1.2. Uvođenje sistema zaštite od vremenskih nepogoda te upravljanje vodnim resursima i uređenje vodnih tokova uz zaštitu voda i zaštitu od voda |
| | **4.2. Razviti politike očuvanja zemljišnih resursa** | 4.2.1. Sistematizirano analiziranje agrohemijskih osobina zemljišta i primjena adekvatnih agrotehničkih mjera uz edukaciju<br>4.2.2. Izada politika zaštite obradivog zemljišta i revitalizacija degradiranih obradivih područja nastalim miniranjem, erozijom i sl. |
| **Strateški cilj 5:**<br><br>**Uspostaviti adekvatan institucionalni i pravni okvir za podršku razvoju poljoprivrede za konkurentnost na EU tržištu, uz adekvatnu agrarnu politiku usaglašenu sa dobrom praksom EU** | **5.1. Uspostaviti organiziran sektor poljoprivrede sa adekvatnom podrškom institucija i organizacija za razvoj poljoprivrede u Kantonu** | 5.1.1. Izgradnja kapaciteta postojećih institucija i uspostavljanje adekvatnih službi i registara za podršku razvoju poljoprivrede u institucijama TK<br>5.1.2. Uspostavljanje specijaliziranih centara i drugih organizacija na kantonalnom nivou za podršku proizvodnji i plasmanu u poljoprivredi i prehrambenoj industriji i certificiranje te podršku ruralnom razvoju<br>5.1.3. Revitalizacija i modernizacija postojećih i uspostavljanje novih laboratorija prema potrebama za kontrolu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda iz domaće proizvodnje i uvoza<br>5.1.4. Podrška udruživanju i zadrugarstvu u sektoru poljoprivrede te organizaciji promotivnih manifestacija u poljoprivredi |
| | **5.2. Podržati izradu potrebnih kantonalnih zakona i pravilnika uz koordinaciju sa državnim i entitetskim nivoom uz usaglašavanje sa EU zahtjevima** | 5.2.1. Izrada potrebih pravilnika i mehanizama za implementaciju postojećih zakona te nedostajućih zakona na kantonalnom nivou uz koordinaciju sa entitetskim i državnim nivoima<br>5.2.2. Povećanje efikasnosti i dugoročnosti korištenja državnog poljoprivrednog zemljišta u skladu sa Zakonom o koncesijama i<br>5.2.3. Unaprijeđenje zakonskog okvira u cilju politike ukrupnjavanja posjeda i uspostava kvalitetne zemljišne dokumentacije |
| | **5.3. Unaprijediti agrarnu politiku sa jasnim ciljevima i usaglašenom politikom i mehanizmima izdvajanja sa zemljama u okruženju i dobrom praksom EU** | 5.3.1. Unaprijeđenje koordinacije politika poticaja na različitim nivoima (entitetski, kantonalni, općinski) i usaglašavanje sa EU praksom<br>5.3.2. Unaprijeđena politika poticaja sa povećanjem poticaja strateških oblasti i uvođenjem novih oblasti te razvijanje mehanizama za monitoring implementacije poticaja i kontrolu rezultata<br>5.3.3. Privlačene donatorske podrške razvoju poljoprivrede u Kantonu, posebno iz EU |

### 3.3.2. Opis strateških ciljeva, specifičnih ciljeva i mjera

#### 3.3.2.1. Definicija strateškog cilja 1 te specifičnih ciljeva i mjera

- **STRATEŠKI CILJ 1: Povećati konkurentnost i održivost poljoprivrednog sektora, zasnovanu na prirodnim resursima i prilagođenosti potrebama tržišta**

Uzimajući u obzir integraciju Bosne i Hercegovine u veliki broj međunarodnih organizacija koje se bave reguliranjem prometa robe i usluga (WTO i CEFTA) kao i želju da BiH postane član Europske unije neophodno je povećati konkurentnost poljoprivrednih proizvoda. To je potrebno zato što se u narednom periodu očekuje smanjenje nivoa carinske zaštite poljoprivrednih proizvoda, kao i sniženje subvencija za poljoprivrednu proizvodnju od strane države. Da bi u takvom okruženju poljoprivredni proizvođači opstali i izborili se sa međunarodnom konkurencijom, oni moraju povećati konkurentnost svojih proizvoda što je prvenstveno moguće postići povećanjem ekonomičnosti proizvodnje, odnosno, smanjenjem cijene koštanja proizvoda. Ovakve ciljeve moguće je ostvariti jedino ako se poljoprivredna proizvodnja zasniva na maksimalnom iskorištavanju raspoloživih prirodnih resursa i ako je usklađena sa potrebama tržišta. U ovakvim uslovima je nužan najviši stepen fleksibilnosti na svim nivoima od proizvodnje, prerade, distribucije pa sve do prodaje finalnih proizvoda krajnjem potrošaču. Ovo proces poljoprivredne proizvodnje čini sve složenijim i kompleksnijim što zahtijeva brzo prilagođavanje aktuelnim uslovima.

Među aktivnostima koje se odvijaju u ruralnim područjima, značajno mjesto pripada proizvodnji dobara neophodnih za ljudsku ishranu, potrebe tekstilne, prehrambene i drugih industrija. Ove aktivnosti su direktno vezane za ekonomsku funkciju poljoprivrede, utiču na rast konkurentnosti i značajno doprinose održivom razvoju.

Kao jedna od baznih grana nacionalne ekonomije, stvaralac bruto domaćeg proizvoda (BDP) i korisnik naučno-tehničkog progresa, poljoprivreda predstavlja, kako za Bosnu i Hercegovinu u cjelini, tako i za Tuzlanski kanton, tradicionalnu i relativno značajnu ekonomsku aktivnost, koja se prakticira u naturalno adekvatnim uslovima, povoljnijim nego u većini zemalja ovog dijela Europe.

Tuzlanski kanton, kao jedan od kantona Federacije Bosne i Hercegovine, predstavlja dio ruralne sredine koja ima povoljne klimatske uslove i kvalitetno obradivo zemljište što je rezultiralo da u pojedinim općinama poljoprivredna djelatnost bude vrlo razvijena.

Poljoprivreni proizvođači su danas prepušteni sami sebi, odnosno potrebno je da u velikoj mjeri prate kako savremena kretanja u poljoprivrednoj proizvodnji, tako i zahtijevno tržište koje postaje sve kompleksnije. Poljoprivredna proizvodnja u Tuzlanskom kantonu prestavlja jednu od najvažnijih djelatnosti, a u pojedinim regionima i jedinu djelatnost. Uslijed još prisutnih posljedica rata, poljoprivredu karakteriše niska produktivnost, niska konkurentnost, nestabilno tržište, slab priliv investicija i nedovoljna informiranost poljoprivrednih proivođača. Sama konkurentnost je uslovljena ekstenzivnom proizvodnjom na sitnom posjedu.

Da bi se realizirao ovaj strateški cilj potrebna je jasna agarna politika Tuzlanskog kantona, pri čemu bi cjelokupan pristup dostizanja konkurentnosti trebalo posmatrati u svjetlu aktuelne agrarne politike EU. Takođe se mora voditi računa i o budućoj implementaciji agrarne politike i institutcionalnom jačanju kako bi se stvorile mogućnosti za primjenu predpristupnih fondova EU. Potrebno je optimalno korištenje agrarnih resursa kao što su zemljište, voda, šuma i drugo, radi povećanja produktivnosti. Primjenom savremenih naučno-tehničkih dostignuća, obezbijedila bi se i konkurentnost poljoprivredne proizvodnje koja bi u značajnoj mjeri obraćala pažnju na zaštitu okoliša. Takođe je potrebno aktivno raditi na osposobljavanju poljoprivrede za uključivanje u europske i svjetske procese integracije. Ključni činioci ovih aktivnosti bi trebale da budu stručne službe koje bi predstavljale sponu između poljoprivrednih proizvođača, prerađivačke industrije i tržišta usmjeravajući poljoprivredne proizvođače na savremene sisteme gajenja, korištenje odgovarajućih preparata za zaštitu usjeva, način đubrenja i drugo.

Povećanje konkurentnosti poljoprivrede Tuzlanskog kantona, koja bi trebalo biti uređena tako da bude održiva u dužem vremenskom periodu, podrazumijeva poljoprivrednu praksu koja je u skladu sa principima očuvanja prirodnih resursa, široko prihvaćenim u razvijenim zemljama. Jedino održiva poljoprivreda, koja se može postići kroz primjenu dobre poljoprivredne prakse omogućiće proizvodnju

kvalitetne i zdravstveno bezbjedne hrane u dovoljnim količinama potrebnim ne samo za zadovoljenje domaćeg tržišta, već i zadovoljenje zahtjeva inostranog tržišta. Kroz intenziviranje ratarske, povrtlarske, voćarske, gljivarske i stočarske proizvodnje, a sve u skladu sa odgovarajućim principima (GLOBALGAP certifikat, HACCP koncept) i svim zahtjevima koje nameće strano tržište, poboljšaće se mogućnosti za izvoz poljoprivrednih proizvoda i povećanje standarda domaćeg stanovništva. Naime, Globalgap certifikat je potvrda dobre poljoprivredne prakse na farmama (proizvodnja bez pesticida, zabrana upotrebe GMO, adekvatna higijena). Ovaj certifikat potreban je prije svega primarnim poljoprivrednim proizvođačima i sve se više traži kod izvoza ovih proizvoda u zemlje Europske unije. Uvođenje HACCP koncepta odnosno dobijanje ovog certifikata potrebno je firmama jer se pomoću njega mogu ustanoviti kritične tačke u proizvodnom procesu kada može doći do biološke, hemijske ili fizičke kontaminacije proizvoda koji postaju nebezbjedni.

Povećanje konkurentnosti se odražava na porast životnog standarda tokom dužeg vremenskog razdoblja. Unaprijeđenje konkurentnosti se postiže povećanjem produktivnosti i kvaliteta proizvoda. Ove promjene se mogu ostvariti primjenom novih znanja, investicijama i povećanjem efikasnosti. Uspješna konkurentska strategija počinje preciznom analizom ključnih pokretačkih snaga povećanja konkurentnosti.

Poljoprivredno prehrambeni proizvodi čije posebne karakteristike proizilaze iz vrijednosti njihovih sastojaka, načina proizvodnje i prerade, zatim područja u kom su proizvedeni, a koji su zbog toga visoko vrednovani na domaćem i međunarodnom tržištu, trebalo bi zaštititi oznakom porijekla ili oznakom geografskog porijekla, što predstavlja osnovu za stvaranje brenda.

U Tuzlanskom kantonu postoji niz proizvoda koje zbog povoljnih agroekoloških uslova proizvodnje i kvaliteta samih proizvoda, mogu biti visoko vrednovani. Ukoliko bi se takvi proizvodi zaštitili otvorila bi se mogućnost za ostvarivanje dodatne vrijednosti, u odnosu na kvalitetan, ali nepoznat proizvod, a to je moguće postići isključivo brendiranjem, najkvalitetnijih i karakterističnih poljoprivredno prehrambenih proizvoda sa područja Tuzlanskog kantona.

### ➢ SPECIFIČNI CILJ 1.1.: Intenzivirati ratarsku proizvodnju prema zahtjevima tržišta

U okviru ratarske proizvodnje na području Tuzlanskog kantona zastupljen je veliki broj kultura (žitarica, industrijskog bilja, stočnog krmnog bilja), na neke od ovih kultura potrebno je obratiti posebnu pažnju, odnosno intenzivirati njihovu proizvodnju da bi se udovoljilo zahtjevima prerađivačke industrije sa područja Tuzlanskog kantona, potrebama za ishranu stanovništva, kao i da bi se omogućio neophodni razvoj stočarske proizvodnje. U okviru ratarske proizvodnje posebna pažnja treba biti usmjerena na proizvodnju pšenice kao osnovnog hljebnog žita, pri čemu za preradu ove kulture postoje značajni industrijski kapaciteti (koji najčešće nisu u potpunosti iskorišteni).

Intenziviranje ratarske proizvodnje potrebno je provesti i kod onih kultura kod kojih takođe postoje raspoloživi prerađivački kapaciteti na području Tuzlanskog kantona. Pri tom se prvenstveno misli na proizvodnju ječma kao sirovine za industriju piva.

Ne smije se izgubiti iz vida ostarivanje neophodnog obima i strukture proizvodnje koncentrovane i kabaste stočne hrane (odnosno merkantilnog kukuruza kao najvažnijeg koncentrovanog hranjiva, kao i silažnog kukuruza, lucerke i travno djetelinskih smješa). Optimiziranje proizvodnje stočne hrane, odnosno, njeno usklađivanje sa postojećim brojem stoke različitih kategorija predstavlja neophodnu osnovu za povećanje intenzivnosti stočarske proizvodnje. Takođe, uvećanje brojnosti stočnog fonda nemoguće je ostvariti bez njegovog usklađivanja sa proizvodnjom odgovarajućih količina kvalitetne stočne hrane.

Intenziviranje ratarske proizvodnje je jedan od imperativa razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu budući da se na ovu poljoprivrednu granu znatno računa u budućnosti. Veoma je važno da se ratarska proizvodnja usmjeri na prerađivačku industriju i da sa njom usko sarađuje. Razvijanje uspješnije ratarske proizvodnje zahtjeva i pridržavanje svih mjera zaštite okoliša. Jedan od načina intenziviranja ratarske proizvodnje je i uvođenje standarda u proizvodnju sjemena ratarskih kultura. Uvođenjem standarda u ovu proizvodnju stiču se uslovi za dobijanje certifikata koji garantira kvalitet sjemenskog materijala. Na ovaj način, pored činjenice da se kvalitetno sjeme za domaću proizvodnju stiče se mogućnost i za izvoz na strano tržište.

Takođe, potrebna je orjentacija i na alternativno korištenje ratarskih kultura kao što je korištenje kukuruza za proizvodnju alternativnih energija kao što su biodizel i bioetanol.

Da bi se riješio problem niske produktivnosti u ratarskoj proizvodnji Tuzlanskog kantona neophodno je usmjeriti se na:

- analizu zemljišta;
- nabavku kvalitetnog, certificiranog sjemena;
- odabir visokoprinosnih i kvalitetnih sorti i hibrida žita;
- tehnologije gajenja ratarskih kultura koje su u eksperimentalnim uslovima dale najbolje rezultate;
- korištenje savremenih, visokokvalitetnih đubriva i zaštitnih sredstava;
- adekvatna obrada zemljišta uz poštovanje agrotehničkih mjera;
- edukacija poljoprivrednih proizvođača.

### ❖ MJERA 1.1.1: Unaprijeđenje biljne proizvodnje prema potrebama tržišta i drugih industrija

Biljna proizvodnja je veoma značajna grana poljoprivrede kako izvora hrane za ishranu ljudi, tako i za industrijsku preradu i ishranu stoke. Uvođenje sorti ratarskih kultura koje ostvaruju veće prinose i otpornije su na nepovoljne prorodne uslove (prije svega sušu), kao i osavremenjavanje tehnologije prozvodnje i uvođenje savremene mehanizacije u poljoprivrednu proizvodnju na području Tuzlanskog kantona, omogućilo bi bolju obezbjeđenost tržišta i već postojećih preradnih kapaciteta sirovinama sa područja kantona (koje se u velikoj mjeri uvoze). U cilju postizanja što boljih rezultata u poljoprivrednoj proizvodnji potrebna je intenzivnija primjena svih vrsta đubriva (klasičnih mineralnih đubriva, stajnjaka, folijarnih i rastopivih đubriva koja se mogu koristiti u sistemima za navodnjavanje) i korišćenje savremenih sredstava za zaštitu bilja.

Kao mjeru podsticanja razvoja i osavremenjavanja biljne proizvodnje pod okriljem Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona i općina u okviru kantona, potrebno je organizirati ogledne parcele za različite sorte žitarica i krompira. Takođe je nophodno izvršiti specijalizaciju proizvodnje u cilju obezbjeđenja potrebnih sirovina za već postojeće preradne kapacitete (proizvodnja ječma i pšenice).

Ugovaranjem proizvodnje između poduzeća iz oblast prehrambene industrije i poljoprivrednih proizvođača ostvarili bi se višestruki pozitivni efekti koji se ogledaju u smanjenju rizika poslovanja, odnosno ostvarivanju stabilnog obima proizvodnje i prerade, kako kod individualnih proizvođača tako i kod prehrambene industrije.

### ❖ MJERA 1.1.2: Standardizacija proizvodnje sjemena

Standardizacija proizvodnje sjemena je jedna od mjera kojom se može povećati konkurentnost i održivost poljoprivrednog sektora. Ona bi mogla da podrazumijeva formiranje sjemenskog reprocentra koji bi omogućio proizvodnju kvalitetnog sjemena. Naime, sjemenarstvo predstavlja izvoznu šansu s obzirom da sjeme može biti certificiran izvozni proizvod koji donosi veliki profit. Može se izvoziti certificirano sjeme kako ratarskog tako i krmnog, industrijskog, povrtarskog, ljekovitog i aromatičnog bilja. Ovu oblast potrebno je zakonski urediti tako da postoji usaglašenost sa zakonima Europske unije čime bi se omogućilo članstvo u međunarodnim sjemenskim organizacijama.

Uvođenjem standarda u proizvodnju sjemena omogućio bi se izvoz sjemenskog materijala na strano tržište. *Formiranjem sjemenskog reprocentra za ratarstvo* omogućila bi se prozvodnja kvalitetnog sjemena ratarskih kultura sa certifikatom kao garantom kvaliteta i bezbjednosti. Poljoprivredni proizvođači bi na ovakvom mjestu mogli da uzimaju robu provjerenog kvaliteta pa ih je stoga neophodno informirati o značaju formiranja ovakvog centra i uopšte o značaju upotrebe certificiranog sjemena. Također, formiranjem registara proizvođača, dorađivača i prometnika sjemena stvaraju se uslovi za detaljnu evidenciju i bolji uvid u sve faktore koji su uključeni u poslove sjemenarstva, a samim tim i njihovu bolju kontrolu.

- **SPECIFIČNI CILJ 1.2: Intenzivirati povrtlarsku proizvodnju prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade**

U savremenim uslovima tržišnog privređivanja, mora se posebno voditi računa o tome da svi potencijalni investitori, kada je riječ o privrednoj sferi, zasnivaju svoja ulaganja na principima *ekonomske efektivnosti*, jer samo u tom slučaju mogu ostvariti veće poslovne rezultate u odnosu na izvršena ulaganja. Drugim riječima, donošenje investicione odluke treba bazirati na provjerenim i u praksi dokazanim metodama ekonomske efektivnosti, radi sticanja pozitivnog finansijskog rezultata, koji će omogućiti dalja ulaganja u cilju održivog ekonomskog rasta društva u cjelini.

Po svom geografskom položaju, reljefu sa relativno dobrom zastupljenošću poljoprivrednih površina (49%), raspoloživim prirodnim resursima, kao i stvorenim privrednim potencijalima, Tuzlanski kanton predstavlja značajno područje za biljnu proizvodnju. U tom kontekstu, kao jedan od profitabilnijih sektora, izdvaja se proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru (plastenicima).

Povrtarska proizvodnja predstavlja jednu od atraktivnijih grana poljoprivrede zbog brzog obrta kapitala. Povrtarska proizvodnja u Tuzlanskom kantonu se karakteriše oscilacijama u obimu iz godine u godinu, ali i oscilacijama u prinosima i kvalitetu. U rodnim godinama raspolaže se sa značajnim sezonskim viškovima te su i cijene podložne dramatičnim promjenama. Povrtarska proizvodnja ima izraženu uvoznu zavisnost inputima (zaštitna sredstva, sjeme, sadni materijal, đubrivo, sistem za navodnjavanje, folija za plastenike i dr.), naročito u pogledu sjemenske robe. Iako je proizvodnja povrća u Tuzlanskom kantonu dosta obimna, prisutan je uvoz povrća iz inostranstva tokom cijele sezone i van nje, što predstavlja veliku opasnost za domaće proizvođače.

Povoljni klimatski uslovi, dovoljno vode za navodnjavanje, kvalitet zemljišta, kvalitetne sorte prilagođene domaćim uslovima, kao i jeftina radna snaga, predstavljaju dobru osnovu, a ujedno i komparativne prednosti područja koje treba iskoristiti za organiziranje biljne proizvodnje. Shodno tome, javlja se potreba intenziviranja povrtarske proizvodnje (sa posebnim akcentom na gajenje kultura u zaštićenim prostorima, plastenicima) u funkciji tržišnih zahtjeva i raspoloživih preradnih kapaciteta.

Proizvodnja povrća u plastenicima, posebno može biti profitabilna u područjima koja imaju uslove za navodnjavanje i područjima uz velike tržne centre i prerađivačke kapacitete.

Uspješna povrtarska proizvodnja, kako na otvorenom tako i u plastenicima, podrazumijeva osavremenjivanje proizvodnje - modernizacija mehanizacije, uvođenje sistema za navodnjavanje, pravilna prihrana i zaštita zemljišta i biljaka. Povećanje konkurentnosti domaće povrtarske proizvodnje podrazumijeva povrće koje se proizvodi, otkupljuje i prerađuje u skladu sa principima zdravstveno bezbjedne hrane. To je uslov za izlazak i opstanak na veoma zahtjevnim stranim tržištima kao što je tržište Europske unije. Takođe, treba istaći da poljoprivredni proizvođači uglavnom malo koriste kvalitetan i deklariran sjemenski i sadni materijal zato što je skup. Radi unaprijeđenja povrtarske proizvodnje neophodno je educirati poljoprivrednike o važnosti korišćenja certificiranog sjemena i sadnog materijala. Takođe, neophodno je uvesti standarde u povrtarsku proizvodnju odnosno obezbijediti uslove za dobijanje odgovarajućih certifikata (GLOBALGAP certifikat, HACCP koncept, ISO standard) radi povećanja kvaliteta proizvoda.

### ❖ MJERA 1.2.1: Standardizacija proizvodnje povrtlarskog sjemena i rasada

S obzirom da je standardizacija proizvodnje sjemena jedna od mjera kojom se može povećati konkurentnost i održivost poljoprivrednog sektora neophodno je uspostaviti *sjemenski reprocentar za povrtlarstvo* u Tuzlanskom kantonu. Naime, ovaj centar bi mogao da služi za proizvodnju zdravog sjemena, koji bi, uvođenjem i poštovanjem određenih standarda u proizvodnji, stekao uslove za dobijanje certifikata kao garanta bezbjednosti i kvaliteta. Ova aktivnost bi mogla biti povjerena Ministartsvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona.

Pored navedene aktivnosti, neophodno je izraditi *programe edukacije poljoprivrednih proizvođača o važnosti korištenja certificiranog sjemena i sadnog materijala.* Informiranje i edukacija poljoprivrednika bila bi najefikasnija ako bi se obavljala na nivou općina od strane stručnih službi koje su u takoreći svakodnevnom kontaktu sa poljoprivrednim proizvođačima. Treba istaći da standardizacija i

certifikacija povrtarskog sjemena i rasadnog materijala otvara mogućnosti za izvoz ovih proizvoda i stvaranje većeg profita.

### ❖ MJERA 1.2.2: Podrška proizvodnji u zaštićenim prostorima, plastenicima

Proizvodnja povrća na teritoriji Tuzlanskog kantona, uključujući sve općine i naseljena mjesta, može biti izuzetno ekonomski isplativa. Međutim, uslijed globalnih promjena klime na zemlji, ozbiljno je ugrožena poljoprivreda, a za nas ovdje bitna, i proizvodnja povrća. Zbog globalnih promjena klime na zemlji sa jedne, i zbog neodgovornog ponašanja ljudi prema prirodi i njenim resursima sa druge strane, proizvodnja povrća postaje rentabilna samo u zaštićenim uslovima (plastenici, staklenici) u kontroliranim uslovima proizvodnje, a uvođenje navodnjavanja omogućava sigurne, visoke i stabilne prinose.

Aktivnosti koje prate odvijanje povrtlarske proizvodnje u plastenicima, svakako nameću permanentnu potrebu za kapitalom. Međutim, novčana izdavanja treba da budu realizirana u formi koja će osigurati maksimalnu efektivnost eksploatacije, tj. što veći nivo ostvarenih efekata po jedinici uloženih finansijskih sredstava. Shodno tome, menadžer poljoprivrednog gazdinstva mora koristiti adekvatne metode, tehnike i modele za ocjenu ekonomske efektivnosti u poljoprivredi zbog sigurnosti da su finansijska sredstva uložena rentabilno, tj. da proizvede više nego što koštaju.

Za izgradnju savremenog plastenika potrebna je krovna konstrukcija, PVC folija, oprema i dr. Neophodan materijal se uglavnom može obezbijediti na domaćem tržištu, tako da ne postoji potreba direktnog uvoza. Proizvodnja može biti raznovrsna (paradajz, krastavac, paprika, mrkva, rani kupus, salata, špinat, mladi luk, rotkvica, proizvodnja rasada i dr.), namijenjena je domaćem tržištu, preradi i izvozu.

*Opis proizvodnog programa I* (gajenje salate i paradajza): podizanje plastenika traje oko 2 mjeseca. U toku godine, moguća je proizvodnja 3 turnusa povrća: 2 zelene salate i 1 paradajza. Takođe, moguće su slijedeće kombinacije bez dodatnih ulaganja:

- salata, krastavac, salata;
- salata, paprika, salata;
- salata, keleraba, krastavac.

*Površina zemljišta*: 450 $m^2$ (za plastenik).

*Potrebno osoblje*: 2-3 člana domaćinstva, kao i stručno lice za montažu plastenika.

*Ulaganje kapitala*: cca. 12.600 € (s tim da se za konstrukciju plastenika sa polietilenskom folijom izdvaja više od 51% sredstava).

*Obim proizvodnog programa*:

- salata (zimska cca. 40 t/ha, proljetna cca. 40 t/ha);
- paradajz cca. 92 t/ha.

*Opis proizvodnog programa II* (gajenje: paradajza, krastavaca, paprike, mrkve, ranog kupusa, salate, špinata, mladog luka, rotkvica i dr.): izgradnja plastenika na površini od 0,01 ha (1 ar), zahtijeva angažiranost 1 stalnog radnika i učešće ostalih članova domaćinstva (1-2). Visina ulaganja, za organiziranje proizvodnje u novom objektu, iznosi cca. 1.000 € (od toga: cca. 700 € za konstrukciju; cca. 200 € za troslojnu PVC foliju i cca. 100 € za opremu). U ovim uslovima, godišnji obim proizvodnje iznosi cca. 3.300 kg, godišnji troškovi proizvodnje iznose cca. 1.000 €, dok je visina godišnje vrijednosti proizvodnje u iznosu cca. 1.200 €.

*Napomena*: Navodnjavanjem povrtarskih usjeva orošavanjem u odnosu na proizvodnju bez navodnjavanja, povećava se ukupan obim i vrijednost proizvodnje za oko 63,0%. Proizvodnja ranog povrća u plastenicima u odnosu na proizvodnju povrća na otvorenom polju, povećava znatno ukupan obim i vrijednost proizvodnje.

*Odgovorne institucije za realizaciju projekta*: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK; Vlada TK; Općine; Poslovne banke; Udruženja; Zadruge; Proizvođači povrća.

- **SPECIFIČNI CILJ 1.3: Intenzivirati voćarsku proizvodnju tradicionalnih vrsta uz uvođenje novih vrsta, na principima integralne proizvodnje, prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade**

Poslije stočarstva, Bosna i Hercegovina generalno, posjeduje najpovoljnije uslove za razvoj voćarstva. Međutim, sasvim slobodno se može reći da na području TK proizvodnja voća posljednjih godina sve više zauzima prvo mjesto. Trenutno, uzgoj voćaka na navedenom području ogleda se kroz sljedeće karakteristike: u velikoj mjeri još uvijek je zastupljena poluintenzivna proizvodnja, a ista kvantitativno ne zadovoljava domaće potrebe s jedne strane, a sa druge, susreće se ogromna raznolikost u pogledu kvaliteta proizvoda, mada u određenim regijama egzistiraju i superintenzivni zasadi, posebno krošnjastih voćaka, a isti su uglavnom rezultat međunarodnih projekata; zastarjeli sortiment svih vrsta voćaka; nedostatak ekonomski najvrednijih vrsta iz pojedinih grupa voćaka; nepotpun ciklus proizvodnje, koji posebno karakteriše nedostatak adekvatnih skladišnih kapaciteta; kvantitativno i kvalitativno nedovoljna proizvodnja sadnog materijala svih vrsta voćaka; ograničenost rasadničke proizvodnje na samo jedan tip sadnog materijala za različite vrste voćaka; te kako u rasadničkoj tako i u plantažnoj proizvodnji primjena totalne zaštite, odnosno aplikacija hemijskih sredstava naslijepo, bez prognoze i neprekidnog praćenja. Pored navedenog, prerada gotovo da i ne postoji te cjelokupna količina proizvedenih plodova bilo koje vrste nalazi svoje mjesto na beskonačno neuređenom tržištu, ili pak kao proizvodni višak.

Iz tog razloga, povećanje proizvodnje voća moguće je ostvariti jedino masovnijim intenziviranjem takvog oblika produkcije, i to kako u pogledu konvencionalno uzgajanih vrsta, tako i u segmentu introdukcije novih, te sve zajedno objediniti kroz ekološki orjentisan sistem poznat kao integralna proizvodnja voća, a naravno sve u skladu sa zahtjevima tržišta i mogućnosti prerade. Slijeđenje standarda za plodove namijenjene stonom tržištu, te ispunjavanje principa vezanih za segment prerade, također, su usko vezani dio za samu proizvodnju. Takav korak, samo i jedino, je moguć ukoliko cjelokupna ideja bude praćena i implementirana od strane stručnjaka, uz kontinuiranu edukaciju, kako općinskih stručnih službi tako i samih agronoma na terenu, te primarnih proizvođača–farmera.

- **MJERA 1.3.1. Povećanje obima proizvodnje voća uz uvođenje novih sorti za tradicionalne kulture (šljiva, jabuka, kruška, jagodasto voće), kao i uvođenje novih vrsta sa savremenih genotipovima, na principima integralne proizvodnje uz apsolutnu standardizaciju**

Na području TK u uzgoju su trenutno dominantne slijedeće vrste iz grupe kalemljenih voćaka: jabuka, kruška, šljiva, te u manjem obimu višnja, trešnja, breskva i kajsija, dok u grupi jagodastog voća dominiraju samo dvije vrste jagoda i dvogodišnji tip maline. Za navedene vrste voćaka upotrebljen je termin tradicionalne kulture, obzirom da se radi o u uzgoju ustaljenih kultura, čija je tahnologija u velikoj mjeri poznata proizvođačima. Dakle, prva faza mora podrazumijevati uvođenje u proizvodnju novih sorti navedenih vrsta, sa posebnim akcentom na otpornosti istih spram bolesti i štetočina, te specijalizirati iste za dati koncept i za određeno tržište, odnosno stonu potrošnju ili, pak preradu. Istovremeno, treba pristupiti povećanju površina pod trešnjom, višnjom, breskvom i kajsijom.

U pogledu novointrodukovanih vrsta poseban akcenat treba dati na obimnu grupu jagodastog voća. To podrazumijeva uvođenje u proizvodnju: visokožbunaste borovnice, krupnoplodne brusnice, jednogodišnjeg tipa maline, savremenih genotipova maline, hibride maline i kupine, kakav je tajberi, te sve vrste ribizle (crna, crvena, bijela) i ogrozda (crveni i bijeli). U tom smislu, obzirom da se radi o apsolutno nepoznatim kulturama, potrebno je prenijeti i cjelokupnu tehnologiju, a koja je za date kulture standard u voćarski najrazvijenijim zemljama. Ovo takođe podrazumijeva težnju omasovljenja uzgoja datih kultura.

Cjelokupnu proizvodnju voća, tradicionalnih i novointrodukovanih vrsta, treba organizirati u konceptu apsolutno standardnom, i dominantno zastupljenom u zemljama EU, a koji podrazumijeva aplikaciju zaštitnih sredstava u najmanjoj mogućoj mjeri da se uništi štetočina i suzbije bolest, a da se ne zagadi čovjekova okolina i sam potrošač-konzument, što omogućava daleko niža ulaganja u proizvodnji, te zdravstveno sigurniji, na tržištu prepoznatljiviji i cjenjeniji proizvod.

Standardizacija produkcije voća podrazumijeva primjenu kvantitativnih i kvalitativnih principa koji važe za date vrste voća u zemljama EU, a ista obuhvata podjelu na klase sa detaljnim pojašnjenjima podjele unutar istih, te raspodjelu kvalitativnih i kvantitativnih osobina kod usmjeravanja plodova za stono tržište, ili pak preradu.

- **MJERA 1.3.2: Razvoj kvantitativnih i kvalitativnih kapaciteta rasadničke proizvodnje uz podršku višim kategorijama, certificiranju i standardizaciji sadnog materijala i podrška izgradnji hladnjača za voće**

Potrebno je poduzeti niz aktivnosti koje vode ka povećanju količine sadnog materijala, kako za krošnjaste voćke, tako i za one iz grupe jagodastog voća. Takav zahvat mora zadovoljiti domaće potrebe, kako u pogledu vrste, tako i sortimenta. Istovremeno, to će podrazumijevati uvođenje u proizvodnju sadnog materijala i novointrodukovanih vrsta.

Pored povećanja količine mora se raditi na unaprijeđenju kvaliteta, posebno u pogledu zdravstvenog stanja i sortne čistoće, zatim kompatibilnosti podloge za određene sorte, za uslove zemljišta, dati koncept proizvodnje i drugo, te adekvatnog kalemljenja.

Cjelokupan sadni materijal voćaka potrebno je certificirati prema datom standardu. To znači da sadnica jagode koja pripada frigo tipu sadnog materijala mora da posjeduje certifikat o zdravstvenoj ispravnosti i sortnoj čistoći, te parametrima u pogledu tehnologije proizvodnje sprovedenim u rasadniku, kao i kvalitativnim i kvantitativnim osobinama. Dakle, svaki tip sadnog materijala mora da posjeduje svoju ličnu kartu, koja će jasno ukazivati na njegove mane ili prednosti, a time u potpunosti opravdati cijenu kod kupca, odnosno budućeg proizvođača voća.

Izgradnja adekvatnih skladišnih kapaciteta za voće podrazumijeva dva pravca, i to: izgradnju hladnjača sa ultraniskim sadržajem oksigena za jabučaste vrste voćaka, sa cjelokupnom linijom za kalibražu i pakovanje, u kojima plodovi ostaju svježi i nakon perioda čuvanja; i izgradnju hladnjača sa dubokim zamrzavanjem i normalnom atmosferom za jagodasto voće uz cjelokupnu liniju prerade i pakovanja, u kojima konačni proizvod predstavlja smrznute plodove u različitim oblicima. Sve to, treba obuhvatiti adekvatnu ambalažu, kao i tehnike postupanja i standardizaciju za vrijeme perioda skladištenja i prerade.

- **MJERA: 1.3.3. Razvoj kapaciteta za razvoj vinogradarstva**

Ova mjera podrazumijeva organizaciju proizvodnje grožđa u skladu sa kontinentalnim uslovima. Na prvom mjestu, treba prilagoditi sortiment adekvatan za kontinentalne uslove, a zatim samu tehnologija uzgoja postojećim klimatskim i zemljišnim faktorima, te proizvoditi u skladu sa potrebama tržišta. Sortiment mora zadovoljiti prije svega otpornost na klimatske uslove u datom području, te potom biti adekvatan za edafske faktore istog. Povećanje proizvodnih površina pod lozom mora pratiti i povećanje prerađivačkih kapaciteta, te adekvatnih skladišta, za prihvat, čuvanje i preradu proizvedenih plodova. Međutim, u početnoj fazi ovo će podrazumijevati organiziranje proizvodnje sadnog materijala loze, a u završnoj, certifikaciju i standardizaciju konačnog proizvoda.

- **SPECIFIČNI CILJ 1.4: Intenzivirati gljivarsku proizvodnju prema zahtjevima tržišta i mogućnostima prerade**

Veliki interes proizvođača gljiva u Europi implicira kako bi, na području Tuzlanskog kantona, uzgoj gljiva mogao postati jedna od vrlo prisutnih privrednih djelatnosti. Gljivarstvo kao relativno mlada grana, tek u poslijednjih 15 godina doživljava nešto intenzivniji razvoj na području Tuzlanskog kantona. Uporedo sa ostvarivanjem sve većeg udjela u privredi Kantona, povećava se i udio potrošnje gljiva kod krajnjih potrošača. Pozitivna iskustva dugogodišnjih proizvođača najbolji su dokaz da potražnja za gljivama, bilo da imaju ljekovito dejstvo ili se pripremaju za ishranu, raste te da se većina poznatih gljiva pravilnom pripremom i adekvatnom tehnologijom i znanjem mogu rentabilno proizvoditi. Ukoliko dođe do stvaranja viškova, uslijed nedovoljno razvijenog tržišta, postoji

mogućnost izgradnje sušara, ali i različitih pogona za preradu gljiva, čime je moguće odložiti plasman proizvoda, zavisno od načina obrade.

U Tuzlanskom kantonu, proizvodnja gljiva (tradicionalno: šampinjona i bukovače, te u zadnje vreme šitake) je sve organiziranija. Razlog tome je svakako uloga koja gljivama pripada u ishrani ljudi, jer su bogate bjelančevinama, vitaminima i mineralnim materijama. Proizvodnja se organizira za potrebe domaćeg tržišta, prerade i izvoza.

Gljivarska proizvodnja Tuzlanskog kantona treba da se usmjeri na sve veće potrebe domaćeg, ali i inostranog tržišta sa određenim vrstama gljiva, najviše šampinjona, bukovače i šitake, kao i prerađevina na bazi navedenih vrsta gljiva.

Proizvodnja gljiva mora da bude visoko intenzivna da bi cjenovno bila konkurentna sličnim proizvodima koje se uvozi iz zemalja gde je proizvodnja zastupljena više decenija. Proizvodnja gljiva koja se organizira u Tuzlanskom kantonu je veoma uspešna, ostvaruje dobre prinose i visokog je kvaliteta. Organiziranjem intenzivne proizvodnje, mogu se realizirati više (4-5) ciklusa godišnje i ostvariti zavidni ekonomski efekti.

Važno je da proizvodnja navedenih vrsta gljiva bude usko povezana sa prerađivačkom industrijom, a sve sa ciljem produkcije proizvoda visokih faza prerade i ostvarivanja dodatne vrijednosti u odnosu na primarne proizvode, odnosno svježe gljive.

Da bi bila konkurentna proizvodnja mora biti u skladu sa trendovima koji su aktuelni na međunarodnom tržištu, a koje obavezno treba primijeniti i na domaćem tržištu. U svijetu se sve više traže proizvodi koji su svježi i koji imaju visoki kvalitet, što ukazuje na izraženi značaj distribucije proizvoda. Veliki značaj, sa aspekta plasmana gljive, ima i lijepo dizajnirana ambalaža, koja je proizvedena od ekoloških materijala.

Takođe, neophodno je sprovesti određene promotivne aktivnosti, sa ciljem upoznavanja, potrošača na domaćem, ali i međunarodnom tržištu, sa kvalitetom gljive koja je proizvedena na području Tuzlanskog kantona.

### ❖ MJERA 1.4.1: Unaprijediti uzgoj gljiva, posebno šampinjona i bukovače

Gljive bukovača i šampinjoni predstavljaju važan elemenat ishrane u velikom broju svjetskih kuhinja. Smatra se da je bukovača kvalitetnija gljiva od šampinjona, tako da je i cijena bukovače, u Europi, veća za 80%. Šampinjoni i bukovača su gljive koje su uglavnom namijenjene za ishranu. Međutim, bukovači se pripisuju i ljekovita svojstva.

Bukovača predstavlja idealnu dijetalnu namirnicu koja jača imunitet, sprječava rast tumora, a pomaže kod anemije i povećanja masnoće u krvi. Ukoliko se osušena bukovača dodaje u količini od 4% ukupne dnevne ishrane smatra se da će to utjecati na smanjenje nivoa holesterola za 65-80%. Po hranljivoj vrijednosti bukovača je negdje između povrća i mesa, ali je bliža mesu. Sadrži 85% vode, što je čini dijetalnom namirnicom. Ipak, hranljiva je, jer su od njenih 15% suve materije, čak polovina bjelančevine koje čine kompletan aminokiselinski sastav sličan onom koji ima meso. Sadrži i balastne materije, malo masti i dosta hitina, hemicelulozu, celulozu i eterična ulja, što sve poboljšava apetit, probavu i rad crijeva.

Hranljiva vrijednost navedenih gljiva, kao i finansijska dobit proizvođača su neosporni. Neophodno je poduzeti određene mjere koje će utjecati na popularizaciju i intenziviranje proizvodnje gljiva bukovače i šampinjona.

Da bi proizvodnja navedenih vrsta gljiva bila uspješna i napredna, potrebno je educirati proizvođače (aktuelne i potencijalne) i upoznati ih sa tehnološkim, ekonomskim i organizacijskim problemima proizvodnje. Shodno tome, potrebno je upoznavanje proizvođača sa karakteristikama potrebnog repromaterijala i sirovinama potrebnih za uzgoj bukovače, šampinjona i najtraženije šitake gljive kao i njihovo korištenje (za jelo i u medicinske svrhe); načinom sadnje (proizvodnju supstrata) i proizvodnje; pripremom prostorija za uzgoj; uzgojnom tehnologijom u gljivarstvu. Takođe, treba prilagoditi uslove proizvodnje u objektima proizvođača (uvođenje savremene opreme za proizvodnju), objediniti nabavku repro materijala (osigurati sirovinu kroz ugovore o proizvodnji; modernizirati i povećati proizvodnju komposta za uzgoj gljiva; osigurati proizvodnju inkubiranog supstrata).

U sklopu objekta za proizvodnju, potrebno je predvidjeti prostoriju za termičko - tehnološku obradu gljiva (mariniranje, pasterizaciju – sterilizaciju) sa linijom za pakovanje u staklenu ambalažu ili

limenke (modernizacijom ove tehnologije usvojili bi više vrsta novih proizvoda (razne vrste salata od šampinjona u ulju, šušene gljive i sl.), sušaru - procesom sušenja moguće je odložiti plasman po nepovoljnim uslovima, odnosno izbjeći propadanje proizvedene sirovine uslijed eventualne prezasićenosti tržišta. Pored toga, potrebno je organizirati zajednički prostor za pakovanje i distribuciju. Sa druge strane, podizanjem mini pogona za ovu vrstu proizvodnje riješilo bi se pitanje pakovanja, a time uz deklaraciju i pitanje distribucije. Takođe, nameće se potreba organiziranja kontinuirane prodaje gljiva na inostrano tržište. Ova aktivnost, neminovno zahtijeva interesno povezivanje proizvođača (udruženja, zadruge, klasteri i dr.).

*Opis proizvodnog programa I*: uzgoj gljiva (šampinjona) u novom objektu (površine 200 $m^2$), zahtijeva angažiranost 2 stalna radnika i učešće ostalih članova domaćinstva (1-2). Visina ulaganja, za organiziranje proizvodnje u novom objektu, iznosi cca. 32.000 € (od toga: cca. 30.000 € za građevinski dio; cca. 2.000 € za opremu). U ovim uslovima, godišnji obim proizvodnje iznosi cca. 25.800 kg, godišnji troškovi proizvodnje iznose cca. 16.130 €, dok je visina godišnje vrijednosti proizvodnje u iznosu cca. 38.700 €.

*Opis proizvodnog programa II*: za uzgajanje gljiva (bukovače) u plasteniku (gljivarniku) potrebno je zemljište (100 $m^2$) za gljivarnik, angažovanje 2 povremena radnika (odnosno 2 člana domaćinstva), kao i ulaga nje kapitala u iznosu cca. 2.538 € (plastenik). U ovim uslovima, period izvršenja je do 30 dana, rok povratka kapitala je 2 godine i 1 mjesec, godišnja bruto dobit iznosi 1.269 €, dok visina bruto dobiti po 1 € iznosi od 0,50 €.

*Odgovorne institucije za realizaciju projekta*: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK; Vlada TK; općine; poslovne banke; udruženja; zadruge; proizvođači gljiva.

### ❖ MJERA 1.4.2: Uvesti nove vrste gljiva u kulture uzgoja prema svjetskim trendovima (šitake)

Gljiva šitake u razvijenim zemljama, Japan, SAD i EU, predstavlja jednu od najznačajnijih vrsta gljiva. Veliku popularnost duguje svojim dijetalnim i ljekovitim svojstvima. U Japanu proizvodnja se vrši na tradicionalan način, na drvenim oblicama. Međutim, više je učestala proizvodnja šitake na supstratu (biljni ostaci - slama žitarica, slama leguminoza, strugotina drveta i sl.), koja je ekonomična, a tehnologija proizvodnje je slična proizvodnji gljive bukovače. Limitirajući faktori širenja šitake su i uslovi koje ova gljiva zahtijeva za razvoj. Optimalni uslovi za proizvodnju šitake su ekološki čista sredina, otvoreni prostor, hladovina i slično, što je u skladu sa svjetskim trendom konzumiranja zdravstveno bezbjedne hrane.

Veliki broj istraživanja je dokazao ljekovita svojstva šitake, koja ima slijedeća dejstva:

- antitumorna (imunomodulatorska);
- antiholesterinemična;
- antibakterijska;
- antivirusna;
- antialergijska
- antiinflamatorno;
- vitaminski aktivna;
- hipoglikemična.

Zbog svega je značajna za farmaceutsku industriju gde služi za izdvajanje određenih jedinjenja ili se koristi u vidu tableta, kapsula, čajeva itd.

Farma za gajenje šitake koja je namijenjena za jedno domaćinstvo, odnosno o kojoj je se brine jedan radnik, ima kapacitet od 5.000 inokulisanih oblica. Godišnja proizvodnja gljive u periodu plodonošenja iznosi 1.274 kg, pri čemu se realizira 60% svježe i 40% sušene gljive. Na osnovu proračuna može se zaključiti da ukupna vrijednost proizvodnje iznosi cca. 38.750 €, u toku četiri godine, koliko traje plodonošenje. Na kraju plodonošenja neto dobit iznosi oko 12.950 €.

Značajno je pomenuti da proizvodnja gljive šitake ima slijedeće prednosti:

- proizvodnja ove vrste gljive je nova i karakteriše je izuzetno mala konkurencija;
- nakon osvajanja ekstenzivne proizvodnje, stvaraju se uslovi za prelazak na intenzivnu proizvodnju u strogo kontroliranim uslovima (skraćuje se period plodonošenja za tri mjeseca);

- ukoliko postoji kontinuirani plasman šitake i ne postoje ozbiljniji problemi u proizvodnji, rentabilnost dostiže i značajnih 30%.

Da bi se sprovela mjera uvođenja šitake u uzgoj, potreban je zajednički napor institucija kao što su Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva TK; Vlada TK; općine; poslovne banke; udruženja; zadruge i proizvođači.

- **SPECIFIČNI CILJ 1.5: Unaprijediti stočarsku proizvodnju prema trendovima tržišta, posebno: govedarstva, ovčarstva, peradarstva, pčelarstva**

Stočarska proizvodnja je tradicionalno najviše zastupljena na prostorima Tuzlanskog kantona, a naročito govedarska sa proizvodnjom mlijeka i tovom junadi. Redovan otkup i plaćenje otkupljenog mlijeka kao i stimuliranje države imalo je pozitivan utjecaj na intenziviranje stočarske proizvodnje. Prosječna proizvodnja mlijeka po grlu je 2.144 litara u toku laktacije što je za 148 l ili 6,9 % više u odnosu na prosjek u Federaciji BiH, što govori u prilog ljudima zaposlenim u sektoru poljoprivrede a posebno govedarstva ovog Kantona. Ipak, navedena proizvodnja je mala s obzirom na genetski potencijal grla koje farmeri posjeduju, uzgajaivači goveda trebaju i moraju težiti još značajnijim porastima unutar govedarske proizvodnje. Edukacijama i prihvatanjem novih tehnologija, proizvodnja po grlu se mora povećati minimalno na 3500 litara po grlu. Uočeno je da je na području Kantona sve veći broj specijaliziranih farmi koje su ekonomski isplative, a sve više farmera sa jednom do tri krave odustaje od proizvodnje mlijeka. U kontekstu povećanja proizvodnje mlijeka posebnu pažnju treba obratiti i jednom od ograničavajućih faktora u mliječnom govedarstvu a to je prerada mlijeka, koja na edekvatan način treba da prati budući pozitivan trend razvoja u mliječnom govedarstvu. Potrebno je sagledati kapacitete kako bi se i proizvodnja mlijeka optimizirala, kako se u budućnosti nebi pojavljivao višak sirovog miljeka koje se nema kome isporučiti.

Proizvodnja mesa u posljednjim godinama bilježi vidljiv lagani trend porasta. U Tuzlanskom kantonu, prosječna godišnja proizvodnja mesa iznosi 7,5 i 8,5 hiljada tona (neto težina) od čega je najviše peradi (65%) i goveda (31%). I pored vidljivog porasta proizvodnje mesa u Tuzlanskom kantonu, neosporno je da i dalje postoji veliki deficit koji se pokriva uvozom. Istovremeno se mora razmišljati o mogućnostima povećanja proizvodnje goveđeg mesa i to iskorištavanjem vlastitih rezervi, a one postoje.

U kontekstu govedarske proizvodnje bi bilo od velike koristi izvršiti pasminsku rejonizaciju u svrhu kvalitetnijeg iskorištavanja prirodnih resursa. Potrebno je izvršavanje rejonizacije proizvodnje u skladu sa strukturom zemljišnih površina, načinom korištenja zemljišta i potrebama pojedinih vrsta stoke za stočnom hranom, a u skladu sa principima podjele u okviru Europske unije na ravničarske, brežuljkaste, brdske i planinske uslove uzgoja domaćih životinja.

U postojećim uslovima ovčarstvo kao grana stočarstva nije niti blizu razvijena u obimu koji dozvoljavaju uslovi i demografska osnova na području Tuzlanskog kantona. Ovčarstvo u Tuzlanskom kantonu je orijentirano na proizvodnju janjećeg mesa a vrlo malo se iskorištava za proizvodnju mlijeka.
I za govedarsku i za ovčarsku proizvodnju veoma bitan faktor je selekcijski rad. Povećanje proizvodnje najviše zavisi od 2 faktora i to genetike i uslova držanja.

U okviru intenziviranja stočarske proizvodnje je moguće integrirati i dva vida proizvodnje koji nisu imali veliki udio unutar stočarske proizvodnje a u svijetu sve više dobivaju na značaju, a to su: bioproizvodnja u stočarstvu i halal meso. Svjedoci smo sve većeg udjela bioproizvoda na svjetskom tržištu za koju je konnzument spreman izdvojiti i više novaca. Kad je u pitanju halal meso, značajne količine kako goveđeg tako i janjećeg mesa bi mogle uz optimalno organiziranu trgovačku mrežu mogle naći svoje mjesto na tržištu van Bosne i Hercegovine. I jedan i drugi vid proizvodnje predstavljaju značajan potencijal u Tuznaskom kantonu.
Intenziviranje stočarske proizvodnje u mnogome zavisi i od educiranosti samog proizvođača. Edukacija daje mogućnost proizvođaču da bolje iskorištava postojeće resurse u cilju obimnije i kvalitetnije proizvodnje.

Svako povećanje proizvodnje je vezano i za kontrolu proizvodnih karakteristika, tako da bi bilo uputno u razvojni plan ugraditi organizacije za provedbu kontrole proizvodnih karakteristika, a da pritom moguće subvencije u stočarskom sektoru treba da imaju samo oni koji su u sistemu kontrole proizvodnih karakteristika.

U cilju intenziviranja stočarske proizvodnje potrebno je obezbijediti slijedeće:

- veći broj uslovnih grla po jedinici površine, proizvodnje mesa, mlijeka, jaja i meda po hektaru;
- veća koncentracija broja stoke po uzgajivaču, razvojem farmerskog tipa proizvodnje, preko koga će biti racionalno iskorištene raspoložive zemljišne površine i biljna proizvodnja koja će biti u funkciji razvoja stočarstva;
- povećanje produktivnosti po grlu u proizvodnji mlijeka, mesa i jaja, kao i kvaliteta navedenih proizvoda, a kod autohtonih pasmina očuvanje u čistoj krvi zbog njihovog genetskog potencijala;
- primjena novih metoda i postupaka u pripremi stočne hrane i smanjenje utroška stočne hrane za jedinicu proizvoda.

Ono što je neodvojivo od procesa stočarske proizvodnje je Zakonska regulativa. Problemi koji se javljaju u stočarskoj proizvodnji su jednim dijelom obrazloživi i sa zakonskom regulativom koja ovu oblast ne definira na adekvatan način, jer su zakonski akti neusklađeni sa vremenom a ni sa aktma EU-e. Usklađivanjem zakonskih akata iz oblasti stočarstva otvorila bi se vrata i pristupnim fondovima koji nisu zanemarljivi, a time bi se stvorio i bolji ambijent za provođenje mjera za unaprijeđenje stočarske proizvodnje kako u Tuzlanskom kantonu tako i na nivou Bosne i Hercegovine.

### ❖ MJERA 1.5.1: Organiziranje uzgojno-selekcijskih službi sa edukacijom farmera i uvođenje programa zaštite autohtonih pasmina

Bez organiziranog selekcijskog rada i kontrole proizvodnih karakteristika nije moguć napredak. Brži napredak u stočarstvu u Tuzlanskom kantonu je moguć samo uz organiziranu uzgojno-selekcijsku službu, koja bi bila osnova poboljšanja u svim granama stočarstva. Rad uzgojno-selekcijske službe u Tuzlanskom kantonu svakako treba vezati za rad Poljoprivrednog zavoda u Tuzli.
Sav posao oko provođenja mjera unaprijeđenja stočarske proivodnje bi trebao da bude u okviru Službe za stočarstvo, Poljoprivrdnog zavoda u Tuzli u čijem bi opisu poslova bilo:

- Selekcija, reprodukcija i drugi poslovi u skladu sa Zakonom o stočarstvu i programom mjera za unaprijeđenje stočarske proizvodnje,
- Poslovi izbora, organiziranja kontrole produktivnosti stoke, kontrola proizvodnih osobina i selekcijskog uspjeha,
- Organiziranje proizvodnje kvalitetne priplodne stoke, kvalitetne stočne hrane i primjenu plana korištenja kvalitetnog sjemena za vještačko osjemenjavanje stoke, kvalitetnih muških rasplodnjaka za prirodno parenje i stručne kontrole primjene mjera za unaprijeđenje stočarstva.

Kontinuirana edukacija proizvođača, uz uvođenje i korištenje savremenih informatičkih sredstava na gazdinstvima, prije svega uvođenje programskih paketa za vođenje matičnog knjigovodstva.

Na prostoru Tuzlanskog kantona je broj goveda autohtone pasmine Buša veoma mali, gotovo da je pred istrebljenjem. Ova pasmina nema ekonomsku vrijednost ali ima gentsku koja se ne smije izgubiti Ovaj mali broj preostalih životinja je potrebno sačuvati i organiziranjem uzgajivača ove pasmine u Udruženje koje bi bilo uključeno u sistem poticaja radi očuvanja ove pasmine.

### ❖ MJERA 1.5.2: Unaprijeđenje govedarske proizvodnje

Kvalitetan genetski materijal nije sam po sebi dovoljan za povećanje proizvodnje mlijeka, jer paragenetki faktori (uslovi držanja, ishrana itd.) imaju veoma veliku ulogu. Ali ono na čemu počiva selekcija proizvodnih grla je kontrola proizvodnje mlijeka. Potrebno je u okviru selekcijskog rada

obuhvatiti što veći broj krava kako bi se provodila kontrola mliječnosti (AT ill BT metodom). Kontrolori Službe za stočarstvo bi uzgajivačima jednom mjesečno mjerili količinu pomuzenog mlijeka, uzorke slali na analizu. Rezultati analize imaju dvojako svojstvo, sa jedne strane služe kao pokazatelj uspješnosti upravljanja na farmi vezano za ishranu, reprodukciju i zdravstveno stanje krava. S druge strane uzgojno selekcijska služba te podatke koristi za procjenu uzgojnih vrijednosti krava, kako bi se iz cijele populacije izdvojila najbolja grla koja se dalje koriste u provođenju uzgojnih programa za stvaranje kvalitetnijih, dugovječnijih i produktivnijih grla.

Moguće povećanje proizvodnje mesa bi se moglo provesti na slijedeće načine:

- iskorištavanje teladi u tov umjesto u direktnom klanju (europski trend smanjenja klanja teladi, u Irskoj ispod 1%) i
- iskorištavanje pašnjačkih površina (prirodni pašnjaci) u sistemu krava-tele, pogotovu prelazna područja između ravničarskog i planinskog područja.
- ukrštanja tovnih rasa sa plotkinjama slabije mliječnosti.

Mogućnost povećanja govedarske proizvodnje postoji u:

- potpunom korištenju instaliranih kapaciteta, rekonstrukciji i uvođenju savremene opreme za smještaj, mužu i ishranu goveda,
- izgradnji oglednih farmi za uzgoj priplodnog materijala različitih starosnih kategorija,
- stvaranje uslova za aukcijsku prodaju priplodnog materijala i održavanje sajamskih manifestacija, koje bi doprinijele većoj konkurentnosti,
- izrada tipskih modela za proizvodnju mlijeka i mesa u okviru govedarske proizvodnje (biznis planovi i cjeloviti tehnološko-tehnički projekti) kao podrške razvoju proizvođača.

### ❖ MJERA 1.5.3: Ulaganja u intenzivan/farmski uzgoj ovaca i koza

Program intenzivnog ovčarstva treba realizirati kao prateću granu stočarstva zato što nije biološki konkurent niti jednoj vrsti domaćih životinja u pogledu ishrane. Zbog načina ishrane mogu se lako prilagoditi na površine s većim nagibom koje su pogodne za stvaranje pregonskih pašnjaka. Proizvodni pravci u ovčarskoj proizvodnji su meso, mlijeko i vuna. U ovčarskoj proizvodnji protežirati farmski uzgoj koji nosi manji rizik od pojave bolesti, što nije slučaj sa nomadskim uzgojem. Boljoj produktivnosti će svakako doprinijeti i križanje sa drugim pasminama u cilju poboljšanja proizvodnih karakteristika a u skladu sa uzgojnim ciljem u ovčarstvu. Sinhronizacija estrusa kod pramenke je jedna od metoda koja bi trebala dobiti više prostora u uzgojnom radu. Sinhronizacija estrusa pomoću hormona je biotehnološka metoda manipulacije polnog ciklusa kod ovaca kojim se stimulira polni žar u sezoni i van sezone parenja da bi se oplodilo i ojanjilo što više ovaca u kratkom vremenskom intervalu. Ovčarska proizvodnja je karakteristična po relativno malim stadima, a obavlja se uglavnom radi zadovoljenja potreba domaćinstava. U okviru ovčarske proizvodnje posebno je potrebno obezbijediti finansiranje održavanja lokalnih i regionalnih izložbi, kako bi se stimulirao konkurentski uzgoj. Potrebno je raditi na izradi tipskih modela objekata za držanje ovaca kako bi se doprinijelo intenziviranju ovčarske proizvodnje (biznis planovi i cjeloviti tehnološko-tehnički projekti) kao podrške razvoju ovčarstva.
Uz uzgoj ovaca potrebno je naglasiti općepoznati problem vune, koja se sistematski ne sakuplja niti se prerađuje. Velika je šteta da se vuna ne prerađuje. Mogućnost iskorištavanja vune je kroz organiziranu izradu tradicionalnih rukotvorina od vune (tkanje i pletenje). Ovaj posao bi mogao biti jedan od izvora prihoda manje solventim i nezaposlenim u ruralnim područima Tuzlanskog kantona.

### ❖ MJERA 1.5.4: Unaprijeđenje peradarske proizvodnje

Proizvodnja peradi, koja je bila dobro organizirana prije rata, se relativno brzo oporavila. Danas peradarske proizvodnja bilježi slabiji pad koji je uzrokovan poremećajima na tržištu a posebno nekonkurentskim uvozom kao i eksplodirajućim cijenama komponenti za ishranu peradi. I pored

navedenih problema moguće je intenziviranje peradarske proizvodnje putem uvođenja kvalitetne opreme i poboljšanja uslova držanja, zatim potpune primjene kompletne savremene tehnologije u ishrani i zdravstvenoj zaštiti. Poseban problem je zavisnost od uvoza genetskog materijala, koji bi se mogao riješiti organiziranim uzgojno selekcijskim radom i kontrolom proizvodnih svojstava u peradarstvu, a to se prije svega odnosi na uvođenje test brojlera i test nosilja konzumnih jaja. Potreban je napor da bi peradarska proizvodnja, koja je relativno usitnjena, mogla imati plansku proizvodnju na cijeloj teritoriji Tuzlasnkog kantona. Bitan faktor daljeg opstanka i razvoja peradarstva u Tuzlanskom kantonu je pored zadovoljavanja domaćeg tržišta i realizacija izvoza finalnih proizvoda, tj. pilećeg mesa i jaja, kao i mesnih proizvoda. Kako bi se ostvarilo intenziviranje peradarske proizvodnje potrebno je obezbijediti izvore i kvalitetno finansiranje razvojnih projekata i unaprijeđenje tehnologije, ali i podrška Vlade u izvozu, sa jedne strane i kontrole pri uvozu sa druge strane. Unutar peradarske proizvodnje je potrebno napraviti programe prerade, koji će imati za cilj obogaćanje ponude proizvoda iz peradarstva (npr. jaja u prahu, u tečnom obliku, poluproizvodi za industriju i široku potrošnju, mesni poluproizvodi i dr.).
Unutar peradarske proizvodnje potencirati razvoj ekstenzivnog, odnosno poluintenzivnog sistema držanja peradi u cilju proizvodnje pilećeg mesa i jaja posebnog kvaliteta (bioproizvod), takođe sa aspekta domaćeg a još više inostranog tržišta.

- **MJERA 1.5.5: Unaprijeđenje pčelarske proizvodnje**

Na području Tuzlanskog kantona postoji jaka grupacija pčelara, koju čini 14 udruženja koja su najbolje organizirana na ovoj teritoriji. Odobrena poticajna sredstva za pčelarstvo po košnici imala su pozitivan efekat u smislu povećanja proizvodnje meda i broja košnica. Sama poticajna sredstva ne smiju biti razlog rada u pčelarstvu jer ono i bez poticaja ima veliki značaj za Tuzlanski kanton. Pored meda tu su proizvodi poput voska koji se koristi u kemijskoj i farmaceutskoj industriji, propolis, matična mliječ itd. U daljem radu je veoma bitno tehničko unaprijeđenje pčelarstva, kontinuirana edukacija pčelara, proširivanje zasada sa medonosnim biljem kao i poboljšanje nivoa zdravstvene zaštite pčela, kreditiranje članova u nabavci opreme i pribora za pčelarstvo.
Pored intenzivnog bavljenja pčelarstvom uz proizvodnju meda ono može biti i sporedna djelatnost stanovništva čime se poboljšavaju budžeti porodica.

- **MJERA 1.5.5: Unaprijeđenje svinjogojstva**

Obzirom da je Tuzlanski kanton multinacionalno područje, potrebno je podržati i razvoj svinjogojstva. Intenziviranje tova svinja je moguće ostvariti kroz podršku svinjarskim farmama i poduzimanju akcija na unaprijeđenju svinjarske proizvodnje, kroz jačanje selekcijskog rada i organizaciji otkupa. Neophodno je formirati reproduktivne centre za svinjarstvo koji bi utjecali na razvoj kvalitetnog genetskog fonda te podržati inicijative za udruživanje svinjogojaca na području Kantona. Za povezivanje svinjogojaca sa prerađivačkim sektorom, potrebno je organizirati povezivanje farmera sa klaonicama i industrijom prerade mesa u široj regiji. Neophodno je dobro povezivanje veterinarskih službi sa farmama za uzgoj svinja.

- **SPECIFIČNI CILJ 1.6: Upotpuniti i modernizirati proizvodne procese i tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji**

Imajući u vidu proces proširenja Europske unije i perspektive koje iz toga proizilaze za Tuzlanski kanton, i BiH u cjelini, evidentno je da će u budućem ekonomskom razvoju sektor agrara zauzimati značajno mjesto. U ovoj etapi, postoji akutna potreba da se upotpune i moderniziraju proizvodni procesi i tehnologije u poljoprivrednoj proizvodnji (biljnoj i stočarskoj). Unaprijeđenje korištenja inovativnog kapaciteta TK i stimuliranje prijenosa tehnologija i znanja u skladu sa potrebama lokalne privrede, predstavlja uslov za obezbjeđenje rasta osnovnih i obrtnih sredstava, povećanje broja radnih mjesta, podizanje učinka oruđa za rad, bolju produktivnost rada, raznolikost proizvodnje i sl.

Realizacija postavljenog cilja i prioriteta koji iz njega proizilaze, a u cilju održivog razvoja poljoprivrede TK, uslovljena je poduzimanjem odgovarajućih aktivnosti koje se odnose na povećanje ekonomske efektivnosti, što podrazumijeva i stvaranje privrednog ambijenta za rast ukupne efikasnosti poslovanja.

- intenziviranje svih vidova poljoprivredne proizvodnje;
- stvaranje uslova za bolji i organiziraniji nastup na tržištu robe i usluga;
- povećanje produktivnosti u sektorima poljoprivredne proizvodnje itd.

Prioriteti razvoja poljoprivrede na teritoriji TK, uključuju pokretanje novih i modernizaciju postojećih linija proizvodnje, s jedne strane i razvoj sektora usluga (proizvodnih i neproizvodnih), s druge strane.
Proces usvajanja novih i modernizacija postojećih proizvodnih pogona i tehnologija u agraru, mora biti podstican od strane poslovnog i vladinog sektora. Poslovni sektor mora razviti aktivnu strategiju traganja za inovacijama i tehologijama, te kontinuirano raditi na smanjenju zaostajanja u veličini ulaganja u istraživanje i razvoj u odnosu na zemlje EU, kod kojih ova ulaganja u prosjeku iznose 1,90% bruto društvenog proizvoda. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, treba da razvije mehanizme podsticaja svih aktivnosti koje vode ka modernizaciji i uvođenju novih tehnologija u poljoprivrednoj praksi, te kreirati inovacijsku politiku koju će karakterizirati tržišna usmjerenost i usmjerenost prema svim komponentama održivog razvoja. Inovacijska politika mora dovesti do rasta produktivnosti koja će povećati komponentu znanja u novim investicijama, a to zahtijeva niz mjera koje koje su međusobom komplementarne i kreiraju potrebne uslove kako bi poljoprivreda TK, ali i BiH u cjelini, odgovorila standardima koje postavlja CAP EU.

### ❖ MJERA 1.6.1: Izgradnja tržnih centara i prihvatnih kapaciteta

Posljednjih decenija došlo je do velikog razvoja i značajnih promjena u maloprodaji. Svakako, da najveću novinu u posljednje vrijeme predstavlja maloprodaja elektronskog formata. Sa druge strane, savremena tehnologija i opće prisutni tokovi globalizacije su omogućili internacionalizaciju maloprodajnih formata. Imajući u vidu promjene koje se dešavaju na savremenom tržištu kao i sva marketing načela koja su imperativ uspješnog poslovanja, danas veliki broj privrednih subjekata u primarni fokus stavlja potrošača. Ono što je sigurno jeste da će se maloprodaja u budućnosti u potpunosti usmjeriti ka potrošaču. To svakako jeste i strateški cilj Tuzlanskog kantona i njegovog razvoja trgovine, odnosno trgovine u njemu. Na osnovu svih tendencija koje se zastupaju u savremenoj teoriji maloprodaje, mjerilo uspjeha u budućnosti ne bi trebalo da bude prodaja po kvadratnom metru prodajnog prostora, već upravo veličina udjela maloprodavca u budžetu individualnog potrošača[74]. Imajući u vidu praksu velikog broja zemalja, može se zaključiti da potrošači imaju visoku sklonost ka kupovini u različitim formatima, tako da ni jedan maloprodajni format se ne može označiti kao dominantan, i drugo, kako brojna tržišna istraživanja pokazuju, prodavnice specijalizirane robe sve više gube na značaju.

Ono što je bitno je da se izgradi detaljan plan prostornog razmještaja trgoviniskih objekata većeg formata čime bi se postigao optimalan stepen snabdjevenosti stanovništva robom. Odgovorne instiutucije za ovo jesu Općine prije svega, a zatim i svi akteri u lancu snabdijevanja stanovništva poljoprivrednim proizvodima. Ovo prije donošenja mora biti predmet ozbiljnih analiza i diskusija koje moraju biti javne. Ovo treba činiti iz osnovnog razloga kako bi svi stejkholderi bili na vrijeme upoznati sa planom. Ujedno na ovaj način bi se povezali trgovina, ekonomija i urbanizam. Veliki spektar maloprodajnih formata koji stoje na raspolaganju u planiranju budućnosti trgovinskih lanaca je osnov za ovakav stav. U tom smislu akcenat moraju dobiti prioritetni objekti koji danas predstavljaju slabost u snabdjevenosti stanovništva u Tuzlanskom kantonu robom.

Kada je riječ o poljoprivredno prerađivačkim proizvodima, *supermarketi* i *hipermarketi* su maloprodajni formati koji bi trebalo da igraju ključnu ulogu u budućnosti, a kada je riječ o sirovinskim

[74] Price Waterhouse Coopers, Consumer Nation: Retailing 2010- Global Retailing in a Consumer Centric Universe; New York, 2001.

poljoprivrednim proizvodima, trgovina bi trebala da se odvija uglavnom preko *otkupnih stanica*, *zadruga* i putem različitih oblika *kooperativnih transakcija*.

Pravilan razmještaj i broj supermarketa i hipremarketa mora biti reguliran prostornim planom koji donose Općine ponaosob, ali koji treba da je kompatibilan sa prostornim planom na nivou TK u cjelini.

Broj otkupnih stanica treba da zavisi od broja poljoprivrednih proizvođača, vrste poljoprivrednih proizvoda, zainteresiranosti kupaca, tražnje, kretanja cijena na tržištu itd. Imajući u vidu strukturu poljoprivredne proizvodnje na području TK i sve navedene činioce, nužno je pravilno izvršiti lociranje i opremanje ovakvih stanica, kako bi interes bio obostran i za kupce i za prodavce. Institucije odgovorne za sprovođenje ovih aktivnosti su prije svega Kanton, Općine i Zadruge.

### ❖ MJERA 1.6.2: Unaprijeđenje sistema navodnjavanja kao osnove za intenziviranje poljoprivredne proizvodnje

Zahvaljujući općem prosperitetu kako poljoprivrednih tako i tehničkih nauka, i modernizaciji, navodnjavanje se takođe poslijednjih decenija intenzivno razvilo. Statistički podaci o površinama koje se navodnjavaju se mijenjaju iz dana u dan. Sa navodnjavanih površina se dobije u prosjeku isto onoliko poljoprivrednih proizvoda kao sa oko šest puta većih nenavodnjavanih površina. Ova hidromeliorativna mjera pruža velike mogućnosti. U aridnim područjima bez irigacije nema poljoprivredne proizvodnje, u semiaridnim područjima je neophodna, u semihumidnim omogućava visoku i stabilnu poljoprivrednu proizvodnju a u humidnim područjima može korigovati neravnomjeran raspored padavina naročito kod zemljišta koja imaju mali vodni kapacitet.

Podaci iz statističkih godišnjaka BiH pokazuju da je ukupna površina navodnjavanog zemljišta na području Sjeveroistočne Bosne i Hercegovine, gdje pripada i Tuzlanski kanton 1.149 ha odnosno 0,18%. Od toga je čitava površina u privatnom vlasništvu. Nezvanični podaci ukazuju da se trenutno navodnjava negdje oko 3.000 ha, a u sušnim sezonama je osjetan nedostatak vode čak i za piće. Sa druge strane za većinu malih sistema za navodnjavanje (uglavnom metodom kapanja i orošavanja) u zatvorenom prostoru (plastenici i staklenici), odakle stiže najveća količina povrća na gradske pijace, ne postoje nikakvi podaci o površinama koje se navodnjavaju.

U Tuzlanskom kantonu se navodnjavanje primjenjuje samo sporadično iako su mogućnosti za njegovu primjenu daleko veće. Postoje dobri uslovi za intenziviranje navodnjavanja i što se tiče zemljišta i raspoložive vode pa je zato neophodno rekonstruirati i modernizirati već postojeće sisteme za navodnjavanje i izgraditi nove čime bi se regulirao vodno-vazdušni režim zemljišta i omogućila intenzivna poljoprivredna proizvodnja. Razvoj navodnjavanja obuhvata dvije značajne oblasti - poljoprivredu i vodoprivredu.

Smjernice i mjere razvoja navodnjavanja u agro-kompleksa su slijedeće:

- izgradnja novih irigacionih sistema i revitalizacija postojećih sistema;
- prestruktuiranje primarne poljoprivredne proizvodnje;
- modernizacija poljoprivredne mehanizacije;
- izgradnja agroindustrijskih kapaciteta;
- povećanje ukupne zaposlenosti i poboljšanje kvalifikacione strukture.

Što se tiče vodnih resursa za razvoj navodnjavanja, problema ne bi bilo, ali samo pod uslovom mudrog gazdovanja vodama. Kod korištenja podzemnih voda za navodnjavanje, prioritet ima vodosnabdijevanje stanovništva. Prema tome, korištenje podzemnih voda za navodnjavanje dolazi u obzir samo u slučaju vrlo bogatih resursa podzemnih voda, ili, u slučaju da kvalitet podzemnih voda nije zadovoljavajući za ljudske potrebe (ali, naravno, mora da zadovolji kriterijume kvaliteta vode za navodnjavanje).

Unaprijeđenje sistema za navodnjavanje se može realizirati kroz odgovarajuće sistemske mjere državne politike u poljoprivredi. To podrazumijeva i promjenu odnosa društva prema agro-kompleksu. U viziji razvoja u narednim decenijama, agro-kompleks treba da zauzme mjesto koje mu pripada, a u okviru njega navodnjavanje, s obzirom na prirodne i društvene uslove i stepen razvoja TK i BiH u cjelini.

### ❖ MJERA 1.6.3: Unaprijeđenje tehnologija poljoprivrednih proizvodnji i mehanizacije

Kod primjene tehnike i mehanizacije je neophodno imati širi pristup u smislu uvažavanja svih dijelova proizvodnje, a posebnu pažnju obratiti na zdravstvenu bezbjednost, odnosno kvalitet, zaštitu okoliša i profitabilnost proizvodnje.

Oblast poljoprivrednog inžinjerstva više nije samo „alat" za ostvarenje poljoprivredne tehnologije, već sve više postaje sastavni dio tehnologije proizvodnje hrane, imajući udjela i u višim oblastima, kao što je razvoj senzorike za identificiranje kvaliteta proizvoda. Industrija poljoprivrednih mašina, zasnivajući se na postavljenim zahtjevima i istraživačko razvojnim dostignućima, definira proizvode potrebne savremenoj poljoprivredi.

Mašine postaju, u većini slučajeva, sve produktivnije, ostvarujući viši kvalitet i manji nivo inputa po jedinici proizvoda i/ili površine. Pri tome važna odlika postaje njihov utjecaj na okoliš i na zdravlje rukovaoca. Primjenljivost novih viskoproduktivnih i sofisticiranih mašina sve više se ograničava samo za rad na velikim površinama i visokom nivou godišnje angažiranosti. Problem malih posjeda, koji je prisutan u TK, mogao bi se riješiti tako da se vlasnici više farmi dogovore i sprovode zajednički proizvodnju iste biljne vrste. Na ovaj način se efikasno koriste savremene visokproduktivne mašine, a konstantnim mjerenjem prinosa, koje je već na nivou primenljivosti u praksi za neke biljne vrste, pravilno raspodeljuje prinos po vlasnicima.

Neke od mjera koje treba poduzeti u oblasti unaprijeđenja poljoprivrednih proizvodnji i mehanizacije u TK, mogu biti slijedeće:

- unaprijeđenje rasnog sastava stoke putem nabavke rasne priplodne stoke iz uvoza;
- nabavku mehanizacije (traktori, motokultivatori, berači, prese, kosačice i ostale priključne mašine) i opreme za ratarsku, hortikulturnu i stočarsku proizvodnju;
- popravka, dogradnja ili adaptacija objekata za smještaj i uzgoj stoke; nabavke opreme i izgradnje objekata za skladištenje poljoprivrednih proizvoda i unaprijeđenje plasmana (hladnjače, sušare, skladišni prostori, pakerice, kalibratori, vakumirke i drugo).

### ❖ MJERA 1.6.4: Edukacija i jačanje vještina i znanja svih aktera u poljoprivredi

Poljoprivreda, kao primarna privredna grana, ima važno mjesto i ulogu u ukupnom ekonomskom razvoju. Otuda je edukacija poljoprivrednih proizvođača polazna pretpostavka jačanja poljoprivrede. Na ulaganje u ljudske resurse treba gledati kao na investiciju sa visokom dugoročnom stopom prinosa. Edukacija podrazumijeva osposobljavanje poljoprivrednika da odgovore rastućim tehnološkim inovacijama koje svakodnedno nalaze primjenu u poljoprivrednoj proizvodnji. Posjedovanje odgovarajućih znanja, umjeća i vještina uz adekatnu primjenu tehničkih i tehnoloških inovacija zahtijeva pažljivo osposobljavanje ljudi za različite nivoe poljoprivredne proizvodnje. Ove opće konstatacije dobijaju na zanačaju imajući u vidu karakteristiku poljoprivrede kao radno intezivne djelatnosti, njene heterogene strukture, turbulentnosti, velikog broja faktora koji na direktan ili indirektan način utječu na rezultate njene proizvodnje itd.

Ukoliko postoji želja da poljoprivredni proizvođač bude okosnica ruralnog razvoja i subjekt koji kreira promjene, nužno je omogućiti mu i odgovarajuća znanja na način da isti može da stvori viziju razvoja i vođenja svog gazdinstva (ekonomije).

Odgovarajuća znanja omogućiće svim akterima u poljoprivredi da prepoznaju svoje potrebe i motive ali i svih saradnika u lancu poljoprivredne proizvodnje. Oni će na bazi stečenih znanja moći da stvore uvid u sopstvene resurse, prepoznaju svoje jake i slabe strane i da na tržištu uvide put kojim će plasirati svoje proizvode, na način da iskoriste prednosti i izbjegnu sve opasnosti. Otuda se sa pravom može konstatovati da je obuka i razvoj kadrova u poljoprivredi vitalna komponenta održanja njene konkurentske sposobnosti.

Ono što bi svi akteri u poljoprivrednoj proizvodnji trebalo da urade, bez obzira da li su prošli formalni ili neformalni sistem obrazovanja, sastoji se u potrebi postojanja određenih kompetencija, kao što su na primjer:

- kompetencija za upravljanje problemima (njihovo rješavanje) koji mogu nastati iz velikog broja razloga, sa posebnom pažnjom i senzitivnošću;
- kompetencija da se postigne pozitivna radna atmosfera kod svih zaposlenih;
- kompetencija da se postigne profesionalizacija u svakom pogledu;
- kompetencija da se svi zaposleni u poljoprivrednoj proizvodnji navedu da postignu željene rezultate;
- kompetencija za postizanje pozitivnog stava od strane potrošača, kao i pozitivna relacija sa njima.

Postoji široki spektar mogućnosti edukacije, koji mora biti kontinuiran proces ukoliko se očekuju veći rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji. Danas je *know-how* vitalni interes svakog privrednog subjekta i osnova za stvaranje distinktivne konkurentske prednosti na savremenom tržištu. Otuda i programi edukacije moraju se smatrati investicijom koja će dugoročno donositi visoke stope prinosa svim akterima zaninteresiranim za poljoprivednu proizvodnju. Načelo da *„svaka investicija u ljude danas znači profit sutra"* je realna i zasnovana na praksi i iskustvu. Opravdano je očekivanje da proces edukacije bude imperativ ukupnog razvoja ne samo poljoprivrede već cjelokupne ekonomije u TK, kao i BiH u cjelini.

### 3.3.2.2. Definicija strateškog cilja 2 te specifičnih ciljeva i mjera

- **STRATEŠKI CILJ 2: Izraditi konkurentan prehrambeni sektor za stvaranje veće dodajne vrijednosti i promovirati kvalitet domaćih proizvoda**

U okviru strateškog cilja 2. predviđena su četiri specifična cilja kako bi se primarna poljoprivredna proizvodnja što efikasnije i direktnije povezala sa prehrambenom (prerađivačkom) industrijom. Nadalje, drugi cilj prati modernizaciju proizvodnje kroz uvođenje standarda, a sve u cilju povećanja kvaliteta i zaštite zdravlja potrošača.

Sa ekonomskog aspekta, treba proizvoditi eure i marke, a ne tone. To znači da treba razvijati i osavremenjivati prerađivačke kapacitete izvozno orijentacije. Prioritet treba dati autohtonim i ekološko prehrambenim proizvodima.

Također, treba podržati rad, razvoj i modernizaciju prerađivačkih kapaciteta, koje koriste strateške sirovine kantona, regije i države. To znači da u drugom planu treba podržati preradu uvoznih sirovina.

Realizacijom cilja 2., pored ostvarivanja definiranih specifičnih ciljeva i mjera, podstiče se i slijedeće:

- doprinos jedinstvenom ekonomskom području BiH,
- doprinos razvoju šire regije,
- ekološka proizvodnja sirovina i gotovih proizvoda,
- jačanje privatnog poduzetništva,
- jačanje razvoja male privrede i proizvodnje u domaćoj radinosti,
- zapošljavanje i održivi opstanak na području TK-a i šire regije,
- jačanje domaće proizvodnje i smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda,
- očuvanje i zaštita mnogih autohtonih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda,
- dobijanje pisane građe (brošura, knjiga) autohtone proizvodnje hrane i pića u domaćoj radinosti, koja se prenosi sa koljena na koljeno,
- edukacija ruralnog stanovništva u prepoznavanju jestivih divljih gljiva, ljekobilja, šumskih plodova i drugih proizvoda iz prirode,
- edukacija proizvođača i potrošača u proizvodnji poljoprivrednih sirovina i gotovih proizvoda.

Strateški cilj 2. treba da ukaže na smjernice budućeg razvoja proizvodnje hrane na području TK-a, tako da ne treba planirati više prerađivačkih kapaciteta na jednoj istoj sirovini, te da postojeći/renovirani/obnovljeni ili novi prerađivački kapaciteti trebaju ići u pravcu porasta učešća finalnih proizvoda u svim oblastima (biljna, animalna, proizvodi iz prirode i dr. ).

Realizirajući strateški cilj treba da se ostvari što čvršća spona primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene (prerađivačke) industrije. Saradnja sa poljoprivrednim proizvođačima treba biti zasnovana na čvrstim vezama koje će garantirati preuzimanje svih ugovorenih količina proizvedenih/ubranih sirovina i roba.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK-a, uključiti u budući državni ured za razvojnu strategiju i koordinaciju fondova EU, a posebno u Upravnu direkciju SAPARD PROGRAM (priprema plana za poljoprivredu u ruralni razvoj, kratkoročne i srednjoročne prioritete (modernizacija prehrambene industrije, sigurnost hrane, inspekcija i dr. )).

Bez uspostave kontrole kvaliteta od njive/štale/voćnjaka preko prerade do stola/usta nema razvoja, izvoza i konkurentnosti na domaćem tržištu. U tu svrhu treba raditi na uspostavljanju sistema sljedivosti sirovina (porijeklo i kvalitet) i gotovih proizvoda (animalni i biljni prehrambeni proizvodi) u cilju zadovoljavanja tržišnih zahtjeva EU i očuvanju Zdravlja stanovništva naše zemlje.

U sklopu strateškog cilja 2. među strateške ciljeve, mjere i projekte, uvrštene su orijentacije usmjerene na opstanak poduzeća prehrambene (prerađivačke) industrije na području TK-a, koji će dolaziti u razne situacije. Naime, otvaranjem BiH tržišta bez ustaljenih barijera i pojavom većih kompanija, prehrambeni proizvodi mnogih prerađivačkih kapaciteta neće biti konkurentni na domaćem tržištu.

U sklopu strateških mjera planirati i omogućiti uslove edukacije i zapošljavanja invalidnih osoba, te pomoć i edukaciju povratnika u Tuzlanski kanton, kao i otkup poljoprivrednih proizvoda i drugih proizvoda za potrebe prerađivačke industrije u ovom kantonu.

Za uvođenje standarda i certificiranje proizvodnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, ljekobilja, šumskih plodova i dr. neophodno je imati kantonalnu instituciju za navedene aktivnosti, kako ne bi koristili usluge međunarodnih ustanova čije su usluge spore i skupe.

### ❖ MJERA 2.1.1: Organiziranje otkupnih stanica i povezivanje sa zadrugama i udruženjima poljoprivrednih proizvođača – otkup tržnih viškova kroz Direkciju robnih rezervi TK-a

Prednost ove mjere ogleda se u obezbjeđenju egzistencije za stanovništvo koje proizvodi i ono koje se vraća na područje TK-a:

- bogaćenju tržišta novim zdravstveno-sigurnim proizvodima,
- mogućnost izvoza sa ovog područja,
- iskorištavanje do sada neiskorištenih poljoprivrednih i šumskih resursa i dr.

U ovoj mjeri preferirati formiranju različitih udruženja u animalnoj i biljnoj proizvodnji koja će biti spona sa Direkcijom robnih rezervi.

Za utemeljenje Direkcije robnih rezervi potrebno je uraditi kvalitetan program i temperaturni raspored pojedinih prostorija, vodeći računa o mirisima drvenastog i jagodičastog voća, ljekovitog i šumskog bilja, stočarskih proizvoda (masni proizvodi, jaja, sirevi i dr.).

### ❖ MJERA 2.1.2: Interesno povezivanje u klastere za ona područja TK koja imaju tradiciju i kvalitetnu radnu snagu

U biljnoj proizvodnji posebno mjesto treba za zauzme povezivanje u klastere na područjima Gradačca, Čelića, Gračanice i drugih područja. Proizvodnji domaće rakije treba da pripadne značajno mjesto, obzirom na tradiciju i kvalitetnu radnu snagu.

U animalnoj proizvodnji interesno povezati proizvođače mlijeka, tvrdih sireva, sirutke i mesa (kobasičarski i suhomesnati proizvodi) po tehnologiji kućne radinosti (pršut, stelja, sudžuk i sl.).

- **SPECIFIČNI CILJ 2.2: Podržati modernizaciju kroz uvođenje standarda i povećanje kvaliteta u prehrambenoj industriji**

Podrška obrazovanju i programima uvođenja standarda i certificiranja proizvodnje (EUROGAP, HACCP, ISO standardi) kako poljoprivrednih sirovina, tako i gotovih proizvoda.

Nove tehnologije i biotehnologije treba da zauzmu istaknuto mjesto u budućem razvoju poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije i prehrane stanovništva.

Nova tehnološka rješenja na područje TK-a trebaju naći svoju primjenu u industrijskoj proizvodnji, kao što su:

- nove namirnice na bazi konvencionalnih i novih sirovina (oplemenjivanje, aromatizacija, vitaminiziranje, poboljšanje senzornih osobina i dr.),
- nove tehnologije velikih serija,
- biotehnologije (oplemenjivanje manje vrijednih bioloških materijala, genetički inžinjering, manipulacija sa mikroorganizmima i dr.),
- novi konstrukcijski materijali (pakovanje, vakumiranje, inertni gas i dr.),
- pakovanje i zaštita prehrambenih proizvoda.

Tradicionalne domaće tehnologije koje imaju perspektivu za masovnu potrošnju na domaćem i stranom tržištu podvrgnuti industrijskom načinu proizvodnje, kao što je slučaj sa nekim vrstama prerade mlijeka, voća, mesa i dr.

Primjena savremene nauke i tehnologije mora biti stalna i blagovremena, jer se samo ovim mjerama mogu postići veći rezultati i zato se mora uvesti permanentno i organizirano obrazovanje i usavršavanje, a pri tome imati u vidu i zaštitu okoliša i radne sredine po standardima EU.

Potpuna ili pretežna prerada poljoprivrednih sirovina u gotove proizvode uz primjenu standarda doprinijeće kvalitetu gotovih proizvoda u prehrambenoj/prerađivačkoj industriji. Modernizacija proizvodnje znatno bi utjecala na rast proizvodnje povećanjem asortimana gotovih proizvoda.

Više oblike dorade obavezno primijeniti za destilaciju i ekstrakciju ljekovitih vrsta i drugih proizvoda iz prirode uz primjenu standarda EU.

- **MJERA 2.2.1: Uvođenje novih tehnologija u prehrambenoj industriji i standardizacija u skladu sa EU standardima**

U prehrambenoj/prerađivačkoj industriji TK-a treba uvoditi nove tehnologije u proizvodnji prehrambenih/prerađivačkih proizvoda, koji će biti tržišno sposobni i konkurentni kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu.

Nažalost, u narednom petogodišnjem periodu na nivou države BiH-e, usvojiće se veoma mali broj normativnih akata, iz kojih slijede pravilnici, uputstva i standardi.

Iz tih razloga potrebno je iznaći modul formiranja kontrolne institucije za standarde, kao ispostava neke poznate europske agencije za standarde i certificiranje.

### ❖ MJERA 2.2.2: Unaprijeđenje marketinških standarda u prehrambenoj industriji za promociju izvoza

Unaprijediti promoviranje kvaliteta lokalnih poljoprivrednih proizvoda i gotovih proizvoda prehrambene/prerađivačke industrije.

Formirati tijelo unutar Privredne komore TK-a i općinskih službi za privredu koje bi se bavilo promocijom kantona – općine, proizvodnje, investicije i poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Dati doprinos proizvođačima hrane da učestvuju na domaćim i inostranim sajmovima i izložbama.

Resorno ministarstvo TK-a i Privredna komora TK-a zajednički trebaju, u saradnji sa stručnim institucijama, izrađivati vodiče berbe, čuvanja i upotrebe ljekovitog bilja, gljiva i sl.

Pored toga, navedeni organi zajedno sa privatnim proizvođačima u oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije trebaju kontinuirano davati doprinos u izradi brošura, kataloga i vodiča u cilju prodaje na domaćem i inostranom tržištu.

Odgovarajuće tijelo na nivou TK-a treba izraditi i kontinuirano dopunjavati Internet stranicu za promociju tradicionalnih proizvoda širom svijeta.

## ➢ SPECIFIČNI CILJ 2.3: Podržati razvoj prerađivačkih kapaciteta prema raspoloživim strateškim sirovinama i zahtjevima tržišta

Raditi na spajanju tradicionalnih vrijednosti TK-a s modernim tehnologijama u proizvodnji hrane i pića.

Poticati proizvodnju autohtonih prehrambenih proizvoda za domaće i inostrano tržište je vrlo važan zadatak najviših organa TK-a. Naime, zaštitom autohtone proizvodnje u oblasti prehrambene industrije daje se doprinos i jačanju državnosti Bosne i Hercegovine. Za razliku od drugih dijelova naše zemlje koji su poznati po svojim proizvodima (Livanjski sir, Travnički sir, Visočka pečenica, Kupreška pura, Hercegovački pršut, Bosanski sudžuk, Sarajevski ćevapi, razne vrste hercegovačkih vina i dr.) ovaj kanton nema poznatih proizvoda iz oblasti prehrambene/prerađivačke industrije. Iz tih razloga treba raditi na standardizaciji autohtonih proizvoda biljnog/animalnog porijekla kako bi postali budući „brend“ TK-a i BiH-e.

Ulagati u izgradnju ili dogradnju/adaptaciju i opremanje mini pogona za proizvodnju mliječnih i mesnih autohtonih proizvoda na porodičnim domaćinstvima, uključujući opremu za pakovanje i marketing proizvoda sa izvoznom orijentacijom.

Nakon usvajanja Strategije razvoja poljoprivrede TK-a pristupiti izradi studije razvoja ekološke poljoprivrede u ovom kantonu. Zatim, organizirati promotivne kampanje klasičnih i ekoloških proizvoda.

U razvoj prerađivačkih kapaciteta ekološke proizvodnje sa izvoznom orijentacijom veliku šansu imaju gljive, ljekobilje i šumski plodovi. Proizvodnja i dorada gljiva, ljekovitog bilja i šumskih plodova je radno intenzivna, visokoakumulativna i izvozno orijentirana djelatnost.

Svaka općina ili područje TK-a u razvoju prehrambene/prerađivačke industrije treba da u skladu sa prirodnim i ekonomskim uslovima podrži razvoj prerađivačkih kapaciteta sa raspoloživim sirovinama.

Inovacijska politika Skupštine TK-a i Općinskih vijeća treba biti više zastupljena u poljoprivredi i prehrambenoj industriji.

Navedeni državni organi trebaju uprostiti proceduru pri osnivanju malih prehrambeno-proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta (sušare, sirare, destilerije, pakirnice i dr.), te ubrzati transfer poljoprivredno-prehrambenih poduzeća iz državnog u privatno vlasništvo.

Razvoj prerađivačkih kapaciteta prema raspoloživim, a ne uvoznim sirovinama na području TK-a i BiH nije proizvod osmišljene državne/kantonalne poljoprivredne politike temeljene na podizanju konkurentnosti direktnih i indirektnih poticajnih mjera.

Dosadašnje mjere poljoprivredne politike stvaraju lažan privid u poticanju naših seljaka / proizvođača, a trebali bi da se usmjerimo na podržavanje konkurentnih proizvodnji i proizvođača.

Prerađivački kapaciteti vlastitih sirovina za domaće i inostrano tržište dugoročno će opstati samo ako to bude plod čvrste državne politike. U prvom redu nužno je osigurati obimnu i jeftinu poljoprivrednu proizvodnju kao načelnu pretpostavku za porast izvoza. Izvoziti poljoprivredne sirovine iz TK-a i zemlje nije nikakva perspektiva kod izvoza hrane.

U budžetu resornog ministarstva TK-a planirati u navedenom petogodišnjem periodu značajna finansijska sredstva za otvaranje malih i srednjih preduzeća u oblasti prehrambene/prerađivačke industrije.

### ❖ MJERA 2.3.1: Povećanje broja malih i srednjih poduzeća uz zapošljavanje u prehrambenoj industriji

Tuzlanski kanton karakteriše veoma mali broj zaposlenih u malim/srednjim poduzećima prehrambene/prerađivačke industrije.

Postoji više razloga i faktora koji utječu na ovakvo stanje, koje treba mijenjati u narednom periodu.

I postojeći prehrambeni/prerađivački objekti koji rade, uglavnom, plasiraju svoje proizvode na domaćem tržištu, uz sporu i skromnu naplatu potraživanja.

Povećanja zaposlenosti u malim/srednjim objektima prehrambene/prerađivačke industrije nema sve dok funkcionira crno tržište i neadekvatna zaštita granice BiH.

### ❖ MJERA 2.3.2: Revitalizacija velikih prerađivačkih sistema

Ne postoji veliki broj prerađivačkih sistema u oblasti primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene/prerađivačke industrije na području TK-a.

Resorno ministarstvo treba sa ministarstvima industrije i poduzetništva uraditi konkretan program revitalizacije velikih prerađivačkih sistema, sa prijedlogom rješenja.

U revitalizaciju velikih prerađivačkih sistema ne trebaju ulaziti budžetska ni donatorska sredstva, već privatna i inostrana.

### ❖ MJERA 2.3.3. Poticanje proizvodnje autohtonih prehrambenih proizvoda za domaće i inostrano tržište i zaštita u saradnji sa državnim institucijama

Ulagati u direktnu prodaju sa porodičnim domaćinstvima za pojedinačni ili zajednički interes (grupe proizvođača ili udruženje).

Izrada ili adaptacija postojećih prodajnih mjesta za gotove proizvode poljoprivrednih proizvođača u općini i više objekata na području TK-a.

U TK-u pa i BiH-i treba proizvoditi hranu s bosanskim znakom kvaliteta te je ponuditi turistima. Domaći turizam nije dovoljno pokriven vlastitom hranom.

Korištenje starih tehnologija u proizvodnji autohtonih prehrambenih proizvoda uz industrijsku primjenu ima za cilj stvaranje uslova za proizvodnju kvalitetnog domaćeg proizvoda u čemu nezamjenjivu ulogu trebaju da imaju mala porodična domaćinstva koja svojim inovativnim rješenjima

pridonose stvaranju autohtonog proizvoda prepoznatljivog kvaliteta i spremnog za domaće i inostrano tržište.

Kao primjer ili prototip ovoj vrsti proizvodnje može poslužiti i gračanička firma „ERBI“ koja se bavi proizvodnjom tradicionalnih bosanskih slatkih jela na bazi organske proizvodnje.

Državne institucije trebaju dati smjernice i podršku podsticanja proizvodnje autohtonih prehrambenih proizvoda za domaće tržište i izvoz. Državni organi od najnižeg do najvišeg nivoa trebaju zajednički riješiti pitanje subvencija, jer je to najveća stavka potrošnje zajedničkog EU budžeta.

Sve veća potreba za hranom u kantonu/zemlji/svijetu, uz sve izražajniju svijest i interes stanovništva za potrošnju ekološki proizvedene hrane, području TK-a otvara nove mogućnosti u proizvodnoj orijentaciji i finalizaciji poljoprivredno-prehrambenom proizvodu na tradicionalni ekološki prihvatljiv način.

- Unaprijeđenje proizvodnje eko-hrane za izvoz

Za unapređenje proizvodnje eko-hrane za domaće potrebe i izvoz u EU treba obezbijediti informativnu, administrativnu, tehničku, stručnu i materijalnu/finansijsku podršku pojedinim proizvođačima/udruženjima i prerađivačima.

Da bi došlo do implementacije razvojnog programa eko-proizvodnje na području TK-a potrebno je inicirati formiranje Kantonalnog Udruženja proizvođača i potrošača eko-hrane.

Činjenica je da ekološki proizvod postaje sve više tražen u svijetu i kod nas u BiH, da postiže bolju tržnu cijenu, a većina prerađivačkih objekata je, uglavnom, spremna obrađivati, pakovati i ugraditi u ponudu.

U okviru resornog ministarstva TK-a podržati upošljavanje savjetnika za ekološku proizvodnju i prodaju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. U narednom periodu kroz budžet Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK-a inicirati stimulativne linije za ekološku proizvodnju

Eko sirovine/proizvodi uglavnom se proizvode na selu, čije je stanovništvo starije ili slabije obrazovano. Zato bez pomoći sa strane nema razvojnih mogućnosti. U tu svrhu državne institucije TK-a trebaju zadržavati postojeće i privući nove stanovnike na selo (mlade), gdje od sela treba stvoriti prostor poželjan za život i rad.

### 3.3.2.3. Definicija strateškog cilja 3 te specifičnih ciljeva i mjera

- **STRATEŠKI CILJ 3: Afirmirati razvoj ruralnih područja na prirodnim i tradicionalnim vrijednostima za unaprijeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama**

Ostvarivanje ovog strateškog cilja postićiće se kroz ostvarivanje slijedeća tri specifična cilja:

1. Unaprijediti seosku socijalnu i fizičku infrastrukturu,
2. Podržati diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima i kreirati nove mogućnosti zapošljavanja,
3. Podržati razvoj agro-turizma kao i svih drugih oblika turizma u ruralnim područjima zasnovano na prirodnim resursima, tradiciji i kulturnom nasliđeđu

Tri spomenuta specifična cilja ne mogu se posmatrati izolovano, nego među njima postoji tijesna međusobna veza i uslovljenost. Stoga će ispunjenje svakog od tri spomenuta cilja doprinositi i ubrzavati ostvarivanja ostala dva. Ovakvo definiranje specifičnih ciljeva ima svoje uporište u urađenoj analizi trenutne situacije u ruralnim oblastima Tuzlanskog kantona, s jedne strane, a također se temelji na principima ruralnog razvoja u zemljama EU, s druge strane. Ostvarivanje specifičnih ciljeva može se postići poduzimanjem odgovarajućih mjera, iz kojih trebaju proizaći aktivnosti (projekti) koje treba sprovesti.

### ➢ SPECIFIČNI CILJ 3.1: Unaprijediti seosku socijalnu i fizičku infrastrukturu

Na osnovu analize trenutne situacije u ruralnim područjima Tuzlanskog kantona i rezultata dobijenih SWOT analizom može se izvesti generalni zaključak da je pokrivenost ruralnih područja svim oblicima infrastrukture (fizička, društvena i uslužna infrastruktura) na dosta niskom, nezadovoljavajućem nivou.

Osim što su sami po sebi problem, problemi vezani za nerazvijenost infrastrukture generiraju i mnoge druge probleme sa kojima se suočavaju ruralna područja ili predstavljaju ograničenje za njihovo rješavanje. Primjera radi, nezamisliv je snažniji zamah proizvodnih aktivnosti i turizma bez razvoja fizičke infrastrukture, niti je moguće ostvariti cilj koji se odnosi na poboljšanje općih uslova života bez razvoja svih oblika infrastrukture. Stoga je razvoj infrastrukture ne samo jedan od prioritetnih ciljeva razvoja, nego i njegov preduslov. Realizacija ovog prioritetnog cilja je složena i zahtijeva značajna ulaganja i stoga ga je nemoguće postići pojedinačnim akcijama malog obima, nego bi morala postati dugoročno strateško opredjeljenje Kantona.

Jedna od osnovnih pretpostavki ruralnog razvoja je izgradnja seoske infrastrukture budući da ona istovremeno doprinosi boljem kvalitetu života u seoskim sredinama. Sadašnje stanje seoske infrastrukture u Tuzlanskom kantonu je vrlo nepovoljno, s obzirom da je značajan dio stradao tokom rata, a proces obnove još uvijek je spor i nedovoljan. Stoga je potrebno povećati dosadašnju podršku, prvenstveno izgradnju putne infrastrukture, kao jedne od ključnih pretpostavki za razvoj ruralnih sredina. Nadalje, kao prioritet se javljaju i objekti za vodoopskrbu što podrazumijeva i izgradnju seoskih vodovoda. Na ovaj način stvoriće se pretpostavke za bolji život koji omogućava poljoprivrednim proizvođačima znatno bolji pristup tržištu.

Ovaj program zajedno sa sredstvima koji bi se dobivali i iz drugih izvora i drugih programa trebalo bi proširiti i na razvoj društvene i uslužne infrastrukture poput izgradnje seoskih škola, domova kulture te drugih nedostajućih objekata.

### ❖ MJERA 3.1.1: Uvođenje LEADER pristupa kod lokalnog ekonomskog razvoja

I u Europskoj Uniji različite regije su morale da se suoče sa problematikom ruralnog razvoja, te su od 90-tih godina usvojene na nivou europske zajednice posebne politike za ovaj razvoj koje su, pored onih koje su specifično posvećene segmentu poljoprivredne proizvodnje, omogućile stvaranje europskog poljoprivrednog i ruralnog modela. Radi se o modelu u kojemu različitosti teritorija i predjela, bogatsvo lokalnih identiteta - proizvodnih i društveno-kulturnih, kvalitet zaštićenog prirodnog ambijenta, predstavljaju specifičan i jedinstven teritorijalni kapital. Ta baština se valorizira putem društveno-ekonomskog planiranja unutar kojega strategije razvoja kao i sistemi upravljanja finansijskim sredstvima proizilaze iz procesa usaglašavanja. Integracije između razvojnih aktera (potreba usaglašavanja i učešće "odozdo" i u integraciji razvojnih faktora (ambijent, ljudski resursi, proizvodne aktivnosti, identitet) se prepoznaju kao strateško metodološko sredstvo koje katalizira primjenu i efikasnost razvojnih programa. Rezultat sa ekonomskog aspekta jeste stvaranje dodatne vrijednosti za sve specifične proizvode jednog ruralnog područja (od ponude prijemnih kapaciteta na selima, do prehrambenih ili zanatskih proizvoda) koji bi na taj način mogli biti locirani na specifične pozicije na tržištu pokazujući se kompetitivnim na lokalnom i globalnom nivou, budući da su sposobni da odgovore na sve veću potražnju za kvalitetnim proizvodima, koja je ujedno i poruka o kulturnom i teritorijalnom identitetu. LEADER[75] osa također ima svoje mjesto u politici ruralnog razvoja, a nastala je kao pilot inicijativa u čijoj osnovi je bilo da se planovi razvoja i lokalne strategije budu rezultat dogovora lokalnih partnera. Leader osa odnosi se više na pristup i metodologiju kandidovanja projekata nego nego kao vrsta mjera kojom se podstiče ruralni razvoj. Za Leader projekte potrebno je da su vezani za određene teritorijalne cjeline, da inicijativa dolazi iz *bootom-up* pristupa (pristup odozdo prema gore), da je ostvareno javno-privatno partnerstvo na lokalnom nivou i da projekti imaju multisektorski pristup. Također je važno da projekti dolaze od tzv. lokalnih akcionih grupa (LAG-ovi). Stoga će ovaj

[75] LEADER – franc. Liason Entre Actions pour le Development d¸Economie Rurale)

pristup imati mjesto u budućoj agrarnoj politici više u smislu stručne obuke za kandidiranje projekata iz prethodnih strateških ciljeva ruralnog razvoja Kantona i kandidiranje prema donatorskim sredstvima.

### ❖ MJERA 3.1.2: Edukacija lokalnih donosioca odluka kod izrade razvojnih programa

Jedan od većih problema koji postoji ne samo u Tuzlanskom kantonu, već i cijeloj državi Bosni i Hercegovini je nedovoljna stručna obučenost donosioca odluka kada su u pitanju razvojni programi. Programi ruralnog razvoja su vrlo kompleksni i sadrže poznavanje jako velikog broja tehnika i vještina. Projektni ciklus, logički okvir, hijerarhija ciljeva te monitoring i evaluacija samo su neki dijelovi koji se trebaju poznavati. Iz tog razloga vrlo je bitno da se lokalni donosioci odluka educiraju u ovom segmentu kako bi mogli pravilno pristupiti sagledavanju složene problematike ruralnog razvoja i moći prepoznati ključne faktore kod donošenja odluka. Ovakva znanja su posebno važna kod donošenja mjera i programa u domenu infrastrukture koja po pravilu traži znatna finansijska sredstva.

Predviđena podrška edukaciji lokalnih donosioca odluka odnosi se na dodatno obučavanje za one koji učestvuju u donošenju odluka razvojnih programa (kantonalnih ili općinskih). Kroz obuke u formi kurseva, višednevnih seminara, radionica i slično donosioce odluka treba osposobljavati za korištenje savremenih tehnika i vještina u projektovanju razvojnih programa, za aplikacije za kandidiranje projekata i slično. Prilikom izvođenja obuka potrebno je obezbijediti i dobijanje odgovarajućih potvrda (certifikata) o uspješno završenoj obuci. Za izvođače obuka mogu da se kandidiraju fakultetski nastavnici te domaći i međunarodni eksperti.

## ➢ SPECIFIČNI CILJ 3.2: Podržati diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima i kreirati nove mogućnosti zapošljavanja

Podrška diverzifikaciji ekonomskim aktivnostima u ruralnim područjima postaje sve značajnija mjera u zemljama članicama EU, što potvrđuje sve veća izdvajanja sredstava za njenu implementaciju. Osnovni cilj ove mjere je omogućiti seoskom stanovništvu dodatni izvor prihoda, što bi pored generiranja stvaranja nove vrijednosti u ruralnim sredinama doprinijelo razvoju poljoprivrede.
Diverzifikacija se u osnovi odvija u dva oblika:

- obezbjeđivanje prihoda iz drugih izvora za članove poljoprivrednih domaćinstava koji se ne bave poljoprivrednom proizvodnjom i
- pokretanje različitih vidova biznisa u seoskim sredinama kroz forme malih poduzeća.

### ❖ MJERA 3.2.1: Edukacija seoskog stanovništva o mogućnostima diverzifikacije ekonomskih aktivnosti i zapošljavanja mladih

Među slabostima koje su identificirane u toku SWOT analize ruralnih područja Tuzlanskog kantona ističu se i one koje su najdirektnije vezane za kapacitete i sposobnost ruralne populacije za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti što je jedan od preduslova razvoja. Među tim slabostima su i slijedeće: nezadovoljavajuća kvalifikacijska i obrazovna struktura populacije, nedovoljna educiranost u pokretanju novih biznisa, nedovoljna educiranost za samostalno planiranje i sl. Sasvim je jasno da bez osposobljavanja i educiranja populacije u pravcu usvajanja znanja neophodnih za planiranje poslovnih aktivnosti neće biti ni razvoja. Stoga je potrebno:

- Organizirati edukaciju u oblasti pokretanja i vođenja poslovnih aktivnosti za sve subjekte (poljoprivredne proizvođače, zadruge, mala i srednja poduzeća);
- Ojačati savjetodavne usluge subjektima u ruralnim područjima vezano za pokretanje i vođenje poslovnih aktivnosti.

/ Podrška stručnom obrazovanju seoskog stanovništva u oblasti agro-turizma

I dalje je uvriježeno mišljenje da za bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom i bavljenjem agro-turizma nisu potrebne posebna znanja i vještine. S druge strane, ekonomska teorija govori o specifičnosti poljoprivredne proizvodnje koja od proizvođača traži polivalentnost u znanjima brojnih tehnologija i tehnika kao i potrebna znanja iz sfere ekonomije i samog menadžmenta farmi.

Predviđena podrška stručnom obrazovanju seoskog stanovništva odnosi se na dodatno obučavanje za one koji se već bave poljoprivrednom proizvodnjom i to žele povezati sa turizmom. Kroz obuke u formi zimskih škola, kurseva, višednevnih seminara, radionica i slično proizvođače treba osposobljavati za primjenu novih tehnologija u proizvodnjama, za uvođenje odgovarajućih turističkih standarda, za aplikacije za ostvarivanje prava na podršku, kandidiranje projekata i slično. Prilikom izvođenja obuka potrebno je obezbijediti i dobijanje odgovarajućih potvrda (certifikata) o uspješno završenoj obuci. Za izvođače obuka mogu da se kandidiraju stručne službe, fakultetski nastavnici te domaći i međunarodni eksperti.

### ❖ MJERA 3.2.2: Podrška razvoju proizvodnih aktivnosti van poljoprivrede i šumarstva

Zbog postojanja obilja prirodnih i ljudskih resursa za razvoj poljoprivrede i šumarstva, ove dvije grane predstavljaju okosnice razvoja ruralnih područja. Međutim, poljoprivreda i šumarstvo ne mogu, niti smiju biti jedine privredne grane na kojima će se temeljiti ruralni razvoj, niti su one dovoljne da bi se ruralna područja razvila i doživjela ekonomsku i društvenu revitalizaciju. Osim toga, ako se ima na umu da je jedan od ciljeva ruralnog razvoja zaustaviti nepovoljna demografska kretanja u ruralnim područjima, zaustaviti odlazak mladih, stručne radne snage i započeti proces povratka populacije, sasvim je jasno da je potrebno u ruralnim područjima stvarati uslove za zapošljavanje stanovništva u djelatnostima van poljoprivrede i šumarstva. Ovdje se, u prvom redu, misli na poduzeća malog ili srednjeg obima u različitim djelatnostima. To mogu biti mala i srednja poduzeća koja bi se bavila doradom ili preradom lokalno proizvedenih proizvoda poljoprivrede i šumarstva, ali i bilo kojom drugom proizvodnom aktivnosti. Na ovaj način bi se mogao obezbijediti sigurniji plasman za poljoprivredne proizvode, ali i pokrenuo čitav niz drugih poslovnih aktivnosti. Međutim, da bi se od ruralnih područja stvorio povoljan i za poduzetnike interesantan ambijent potrebno je:

- stimulirati razvoj malih i srednjih poduzeća na način da im se pruže olakšice prilikom započinjanja biznisa;
- organizirati edukacije iz oblasti planiranja poslovnih aktivnosti, izrade poslovnih planova i započinjanja biznisa;
- formirati fondove za kreditiranje malih i srednjih poduzeća;
- inicirati i podržati horizontalno uvezivanje malih i srednjih poduzeća (cluster);
- podržati osnivanje biznis inkubatora u ruralnim područjima.

### ❖ MJERA 3.2.3: Podrška stvaranju dodatne vrijednosti za proizvode lokalnog karaktera

Aktivnosti koje je potrebno poduzeti u okviru ove mjere su one aktivnosti koje su usmjerene ka osposobljavanju ruralne populacije za iskorištavanje postojećih lokalnih potencijala u cilju stvaranja dodatne vrijednosti, popravljanju ekonomske pozicije populacije, smanjenju siromaštva i afirmaciji lokalnih proizvoda. Ovdje se u prvom redu misli na preradu, doradu i/ili pakovanje proizvoda poljoprivredne proizvodnje i šumarstva, izradu predmeta kućne radinosti, rukotvorina i suvenira od vune, kože, drveta, dorada, prerada, sušenje i pakovanje šumskog i livadskog, samoniklog, ljekovitog i eteričnog bilja, proizvoda pčelarstva (meda, propolisa, matične mliječi, voska) i slično.

Ova mjera bi mogla biti realizirana kao dio integriranog projekta čija implementacija bi imala sinergetski efekat na razvoj turizma i valorizaciju tradicionalnih proizvoda i nasljeđa, bez obzira da li se radi o prehrambenim proizvodima, proizvodima pčelarstva, ručnim radovima i suvenirima.

Da bi se došlo do ostvarivanja rezultata u okviru ove mjere neophodno je:

- pružiti podršku poticanju proizvodnje proizvoda lokalnog karaktera;
- organizirati edukaciju u oblasti prerade mesa, mlijeka, voća, povrća i drugih poljoprivrednih proizvoda;
- osnovati stanice za otkup, doradu i pakovanje proizvoda pčelarstva;
- sprovesti mjere na standardizaciji kvaliteta lokalnih proizvoda;
- podržati implementaciju inovativnih proizvodnih projekata;
- podržati promociju lokalnih proizvoda;
- podržati projekte koji imaju za cilj obezbjeđenje plasmana za lokalne proizvode.

### ❖ MJERA 3.2.4: Razvoj agro-turizma kao i drugih oblika turizma u ruralnim područjima zasnovano na prirodnim resursima, tradiciji i kulturnom nasliđu

Postavljanje ambicioznih ciljeva i zadataka politike razvoja turizma u Bosni i Hercegovini (do 2015. godine 2 milijarde EUR-a prihoda) nesumnjivo je otežano činjenicom nedovoljnog poznavanja i uvažavanja turizma kao poslovnog fenomena 20. vijeka, a ne samo kao jednog od privrednih sektora. Naime, raspravljajući o turizmu i njegovom razvoju treba se imati u vidu činjenica da savremeni turizam zahtijeva učešće svih privrednih sektora, dakle čitave privrede. Osim toga, postavlja se pitanje ko je subjekt našeg interesa kad govorimo o razvoju, strategiji ili politici razvoja turizma. Da li su to turisti i eventualno ekonomske i druge posljedice njihovog boravka u turističkoj destinaciji? Jesu li to hotelijerstvo, ugostiteljstvo i posredništvo ili su to i oni "drugi" sektori koji proizvode robe i usluge za turističko tržište? Upravo u tom kontekstu treba kao izuzetno vrijedne ocjenjivati pokrenute brojne aktivnosti, programe, projekte, ideje, odluke i drugo u želji da se turizam na području BiH skladno razvija, kako u urbanim dijelovima, tako i u njegovim ruralnim prostorima.

Od brojnih šansi koje ima BiH u oblasti turizma treba izdvojiti slijedeće:

- globalni zaokret u turizmu: riječ je o mogućem ulasku na turističku kartu sve većeg broja manjih (novih destinacija), uslijed već potvrđene navike da turisti sve više traže i prihvataju nova iskustva i destinacije;
- proizvodi sa najvećim poslovnim potencijalom: od 11 proizvoda temeljenih na iskustvima, BiH ima šanse u najmanje 7, a pri tome treba istaći šanse BiH u proizvodima povezanim sa korištenjem prirode i eko-turizma, zdravljem, aktivnostima specijalnih interesa, ruralnim turizmom, kulturnim i poslovnim turizmom;
- profil novih turista: riječ je o nezavisnim, tehnološki osviještenim turistima koji su u potrazi za autentičnim iskustvima zainteresirani za kulturu i prirodne resurse spremni na nove destinacije i putovanja;
- opšti rast tržišta: Europske integracije posebno idu u korist lakšem dostupu okrupnjenog tržišta za svaku turističku receptivnu zemlju. Uključujući Rusiju i zemlje Balkana u Europi ima blizu 700 miliona stanovnika (ne računajući druge zemlje bivšeg SSSR-a) koji ostvaruju 450 miliona putovanja ili oko 2 milijarde noćenja.

BiH uz potrebni profesionalni napor i ideje i ambicioznu aktivnost može brzo i uspješno pristupiti na ovo golemo tržište. Pitanje je samo jasnog opredjeljenja i spremnosti da se u turizmu, izuzetno bogatim prirodnim i kulturno-historijskim resursima, iskoristi ogromni potencijali i šanse, a one se najbolje mogu iskazati kroz slijedeće turističke proizvode: kulturni turizam, planinski turizam, zdravstveni turizam, religijski turizam, eko-turizam i avanturistički turizam.

Ruralna područja Tuzlanskog kantona posjeduju mnoge neiskorištene potencijale i resurse za razvoj turizma. Budući da je Tuzlanski kanton, razvoj turizma definirao kao jednu od svojih strateških odrednica, sigurno je da ruralne oblasti tu mogu i moraju naći svoje mjesto imajući u obzir brojne prirodne ljepote, tradiciju u turizmu i raznovrsne mogućnosti za razvoj različitih oblika turizma. Stoga je razvoj ruralnog turizma našao svoje mjesto među specifičnim ciljevima ruralnog razvoja.

I pored evidentnih ogromnih potencijala za razvoj turizma, ovu oblast karakterizira i niz uočenih slabosti i nedostataka koji su prepreka njegovom razvoju i koje je adekvatnim akcijama potrebno eliminirati, ukoliko se želi ostvariti snažniji zamah ruralnog turizma.

Među najznačajnije probleme i ograničenja za razvoj turizma ubrajaju se slijedeća:

- ogromne ratne štete na turističkim kapacitetima;
- slaba fizička infrastruktura;
- degradacija i oštećenja na prirodnim resursima koji su značajni kao turistički potencijali;
- pasivan pristup u promociji turizma;
- kadrovi koji rade u turizmu većinom nemaju potrebna znanja i vještine;
- nekoordiniranost aktivnosti na promociji turističkih potencijala;
- nedovoljna uključenost ruralnih oblasti u turističku ponudu na nivou Kantona
- nepostojanje turističke agencije specijalizirane za ruralni turizam.

Ipak, i pored ovih i niza drugih problema, turizam u Tuzlanskom kantonu i u njegovim ruralnim dijelovima ima ogromne šanse za razvoj. Potencijali se kriju, u prvom redu u obilju ambijentalnih elemenata kao što su rijeke, jezera, šume i izvori koji ruralna područja ovog kantona čine prirodno izrazito atraktivnim i pružaju mogućnosti za razvoj brojnih oblika turizma.

Za potrebe planiranja razvoja turizma i stvaranja turističkog proizvoda neophodno je prikazati funkcionalnu strukturu turističkih resursa. Najvrijednija iskustva s kojima se danas susrećemo upućuju na zaključak da su osnovni turistički resursi turističke atraktivnosti i atrakcije. Oni su osnovna „sirovina“ za turističku industriju, zato ih treba poznavati, zaštititi i racionalno koristiti kroz održivi razvoj. Zbog njih turisti i dolaze na neki lokalitet ili u neki kraj, a bez njh ne bi bilo razvoja turizma u tom području. To je značajan razlog da se osnovni turistički resursi i smatraju najbitnijim faktorom turističke ponude.

Aktivnosti koje je potrebno sprovesti sa ciljem razvoja ruralnog turizma u Tuzlanskom kantonu je potrebno usmjeriti ka:

- jačanju kapaciteta za razvoj turizma koji bi išao prema jačanju fizičkih kapaciteta za razvoj svih oblika turizma sa jedne strane, i jačanju humanih resursa sa druge;
- snažnoj, osmišljenoj i organiziranoj promociji postojećih turističkih kapaciteta i ponude i
- koordinaciji pojedinačnih napora i aktivnosti koje se poduzimaju s ciljem razvoja turizma.

Ruralna područja Tuzlanskog kantona nude mogućnosti za razvoj različitih oblika turizma.

**a) Podrška razvoju agro-turizma**

Agro-turizam je veoma važan i perspektivan oblik turizma kojem treba težiti i podržavati njegov razvoj iz dva razloga. Prvi se ogleda u pojačanom interesu europskih i domaćih turista za ovaj oblik turizma, a drugi leži u činjenici da je razvoj ovog oblika turizma moguće postići implementiranjem integriranih projekata koji bi, paralelno sa razvojem agro-turizma išli i u pravcu, na primjer pružanju podrške za poljoprivrednu proizvodnju. Mjere koje bi išle u pravcu podrške razvoju agro-turizma, osim što bi obogatile turističku ponudu područja, rezultirale bi i povećanim prihodima stanovništva i doprinosile naporima koji idu ka očuvanju historijskog i kulturnog nasljeđa ruralnih oblasti.

**b) Podrška razvoju sportsko-rekreativnog turizma**

Sportsko-rekreativni turizam bazira se na rekreativnim aktivnostima u slobodnoj prirodi (šetnje, pješačenje, vožnja bicikla, turno skijanje, jahanje, plivanje, badminton, igre loptom i dr.), te na posebno opremljenim i uređenim prostorima i objektima za skijanje, streličarstvo, tenis, odbojku, odbojku na pijesku, mali nogomet, rukomet, mini golf, trenig golf sa 3 rupe i dr. Ovaj oblik turizma je već sada dosta razvijen i u budućnosti će zasigurno predstavljati jednu od okosnica razvoja turizma, pogotovo njegovog komercijalnog segmenta.

**c) Podrška razvoju eko turizma**

Eko turizam obilježavaju turisti koji su orijentirani na zaštitu okoliša i žele upoznati lokalnu prirodu i kulturno-historijsko naslijeđe. Ovaj vid turizma sve je popularniji, broj poklonika iznimno raste, pa je realno očekivati da će u ovim programima dobiti vrlo visoko mjesto.

**d) Podrška razvoju rezidencijalnog turizma**

Rezidencijalni turizam obuhvata sekundarno stanovanje gradskih stanovnika koji dane vikenda, praznika i godišnjeg odmora provode u vlastitim objektima – vikendicama u ruralnim prostorima. Međutim, ovaj veliki turistički potencijal mogao bi se bolje iskoristiti, ukoliko bi vlasnici svoje kuće, sobe i apartmane za odmor počeli iznajmljivati.

**e) Podrška razvoju zavičajnog turizma**

Zavičajni turizam se zasniva na ličnoj vezi pojedinaca i određenih mjesta. U tuzlanskoj regiji zadržane su tijesne veze između gradskih stanovnika i njihovog zavičaja. Ovaj vid turizma može se organizaciono i programski mnogo unaprijediti.

**f) Podrška razvoju zdravstvenog turizma**

Zdravstveni turizam u ruralnom prostoru treba vezati za proplanačko-planinske predjele između 900–1100 mnm, gdje se mogu formirati „male vazdušne banje“ sa vrijednim učinkom za očuvanje zdravlja, ali i kao klimatski hotel.

**g) Podrška razvoju edukacijskog turizma**

Edukacijski turizam treba zasnivati na programima upoznavanja djece, đaka, studenata i omladine sa značajem rularnog prostora za razvoj na konkretnim primjerima Tuzlanskog kantona (škole u prirodi) te stvaranja životnih iskustava i navika (skauti – izviđači), kao i odabrani i usmjereni programi za sve strukture odraslih.

**h) Podrška razvoju kulturnog i duhovnog turizma**

Kulturni i duhovni turizam može se kvalitetno razvijati kroz itirenere, kao npr. stazama – putevima kulturno-historijskog nasljeđa Kantona ili preko kulturnih i duhovnih manifestacija, prigodnih praznika, blagdana, godišnjica, promocija i prezentacija.

**i) Podrška razvoju tranzitnog turizma**

Tranzitni turizam vezan je, uglavnom, uz pružanje ugostiteljskih i drugih usluga putnicima koji iz turističkih ili poslovnih razloga putuju ruralnim prostorima. Za ovaj vid turizma treba razvijati objekte s ponudom u seljačkim gospodarstvima sa mogućnošću prodaje autohtonih rukotvorina, suvenira i ekološke hrane.

**j) Podrška razvoju kamping turizma**

Kamping turizam obuhvata onu vrstu turista koji su odabrali kampiranje kao svoj stil života zaobilazeći maritivne prostore. Kampiranje u ruralnom prostoru se organizira u manjim kampovima, ili u okviru seljačkog gospodarstva. Za ovaj vid turizma postoje izvanredni preduslovi u ovom Kantonu.

**k) Podrška razvoju lovnog turizma**

Lovni turizam - u našem slučaju bi se radilo o zaštićenim prostorima gdje bi se više preferirao fotolov i fotosafari i uzgoj divljači koja bi se puštala u prirodu, a komercijalni lovni turizam bi se organizirao na područjima koja su van zaštićenih lovnih prostora.

**l) Podrška razvoju sportsko-ribolovnog turizma**

Sportsko-ribolovni turizam se kandidira kao nezamjenjiv segment vrijedne turističke ponude jer bogatstvo čistih rijeka i jezera ovog područja omogućava formiranje i nekoliko sportsko ribolovnih revira sa autohtonim vrstama ribe (pastrva, lipljan).

Na ovim prostorima razvijali bi se još neki oblici turizma, kao što su poslovni, memorijalni, naučnoistraživački, manifestacioni, omladinski itd.

- **MJERA 3.2.5. Podrška razvoju marketinških aktivnosti za promociju svih vidova turizma u ruralnim područjima i promociju autohtonih proizvoda, tradicije i kulturnog naslijeđa**

I pored toga što u ruralnim područjima Tuzlanskog kantona postoje brojni stvarni i potencijalni resursi za razvoj ruralnog turizma, postoji suglasnost među stručnjacima i djelatnicima u ovoj oblasti oko toga da ti stvarni potencijali nisu u dovoljnoj mjeri i na adekvatan način iskorišteni, kao i oko toga da bi budući pravci djelovanja morali biti koordinirani. Također, smatra se da još uvijek u Tuzlanskom kantonu ne postoji jasna marketinška strategija, niti potpuno jasna vizija razvoja turizma uopće, pa time i ruralnog turizma. Kada je riječ o promociji, sadašnje aktivnosti nisu na zadovoljavajućem nivou jer se radi o pojedinačnim, djelimičnim i nekoordiniranim aktivnostima, tako da najveći dio stvarnih i potencijalnih turističkih destinacija ili uopšte nije promoviran, ili je promoviran na neadekvatan način. Ruralna područja Tuzlanskog kantona, ili njihov najveći dio nisu obuhvaćeni ili su samo djelimično obuhvaćeni promotivnim materijalom. Budući da je turizam strateško opredjeljenje ovog kantona, a ruralni turizam njegov neizostavan dio i bitna poluga razvoja, u cilju razvoja ove strateške grane potrebno je, pored pružanja podrške pobrojanim oblicima turizma, razvoja fizičkih i humanih kapaciteta, evidentiranja svih postojećih i potencijalnih turističkih destinacija, poduzeti i slijedeće aktivnosti:

- definirati jasnu viziju razvoja turizma u Tuzlanskom kantonu;
- definirati mjesto ruralnog turizma u strategiji razvoja turizma u Tuzlanskom kantonu;
- osmisliti i definirati jasnu i operativnu razvojnu strategiju ruralnog turizma;
- postići konsenzus oko pravaca razvoja ruralnog turizma;
- pružiti potporu promociji novih elemenata turističke ponude u ruralnim oblastima;
- uključiti turističke destinacije ruralnih područja u objedinjenu, jedinstvenu turističku ponudu Tuzlanskog kantona;
- jačati koordinaciju između Turističke zajednice Tuzlanskog kantona i lokalnih zajednica.

**a) Unaprjeđenje promocije autohtonih proizvoda**

Ne postoji pouzdan izvor niti popis svih autohtonih ili tradicionalnih proizvodnji koji se mogu naći na području Tuzlanskog kantona. Međutim, to je samo odraz općeg odnosa prema ovim proizvodnjama i proizvodima, te nedovoljno razvijene svijesti o tome da njihova raznolikost predstavlja komparativnu prednost kantona koja se, uz dobro osmišljne mjere i aktivnosti, može iskoristiti u svrhu revitalizacije Kantona, a pogotovo njegovih ruralnih dijelova u kojima se većina od ovih proizvodnji odvija. Osim toga, ove proizvodnje predstavljaju dio sveukupne baštine područja, te ih je u tom smislu potrebno zaštititi i promovirati.

Najveći broj tradicionalnih proizvodnji koje imaju autohtoni karakter vezan je za primarnu poljoprivrednu proizvodnju ili preradu poljoprivrednih proizvoda. Neki od ovih proizvoda su našli svoj put do šireg tržišta, dok se najveći broj njih zadržao na lokalnom nivou. Proizvodnja se odvija na tradicionalan način, bez usvojenih standarda, vještine se prenose sa generacije na generaciju, ali su se ovi proizvodi nametnuli svojim karakterističnim osobinama i stekli određenu prepoznatljivost.

Ne terba zaboraviti područje Tuzlanskog kantona se ističe po izuzetnom bogatstvu samoniklog i ljekovitog šumskog, livadskog bilja i gljiva čiji potencijal u stvaranju uslova za sticanje dodatnih prihoda van poljoprivrede nije ni iz bliza dovoljno iskorišten.

Iz svega gore rečenog, potrebno je poduzeti odgovarajuće aktivnosti koje će ići u pravcu promocije spomenutih autohtonih proizvoda Tuzlanskog kantona. S tim u vezi potrebno je:

- podržati projekte koji imaju za cilj promociju autohtonih proizvoda Kantona;
- organizirati tradicionalne smotre stvaralaštva ruralnih oblasti na kojima bi se promovirali ovakvi proizvodi;
- uraditi promotivne materijale autohtonih proizvoda Tuzlasnkog kantona.

**b) Očuvanje tradicionalnog historijskog i kulturnog nasljeđa**

Bogato historijsko i kulturno naslijeđe ruralnih područja Tuzlanskog kantona, sa rijetkim izuzecima nije na adekvatan način valorizirano, zaštićeno, promovirano i razvijano niti je u dovoljnoj mjeri iskorišteno u pravcu privlačenja potencijalnih kupaca, turista i posjetilaca. Štaviše, nekim elementima kulturno-historijskog nasljeđa prijeti zaborav i nestanak jer su prepušteni pojedinačnim, individualnim inicijativama ili su u poziciji da ih od nestanka i zaborava čuva ruralna populacija usmenom predajom. Nekadašnji domovi kulture i rad KUD-ova u njima je nedovoljno finansijski podržan, ne postoje adekvatna sistemska rješenja, nego se održavaju na entuzijazmu pojedinaca.

Ruralna populacija ni sama nije dovoljno svjesna šta sve čini dio ovog nasljeđa i kolika je potreba da se to očuva.

Najznačajniji problemi vezani za očuvanje kulturno – historijskog nasljeđa su:
- štete nastale ratnim dejstvima nisu sanirane u dovoljnoj mjeri;
- nedovoljno razvijena svijest populacije o postojanju i potrebi zaštite sopstvenog kulturno-historijskog nasljeđa;
- neriješena institucionalna i zakonska pitanja vezana za zaštitu kulturno-historijskog nasljeđa;
- nedovoljna zaštićenost svih elemenata kulturno-historijskog nasljeđa;
- izrazito oskudni fondovi za finansiranje ove oblasti.

Za rješavanje najvećeg broja ovih problema potrebno je planirano, sistematično i osmišljeno djelovanje i finansijska potpora države. Međutim, problem nerazvijene svijesti populacije o tome da je ono što je za njih graditeljska tradicija, svakodnevni način života ili jednostavno stečena navika, dio cjelokupnog naslijeđa nacije i da kao takvo predstavlja blago koje se mora očuvati od propadanja, zaborava, degradacija svih vrsta i predati generacijama koje dolaze. S tim u vezi potrebno je:

- podržati projekte koji imaju za cilj reafirmaciju ili zaštitu nekog od oblika kulturno-historijskog nasljeđa;
- oživjeti, razvijati i podržavati rad kulturno-umjetničkih društava;
- napraviti cjelokupan popis kulturno-historijske baštine i predočiti ga široj javnosti;
- podržati projekte sanacije i izgradnje objekata u tipu tradicionalnog graditeljskog naslijeđa;
- organizirati tradicionalne smotre stvaralaštva ruralnih oblasti na kojima bi učestvovali predstavnici iz svih općina;
- uraditi promotivne materijale kulturno-historijskog naslijeđa;
- podržati otvaranje zavičajnih muzeja;
- iskoristiti elemente kulturno-historijskog naslijeđa u razvoju ruralnog turizma.

### 3.3.2.4. Definicija strateškog cilja 4 te specifičnih ciljeva i mjera

- **STRATEŠKI CILJ 4: Razviti politike održivosti prirodnih resursa za poljoprivredu kroz ispunjavanje ekoloških zahtjeva**

Politika održivog korištenja prirodnih resursa široko je prihvaćena u svim razvijenim zemljama i predstavlja veliki izazov brojnim zemljama u razvoju. Ovo pitanje je veoma kompleksno i zahtjeva rješavanje mnogih problema u čemu bi trebalo da učestvuje veliki broj različitih institucija kako na nivou države i lokalnih zajednica tako i na međunarodnom nivou. Održivo korištenje prirodnih resursa je

praktično prioritet svake države s obzirom na intenzitet i stopu degradacije okoliša. Tako i Tuzlanski kanton, kako bi sačuvao sopstvene prirodne resurse mora da uskladi svoje aktivnosti sa načelom održivosti. Da bi to postigli neophodna je harmonizacija domaće legislative sa legislativom zemalja Europske unije kako bi se stvorili preduslovi za ispunjavanje svih ekoloških zahtjeva. Jedan od uslova za održivo korištenje resursa je i monitoring stanja okoliša a to se može postići kroz uspostavljanje odgovarajućih inspekcijskih službi čiji bi stručni kadar mogao da obavlja nadzor kvaliteta zemljišnih i vodnih resursa u vangradskim područjima. Naime, poljoprivredne aktivnosti prestavljaju značajan izvor štetnih hemijskih materija od kojih su mnoge perzistentni zagađivači koji se dugo zadržavaju u zemljištu i vodi. Razvijanje politike zaštite okoliša u ruralnim područjima podrazumijeva primjenu dobre poljoprivredne prakse koja je široko prihvaćena u zemljama Europske unije. Koordiniranim akcijama svih službi koje su povezane sa poljoprivredom, počev od državnog ka lokalnom nivou, moguće je smanjiti stepen zagađenja porijeklom od poljoprivrede. Na ovaj način stanje okoliša u ruralnim područjima bi se poboljšalo što bi rezultiralo u proizvodnji zdravije i bezbjednije hrane.

Savremeni svjetski trendovi su u pogledu poljoprivredne proizvodnje, uspostavljanje uslova za razvoj organske proizvodnje. Organska proizvodnja obezbjeđuje kvalitetne proizvode koji su konkurentni na tržištu i sve su traženiji na svjetskom nivou. Organska proizvodnja po svjetskim standardima zahtjeva ekološki čistu sredinu i zaštićenost od izvora zagađenja kako zemljišta, tako i vode i vazduha. Poljoprivredni subjekti koji se opredijele za ovaj vid proizvodnje moraju da raspolažu sa poljoprivrednim površinama koje ispunjavaju navedene uslove. Pri prijelazu sa konvencionalne na organsku proizvodnju zemljište mora proći period konverzije od dvije (ili u slučaju dugogodišnjeg korištenja sredstava sintetičko-hemijskog porijekla tri) godine, posle čega se uz zadovoljavanje svih ostalih uslova može pristupiti organskoj proizvodnji. Na nivou kantona postoji interesovanje za ovaj vid poljoprivredne proizvodnje posebno u poljoprivredno orjentiranim općinama.

Zemljište i voda, neobnovljivi su prirodni resursi na kojima počiva cjelokupna privreda bilo kog područja. S tim u vezi, razvoj navodnjavanja, koji povlači za sobom i razvoj poljoprivrede uopšte, zavisi od raspoloživosti tih osnovnih resursa. Ukoliko se postignu bolji rezultati u poljoprivredi i ukupnom ruralnom razvoju, ali i ekologiji, time bi se pospješio kvalitet života stanovništva i ostvarili opipljivi rezultati.

Prema podacima o rasploživom obradivom zemljištu po stanovniku, po pojedinim općinama Kantona, izdvajaju se općine Kalesija (0,322ha/stanovniku), Srebrenik (0,254 ha/stanovniku), Gradačac (0,251 ha/stanovniku) i Lukavac (0,225 ha/stanovniku) koje su iznad 0,17 ha po stanovniku, što je minimum za indikator sposobnosti zajednice da proizvede hranu za svoje stanovništvo. Poboljšanje ovog indikatora je svakako važan strateški cilj na nivou općina. Pored toga, da bi se poljoprivredne aktivnosti intenzivirale potrebno je ukrupnjavanje posjeda.

Zagađenost prirodne sredine je već odavno dostigla zabrinjavajući nivo. Na to nas upućuju negativne posljedice koje su se manifestovale kroz pogoršanje kvaliteta vode i vazduha, ugroženosti prirodnih sredina ljudi, biljnih i životinjskih vrsta, bezobzirnog iskorištavanja zemljišta, promjena klimatskih prilika i slično. Ove tendencije u savremenom društvu se sve više ispoljavaju. Zaštita i unaprijeđenje okoliša zahtjeva niz mjera i uslova koji će omogućiti očuvanje i zaštitu osnovnih prirodnih resursa, zaštitu ljudi i okoliša od raznih vidova zagađenja, zaštitu od utjecaja štetnih i opasnih materija itd.

- **SPECIFIČNI CILJ 4.1: Uspostaviti sistem monitoringa ispunjavanja ekoloških zahtjeva u poljoprivredi**

Poljoprivredna proizvodnja je jedna od prvih ljudskih djelatnosti koja je dovela do degradacije i zagađenja zemljišta i voda kao osnovnih i teško obnovljivih prirodnih resursa. Intenziviranjem i unaprijeđivanjem poljoprivredne proizvodnje i novim saznanjima, stvorena su sredstva za povećnje prinosa u biljnoj proizvodnji (sredstva za zaštitu bilja, mineralna đubriva, mehanizacija, irigacioni sistemi) koja uporedo sa unaprijeđenjem poljoprivredne proizvodnje dovode i do degradacije prirodnih resursa. Sve čovjekove aktivnosti, pored nesumnjivo velikog pozitivnog utjecaja na samu poljoprivrednu proizvodnju, imaju i negativan utjecaj na okoliš. Sredstva za zaštitu bilja i mineralna

đubriva utiču na agroekosistem, okoliš i biosferu, primjena mehanizacije u poljoprivredi može dovesti do kvarenja teksture, strukture i sabijanja zemljišta, navodnjavanje zemljišta može izazvati niz negativnih posljedica: kvarenje strukture zemljišta, ispiranje zemljišnih koloida, zbijanje zemljišta, stvaranje pokorice, pojavu irigacione erozije, ispiranje hranjivih elemenata, sekundarno zaslanjivanje zemljišta itd.

Kao neki vid reakcije na ekološku degradaciju koja postaje sve izraženija, na pogoršanje kvaliteta hrane a samim tim i sve većeg ugrožavanja ljudskog zdravlja, razvila se organska poljoprivreda. Uvođenjem ekoloških principa u samu poljoprivrednu proizvodnju, konvencionalna se prevodi u organsku poljoprivrednu proizvodnju, koja je po pitanju očuvanja okoliša prihvatljivija.

- **MJERA 4.1.1: Uspostavljanje sistema monitoringa zaštite zemljišta i voda od poljoprivrednih aktivnosti i edukacija inspekcijskih službi**

**a) Sistem monitoringa ispunjavanja ekoloških zahtjeva**

Zemljište je najvažniji i nezamjenljiv faktor opstanka živog svijeta na Zemlji i osnovni faktor poljoprivredne proizvodnje. Zato se prema njemu mora uspostaviti takav odnos koji će doprinosti njegovom održivom korištenju:održavanju, unaprijeđenju i efikasnom korištenju za sadašnje i buduće generacije. To mora da bude predmet adekvatne zemljišne politike koja se realizira sprovođenjem odgovarajućih mjera utvrđenim pravnim aktima donijetim na nadležnom nivou vlasti. Radi se o veoma složenoj problematici koja proističe iz prirode zemljišta kao takvog i društvenih odnosa, koji neminovno određuju i politiku saglasno njihovoj prirodi.

Mjere koje treba poduzeti u svrhu zaštite zemljišta se odnose na zabrane, ograničenja i spriječavanja unošenja opasnih i štetnih materija u zemljište, ali takođe i na propisivanje i poduzimanje drugih mjera za očuvanje i poboljšanje kvaliteta zemljišta:

- zabrana nepropisne upotrebe mineralnih i organskih đubriva i sredstava za zaštitu bilja;
- zabrana bacanja, ispuštanja i odlaganja čvrstih i tečnih opasnih i štetnih materija na zemljište, kao i zakopavanje istih u zemljište;
- zemljišta u blizini većih gradova i industrijskih naselja neophodno je ispitati na sadržaj opasnih i štetnih materija;
- ne koristiti zemljišta koja pripadaju od I do V katastarske klase u nepoljoprivredne svrhe;
- utvrditi stanje i kontrolu proizvodne sposobnosti obradivog poljoprivrednog zemljišta od I do V katastarske klase u cilju očuvanja fizičkih, hemijskih i bioloških svojstava poljoprivrednog zemljišta, itd.

Uzroci zagađenja površinskih i podzemnih voda su veoma različiti: –nekontrolirana primjena i upotreba pesticida i đubriva u poljoprivrednoj proizvodnji; –otpadne materije iz poljoprivredne proizvodnje (fekalne vode i stočna đubriva); –otpadne, predhodno nepročišćene vode iz industrijskih postrojenja; –otpadne vode iz domaćinstava, obično opterećene visokim sadržajem deterdženata i organskih materija, a bez predhodnog tretmana prečišćavanja, ispuštane u vodotoke; –atmosferske otpadne vode sa saobraćajnica; –procjedne vode iz neuređenih deponija itd. U seoskim naseljima veliki problem predstavljaju i septičke jame koje nisu izgrađene prema sanitarnim uslovima i najčešće su vodo-nepropusne.

Kako se podzemne vode prihranjuju iz vodotoka, njihov kvalitet je u direktnoj vezi sa kvalitetom voda u vodotocima. Realizacija svih neophodnih mjera za zaštitu kvaliteta voda predstavlja bitan uslov za korištenje voda i očuvanje ekoloških sistema u vodama i njihovoj okolini. U osnovama zaštite kvaliteta voda nalazi se sprovođenje složenih tehničko-tehnoloških mjera: prikupljanje otpadnih voda, pred tretman, primarno, sekundarno, a u pojedinim slučajevima i tercijarno prečišćavanje otpadnih voda.

U skladu sa zahtjevima Europske unije, sve vode za naselja veća od 2000 ekvivalentnih stanovnika moraju se najmanje prečistiti sekundarnim (biološkim) tretmanom, dok se u određenim osetljivim zonama, kao što su slivovi za vodosnabdjevanje, mora primijeniti tercijarni tretman. Slične mjere moraju primenjivati i svi industrijski zagađivači. Zaštita voda podrazumijeva otklanjanje svih uzroka koji su doveli (a i dalje dovode) do narušavanja njihovog kvaliteta, prisustvom otpadnih i po zdravlje opasnih materija.

Za sprovođenje zaštite površinskih i podzemnih voda od zagađivanja potrebno je sprovesti slijedeće mjere:

- utvrđivanje zona sanitarne zaštite izvorišta kao i sprovođenje mjera za zaštitu zakonom predviđenih;
- zabrana upuštanja otpadnih voda u vodotokove bez predhodnog tretmana otpadnih voda;
- izgradnja kanalizacione mreže i postrojenja za prečišćavanje fekalnih otpadnih voda i dr.

**b) Edukacija inspekcijskih službi**

Uspostavljanje sistema monitoringa ispunjavanja ekoloških zahtjeva u poljoprivredi podrazumijeva i *formiranje odgovarajućih inspekcijskih službi koje bi pratile stanje okoliša poljoprivrednih područja* (uspostavljanje ovakvog organa moglo bi izvršiti Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona). Stručnim kadrovima koji bi radili u ovakvim službama trebala bi se obezbijediti dalja *edukacija*, kako bi se mjere neophodne u zaštiti okoliša približile europskim standardima. Ta edukacija mogla bi se vršiti u zemljama Europske unije, koje imaju dosta iskustva u rješavanju problema vezanih za zagađenje i zaštitu okoliša. Ovakve inspekijske službe mogle bi se formirati na nivou općina i zajedno bi mogle činiti jedinstvenu mrežu za praćenje stanja okoliša (vode i zemljišta) van gradskih područja. Njihovim radom stvorili bi se i uslovi za uvid u poljoprivredne aktivnosti proizvođača u ruralnim sredinama.

Pored permanentnog usavršavanja inspekcijskih službi neophodna je i edukacija poljoprivrednika, od čijih aktivnosti i zavisi očuvanje okoliša ruralnih područja. Naime, poljoprivredne aktivnosti mogu značajno doprinijeti narušenju kvaliteta okoliša ruralnih područja. To se ogleda kroz lošu poljoprivrednu praksu: upotreba toksičnih teško razgradivih i dugotrajnih hemijskih sredstava, gajenje genetički modificiranih organizama čiji je efekat na zdravlje ljudi, životinja i uopće biodiverzitet diskutabilan i izaziva osećaj nepovjerenja kod potrošača, upotreba aditiva itd. Potrebno im je predočiti važnost zaštite okoliša i primjene metoda dobre poljoprivredne prakse što bi dovelo do stvaranja bezbjedne hrane koja bi se mogla certificirati i izvoziti na strano tržište. Primjena tzv. dobre poljoprivredne prakse pozitivno bi utjecala na stanje svih prirodnih resursa, posebno voda i tla, i potpuno je u skladu sa politikom razvoja poljoprivrede i zaštite okoliša Europske unije.

### ❖ MJERA 4.1.2: Uvođenje sistema zaštite od vremenskih nepogoda te upravljanje vodnim tokovima i uređenje vodnih tokova u cilju zaštite od voda i zaštite voda

Poplave se najčešće javljaju kao rezultat djelovanja ljudi ili uslijed porasta vodostaja rijeka. Mjere odbrane od poplava koje se primjenjuju shodno potrebi se dijele na pasivne i aktivne.

Pasivne mjere za odbranu od poplave su:

- uklanjanje stanovništva i dobara iz područja ugroženog poplavom;
- zabrana daljeg privrednog razvoja, stambene i druge izgradnje u ugroženom području;
- zaštita ugroženog područja nasipa i zaštita i odbrana samih nasipa;
- održavanje prirodnih retenzija u vodotoku;
- otvaranje povremenih akumulacija i retenzija;
- lokalizovanje poplava, kad je voda već prodrla u bezuspješno branjeno područje.

Aktivne mjere za odbranu od poplava su:

- smanjenje maksimalnih proticaja i vodostaja uređenjem sliva - antierozioni radovi;
- regulacijom proticaja i vodostaja – akumulacijama;
- sniženje vodostaja regulacijom vodotoka - skraćivanje vodotoka, uređenjem korita;
- reguliranjem nastajanja i oticanja leda.

U cilju sprječavanja erozije odnosno transporta i akumuliranja zemljišta koji se javljaju uslijed fluvijalnog procesa na području, vrši se uređenje vodotoka, kao i sliva vodotoka.

Antierozione mjere koje treba poduzeti (tamo gdje postoji potreba) su:

- podizanje pregrada, nasipa i brana;

- kopanje jarkova i kanala uz postavljanje ustava (prihvataju se vode koje se slivaju sa padina i regulira se kretanje vode radi opterećivanja, razaranja i odnošenja zemljišta sa podine);
- preoblikovanje terena zemljanim radovima većeg obima zbog smanjenja pada terena, terasiranja zemljišta i izrade potpornih zidova i pregrada);
- izgradnja malih akumulacija i lokvi kopanjem, nasipanjem i pregrađivanjem uvala;
- nasipanje terena dovođenjem materjala ili kolmatacijom (taloženjem iz mutne vode) ili (pumpanje mutne vode - voda otiče a nanos ostaje);
- biološkim sredstvima (na taj način se zemljište vezuje i postaje otporno prema odnošenju);
- agrotehnička sredstva - posebna obrada zemljišta (manje terase, poprečne brazde i sl.);
- administrativne mjere - zakonski postupci kojima se hidrotehničke, biološke, agrotehničke mjere štite i finasiraju i štetno korišćenje zemljišta se zabranjuje i kažnjava.

Uređenjem vodotoka prije svega dolazi do promjene, odnosno reguliranja vodnog režima, odnosno vodostaja, brzine vode, proticaja, pronošenje leda i nanosa. Potrebne mjere koje treba poduzeti su:

- regulacija vodotoka Spreče i Jale do najvišeg mogućeg nivoa, uz povećanje nivoa vode (naročito Jale) i, eventualnim, prevođenjem voda iz drugih izvora;
- regulacija iskoristivog obalnog pojasa jezera Modrac, Snježnica, Vidara, Hazna za turističku privredu;
- snabdijevanje vodom krupnih privrednih kapaciteta na prostoru TK vršiti iz jezera "Modrac" kao najvažnijeg vodnog resursa ovog regiona, a ostali industrijski i drugi privredni kapaciteti u vodosnabdijevanja oslanjaće se na lokalna izvorišta (duboki bunari) ili na sistem snabdijevanja stanovništva vodom;
- izgradnja brane na Kovačici radi regulacije vodotoka;
- izgradnja objekata za odbranu od voda na svim mjestima gdje je neophodno, kao i vodoprivredna regulacija Sprečkog polja, te regulacija i izgradnja sistema odvodnjavanja i na drugim ugroženim područjima;
- donijeti zakon za upravljanje vodama - vodnu osnovu za područje TK.

### ➢ SPECIFIČNI CILJ 4.2: Razviti politike očuvanja zemljišnih resursa

Politika očuvanja zemljišnih resursa treba da je u kontekstu općeg očuvanja i unaprijeđenja okoliša. Na nivou Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona, koordiniranim akcijama na nivou općina i u saradnji sa Poljoprivrednim zavodom uz podsticajne mjere u tom smislu realiziranja ove politike je moguće. Da bi se realizirala politika očuvanja zemljišnih resursa potrebno je poduzimati sistematizirano i koordinirano niz mjera i aktivnosti.

Problemi zaštite zemljišnih, a i svih drugih, resursa su veoma kompleksni pa je stoga njihovo rješavanje uspješno samo ako postoje zajedničke akcije od državnog ka lokalnom nivou. Set zakonskih mjera koji se donosi na nivou države neupotrebljiv je ako se dosljedno ne primenjuje na lokalnom nivou. Lokalne vlasti moraju da predoče poljoprivrednicima svu važnost zaštite okoliša prije svega radi očuvanja zdravlja sopstvenog stanovništva a zatim i zbog šansi koje se javljaju kada posjedujete zdrav okoliš (kvalitetan proizvod za koji postoji mogućnost certifikacije, izvoz na strano tržište itd.)

#### ❖ MJERA 4.2.1: Sistematizirano analiziranje agrohemijskih osobina zemljišta i primjena adekvatnih agrotehničkih mjera uz edukaciju

Prikupljanje podataka i sistematizacija u pogledu agrohemijskih osobina zemljišta je prioritetni zadatak kada je u pitanju ispunjenje specifičnog strateškog cilja očuvanja zemljišnih resursa. Važna mjera na osnovu predhodnih aktivnosti koju treba sprovesti je korekcija zemljišta u smislu sadržaja pojedinih važnih nutritijenata (humus, azot, kalijum, fosfor i dr.) koji su neophodni biljci da bi se bolje razvila i time obezbijedila bolji prinos.

Uključivanje više općina u buduće projekte Inventara stanja zemljišnih resursa u Bosni i Hercegovini, kao što je bila uključena opština Gračanica od 2000-2007.godine, je konkretna aktivnost u smislu sistematskog praćenja kvaliteta zemljišta. Na osnovu ovog projekta FAO stvorena je elektronska baza podataka i uz primjenu modernih sredstava planiranja, na općini Gračanica su detaljno sagledani zemljišni resursi.

Edukativne aktivnosti na svim nivoima Kantona, do individualnog proizvođača u smislu spoznaje važnosti očuvanja i unaprijeđivanja kvaliteta zemljišta i njegovih produktivnih osobina. Važnost redovnog, sistematskog i pravilnog uzorkovanja zemljišta treba svima koji se bave poljoprivredom predočiti kao preduslov da bi se poduzele adekvatne i svrsishodne mjere u krajnjem cilju dobijanja većeg prinosa i tržišno usmjerene poljoprivrede.

- **MJERA 4.2.2: Izrada politika zaštite obradivog zemljišta i revitalizacija degradiranih obradivih područja nastalim miniranjem, erozijom i sl.**

Zaštita obradivog zemljišta se mora sprovoditi u više smjerova i organizirano i koordinirano od strane Resornog ministarstva Vlade Tuzlanskog kantona i općina. Po programu za revitalizaciju degradiranih područja Ministarstva poljoprivrede TK, treba odrediti konkretan područja koja treba revitalizirati. Zapuštene poljoprivredne posjede uključiti u aktivnosti ruralne ekonomije.

Veliki problem u poljoprivrednoj proizvodnji je i usitnjenost posjeda. Stoga je neophodno ukrupnjavanje posjeda gdje je to izvodljivo, radi intenziviranja poljoprivrede. Kao posljedica ratnih dejstava izvjestan procenat potencijalno obradivog zemljišta je zagađen minama i stoga neupotrebljiv. Čišćenje miniranih područja uz angažiranje stručnih službi koje se time bave je neophodno. S obzirom da je izvjestan procenat površina ugrožen erozivnim procesima neophodno je poduzeti određene aktivnosti radi zaustavljanja dalje degradacije zemljišta.

Podizanje zasada na erodiranim zemljištima i na onima koja su ugrožena od erozije bujičnim tokovima, zahtijeva poduzimanje preventivnih mjera koje će spriječiti dalju eroziju. Kada se rade programi revitalizacije, preporuka je sprovođenje organske proizvodnje gde god je moguće i izvodljivo. Naime, organska proizvodnja predstavlja odličan vid zaštite okoliša jer zabranjuje sve aktivnosti koje degradiraju okolinu a sastavni su dio konvencionalne poljoprivredne proizvodnje.

### 3.3.2.5. Definicija strateškog cilja 5 te specifičnih ciljeva i mjera

- **STRATEŠKI CILJ 5: Uspostaviti adekvatan institucionalni i pravni okvir za podršku razvoju poljoprivrede za konkurentnost na EU tržištu uz adekvatnu agrarnu politiku usaglašenu sa dobrom praksom EU**

*Koncept održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja.* Održivi razvoj u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja podrazumijeva usklađenost ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije poljoprivrednog i ruralnog razvoja, a svoje «uporište» dominantno ima u (1) razvijenoj infrastrukturi, (2) stimulativnom institucionalno – pravnom okruženju i (3) prilagođenoj agrarnoj politici u odnosu na zahtjeve WTO i EU.

*Institucionalno-pravni i infrastrukturni okvir razvoja održive poljoprivrede i ruralnog razvoja TK.* Vođenje agrarne politike na federalnom, kantonalnom i općinskom nivou (kao i visina državnih subvencija) ima svoju institucionalno-pravnu podlogu, tačnije uređeno je posebnim zakonskim i podzakonskim propisima na federalnom i kantonalnom nivou. Međutim, na državnom nivou, za sada, ne postoji jedinstven sistem uređenja, vođenja i sprovođenja agrarne politike, te će ovo svakako biti jedan od prioriteta u institucionalnom prilagođavanju poljoprivrede BiH EU. Takođe, agrarna politika, odnosno zakonski i drugi akti na kojima se zasniva, u narednom periodu će trpjeti postepene promjene, usaglašavajući se sa pravcima i zahtjevima Zajedničke agrarne politike (CAP) EU, kao i zahtjevima WTO.

Uspostavljanje *organiziranog sektora poljoprivrede*, u kome će *poljoprivrednici* (1) imati izvjestan stepen sigurnosti svoje proizvodnje (kroz razvijene ugovore sa zadrugama i prerađivačima za plasman svojih proizvoda i nabavku inputa), uz mogućnost korištenja stručne pomoći i podrške u samoj organizaciji poljoprivredne proizvodnje, a *potrošači* (2) sigurnost kvaliteta poljoprivrednih proizvoda (kroz regulirano tržište prometa i razvijene laboratorije za kontrolu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda) – jedan je od prvih koraka na putu revitalizacije poljoprivrednog sektora TK. Istovremeno, ovaj korak mora pratiti *izrada brojnih zakona na državnom i entitetskom nivou* (uz kantonalne zakone i pravilnika), usaglašenih sa EU zahtjevima, kao i razvoj *odgovarajućih institucija, mehanizama i inspekcijskih organa*, koji bi trebali biti nadležni za to da se postepeno *smanjuje udio sive ekonomije u poljoprivredi, da se zakoni primjenjuju, poslovni ugovori poštuju, a vlasnička prava štite*.

*Agrarna politika* sa jasnim ciljevima i podrškom poljoprivredi u skladu sa zahtjevima Zajedničke agrarne politike EU i WTO, trebalo bi da «služi» rastu produktivnosti i konkurentnosti poljoprivrednog sektora TK, uz neizostavnu brigu o zaštiti okoliša i očuvanju i ekonomskom oživljavanju ruralnih predjela. Iako vođenje agrarne politike na federalnom, kantonalnom i općinskom nivou (kao i visina državnih subvencija) ima svoju institucionalno-pravno podlogu, tačnije uređena je posebnim zakonskim i podzakonskim propisima na federalnom i kantonalnom nivou, bitno je istaći da na državnom nivou, za sada, ne postoji jedinstven sistem uređenja, vođenja i sprovođenja agrarne politike, a ovo će svakako biti jedan od prioriteta u institucionalnom prilagođavanju poljoprivrede BiH EU.

*Prilagođavanje agrarne politike TK Zajedničkoj agrarnoj politici EU i zahtjevima WTO*. Nacrt Modaliteta u oblasti poljoprivrede iz maja 2008. godine, tekuće Doha runde pregovora u STO, nagovještava značajna sniženja interne podrške poljoprivredi (za sada je suštinska revizija *green box mjera* odložena), uz ukidanje izvoznih subvencija do kraja 2013. godine (smanjenjem 50% budžetskih izdataka za ove namjene do 2010. godine, a ostatka u jednakim godišnjim anuitetima do 2013. godine) i paralelno disciplinirane korištenja izvoznih kredita, garancija i osiguranja izvoza u poljoprivredi.

Nedavno priključene male zemlje sa niskim dohotkom i ekonomijom u tranziciji oslobođene su obaveze AMS sniženja, a podrška koju izdvajaju za investicije općim uslugama, subvencioniranje inputa i beneficiranje kamata u poljoprivredi biće isključena iz obračuna tekućeg AMS. Takođe, ove zemlje neće imati obavezu sniženja de minimis i ukupne trgovinsko-distorzivne podrške, dok će njihov blue box limit iznositi 5% prosječne vrijednosti poljoprivredne proizvodnje iz baznog perioda (WTO. TN/AG/W/4/Rev.2, 19 May 2008). Zemlje nove članice Unije (nakon proširenja iz 2004., odnosno s kraja 2006), posebnim aktima se priključuju šemi reformirane agrarne politike EU. Ovim zemljama je u tranzicionom periodu na raspolaganju *šema jedinstvenog plaćanja prema površini (SAPS)*, uz uslov da održavaju poljoprivredno zemljište u dobrim agroekološkim uslovima, u skladu sa odredbama o zaštiti okoliša, dok će se tzv. obavezni standardi u oblasti zaštite okoliša, zdravstvene bezbjednosti hrane, zaštite zdravlja biljaka i životinja i dobrobiti životinja, uvoditi fazno. U zemljama novim članicama EU, direktna plaćanja se uvode fazno, a istovremeno ove zemlje imaju mogućnost da, u precizno definiranim iznosima i pod precizno definiranim uslovima, proizvođačima sa nacionalnog nivoa usmjere dodatna, tzv. komplementarna direktna plaćanja. Mjere podrške ruralnom razvoju**,** definirane važećim zakonodavstvom Unije za uključivanje u programe ruralnog razvoja po izboru (osim agro-ekoloških mjera koje su obavezne), na raspolaganju su novim zemljama članicama iz sredstava EAFRD u punom obimu, počev od 2007. godine i novog programskog perioda 2007-2013. godine.

*Subvencije poljoprivredi i ruralnom razvoju sa federalnog i kantonalnog nivoa* svojom strukturom trebalo bi da «ispoštuju» slijedeće elemente:

- razvojne prioritete - *intenziviranja i razvoja stočarske proizvodnje, prvenstveno govedarstva*, uz prateće *unaprijeđenje krmne baze* kao i *plantažne proizvodnje voća* (šljiva, jabuka, krušaka, jagodičastog voća) i *povrća*, *ljekovitog i aromatičnog bilja*, *gljiva* i *meda*;
- imajući u vidu kretanja u reformskom procesu unutar EU CAP i domaća budžetska ograničenja, strukturu direktnih plaćanja trebalo bi ubuduće korigovati ka manje-distorzivnim plaćanjima; u tom smislu, subvencije bi trebalo konvertirati u direktna plaćanja po površini/grlu (ova plaćanja, iako i dalje imaju epitet trgovinsko-distorzivne podrške, ne zavise direktno od ostvarene proizvodnje, odnosno prinosa i čine mali korak naprijed ka nekoj od budućih šema razdvojene podrške poljoprivredi (SPS/SAPS)), uz nastojanja da se *strukturna unaprijeđenja u poljoprivrednoj proizvodnji* ostvaruju kroz ulaganja u povećanje produktivnosti, očuvanje okoliša i unaprijeđenje ruralne ekonomije i kvaliteta života u

ruralnim područjima; u sadašnjem trenutku u strukturi ukupnih budžetskih izdavanja poljoprivrednim proizvođačima i ruralnom razvoju i na federalnom i na kantonalnom nivou dominira trgovinsko-distorzivna podrška (direktna plaćanja proizvođačima u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji) u odnosu na podršku ruralnom razvoju;

- uspostavljanje komplementarnog odnosa podsticaja na federalnom i kantonalnom nivou.

Reforma agrarne politike u procesu pristupanja Europskoj uniji zahtijeva značajne promjene kako u domenu institucionalnih i pravnih okvira, tako i u pogledu usaglašavanja tržišnih potreba. Osnovni nosilac daljih aktivnosti u procesu restrukturiranja poljoprivredne proizvodnje će svakako biti Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK i druge službe koje rade pri Ministarstvu. Potrebno je izvršiti reorganizaciju i od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK napraviti jaku instituciju koja će biti spremna da odgovori velikim izazovima koji će se naći pred poljoprivredom Tuzlanskog kantona. Pomenuto Ministarstvo bi trebalo da raspolaže dobrom informatičkom bazom podataka i odgovarajućim stručnim kadrom. Pored Ministarstva, potrebno je organizirati i veliki broj savjetodavnih službi koje bi zapravo predstavljale sponu između Ministarstva poljoprivrede i individualnih poljoprivrednih proizvođača.

Sam proces revitalizacije poljoprivrede kroz reformu agrarne politike nije moguće sprovesti ukoliko se ne postigne stabilizacija tržišta i cijena poljoprivrednih proizvoda, odnosno dok se ne izgradi odgovarajuća infrastruktura koja bi pospješila razvoj poljoprivrede u regionu.

### ➢ SPECIFIČNI CILJ 5.1: Uspostaviti organiziran sektor poljoprivrede sa adekvatnom podrškom institucija i organizacija za razvoj poljoprivrede u Kantonu

Poljoprivreda Tuzlanskog kantona se nalazi pred mnogobrojnim problemima koje je potrebno sistemski rješavati. Efikasno rješavanje ovih problema moguće je formiranjem adekvatne poljoprivredne politike kojom bi se definirali generalni razvojni ciljevi. Poljoprivredna politika na nivou Tuzlanskog kantona bi trebala da bude usklađena sa generalnom poljoprivrednom politikom Bosne i Hercegovine. Cilj je formiranje održivog i konkurentnog poljoprivrednog sektora.

Najveći značaj uspostavljanja organiziranog sektora poljoprivrede imaju institucije zadužene za sprovođenje odgovarajućih aktivnosti u poljoprivredi. Kao najznačajnija institucija svakako se izdvaja Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK koje je odgovorno za donošenje sistemskih rješenja, utvrđivanje i sprovođenje agrarne politike. Zato je neophodno formulirati jasnu viziju i stvoriti odgovarajuće uslove da Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK upravlja razvojem ovog sektora, definira agrarnu politiku i pravi dugoročne planove razvoja.

Pored Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, veoma je važna i uloga općina u razvoju poljoprivrede u saradnji sa kojima se ostvaruju planovi razvoja i poljoprivrede. Iako se do sada, nadležnost za poljoprivredu nalazila na nivou Kantona, neophodno je razviti i stručne služne za poljoprivredu pri općinama koje bi pružale direktnu podršku poljoprivrednim proizvođačima te, u skladu s tim, potrebno je zakonski omogućiti prenošenje dijela odgovornosti za poljoprivredu na općine uz obezbjeđenje i finansijskih sredstava za realizaciju prenesenog dijela odgovornosti. Pored toga, važne su i druge institucije koje, u velikoj mjeri, doprinose razvoju poljoprivrednog sektora. To su svakako poljoprivredni zavod, veterinarska uprava, naučne i obrazovne institucije, specijalizirane laboratorije, zadruge i razna udruženja.

Sve ove institucije i organizacije predstavljaju ključne faktore u sprovođenju agrarne politike.

#### ❖ MJERA 5.1.1: Izgradnja kapaciteta postojećih institucija i uspostavljanje adekvatnih službi i registara za podršku razvoju poljoprivrede u institucijama TK

Imajući u vidu da su institucije Kantona i općine u Kantonu najbliže poljoprivrednim proizvođačima, ruralnom stanovništvu i prerađivačima, potrebno je jačati kapacitete njihovog osoblja kako bi pružale efikasan servis i podršku u sektoru poljoprivrede. U tom smislu, od posebne je važnosti da se formiraju stručne savjetodavne službe pri resorsnom Ministarstvu te svim općinama u Kantonu. Ove službe bi trebale da pruže servis ne samo proizvođačima nego i prerađivačima i trgovcima odnosno da pruže servis vezan za sve aktivnosti u proizvodnom lancu: o proizvodnji, o podsticajima, o

tržišnim informacijama, o ekonomici proizvodnje na nivou farme, o zahtjevanim standardima, o zahtjevima zaštite okoliša, o zaštiti životinja, i sl. To podrazumijeva uspostavu integriranog lanca savjetodavne institucionalne podrške u proizvodno-prodajnom lancu. Za omogućavanje jačeg uključivanja općina u razvoj poljoprivrede, neophodno je omogućiti prenošenje dijela odgovornosti na općine i obezbijediti adekvatna finansijska sredstva i na nivou općina za realizaciju dijela odgovornosti za poljoprivredu.

U tom smislu, potrebno je povećati kapacitete ljudskih resursa u institucijama u segmentu poljoprivrede te organizirati edukativne aktivnosti o primjeni savremenih tehnologija u poljoprivredi, procesu i značaju certificiranja inputa i outputa u poljoprivrednoj proizvodnji, razvijanju brenda tradicionalnih autohtonih proizvoda i njihovoj promociji, razvoju agro turizma i drugim temama koje će doprinijeti bržem razvoju poljoprivrede Kantona. Također, neophodno je osigurati praćenje zahtjeva i standarda EU vezanih za usklađivanje zakonske regulative te obezbjeđenje i kontrolu njenog sprovođenja u praksi.

**Uspostavljanje registara u poljoprivredi**

Generalni cilj jeste, dakle, unaprijeđenje poljoprivredne proizvodnje na način da bude prije svega produktivna, a zatim i konkurentna, kako na domaćem tako i na inostranom tržištu. Otuda je oživljavanje ruralnih područja osnova za trajno stvaranje imidža Tuzlanskog kantona kao regiona u kome svi investitori u poljoprivrednu proizvodnju mogu, i moraju, da nađu svoj interes. Kao prvi korak nameće se, svakako, preciziranje broja svih poljoprivrednih gazdinstava i vrste djelatnosti na njima (registracija). Ovo treba činiti prije svega iz razloga što pravilnijeg definiranja i implementacije planova budućeg razvoja. Na ovaj način omogućuje se aktivna politika razvoja ukupne poljoprivrede na svim nivoima (na mikro i na makro nivou). Efikasnost i ažurnost u registraciji gazdinstava mora biti imperativ. Ujedno registracija će poljoprivrednim proizvođačima omogućiti da konkuriraju za kratkoročne i dugoročne kredite, da sve vrste subvencija budu isplaćivane na njihove račune, ali i da svi koji konkuriraju mogu da dobiju subvencije u odgovarajućem procentu.

Osnova za sprovođenje registracije jeste uredba koju bi donijelo Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK. Na ovaj način će se omogućiti da Ministarstvo jasno prepozna sve korisnike agrarnog budžeta i izvrši sve neophodne korake za podsticanje poljoprivredne proizvodnje. Ujedno, na ovaj način se ostvaruje direktan kontakt sa poljoprivrednim proizvođačima bez posrednika. Ono što se jasno mora naznačiti u uredbi jeste da upis gazdinstava mora biti dobrovoljan, besplatan i da ne smije biti vezan za određeni rok. Uredbom se mora jasno staviti do znanja da samo gazdinstva koja budu registrirana mogu da konkurišu za sredstva koja su namijenjena za premije, subvencije i kreditiranje.

Ova sredstva se obezbjeđuju iz budžeta Ministarstva. Takođe, iz budžeta se moraju obezbijediti i sredstva za sve vrste savjetodavnih službi, čije je postojanje jedan od uslova održivog razvoja poljoprivrede.

Uredbom se moraju precizirati i sve vrste uslova za registraciju. Tako na primjer, moraju se registrirati sva fizička lica (poljoprivrednici) sa svim članovima domaćinstva, zatim sva pravna lica koja obavljaju poljoprivrenu proizvodnju (poduzeća, zemljoradničke zadruge, poduzetnici registrirani za obavljanje poljoprivredne proizvodnje i sl.) i sve naučno-istraživačke organizacije koje svoju aktivnost vezuju za sektor agrara.

Uredbom mora biti jasno precizirano da nosilac gazdinstva ne može biti osoba koja ostvaruje prihode kod organizacije nadležne za poslove zapošljavanja itd.

- **MJERA 5.1.2: Uspostavljanje specijaliziranih centara i drugih organizacija na kantonalnom nivou za podršku proizvodnji i plasmanu u poljoprivredi i prehrambenoj industriji i sertificiranje te podršku ruralnom razvoju**

Da bi se pružila odgovarajuća podrška poljoprivrednim proizvođačima u cilju postizanja efikasnije proizvodnje i plasmana proizvoda, te obezbijedilo uvođenje novih sorti i vrsta uz očuvanje onih koje su autohtone na ovom području, neophodna je uspostava specijaliziranih centara (kantonalni centar za razvoj poljoprivrede, prehrambene industrije i ruralnog razvoja; repro centar za voćarstvo;

repro centar za stočarstvo; centri za certificiranje proizvoda i sl.) koji će obezbijediti stručnu podršku razvoju određene oblasti. Uspostava centara će omogućiti prenos znanja, informacija, tehnologija i vještina na poljoprivrednike.

Formiranje stručnih službi za poljoprivredu u općinama, i u okviru njih referenata za ruralni razvoj, te formiranje specijaliziranog centra za podršku poljoprivredi sa službom za ruralni razvoj, će, kroz implementaciju zakonskih rješenja, omogućiti kreiranje i sprovođenje mjera i aktivnosti na razvoju ruralnih područja, kroz razvoj agroturizma, podršku nepoljoprivrednim aktivnostima radi diferzifikacije dohotka, sprovođenje edukativnih aktivnosti ruralnog stanovništva o kreiranju turističke i druge ponude na osnovu pravilnog iskorištenja prirodnih resursa i sl.

U cilju podrške pristupu kreditnim sredstvima za poljoprivredu i ruralni razvoj, uz obezbjeđenje povoljnijih uslova, poseban značaj ima kreditno-garantni fonda za poljoprivredu, koji je potrebno uspostaviti, kako bi se pružila podrška poljoprivrednicima u administrativnim procedurama i zadovoljavanju potrebnih garancija koje traže banke. Posebnu pažnju potrebno je posvetiti start-up aktivnostima u poljoprivredi za kreiranje samozapošljavanja.

### ❖ MJERA 5.1.3: Revitalizacija i modernizacija postojećih i uspostavljanje novih laboratorija prema potrebama za kontrolu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda iz domaće proizvodnje i uvoza

Dobra proizvođačka praksa na nivou EU, a od skora i na svjetskom nivou podrazumijeva primjenu certifikata GLOBALGAP i potrebno ga je implementirati u sve segmente primarne proizvodnje. Dobra proizvođačka praksa i prihvatanje principa i koncepta o bezbjednosti hrane HACCP je nužan preduslov za uključivanje Bosne i Hercegovine, a samim tim TK u europske tokove. Da bi domaća poljoprivredna proizvodnja bila prisutna i dugoročno gledano održiva na stranom tržištu neophodno je zadovoljiti određene zahtjeve koje takvo tržište traži. Naime, osnovni uslov koji se postavlja pred domaće proizvođače je kvalitet i bezbjednost. Primjena tzv. dobre poljoprivredne prakse omogućila bi domaćim proizvođačima da steknu uslove za dobijanje neophodnih certifikata potrebnih za izvoz proizvoda na strano tržište. Da bi se ovo postiglo, neophodna je reforma poljoprivredne politike odnosno stvaranje politike koja bi bila okrenuta ka zaštiti okoliša i prava potrošača. Ovakva politika tebalo bi da stimulira proizvođače na proizvodnju u skladu sa principima odživosti i zahtjevima zaštite okoline.

Mnoge europske države su već usvojile Zakon o bezbjednosti hrane baziran na principima HACCP koncepta. Implementacija u institucionalne i pravne okvire Kantona navedenih standarda je siguran put na europsko tržište.

Redovno praćenje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda iz domaće proizvodnje i uvoza je obavezno na nivou Kantona. Savremeno opremljene i certificirane akreditovane laboratorije su preduslov da se ovaj cilj ostvari.

Primjenom savremenih metoda u oblasti fizičkih, hemijskih, mikrobioloških analiza i u pogledu kvaliteta sjemena i sadnog materijala, laboratorije mogu dati kompetentne analize poljoprivrednih proizvoda. Redovno analiziranje, uz pravilno uzorkovanje obezbjeđuje validne rezultate čime se postiže kontrola kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i praćenje bezbjednosti i zdravstvene ispravnosti. Stoga je neophodno modernizirati postojeće i formirati nove laboratorije koje bi vršile kontrolu kvaliteta poljoprivrednih proizvoda bez obzira da li su oni domaćeg ili uvoznog porijekla.

### ❖ MJERA 5.1.4: Podrška udruživanju i zadrugarstvu u sektoru poljoprivrede te organizaciji promotivnih manifestacija u poljoprivredi

Nedostatak informacija, znanja, tehničkih i finansijskih resursa mnogim poljoprivrednim proizvođačima onemogućuje prilagođavanje novim trendovima u poljoprivrednoj proizvodnji. Da bi prevazišli ove nedostatke, poljoprivredni proizvođači se trebaju povezivati u cilju kolaboracije. Pojedinci se moraju uključiti u udruženja, interesne skupine, što će im omogućiti prenošenje informacija

o «dobrim iskustvima» te mogućim rizicima, pristup obukama o poboljšanju tehnologija proizvodnje i pristupa tržištu. Interesnim povezivanjem u udruženja i zadruge, poljoprivrednim proizvođačima se otvaraju mogućnosti razvijanja distribucijskih kanala sklapanjem ugovora i drugo.

Ključna uloga zadruge jeste da svojim farmerima obezbeđuje pomoć u postizanju ekonomskog prosperiteta, a sredstva kojima se to može ostvarivati uglavnom se svode na: (1) maksimiziranje dohotka od prodaje poljoprivrednih proizvoda i smanjenja troškova pri kupovini inputa; (2) izgradnja odgovarajućih pogona za skladištenje, otkup, doradu, pakovanje i za prodaju gotovih proizvoda na tržištu; (3) pružanje raznovrsnog servisa usluga zadrugarima (usluge mehanizacije, stručni savjeti, pomoć u standardizaciji proizvoda i uvođenju sistema kontrole kvaliteta); (4) pružanje tržišnih i tehnoloških informacija, koje su farmerima neophodne u planiranju i usmeravanju buduće proizvodnje; (5) pokretanje inicijativa i priprema razvojnih programa kojima će se rješavati infrastrukturni problemi sela i razvijati tržište. Jedino zadruga sa ovakvim funkcijama i ulogama ima smisla i svrhe i predstavlja pravu asocijaciju neposrednih poljoprivrednih proizvođača.

U cilju promocije proizvoda u poljoprivredi te razmjene znanja i iskustava, veliki značaj ima organiziranje različitih manifestacija u poljoprivredi. Podrškom organiziranju manifestacija u biljnoj ili stočarskoj proizvodnji (sajmovi, dani određenog poljoprivrednog proizvoda, simpozijumi i različiti oblici poslovnih susreta), omogućiće se unaprijeđenje promocije kako same grane poljoprivrede tako i područja gdje se održavaju manifestacije te one imaju i širi značaj za razvoj.

- **SPECIFIČNI CILJ 5.2: Podržati izradu potrebnih kantonalnih zakona i pravilnika uz koordinaciju sa državnim i entitetskim nivou uz usaglašavanje sa EU zahtjevima**

Ustavom BiH, Bosna i Hercegovina je definirana kao suverena država sa decentraliziranom političkom i administrativnom strukturom. U okviru entiteta Federacije BiH, vlast je decentralizirana na kantone, a za sektor poljoprivrede je nedležno Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede u svakom od kantona. Pored izrade zakonske regulative na državnom i entitetskim nivoima, ustavom je predviđena i izrada zakonske regulative na kantonalnom nivou, u skladu sa specifičnim potrebama svakog od kantona. Međutim, da bi se sektor agrara razvijao u pravcu i prema zahtijevima inegracija u EU, neophodno je izvršiti reformu postojećeg institucionalnog i pravnog okvira, te izvršiti harmonizaciju sa EU zahtjevima u ovoj oblasti.

Obzirom na pomenutu unutrašnju raznolikost administrativnog uređenja Bosne i Hercegovine, što je dovelo i do unutrašnjih razlika u legislativi na pojedinim nivoima, neophodno je u narednom periodu poduzeti mjere za harmonizaciju legislative između različitih unutrašnjih nivoa u BiH te na izgradnji legislative za ovaj sektor na nivou države. Ovo je od posebnog značaja i s aspekta budućeg usklađivanja legislative sa zahtjevima Europske unije u procesu integriranja sa EU.

Imajući u vidu činjenicu da je poljoprivredna legislativa EU vrlo kompleksna, BiH će morati proći kroz vrlo složen i obiman proces prilagođavanja procedurama i standardima EU za ovaj sektor. Reformu poljoprivredne legislative u BiH, u velikoj mjeri usporava i nepostojanje adekvatnog institucionalnog okvira na nivou države, odnosno resornog državnog ministarstva, koje bi izrađivalo državne zakone i prateće akte za sektor poljoprivrede i preuzelo odngovornost za proces reforme i harmonizacije sa EU legislativom.

Neophodno je u Bosni i Hercegovini inicirati dogradnju postojećih i donošenje novih zakona i drugih propisa na državnom nivou koji se odnose na poljoprivredu, kao što su npr: Zakon o poljoprivredi, prehrani i ruralnom razvoju, novi Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o organskoj poljoprivredi, Zakon o pčelarstvu, Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o poticajima u poljoprivredi, Zakon o poljoprivrednoj inspekciji, Zakon o označavanju, pakovanju, deklarisanju i reklamiranju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i niz drugih zakonskih i podzakonskih akata.
Također, neophodno je ubrzati primjenu postojećih državnih zakona u oblasti poljoprivrede, posebno Zakona o sigurnosti hrane u BiH, koji je donesen prije tri godine. Zakonska regulativa o ispravnosti hrane koja je trenutno na snazi je zastarjela, a uspostavljena Agencija za sigurnost hrane je pripremila

11 propisa o ispravnosti hrane, koji su usklađeni sa onima koji važe u EU te je neophodno poduzeti mjere na ubrzavanju procesa stavljanja na snagu ovih propisa.

S obzirom da na nivou Tuzlanskog kantona postoji problem neadekvatnosti Zakona o poljoprivrednom zemljištu, neophodno je planirati izmjene ovog Zakona u pravcu usaglašavanja sa donošenjem novog Zakona o poljoprivrednom zemljištu na nivou Federacije BiH, kako bi se omogućio i kvalitetniji nadzor, upravljanje i korištenje poljoprivrednog zemljišta na području ovog Kantona. Potrebno je i pokrenuti projekat razgraničenja poljoprivrednog i šumskog zemljišta.

- **MJERA 5.2.1: Izrada potrebnih pravilnika i mehanizama za implementaciju postojećih zakona te izraditi nedostajuće zakone na kantonalnom nivou uz koordinaciju sa entitetskim i državnim nivoima**

U skladu sa specifičnim potrebama poljoprivrednog sektora u Tuzlanskom kantonu, donesena je odgovarajuća zakonska regulativa kojom je uređeno funkcioniranje sektora agrara u Kantona. Pored važećih kantonalnih zakona, primjenjuju se i zakoni Federacije BiH te zakoni doneseni na državnom nivou. Obzirom da je zakonski okvir za poljoprivredu nepotpun, potrebno je aktivno podržati proces donošenja nedostajućih zakona na državnom i entitetskom nivou.

Nadalje, radi lakše i brže primjene postojećih zakona, neophodno je izraditi i usvojiti niz podzakonskih akata koji će omogućiti brži razvoj poljoprivrednog sektora u Tuzlanskom kantonu. Također, potrebno je izraditi nedostajuću zakonsku regulativu na kantonalnom nivou, koja će biti usaglašena sa zakonskom regulativom na federalnom i državnom nivou, i u skladu sa zahtjevima i principima EU.

Preporučuje se i formiranje Odbora na nivou Kantona za učešće u izradi državnih zakona u sektoru poljoprivrede.

U odnosu na implementaciju Zakona o novčanom podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, neophodno je razviti i adekvatne mehanizme za monitoring i praćenje učinaka ovih poticaja u razvoju primarne poljoprivrede, kako bi se ostvarili sto kvalitetniji razvojni efekti i izvršiti reformu pravilnika sa ciljevima i kriterijima dodjele podsticaja.

- **MJERA 5.2.2: Povećanje efikasnosti i dugoročnosti korištenja državnog poljoprivrednog zemljišta u skladu sa Zakonom o koncesijama**

S obzirom na evidentan problem neadekvatnost Zakona o poljoprivrednom zemljištu, neophodno je izvršiti reformu ovog Zakona u pravcu usaglašavanja sa donošenjem novog Zakona o poljoprivrednom zemljištu na nivou Federacije BiH, kako bi se omogućio i kvalitetniji nadzor, upravljanje i korištenje poljoprivrednog zemljišta na području ovog Kantona. Potrebno je i pokrenuti projekat razraničenja poljoprivrednog i šumskog zemljišta.

Poljoprivredno zemljište u državnom vlasništvu na području Tuzlanskog kantona još uvijek nije na pravi način iskorišteno u smislu njegovog davanja pod zakup odnosno koncesija za njegovu obradu. Da bi se povećala efikasnost korištenja poljoprivrednog zemljišta u državnoj svojini, neophodno je donijeti novi Zakon o zemljištu koji bi omogućio dugoročnije korištenje zemljišta. Uz to potrebno je stimulirati poljoprivredne proizvođače da uzmu u zakup poljoprivredno zemljšte, a prihode ostvarene iz odobrenih koncesija namjenski utrošiti za istraživanja dobara koja su predmet koncesije, primjenu agrotehničkih mjera u cilju očuvanja kvaliteta zemljišta te time njegovog dugoročnog korištenja.

- **MJERA 5.2.3: Unaprjeđenje zakonskog okvira u cilju politike ukrupnjavanja posjeda i uspostava kvalitetne zemljišne dokumentacije**

Izmjenama i unapređenjem postojećeg Zakona o poljoprvrednom zemljištu Tuzlanskog kantona, potrebno je omogućiti ukrupnjavanje posjeda te na taj način doprinijeti racionalizaciji poljoprivredne proizvodnje. Zakonom je potrebno regulirati subvencioniranje dijela kupovne vrijednosti zemljišta u cilju poticanja ukrupnjavanja posjeda.

Evidencija poljoprivrednog zemljišta je jedan od važnih zahtjeva zajedničke poljoprivredne politike EU (CAP) te da bi se taj zahtjev ispunio, potrebno je uspostaviti kvalitetan registar poljoprivrednog zemljišta na nivou Tuzlanskog kanona, koji će saržati podatke o kategorijama i iskorištenosti poljoprivrednog zemljišta, veličini i broju posjeda te ostalim relevantnim informacijama, uz usaglašavanje podataka u katastru i gruntovnici.

- **SPECIFIČNI CILJ 5.3: Unaprjediti agrarnu politiku sa jasnim ciljevima i usaglašenom politikom i mehanizmima izdvajanja sa zemljama u okruženju i dobrom praksom EU**

Agrarna politika BIH trebalo bi u najvećoj mogućoj mjeri da se prilagođava zahtjevima okruženja kome se teži (EU, STO). U tom kontekstu, uspostavljanje institucije koja bi sprovodila agrarnu politiku na nivou države BIH je prva prioritetna aktivnost, a visoka koordinacija na svim nivoima (državni, federalni, kantonalni, općinski), kako u procesu izrade i primjene zakonskih i podzakonskih akata, tako i u politici podsticaja, imlementacije i monitoringa korištenja podsticaja - imperativ je uspješne i efikasne državne uprave.

Kao osnovni ciljevi agrarne politike Tuzlanskog kantona mogu se utvrditi:

- *osiguranje konkurentne, tehnološki napredne i ekonomski održive proizvodnje poljoprivrednih proizvoda,*
- *koji zadovoljavaju potrebe potrošača u pogledu kvaliteta i bezbjednosti hrane na domaćem tržištu i u izvozu,*
- *angažiranjem porodičnih gazdinstava, poduzeća, zadruga i njihovih udruženja, koji na ovaj način obezbjeđuju adekvatan dohodak i prinos na uložena sredstva,*
- *uporedo sa očuvanjem i unaprijeđjenjem okoliša i prirodnih resursa i kontinuiranim poboljšavanjem materijalnih i socijalnih uslova življenja seoskog stanovništva,*
- *u okviru predpristupnih obaveza prema članstvu u STO i EU.*

Politika finansiranja poljoprivrede mora biti podređena ovim ciljevima, a odgovarajući stepen usklađenosti akcija, neophodan je među svim nivoima realizacije agrarne politike: između federalnog, kantonalnog, općinskog i nivoa samih proizvođača i njihovih asocijacija, a u mogućoj mjeri i finansijskih institucija, koje učestvuju u finansiranju poljoprivrede.

U narednom periodu nezaobilazni će biti i procesi usklađivanja mjera agrarne politike sa agrarnom politikom EU, kao i uspostavljanje jedinstvene agrarne politike na nivou čitave države BiH.

Harmoniziranjem politike podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju sa odgovarajućom strukturom RD podrške u EU CAP[76], veća budžetska podrška ruralnom razvoju biće imperativ unaprijeđenja ukupnog poljoprivrednog i ruralnog sektora TK. Trenutno se veća podrška ruralnom razvoju ostvaruje na federalnom nivou vođenja agrarne politike (u odnosu na kantonalni nivo), a mjere budžetske podrške (i na federalnom i na kantonalnom nivou) dominantno se odnose na tzv. (I) prvu osu politike ruralnog razvoja EU: unaprijeđenje konkurentnosti poljoprivrednog sektora (unaprijeđenje ljudskog i fizičkog kapitala na gazdinstvima; unaprijeđenje kvaliteta i uređenje poljoprivrednog zemljišta, vodovodne i energetske infrastrukture; unaprijeđenje kvaliteta u proizvodnji, preradi i plasmanu poljoprivrednih proizvoda; restrukturiranje polunaturalnih gazdinstava i organiziranje proizvođačkih udruženja). Manji obim sredstava namijenjenim ruralnom razvoju usmjerava se u pravcu tzv. druge i treće ose politike ruralnog razvoja EU, koje obuhvataju: (II) podršku održivom korištenju i zaštiti okoliša i seoskih predjela i (III) diversifikaciju ekonomskih aktivnosti i unaprijeđenje kvaliteta života na selu (dopunske aktivnosti i ulaganja u ruralnu infrastrukturu). U budućnosti značaj i broj agrarnih mjera koje korespondiraju sa drugom i trećom osom politike ruralnog razvoja EU biće veći uporedo sa približavanjem BiH EU, a institucije koje su u pregledu ideja projekata za Akcioni plan Strategije razvoja poljoprivrede TK identificirane za realizaciju ovog strateškog cilja jesu Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Ministarstvo poljoprivrede šumarstva i vodoprivrede F BiH, općine TK).

[76] COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), OJ L 277, 21.10.2005;

Pri tom, dok se podrška ruralnom razvoju sa federalnog nivoa koncentrira na unaprijeđenje produktivnosti poljoprivrednih gazdinstava, dotle bi se na kantonalnom nivou, slično principu komplementarnosti u šemama direktnih plaćanja, trebalo koncentrirati na specifične probleme lokalnog karaktera, posebno onih vezanih za zaštitu okoliša, rekultivaciju ugljenokopa i ostalog zemljišta oštećenog eksploatacijom mineralnih sirovina, izgradnju lokalne infrastrukture, povećanje ruralne nepoljoprivredne zaposlenosti, očuvanje ruralnih vrijednosti i obuku i razvoj lokalnih akcionih grupa, dakle na jačanje podrške mjerama osa dva i tri politike ruralnog razvoja.

### ❖ MJERA 5.3.1: Unaprjeđena koordinacija politike poticaja na različitim nivoima (federalni, kantonalni, općinski) i usaglašavanje sa EU praksom

Počev od 2007. godine, prevazilazi se paralelizam i uspostavlja komplementarnost u politici podsticaja, s obzirom da je kantonalnim organima ostavljena mogućnost da podstiču one proizvođače koji ne ispunjavaju kriterijume za podršku sa federalnog nivoa. Ovim se proširuje obim podsticaja, izbjegava se dupliranje podrške za neke namjene i/ili korisnike i povećava odgovornost kantona za ostvarivanje utvrđene agrarne politike. Bitno je ovakvu politiku nastaviti i u narednom periodu, uz obezbjeđivanje odgovarajuće institucionalne koordinacije, kako bi se otklonili svi nesporazumi i obezbijedili što povoljniji efekti po same poljoprivredne proizvođače (u sadašnjem periodu federalna politika podrške najvećim dijelom je usmjerena ka intenziviranju poljoprivredne proizvodnje, podsticanjem tržišno orijentiranih proizvođača, odnosno krupnijih komercijalnih gazdinstava, dok se sa nivoa TK dio sredstava usmjerava prehrambenoj industriji, kao i nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima).

Također, u narednom periodu bit će neophodno da se budžetska podrška i na federalnom i na kantonalnom nivou preusmjeri na podršku prema površini/grlu (u odnosu na podršku prema ostvarenom obimu proizvodnje), kao i na podršku ruralnom razvoju kroz spomenute tri ose politike ruralnog razvoja EU. Trebalo bi očekivati reduciranje direktnih plaćanja i preusmjeravanje tako dobijenih sredstva ruralnom razvoju; vezivanje direktnih plaćanja za primjenu odgovarajućih standarda (u zaštiti okoliša, zdravstvenoj bezbjednosti hrane, zaštiti zdravlja biljaka i životinja, dobrobiti životinja i održavanja poljoprivrednog zemljišta u dobrim proizvodnim i agroekološkim uslovima); povećanje tržišne orijentiranosti proizvodnje i obezbjeđenje tzv. razdvojenosti najvećeg dijela interne podrške poljoprivredi od proizvodnje i trgovine.

### ❖ MJERA 5.3.2: Unaprjeđena politika poticaja sa povećanjem poticaja strateških oblasti i uvođenjem novih oblasti te razvijanje mehanizama za monitoring implementacije poticaja i kontrolu rezultata

Unaprjeđenje politike poticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju i usaglašavanje sa definirane tri ose ruralnog razvoja EU - predstavlja glavni orijentir u budućem usmjeravanju politike budžetskih podsticaja i jedini garant da se sprovode strukturne promjene i poboljšanja u ovom sektoru. Reformirana politika podsticaja mora obuhvatiti strateške razvojne oblasti i prioritete, prije svega u stočarskoj proizvodnji, voćarskoj proizvodnji, proizvodnji povrća, ljekovitog i aromatičnog bilja, gljiva i meda.

Primjera radi, unaprijeđenje produktivnosti i profitabilnosti proizvodnje mlijeka, najefikasnije se može postići povećanjem ulaganja u nabavku kvalitetnih priplodnih grla stoke, izgradnjom savremenih farmi, podizanjem kvaliteta stočne hrane, povećanjem kvaliteta mlijeka nabavkom opreme za mužu i hlađenje sirovog mlijeka i sl. U svim ovim projektima koji imaju za cilj jačanje konkurentnosti u sektoru mljekarstva i rast zaposlenosti od krucijalne važnosti su institucije kao što su Vlada TK, resorno ministarstvo, općine, banke.

Takođe, podršku proizvodnji voća i krompira trebalo bi sa nivoa direktnih plaćanja transformirati u podršku organizacijama proizvođača za podizanje sabirnih centara, objedinjavanje i unaprijeđenje (doradu, sortiranje, pakovanje, kontrolu kvaliteta, promociju) ponude i plasmana prema trgovinskim lancima/izvoznicima, uz jačanje postojeće podrške (po hektaru) novim zasadima i

proizvodnji kvalitetnog i certificiranog sadnog materijala. Izuzetno bi bili korisni i projekti podrške osnivanju udruženja proizvođača i projekti podrške interesnom udruživanju i unaprijeđenju djelatnosti zemljoradničkih zadruga, gde bi nosioci ovih aktivnosti bila upravo udruženja proizvođača, zadruge uz pomoć stručnih institucija, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK (Pregled ideja projekata za Akcioni plan Strategije razvoja poljoprivrede TK). Ovi projekti doprinijeli bi angažiranju udruženja proizvođača i zadruga na formiranju odgovarajućih sabirnih centara/malih prerađivačkih pogona, opremljenih odgovarajućom opremom za hlađenje/sušenje/destiliranje, doradu/preradu i pakovanje, te objedinjenom nastupu u plasmanu ovih proizvoda (osa III podrške ruralnom razvoju, usmjerena diversifikaciji ekonomskih aktivnosti i povećanju ruralne zaposlenosti).

Uz unaprjeđenje, odnosno prilagođavanje budžetskih mjera podsticanja poljoprivrede i ruralnog razvoja zahtjevima EU, u nadležnosti Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK trebala bi biti i realizacija Projekta: Uspostavljanje sistema praćenja rezultata i mjera agrarne politike i poticaja, na osnovu čega se mogu mjeriti efekti poduzetih mjera i razvijati odgovarajući mehanizmi za praćenje implementacije poticaja i kontrolu rezultata (Pregled ideja projekata za Akcioni plan Strategije razvoja poljoprivrede TK).

### ❖ MJERA 5.3.3: Privlačenje donatorske podrške razvoju poljoprivrede u Kantonu, posebno iz EU

Ova mjera u suštini podrazumijeva promoviranje Leader pristup-a, kao metoda sprovođenja programa ruralnog razvoja u procesu privlačenja donatorskih i drugih fondova EU. U okvirima spomenute tri ose ruralnog razvoja potrebno je forsirati samostalno utvrđivanje *integralnih programa održivog razvoja lokalnih zajednica po principu odozdo-nagore* (tzv. Leader pristup u EU RDP). Europska iskustva su pokazala da lokalne akcione grupe i organi lokalne uprave najbolje poznaju razvojne prioritete svoje sredine, te i na nivou Kantona/općina unutar njega treba uložiti napore na njihovom formiranju i educiranju u tom pravcu. U cilju uspješnog programiranja podrške iz fondova EU, neophodno je imati jasno definirane sektorske prioritete, kao i prioritete unutar samih sektora, a njihovo sagledavanje i usklađivanje sa prioritetima definiranim u strateškim dokumentima počinje od lokalnog nivoa. U Pregledu ideja projekata za Akcioni plan Strategije razvoja poljoprivrede TK ova mjera je prepoznata kroz Projekat: Privlačenje donatorske podrške poljoprivredi, uz podršku organizacijama i udruženjima u privlačenju EU i drugih fondova za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Kao nadležne institucije, organizacije i udruženja za implementaciju ovog projekta identificirani su: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, općine, razvojne agencije, centri za podršku poljoprivredi, udruženja poljoprivrednika.

Prema važećim propisima EU,[77] Nacionalni strateški plan ruralnog razvoja zemlje članice operacionaliziraju putem *ruralnih razvojnih programa* koji predstavljaju miks mjera prioriteta I-IV, odabranih prema potrebama teritorije na koju se odnose, s tim što se mora ispoštovati zadati balans između prioriteta[78] – najmanje 25% predviđenih EU sredstava za određeni program mora se odnositi na mjere iz prioriteta 2 (unaprijeđenje okoliša i seoskih predjela) i najmanje po 10% na mjere prioriteta 1 (konkurentnost) i 3 (diversifikacija i ruralni razvoj), dok je prioritetu 4 (Leader) namijenjeno minimalno 5%[79] navedenog iznosa. Na taj način je zemljama članicama, odnosno regionima unutar njih, ostavljeno dovoljno fleksibilnosti u uspostavljanju balansa između sektorske (konkurentnost poljoprivrednih struktura) i teritorijalne komponente (unaprijeđenje okoliša i seoskih predjela i ruralni razvoj) razvojnog programa u svakom konkretnom slučaju.

Što se tiče finansijske podrške ruralnom razvoju TK, pored Instrumenta predpristupne pomoći EU *IPA* (zemlje potencijalni kandidati mogu da koriste prve dvije komponente pomoći: podrška u tranzicionom procesu i izgradnji institucija - harmonizacija sa acquis communautire, kao i regionalna i

[77] COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), OJ L 277, 21.10.2005, Chapter II, p. 10.

[78] COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), OJ L 277, 21.10.2005, Art. 17, p. 13.

[79] 2,5% u zemljama novim članicama tokom programskog perioda (za Rumuniju i Bugarsku u periodu 2010-2013. godine – Council Regulation No 1463/2006, OJ L 277, 9.10.2006, p.1.).

prekogranična saradnja), lokalnim akcionim grupama TK stoje na «raspolaganju» i sredstva Svjetske banke, Europske banke za obnovu i razvoj, zatim strana ulaganja (cijela BiH, ima znatnu dijasporu u mnogim zemljama, među kojim ima i veoma uspješnih i bogatih pojedinaca, koji bi uz odgovarajuće uslove i adekvatno informiranje o mogućnostima ulaganja u sektor poljoprivrede, mogli dio svog kapitala upravo tamo usmjeriti).

Ono što je bitno kod korištenja ovih sredstava jeste da se ponude odgovarajući programi - projekti, čija priprema zahtijeva ozbiljan poduhvat, kao i da sama država iz budžetskih izvora participira u njihovom finansiranju.

### 3.4. Utjecaj strateških ciljeva na ostale djelatnosti u Tuzlanskom kantonu

Globalne procese danas karakterišu slijedeći faktori:

_ industrijalizacija;
_ urbanizacija;
_ deagrarizacija;
_ (ruralni i agrarni egzodus);
_ (depopulacija);
_ (deruralizacija);
_ modernizacija;
_ globalizacija.

Svi ovi faktori utječu i povezani su sa razvojem poljoprivrede. Međutim, od posebne je važnosti prepoznati povezanost poljoprivrede sa ukupnim ekonomskim razvojem i socijalnim napretkom Tuzlanskog kantona.

Pored direktne povezanosti sa prehrambenom industrijom, poljoprivreda danas značajno utječe i na ostale djelatnosti, a posebno: turistizam, ugostiteljstvo, trgovinu i zanatstvo.

/ Utjecaj ciljeva na turizam

Posebno, ciljevima za ruralni razvoj i podršku razvoju agro-turizma i svih drugih oblika turizma, ciljevi strategije imaju direktan utjecaj i na razvoj turističke djelatnosti u Kantonu.

/ Utjecaj ciljeva na ugostiteljstvo

Prema opsegu, strukturi i osobitosti turističke potražnje potrebno je kvalitativno, kvantitativno, strukturalno i vremensko usklađivanje tržišta ponude i potražnje poljoprivredno-prehrambenih proizvoda za potrebe ugostiteljstva. Ciljevi koji se odnose na povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda te njihove raznolikosti uz poštivanje tradicionalne gastronomske ponude, ostvariće direktan utjecaj i na unaprijeđenje ugostiteljske djelatnosti.

/ Utjecaj ciljeva na trgovinu

Postavljeni ciljevi intenziviranja proizvodnje poljoprivredno prehrambenih proizvoda imaće pozitivan utjecaj i na kretanja u oblasti trgovine. Pored trgovine kroz tržnice i maloprodajne objekte, ciljevi definiraju i razvoj konkurentnosti ovih proizvoda za povećanje njihovog izvoza.

/ Utjecaj poljoprivrede na obrazovanje

Za potrebe edukacije svih aktera u poljoprivredi istaknuti su ciljevi razvoja povezanosti sa obrazovnim institucijama. Pored povezanosti sa sistemom redovnog obrazovanja poljoprivrednih stručnjaka i zanimanja, ciljevima povećanja vještina i znanja poljoprivrednika se ostvaruje utjecaj i na razvoj sistema neformalnog obrazovanja.

Pored toga, postavljeni ciljevi razvoja poljoprivrede utječu i na razvoj drugih djelatnosti, kao što su kožna industrija, zanatstvo, saobraćaj.

# *4. DUGOROČNA AGRARNA POLITIKA*

## 4.1. Načela i ciljevi agrarne politike

### 4.1.1. Koncept održivog razvoja

U kreiranju ciljeva agrarne politike polazi se od općeprihvaćenih ***načela i smjernica održivog globalnog razvoja***.

Rio deklaracija Konferencije UN o zaštiti okoliša i razvoju iz 1992. godine (Princip 1. Deklaracije) i njen Akcioni plan – Agenda 21 reafirmiraju pravo ljudskih bića na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom. Pravo na razvoj ostvaruje se uporednim zadovoljavanjem razvojnih i ekoloških potreba, sadašnje i budućih generacija (UN, 1992).

Na istoj konferenciji usvojena je i Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promjeni klime, a pet godina kasnije i tzv. Kjoto Protokol[80]. Predviđena je finansijska podrška u okviru tzv. Mehanizma čistog razvoja (Clean Development Mechanism – CDM) koja treba da pomogne zemljama u razvoju u dostizanju niza ekonomskih, socijalnih, ekoloških ciljeva i ciljeva održivog razvoja, kao što su: poboljšanje kvaliteta vazduha i voda, unapređenje načina korištenja zemljišta, podsticaj pozitivnih socijalnih efekata u pogledu razvoja ruralnih oblasti, veće zaposlenosti i iskorjenjivanja siromaštva, i smanjenja zavisnosti od uvoza fosilnih goriva.

Komponenta ekološke održivosti u razvojnim politikama i programima i iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi se nalaze među Milenijumskim ciljevima razvoja (Millennium Development Goals – MDG) do 2015. godine iz Milenijumske deklaracije UN iz 2000. godine (UN, 2000).

Na ujedinjene napore u ostvarivanju zadataka iz Agende 21 i Milenijumskih ciljeva poziva se i u Deklaraciji o održivom razvoju Svjetskog samita o održivom razvoju, održanom u Johanezburgu, 2002. godine, a Plan implementacije taksativno navodi akcije koje treba poduzeti u cilju smanjenja siromaštva i zaštite prirodnih resursa koji predstavljaju osnovu ekonomskog i socijalnog razvoja (UN, 2002: 2,4).

EU je 2001. godine, na Samitu u Geteborgu usvojila Strategiju održivog razvoja EU (CEC, 2001), koja je revidirana 2006. godine. (Council of the EU, 2006: 7-21). Strategija održivog razvoja predstavlja okvir za ispunjenje zadataka iz Lisabonske Strategije rasta i zaposlenosti iz 2000. godine, redefinisane i reaktivirane 2005. godine (Council of the EU, 2005: 31-32). Ove dvije strategije potvrđuju međuzavisnost ekonomskih, socijalnih i ekoloških faktora razvoja. Navedeni faktori tek u sadejstvu daju najbolje rezultate u obezbjeđivanju strukturnih promjena, neophodnih za suočavanje sa izazovima globalizacije - dinamizmom, inovacijama i kreativnim poduzetništvom. Time se obezbjeđuje socijalna jednakost i zdravo okruženje za građane.

### 4.1.2. Usklađenost ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije poljoprivrednog i ruralnog razvoja

Održivi razvoj u oblasti poljoprivrede podrazumijeva usklađenost ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije poljoprivrednog i ruralnog razvoja.

Savjet FAO je 1989. godine definirao koncept održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja (*Sustainable Agriculture and Rural Development - SARD*). Prema toj definiciji SARD obuhvata "*upravljanje i očuvanje prirodnih resursa i usmjeravanje tehnoloških i institucionalnih promjena ka dostizanju i kontinuiranom zadovoljavanju potreba sadašnjih i budućih generacija. Takav održivi razvoj (u poljoprivredi, šumarstvu, ribolovu) podrazumijeva očuvanje zemljišta, vode, biljnih i životinjskih resursa, ne ugrožava okoliš, tehnički je primjenljiv, ekonomski isplativ i društveno prihvatljiv*" (FAO, 1989).

[80] Kjoto Protokol je stupio na snagu 16. februara 2005. godine. Do sredine 2007. godine, 172 države članice UN, uključujući EU, prihvatile su Kjoto protokol (UN, 1998).

Deklaracija FAO den Bosch Konferencije o poljoprivredi i okolišu iz 1991. godine identificira tri osnovna područja djelovanja SARD koncepta: 1) prehrambenu sigurnost, 2) očuvanje prirodnih resursa i zaštitu okoliša, i 3) ruralnu zaposlenost i dohodak u cilju eliminiranja siromaštva i zaštite prirodnih resursa (FAO, 1991).

Ruralna područja raspolažu značajnim potencijalima kojima mogu da odgovore izazovima nezaposlenosti - prirodnim resursima, prirodnim predjelima i ruralnim znamenitostima koje garantiraju zaposlenost i rast u proizvodnji, preradi i plasmanu visokokvalitetnih poljoprivrednih proizvoda, ruralnom turizmu i nizu drugih ruralnih ne poljoprivrednih aktivnosti. Interakcije poljoprivredne i ne poljoprivrednih aktivnosti, zasnovane na proizvodnim, potrošačkim i/ili investicionim vezama povećavaju ukupnu zaposlenost i dohodak, doprinose ujednačavanju i stabilizaciji ukupnih prihoda ruralnih domaćinstava, a samim tim, obezbjeđuju i pristup hrani i prehrambenu sigurnost ruralnog stanovništva.

Poljoprivredne površine zauzimaju 49% teritorije Tuzlanskog kantona, što je preko jedne trećine ukupnih poljoprivrednih površina Federacije Bosne i Hercegovine. Prema Prostornom planu Tuzlanskog kantona 2005-2025[81], kao budući najjači federacijski prostor za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju označen je prostor Tuzlanskog kantona. Racionalnom upotrebom ovog značajnog zemljišnog potencijala, može se ostvarivati visoki obim proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, ne samo za zadovoljenje potreba domaćeg tržišta, već i za plasman u izvozu, posebno kada se radi o proizvodnji voća, povrća i ljekovitog bilja. Ovo je i područje tradicionalno okrenuto proizvodnji mlijeka, junećeg i živinskog mesa i jaja. Proizvodnja voća i povrća, mlijeka i mesa praćena je odgovarajućim prerađivačkim kapacitetima na teritoriji Kantona.

Prema podacima Prostornog plana[82], Tuzlanski kanton je 1991. godine imao 373 naselja, od kojih je 335 ruralnog karaktera i njih je naseljavalo 272.694 stanovnika. Procenjuje se da će Kanton 2025. godine imati oko 25% ruralnog stanovništva, što predstavlja izazov i obavezu za kreiranje uslova za podizanje životnog standarda i obezbjeđenje radnog angažiranja stanovništva.

U ruralnim područjima u kantonu, kao i u ostalim dijelovima BiH, koncentriran je najveći dio siromašnog stanovništva i nezaposlenih lica a poljoprivreda je najznačajnija, a vrlo često i jedina privredna djelatnost, kojom se ostvaruju prihodi domaćinstava. Problem ostvarivanja ruralno-urbane ravnoteže, odnosno dugoročnog planiranja razvoja seoskih područja, prema ovom razvojnom dokumentu, treba vezati za proizvodnju hrane, razvoj infrastrukture i razvoj industrijskih i tercijarnih djelatnosti.

Iz svega navedenog proizilazi da će i u budućem ekonomskom razvoju FBiH i Tuzlanskog kantona poljoprivreda predstavljati jednu od značajnih privrednih djelatnosti i generator zapošljavanja i diversifikacije izvora prihoda u najvećem broju ruralnih sredina.

Međutim, kako je utvrđeno u Analizi stanja u sektoru poljoprivrede ove Strategije[83], usitnjena, ekstenzivna, tehnički neopremljena i finansijski iscrpljena privatna gazdinstva, koji predstavljaju nosioce poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja Kantona, u uslovima neizbježne liberalizacije domaćeg tržišta i suočavanja sa tehnološki sofisticiranom inostranom konkurencijom, nisu i neće biti u mogućnosti da obezbijede zadovoljavajuće izvore prihoda (osnovne ili dopunske), niti da osiguraju ravnomjeran i multifunkcionalan ruralni razvoj.

Poljoprivreda BiH i FBiH još uvijek ne pokazuje jasnu viziju budućeg razvoja i načina izgradnje konkurentnosti, koja se u savremenim okolnostima privređivanja temelji, ne samo na cjenovnim elementima, već i na elementima *kvaliteta proizvoda* (poštovanje standarda kvaliteta i stalni razvoj

[81] Prostorni plan Tuzlanskog kantona 2005-2025. Projekcija prostornog razvoja. Zavod za urbanizam, Tuzla, juli 2006, str. 85.

[82] Prostorni plan Tuzlanskog kantona 2005-2025. Projekcija prostornog razvoja. Zavod za urbanizam, Tuzla, juli 2006, str. 47.

[83] Strategija razvoja poljoprivrede u TK 2009-2013. Analiza stanja sektora poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu, Nacrt dokumenta, Ekonomski fakultet, Tuzla, Agenore, Brčko Distrikt, BiH, IEP, Beograd, http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MPVS.htm.

kvaliteta kroz znanje i inovacije), *distribucije* i *promocije*. Agrarna politika FBiH i TK morala bi da se temelji na *jačanju konkurentnosti* ovog sektora.

Decentralizirana politika podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju zasniva se na integralnom tretiranju seoskih sredina i malih i gradova srednje veličine, tzv. ruralnih "centara" kao jedinstvenih funkcionalnih regionalnih cjelina. Regionalna razvojni plan trebalo bi da na osnovu temeljne SWOT analize ponudi opcije za:

- *usklađeno korištenje poljoprivrednog zemljišta* odgovarajućih prirodnih pogodnosti i ograničenja u okvirima politike integralnog upravljanja prirodnim resursima, usmjerene ka poboljšanju stanja okoliša, rehabilitaciji tla, vode, vazduha i prirodnih predjela i konzervaciji flore i faune i njihovih staništa;
- *unaprijeđenje proizvodnje, ponude i plasmana visoko kvalitetnih lokalnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda* radi postizanja tržišne konkurentnosti iskorištavanjem komparativnih prednosti heterogenih agroekoloških uslova, i podrškom restrukturiranju i unaprijeđenju ljudskog i fizičkog potencijala poljoprivrednog sektora, podizanju odgovarajućih prerađivačkih kapaciteta i usvajanju savremenih standarda kvaliteta hrane;
- *promoviranje multifunkcionalne porodične poljoprivrede* u sklopu podrške polarizaciji agrarne strukture i diversifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim oblastima radi povećanja kvaliteta života ruralne populacije;
- *jačanje malih gradova i gradova srednje veličine kao središnih tačaka regionalnog razvoja,* obezbjeđenjem adekvatnog nivoa javnih usluga u njima i unaprijeđenjem njihovog povezivanja i saradnje, međusobno, i sa ruralnom periferijom sa kojom čine funkcionalnu cjelinu, naročito na planu investiranja u razvoj potrebne saobraćajne, hidrotehničke, energetske i tržišne infrastrukture;
- *uspostavljanje partnerstva lokalnih aktera iz javnog i civilnog sektora* pri utvrđivanju i sprovođenju lokalne strategije/planova razvoja i ostvarivanju međuregionalne i međunarodne saradnje u okviru zajedničkih razvojnih projekata i razmjene iskustava.

Kantonalna strategija održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja, koja poštuje teritorijalnu heterogenost ruralnih zajednica i njihove specifične socijalno-ekonomske i ekološke potrebe, definiranim ciljevima, prioritetima i mjerama podrške mora da obezbjeđuje: 1) unaprijeđenje tržišne konkurentnosti, 2) očuvanje prirodnih resursa i 3) diversifikaciju ruralne ekonomije koja garantira balansirani ekonomski razvoj.

Imajući u vidu naprijed navedeno, kao osnovni cilj(evi) agrarne politike Tuzlanskog kantona mogu se utvrditi:

- osiguranje konkurentne, tehnološki napredne i ekonomski održive, tržišno orijentirane proizvodnje poljoprivrednih proizvoda,
- koji zadovoljavaju potrebe potrošača u pogledu kvaliteta i bezbjednosti hrane na domaćem tržištu i u izvozu,
- angažiranjem porodičnih gazdinstava, poduzeća, zadruga i njihovih udruženja, koji na ovaj način obezbjeđuju adekvatan dohodak i prinos na uložena sredstva,
- uporedo sa očuvanjem i unapređenjem okoliša i prirodnih resursa i kontinuiranim poboljšavanjem materijalnih i socijalnih uslova življenja seoskog stanovništva,
- u okviru predpristupnih obaveza prema članstvu u STO i EU.

Definiranjem osnovnih ciljeva politike poljoprivrednog i ruralnog razvoja, ovom Strategijom se postavljaju okviri za utvrđivanje politike podrške poljoprivrednim proizvođačima i ruralnim rezidentima sa kantonalnog nivoa.

### 4.2. Politika razvoja ruralnih područja

Pojam ruralnog razvoja sreće se u ekonomskoj teoriji i privrednoj praksi posljednjih nekoliko decenija. Ruralni razvoj u osnovi je nastao kao odgovor na probleme vezane za *unutar* i *između* regionalnih nejednakosti u nivou privredne razvijenosti i poslužio je kao podesan koncept za složenije valoriziranje razvojnih potencijala ruralnih područja.

Neki autori zastupaju tezu da *ruralno siromaštvo, a ne razvojne nejednakosti* uslovljava neophodnost politike ruralnog razvoja. Oni vide ruralnu nerazvijenost kao osnovni faktor ukupne nerazvijenosti manje razvijenih zemalja kakva je i Bosna i Hercegovina. Ipak, ruralno siromaštvo nije samo fenomen ovih zemalja. Postoji stav velikog broja autora koji smatraju da *je neophodnost politike ruralnog razvoja sa aspekta razvijenih zemalja također u smanjenju ruralnog siromaštva.* U kontekstu razvijenih zemalja, ruralno siromaštvo se posmatra kao dio relativno nižeg *per capita* dohotka u ruralnim sredinama u odnosu na nacionalni prosjek i urbana područja. U osnovi se može reći da *potreba za ruralnom politikom, jednako u razvijenim kao i u nerazvijenim zemljama, proističe iz različite prirode uticaja i intenziteta siromaštva u ruralnim i urbanim područjima, što izaziva posljedice u vidu degradacije prirodne okoline i negativne ekonomske i socijalne implikacije na područje metropola.*

Opšti problem vezan za metodološka razgraničenja pojma ruralnosti i tipologiju ruralnih područja je izbor teritorijalne jedinice posmatranja. Teritorijalno-administrativna uređenost zemlje i dostupnost statističkih podataka u velikoj mjeri određuje pristup ovom problemu. Definicija ruralnosti OECD-a razlikuje dva hijerarhijska nivoa teritorijalnih jedinica: lokalni i regionalni. Na lokalnom nivou (naselje – NUTS 5) OECD definira ruralna područja prema gustini naseljenosti. Ruralnim naseljima se, prema ovoj definiciji, smatraju naselja sa gustinom naseljenosti ispod 150 stanovnika/km$^2$. Na regionalnom nivou (NUTS 3) OECD razvrstava veće funkcionalne i administrativne jedinice u zavisnosti od toga koji dio populacije regiona živi u ruralnim zajednicama. Regioni na višem nivou agregacije ne mogu biti klasificirani kao „ruralni“, već isključivo kao regioni sa višim ili nižim stepenom ruralnosti. Prema OECD tipologiji ruralni regioni se dijele u tri grupe:

- Regioni u kojima preko 50% populacije živi u ruralnim zajednicama – pretežno ruralni regioni;
- Regioni u kojima 15 do 50% populacije živi u ruralnim zajednicama – značajno ruralni regioni ili prijelazni regioni;
- Regioni u kojima manje od 15% populacije živi u ruralnim zajednicama – pretežno urbani regioni.

Europska Unija odnedavno je također prihvatila OECD definiciju ruralnosti, koja je ranije bila zasnovana na stepenu urbanizacije.

U strategijama ruralnog razvoja teoretski su do sada kreirana tri koncepcijska pristupa:

- *Strategije fokusirane na pojedine sektore (sektorski pristup)* – gdje je razvojna koncepcija forsirala ekspanziju urbane ekonomije, a ruralni sektor je bio „snabdjevač“ hranom i sirovinama i gdje su ciljevi politike ruralnog razvoja bili u modernizaciji i specijalizaciji poljoprivrede i podsticanje mobilnosti poljoprivredne radne snage i kapitala.
- *Strategije fokusirane na ruralnu sredinu (prostorni pristup)* – gdje je ključni princip bio oslanjanje na lokalne razvojne potencijale i njihove inovativne dijelove i
- *Strategije fokusirane na stanovništvo.*

Različiti pristupi u rješavanju ruralnog razvoja govore o tome da je u pitanju složena problematika koja je vezana za specifične razvojne ciljeve i interese pojedinih područja.

#### 4.2.2. Politika ruralnog razvoja i EU

*„Europska politika ruralnog razvoja je živa politika, rođena u procesu političkog odlučivanja i praktične primjene. Politički i zakonski tekstovi vezani za nju, odražavaju šta može biti učinjeno, mnogo više nego što detaljno objašnjavaju šta ono zapravo znači. To ujedno odražava raznovrsnost pristupa ruralnom razvoju među zemljama EU“.*

*D. Ahner,* Ruralni razvoj i Agenda 2000

Koncept ruralnog razvoja ušao je u praksu zemalja Europske Unije kroz agrarnu politiku i politiku regionalnog razvoja. Poljoprivreda i regionalne nejednakosti u privrednoj razvijenosti, pominju se već u prvim konstitutivnim aktima EEZ (Rimski sporazum iz 1957). Razvoj koncepta ruralnog razvoja EU odvijao se kroz nekoliko faza: od Mensholtovg plana, preko reforme CAP[84]-a i Agende 2000 do posljednje faze koju čini formiranje Evropskog agrarnog fonda za ruralni razvoj.

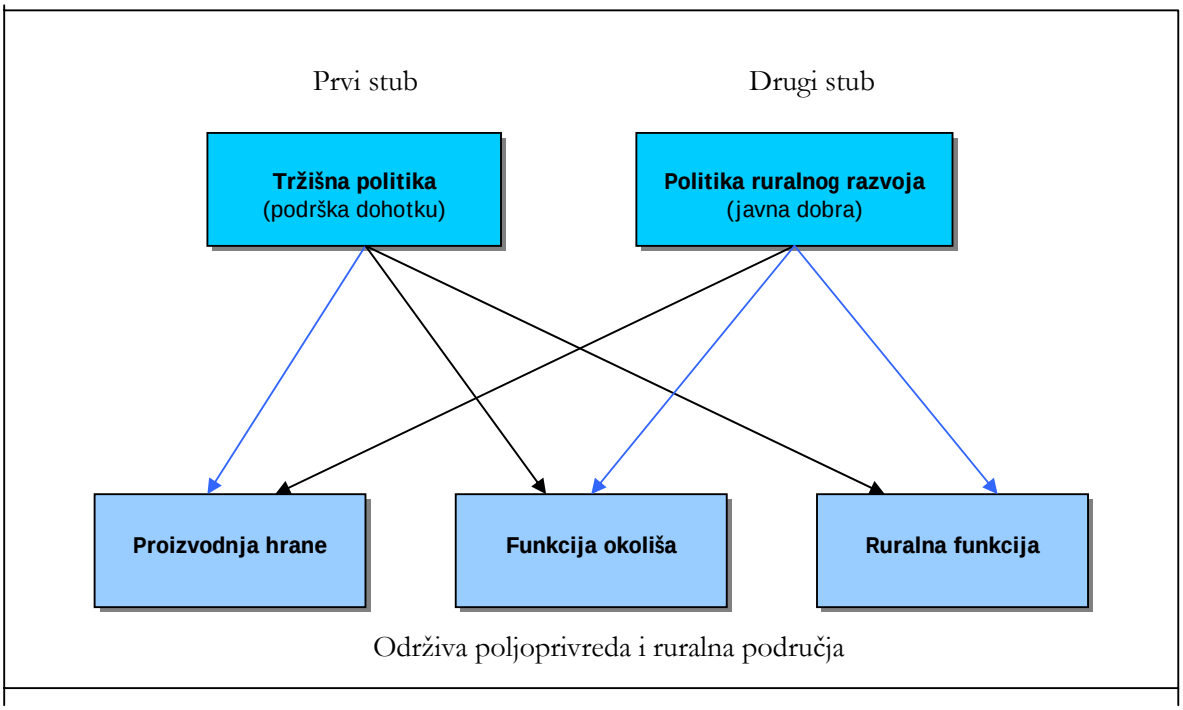


Nova politika ruralnog razvoja u zemljama EU odnosi se na period 2007-2013. i ona je fokusirana na tri osnovne „ose“:

1. povećanje konkurentnosti;
2. unaprijeđenje okoliša i ruralnog ambijenta kroz podršku upravljanju zemljištem;
3. unaprijeđenje kvaliteta života u ruralnim područjima i promocija diverzifikacije aktivnosti.

Shema: Mehanizam finansiranja ruralnog razvoja u zemljama EU za period 2007-2013

*Izvor: EU Commission DG Agri*

[84] CAP - Common Agricultural Policy – Zajednička agrarna politika EU

Konkurentnost (osa 1): Dok poljoprivreda gubi značaj kao predominantna aktivnost u ruralnim područjima, ona još uvijek ima izrazit značaj sa stanovišta upravljanja EU teritorijom zbog svog doprinosa ruralnoj ekonomiji i zbog toga što je snabdjevač hranom i javnim dobrima i uslugama. Zbog ovoga efikasnost i konkurentnost ostaju ključni ciljevi pri čemu se, naravno, uzimaju u obzir diverzitet poljoprivrednih potencijala u različitim ruralnim oblastima pogotovo u novim zemljama članicama, čije će ruralne oblasti i dalje trpiti dalekosežne strukturalne promjene. Konkurentnost zahtijeva da se pronađe razumna ravnoteža između isplativosti farme, zaštite okoliša i socijalne dimenzije ruralnog razvoja. Uspostavljanje konkurentnosti znači unaprijeđenje ekonomskih performansi poljoprivrede putem smanjenja troškova proizvodnje, povećanja veličine gazdinstava, promocije inovacija ili jače orijentacije ka tržištu. Mjere podrške za fizičke investicije (investicije u farmu, u preradu, u poljoprivrednu infrastrukturu) i mjere usmjerene prema ljudskim kapacitetima (rano penzionisanje, mladi farmeri, obuke i savjetodavne službe) moraju biti efikasnije.

Povećanje konkurentnosti se između ostalog postiže korištenjem mogućnosti koje pružaju raznolikost ekonomskih aktivnosti, fokusiranje na kvalitet i proizvode sa dodatnom vrijednosti koje potrošači traže, uključujući neprehrambene proizvode i proizvodnju biomase, te čišće proizvodne tehnike koje su manje opasne po okoliš.

Mjere u okviru ove ose se dijele u četiri grupe:

- humani resursi,
- fizički kapital,
- kvalitet poljoprivredne proizvodnje i proizvoda (reforma CAP-a iz 2003. god.),
- mjere tranzicije za nove članice EU.

Fondovi u okviru ose 2 imaju za cilj obezbjeđenje pružanja okolišnih usluga kroz agro-okolišne mjere u ruralnim područjima i očuvanje zemljišta uključujući područja sa fizičkim i prirodnim nedostacima. Ove aktivnosti doprinose održivom ruralnom razvoju podstičući glavne aktere (farmere, proizvođače u šumarstvu) da primjenjuju mjere upravljanja zemljištem s ciljem očuvanja prirodnog prostora i krajolika. Ovo znači zaštitu i unaprijeđenje okolišnih resursa i osiguranje održivog korištenja šumskih resursa. Ovakve mjere također sprječavaju napuštanje korištenja poljoprivrednog zemljišta putem isplata kojim se kompenziraju prirodni hendikepi ili hendikepi koji su rezultat okolišnih restrikcija. Ko-finansirane aktivnosti trebaju jasno da se odnose na prioritete EU, kao što su borba protiv klimatskih promjena, jačanje biodiverziteta, kvaliteta voda i smanjenje rizika ili utjecaja od prirodnih katastrofa.

Mjere u u okviru ose 2 su slijedeće:

- održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem i
- održivo upravljanje šumskim zemljištem.

Glavni cilj u okviru ose 3 jeste očuvanje «žive prirode» i održanje i poboljšanje socijalne i ekonomske strukture posebno udaljenih područja koja imaju probleme depopulacije, te prigradska područja. Ulaganja u širu ruralnu ekonomiju i ruralne zajednice su od vitalnog interesa za podizanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz poboljšani pristup osnovnim uslugama, infrastrukturi i boljem okolišu. Da bi se ruralna područja učinila atraktivnijim potrebno je promovirati održivi razvoj, generirati nove mogućnosti zapošljavanja naročito za mlade ljude i žene kao i obezbijediti pristup svježim informacijama i informacionim tehnologijama. Diverzifikacija farme u pravcu nepoljoprivrednih aktivnosti, pomoć za aktivnosti van poljoprivrede, te jačanje veza između poljoprivrede i drugih sektora ruralne ekonomije igraju u ovome procesu važnu ulogu.

Predložena politika ruralnog razvoja u EU za period 2007.-2013.

| **Uspostavljanje ciljeva** | | EU strategija, Nacionalne strategije, Programi ruralnog razvoja |
|---|---|---|
| **OSA 1 Konkurentnost** | **Mjere** | **Humani resursi:**<br>Stručni kursevi i informacione akcije<br>Mladi farmeri<br>Rano penzionisanje<br>Korištenje savjetodavnih usluga<br>Uspostavljanje upravljanja farmama, uspostavljanje savjetodavne službe u poljoprivredi i šumarstvu<br>**Fizički kapital:**<br>Investiranje u farme i u šumarstvo<br>Ulaganja u preradu/marketing<br>Ulaganja u poljoprivrednu/šumarsku infrastrukturu<br>Obnavljanje potencijala za poljoprivrednu proizvodnju<br>**Kvalitet poljoprivredne proizvodnje i proizvoda (u skladu sa reformom CAP-a iz 2003. godine)**<br>Privremena podrška za zadovoljenje standarda<br>Šema podrške poboljšanju kvaliteta hrane<br>Promocija kvaliteta hrane |
| | | **Mjere tranzicije za nove članice EU**<br>Djelimične podsticajne mjere<br>Uspostavljanje proizvodnih grupa |
| | Učešće u fondu | Minimum 15% |
| | Ko-financiranje EU | Maksimum 50/75% |
| | Teritorije koje mogu aplicirati | Sva ruralna područja |
| **OSA 2 Upravljanje zemljištem** | **Mjere** | **Održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem:**<br>Planinska manje povoljna područja<br>Ostala područja sa nedostacima<br>Poljoprivredna područja, Natura 2000<br>Poljoprivreda i okoliš/Dobrobit životinja<br>Podrška neproduktivnim investicijama<br>**Održivo upravljanje šumskim zemljištem**<br>Deforestracija (poljoprivredno/nepoljoprivredno zemljište)<br>Agro-šumarstvo<br>Šumsko područje, Natura 2000<br>Šumski okoliš<br>Ponovna uspostava šumskog proizvodnog potencijala<br>Podrška neproduktivnim investicijama |
| | Učešće u fondu | Minimum 25% |
| | Ko-finansiranje EU | Maksimum 55/80% |
| | Treitorije koje mogu aplicirati | Sva ruralna područja |
| **OSA 3 Širi ruralni razvoj** | **Mjere** | **Kvalitet življenja** |
| | | Osnovne usluge za ruralnu ekonomiju i stanovništvo (uspostavljanje infrastrukture) |
| | | Rekonstrukcija i razvoj sela, zaštita i konzervacija ruralnog nasljeđa |
| | | Stručni seminari i usavršavanja |
| | | Jačanje kapaciteta za strategije lokalnog razvoja |

| | | |
|---|---|---|
| | | **Ekonomska diverzifikacija:** |
| | | Diverzifikacija prema nepoljoprivrednim aktivnostima |
| | | Podrška malim preduzećima |
| | | Ohrabrivanje turističkih aktivnosti |
| | | Prezervacija i upravljanje prirodnim nasljeđem |
| | Implementacija | Poželjno kroz strategije lokalnog razvoja |
| | Učešće u fondu | Minimum 15% |
| | Ko-finansiranje EU | Maksimum 50/75% |
| | Treitorije koje mogu aplicirati | Sva ruralna područja |
| **LEADER pristup** | Implementacija | Leader pristup za izbor teritorije u okviru sve tri tematske ose |
| | Učešće u fondu | Minimum 7% |
| | Rezerve | 3% od sveukupnog EU fonda za ruralni razvoj |
| | Ko-finansiranje EU | Maksimum 55/80% |
| | Treitorije koje mogu aplicirati | Sva ruralna područja, odabrana teritorija |

*Izvor: New Perspectives for EU Rural Development, Fact Sheet, European Communities, 2006*

Ovdje se prepoznaju dvije grupe mjera i to:
- kvalitet života i
- ekonomska diverzifikacija.

Poželjni metod implementacije će biti kroz lokalne razvojne strategije koje se tiču subregionalnih tijela i koji su razvijeni u tijesnoj saradnji između nacionalnih, regionalnih i lokalnih vlasti ili korištenjem LEADER *bottom-up* pristupa.

LEADER metod treba nastaviti i konsolidirati na nivou EU. Svaki program će sadržavati LEADER osu za finansiranje implementacije lokalnih razvojnih strategija LAG-ova (lokalnih akcionih grupa) izgrađenih na jednoj ili više tematskih osa. Kroz ove aktivnosti će se finansirati od strane EU operativni troškovi LAG-ova, kooperativni projekti između njih, eksperimentalni i pilot pristupi i jačanje kapaciteta kao i animacija potrebnih za pripremu lokalnih razvojnih strategija.

Mreža ruralnog razvoja će se uspostaviti na nacionalnom i EU nivou kako bi pomogla sve aspekte implementacije, evaluacije i primjene najboljih praksi.

### 4.2.3. Politika ruralnog razvoja EU prema zemljama izvan EU

U procesu pripreme zemalja centralne i istočne Europe za priključenje EU, definirana su tri mehanizma transfera pomoći koja su se direktno ili indirektno doticala problematike ruralnog razvoja. To su bili PHARE (Regulativa 3906/89) program namijenjen izgradnji i osposobljavanju institucija i reformiranju javne administracije, ISPA (Regulativa 1267/99) program pomoći za infrastrukturne zahvate u oblasti transporta i zaštite okoline i SAPARD (Regulativa 1268/99) program pomoći poljoprivredi i ruralnom razvoju.

#### 4.2.3.1. IPA (Instrument predpristupne pomoći)

Za BiH, a time i za Tuzlanski kanton, sada su najbitniji aktuelni EU programi pomoći zemljama van EU. EU je naime sve predpristupne fondove koji su bili aktuelni do 2007. godine zamjenila novim mehanizmom – Instrumentom predpristupne pomoći – IPA. IPA regulativa definira obim i vrstu podrške namjenjene zemljama Zapadnog Balkana za period 2007-2013. godine. Sa aspekta dostupnosti fondova zemlje Zapadnog Balkana podijeljene su u dvije grupe:
- zemlje kandidati za članstvo u EU (Hrvatska, Makedonija i Turska) i
- zemlje potencijalni kandidati u članstvo u EU (Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Albanija).

IPA sadrži pet komponenti koje će biti dostupne za zemlje kandidate, od kojih prve dvije mjere mogu da koriste i zemlje potencijalni kandidati za članstvo u EU, što uključuje i Bosnu i Hercegovinu:

1. podrška tranzicijskom procesu i izgradnji institucija;
2. podrška uspostavljanju prekogranične saradnje;
3. podrška politikama regionalnog razvoja;
4. podrška razvoju humanih resursa;
5. podrška ruralnom razvoju.

Zemljama potencijalnim kandidatima za članstvo u EU omogućeno je korištenje sredstava iz fondova prve dvije komponente i ostavljena mogućnost da se iz sredstva prve komponente finansiraju i programi (projekti) iz preostale tri komponente. To zapravo znači da se kroz podršku tranzicijskom procesu zemljama potencijalnim kadidatima ostavlja mogućnost da sa ponuđene liste same definiraju svoje nacionalne prioritete u korištenju fondova. Ukupna pomoć je 11,5 milijardi Eura, a preduslov je da zemlja primalac ima status kandidata i da ima uspostavljen decentraliziran sistem upravljanja fondovima.

Bosna i Hercegovina za sada ima samo status potencijalnog kandidata i od 16.6.2008. godine potpisnik je Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Ono na čemu BiH već sada treba da radi je priprema na pravila učešća u IPA programu. Naime, EU zahtijeva i odgovarajuća finansijska sredstva iz nacionalnog budžeta kojima će se podržavati projekti finansirani iz IPA programa.

Naglasak podrške ruralnom razvoju u IPA programu nije promijenjen u odnosu na prethodno korištene SAPARD, tj. osnovni ciljevi su zadržani i sastoje se u:

- pomoći u implementaciji *Acquis communautaire* vezanog za CAP i
- pomoći održivom restrukturiranju poljoprivrednog sektora i ruralnih područja u zemljama kandidata.

Poštujući zahtjeve koji se postavljaju Bosni i Hercegovini kao zemlji potencijalnom korisniku sredstava IPA programa, potrebno je izvršiti potrebu za IPA sredstvima i definirati sektorske prioritete praćene strateškim dokumentima. Svakako da među tim prioritetima ruralni razvoj treba imati svoje mjesto.

### 4.2.4. Politika ruralnog razvoja u Federaciji BiH

U najvećem dijelu ruralnih područja Federacije BiH poljoprivreda je i danas osnovni izvor prihoda i to tako što podržava zaposlenost i smanjuje siromaštvo seoskog stanovništva. I sama nedovoljno razvijena, ona, vršeći tu ulogu, ima više socijalnu nego ekonomsku snagu kojom bi trebala vraćati prijeratno i zadržavati postojeće stanovništvo da živi na selu.

U usvojenoj Srednjoročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010) značajan prostor dat je u definiranju politike ruralnog razvoja, koja se u velikoj mjeri oslanja na principe aktuelne politike ruralnog razvoja u zemljama EU. Ovo oslanjanje izvršeno je stoga što je pristup ruralnom razvoju u zemljama EU postao način razmišljanja koji je već odavno prešao okvire EU, ali i zato što BiH kao potencijalni kandidat EU se mora prilagoditi EU principima u procesu približavanja, a strateška dokumenta su upravo prilika za to. Oživljavanje seoskih područja i uopće razvoj ruralne demografske slike, prioritetni je zadatak na kojem treba da se iskaže najveći dio privrednih aktivnosti. U tom smislu Strategija nalaže podsticanje, servisiranje i koordiniranje slijedećih akcija:

- utvrđivanje postojećeg stanja seoskih područja u svim važnijim ekonomskim, infrastrukturnim i demografskim obilježjima kako bi se odredili prioriteti djelovanja;
- dizajniranje i implementiranje razvojnih projekata kojima bi se osiguravala zaposlenost što većeg broja poljoprivrednih domaćinstava;
- uspostavljanje sistema podrške ulasku mladih u poljoprivredu;
- uspostavljanje sistema kreditiranja i mikrofinansiranja;
- razvijanje komplementarnih i alternativnih aktivnosti koje bi povećale zaposlenost i spriječavale depopulaciju ruralnih područja;

- uspostavljanje sistema dodatnih podsticajnih mjera za područja sa otežanim uslovima djelovanja;
- osiguranje, očuvanje okoliša i njegovih vrijednosti te iznalaženje sistema podrške vrjednovanju takvih aktivnosti;
- izrada edukacijskih programa iz oblasti poljoprivrede i ruralne ekonomije;
- poboljšanje ukupne infrastrukture, posebno one koja se odnosi na poljoprivredu i prehrambenu industriju;
- uspostavljanje sistema podrške za očuvanje tradicionalne baštine i autohtonih proizvodnji u ruralnim područjima.

Navedene akcije Strategijom su predviđene da se provode skupno i sinhronizirano, jer se samo na integralan način mogu očekivati dobri efekti i pretpostavljeni rezultati. U tom smislu predviđeno je osnivanje „Agencije za ruralni razvoj" koja bi koordinirala i implementirala projekte i aktivnosti ukupnog seoskog miljea entiteta.

### 4.2.5. Politika ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona

Dosadašnja politika ruralnog razvoja u Tuzlanskom kantonu za posmatrani period 2002.-2006. godina generalno se može ocijeniti da nije bila jasno definirana i pokazuje značajnu nekonzistentnost i izraženu neujednačenost i u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu u pristupu rješavanja ove važne i složene problematike. Jedan od najvećih nedostataka svakako je nepostojanje strateških opredjeljenja za rješavanje ove problematike i pratećih dokumenata za njihovo dosljedno sprovođenje.

#### 4.2.5.1. Polazišta i stubovi (ose) ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona

Politika ruralnog razvoja u Tuzlanskom kantonu bila je bez jasne vizije, bez definiranog sveopšteg cilja i bez precizno utvrđenih starteških opredjeljenja. Ona se izvodila više spontano sa izraženom nekonzistentnošću i za čiju implementaciju su izdvajana skromna sredstva. Ovakav pristup dozvoljavao je primjenu manjeg broja mjera čime nisu riješeni brojni problemi ruralnih područja ovog kantona, a prije svega problema naglašenog siromaštva i visoke nezaposlenosti ruralne populacije.

Nova politika ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona mora da se posmatra u širem kontekstu, pri čemu pristup, principi i vizija ukupnog razvoja treba da bude u svjetlu aktuelne politike ruralnog razvoja u zemljama EU. Ovo ne samo zato što je riječ o sveobuhvatnom konceptu koji sagledava složenu problematiku ruralnog razvoja sa svih njegovih aspekata, već i zato što se radi o sveopćoj prihvaćenoj praksi i u zemljama van EU, prije svega u zemljama potencijalnim kandidatima i zemljama kandidatima za ulazak u EU. Budući da Bosna i Hercegovina, a time i Federacija Bosne i Hercegovine odnosno Tuzlanski kanton kao njen sastavni dio, također želi biti integrirana u EU, putevi približavanja su upravo usaglašavanja politika kakva je i politika ruralnog razvoja. Na ovaj način ujedno će se i stvoriti prilike za lakši konkuriranje EU predpristupnim fondovima za ruralni razvoj na koje će BiH imati pravo čim stekne status zemlje kandidata. Prilikom izrade strateških opredjeljenja ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona ovo je bila glavna vodilja u definiranju osa, ciljeva i mjera.

Nova politika ruralnog razvoja EU (period 2007.-2013.) sagledava znatno šire ovu problematiku i sve mjere koje su definirane ovom politikom podržavaju tri najvažnija stuba održivosti. To su:

- ekonomski razvoj u okviru prve ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva veći broj mjera za podizanje konkurentnosti;
- zaštita i očuvanje okoliša u okviru druge ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva mjere kojima se održivo upravlja resursima i
- socijalni aspekti održivosti u okviru treće ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva mjere kojima se stvaraju bolji životni uslovi za seosku populaciju i povećanje ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama i tzv. Leader projekata.

U budućem petogodišnjem periodu (2009.-2013.) strategija ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona treba da se temelji na principima ruralnog razvoja u zemljama EU. Uz definiranje jasnih ciljeva

i mjera u okviru tri stuba održivosti za sprovedbu ruralne politike uporedno je potrebno i planirati sredstva iz domaćeg budžeta kojima će se implementirati, posebno za uvođenje onih mjera za koje postoje realni uslovi. To se posebno odnosi na podršku investicijama, strukturne promjene, podizanje kvaliteta proizvoda i stvaranje boljih uslova za život na selu. Vrlo važan dio o kojem se također mora voditi računa u implementaciji buduće politike ruralnog razvoja Tuzlanskog kantona je i institucionalno jačanje kako bi se stvorile pretpostavke za lakši prelazak na programiranje i korištenje EU fondova predpristupne pomoći u okviru IPA programa. Kroz jačanje administrativnih kapaciteta potrebno je formirati poseban odjel (jedinicu) za ruralni razvoj i uvoditi elemente monitoringa i evaluacije efekata projekata ruralnog razvoja.

Prema tome, podrška ruralnom razvoju Tuzlanskog kantona sprovodiće se u okviru slijedećeg:

- podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i prehrambenog sektora,
- programi razvoja sela uključujući i tzv. Leader projekte,
- održivo upravljanje resursima i
- institucionalno jačanje.

## 4.3. Politika i izvori finansiranja u poljoprivredi

### 4.3.1. Politika finansiranja

Osnovni ciljevi agrarne politike, mogu se ostvarivati uz odgovarajuće, koordinirane i dobro osmišljene aktivnosti svih mnogobrojnih učesnika koji djeluju u sektoru poljoprivrede. Riječ je prije svega o neposrednim proizvođačima, bilo da se radi o pravnim ili fizičkim licima, zatim o ulozi države, koja ovaj sektor iz više razloga, još uvijek u značajnoj mjeri mora držati pod punom pažnjom. Potom, značajnu ulogu, posebno u budućem razdoblju, treba da igraju finansijske institucije, koje svojom aktivnošću finansijski pospješuju realizaciju konkretnih projekata i drugih aktivnosti u oblasti poljoprivredne proizvodnje. Jer, sve aktivnosti u ovom sektoru, kao i u drugim privrednim sektorima, zahtijevaju odgovarajuća finansijska sredstva. Potrebno je da ona budu dostupna uposlenicima u ovoj oblasti, pod prihvatljivim uslovima. Čisto tržišni model finansiranja u ovom sektoru još uvijek nije moguć iz više razloga. Među njima su, najznačajniji: spor obrt sredstava u agraru, povećan rizik (velika zavisnost od klimatskih i drugih uslova, neizvijesnost plasmana i cijene), te niska akumulativnost samog sektora. Sve ovo je utoliko značajnije za nedovoljno razvijenu poljoprivredu, njenu nisku konkurentnost, velikim dijelom opterećenu naturalnim vidom proizvodnje, uz nerazvijeno tržište kredita i visoku cijenu kapitala. A, upravo to je, još uvijek karakteristično, kako za poljoprivredu Tuzlanskog kantona, tako i za ovaj sektor u Federaciji BiH.

Politika finansiranja poljoprivrede mora da bude podređena osnovnim ciljevima koji se žele ostvariti u ovom sektoru. Mogući izvori sredstava, treba da budu korišteni, tako da daju najbolje reuzultate u ostvarivanju postavljenih ciljeva. Odgovarajući stepen usklađenosti akcija, mora da postoji i među nivoima realizacije agrarne politike: između federalnog, kantonalnog, općinskog i nivoa samih proizvođača i njihovih asocijacija, a u mogućoj mjeri i finansijskih institucija, koje učestvuju u finansiranju poljoprivrede.

Finansiranje poljoprivrede jedino je moguće obezbijediti kombinacijom izvora finansijskih sredstava, koja se mogu angažirati u poljoprivrednu proizvodnju i programe i aktivnosti koje doprinose njenom razvoju, putem realizacije konkretnih programa (sjetve, žetve, nabavke opeme, izgradnje objekata, zasnivanja višegodišnjih zasada, stočarske proizvodnje, razvoja odgovarajućih institucija, podrške unaprijeđivanju znanja, unaprijeđivanju tehnologija i uvođenju novih, udruživanja proizvođača, jačanje menadžmenta i marketinga u ovoj oblasti, i drugo). Najznačajniji i najodgovorniji u realizaciji postavljenih ciljeva su neposredni izvršioci – proizvođači. Oni su i najzainteresiraniji za razvoj i unaprijeđivanje sopstvenog gazdinstva, odnosno poduzeća ili drugog oblika djelovanja. Unaprijeđivanju poljoprivrede, svakako najviše doprinose proizvođači koji su tržišno orijentirani, odnosno robni proizvođači, ali se, na određeni – drugačiji način, mora voditi računa i o onim proizvođačima koji

proizvode za sopstvene potrebe. Oni u postojećoj strukturi nisu zanemarljivi, jer čine značajan dio populacije, koja na tome egzistira.

Podrazumijeva se da bi za poljoprivredne proizvođače najčistiji oblik finansiranja, bio kada bi raspolagali sa dovoljno sopstvenih sredstava, koja bi ulagali prema sopstvenim odlukama u proizvodnju za koju se odlučuju. To je, posebno za robne proizvođače, u ovoj oblasti gotovo nezamislivo (dugačak period između njihovog ulaganja i povrata iz proizvodnje i realizacije na tržištu, niska akumulativnost...). Stoga se potrebna sredstva moraju nadomjestiti i iz drugih izvora, najčešće kombinacijom izvora. Uz ***sopstvena sredstva*** kojima proizvođači raspolažu i finansiraju svoju djelatnost, najznačajniji izvori su ***državne stimulacije***, koje se prema odgovarajućim pravilima usmjeravaju proizvođačima tako da se na najbolji način ostvaruju ciljevi agrarne politike, i ***pozajmljena sredstva iz kredita finansijskih institucija – banaka***.

### 4.3.2. Državne stimulacije

Radi suzbijanja spontanosti i pospješivanja razvoja poljoprivrede, u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i na nivou njenih kantona, primjenjuje se određeni sistem regulacije, podsticaja i zaštite. To postepeno doprinosi ostvarivanju postavljenih razvojnih ciljeva, prije svega jačanju primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije, koja je slijedi.

Sistem je uređen posebnim zakonskim i podzakonskim propisima na federalnom i kantonalnom nivou (Zakon o poljoprivredi, Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, Odluka o osnovnim kriterijumima i načinu ostvarivanja premija u primarnoj poljprivednoj proizvodnji iz Budžeta Federacije Bosne i Hercegovine, Uputstvo o posebnim uslovima koje mora zadovoljiti podnosilac zahtijeva za ostvarivanje novčane podrške– federalni nivo; Zakon o novčanoj podršci primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, Odluka o usvajanju Programa utroška sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji utvrđenih Budžetom Tuzlanskog kantona, Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji – kantonalni nivo TK). Izvjesna podrška proističe i sa općinskog nivoa***. Za korisnike je izuzetno bitno, da se podzakonski akti, koji se donose za svaku godinu, usvajaju blagovremeno, kako bi znali sa čime mogu da računaju u datoj godini, kao i da se pripadajuća sredstva redovno isplaćuju. Isto tako, moguće pojednostavljivanje procedure korištenja tih sredstava, koristilo bi samim proizvođačima.***

Visina sredstava za ove namjene, zakonski je utvrđena na federanom i kantonalnom nivou. Na federalnom nivou treba da iznosi najmanje 3% godišnjeg obima Budžeta Federacije, što važi i za moguće rebalanse samog budžeta u toku godine. Prema određenim kriterijumima, vrši se raspodjela sredstava na kantone. Međutim, postoji obaveza kantona da i oni stredstvima iz svog budžeta učestvuju u podršci ovoj proizvodnji. Iz budžeta Tuzlanskog kantona za ovu namjenu, po zakonskoj odredbi, izdvaja se najmanje 3,5% njegovog obima, s tim da se 15% tih sredstava usmjerava za podršku prehrambenoj industriji. To su voema značajna zakonska rješenja, jer garantuju postojanost i stabilnost izvora ovih sredstava za konkretne namjene. Izdvajanje sa kontonalnog nivoa proširuje obim podsticaja i povećava odgovornost za ostvarivanje utvrđene politike, na nivou kantona. Raniji paralelizam koji se ogledao u podsticajima iste proizvonje sa oba nivoa, postepeno se prevazilazi, tako što je u 2007. godini usaglašeno ono što će se podsticati iz Budžeta Federacije, dok je ostavljena mogućnost da se druga proizvodnja podstiče sredstvima budžeta kantona.To je bitno, kako bi se izbjeglo dupliranje podrške za neke namjene i/ili korisnike, odnosno kako bi podršku mogli da koriste i oni subjekti poljoprivredne proizvodnje, koji ne ispunjavaju kriterijume po federalnim propisima za podršku. Time se postiže šira obuhvatnost, pa se, na primjer, sa nivoa TK dio sredstava usmjerava prehrambenoj industriji, kao i nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima. Odgovarajuća koordinacija u svim aktivnostima gdje je više učesnika, je neminovnost za povoljnije efekte, što podrazumijeva i primjenu stimultativnih mjera putem ulaganja sredstava za ovu namjenu.

Iz budžeta TK u 2007. godini za podršku poljoprivredi opredjeljeno je 9 miliona i 79,8 hiljada KM[85], što je činilo 2,7% predviđenog obima ukupnih budžetskih izdataka u toj godini. U 2008. godini,

[85] Proračun Tuzlanskog kantona za 2007. godinu (Službene novine Tuzlanskog kantona, br.3/2007.); Budžet Tuzlanskog kantona za 2008. godinu (Službene novine TK, br. 14/2007.).

za poticaj u poljoporivredi, predviđeno je 10 miliona i 111 hiljada KM[86], što je za 11,4% više nego u 2007. odnosno 2,6% ukupnih budžetskih izdataka. To pokazuje da se predviđeni zakonski minimum izdvajanja ipak ne obezbjeđuje. Iz sredstava podsticaja, za predviđene namjene, u 2007. godini, na primjer, korisnicima u TK je pripalo 14, 7 miliona KM, od čega sa federalnog nivoa 7,5 a sa kantonalong nivoa 7,2 miliona KM[87]. Proističe, da predviđena sredstva za tu godinu u budžetu TK, nisu iskorištena u visini od oko 800 hiljada KM (uz sredstva za neizmirene obaveze podrške iz prethodne godine 1 milion KM i 41,5 hiljada KM kao rezerva).

Dakle, subjekti koji direktno rade u sektoru poljoprivrede, podržavaju se aktivnim mjerama države (i nižih nivoa). To se postiže različitim oblicima usmjeravanja određenog iznosa novčanih sredstava, primjenjujući različite načine, da do njih dođu zainteresirani subjekti i koriste ih za namjene koje se utvrđuju agrarnom politikom (proizvodnja, investicije, stručne službe, zaštita...). U 2007. godini, sa federalnog nivoa, podrška je usmjeravana na animalnu proizvodnju u visini od 2,85 miliona KM, od čega proizvođačima svežeg mlijeka preko 80%; biljnu proizvodnju u visini od 4,37 miliona KM, od čega na zasnivanje voćnjaka visokostablašica takođe preko 80%, kao i na regres kamate na investicione kredite u visini od 240,5 hiljada KM. Na kantonalnom nivou, uz poticaj animalnoj i biljnoj proizvodnji i regres kamate na investicione kredite, pružana je podrška stručnim institucijama i kapitalnim ulaganjima, podržavano održavanje izložbi domaćih životinja, kao i za izradu Strategije razvoja poljoprivrede u TK[88].

Podrška se obezbjeđuje sredstvima koja se namjenski i godišnje izdvajaju iz budžeta, onog nivoa sa koga se podsticaj vrši (federalni, kantonalni, općinski). *Treba imati u vidu da su ta sredstva nedovoljna, ali je njihovo prisustvo redovno i ima tendenciju ras*ta. Korisnici u TK su po ovom osnovu u 2007. dobili pet puta više sredstava, nego 2003. godine. Ova ulaganja daju izvjesne rezulate, koji se ogledaju u ***jačanju ekonomske snage poljoprivrednih proizvođača i povećavanju obima proizvodnje.***

***Može se izvesti zaključak da će i u narednom periodu biti prisutno učešće države u finansiranju poljoprivredne proizvodnje i onih aktivnosti, koje su pretpostavka za njeno unaprijeđivanje. Ona će se postepeno povećavati, s tim što izvjesne promjene treba očekivati u pravcu usklađivanja sa podsticajima iz agrarne politike EU, kao i eventualnog uspostavljanja jedinstvene agrarne politike na nivou države BiH.***

### 4.3.3. Kreditni i drugi izvori finansiranja poljoprivrede i ruralnog razvoja

Pored sopstvenih sredstava samih poljoprivrednih proizvođača i sredstava koja se usmjeravaju iz budžetskih izvora, nedostajuća sredstva, potrebno je obezbjeđivati i iz drugih izvora. U tržišnoj privredi, ***bankarski sistem*** je najznačajniji, a najčešće i jedini izvor koji finansira privredne aktivnosti. U sektoru poljoprivrede, takođe igra krupnu ulogu, ali uz određene modifikacije, koje se odnose na izvjesne olakšice, utvrđene ekonomskom i monetarnom politikom. Cilj je da se poljoprivredi, razumije se i ruralnom razvoju, gde je uloga poljoprivrede pretežna, obezbijedi finansiranje aktivnosti, uz prihvatljive uslove. Tržišne uslove – cijenu kredita (kamata i drugi troškovi) ona jednostavno nije u stanju da izdrži. Modeli su različiti, koji se vremenom mijenjaju. Jedna od mjera koja se primenjuje i u Federaciji BiH i samom TK, je ***regresiranje kamata*** za investicione kredite u primarnu poljoprivrednu proizvodnju (pod uslovom da se konkretni kredit redovno otplaćuje i da ugovorena kamata nije veća od 10%). Radi se o mjeri kojom se animiraju banke da plasiraju sredstva i u ovaj sektor. Na taj način se proširuje osnova za kreditiranje i omogućava većem broju korisnika da putem kredita pod prihvatljivim uslovima unaprijeđuju svoje gazdinstvo. Ona je svrsishodnija nego da se iz sredstava namjenjenih novčanim podsticajima (budžetskih sredstava) direktno odobravaju krediti korisnicima. Jedno od rješenja, moglo bi da bude i obrazovanje ***garancijskog fonda*** kojim bi se garantirala kreditna sposobnost pojedinih gazdinstava za realizaciju programa koji dobiju pozitivnu ocjenu, a sama nisu u stanju da obezbijede zahtijevane garancije. U

[86] Budžet Tuzlanskog kantona za 2008. godinu (Službene novine TK, br. 14/2007.).

[87] Informacija o realizaciji novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, februar, 2008. godine.

[88] Informacija o realizaciji novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, februar, 2008. godine.

uslovima, kada još uvijek nisu razriješena imovinska prava kod brojnih gazdinstava, obezbjeđenje garancija koje banke traže predstavlja nesavladivu prepreku. Garancija ovakvog fonda u takvim slučajevima bila bi dragocjena.

Banke *nisu dovoljno zainteresirane za kreditiranje poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja iz više razloga*, među njima su, prije svega: visok rizik same poljoprivredne proizvodnje (sufinansiranje premije osiguranja, kao mjera podrške – predviđena za 2008., u tom pogledu je veoma korisna), naprijed pomenuti problem oko obezbjeđenja potrebnih garancija za kredite, skupa infrastruktura za same banke, imajući u vidu disperziju poljoprivrednih proizvođača na širokom prostoru i neisplativost širenja poslovnih jedinica na tim prostorima. To su razlozi, što banke svoju mrežu gotovo isključivo razvijaju u urbanim, a rijetko u ruralnim sredinama. Naravno, domaći bankarski sektor ne raspolaže ni dovoljnim kreditnim potencijalom da bi mogao zadovoljiti zahtjeve za kreditima i ovih klijenata.

Ipak, treba očekivati da će u narednom periodu, *sa povećanjem konkurentnosti na finansijskom tržištu i porastom kreditnog potencijala u bankarskom sektoru, kao i jačanjem ekonomske snage samih proizvođača, biti i više ponude kredita za nešto izdašnije finansiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja i pod povoljnijim uslovima*. Sve više će biti prisutni razni modeli finansiranja, na primjer, putem ***lizinga*** na osnovu koga se može obezbijediti neophodna oprema i mehanizacija za ovu djelatnost (to rješenje praktično predstavlja zakup opreme do konačne otplate, ali je bitno da se ona koristi), zatim, razvojem finansijskog tržišta, putem *vrijednosnih papira* (skladišnice, robni zapisi, fjučersi, opcije, i sl.) bit će moguće obezbjeđivati kratkoročno finansiranje poljoprivredne proizvodnje, takođe pod povoljnijim uslovima, od klasičnih bankarskih kredita. Naravno, to zahtijeva i stvaranje odgovarajuće institucionalne osnove: *berze, javna skladišta*, isl.

Praksa zaduživanja kod Svjetske banke pod povoljnijim *IDA uslovima* za pojedine projekte u oblasti poljoprivrede i/ili Europske banke za obnovu i razvoj, bila je korisna, ali se radi o nedovoljnim iznosima. Na njih se, kao i na donacije od strane pojedinih država, u dužem periodu ne može računati.

Trebalo bi razmotriti mogućnost da se na nivou Federacije obrazuje ***specijalna banka za kreditiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja***, koja bi mogla da pod prihvatljivim uslovima, izdašnije finansira ovaj sektor. Ona bi imala odgovarajuću mrežu na čitavoj teritoriji, tako da bude dostupna zainteresiranim klijentima.

Takođe, u ruralnim sredinama, trebalo bi razmatrati mogućnost da se ***obrazuju finansijski fondovi*** bilo na privatnoj ili zadružnoj osnovi, koji bi prikupljali štednju na tom području i pod povoljnijim uslovima mogli da kreditiraju izvijestan broj projekata u lokalnoj sredini. Sa jačanjem ekonomske snage ruralnog stanovništva, ovaj izvor bi postajao sve jači. Iskustva i u pogledu specijalizirane banke za finansiranje poljoprivrede i obrazovanja lokalnih fondova u pojedinim zemljama postoje i ona su veoma pozitivna.

Odgovarajućom saradnjom između proizvođača iz primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije, uspostavlja se vid finansiranja putem ***naturalnog kreditiranja***. Radi se o tome da za zasnivanje proizvodnje, prehrambena industrija primarnim proizvođačima ustupa potrebne resurse - inpute (sjeme, gorivo, mineralna đubriva, zaštitna sredstva i sl.), s tim da nakon ostvarene proizvodnje to bude nadoknađeno isporukom odgovarajućih proizvoda, koji su precizirani međusobnim ugovorima. U ovakvim aranžmanima, bitni su odgovarajući *pariteti razmjene*. Treba voditi računa, da primarni proizvođači ne budu zakinuti, što u praksi nije bila rijetkost.

U izvjesnoj mjeri, može se računati i na ***strana ulaganja***, koja bi u narednom periodu mogla da se značajnije povećavaju. Sa objedinjavanjem agrarne politike na nivou BiH i sa približavanjem države EU, to bi postala realnost. Organska proizvodnja, može biti jedan od krupnih aduta za takva ulaganja. Cijela BiH, ima znatnu ***dijasporu*** u mnogim zemljama, među kojom ima i veoma uspješnih i bogatih pojedinaca. Oni bi uz odgovarajuće uslove i adekvatno informiranje o mogućnostima ulaganja u sektor poljoprivrede, mogli dio svog kapitala upravo tamo usmjeriti. To jednako važi i za Tuzlanski kanton.

Novi instrument predpristupne pomoći EU ***IPA*** (Instrument for Preaccession Assistence) zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU, predstavlja realno mogući izvor sredstava i za finansiranje aktivnosti u poljoprivredi, posebno aktivnosti ruralnog razvoja. IPA instrument se *sastoji od pet komponenti*: podrška u tranzicionom procesu i izgradnji insitucija - harmonizacija sa acquis communautire; regionalna i prekogranična saradnja - podrška zajedničkim projektima graničnih regiona;

regionalni razvoj - investicije u infrastrukturu; razvoj ljudskih resursa - pomoć u pripremi zemalja kandidata za programiranje, upravljanje i implementaciju Europskog socijalnog fonda u okviru Europske strategije zapošljavanja i ***ruralni razvoj*** – pružanje podrške zemljama kandidatima u implementaciji Europskih programa koji su vezani za ruralni razvoj. *Na korištenje svih pet komponenti imaju pravo samo zemlje kandidati za pristupanje EU, dok* ***zemlje potencijalni kandidati mogu da koriste samo prve dvije komponente***.

Pošto BiH spada u potencijalne kandidate, za sada može da koristi pomoć u okviru prve dvije komponente. Međutim, na izvijesna sredstva za razvoj poljoprivrede i ruralnog razvoja, može se računati i u okviru tih komponenti, jer se u okviru prve komponente predviđa podrška mjerama „promoviranja ekonomski, socijalno i ekološki održivog ruralnog razvoja, uključujući diversifikaciju poljoprivredne proizvodnje i nepoljoprivrednih akitvnosti, razvoj savjetodavne službe i primjene CAP acquis-a u domaćoj agrarnoj i politici ruralnog razvoja“, odnosno „jačanja kapaciteta za primjenu mjera podrške, organiziranje ruralnog popisa, registracije gazdinstava, katastra zemljišta i statistike cijena, kao i efikasne primjene EU i ostalih međunarodnih standarda u oblasti sanitarne i fitosanitarne kontrole, kvaliteta i zdrvstvene bezbijednosti hrane“, a u okviru druge komponente može se koristiti dio sredstava za zajedničke projekte sa graničnim zemljama, među kojima može biti i onih koji doprinose ruralnom razvoju i razvoju poljoprivrede. U perspektivi - sa sticanjem statusa kandidata, dostupna će biti i podrška iz ostalih komponenti ovog instrumenta. Tada će ova sredstva biti izdašnija.

Ono što je bitno kod korištenja ovih sredstava jeste da se ponude odgovarajući programi - projekti, čija priprema zahtijeva ozbiljan poduhvat, kao i da sama država iz budžetskih izvora participira u njihovom finansiranju.

Proističe, da i pri nesporno velikim poteškoćama u obezbjeđivanju finansiranja poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja TK pod prihvaljivim uslovima, postoje izvjesne šanse da se to postigne, uz korištenje svih raspoloživih mogućnosti. Uloga države i njene finansijske podrške, jeste, i još će dugo biti nezamjenjiva u ovoj oblasti.

## 4.4. Subvencije

### 4.4.1. Predpristupni okvir

Nacrt Modaliteta u oblasti poljoprivrede iz maja 2008. godine, tekuće **Doha runde pregovora u STO**, nagovještava značajna sniženja[89] **interne podrške poljoprivredi**, koja bi se kretala u intervalima od:

- 45% do 70%, za najdistorzivnije oblike podrške (***amber box***), uz uspostavljanje limita podrške po proizvodima;
- 50-60% za tzv. ***de minimis*** iznos izuzeća iz godišnjih AMS obračuna (obima domaće podrške koji se smatra trgovinsko-nedistorzivnom);
- 50% za manje distorzivna, ***blue box plaćanja*** (direktna plaćanja u okviru programa ograničenja proizvodnje, odnosno direktna plaćanja koja nisu uslovljena postojanjem proizvodnje, ukoliko ispunjavaju određene uslove), i
- 50-85% za ***ukupnu trgovinsko-distorzivnu podršku*** (zbir finalnog graničnog ukupnog AMS, 5% vrijednosti proizvodnje proizvodno specifičnog i 5% vrijednosti proizvodnje proizvodno nespecifičnog AMS i blue box nivoa podrške, u visini prosječnog iznosa blue box plaćanja tokom

[89] Nedavno priključene male zemlje sa niskim dohotkom i ekonomijom u tranziciji oslobođene su obaveze AMS sniženja a podrška koju izdvajaju za investicije općim uslugama, subvencioniranje inputa i beneficiranje kamata u poljoprivredi biće isključena iz obračuna tekućeg AMS; takođe, ove zemlje neće imati obavezu sniženja de minimis i ukupne trgovinsko-distorzivne podrške, dok će njihov blue box limit iznositi 5% prosječne vrijednosti poljoprivredne proizvodnje iz baznog perioda (WTO. TN/AG/W/4/Rev.2, 19 May 2008).

baznog perioda ili 5% prosječne vrijednosti proizvodnje tokom baznog perioda, u zavisnosti od toga koji je veći).

Suštinska revizija ***green box definicije*** (budžetska plaćanja koja ne mogu imati oblik cjenovne podrške proizvođačima a pored ovih osnovnih, moraju da ispunjavaju i određeni broj specifičnih kriterijuma, nemaju, odnosno imaju minimalne distorzivne efekte po trgovinu ili proizvodnju, te su po tom osnovu oslobođene od obaveza sniženja nivoa podrške i ne ulaze u AMS obračun) je, za sada, odložena.

**Izvozne subvencije** ukidaju se do kraja 2013. godine smanjenjem 50% budžetskih izdataka za ove namjene do 2010. godine a ostatak u jednakim godišnjim anuitetima do 2013. godine, uz paralelno disciplinirnje korištenja izvoznih kredita, garancija i osiguranja izvoza u poljoprivredi.

**Europska unija** je ovaj period iskoristila za krupne reformske poteze unutar CAP[90], kojima je povećana tržišna orjentiranost proizvodnje i obezbijeđena tzv. razdvojenost najvećeg dijela interne podrške poljoprivredi od proizvodnje i trgovine, kako to zahtijeva pomenuta green box definicija STO: utvrđivanjem čvrstih finansijskih limita budžetskih izdataka tokom tekućeg perioda finansiranja – do 2013. godine; reduciranjem direktnih plaćanja i preusmjeravanjem tako dobijenih sredstava ruralnom razvoju; vezivanjem direktnih plaćanja za primjenu odgovarajućih standarda u zaštiti okoliša, zdravstvenoj bezbjednosti hrane, zaštiti zdravlja biljaka i životinja, dobrobiti životinja i održavanja poljoprivrednog zemljišta u dobrim proizvodnim i agroekološkim uslovima.

**U oblasti tržišne podrške**, najveće promjene izvršene su u sistemu subvencionisanja proizvođača ***uvođenjem jedinstvenog plaćanja po farmi*** i revizijom ostalih vidova podrške – cjenovne podrške tržištu (sniženje podržavanih cijena u proizvodnji žita, mlijeka i šećera i limita za interventni otkup butera) i direktnih plaćanja, koja nastavljaju da egzistiraju u izvjesnom broju sektora.

Jedinstveno plaćanje po farmi zamjenjuje najveći broj postojećih direktnih plaćanja prizvođačima, ali na način koji omogućava razdvajanje podrške od proizvodnih odluka. Plaćanje se bazira na podršci koju je proizvođač ostvario u referentnom periodu 2000-2002. godine, na osnovu koje dobija određeni broj ovlaštenja za plaćanje. Za svih 15 država članica pojedinačno, utvrđeni su tzv. referencijalni iznosi na godišnjem nivou za period 2005-2010. i dalje. Šema jedinstvenog plaćanja može se regionalizirati, uz dosta široka ovlaštenja zemalja članica kao i parcijalno primjenjivati, izborom između više raspoloživih opcija, na nacionalnom i regionalnom nivou, ali pod precizno definiranim uslovima i čvrstim finansijskim limitima.

**Zemlje nove članice Unije** (nakon proširenja iz 2004., odnosno s kraja 2006), se posebnim aktima priključuju šemi reformirane agrarne politike EU. Primjena je različita za stare i nove članice Unije.

Nove članice EU ***šemu jedinstvenog plaćanja (SPS)*** mogu primjenjivati ***na regionalnom nivou***, uz mogućnost parcijalne primjene. U tom slučaju utvrđeni nacionalni referencijalni iznos (po izdvajanju za nacionalnu rezervu) dijeli se na prethodno definirane regione, prema objektivnim kriterijumima. Svi proizvođači čiji se posjed nalazi u datom regionu imaju pravo na ovlašćenja za plaćanja, čija se jedinična vrijednost utvrđuje dijeljenjem regionalnog referencijalnog iznosa sa brojem raspoloživih hektara u tom regionu.

Zemljama novim članicama je u tranzicijskom periodu, 2004-2007. godine (naknadno produženom do 2010. godine, za Rumuniju i Bugarsku, do kraja 2011. godine). na raspolaganju ***šema jedinstvenog plaćanja prema površini (SAPS)***, uz uslov da održavaju poljoprivredno zemljište u dobrim agroekološkim uslovima, u skladu sa odredbama o zaštiti okoliša, dok će se tzv. obavezni standardi u oblasti zaštite okoline, zdravstvene bezbijednosti hrane, zaštite zdravlja biljaka i životinja i dobrobiti životinja, uvoditi fazno, odnosno njihova će primjena biti opciona u predviđenom tranzicionom periodu.

[90] Šire o reformama CAP u proširenoj EU, sa detaljnim pregledom relevantnih pravnih akata koji reguliraju tu materiju vidjeti u monografiji Popović Vesna, Katić B. Nivo i struktura interne podrške poljoprivredi Srbije u procesu pristupanja STO i EU, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007, str. 126-179.

Jedinstveno plaćanje prema površini obračunava se tako što se godišnji "finansijski koverat" ukupne sume direktnih plaćanja, predviđen za konkretnu zemlju novu članicu u posmatranoj godini, utvrđen prema relevantnim kvantitativnim kriterijumima za svako direktno plaćanje ponaosob (bazne površine, plafonirane premije i maksimalne garantovane količine, specificirani u Sporazumu o pristupanju) i usklađen sa odredbama o faznom uvođenju direktnih plaćanja u zemlje nove članice, dijeli ukupnom poljoprivrednom površinom.

U zemljama novim članicama EU, direktna plaćanja se uvode fazno tako da dostižu slijedeći nivo: 25% iznosa direktnih plaćanja na nivou EU-15, 2004. godine, 30% 2005, 35% 2006, 40% 2007, 50% 2008, 60% 2009, 70% 2010, 80% 2011, 90% 2012. i 100% 2013. godine. Zemlje nove članice, imaju mogućnost da, u precizno definiranim iznosima i pod precizno definiranim uslovima, proizvođačima sa nacionalnog nivoa usmjere dodatna, tzv. komplementarna direktna plaćanja.

### 4.4.2. Subvencije

Konkretne mjere budžetske podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju, koje se u Tuzlanskom kantonu realiziraju, potiču sa federalnog i kantonalnog nivoa, a određeni obim podrške obezbjeđuju i općine u sastavu Kantona.

**Ukupni budžetski izdaci na ime subvencija proizvođačima i podrške ruralnom razvoju na nivou Federacije BIH za 2008. godinu**[91] planirani su u iznosu od 52.65 miliona KM a u njihovoj strukturi dominiraju direktna plaćanja proizvođačima u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, u iznosu od 28,9 miliona KM (54,9%). Samo godinu dana ranije, u strukturi realiziranih transfera na nivou Federacije, subvencije primarnim poljoprivrednim proizvođačima učestvovale su sa 76,2% u ukupno realiziranoj podršci poljoprivredi i ruralnom razvoju, koja je, uključujući i transfere prehrambenoj industriji, iznosila nepunih 38 miliona KM[92].

*Promjena u obimu i strukturi budžetskih transfera poljoprivrednim proizvođačima i ruralnom razvoju rezultati su ostvarivanja ciljeva utvrđenih Zakonom[93] o učešću poljoprivrednih transfera u budžetu Federacije u visini od minimalno 3%, i usklađivanja strukture podrške[94] sa tendencijom ka jačanju podrške ruralnom razvoju na račun tržišne podrške u Zajedničkoj poljoprivrednoj politici Europske unije (CAP).*

Preko polovine ukupnih subvencija poljoprivrednim proizvođačima sa federalnog nivoa u okviru tržišne podrške odlazi proizvođačima mlijeka (14,5 miliona KM, ili 52%) u obliku trgovinsko visoko distorzivnih *direktnih plaćanja prema ostvarenom obimu proizvodnje*. U istom obliku plasiraju se i subvencije uzgajivačima ribe i proizvođačima hljebnih žita, uljarica, duhana, povrća, sadnica voća, vinove loze, povrća i ljekovitog bilja i uzgajivačima pilenki, tako da ovaj vid direktnih plaćanja iznosi 19,6 miliona KM i u ukupnim subvencijama učestvuje sa preko dvije trećine (67,8%).

Preostali iznos podrške plasira se gotovo u cjelini (8,8 miliona KM, ili 30,5%) u vidu *direktnih plaćanja prema površini/grlu*, uzgajivačima krava sa teladima, ovaca, koza i pčelinjih društava, tovnih junadi i svinja, priplodnih junica i nazimica, proizvođačima heljde, ljekovitog i aromatičnog bilja i sjemena žitarica i krompira[95]. Ova plaćanja, iako i dalje imaju epitet trgovinsko-distorzivne podrške, ne zavise direktno od ostvarene proizvodnje, odnosno prinosa i čine (mali) korak napred ka nekoj od budućih šema razdvojene podrške poljoprivredi (SPS/SAPS).

---

[91] Vlada Federacije BiH. Odluka o usvajanju programa utroška sredstava sa kriterijima raspodjele sredstava "poticaj za poljoprivredu" utvrđenih budžetom Federacije Bosne i Hercegovine za 2008. godinu, http://www.fmpvs.gov.ba.

[92] Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH. Realizacija transfera u 2007. godini, januar 2008, http://www.fmpvs.gov.ba.

[93] Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, Službene novine Federacije BiH, br. 28/2004.

[94] Ovaj drugi zaključak je samo donekle validan jer je rastuće učešće podrške ruralnom razvoju u 2008. godini jednim dijelom rezultat mehaničkog prebacivanja podrške podizanju dugogodišnjih zasada visokostablašica i vinove loze iz podsticaja proizvodnji u investicionu podršku. Kada se iznosi podrške na ovim pozicijama isključe iz sume realiziranih direktnih plaćanja, učešće direktnih plaćanja u ukupno realiziranoj podršci poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2007. godini iznosi 55,8%.

[95] Uključujući i zaostale isplate u okviru nekoliko mjera podrške iz 2007. godine.

U kategoriji *direktnih plaćanja prema korištenim inputima* realiziraju se sredstva namijenjena sufinansiranju osiguranja poljoprivrednih proizvodnji, u iznosu od 500 hiljada KM (1,7% ukupnih direktnih plaćanja proizvođačima).

*S obzirom na niske prinose i visoke cijene inputa, kao i pritisak zemalja u tranziciji za izuzimanjem subvencija inputima iz obračuna trgovinsko-distorzivne podrške u STO pregovorima, može se razmisliti o prebacivanju podrške biljnoj proizvodnji iz proizvodno-specifičnih plaćanja prema ostvarenoj proizvodnji/zasijanoj površini u plaćanja po hektaru na ime subvencionisanja nabavke inputa u ratarstvu i povrtarstvu. Ipak, iako su plaćanja vezana za grupu proizvoda još jedan korak naprijed u pripremi za SPS/SAPS, treba imati u vidu da je to manje optimalno rješenje za olakšavanje snabdijevanja inputima od razvijenog tržišta kratkoročnih poljoprivrednih kredita, kome treba težiti.*

U odnosu na 2007. godinu, obim subvencija primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji, isključujući podsticaje dugogodišnjim zasadima visokostablašica i vinove loze, i subvencionisanje premije osiguranja, povećan je za 34,5%, prvenstveno obim podsticaja animalnoj proizvodnji (43,7%), uvođenjem (privremenog) dodatnog plaćanja proizvođačima mlijeka po litru, povećanjem plaćanja po grlu za priplodne junice i nazimice i za tovnu junad i svinje i uvođenjem plaćanja po grlu za krave sa teladima, ovce i koze. Proizvođačima u biljnoj proizvodnji usmjereno je 6,2% više direktnih plaćanja. Iako je na prvi pogled lista proizvoda obuhvaćenih podsticajima široka, subvencije su koncentrirane u govedarstvu (61% ukupnih subvencija poljoprivredi i ruralnom razvoju), dok su u biljnoj proizvodnji pretežno usmjerene ka sjemenskom i sadnom materijalu i proizvodnji duhana, što je u skladu sa raspoloživim prirodnim resursima, tradicijom uzgoja stoke i spoljnotrgovinskim tokovima ovih proizvoda.

*Imajući u vidu kretanja u reformskom procesu unutar EU CAP i domaća budžetska ograničenja, strukturu direktnih plaćanja trebalo bi ubuduće korigovati* ***ka manje-distorzivnim plaćanjima****, odnosno, kako dosadašnja iskustva iz proširene Europske unije potvrđuju da ni razdvojena plaćanja nisu u stanju da u dovoljnoj mjeri obezbijede strukturna unaprijeđenja u poljoprivredi,* ***ka ulaganjima u mjere podrške ruralnom razvoju****, usmjerenih ka povećanju produktivnosti, očuvanju okoliša i unaprijeđenju ruralne ekonomije i kvaliteta života u ruralnim područjima.*

*To se posebno odnosi na* ***subvencije za mlijeko****, koje čine polovinu direktnih plaćanja, a koje bi trebalo, za početak,* ***konvertovati u direktna plaćanja po muznoj kravi****. Unaprijeđenje produktivnosti i profitabilnosti proizvodnje mlijeka, međutim, efikasnije se može postići povećanjem ulaganja u nabavku kvalitetnih priplodnih grla stoke, podizanje kvaliteta stočne hrane i povećanje kvaliteta mlijeka nabavkom opreme za mužu i hlađenje sirovog mlijeka, kako bi se povećao prinos mlijeka po kravi i kvalitet sirovog mlijeka, te je optimalnije podršku preusmjeravati u tom pravcu.*

Naravno, politika federalnih podsticaja utvrđuje se na federalnom nivou. Direktna plaćanja iz federalnog budžeta plasiraju se proizvođačima putem kantonalnih finansijskih "koverata". Tako je za gore navedene transfere proizvođačima sa teritorije Tuzlanskog kantona, rezervirano ukupno 5,8 miliona KM (4,4 miliona KM stočarima i 1,4 miliona KM proizvođačima u biljnoj proizvodnji). U 2007. godini proizvođači iz Tuzlanskog kantona realizirali su sredstva iz federalnog budžeta u visini od 7 miliona KM[96]; 85% sredstava usmjereno je: voćarima, za podizanje dugogodišnjih zasada visokostablašica, po hektaru (3,5 miliona KM, ili 49%), proizvođačima mlijeka, po litru (blizu 2,4 miliona KM, ili 32,7%) i odgajivačima priplodnih junica, po grlu, u sistemu uzgojno selekcijskog rada (251 hiljada KM, što čini 3,5% ukupno realizirane podrške sa federalnog nivoa).

Proizvođači su dužni da prijave planiranu proizvodnju prije utvrđivanja programa podsticaja. Raspodjela sredstava po kantonima vrši se na osnovu procenta realizacije podsticaja u prethodnom periodu - za 2008. godine izvršena je na osnovu prosjeka realizacije u 2006. i 2007.godini[97].

Sredstva su uslovljena ostvarivanjem propisanih kriterijuma o minimalno ostvarenom obimu proizvodnje, odnosno posjedovanju određenog broja životinja iz čega se izvodi zaključak o

[96] Tačnije 6,99 miliona KM, prema izvještaju federalnog MPVŠ *Realizacija transfera u 2007. godini* (http://www.fmpvs.gov.ba); prema informaciji kantonalnog MPŠV (*Informacija o realizaciji novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu*, februar 2008, str. 7.), taj iznos je nešto veći - 7,2 miliona KM.

[97] Obzirom da su za 2008. godinu, sredstva za podizanje voćnjaka i vinograda uračunata u investicione projekte, srazmjerno je povećano učešće animalne proizvodnje, a samim time i ukupan obim podrške u kantonima u kojima je dominirala animalna proizvodnja (Odluka o utvrđivanju Programa utroška sredstava sa kriterijima raspodjele sredstava „poticaj za poljoprivredu“ utvrđenih budžetom FBIH za 2008. godinu, (http://www.fmpvs.gov.ba).

usmjerenosti federalne politike podrške ka intenziviranju poljoprivredne proizvodnje, podsticanjem tržišno orijentiranih proizvođača, odnosno krupnijih komercijalnih gazdinstava.

Imajući u vidu da je u prethodnom periodu u određenoj mjeri bio prisutan paralelizam u mjerama podrške poljoprivrednoj proizvodnji sa federalnog/kantonalnog/općinskog nivoa, a u skladu sa procesom harmonizacije započetim u okviru SESMARD projekta EU započet je i proces sveobuhvatne harmonizacije u okviru poljoprivredno-prehrambenog sektora Bosne i Hercegovine na državnom nivou.

**Subvencije poljoprivredi i ruralnom razvoju sa kantonalnog nivoa**, u ovom slučaju iz budžeta **Tuzlanskog** kantona, stoga, svojom strukturom teže da ispoštuju slijedeće elemente:

- razvojne prioritete - ***intenziviranja i razvoja stočarske proizvodnje, prvenstveno govedarstva***, uz prateće ***unaprijeđenje krmne baze*** kao i ***plantažne proizvodnje voća*** (šljiva, jabuka, krušaka, jagodastog voća) i ***povrća***, ***ljekovitog i aromatičnog bilja***, ***gljiva*** i ***meda***;
- postavljajući kriterijume za korišćenje subvencija na način da u odnosu na subvencije sa federalnog nivoa imaju komplementaran karakter, ***obezbjeđujući tako što većem broju sitnih proizvođača pristup budžetkoj podršci***,
- plasirajući ih u ***što manje trgovinsko-distorzivnom obliku***, u skladu sa potrebom unaprijeđenja i harmonizacije strukture podsticaja sa zahtjevima članstva u STO i EU.

Programom utroška sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u 2008. godini MPŠV Tuzlanskog kantona[98], budžetska sredstva namijenjena poljoprivredi i ruralnom razvoju utvrđena su u ukupnom iznosu od 10,1 milion KM, što u odnosu na realiziranih 7,2 miliona KM u 2007. godini čini povećanje od 39%. U ukupnim sredstvima namijenjenim rashodima i izdacima Budžeta TK za 2008. godinu[99] učestvuju sa 3,1%. U okviru tržišne podrške budžetska sredstva usmjerena su u obliku:

- ***podrške prema ostvarenom obimu proizvodnje*** (cjenovna podrška izvozu, odnosno otkupljivačima izvezenog voća, proizvedenog i otkupljenog na teritoriji Kantona i direktna plaćanja proizvođačima krompira za industrijsku preradu, gljiva, voća i deklariranih sadnica jagoda), u ukupnom iznosu od 1,3 miliona KM, što čini 18,4% ukupne tržišne podrške (ne računajući iznos regresa kamata na kredite za otkup viškova);
- ***direktnih plaćanja prema površini/grlu*** - uzgajivačima muznih krava u sistemu proizvodnje i otkupa mlijeka, utovljene junadi, svinja, brojlera i koka nosilja, priplodnih junica i pčelinjih društava u animalnoj proizvodnji i proizvođačima kukuruza, krmnog i industrijskog bilja, povrća u zaštićenom prostoru, maline, kupine, jagode i borovnice, u ukupnom iznosu od 5,5 miliona KM (79,6% tržišne podrške);
- ***direktnih plaćanja prema korišćenim inputima*** - pravnim licima, registriranim za djelatnost vještačkog osjemenjavanja krava, radi umanjivanja cijene vještačkog osjemenjavanja prema krajnjem korisniku, u ukupnom iznosu od 140 hiljada KM (2% tržišne podrške[100]).

Odnos tržišne i podrške ruralnom razvoju u ukupnoj podršci iznosi 68,1%:31,9% u korist tržišne podrške, što je veće učešće od odgovarajućeg na federalnom nivou. Takođe, za razliku od federalnog nivoa, subvencije su koncentrirane u biljnoj proizvodnji (61,5%) i to u proizvodnji stočne hrane (31,7 % u proizvodnji kukuruza i krmnog bilja), što je u skladu sa potrebom komplementarnosti sa federalnom podrškom, okrenutom stočarstvu.

---

[98] Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK. Program utroška sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u 2008. godini,
http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MPVS_zakoni_i_podzakonski_akti.htm.

[99] Službene novine TK, br. 14/2007. Budžet Tuzlanskog kantona za 2008. godinu.

[100] Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK. Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2008 godinu,
http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MPVS_zakoni_i_podzakonski_akti.htm.

Struktura podrške, posmatrano sa aspekta vezanosti za proizvodnju, odnosno trgovinu je znatno povoljnija u odnosu na federalnu (veće učešće podrške prema površini/grlu u odnosu na podršku prema ostvarenom obimu proizvodnje). Kriterijumi za korištenje su znatno relaksiraniji, tako da je podrška dostupnija širem krugu (sitnih) proizvođača.

Podrška voću i krompiru je direktno vezana za cijenu/obim proizvodnje te treba nastojati ka njenom transformiranju u podršku organizacijama proizvođača za podizanje sabirnih centara, objedinjavanje i unaprijeđenje (doradu, sortiranje, pakovanje, kontrolu kvaliteta, promociju) ponude i plasmana prema trgovinskim lancima/izvoznicima, uz jačanje postojeće podrške (po hektaru) novim zasadima i proizvodnji kvalitetnog i certificiranog sadnog materijala. Mjere stabiliziranja tržišta i (dozvoljene sa aspekta STO regulative) podrške izvozu trebalo bi ostaviti jedinstvenom reguliranju i finansiranju sa federalnog/državnog nivoa.

Za veliki broj sitnih gazdinstava posebno su interesantni tzv. mali proizvodni programi u poljoprivredi te se podrška pčelarstvu, gljivarstvu, plasteničkoj proizvodnji povrća i jagodastom voću, kao i proizvodnji ljekovitog i aromatičnog bilja sa federalnog nivoa, može posebno pozdraviti.

Bilo bi dobro, paralelno predvidjeti podršku osnivanju udruženja proizvođača u ovim proizvodnjama i njihovom angažiranju na formiranju odgovarajućih sabirnih centara/malih prerađivačkih pogona, opremljenih odgovarajućom opremom za hlađenje/sušenje/destiliranje, doradu/preradu i pakovanje, te objedinjen nastup u plasmanu ovih proizvoda (osa III podrške ruralnom razvoju, usmjerena diversifikaciji ekonomskih aktivnosti i povećanju ruralne zaposlenosti).

### 4.5. Politika uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda

*Postojeći nivo trgovinskog deficita u robnoj razmjeni sa inostranstvom neodrživ je* kako na nivou BiH tako i u okvirima entiteta i kantona, posebno Tuzlanskog. Prethodna analiza izvoza i uvoza poljoprivredno – prehrambenih proizvoda (za poratno razdoblje) pokazala je da je prosječni godišnji debalans ili višak uvoza nad izvozom u BiH u nivou od 1,6 mlrd KM, u FBiH 1,0 mlrd KM a u Tuzlanskom kantonu 55 miliona KM. Prepoznatljiva je *izrazito niska pokrivenost uvoza hrane izvozom* i u 2006. godini taj pokazatelj na nivou BiH je u nivou 13 %, u FBiH 10 % a za područje TK 18 %. U strukturi Kantonalnog uvoza poljoprivredno – prehrambenih proizvoda više od dvije trećine vrijednosti (68 %) odnosi se na uvoz hrane, a ostalo se odnosi na pića, duhan i druge poljoprivredno – prehrambene robe. Izvoz je niskog obima i vrlo ograničene strukture: zastupljeni su proizvodi prerade voća i povrća (oko 47 %) i prerade mlijeka (45 %).

*Uzroci postojećeg stanja* različite su prirode i uglavnom su vezani za:

- *Neizgrađenost integralne dugoročne razvojne politike* u agroindustrijskom kompleksu,
- *Nedovoljna ulaganja* te s tim u vezi i nizak nivo proizvodnje ograničene strukture,
- *Nedovoljnu novčanu podršku* (subvencije, podsticaji, participacije) u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji i izuzetno složene procedure isplate premija poljoprivrednim proizvođačima,
- *Nedostatak institucija za standardizaciju i certificiranje,*
- *Nedovoljnu osposobljenost institucija za podršku izvozu,*
- *Nedovoljnu zaštitu domaće poljoprivredne proizvodnje* i
- *Neselektivan uvoz poljoprivredno – prehrambenih proizvoda.*

*Okvir i karakter politike izvoza i uvoza* poljoprivredno – prehrambenih proizvoda Kantona, entiteta i BiH u narednom periodu determiniran je naročito slijedećim dokumentima i polazištima:

a) *Srednjoročnom razvojnom strategijom BiH (*PRSP). Ovim dokumentom posebno se podvlače *uski okviri BiH tržišta* te je nužna *orijentacija na vođenje liberalne spoljnotrgovinske politike*, uključivo i stvaranje pretpostavki za integriranje zemlje u tržište Europske unije. *Povećanje izvoza poljoprivredno – prehrambenih proizvoda uz sporiji rast uvoza, pored ubrzanja ekonomskog rasta osnovni je preduvjet za smanjenje trgovinskog deficita i održanje makroekonomske stabilnosti*. Konkurencijom stranih roba na domaćem tržištu doprinijeće se podizanju kvaliteta i poboljšanju konkurentnosti domaće proizvodnje.

b) *Srednjoročnom strategijom razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010)* naglašava se izuzetno važnom tranzicijska uloga ovog sektora. Poljoprivreda (sa prehrambeno – prerađivačkom proizvodnjom) je sektor čijom se proizvodnjom (1) osigurava kvalitetna hrana za *domaće potrebe i za izvoz*, (2) *bitno poboljšava spoljnotrgovinski bilans zemlje*, (3) zapošljava i na urbaniziranom selu zadržava stanovništvo, (4) osiguravaju zarade poljoprivrednicima i kroz bruto društveni proizvod uvećava rast ukupne ekonomije.[101]

c) *Sporazum o slobodnoj trgovini CEFTA 2006* [102] izazov je i šansa za uređenje izvozno uvoznih robnih tokova u regionu te povećanje ukupne spoljnotrgovinske razmjene. Na ovaj način potpisnice Sporazuma pripremaju se za ulazak u Europsku uniju. Navedenim sporazumom omogućena je harmonizacija trgovinskih odnosa i kvalitetnija saradnja među članicama u odnosu na raniju mrežu bilateralnih sporazuma. Poljoprivreda je najosjetljivije pitanje jer zemlje CEFTA – e nisu međusobno ravnopravne u načinu i visini državne pomoći i podsticaja koji se izdvajaju za ovaj sektor. Za poljoprivredno – prehrambene proizvode zadržan je postojeći nivo liberalizacije i ne prestaju odmah ograničenja u pružanju državne pomoći i podršci poljoprivredi jer je omogućeno da se do sredine 2010. godine uskladi i zakonski regulira državna pomoć.

d) *Pristupanje BiH u punopravno članstvo WTO* smatra se vrlo skorim. S tim u vezi održivost agroindustrijskog sektora u visokoj je korelaciji sa spoljnotrgovinskim položajem kojeg BiH ostvaruje na putu svoga ulaska u WTO.

e) *Brzina ulaska u EU* sudbinsko je pitanje za BiH. Jedan od puteva do tog cilja je osposobljavanje poljoprivrednog sektora za održivi život i konkurentsku utkamicu naspram ponude proizvoda iz uvoza.

[101] Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006-2010.), Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Sarajevo 2006.g., str. 20

[102] Sporazum je potpisan decembra 2006. godine a primjenjuje od sredine 2007. Po ovom Sporazumu robe koje prati dokaz o porijeklu iz država potpisnica Sporazuma CEFTA pri uvozu u BiH oslobođene su od plaćanja carinskih dadžbina (carine i carinska evidencija). Ovo se odnosi na robe iz Albanije, Crne Gore, Makedonije, Moldavije i UNMIK-Kosovo. Na robe iz Hrvatske i Srbije po ovom Sporazumu naplaćuje se 40 % od pune carine i to samo za neke proizvode (meso, konzerve, mliječni proizvodi,)

*Bosna i Hercegovina uživa preferencijalni status kod izvoza* u mnoge zemlje i to na osnovu unilateralnih mjera tih zemalja, saglasno njihovim shemama preferencijala. Tako *preferencijalni trgovinski režim funkcioniše između EU i BiH.*[103]

*Autonomnim preferencijalima osiguran je BiH status najpovlaštenije nacije*, što podrazumijeva izuzeća od carinskih dadžbina i ukidanje kvantitativnih ograničenja za uvoz njenih proizvoda. Pored toga BiH je takav tretman u spoljnotrgovinskoj razmjeni postigla još *kod četiri evropske* (Turska, Rusija, Švajcarska, Norveška) i *pet vanevropskih zemalja* (SAD, Kanada, Japan, Novi Zeland, Australija).

*Strateški ciljevi* razvoja poljoprivredno – prehrambenih proizvoda izvedeni na bazi postavljene dugoročne vizije (konkurentan, tržišno – poduzetnički orijentiran, zasnovan na raspoloživim prirodnim potencijalima, savremenim tehnologijama i u repro lancu vertikalno integriran) fokusirani su na: (1) razvoj konkurentno održive primarne poljoprivredne proizvodnje, (2) razvoj konkurentne prehrambeno-industrijske proizvodnje, (3) razvoj ruralnih područja i uspostavu adekvatnog institucionalno – pravnog okvira uključivo i izgradnju odgovarajuće infrastrukture.

U kontekstu navedenih strateških, izvedeni su i specifični (posebni) ciljevi te predložene odgovarajuće *mjere* za realizaciju tih ciljeva i to:

- *unaprijeđenje marketinških standarda u prehrambenoj industriji za promociju izvoza,*
- unaprijeđenje proizvodnje *eko hrane za izvoz* u Europsku uniju,
- uvođenje *programa poticanja i zaštite autohtonih prehrambenih proizvodnji za domaće i inostrano tržište,*
- uspostavljanje specijalizirane *institucije (centra) za certificiranje i standardizaciju* domaćih proizvoda,
- *modernizacija postojećih i po potrebi uspostavljanje novih laboratorija za kontrolu kvaliteta* poljoprivrednih proizvoda *iz domaće proizvodnje i uvoza,*
- unaprijeđena *koordinacija politika poticaja* na raličitim nivoima (Federalni, kantonalni, općinski) *za usaglašavanje sa EU* zahtjevima i praksom,
- unaprijeđenja *politika poticaja i razvijanje mehanizama za monitoring implementacije poticaja i kontrolu rezultata,*
- *privlačenje donatorske podrške razvoju poljoprivredno – prehrambenog sektora.*

Očigledno je da su pravci djelovanja kod podsticanja izvoza usmjereni kako na makro tako i na mikro nivo.

*Makro nivo* djelovanja podrazumijeva prije svega institucionalno zakonski okvir i njegovo poboljšanje uključivo i finansijske i fiskalne podsticajne mjere, te smanjenje administrativnih barijera.

*Mikro nivo* djelovanja odnosi se na neposredan utjecaj na izvozne organizacije u smislu podrške u svim fazama izvozne aktivnosti. Istovremeno, to podrazumijeva pružanje i stručne pomoći pri izradi programa poboljšanja kvaliteta izvoznog proizvoda, programa povećanja kompetitivnosti, marketing programa, programa edukacije za izvozna preduzeća i drugih vidova djelovanja.

[103] Uredba EU broj 2007/2000, Propis (EEC) broj 2454/93. Uslovi objavljeni u Odluci o provedbenim propisima ZOCPBiH, Sl.glasnik BiH, br. 63a/04, 60/06

Kada je riječ o *novčanim poticajima i subvencijama* treba istaći da je to značajan, ali ne i dovoljan, instrument unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje. Najvažniji elementi tog sistema su regresi, premije, novčani poticaji, povlašteni uvjeti investiranja, kreditiranje proizvodnje zaliha i izvoza, podrška radu i razvoju savjetodavne službe i dr.

Politikom premiranja u *stočarstvu*, posebno u proizvodnji mlijeka podstiče se razvoj govedarstva kao osnovne grane u stočarstvu. Ovom mjerom doprinosi se istovremeno i povećanju proizvodnje mesa. U svijetu se posebno premira proizvodnja kvalitetnog muškog i ženskog podmlatka.

Također, putem premija može se bitno unaprjediti proizvodnja i izvoz jagodastog, koštičavog i drugog voća, odnosno voćnih prerađevina. Subvencije u voćarskoj proizvodnji ostvaruju se i podrškom zasnivanja novih nasada voća i to u obliku direktnih plaćanja po novozasađenoj sadnici ili po zasađenoj površini. Kako se radi o radno intenzivnoj proizvodnji premiranje u ovim djelatnostima, u značajnoj mjeri doprinosi, zapošljavanju nezaposlenog stanovništva, kao i valorizaciji prirodnih resursa i geoklimatskih uslova.

### 4.6. Politika cijena u poljoprivredi

U ekonomskoj aktivnosti, na ovom nivou razvoja proizvodnih snaga, nema slobodnog tržišta, odnosno, čistih tržišnih ekonomija pa se zbog nedjelotvornosti i slabog funkcionisanja tržišta, potreba redistribucije dohotka i regulacije i stabilizacije sistema i društva vezano za zapošljavanje, inflaciju i druge makroekonomske probleme javljaju mješoviti ekonomski sistemi sa utjecajem i regulacijom države. U tom smislu, i u politici cijena u poljoprivrednoj djelatnosti, ne može se govoriti o čistim tržišnim odnosima iako većina zemalja koje su do sada imale jake podsticaje, subvencije i sisteme garantovanih i zaštitih cijena najavljuju prepuštanje cijena poljoprivrednih proizvoda i dobara nemilosrdnim uslovima i konkurentnosti tržišta.

Cijene proizvoda su strateške varijable i od njih zavisi uspjeh ili neuspjeh realizacije osnovnog cilja-ostvarivanja dobiti. Prema tome, produzeća i individualni poljoprivredni proizvođači treba da utvde takve cijene koje će omogućiti da se uz odgovarajući asortiman i obim proizvodnje ostvari pozitivan poslovni rezultat na dugi rok.

Iako je cijena povezana sa nastojanjima da se maksimizira dobit, to ne znači da su poduzeća i individualni proizvođači slobodni u utvrđivanju cijena. Naprotiv, politika cijena je limitirana postojanjem uslova konkurencije, potražnjom, troškovima, intervencijom države na tržištu kao faktorom politike cijena i ostalim realnim faktorima i argumentima. U okvirima datih uslova i faktora u realnom vremenu treba kreirati elemente strategije i promovirati opće principe politike cijena poljoprivrednih proizvoda. Ova politika treba da bude putokaz i orijentir za utvrđivanje cijena na bazi realnih tržišnih kretanja. Sama politika cijena podrazumijeva svjesno korištenje mogućnosti kreiranja i utjecaja na kretanje cijena, s namjerom da se realizuju adekvatni željeni efekti.

Politika prodajnih cijena poljoprivrednih proizvoda, koja se najčešće utvrđuje na osnovu izračunate kalkulacije sa dovoljnim dodatkom iznad troškova koji obezbjeđuje dobit, ima granice koje su objektivno uslovljene. Gornja granica je određena cijenom konkurenata, odnosno tržišttem, jer bi u slučaju visoke cijene nekog proizvoda kod jednog poduzeća ili individualnog proizvođača u odnosu na druge, kupci prešli konkurentima. Isto to se dešava i u monopolu, jer visoke cijene odbijaju kupce konkretnih proizvoda ili oni prelaze na supstitute, što prisiljava monopolistu da smanji cijenu. Donja granica je determinirana troškovima i oni postaju sve važniji faktor s obzirom na sve veći rast cijena gnojiva i energenata.

#### 4.6.1. Uslovi konkurencije kao faktor politike cijena

Konkurencija, odnosno ponuda poduzeća i individualnih poljoprivrednih proizvođača u međudjelovanju sa potražnjom i troškovima čini tržišni mehanizam putem kojeg se određuju cijene i količine proizvoda. Za poljoprivrednu proizvodnju se teorijski veže potpuna konkurencija kada postoji

veliki broj tržišnih subjekata koji su premali da bi primjetno utjecali na tržišnu cijenu, već se ona prihvata kao data veličina. Proizvodi su homogeni i mogu se prodati po određenoj cijeni velikom broju kupaca, a i kupcima je svejedno kod koga će kupiti taj proizvod. Pored ovih postoje i drugi uslovi potpune konkurencije, ali su oni strogo postavljeni i mogu im udovoljiti samo rijetki proizvodi. Jedan od bitnih uslova potpune konkurencije je i nepostojanje državnih mjera za regulaciju cijena, kao i drugih mjera ograničavanja konkurencije, što u realnom životu nije moguće ostvariti.

U uslovima potpune ili savršene konkurencije cijene proizvoda koji se nude su određeni graničnim troškovima. Međutim, u našim uslovima to nije moguće realizovati zbog male ponude, odnosno proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, jer se na tržištu nude velike količine uvoznih poljoprivrednih proizvoda koji imaju veoma niske cijene koje su rezultat posebnih proizvodnih podsticaja u zemljama proizvodnje i snažnim subvencijama koje su osnova damping cijena ( cijene koje su niske jer se podmirilo nacionalno tržište i ostvarila se dobit, a višak se izvozi i prodaje ispod stvarne cijene koštanja, odnosno do nivoa graničnih troškova koji se izjednačavaju s varijabilnim).

U BiH ne postoji mehanizam održavanja vlastite proizvodnje po cijenama koje mogu biti konkurentne ovim cijenama. To naročito poslije nametanja sistema liberalne trgovine sa najbližim susjedima koji imaju snažnije proizvodne sisteme i mogućnosti za veliku proizvodnju sa niskim troškovima i tržišnim viškovima koje mogu plasirati po povoljnim cijenama za naše uslove.

Bez obzira na neke nivoe carinske zaštite, nije iskorišteno to da se podiže konkurentnost domaće poljoprivrede i poveća ponuda, već je lošom privatizacijom uništeno i ono malo poduzeća koja su mogla postići neke rezultate (UPI, Spreča i slično), a poljoprivredna politika Federacije BiH i Tuzlanskog kantona je podržavala sitnu seljačku proizvodnju sa skupim podsticajima koji ne daju očekivane efekte.

S obzirom da ponuda poljoprivrednih proizvoda koja se može očekivati sa područja Tuzlanskog kantona, odnosno broj i proizvodnja poljoprivrednih proizvođača ne može primjetno utjecati na tržišnu cijenu, to je potrebno zaštitu domaće proizvodnje realizovati u funkciji podizanja konkurentnosti naše poljoprivredne proizvodnje. U tom pravcu, treba tražiti rješenja u podupiranju tehnološke revolucije u poljoprivrednoj proizvodnji u kojoj seljačka proizvodnja na malim parcelama i klasično selo i sitni proizvođači nisu ozbiljni takmaci u podržavanju konkurentnosti proizvodnje i proizvođača. Ovo posebno jer se cijena poljoprivrednih proizvoda i hrane stalno diže od 2000. godine, ali se još značajnije povećava i cijena proizvodnje, što se posebno odnosi na troškove gnojiva i goriva koji su presudni u strukturi kalkulacije cijene koštanja, tako da male isparcelisane proizvodnje sa velikim fiksnim troškovima neće moći biti troškovno i cjenovno konkurentne većim stranim proizvođačima. Ovakav pristup će naročito doći do izražaja poslije provođenja svih uslova iz potpisanog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom.

### 4.6.2. Potražnja kao faktor politike cijena

Cijena i potraživana količina su u inverznom odnosu, jer više cijene smanjuju, a niže podstiču potražnju. Ovaj funkcionalni odnos se mjeri pomoću elastičnosti potražnje. Postoje cjenovna i dohodovna elastičnost. Cjenovna elastičnost pokazuje za koliko će se povećati ili smanjiti kupovina poljoprivrednih proizvoda ako se smanje ili povećaju cijene. Dohodovna elastičnost pokazuje kako se na kupovinu poljoprivrednih proizvoda odra-žava kretanje dohotka. Za razumijevanje ovih relacija potrebno je znati i za unakrsnu elastičnost koja odražava promjene cijene jednog proizvoda na potražnju drugog koji se može supstituirati. Kod ocjenjivanja elastičnosti potražnje poljoprivrednih proizvoda, postoje poteškoće jer potražnja ne zavisi samo od cijena, već i od dohotka, veličine tržišta, cijene supstituta, ukusa i ostalih utjecaja i faktora.

Iako će cijene poljoprivrednih proizvoda biti stabilno više u narednim godinama, potražnja će isto tako biti stabilna zbog porasta stanovništva, porasta dohotka i promjene načina ishrane.

Prema podacima OECD i FAO predviđa se da će cijena govedine u narednoj deceniji biti 20% viša nego u proteklih deset godina, cijena šećera 30%, pšenice, kukuruza i obranog mlijeka u prahu 40-60% više, putera i uljarica za preko 60% više, a cijena biljnih ulja za preko 80% više. Takve cijene, naizgled, mogu pogodovati proizvođačima, ali treba uzeti u obzir i povećanje troškova i smanjivanje plodnog zemljišta i slične ograničavajuće faktore.

Cijene poljoprivrednih proizvoda rastu i na to utječe slab rod u 2007. godini, nepovoljni klimatski uslovi zbog globalnog zagrijavanja, povećanog korištenja zelenih sirovina za proizvodnju bio goriva, ali i povećana potražnja zbog utjecaja Kine i Indije na potrošnju hrane (ovaj podatak je bitan, jer Kina ima 1,3 milijaradi stanovnika-20% svjetskog stanovništva, a 7% svjetske obradive zemlje). Cijene rastu i zbog gomilanja zaliha i ograničavanjem izvoza hrane. Prema New York Timesu od 1.7.2008. godine, 29 država je u posljednjih nekoliko mjeseci zabranilo izvoz hrane kako bi osigurali svojim stanovnicima dovoljno hrane po adekvatnim cijenama.

Iz prethodnog proizilazi da će potražnja u narednom periodu biti jedan od ključnih faktora na povećanju cijena, ali da to povećanje cijena neće utjecati na smanjivanje potraživanih količina što može biti stimulativno za jačanje i proširivanje poljoprivredne proizvodnje, obzirom na uslove za poljoprivrednu proizvodnju u Tuzlanskom kantonu. Ovaj zaključak je važan, jer očekivane veće cijene poljoprivrednih proizvoda bitno utječu na donošenje odluka o ulaganju u tu proizvodnju, posebno ako se predviđa stabilnost većih cijena i povrata na investirano.

### 4.6.3. Troškovi kao faktor politike cijena

Odluke poljoprivrednih proizvođača o asortimanu i obimu proizvodnje zavise od troškova proizvodnje. Ako kalkulacije pokažu da proizvođači imaju niže cijene proizvodnje od tržišnih, oni su stimulisani da ponude veću količinu proizvoda. Konstatovano je da cijene hrane rastu, a to je, pored veće potražnje, posljedica i povećanja cijena faktora proizvodnje koji se koriste u proizvodnji. Tako je gnojivo, koje je jedna od osnovih sirovina i u troškovima poljoprivredne proizvodnje učestuje sa 40%, poskupilo za 44%, dok je cijena nafte još veća i krajnje je nestabilna. Slična situacija je sa sojinom sačmom i žitaricama koje služe za ishranu stoke i čije cijene probijaju plafon. S obzirom da mi nemamo kvalitetne podatke, može se navesti podatak da je cijena prehrambenih proizvoda u Evropskoj uniji, od 1996. godine, povećana za 31%. U odnosu na april 2007. godine, cijena hrane u EU je u aprilu 2008. godine veća za 7,1%.

Ovi trendovi pokazuju da će i troškovi proizvodnje hrane i dalje rasti, a da ovakav način organizacije poljoprivredne proizvodnje na Tuzlanskom kantonu ne omogućava optimističke prognoze, jer sitni proizvođači imaju velike fiksne troškove i teško mogu biti osnova troškovne konkurentnosti. Posebno, ovo treba imati u vidu jer se na troškove osnovnih sirovina ne može utjecati, a predviđa se njihov stalni rast.

### 4.6.4. Intervencija države na tržištu kao faktor politike cijena

Kontrola cijena je stara koliko i same cijene, a to je potrebno posebno u savremeno doba jer se javljaju nesavršenosti i poremećaji na tržištu. Intervencija države na tržištu se može vršiti na dva načina i to: 1) djelovanjem putem zakona ponude i potražnje, i 2) regulativnom ulogom mimo ponude i potražnje.

U prvom slučaju se radi o utjecaju na odnose ponude i potražnje, na primjer sa otkupom viškova proizvodnje i slično. U drugom slučaju, radi se o donošenju odluka o minimalnim otkupnim cijenama, plafoniranju cijena i drugo.

Određivanje minimalnih cijena ili utvrđivanje sredstava pomoću kojih se utječe na cijenu kao što su carine, prelevmani, kontigenti, dozvole i zabrane su u nadležnosti Federacije BiH, tako da u tom smislu Tuzlanski kanton nema velika ovlaštenja, ali se može utjecati na otkup preko robnih rezervi i subvencijama preko budžeta Kantona. U tom procesu, ne treba podleći prevelikim zahtjevima usitnjene domaće poljoprivredne proizvodnje koja vrši pritisak na veće subvencije i rast cijena proizvoda.

# *5. PLAN AKCIJE*

## 5.1 Razvijanje plana akcije

Plan akcije se sastoji od projekata kojima se realiziraju mjere i ostvaruju ciljevi definirani u strateškom dokumentu. Projekti koji su definirani u planu akcije, u suštini, povezani su sa najmanje jednom od definiranih mjera, kako bi se njihovom implementacijom doprinijelo realizaciji mjera. Projekti su definirani na operativnom nivou, tako da je moguće odrediti:

- šta konkretno treba da se uradi (aktivnosti projekta);
- odgovorni za implementaciju;
- vremenski rok implementacije;
- kojim sredstvima.

Projekti su definirani tako da zadovoljavaju kriterije:

- relevantnosti,
- izvodljivosti i
- održivosti (institucionalne, finansijske i političke).

Razvijanje plana akcije Strategije razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu je rađeno kroz direktno anketiranje 412 poljoprivrednih aktera, preko obrazca za prijavu projekata, putem kojeg je prikupljeno 57 različitih projektnih prijedloga. Projetni prijedlozi su definirani i od strane stručnog tima, u skladu sa mjerama, gdje je identificirano 73 projektne ideje. Ukupno 130 projektnih prijedloga je razmatrano od strane formirane radne grupe, koja je izdvojila 80 prioritetnih ideja projekata. Za postizanje konsenzusa o planu akcije organizirane su i rasprave po općinama Tuzlanskog kantona, u cilju identificiranja prioritetnih potreba na terenu te usklađivanja plana akcije sa identificiranim potrebama.

Izvršena je prioritetizacija projekata, nakon čega su projekti sistematizirani prema strateškim ciljevima, projektno definirani, ocijenjeni i formulirani u prijedlog Plana akcije, koji ukupno sadrži 65 projekata, čija je realizacija predviđena za naredni petogodišnji period (2009.-2013.).

## 5.2. Planiranje i smjernice za učesnike u realizaciji strategije razvoja poljoprivrede

Strategija razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu nema za cilj da odgovori na sve probleme koji egzistiraju ili će se pojaviti u budućnosti. Strategiju treba posmatrati kao polaznu osnovu, koju je neohodno dopunjavati novim informacijama na osnovu kojih će se dopunjavati postojeći i određivati novi ciljevi, mjere, prioriteti i akcioni planovi.

Potrebno je izraditi jedinstveni okvir plana implementacije strategije, tako da kontinuitet u planiranju osigurava da su svi pojedinačni planovi u okviru jedinstvenog okvirnog plana konzistentni, da konzistentno ispunjavaju zahtjeve i da se identificiraju dalji prioriteti za akcije.

Okvir planiranja implementacije strategije treba uzeti u obzir sljedeće:

a) uslove za aktivaciju plana koji opisuju sve procese koji trebaju biti završeni prije aktivacije plana;
b) hitne procedure koje opisuju aktivnosti koje je potrebno hitno poduzeti da bi se počelo sa implementacijom;
c) raspored aktivnosti, koji specificira kada će se i kako započeti sa implementacijom uz definirani terminski plan;
g) obaveze i odgovornosti (ko je odgovoran za šta kod provođenja plana akcije);
h) kritične resurse koji moraju biti na raspolaganju za izvođenje implementacije strategije.

### 5.3. Implementacija strategije

Hronogram aktivnosti implementacije strategije potrebno je izvršiti u skladu sa principima projektnog menadžmenta, gdje se kao aktivnosti moraju predvidjeti:

- imenovanje tima/komisije na nadzor i implementaciju Strategije, kao i formiranje projektnih timova za realizaciju projekata prema aktivnostima analiziranih oblasti planiranja,
- organiziranje sistema za praćenje i izvještavanje Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Vlade i Skupštine Tuzlanskog kantona o implementaciji strategije,
- praćenje rezultata u realiziranom akcionom planu po principu planirano/ostvareno,
- prezentiranje realiziranih projekata široj javnosti u sklopu medijske strategije,
- godišnje ažuriranje plana akcije u skladu sa razvojnim prioritetima.

Proces implementacije Strategije je veoma složena i odgovorna aktivnost, za čiju je koordinaciju i sprovođenje neophodno opredijeliti formalne nosioce. U tom pogledu, preporučljivo je formiranje tijela nadležnog za realizaciju Strategije. Komisija za praćenje i ocjenu implementacije Strategije bi trebalo da bude određena od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Tuzlanskog kantona i, kao takva da u svoj sastav, pored predstavnika pomenutog Ministarstva, uključi predstavnike općina iz oblasti poljoprivrede, privrednike, predstavnike NVO sektora i drugih stručnih institucija sa područja Tuzlanskog kantona. Strategija predstavlja veoma važan dokument od uticaja na razvoj Kantona, ali je još veći značaj potrebno dati sprovođenju akcionog plana i na taj način nastaviti započeti proces.

### 5. 4. Ocjena realizacije strategije

Uspješnost realizacije ciljeva i akcionog plana predviđenih strategijom pretpostavlja zajedničko angažovanje svih zainteresiranih, a posebno uprave Tuzlanskog kantona. Osnovni zadaci u procesu implementacije odnose se na nadgledanje odnosno monitoring i ocjenu, koji čine veoma značajne elemente u sprovođenju planiranih aktivnosti i bez čije efikasne primjene nije moguće ostvariti postavljene ciljeve.

Kontrola ostvarenih rezultata i izvještavanje nezaobilazni su koraci monitoringa i ocjene realizacije Strategije i veoma je važno da se utvrde principi neopodni za ocjenjivanje sprovedenog akcionog plana a to su:

- ocjenjivanje efektivnosti i efikasnosti postignutih rezultata u odnosu na očekivane i željene ciljeve,
- jasno i precizno formulisanje nosilaca aktivnosti i utvrđivanje odgovornosti, kao i otklanjanje svih nejasnoća za sprovođenje aktivnosti,
- evaluacija realizovanih planova u odnosu na predviđenu dinamiku, utrošena sredstva i planirane aktivnosti i rezultate,
- izvršiti analizu održivosti realizovanih projekata i utvrditi planove njihovog korišćenja i održavanja u skladu sa Strategijom.

Monitoring realizacije Strategije mora da omogući pravovremeno i potpuno izvještavanje organa uprave Tuzlanskog kantona, ali i svih zainteresiranih subjekata odnosno svih stanovnika i institucija na teritoriji Tuzlanskog kantona. U tom pogledu kao preduvjet uspešnog informiranja, motivacije i uključivanja šire javnosti potrebno je utvrditi i usvojiti PR strategiju, čijim će se sprovođenjem omogućiti medijska podrška i aktivnosti i rezultati učiniti dostupnim svim građanima.

Operativni monitoring bi se trebao sastojati iz slijedećeg:

- *Konkretni monitoring aktivnosti, rezultata i učinka* koji se može vršiti:
  - na kvantitativnoj osnovi, pomoću indikatora;

- na opisnoj ili kvalitativnoj osnovi, pomoću različitih informacija koje su na raspolaganju, odnosno rezultata sprovedenih studija i analiza.

Prezentiranje ostvarenog napretka odnosno rezultata koji su postignuti, najbolje je učiniti koristeći kvantificirane mjere odnosno indikatore. Definicija indikatora trebala bi omogućiti bolje definisanje ciljeva koji se trebaju ostvariti. Indikatori za praćenje realizacije se mogu klasificirati na:

(a) Indikatori napretka kojima se prati finansijska implementacija i/ili korištena sredstva;

(b) Indikatori rezultata (odnosno indikatori kvaliteta izvršenja) za mjerenje rezultata, direktnih ili neposrednih efekata, kvaliteta i performansi. Ovi indikatori mogu biti fizički i finansijski.

(c) Indikatori kojima se mjeri efekat pomoći mogu se razlikovati u odnosu na:
- specifični (ili neposredni) efekat aktivnosti i ostvarene rezultate u odnosu na očekivane;
- opći (ili konačni) efekat usljed realizacije specifičnih ciljeva koji su doprinijeli ostvarenju planiranih generalnih ciljeva. Jasno je da se ovaj opći efekat može mjeriti samo složenim metodama i nakon završetka aktivnosti. Stoga se mora posmatrati kao dio ex-post evaluacije.

Na osnovu pomenutih indikatora, moguće je mjeriti:
- djelotvornost implementacije, odnosno, šta je urađeno u odnosu na ono šta je planirano, ostvareni rezultati ili učinak u odnosu na planirane ili procijenjene;
- djelotvornost implementacije, odnosno, šta je urađeno te koji su rezultati i efekat, u odnosu na korištene resurse, naročito finansijske.

Pomenute mjere ili koeficijenti djelotvornosti i efikasnosti se odnose na aktivnosti, rezultate i učinke. Oni omogućavaju da se ono što je ostvareno poredi s onim što je planirano (djelotvornost) ili korištenim resursima (efikasnost).

- *Napredak u upravljanju*; se odnosi se na operativne aspekte implementacije, odnosno, monitoring konkretnih pitanja, kao što su:

- funkcionisanje mehanizama za administrativno i finansijsko upravljanje;
- funkcionisanje samog sistema za monitoring i ocjenu, kako bi se osiguralo prikupljanje svih informacija potrebnih za monitoring i ocjenu;
- prikladnost kriterija selekcije i izbor projekata;
- promotivne mjere i publicitet za mjere;
- učešće aktera na koje se navedeno odnosi;
- regulatorni ili legislativni aspekti;
- usklađenost sa određenim politikama.

- *Monitoring operativnog okruženja*. U slučajevima kada postoje posebni uvjeti definirani u cilju uspješne realizacije određenih programa, vrši se monitoring:

- konzistentnosti i komplementarnosti sa politikama drugih sektora, regionalnim i na nivou države, koji se implementiraju u regiji;
- ekonomske, socijalne, političke, zakonske ili druge promjene, koje mogu znatno uticati na implementaciju i/ili rezultate mjera ili elemenata u implementaciji.

Navedeni pristup može se primijeniti na svakom nivou (projekt, program, itd.). Da bi se osigurao uspješan operativni monitoring svakog nivoa, neophodno je:
- tačno identificirati (za svaki nivo) aktivnosti, očekivane rezultate i efekat koji će se postići;

- definirati indikatore (indikatori finansijske i fizičke implementacije, indikatori rezultata i indikatori efekata) te osigurati osnovu za mjerenje djelotvornosti i efikasnosti za svaku fazu plana;
- osigurati prikupljanje informacija vezanih za napredak u upravljanju na svakom nivou, kao i u operativnom kontekstu u kojem se implementiraju.

Jedan od osnovnih zadataka Komisije za praćenje i ocjenu implementacije Strategije je svakako i preispitivanje predloženih ciljeva i prioriteta, a što bi se trebalo utvrđivati u ravnomjernim intervalima i to obavezno prilikom kreiranja Budžeta Tuzlanskog kantona za narednu godinu i prilikom opredjeljenja za prioritete kod utvrđivanja rebalansa i apliciranja na donatorska i kreditna sredstva.
Izvještavanje o postignutim rezultatima treba da da prikaz ostvarenih rezultata u datom vremenskom periodu kroz izveštaj o radu koji treba da sadrži i kvantitativne i kvalitativne pokazatelje.

Procenjivanje rezultata treba da da odgovore na slijedeća pitanja:

- da li su akcije bile delotvorne u ostvarenju željenih efekata;
- da li je plan sprovođenja dovoljno jasan u određivanju ko i do kada treba da sprovede određenu akciju;
- da li je svaki korak bio realizovan onako kako je bio planiran;
- da li su troškovi bili u skladu sa predviđenim u Strategiji (akcioni plan).

Monitoring i ocjena implementacije Strategije obezbjeđuje kontinuiranu povratnu informaciju o implementaciji Strategije, odnosno rezultatima te implementacije te omogućava da se identifikuju stvarni ili potencijalni uspjesi, odnosno problemi i to dovoljno rano kako bi se omogućile, odnosno olakšale izmjene i prilagođavanja u pogledu samih programa i projekata i njihove realizacije. Nadgledanje prihvata Strategiju i projekte koji su iz nje proizašli kao zadate – ono se usredsređuje na ispunjavanje zacrtanog i obavlja se kontinuirano.

### 5.5. Plan akcije razvoja poljoprivrede Tuzlanskog kantona za period 2009.-2013. godina

(*Napomena:* U dijelu odgovornosti u planu akcije, navode se općine, gdje se prvenstveno misli na saradnju Vlade TK i resorsnog ministarstva za poljoprivredu sa općinama u implementaciji predloženih akcija, a ne punu odgovornost općina, obzirom na ograničenja njihove nadležnosti).

| R.br. | Veza sa ciljevima i mjerama | Naziv projekta | Opis projekta | Period implementacije | Odgovorne institucije | Mogući izvori finansiranja |
|---|---|---|---|---|---|---|
| STRATEŠKI CILJ 1 | | | | | | |
| 1. | 1.1.1.<br>1.1.2.<br>1.2.1.<br>1.2.1.<br>1.6.5. | Uspostava sjemenskog repro centra za ratarstvo i povrtlarstvo (uključujući i krompir):<br>- formiranje oglednih parcela<br>- edukacija o važnosti korištenja sertificiranog sjemena i sadnog materijala | U cilju obezbjeđenja principa trajnosti razvoju ratarstva i povrtarstva na području TK i sprečavanju pomanjkanja reproduktivnog materijala u ratarstvu i povrtarstvu, osniva se Sjemenski centar ratarskog i povrtarskog reproduktivnog materijala. Sjemenski centar osniva Vlada TK.<br>Sastavni djelovi sjemenskog centra su i skladište sjemenskog materijala i sjemenska banka reproduktivnog materijala.<br>Unaprjeđenje proizvodnje žitarica, krompira i krmnog bilja kroz probnu proizvodnju koja obuhvata i hemijske analize zemljišta, obezbjeđenje sjemena i štampanje brošura o pravilnom uzgoju pomenutih biljnih kultura, te korištenju certificiranog sjemena i sadnog materijala. | 2010. | MPŠV TK, Vlada TK, općine, Poljoprivredni zavod, spcijalizirane grupacije, obrazovne institucije, proizvođači | Budžet TK |
| 2. | 1.2.2. | Izrada operativnog programa razvoja proizvodnje povrća u zaštićenim prostorima | S obzirom da izgrađene površine pod plastenicima u TK ne mogu udovoljiti potrebama tržišta za povrtlarskim proizvodima u vansezoni kao što su paradajz, salata, rotkvice, paprike, krastavci i drugo te su potrošači upućeni na povrće iz uvoza, neophodno je izraditi program razvoja plasteničke proizvodnje povrća kako bi se zadovoljile potrebe tržišta. Projekat predviđa razvoj 2.000 farmi sa po 500 $m^2$ plastenika. | 2009. | MPŠV TK, Vlada TK, općine, specijalizirani centri, proizvođači | Budžet TK, budžeti općina |
| 3. | 1.3.1. | Podizanje zasada jagodastog voća (jagoda, malina, kupina i dr.) uz edukaciju | U cilju intenziviranja proizvodnje jagoda i malina, projekt predviđa podizanje novih zasada ovog jagodastog voća, te edukaciju proizvođača o njihovom pravilnom uzgoju. | 2009. | Poljoprivredni proizvođači, općine, MPŠV TK VLADA TK, općine, | Poticaji za voćarstvo, sopstvena sredstva voćara |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 4. | 1.3.1.<br>1.3.1.<br>1.3.2. | Uspostavljanje centra za zaštitu i podizanje rasadnika voćnog sadnog materijala | Uspostavljanje centra autohtonih sorti voća i uspostavljanje rasadnika za drvenaste kontinentalne sorte za sve faze u proizvodnji sadnica. Projekat obuhvata:<br>- podršku višim kategorijama, certificiranju i standardizaciji sadnog materijala<br>- uvođenje odgovarajućih standarda za proizvode stone upotrebne vrijednosti (Uvođenje odgovarajućih standarda (HACCP) u proizvodnju proizvoda stone upotrebne vrijednosti u skladu sa zahtjevima EU, omogućiće proizvođačima plasman proizvoda na tržište EU,<br>-edukaciju prizvođača. | 2010. | MPŠV TK, VLADA TK, općine, Institucije za sertifikaciju i standardizaciju sadnog materijala, proizvođači, obrazovne institucije | Budžet TK, donatorska sredstva |
| 5. | 1.3.2. | Podizanje voćnjaka i uvođenje novih vrsta voća na principima integralne proizvodnje | Podizanje novih zasada već zastupljenih vrsta voća, te uvođenje novih vrsta voća na postojećim voćnjacima i na novozasađenim voćnjacima. Rezultat projekta će biti povećanje obima proizvodnje voća u općinama TK. | 2011. | MPŠV TK, VLADA TK, općine, proizvođači | Poticaji za voćarstvo, sopstvena sredstva voćara |
| 6. | 1.3.2.<br>1.3.1. | Studija izvodljivosti za proizvodnju organske hrane | Izradom studije će se definirati faktori rasta organske poljoprivredne proizvodnje i formulirati pravce pomoći razvoju ovog sektora | 2009. | MPŠV TK | Budžet TK |
| 7. | 1.3.3. | Podizanje vinograda i uvođenje standarda u vinogradarskoj proizvodnji uz edukaciju proizvođača, zasnovano na historiji proizvodnje vina na ovom području | S obzirom da na području TK postoji tradicija proizvodnje vina, projekat predviđa podizanje novih vinograda po savremenim metodama u vinogradarstvu, edukaciju proizvođača o uzgoju i preradi grožđa i proizvodnji vina. Projekat će omogućiti povećanje proizvodnje grožđa i vina i otvoriti mogućnost stvaranja brenda za vino. | 2011. | MPŠV TK, općine, | Budžet TK, budžet općina |
| 8. | 1.4.1. | Modernizacija i povećanje proizvodnje komposta za uzgoj gljiva | Projekat bi obuhvatio:<br>-usklađivanje proizvodnje komposta sa ekološkim normativima,<br>- izgradnju pogona sa tehnologijom, gdje su stvoreni uslovi kontinuirane proizvodnje vrhunske kvalitete, | Od 2009. | MPŠV, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, proizvođači | Poticaji za gljivarstvo, sredstva donatora |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | | - ostvarivanje uslova za proizvodnju kvalitetnog, sve raširenijeg i sve traženijeg inkubiranog komposta, kojom uzgajivači dobiju za više od 2 nedjelje kraći ciklus uzgajanja sa mnogo većim sigurnosnim faktorima za postizanje visokih prinosa. | | | |
| 9. | 1.4.2. | Pokretanje proizvodnje novih vrsta gljiva (šitake) | Podrška proizvođačima u proizvodnji novih vrsta gljiva (šitake) kroz transfer savremenih tehnologija uzgoja. | Od 2009. | MPŠV, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, proizvođači | Sredstva poticaja iz budžeta TK |
| 10. | 1.1.1.<br>1.1.2.<br>2.1.1. | Unaprjeđenje proizvodnje duhana na poljoprivrednim gazdinstvima i organizovanje otkupa i povezivanje sa prerađivačkim kapacitetima u Gradačcu, kao i u drugim kantonima uz edukaciju uzgajivača. | S obzirom na značajnu zastupljenost ove vrste poljoprivredne proizvodnje na području TK, projekat obuhvata unaprijeđenje proizvodnje kroz primjenu savremenih metoda uzgoja, organizovanje otkupa, odnosno interesno povezivanje proizvođača i prerađivača kroz uspostavljanje saradnje sa prerađivačima kako na području Kantona tako i širom BiH i u regionu. | 2010. | MPŠV, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, proizvođači | Budžet TK, budžeti općinaa, sredtsva donatora |
| 11. | 1.5.1. | Osnivanje kantonalnog repro-centra za uzgoj stoke, uz edukaciju potrebnih stručnjaka. | U cilju obezbjeđenja principa trajnosti u razvoju stočarstva i sprečavanju pomanjkanja reproduktivnog materijala u stočartsvu, osniva se repro centar za uzgoj stoke.<br>Provođenje odabira genetskog potencijala u stočarstvu, uzgoj stoke na «partnerskim farmama» i prodaja na tržištu. Projekat obuhvata i :<br>- formiranje uzgojno selekcijske službe i izdvajanje i zadržavanje kvalitetne ženske teladi sa sopstvene farme (uspostavljanje (opremanje) službe, angažovanje stručnog osoblja, uslužni servis primarnim proizvođačima)<br>- edukacija proizvođača. | 2011. | MPŠV TK, VLADA TK, općine, udruženja, zadruge, obrazovne institucije | Budžet TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 12. | 1.5.2. | Nabavka kvalitetnih grla (junad za tov i muznih za proizvodnju mlijeka). | Projekat obuhvata nabavku kvalitetnih muznih grla u cilju povećanja proizvodnje mlijeka i mliječnih proizvoda. Pored nabavke muznih grla, projektom je predviđena:<br><br>- edukacija u cilju uzgoja na principu krava-tele,<br>- edukacija u cilju modernizacije postojećih i podizanja novih savremenih objekata (za tov i proizvodnju mlijeka). | 2009. | MPŠV TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri, obrazovne institucije | Donatorska sredstva, poticaji MPŠV TK |
| 13. | 1.5.3. | Osnivanje farmi za intenzivan uzgoj ovaca i koza. | Obezbjeđenje uslova za osnivanje farmi, nabavka kvalitetnih pasmina ovaca i koza te edukacija proizvođača o intenzivnom uzgoju ovih životinja. | 2010. | MPVŠ TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri | Poticaji za stočartstvo iz budžeta TK, općine |
| 14. | 1.5.4. | Unaprjeđnje genetike brojlera, razvoj kvaliteta kapaciteta za klanje pilića i rashladnih komora. | Projekat podrazumijeva ispitivanje proizvodnih i klaničnih karakteristika brojlerskih pilića, te poređenje različitih genotipova radi identifikacije genetski superiornijih. Na bazi rezultata ispitavanje, poticati gajenje gentski superiornih brojlera. Razviti kapacitete za klanje pilića (oprema, osoblje) te nabaviti rashladne komore za čuvanje pilećeg mesa do distribucije potrošačima. | 2010. | MPŠV TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri | Budžet TK, općine |
| 15. | 1.5.6. | Razvoj svinjogojskih farmi uz nabavku kvalitetnog stočnog fonda za svinjogojstvo u dijelovima kantona sa izraženom multikulturalnošću | S obzirom da na području TK nema dovoljno kapaciteta za uzgoj svinja, projekat predviđa podizanje novih farmi svinja, nabavku kvalitetnog stočnog fonda svinja, intenziviranje proizvodnje svinjskog mesa za zadovoljenje potreba tržišta kantona i šire. Predviđena je i edukacija proizvođača o pravilnom uzgoju svinja na farmamama. | 2012. | MPVŠ TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri | Budžet TK, Budžet općina |
| 16. | 1.5.2.<br>1.5.3.<br>1.5.4. | Izgradnja skladišta i nabavka opreme za pripremu stočne hrane (silosi i mješaone) | Rješavanje problema nedostatka kapaciteta za skladištenje i pripremu stočne hrane predviđeno je ovim projektom. Projekat obuhvata izgradnju skladišnih kapaciteta (hala) te nabavku silosa i mješaona za pripremu stočne hrane. | 2010. | MPŠV TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri | Budžet TK, Budžet općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 17. | 1.5.5. | Razvoj kapaciteta za proizvodnju, pakovanje i plasman meda. | Projekat obuhvata:<br>-Analiza proizvođača, uvođenje standarda kvaliteta,<br>- povezivanje pčelara i voćara,<br>- povezivanje pčelara sa farmaceutskom industrijom,<br>- uvećanje broja pčelinjih društava,<br>- obezbjeđenje odgovarajuće opreme za potrebe članova preko udruženja,<br>- organizacija otkupa, pakovanja i plasmana. | 2010. | MPŠV, udruženja pčelara, udruženja voćara, zadruge | Budžet TK, Budžet općina, sopstvena sredstav pčelara |
| 18. | 1.6.1. | Izgradnja novih specijaliziranih hladnjača (npr. ULO), modernizacija postojećih, kao i nabavka kalibratora i pakirnica za voće, povrće i gljive i hladnjača za skladištenje mlijeka. | Projekat obuhvata nabavku specijaliziranih hladnjača za voće i povrće, osavremenjavanje postojećih hladnjača te nabaku mašina za pakovanje voća i povrća i upošljavanje i osposobljavanje osoblja za pakovanje. | 2009. | VLADA TK, općine,zadruge, udruženja, proizvođači/farmeri | Budžet općina, sopstvena sredstva proizvođača, kreditna sredstva banaka |
| 19. | 1.6.2. | Izgradnja bušotina, nabavka i instaliranje savremenih sistema za navodnjavanje kao i obezbjeđenje dovoljne količine vode, kako za potrebe proizvodnje na otvorenom polju, tako i za potrebe proizvodnje u zaštićenom prostoru. | Za rješavanje problema snabdjevanja poljoprivrednih površina vodom, planiran je projekat koji predviđa izgradnju bušotina, nabavku i instaliranje savremenih sistema za navodnjavanje (pokretnih – tipa: rendžer, tifon i sl. i nepokretnih – kap po kap, orošavanje (veštačka kiša) i sl.), kao i obezbjeđenje dovoljne količine vode, kako za potrebe proizvodnje na otvorenom polju, tako i za potrebe proizvodnje u zaštićenom prostoru (plastenici, staklenici). | 2009. | Vlada TK, općine, proizvođači | Budžet TK, budžet općina, donatorska i kreditna sredstva |
| 20. | 1.6.3. | Formiranje mašinskih prstenova. | Formiranje mašinskih prestenova u cilju obezbjeđenja savremene mehanizacije, te boljeg i racionalnijeg korištenja linije mašina poljoprivrednim proizvođačima-malim gazdinstvima. Projekat podrazumijeva nabavku poljoprivredne mehanizacije. | 2010. | MPŠV, općine, udruženja, zadruge | Sredstva donatora, poticaji Vlade TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 21. | 1.6.4. | Edukacija o uvođenju standarda i certificiranje integralne proizvodnje (GLOBALGAP certifikat, HACCP koncept, HALAL certifikat, ISO 22000). | Organiziranje edukativnih aktivnosti-seminara, radionica, studijskih posjeta u cilju edukacije poljoprivrednih proizvođača o uvođenju standarda integralne proizvodnje, standardizaciji, certifikaciji, marketingu i promociji organskih proizvoda. Angažiranje konsultanata za sprovođenje edukativnih aktivnosti. | Od 2010. | MPŠV TK, općine, centri za podršku poljoprivredi | Budžet TK, budžeti općina, donatorska sredstva |
| STRATEŠKI CILJ 2 | | | | | | |
| 22. | 2.1.1. | Organiziranje otkupa i formiranje sabirnih centara za skladištenje, klasiranje, doradu, pakovanje, etiketiranje i plasman voća, povrća i gljiva. | Uvezivanje proizvođača i interesno povezivanje sa prerađivačima u cilju organiziranja otkupa proizvoda.<br>Formiranje otkupnih-sabirnih centara za skladištenje, klasiranje, doradu, pakovanje, etiketiranje i plasman voća, povrća i gljiva. | 2010. | MPŠV, općine, zadruge, proizvođači | Donatorska sredstva, privrednici-MSP |
| 23. | 2.1.2. | Osnivanje klastera za proizvodnju i preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. | Uspostavljanje kontakata među poljoprivrednicima te njihovo vertikalno povezivanje u lancu od proizvodnje do otkupa, prerada i distribucija poljoprivredno-prehrambenih proizvoda ka ciljnom tržištu. | 2012. | Prerađivači, zadruge, udruženja, proizvođači | Kreditna sredsva, donatorska sredstva |
| 24. | 2.2.1. | Uvođenje standarda i certificiranje proizvodnje u prerađivačkoj industriji (GLOBALGAP certifikat, HACCP koncept, HALAL certifikat, ISO) | Podrška poljoprivrednim proizvođačima u procesu uvođenja standarda u proizvodnji (angažiranje konsultantske kuće). | Kontinuirano | MPŠV, prerađivači, centri za edukaciju, institucije za certifikaciju | Budžet TK, budžeti općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 25. | 2.3.3. | Brending, zaštita geografskog porijekla i marketing poljoprivrednih proizvoda, uz organizaciju medijskih kampanja i izradu brošura i kataloga za promociju izvoza. | Identificiranje proizvoda interesantnih za razvoj brenda, razvijanje kriterija za korištenje brenda, identificiranje potencijalnih kupaca i promocija brenda (organizacija medijskih kampanja, izrada brošura i kataloga za promociju izvoza). | 2010. | MPŠV TK, općine, proizvođači, centar za podršku poljoprivredi | Budžet TK, budžeti općina, sopstven ai kreditna sredstva proizvođača |
| 26. | 2.3.3. | Izrada programa proizvodnje autohtonih prehrambenih proizvoda za domaće i inostrano tržište i zaštita u saradnji sa državnim institucijama. | Identificiranje domaćih autohtonih prehrambenih proizvoda te izrada programa njihovog plasmana na domaće i inostrano tržište pod odgovarajućim zaštićenim brendom. Brendiranje i zaštitu brenda obezbijediti kroz saradnju sa relevantnim državnim institucijama. | 2011. | MPŠV, općine, centri za podršku poljoprivredi, prerađivači, u saradnji sa relevantnim državnim institucijama | Budžet TK, budžet FBiH |
| 27. | 2.3.1. | Izgradnja sušnica za:<br>- voće i povrće<br>- ljekovito i aromatično bilje<br>- gljive. | Izgradnja kapaciteta za sušenje voća i ljekovitog bilja po savremenim tehnologijama. | 2009. | MPVŠ TK<br>Općine<br>Zadruge<br>Udruženja | Budžeti općina, MSP |
| 28. | 2.3.1. | Osnivanje malih prehrambeno-proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta (sušare, sirare; te registrovane klaonice) | Osnivanje i registriranje malih proizvodno-prehrambenih i prerađivačkih kapaciteta u cilju osiguranja otkupa i lakšeg plasmana proizvoda na tržište. Projekat obuhvata nabavku opreme, angažiranje stručnog osoblja, povezivanje proizvođača i prerađivača.<br>Neophodno je razvijati i registrovane klaonice. | Od 2011. | Proizvođači uz podršku općina i MPŠV TK, investitori | Sredstva investitora, donatorska sredstva, kreditna sredstva |
| 29. | 2.3.2.<br>1.6.3. | Ubrzati transfer poljoprivrednih i prehrambenih poduzeća iz državnog u privatno vlasništvo uz izradu programa restruktur. | Ubrzati proces privatizacije državnih poduzeća u oblasti prehrambene industrije. Modernizacija tehnologije, nabavka savremenog know-how, uvođenje standarda za proizvode. | Od 2010. | Vlada TK | Budžet TK |

| STRATEŠKI CILJ 3 | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 30. | 3.1.1.<br>3.1.2<br>3.2.3. | Izraditi program ruralnog razvoja i promocije kapaciteta ruralnog turizma u TK. | Program će definirati smjernice za razvoj ruralnih područja TK, koje će rezultirati zadržavanjem populacije u ovim područjima, očuvanje etno baštine i autohtonih proizvodnji sa ovih područja. | 2009. | Vlada TK, općine, turističke zajednice | Budžet TK, Budžeti općina |
| 31. | 3.1.2. | Formiranje i edukacija lokalnih akcionih grupa za „LEADER“ pristup za razvoj ruralnih sredina. | Formiranje lokalnih akcionih grupa na nivou općina koje će inicirati i nadzirati implementaciju projekata i mjera za razvoj ruralnih područja. Po formiranju lokalnih akcionih grupa organizirati edukativne aktivnosti u cilju jačanja njihovih kapaciteta za razvoj ruralnih područja. | Od 2010. | Vlada TK, općine | Budžeti općina |
| 32. | 3.1.1 | Unaprijeđenje pristupnih puteva selima (uključujući i lokalne putne mreže unutar samih naselja), te uređenje i posipanje njivskih puteva za nesmetan pristup parcelama. | Izgradnja novih i rekonstrukcija postojećih lokalnih i nekategorisanih puteva radi lakšeg transporta proizvoda. | 2011. | Vlada TK, općine | Budžeti općina |
| 33. | 3.2.1.<br>3.2.3. | Edukacija sitnih ruralnih gazdinstava o mogućnostima diverzifikacije dohodka i kreiranja samozapošljavanja. | Organiziranje edukativnih aktivnosti-radionica za sticanje vještina ruralnog stanovništva:<br>-edukacija o uvođenju zanatstva,<br>- edukacija o agroturizmu, lovnom, ribolovnom, sportsko-rekreativnom turizmu, kao i drugim oblicima turizma za seoska područja,<br>- edukacija o kreiranju gastronomske ponude tradicionalnih jela i dr. | 2011. | Vlada TK, općine, centri za podršku poljoprivredi, agencije za razvoj, obrazovne institucije | Budžet TK, budžeti općina, donatorska sredstva |
| 34. | 3.2.1.<br>3.2.3. | Ekološka proizvodnja hrane na specijaliziranim seoskim gazdinstvima i razvoj prateće turističke ponude. | Razvoj ruralnih područja kroz osposobljavanje seoskih gazdinstava za proizvodnju domaćih ekoloških proizvoda, te izgradnja kapaciteta za razvoj turističke ponude. | 2011. | MPŠV TK, općine, centri za podršku, proizvođači | Budžet općina, donatorska sredstva |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 35. | 3.2.2.<br>3.2.3. | Sakupljanje prirodnih proizvoda uz uvođenje plantažne proizvodnje ljekovitog bilja i izrada programa povezivanja sa tržištem. | Organizirano sakupljanje prirodnih proizvoda (razne vrste šumskog voća, gljiva i ljekovitog bilja). Formiranje plantaža za uzgoj ljekovitovog bilja te interesno povezivanje sa otkupljivačima (fabrikama za preradu i proizvodnju čajeva, lijekova, itd.) | 2011. | MPŠV TK, općine, sitna gazdinstva | Budžet općina, budžet TK |
| 36. | 3.2.1. | Izrada i sprovođenje programa pomoći nekomercijalnim (staračkim) seoskim domaćinstvima. | Programom definirati smjernice za pomoć staračkim seoskim domaćinstvima. Implementacija mjera iz programa. Formiraje radne grupe za praćenje implementacije programa. | 2012. | Općine, Vlada TK | Budžet općina, budžet TK |
| STRATEŠKI CILJ 4 | | | | | | |
| 37. | 4.1.1. | Edukacija inspekcijskih službi i poljoprivrednih proizvođača o europskim standardima zaštite okoliša. | Jačanje kapaciteta inspekcijskih službi i poljoprivrednih proizvođača o EU standardima u oblati zaštite okoliša-organiziranje seminara, radionica, izrada brošura. | 2011. | Vlada TK, specijalizirani centri za ekologiju | Budžet TK, donatorska sredstva |
| 38. | 4.1.1. | Intenziviranje rada inspekcijskih službi na kontroli septičkih jama i kanalizacija u selima u skladu sa zakonskim okvirom, uz uspostavu baze podataka. | U okviru komunalne inspekcije formirati referat za kontrolu septičkih jama i kanalizacionih sistema u seoskim područjima. | 2009. | Općine, Vlada TK | Budžet TK, budžeti općina |
| 39. | 4.1.1. | Izradnja stočnog groblja u TK i jame grobnica za uginule životinje u cilju zdravlja okoliša i sprječavanja zaraze. | Određivanje lokacija za stočno groblje, dobijanje odobrenja, obilježavanje lokacija, izrada pravilnika o deponovanju stočnog otpada. | 2010. | Vlada TK, općine | Budžet TK, budžeti općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 40. | 4.2.1. | Kontrola kvaliteta i produktivnih svojstava zemljišta. | Projekat obuhvata:<br>- uzimanje uzoraka i laboratorijska provjera kvaliteta,<br>- formiranje baze podataka o kvalitetu zemljišta,<br>- kalsifikacija i<br>- primjena relevantnih agrotehničkih mjera<br>- edukacija o uzorkovanju zemljišta i agrotehničkim mjerama.<br><br>Mjerama kalcifikacije zemljišta direktno će se pozitivno utjecati na prinose usjeva koji često porastu više od 100% . Učinak kalcifikacije je dugoročan i traje obično 5-10 godina i njime se povećava iskoristivost đubriva kao i drugih inputa. Uz povećano iskorištenje đubriva smanjuju se troškovi inputa ali i pozitivno utiče na okoliš. | 2010. | Poljoprivredni zavod TK, Vlada TK, stručne službe pri općinama | Budžet TK, budžeti općina |
| 41. | 4.2.2. | Izraditi program za revitalizaciju zapuštenih obradivih površina i degradiranih područja uz ukrupnjavanje, posebno od površinskih kopova rudnika, i njihovo uključivanje u poljoprivredne aktivnosti i razvoj ruralne ekonomije. | Projekat obuhvata izradu smjernica za privođenje zemljišta kulturi, pravilnu obradu zemljišta, navodnjavanje, plodored, gnojenje, zaštitu od poplava i mjere uređenja zemljišta. | 2010. | Vlada TK, MPŠV TK, MRE TK | Budžet TK |
| 42. | 4.2.2. | Čišćenje miniranih teritorija i dovođenje tog zemljišta u upotrebljivo stanje za organsku proizvodnju | Projekat čišćenja površina pod minama, analiza kvalieta zemljišta te njegovo privođenje namjeni organske proizvodnje hrane. | 2009. | Vlada TK, općine, | Budžet TK, budžeti općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 43. | 4.1.2. | Izgraditi protugradni sistem zaštite TK uz mini metorološke stanice, uz uspostavljanje saradnje sa općinama RS-a kod graničnih općina (npr. Doboj Istok, Gradačac i sl.). | Modernizirati i opremiti sistem protivgradne zaštite cijelog područja TK u cilju pravovremenog djelovanja. Nabavka savremene opreme, edukacije osoblja o upotrebi iste. Uspostavljanje saradnje sa općinama RS-a kod graničnih općina. | 2009. | MPŠV TK, općine | Budžet TK, budžeti općina |
| 44. | 4.1.2 | Projektovanje i uređenje korita rijeka i razvoj preventivnih mjera zaštite od poplava (dugoročniji projekti sa velikim ulaganjima) (Spreče, Tolise i drugih). | Izrada projektne dokumentacije izgradnje vovovodnih sistema za kontrolu poplava i snabdijevanje vodom u basenu rijeka Spreče, Tolise i dr. | 2012. | Vlada TK, općine | Budžet općina, Budžet TK |
| 45. | 4.1.2. | Izrada studije čišćenja jezera Modrac i pripremanja poljoprivrednog zemljišta oko jezera. | Izrada studije faznog čišćenja jezera Modrac te plan pripreme i sprovođenje pripremanja poljoprivrednog zemljišta oko jezera. | 2011. | Vlada TK | Budžet TK |
| STRATEŠKI CILJ 5 | | | | | | |
| 46. | 5.1.1. | Formiranje stručnih savjetodavnih službi za poljoprivredu pri općinama sa zaposlenim stručnim kadrom za savjetodavnu pomoć i usluge poljoprivrednicima uz izradu općinskih strategija razvoja poljoprivrede. | Uspostavljanje posebnih specijaliziranih savjetodavnih službi u općinama sa ciljem obavljanja savetodavnih poslova, kao i stručnih poslova na unaprijeđenju poljoprivredne proizvodnje kod zemljoradnika, poljoprivrednih gazdinstva i drugih proizvođača. Uraditi strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje za općine koje nemaju urađene strategije ili za postojeće izvršiti usaglašavanje ciljeva i mjera sa onim iz kantonalne stragije. Strategije bi omogućile da se utvrde mjere koje bi koordinirano mogle da se sprovode između općina i kantona. | 2009. | Vlada TK, općine | Budžet TK, budžeti općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 47. | 5.1.1. | Formiranje Fonda za razvoj poljoprivrede, na nivou kantona | Formiranje Fonda za razvoj poljoprivrede u cilju obezbjeđenja lakšeg pristupa finansijskim sredstvima za poljoprivredu. Ovaj fond bi omogućio instrumente, kao što su beskamatni krediti za poljoprivredu/subvencioniranje kamata, programi podrške start-up aktivnostima u poljoprivredi, uz poseban naglasak na podršku mladim. | 2010. | Vlada TK, općine | Budžet TK, budžet općina |
| 48. | 5.1.1. | Formiranje Agencije ili Komisije za poticaje pri MPŠV TK. | Formiranje Agencije ili Komisije za poticaje pri MPŠV TK, sa ulogama:<br>- upravljanje procesom dodjele poticaja u cilju pojednostavljenja procedura i usklađivanja dinamike poticaja prema sezonama u poljoprivredi,<br>- kontinuirani monitoring implementacije poticaja,<br>- ocjena efekata poticaja,<br>- čvrsta koordinacija sa općinskim službama,<br>- monitoring implementacije Strategije razvoja poljoprivrede u TK i godišnje revidiranje dokumenta. | 2009. | MPŠV TK, općine | Budžet TK |
| 49. | 5.1.1. | Formirati Agenciju za upravljanje poljoprivrednim zemljištem u vlasništvu države za TK. | Formirati Agenciju za upravljanje poljoprivrednim zemljištem u vlasništvu države za TK čiji bi glavni zadatak bio dodjela zemljišta u skladu sa Zakonom o koncesijama. | 2010. | MPŠV TK, gruntovnica i katastar | Budžet TK |
| 50. | 5.1.2. | Osnivanje Centra za podršku poljoprivredi, prehrambenoj industriji I ruralnom razvoju na nivou TK. | Projekat podrazumijeva uspostavljanje Centra koji će biti servis svim poljoprivrednicima iz općina u TK, obezbjeđujući transfer tehnologija i znanja, saradnja sa drugim zemljama, edukaciju proizvođača po granama poljoprivrede, usluge u izradi biznis planova za poljoprivrednike, izrada projekata za donatorska sredstva za poljoprivredu i dr. Uspostava Centra podrazumijeva nabavku opreme, angažiranje kvalificianog osoblja te povezivanje sa istim ili sličnim organizacijama u BiH i regionu. | 2010. | MPŠV, općine, uz iskorištenje postojećih kapaciteta, grupacije, udruženja i dr. | Budžet TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 51. | 5.1.2. | Osnivanje kreditno-garantnog fonda za poljoprivredne proizvođače i prerađivače. | Odobravanje povoljnih kredita od strane nadležnih institucija poljoprivrednim proizvođačima te poduzećima iz oblasti prehrambene industrije za uvođenje savremenih tehnologija u procesu prerade poljoprivrednih proizvoda. Obezbjeđenjem dijela garancije kredita, cilj je stvoriti uslove za niže kamatne stope, veći period mirovanja, duži otplatni rok I sl). | 2009. | MPŠV TK, općine | Budžet TK, budžeti općina |
| 52. | 5.1.2. | Formirati centar za kvalitet poljoprivrednih proizvoda sa laboratorijom za certificiranje proizvoda i kontrolu kvaliteta inputa i outputa u poljoprivredi u saradnji sa institucijama na državnom nivou za kontrolu sigurnosti poljoprivrednih proizvoda. | Glavni cilj ovog projekta jeste osiguranje relevantnog servisa koji će certificirati prehrambene proizvode po usvojenim standardima- Aktivnosti:<br>- Osnivanje (opremanje) centra i upošljavanje adekvatnog osoblja;<br>- Obuka uposlenih za uvođenje standarda kvaliteta i dobivanje certifikata;<br>- Promocija centra unutar regije i van nje;<br>- Uspostavljanje veza i saradnje sa proizvođačima materijala za poljoprivrednu proizvodnju i prerađivačkim operatorima;<br>- Obuka klijenata u procesu uvođenja standarda kvaliteta;<br>- Monitoring i kontrola učesnika u lancu od strane centra;<br>- Dodjela sertifikata. | 2010. | Vlada TK | Budžet TK |
| 53. | 5.1.3. | Revitalizacija postojeće laboratorije za mikropropagaciju biljaka, testiranje na prisustvo virusa i kontrolu zdravstvene ispravnosti poljoprivrednih proizvoda i | Izrada plana poslovanja laboratorije, nabavka savremene opreme, edukacija osoblja o primjene savremene opreme i standarda. | 2010. | Vlada TK, Poljoprivredni zavod TK, Zavod za zdravstvo TK. | Budžet TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | prerađevina u integralnoj proizvodnji. | | | | |
| 54. | 5.1.4. | Razvoj manifestacija iz oblasti poljoprivrede. | Podrška organizaciji prepoznatljivih događaja u oblasti voćarstva i stočarstva -sajmova, seminara, konferencija, malih visokospecijaliziranih sajmova koji treba da pomognu boljem uvezivanju proizvođača i svih ostalih interesnih strana u BiH i regionu. | Od 2009. | MPŠV TK, općine, udruženja | Budžet TK, Budžeti općina, donatorska sredstva |
| 55. | 5.1.4. | Formiranje specijaliziranih zadružnih saveza na principu interesnog povezivanja većeg broja zadruga. | Interesno povezivanje zadruga u specijalizirane zadružne saveze u cilju zajedničnog nastupa i lobiranja za poboljšanje situacije u sektoru, unaprijeđenja poslovanja zadruga kroz pomoć u usvajanju standarda proizvodnje i certificiranju, te drugim područjima od interesa. | Od 2010. | Zadruge, MPŠV TK, općine | Donatorska sredstva, budžeti općina |
| 56. | 5.1.4. | Udruživanje poljoprivrednih proizvođača u cilju zajedničkog nastupa na tržištu, gdje nisu uspostavljenja (npr. udruženje proizvođača jagodastog voća) | Osnivanje i registriranje specijaliziranih udruženja poljoprivrednih proizvođača u cilju olakšavanja nastupa na tržištu. Organiziranje edukacije za jačanje kapaciteta specijaliziranih udruženja (stočara, pčelara, voćara itd.). | Od 2009. | MPŠV, općine, udruženja, proizvođači | Sopstvena sredstva članova, podrška iz budžeta općina |
| 57. | 5.1.1. | Uspostavljanje registra poljoprivrednih gazdinstava (za upis fizičkih i pravnih lica) u skladu sa uspješnom praksom susjednih zemalja i razviti međuentitetsku saradnju za granična područja entiteta. | Uspostava jedinstvene baze podataka o raspoloživom poljoprivrednom zemljištu, gazdinstvima, katastarsko snimanje, izrada karata upotrebne vrijednosti (bonitetne kategorije zemljišta), izrada karata agrozona, kontrola plodnosti tla i fertilizacija planova, izrada karata kontaminiranosti, praćene promjene namjene zemljišta. | 2009. | MPŠV TK, općine | Budžet TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 58. | 5.2.1.<br>5.2.4.<br>1.1.3. | Donijeti potrebne zakone i pravilnike na kantonalnom nivo u skladu sa EU i koordinirati sa entitetskim i državnim nivoom usaglašavanje zakona | Donijeti potrebne zakone i pravilnike na kantonalnom nivo u skladu sa EU i koordinirati sa entitetskim i državnim nivoom usaglašavanje zakona:<br>- donijeti Zakon o poljoprivrednom zemljištu u skladu sa nacrtom novog Zakona o zemljištu na nivou FBiH<br>- unaprijeđenje Zakona o naslijeđivanju za smanjenje usitnjavanja posjeda,<br>- izraditi pravilnik o registraciji poljoprivrednih gazdinstava,<br>- uređenje zakona i pravilnika za kontrolu nomadskog stočarstva,<br>- uvesti pravilnike za sprječavanje pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko uz usaglašavanje prostornih planova općina sa prostornim planom TK,<br>- donijeti Zakon o vinu i prateće pravilnike,<br>- koordinirati sa višim nivoima vlade donošenje Zakona o restituciji koji je u nacrtu,<br>- donijeti Zakon o stručnim poljoprivrednim službama. | Od 2009. | Vlada TK (u saradnji sa Vladom FBiH i Vladom RS za usaglašavanje okvira), općine | Budžet TK |
| 59. | 5.2.1. | Koordinacija sa državnim nivoom za unaprijeđenje poreske politike za sektor poljoprivrede. | Koordinacija sa državnim nivoom za unaprijeđenje poreske politike za sektor poljoprivrede (problem PDV na goriva, gnojiva, zaštitna sredstva i sl.). | Kontinuirano | MPŠV TK u saradnji sa Federalnim MPŠV i MVTEO BiH | Budžet TK |
| 60. | 5.2.3. | Povećanje kapaciteta katastra i gruntovnice i uvođenje katastarskog softvera koji daje tačnu i jasnu sliku stanja poljoprivrednog zemljišta – uspostava | Obezbijediti povećanje kapaciteta katastra i gruntovnice, kroz angažiranje dodatnog osoblja te razvoj softvera koji će dati precizne podatke o stanju poljoprivrednog zemljišta. Projekat podrazumijeva i uspostavu jedinstvene evidencije u katastru i gruntovnici za sva zemljišta po općinama TK | 2010. | MPŠV TK, Vlada TK, općine | Budžet TK |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | jedinstvene evidencije u katastru i gruntovnici za sva zemljišta po općinama TK i uspostavljanje saradnje sa RS za usaglašavanje registara za parcele koje su podijeljene granicom entiteta. | | | | |
| 61. | 5.3.2. | Izmjene i dopune Zakona o novčanoj podršci poljoprivrednim proizvođačima te reforma i unaprijeđenje podsticajne politike MPŠV TK i usaglašavanje sa zemljama iz okruženja, kroz usaglašavanje dinamike poticaja sa sezonskim potrebama poljoprivrednika. | Izmjene i dopune Zakona o novčanoj podršci poljoprivrednim proizvođačima ; Izvršiti reformu i inaprijeđenje podsticajne politike MPŠV TK, kroz uvođenje podsticaja za:<br>- ruralni razvoj i zaštitu okoliša,<br>- izvoz prehrambenih proizvoda i certificiranje,<br>- poticaji za organiziranje otkupa,<br>- kapitalne investicije i nove tehnologije,<br>- ukrupnjavanje poljoprivrednih parcela,<br>- zaštitu zdravlja bilja<br>- podrška mladim u poljoprivedi.<br>Unaprjediti pravilnik za podsticaje poljoprivrednoj proizvodnji kroz postepeni prelazak na direktno plaćanje poljoprivrednicima po hektaru ili po grlu stoke, te uvesti premije po kg proizvodnje. | Od 2009. | MPŠV TK u saradnji sa MPŠV FBiH, općine | Budžet TK, budžeti općina |
| 62. | 5.3.3. | Regresiranje repromaterijala za potrebe bavljenja primarnom poljoprivrednom proizvodnjom uz blagovremenu isplatu. | Podrška poljoprivrednim proizvođačima kroz regresiranje troškova nabavke repromaterijala (goriva, sjemena, gnojiva) za potrebe bavljenja primarnom poljoprivrednom proizvodnjom uz blagovremenu isplatu. | 2009. | MPŠV TK, Vlada TK, općine | Budžet TK, budžeti općina |

| | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 63. | 5.3.4. | Edukacija kantonalnih i općinskih referenata za poljoprivredu za saradnju sa donatorima i izradu projekata prema EU zahtjevima radi izgradnje kapaciteta za privlačenje donatorske podrške iz IPA fondova i fondova drugih donatora | Organiziranje edukativnih aktivnosti za kantonalno i općinsko osoblje odgovorno za poljoprivredu za sticanja vještina i znanja za izradu projekata i upravljanje projektima, radi izgradnje kapaciteta za privlačenje donatorske podrške iz IPA fondova i fondova drugih donatora. | Od 2009. | MPŠV, općine, razvojne agencije, centri za podršku poljoprivredi, udruženja | Budžet TK, budžeti općina, donatorska sredstva |

# *6. OPERATIVNI PLAN ZA 2009. GODINU*

Pored pripremljenog plana akcije za implementaciju Strategije razvoja poljoprivrede u Tuzlanskom kantonu za period 2009. -2013. godina, izrađen je i operativni plan za 2009. godinu.

Namjera izrade operativnog plana je da se u implementaciji plana akcije identificiraju i izdvoje prioritetni projekti sa čijom je implementacijom potrebno hitno započeti u cilju unaprijeđenja stanja sektora poljoprivrede te ostvarivanja postavljenih ciljeva i mjera. Operativnim planom obuhvaćeno je 25 prioritenih akcija.

***Strateški cilj 1: Povećati konkurentnost i održivost poljoprivrednog sektora, zasnovanu na prirodnim resursima i prilagođenosti potrebama tržišta***

***PROJEKAT 1.1.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izrada operativnog programa razvoja proizvodnje povrća u zaštićenim prostorima (plastenicima) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | S obzirom da izgrađene površine pod plastenicima u TK ne mogu udovoljiti potrebama tržišta za povrtlarskim proizvodima u vansezoni kao što su; paradajz, salata, rotkvice, paprike, krastavci, i drugo te su potrošači upućeni na povrće iz uvoza, neophodno je izraditi program razvoja plasteničke proizvodnje povrća kako bi se zadovoljile potrebe tržišta. Projekat predviđa razvoj 2.000 farmi sa po 500 $m^2$ plastenika. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, Vlada TK, općine, specijalizirani centri, proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 2.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Podizanje zasada jagodastog voća (jagoda, malina, kupina i dr.) uz edukaciju |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | U cilju intenziviranja proizvodnje jagoda i malina, projekt predviđa podizanje novih zasada ovog jagodastog voća, te edukaciju proizvođača o njihovom pravilnom uzgoju. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, VLADA TK, općine, poljoprivredni proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 3.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Studija izvodljivosti za proizvodnju organske hrane |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Izradom studije će se definirati faktori rasta organske poljoprivredne proizvodnje i formulirati pravce pomoći razvoju ovog sektora. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 4.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Modernizacija i povećanje proizvodnje komposta za uzgoj gljiva |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Projekat bi obuhvatio:<br><br>-usklađivanje proizvodnje komposta sa ekološkim normativima,<br><br>- izgradnju pogona sa tehnologijom, gdje su stvoreni uslovi kontinuirane proizvodnje vrhunske kvalitete,<br><br>- ostvarivanje uslova za proizvodnju kvalitetnog, sve raširenijeg i sve traženijeg inkubiranog komposta, kojom uzgajivači dobiju za više od 2 nedelje kraći ciklus uzgajanja sa mnogo većim sigurnosnim faktorima za postizanje visokih prinosa. |
| Nadležne institucije | MPŠV, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 5.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Pokretanje proizvodnje novih vrsta gljiva (šitake) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Podrška proizvođačima u proizvodnji novih vrsta gljiva (šitake) kroz transfer savremenih tehnologija uzgoja. |
| Nadležne institucije | MPŠV, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 6.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Nabavka kvalitetnih grla (junad za tov i muznih za proizvodnju mlijeka) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Projekat obuhvata nabavku kvalitetnih muznih grla u cilju povećanja proizvodnje mlijeka i mliječnih proizvoda. Pored nabavke muznih grla, projektom je predviđena<br>- edukacija u cilju uzgoja na principu krava-tele,<br>- edukacija u cilju modernizacije postojećih i podizanja novih savremenih objekata (za tov i proizvodnju mlijeka). |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, Vlada TK, općine, udruženja, zadruge, farmeri, obrazovne institucije |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 7.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izgradnja novih specijaliziranih hladnjača (npr. ULO), modernizacija postojećih, kao i nabavka kalibratora i pakirnica za voće, povrće i gljive i hladnjača za skladištenje mlijeka |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Projekat obuhvata nabavku specijaliziranih hladnjača za voće i povrće, osavremenjavanje postojećih hladnjača te nabaku mašina za pakovanje voća i povrća i upošljavanje i osposobljavanje osoblja za pakovanje. |
| Nadležne institucije | VLADA TK, općine, zadruge, udruženja, proizvođači/farmeri |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 1. 8.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izgradnja bušotina, nabavka i instaliranje savremenih sistema za navodnjavanje kao i obezbjeđenje dovoljne količine vode, kako za potrebe proizvodnje na otvorenom polju, tako i za potrebe proizvodnje u zaštićenom prostoru (plastenici, staklenici) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Za rješavanje problema snabdjevanja poljoprivrednih površina vodom, planiran je projekat koji predviđa izgradnju bušotina, nabavku i instaliranje savremenih sistema za navodnjavanje (pokretnih – tipa: rendžer, tifon i sl. i nepokretnih – kap po kap, orošavanje (veštačka kiša) i sl.), kao i obezbjeđenje dovoljne količine vode, kako za potrebe proizvodnje na otvorenom polju, tako i za potrebe proizvodnje u zaštićenom prostoru (plastenici, staklenici). |
| Nadležne institucije | Vlada TK, općine, proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***Strateški cilj 2: Izraditi konkurentan prehrambeni sektor za stvaranje veće dodajne vrijednosti i promovirati kvalitet domaćih proizvoda***

***PROJEKAT 2. 1.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izgradnja sušnica za voće, ljekovito i aromatično bilje, gljive i povrće |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Izgradnja kapaciteta za sušenje voća, ljekovitog i aromatičnog bilja, gljiva i povrća po savremenim tehnologijama |
| Nadležne institucije | MPVŠ TK, Općine, zadruge, udruženja |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***Strateški cilj 3: Afirmirati razvoj ruralnih područja na prirodnim i tradicionalnim vrijednostima za unaprijeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama***

***PROJEKAT 3. 1.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izraditi program ruralnog razvoja i promocije kapaciteta ruralnog turizma u TK |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Program će definirati smjernice za razvoj ruralnih područja TK, koje će rezultirati zadržavanjem populacije u ovim područjima, očuvanje etno baštine i autohtonih proizvodnji sa ovih područja. |
| Nadležne institucije | Vlada TK, općine, turističke zajednice |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***Strateški cilj 4: Razviti politike održivosti prirodnih resursa za poljoprivredu kroz ispunjavanje ekoloških zahtjeva***

***PROJEKAT 4. 1.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Intenziviranje rada inspekcijskih službi na kontroli septičkih jama i kanalizacija u selima u skladu sa zakonskim okvirom, uz uspostavu baze podataka |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | U okviru komunalne inspekcije formirati referat za kontrolu septičkih jama i kanalizacionih sistema u seoskim područjima. |
| Nadležne institucije | Općine, Vlada TK |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 4. 2.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Čišćenje miniranih teritorija i dovođenje tog zemljišta u upotrebljivo stanje za organsku proizvodnju |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Projekat čišćenja površina pod minama, analiza kvalieta zemljišta te njegovo privođenje namjeni organske proizvodnje hrane. |
| Nadležne institucije | Vlada TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 4. 3.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izgraditi protugradni sistem zaštite TK uz mini metorološke stanice, uz uspostavljanje saradnje sa općinama RS-a kod graničnih općina (npr. Doboj Istok, Gradačac i sl.) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Modernizirati i opremiti sistem protivgradne zaštite cijelog područja TK u cilju pravovremenog djelovanja. Nabavka savremene opreme, edukacije osoblja o upotrebi iste. Uspostavljanje saradnje sa općinama RS-a kod graničnih općina. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***Strateški cilj 5: Uspostaviti adekvatan institucionalni i pravni okvir za podršku razvoju poljoprivrede za konkurentnost na EU tržištu, uz adekvatnu agrarnu politiku usaglašenu sa dobrom praksom EU***

***PROJEKAT 5. 1.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Osnivanje kreditno-garantnog fonda za poljoprivredne proizvođače i prerađivače |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Odobravanje povoljnih kredita od strane nadležnih institucija poljoprivrednim proizvođačima te poduzećima iz oblasti prehrambene industrije za uvođenje savremenih tehnologija u procesu prerade poljoprivrednih proizvoda. Obezbjeđenjem dijela garancije kredita, cilj je stvoriti uslove za niže kamatne stope, veći period mirovanja, duži otplatni rok i sl). |
| Nadležne institucije | Vlada TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 2.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Formiranje Agencije ili Komisije za poticaje pri MPŠV TK |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Formiranje Agencije ili Komisije za poticaje pri MPŠV TK, sa ulogama:<br>- upravljanje procesom dodjele poticaja u cilju pojednostavljenja procedura i usklađivanja dinamike poticaja prema sezonama u poljoprivredi,<br>- kontinuirani monitoring implementacije poticaja<br>- ocjena efekata poticaja,<br>- čvrsta koordinacija sa općinskim službama,<br>- monitoring implementacije Strategije razvoja poljoprivrede u TK i godišnje revidiranje dokumenta. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 3.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Formiranje stručnih savjetodavnih službi za poljoprivredu pri općinama sa zaposlenim stručnim kadrom za savjetodavnu pomoć i usluge poljoprivrednicima uz izradu općinskih strategija razvoja poljoprivrede |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Uspostavljanje posebnih specijaliziranih savjetodavnih službi u općinama sa ciljem obavljanja savetodavnih poslova, kao i stručnih poslova na unaprijeđenju poljoprivredne proizvodnje kod zemljoradnika, poljoprivrednih gazdinstva i drugih proizvođača.<br>Uraditi strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje za općine koje nemaju urađene strategije ili za postojeće izvršiti usaglašavanje ciljeva i mjera sa onim iz kantonalne stragije. Strategije bi omogućile da se utvrde mjere koje bi koordinirano mogle da se sprovode između općina i kantona. |
| Nadležne institucije | Vlada TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 4.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Revitalizacija postojeće laboratorije za mikropropagaciju biljaka, testiranje na prisustvo virusa i kontrolu zdravstvene ispravnosti poljoprivrednih proizvoda i prerađevina u integralnoj proizvodnji. |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Izrada plana poslovanja laboratorije, nabavka savremene opreme, edukacija osoblja o primjene savremene opreme i standarda. |
| Nadležne institucije | Vlada TK, Poljoprivredni zavod TK, Zavod za zdravstvo TK |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 5.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Razvoj manifestacija u oblasti poljoprivrede |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Podrška organizaciji prepoznatljivih događaja u oblasti voćarstva i stočarstva -sajmova, seminara, konferencija, malih visokospecijaliziranih sajmova koji treba da pomognu boljem uvezivanju proizvođača i svih ostalih interesnih strana u BiH i regionu. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, općine, udruženja |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 6.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Udruživanje poljoprivrednih proizvođača u cilju zajedničkog nastupa na tržištu, gdje nisu uspostavljenja (npr. udruženje proizvođača jagodastog voća) |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Osnivanje i registriranje specijaliziranih udruženja poljoprivrednih proizvođača u cilju olakšavanja nastupa na tržištu. Organiziranje edukacije za jačanje kapaciteta specijaliziranih udruženja (stočara, pčelara, voćara itd.). |
| Nadležne institucije | MPŠV, općine, udruženja, proizvođači |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 7.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Uspostavljanje registra poljoprivrednih gazdinstava (za upis fizičkih i pravnih lica) u skladu sa uspješnom praksom susjednih zemalja i razviti međuentitetsku saradnju za granična područja entiteta |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Uspostava jedinstvene baze podataka o raspoloživom poljoprivrednom zemljištu, gazdinstvima, katastarsko snimanje, izrada karata upotrebne vrijednosti (bonitetne kategorije zemljišta), izrada karata agrozona, kontrola plodnosti tla i fertilizacija planova, izrada karata kontaminiranosti, praćene promjene namjene zemljišta. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 8.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Donijeti potrebne zakone i pravilnike na kantonalnom nivo u skladu sa EU i koordinirati sa entitetskim i državnim nivoom usaglašavanje zakona |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Donijeti potrebne zakone i pravilnike na kantonalnom nivo u skladu sa EU i koordinirati sa entitetskim i državnim nivoom usaglašavanje zakona:<br>- donijeti Zakon o poljoprivrednom zemljištu u skladu sa nacrtom novog Zakona o zemljištu na nivou FBiH<br>- unaprijeđenje Zakona o naslijeđivanju za smanjenje usitnjavanja posjeda,<br>- izraditi pravilnik o registraciji poljoprivrednih gazdinstava,<br>- unaprijediti pravilnik poticaje poljoprivrednoj proizvodnji (postepeni prelazak na direktno plaćanje poljoprivrednicima po hektaru ili po grlu stoke, uvesti premije po kg proizvodnje),<br>- uređenje zakona i pravilnika za kontrolu nomadskog stočarstva,<br>- uvesti pravilnike za sprječavanje pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u građevinsko uz usaglašavanje prostornih planova općina sa prostornim planom TK,<br>- donijeti Zakon o vinu i prateće pravilnike<br>- koordinirati sa višim nivoima vlade donošenje Zakona o restituciji koji je u nacrtu itd.<br>- donijeti Zakon o stručnim poljoprivrednim službama. |
| Nadležne institucije | Vlada TK (u saradnji sa Vladom FBiH i Vladom RS za usaglašavanje okvira), općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 9.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Izmjene i dopune Zakona o novčanoj podršci poljoprivrednim proizvođačima te reforma i unaprijeđenje poticajne politike MPŠV TK i usaglašavanje sa zemljama iz okruženja, kroz usaglašavanje dinamike poticaja sa sezonskim potrebama poljoprivrednika |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Izmjene i dopune Zakona o novčanoj podršci poljoprivrednim proizvođačima ; Izvršiti reformu i inaprijeđenje poticajne politike MPŠV TK, kroz uvođenje poticaja za:<br>- ruralni razvoj i zaštitu okoliša,<br>- izvoz prehrambenih proizvoda i certificiranje,<br>- poticaji za organizovanje otkupa,<br>- kapitalne investicije i nove tehnologije,<br>- ukrupnjavanje poljoprivrednih parcela,<br>- zaštitu zdravlja bilja<br>- podrška mladim u poljoprivedi.<br>Unaprjediti pravilnik za podsticaje poljoprivrednoj proizvodnji kroz postepeni prelazak na direktno plaćanje poljoprivrednicima po hektaru ili po grlu stoke, te uvesti premije po kg proizvodnje. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK u saradnji sa MPŠV FBiH, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

***PROJEKAT 5. 10.***

| | |
|---|---|
| Naziv projekta | Regresiranje repromaterijala za potrebe bavljenja primarnom poljoprivrednom proizvodnjom uz blagovremenu isplatu |
| Opis projekta (konkretne aktivnosti koje je potrebno sprovesti da bi se problem riješio) | Podrška poljoprivrednim proizvođačima kroz regresiranje troškova nabavke repromaterijala (goriva, sjemena, gnojiva) za potrebe bavljenja primarnom poljoprivrednom proizvodnjom uz blagovremenu isplatu. |
| Nadležne institucije | MPŠV TK, Vlada TK, općine |
| Vremenski okvir za implementaciju | ***Od 2009. godine*** |

# *7. Prilozi Strategije razvoja poljoprivrede Tuzlanskog kantona za period 2009.-2013. godina*

## 7. 1 Učesnici u izradi strategije

### A) Članovi stručnog tima

1. Prof.dr Mirsad Kurtović, Poljoprivredni fakultet Sarajevo
2. Doc.dr Sabahudin Bajramović, Poljoprivredni fakultet Sarajevo
3. Prof.dr Ahmed Smajić, Poljoprivredni fakultet Sarajevo
4. Prof.dr Muhamed Brka, Poljoprivredni fakultet Sarajevo
5. Prof.dr Kadrija Hodžić, Ekonomski fakultet Tuzla
6. Prof dr Adil Kurtić, Ekonomski fakultet Tuzla
7. Prof.dr Muharem Klapić, Ekonomski fakultet Tuzla
8. Prof.dr Senad Fazlović, Ekonomski fakultet Tuzla
9. Prof.dr Šefik Mulabegović, saradnik Ekonomskog fakulteta Tuzla
10. Prof.dr Reuf Kapić, Ekonomski fakultet Tuzla
11. Prof.dr Drago Cvijanović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
12. Prof. dr Savo Ivančević, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
13. Prof.dr Zorica Vasiljević, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
14. Dr Vladana Hamović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
15. Dr Jonel Subić, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
16. Prof.dr Gorica Cvijanović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
17. Dr Vesna Popović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
18. Prof. dr Branislav Vlahović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
19. Dr Danilo Tomić, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
20. Prof. dr Milan Milanović, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd

### B) Članovi lokalnog istraživačkog tima iz Grupacije agronoma Tuzlanskog kantona

1. Abida Jahić, dipl. ing. ratarstva
2. Fadil Mehmedović, dipl. ing. voćarstva
3. Hajda Hajdarević, dipl. ing. prerade
4. Hava Mahmutović, dipl. ing. stočarstva
5. Hasidin Hodžić, dipl. ing. agronomije
6. Husein Hasić, dipl. ing. ratarstva
7. Prof.dr Meho Bašić, poljoprivreda-stočarstva
8. Mirsad Butković, dipl. ing. zootehnike
9. Mirsad Korajkić, poljop. tehn.
10. Mustafa Ajanović, poljop. tehn.
11. Ohran Imamović, dipl. ing. agronomije
12. Salim Novalić, dipl. ing. voćarstva
13. Senad Hasić, dipl.ing. agronomije
14. Suad Selimović, dipl.cing. agronomije
15. Sulejman Babić, poljop. tehn.
16. Zahida Nadžaković, dipl. ing. ratarstva

### C) Članovi projektnog tima

1. Prof.dr Bahrija Umihanić, Ekonomski fakultet Tuzla
2. Slađana Simić, dipl.oec., „Agenore“ d.o.o. Brčko distrikt BiH
3. Milica Jevtić, dipl.oec., „Agenore“ d.o.o. Brčko distrikt BiH
4. Mr. Ivan Đurić, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
5. Marko Jeločnik, dipl.ing., Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd

**D) Članovi komisije za nadzor nad izradom strategije iz Ministarstva za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu TK**

1. Samid Šarac, dipl.ing.polj., predsjednik
2. Mirsada Glavinić, dipl.ing.polj., član
3. Bahira Sarajlić, dipl.ing.polj.,član
4. Zarka Muratović, dipl.ing.polj.,član
5. Nermin Ramić, dipl.ing.polj., član
6. Enver Halilović, dipl.oec., član
7. Nermina Osmanović, dipl.pravnik, član

**E) Aktivni članovi radne grupe za izradu strategije**

1. Izet Jajičević, Skupština TK
2. Mehmed Suljkanović, Skupština TK
3. Sulejman Gutić, Skupština TK
4. Ševal Suljkanović, Skupština TK
5. Selim Novalić, Općina Gradačac
6. Senad Hasić, Općina Srebrenik
7. Nermina Trutović, Općina Gračanica
8. Sulejman Babić, Općina Banovići
9. Munira Trumić, Općina Živinice
10. Mirsad Butković, Općina Živinice
11. Ohran Imamović, Općina Kalesija
12. Nusret Šerifković, Poljoprivredni zavod TK
13. Prof.dr Midhat,Tehnološki fakultet Tuzla
14. Dragica Tešić, Kantonalni zavod za prostorno planiranje
15. Muhamed Gaši, Ministarstvo za obnovu i razvoj TK
16. Suad Selimović, Kantonalna privredna komora Tuzla
17. Abida Jahić, Udruženje poljoprivrednih inženjera Gračanica
18. Adem Džafo, ZZ „Gračanka“
19. Hava Mahmutović, Udruženje „Bosper“ Tuzla
20. Nezir Hodžić, Plant Tuzla
21. Besim Salkić, Voćni rasadnik Srebrenik
22. Ilija Stojak, Udruženje poljoprivrednika BiH
23. Musfata Kulić, Udruženje peradara
24. Stjepan Vilušić, KPZ Tuzla
25. Robin Mujačić, MSŠ Živinice
26. Suada Šehović, ZZ”Kladanjka”

**F) Učesnici rasprava o nacrtu strategije po općinama Tuzlanskog kantona**

**Banovići**

1. Sulejman Babić, Općina Banovići
2. Šahbaz Čergić, Općina Banovići
3. Šaćir Abdulahović, Općina Banovići
4. Mirfet Čergić, Općina Banovići
5. Elvis Vehabović, Općina Banovići
6. Rašid Mehinović, Općina Banovići
7. Hasan Šarić, Općina Banovići
8. Mirnes Alispahić, d.o.o. Duner Rajs
9. Avdo Bajramović, poljoprivrednik
10. Ibrahim Hasić, poljoprivrednik
11. Bajro Kafedžić, poljoprivrednik

12. Meho Mehinović, poljoprivrednik
13. Muris Huseinbasić, poljoprivrednik

**Čelić**

1. Arif Salkić, Općina Čelić
2. Zineta Okanović, Općina Čelić
3. Mersed Tanjić, Općina Čelić
4. Zahid Džafić, Općina Čelić
5. Mensur Bilalović, poljoprivrednik
6. Mustafa Mujkić, poljoprivrednik
7. Hajro Junuzović, poljoprivrednik
8. Mehmed Bešić, poljoprivrednik
9. Fahrudin Ahmetović, poljoprivrednik

**Doboj Istok**

1. Damir Šišić, Općinsko vijeće Doboj Istok
2. Đulejman Junuzović, Općina Doboj Istok
3. Damir Avdaković, Općina Doboj Istok
4. Adil Halilović, Općina Doboj Istok
5. Šaban Kevkić, Općina Doboj Istok
6. Senad Mešić, V.S. Concentrana Vett
7. Huseim Babić, M.F.S. Trade
8. Rifet Subašić
9. Muhamed Klokić
10. Husejin Hodžić
11. Rifet Zahirović
12. Nezir Delić
13. Fikret Okanović
14. Suljkanović Hasib
15. Rukib Fazlić
16. Hasib Suljkanović
17. Mahmut Šiltić
18. Sulejman Hrnjičić
19. Mustafa Babić
20. Senad Mešić
21. Šaban Klokić
22. Samir M.
23. Idriz Škrebo
24. Šaban Mujić

**Gračanica**

1. Fernada Helić Čamdžić, Općina Gračanica
2. Nermina Trutović, Općina Gračanica
3. Abida Jahić, Udruženje poljoprivrednik
4. Aziz Smajlović, HA Company d.o.o.
5. Hasan Smajić, HA Company d.o.o.
6. Aleksandra Jovanović, „VEKO“ d.o.o., „Koka produkt“ d.o.o. „Koko-Džada“ d.o.o.
7. Džafo Adem, ZZ Gračanka
8. „Arena“ d.o.o.
9. Adem Halilović, Udruženje pčelara
10. Suljo Halilović, SPZ Peradarka
11. Huskanović Hazem, SPZ Peradarka
12. Muharem Musić, poljoprivrednik
13. Džemal Zerić, poljoprivrednik

**Gradačac**

1. Samid Selimović, Komisija za poljoprivredu
2. Mevludin Sejdić, Općinsko vijeće Srebrenik
3. Salim Novalić, Općina Srebrenik
4. Eldina Omerović, Inmer
5. Senad Hećimović, Naturproduct
6. Nadir Pekarić, poljoprivrednik
7. Taib Bajramović, poljoprivrednik
8. Sead Huskić, poljoprivrednik
9. Ado Salkić, poljoprivrednik
10. Samir Hećimović, Udruženje stočara
11. Nusret Mešić, poljoprivrednik

**Kalesija**

1. Ohran Imamović, Općina Kalesija
2. Sulejman Sakić, „Sašes“ d.o.o.
3. Hazim hamzić, Udruženje pčelara „Behar“
4. Omer Omerović, Farma „Omerović“
5. Husnija Hercegovac, poljoprivrednik
6. Ibrahim Habibović, poljoprivrednik
7. Abduselan Mustafić, Farma muznih krava
8. Jusuf Fazlić, Zadruga proizvođača mlijeka „Sprečanka“
9. Huso Ćirić, „Zlatno jato“ d.o.o.
10. „Mlinkomerc“

**Kladanj**

1. Sead Imamović, Općina Kladanj
2. Šaha Mazalović, Općina Kladanj
3. Dževad Selimbašić, Općina Kladanj
4. Fahrudin Muhić, Općina Kladanj
5. Hajda Hajdarević, ZZ „Kladanjka“
6. Ševket Hadžikić, poljoprivrednik
7. Zijad Rustemović, ZZ „Gurača“
8. Muharem Suljić, Centar male privrede
9. Salko Alikadić, SM „Mesara“
10. Đenan Subić, U-P-BIH-T-K

**Lukavac**

1. Derva Salihović, Općina Lukavac
2. Zahida Nedžaković, Općina Lukavac
3. Sabrija Zejnilović, ZZ Malinjak
4. Mehmed Damadžić, MZ Lukavac
5. Zejnil Suljkanović MZ Lukavac
6. Galib Tufekčić, MZ Bikodže
7. Fahrudin Muharemović, MZ Dobašnica
8. Rajko Ćosić, UP „Obnova“ Krtova
9. Fahrudin Dautović, MZ Berkovica
10. Enes Krnjić, MZ Šikulje
11. Fahrudin Tukić, MZ Šikulje
12. Esad Zukić, MZ G. Duboštica
13. Ahmet Softić, poljoprivrednik
14. Himzo Stupar, poljoprivrednik

**Sapna**

1. Hasidin Hodzić, Općina Sapna
2. Benam Latifović, poljoprivrednik
3. Husein Mujčinović, poljoprivrednik
4. Senad Alić, „Rubus“ d.o.o.
5. Hasan Hadžić, UPOS
6. Adil Alić, JU „MSŠ“
7. Velid Bešić, JU „MSŠ“
8. Ibro Mahmutović, poljoprivrednik
9. Bećir Noćić, poljoprivrednik

**Srebrenik**

1. Senad Hasić, Općina Srebrenik
2. Halid Kovač, Općina Srebrenik
3. Ramiz Suljkanović, Općina Srebrenik
4. Nusret Šerifović, Poljoprivredni zavod Tuzlanskog kantona
5. Ramo Smajlović, Udruženje pčelara „Roj“
6. Tajib Joldić, Voćni rasadnik
7. Alen Džafić, „Fana“ d.o.o.
8. Midhat Mujčinović, Udruženje poljoprivrednika
9. Begajet Osmić, poljoprivrednik
10. Abid Suljkić, Udruženje pčelara
11. Ismet Jugović, Udruženje pčelara
12. Nusret Lipljankić, Udruženje pčelara
13. Mevludin Beganović, Udruženje pčelara
14. Imšir Škaljić, Udruženje šljivara
15. Hazim Kovač, Udruženje šljivara
16. Ćamil Hasić, Udruženje pčelara
17. Hidajet Jahić, „Corn mix“ d.o.o.
18. Hamdija Okić, poljoprivrednik „Corn flips“
19. M. Omić, poljoprivrednik
20. Safet Sarajlić, UG „Bosansko selo“
21. Husejn Sarajlić, Udruženje mljekara Babunovići
22. Ismet Duranović, UG „Bossel“
23. Ševalija Ahmić, poljoprivrednik „Corn flips“
24. Đemsad Nišić, poljoprivrednik
25. Ramiz Hodžić, poljoprivrednik
26. Nihad Ibrić, „Corn flips“
27. Jusuf M. Poljoprivrednik
28. Mirza Kešetović, poljoprivrednik
29. Mustafa Ćatić, poljoprivrednik
30. Muhamed Ćatić, poljoprivrednik
31. Mustafa Jukan, poljoprivrednik
32. Osman Ćatić, poljoprivrednik
33. Enes Moranjkić, poljoprivrednik
34. Refik Hasanbegović, poljoprivrednik
35. Admir Suljagić, poljoprivrednik
36. Ibrahim Jukan, poljoprivrednik
37. Salih Muratović, poljoprivrednik
38. O. Ibrić, poljoprivrednik
39. Avdo Husić, poljoprivrednik
40. Kadro Buljubašić, poljoprivrednik
41. Jusuf Zahirović, Udruženje poljoprivvrednika
42. Husein Buljubašić, poljoprivrednik

43. Mirsad Bašić, poljoprivrednik
44. Džemal Mutapčić, poljoprivrednik
45. Hasib Bjelić, „Ecoherts“ d.o.o.
46. A. Kotović, poljoprivrednik
47. Ragib Zahirović, poljoprivrednik
48. Pašan Demirović, poljoprivrednik
49. Hasan Dž, poljoprivrednik
50. M. Stojanović, MZ Špionica

**Teočak**

1. Sead Mumbašić, Udruženje pčelara
2. Rizvo Bilalić, Udruženje pčelara
3. Zehrudin Dautović, poljoprivrednik
4. A. Abdulahović, poljoprivrednik
5. Nihad Alić, poljoprivrednik
6. Ejub Bosić, poljoprivrednik
7. Suvad Čeliković, poljoprivrednik
8. Mevludin Jusić, poljoprivrednik
9. Halil Ramić, poljoprivrednik
10. Muhamed Hasanović, poljoprivrednik
11. Rešid Horić, poljoprivrednik
12. Seid K., poljoprivrednik
13. Adem Bilalić, poljoprivrednik
14. Sadija Muftić, poljoprivrednik
15. Omer Nuhanović, poljoprivrednik
16. Mirsad Korajkić, poljoprivrednik

**Tuzla**

1. Safet Husanović, Općina Tuzla
2. Mirsad Pirišević, Općina Tuzla
3. Dijana Dizdarević, Općina Tuzla
4. Musfata Kulić, Udruženje poljoprivrednika
5. Anto Lukić, Udruženje „Farmer“ Kiseljak
6. Aco Bošnjaković, UG Požarnica
7. Senad Ćerimović, PZ „Agropromet“
8. Jasmin Isabegović, Bosper
9. Adnan Hodžić, Bosper
10. Husein Suljić, Udruženje „Brazda“ Šići
11. Mubera Isabegović, Udruženje pčelara Tuzlanskog kantona
12. Sadik Fejzić, Pčelarsko društvo „Nektar“
13. Hazim Ikinić, Udruženje poljoprivrednih proizvođača „Zajedno smo jači“
14. Halid Ustavdić, Udruženje proizvođača povrća u zaštićenom prostoru „Oaza“
15. Jusuf Musić, Udruženje proizvođača i otkupljivača „Ekopro“
16. Amir Mujabašić, U.P. „Poljoklas“ Pasci Gornji
17. Zijad Škaljić, Bosper
18. Dragan Petrović, „Veterina-agrar“ d.o.o.
19. Božo Divković, „Amara Trade“ d.o.o.

**Živinice**

1. Munira Trumić, Općina Živinice
2. Kamberović Muhamed, Općina Živinice
3. Mirsad Butković, Općina Živinice
4. Indira Džeko, Općina Živinice

5. Mehmed Suljkanović, Skupština Tuzlanskog kantona
6. Adnan Hodžić, Bosper
7. Jasmin Isabegović, Bosper
8. Nijaz Imamović, „Goldenagro“ d.o.o.
9. Idriz Vrtagić, JU MSŠ Živinice
10. Mirzeta Kamberović, JU MSŠ Živinice
11. Akif Galibanović, poljoprivrednik
12. Munib Suljić, Udruženje poljoprivrednika „Vrijesak“

## 7. 2 Bibliografske reference


- Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrede u BiH 2006.-2010., SESMARD/ EU projekt u BiH, 2005.
- Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH, 2006.-2010.
- Strategija razoja poljoprivrede Republike Srpske do 2015. godine
- Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005.-2025., usvojen 10.7.2006.
- Izvještaj iz oblasti poljoprivrede za BiH, Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH, 2007.
- BiH Poljoprivredni sektor – poseban osvrt na Tuzlanski kanton», 2004.
- Ekonomska i društvena uloga poljoprivrede u Federaciji BiH, Marko IVANKOVIĆ, Štefan BOJNEC, Ante KOLEGA, Vjekoslav SELAK, Stručni rad 2005.
- Okvir za implementaciju regionalne strategije sjeveroistočne ekonomske regije BiH 2006.-2007., NERDA, 2006.
- Općina Kalesija, Strategija razvoja zasnovana na poštivanju ljudskih prava 2007-2015; UNDP
- Anketa o radnoj snazi 2007. dostupna na Internet stranci http://www.fzs.ba/ars2007.htm
- Gradačac, Socioekonomski pregled, Decembar 2005.godine
- Strategija ekonomskog razvoja opštine Gračanica
- Općina Banovići, Strategija razvoja 2007-2017. godina
- Okvirni program rada Zadružnog saveza Federacije BiH za 2007. godinu, Sarajevo, februar 2007.
- Program rada Kantonalne agencije za privatizaciju za 2008. godinu, Kantonalna agencija za privatizaciju, Tuzla, 11.12.2007. godina.
- Proračun Tuzlanskog kantona za 2007. godinu (Službene novine Tuzlanskog kantona, br.3/2007.)
- Budžet Tuzlanskog kantona za 2008. godinu (Službene novine TK, br. 14/2007.)
- Informacija o realizaciji novčanih podrški u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji za 2007. godinu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK, Tuzla, februar, 2008. godine.
- Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH. Realizacija transfera u 2007. godini, januar 2008
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede TK. Program utroška sredstava za novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u 2008. godini
- Socioekonomski pregled i SWOT analiza sjeveroistočne BiH, NERDA/EU RED, 2004.


**Ostala literatura**


- CEC. (2001). A Sustainable Europe for a BetterWorld: A European Union Strategy for Sustainable Development. Commission's proposal to the Gothenburg European Council, Brussels, 15.5.2001, COM(2001)264 final;
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2005). Presidency conclusions, Anex II - Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2005-2008, CONCL 2, 10255/1/05, REV 1, Brussels, 15 July 2005;
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2006). Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) − Renewed Strategy, POLGEN 75, 10117/06, Brussels, 9 June 2006;
- COUNCIL REGULATION (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on Support for Rural Development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD), OJ L 277, 21.10.2005;
- COUNCIL REGULATION (EC) No 1463/2006 of 19 June 2006 adapting Regulation (EC) No 1698/2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) by reason of the accession of Bulgaria and Romania to the European Union), OJ L 277, 9.10.2006;

- FAO. (1989). Sustainable Development and Natural Resources Management, Twenty-Fifth Conference, Paper C 89/2 - Sup. 2, Food and Agriculture Organization, Rome;
- FAO. (1991). The Den Bosch Declaration on Sustainable Agriculture and Rural Development. 's-Hertogenbosch, The Netherlands, 15-19 April 1991, http://www.fao.org/sd/epdirect/EPre0024.htm;
- Popović Vesna, Katić B. Nivo i struktura interne podrške poljoprivredi Srbije u procesu pristupanja STO i EU, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007;
- UN. (1992a). RIO Declaration on Environment and Development. Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I), 12. August, 1992, UN Department of Economic and Social Affairs, 2000. http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm,
- UN. (1992b). Agenda 21. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janerio, Brazil, 3 to 14 June 1992. http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21chapter14.htm,
- UN. (1998). KYOTO Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf,
- UN. (2000). United Nations Millennium Declaration. Resolution adopted by the General Assembly, 55/2, 8th plenary meeting, 8 September 2000, http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm,
- UN. (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa, 26 August-4 September 2002, A/CONF.199/20, http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/636/93/PDF/N0263693.pdf?OpenElement;
- WTO. Revised Draft Modalities for Agriculture, TN/AG/W/4/Rev.2, 19 May 2008, http://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/chair_texts08_e.htm;
- Kjoto Protokol, februar 2005. godine
- European Business - Facts and Figures (2007), European Commission, page 8.
- Porter M. E., Schwab., Martin H. S. and A. Lopez-Claros (2007): The Global Competitiveness Report 2007-2008, Palgrave Macmillan, New York, page 16.
- Drago Cvijanović, Vladana Hamović, Vesna Popović, Jonel Subić, Branko Katić , Vesna Paraušić: Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u AP Vojvodini, Monografija, Inatitut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007.

## 7.3 Relevantna legislativa

### Bosna i Hercegovina

- Zakon o veterinarstvu (SG BiH 34/02);
- Opći Zakon o zadrugama (SG BiH 18/03 i SG BiH 55/06);
- Zakon o zaštiti zdravlja bilja (SG BiH 23/03);
- Zakon o hrani (SG BiH 50/04);
- Zakon o mineralnim đubrivima (SG BiH 46/04);
- Zakon o fitofarmaceutskim sredstvima (49/04);
- Zakon o flaširanim pitkim vodama (SG BiH 45/04);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednih biljaka (SG BiH 03/05);
- Zakon o zaštiti novih sorti biljaka (46/04);
- Zakon o nadzoru kvaliteta određenih proizvoda pri uvozu i izvozu (SG BiH 13/03);
- Zakon o vanjskotrgovinskoj politici (SG BiH 7/98 i SG BiH 35/04);
- Zakon o nadzoru nad tržištem (SG BiH 45/04);
- Zakon o carinskoj politici (SG BiH 57/04 i SG BiH 51/06);
- Zakon o zaštiti potrošača (SG BiH 25/06)

### Federacija BiH

- Zakon o poljoprivrednom zemljištu (SN FBiH 2/98);
- Zakon o lijekovima koji se upotrebljavaju u veterinarstvu (SN FBiH 15/98);
- Zakon o vodama (SN FBiH 70/06);
- Zakon o mjerama za unapređenje stočarstva (SN FBiH 23/98);
- Zakon o priznavanju i zaštiti sorti poljoprivrednog i šumskog bilja (SN FBiH 31/00);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja (SN FBiH 55/01);
- Zakon o duhanu (SN FBiH 45/02 i 42/04);
- Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN FBiH 28/04);
- Zakon o šumarstvu (SN FBiH 20/02 i 29/03 i 37/04);
- Zakon o sjemenu i sadnom materijalu šumskih i hortikulturnih vrsta drveća i grmlja (SN FBiH 71/05);
- Zakon o trgovini (SN FBiH 64/04);
- Zakon o inspekcijama (SN FBiH 69/05);
- Zakon o slatkovodnom ribarstvu (SN FBiH 64/05);
- Zakon o lovstvu (SN FBiH 4/06);
- Zakon o veterinarstvu (SN FBiH 46/00);
- Zakon o koncesijama (SN FBiH 40/02 i 61/06)
- Zakon o poljoprivredi (usvojen 10.12.2007. godine).

### Tuzlanski kanton

- Zakon o poljoprivrednom zemljištu (SN TK 11/2000);
- Zakon o novčanoj podršci u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN TK 5/07 i 12/07);
- Pravilnik o ostvarivanju novčane podrške u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (SN TK 7/07 i 13/07).

## 7.4 Statistički podaci

- Statistički godišnjak/ljetopis Federacije BiH, 2007.
- Federacija u brojkama, 2007.
- Kantoni u brojkama IIIa, 2007.
- Poljoprivredna statistika, 1999.-2006.
- Odabrani industrijski proizvodi IV kv, 2006.

## 7.5. Popis tabela

***Tabela 1.*** Srednje godišnje i godišnje vrijednosti važnijih meteoroloških pojava za period 2002.-2006. godine
***Tabela 2.*** Srednje mjesečne vrijednosti temperature, vazdušnog pritiska i količine padavina za 2006. godinu
***Tabela 3.*** Vrijednosti klimatskih parametara za 2006. godinu
***Tabela 4.*** Oranična površina po načinu korištenja od 2004.-2006. godine
***Tabela 5.*** Zastupljenost obradivih površina po općinama Tuzlanskog kantona (2006.)
***Tabela 6.*** Požnjevena površina, ukupan i prosječan prinos pšenice, ječma i kukuruza za 2006. godinu
***Tabela 7.*** Površina, ukupan i prosječan prinos krompira, jabuke i šljive za 2006. godinu
***Tabela 8.*** Brojno stanje i procenat učešća pojedinih vrsta stoke
***Tabela 9.*** Vrijednost i struktura Bruto domaćeg proizvoda BiH i Federacije BiH u periodu 2004.-2006. godina
***Tabela 10***. Broj domaćinstava i poljoprivrednih gazdinstava po općinama Tuzlanskog kantona
***Tabela 11.*** Poljoprivredna i obradiva površina po stanovniku po općinama Tuzlanskog kantona
***Tabela 12.*** Ratarska proizvodnja
***Tabela 13.*** Bazni indeksi ratarske proizvodnje
***Tabela 14.*** Bazni indeksi ratarske proizvodnje
***Tabela 15.*** Prosjek ratarske proizvodnje
***Tabela 16.*** Prosjek baznih indeksa ratarske proizvodnje
**Tabela 17.** Prosjek lančanih indeksa ratarske proizvodnje
***Tabela 18.*** Proizvodnja krompira i povrtnog bilja
***Tabela 19.*** Bazni indeksi proizvodnje krompira i povrtnog bilja
***Tabela 20.*** Lančani indexi proizvodnje krompira i povrtnog bilja
***Tabela 21.*** Prosjek proizvodnja krompira i povrtnog bilja
***Tabela 22.1.***Prosjek baznih indeksa proizvodnje krompira i povrtnog bilja
***Tabela 22.2.*** Prosjek lančanih indeksa proizvodnje krompira i povrtnog bilja
***Tabela 23.*** Proizvodnja voća
***Tabela 24.*** Bazni indeksi proizvodnje voća
***Tabela 25.*** Lančani indeksi proizvodnje voća
***Tabela 26.*** Proizvodnja voća
***Tabela 27.*** Bazni indexi proizvodnje voća
***Tabela 28.*** Lančani indeksi proizvodnje voća
***Tabela 29.*** Pregled smanjenja stočnog fonda
***Tabela 30.*** Osnovne faktorske relacije na gazdinstvima: stočni fond – zemljište
***Tabela 31.*** Brojno stanje stoke u Tuzlanskom kantonu
***Tabela 32.*** Proizvodnja mlijeka, vune, jaja i meda u TK
***Tabela 33.*** Bazni indeksi stočarske proizvodnje
***Tabela 34.*** Lančani indeksi stočarske proizvodnje
***Tabela 35.*** Bazni indeksi stočnog fonda
***Tabela 36.*** Lančani indeksi stočnog fonda
***Tabela 37.*** Prosjek stočarske proizvodnje
***Tabela 38.*** Prosjek baznih indeksa stočarske proizvodnje
***Tabela 39.*** Prosjek lančanih indeksa stočarske proizvodnje
***Tabela 40.*** Prosjek ukupnog broja grla stoke
***Tabela 41.*** Prosjek baznog indeksa kod ukupnog broja grla stoke
***Tabela 42.*** Prosjek lančanih indeksa kod ukupnog broja grla stoke
***Tabela 43:*** Struktura ruralnih područja Tuzlanskog kantona
***Tabela 45.*** Uvoz i izvoz po područjima SKD – proizvodni princip 2005.
***Tabela 46.*** Neto plaće i zaposleni po djelatnostima u Tuzlanskom kantonu - godišnji prosjek
***Tabela 47.*** Broj stanovnika Tuzlanskog kantona od 1991. do 2006. godine po općinama
***Tabela 48.*** Dinamika stanovništva Tuzlanskog kantona u periodu 1991. do 2006. godine

***Tabela 49.*** Dinamika broj rođenih, umrlih i prirodni prirast na Tuzlanskom kantonu u periodu 1997 – 2006. godine.
***Tabela 50.*** Starosna struktura Tuzlanskog kantona 2001. i 2007. godine
***Tabela 51.*** Radni resursi i njihovi elementi za Bosnu i Hercegovinu, Federaciju Bosne i Hercegovine i Tuzlanski kanton za 2006. godinu
***Tabela 52.*** Dinamika broja zaposlenih i nezaposlenih u Tuzlanskom kantonu 2001.-2006.
***Tabela 53.*** Stope zaposlenih i nezaposlenih u općinama Tuzlanskog kantona 2006. godine
***Tabela 53.*** Stope zaposlenih i nezaposlenih u općinama Tuzlanskog kantona 2006. godine
***Tabela 53.***1. Zaposlenost i plaće u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji u TK
***Tabela 54.*** Obim i dinamika ukupnog spoljnotrgovinskog robnog prometa BiH u periodu 2000.–2006. godine
***Tabela 55.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda BiH u periodu 2000. do 2006. godine
***Tabela 56.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda FBiH u periodu 1998. do 2007. godine
***Tabela 57.*** Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. godine
***Tabela 58.*** Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2006. godine
***Tabela 59.*** Spoljnotrgovinski bilans poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998. do 2005. godine
***Tabela 60.*** Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998. do 2005. godine.
***Tabela 61.*** Struktura uvoza poljoprivredno–prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona (prema procjeni kumulativa za 2006. i 2007. god.)
***Tabela 62.*** Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Tuzlanskog kantona u periodu 1998.-2006. godine
***Tabela 63.*** Novčana podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u TK sa federalnog nivoa (animalna, biljna i regres kamata) u 2007. godini
***Tabela 64.*** Raspored novčane podrške u 2007. godini po Programu utroška sredstava sa kantonalnog nivoa za TK
***Tabela 65.*** Nivo i vrsta novčanih podrški primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa federalnog nivao u TK u periodu 2003. do 2007. godine.
***Tabela 66.*** Nivo i vrsta novčanih podrški primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji sa kantonalnog nivoa TK u periodu 2005. do 2007. godine
***Tabela 67.*** Pregled ukupne podrške primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji TK, u periodu 2003. do 2007. godine, iz federalnog i kantonalnog budžeta
***Tabela 68.*** Ukupna podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji po općinama TK u periodu od 2003. do 2007. godine u KM

## 7.6 Popis slika i grafikona

***Slika 1.*** Broj stanovnika TK 1991-2006.
***Slika 2***. Općine TK prema indeksu rasta stanovništva 2006/1991.
***Slika 3***. Prirodni prirast-broj rođenih i umrlih u TK 1997-2006.
***Slika 4.*** Osnovni starosni kontigenta TK 2001. i 2007. godine
***Slika 5***. Zaposleni i nezaposleni TK 2001/2006
***Slika 6.*** Općine TK prema stopi zaposlenosti i nezaposlenosti 2006. god.
***Slika 7***. Struktura uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. godina
***Slika 8***. Struktura izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Federacije BiH u periodu 1998. do 2007. godina
***Slika 9***. Struktura uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina
***Slika 10***. Izvoz i uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina
***Slika 11***. Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina
***Slika 12***. Struktura izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda TK u periodu 1998. do 2005. godina
***Slika 13***. Udio izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu TK u periodu 1998. do 2005. godina

**Grafikoni**

***Grafikon 1.*** Obim proizvodnje pšenice
***Grafikon 2.*** Obim proizvodnje kukuruza
***Grafikon 3.*** Obim proizvodnje duhana
***Grafikon 4***. Obim proizvodnje soje
***Grafikon 5.*** Obim proizvodnje travno-djetelinskih smješa
***Grafikon 6***. Obim proizvodnje kukuruza za krmu
***Grafikon 7***. Požnjevena površina ratarskih kultura
***Grafikon 8***. Prosječan prinos ratarskih kultura
***Grafikon 9***. Ukupan prinos ratarskih kultura
***Grafikon 10.*** Obim proizvodnje krompira/krumpira
***Grafikon 11.*** Obim proizvodnje kupusa i kelja
***Grafikon 12.*** Obim proizvodnje crnog luka
***Grafikon 13.*** Požnjevena površina povrtarskih kultura
***Grafikon 14***. Prosječan prinos povrtarskih kultura
***Grafikon 15***. Ukupan prinos povrtarskih kultura
***Grafikon 16.*** Obim proizvodnje jabuke
***Grafikon 17.*** Obim proizvodnje oraha
***Grafikon 18***. Obim proizvodnje šljive
***Grafikon 19***. Broj stabala voća
***Grafikon 20.*** Prinos po stablu
***Grafikon 21.*** Ukupan prinos voća
***Grafikon 22.*** Ukupan broj goveda
***Grafikon 23.*** Ukupan broj ovaca
***Grafikon 24.*** Ukupan broj svinja
***Grafikon 25.*** Ukupan broj konja
***Grafikon 26.*** Ukupan broj peradi
***Grafikon 27.*** Ukupan broj koza
***Grafikon 28.*** Ukupan broj kunjića
***Grafikon 29.*** Ukupan broj košnica pčela
***Grafikon 30.*** Obim proizvodnje kravljeg mlijeka
***Grafikon 31.*** Obim proizvodnje vune

***Grafikon 32.*** Obim proizvodnje jaja
***Grafikon 33.*** Obim proizvodnje meda
***Grafikon 34.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa ratarske proizvodnje (1998=100)
***Grafikon 35.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa ratarske proizvodnje
***Grafikon 36.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća (1998=100)
***Grafikon 37.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa proizvodnje krompira i povrća
***Grafikon 38.*** Bazni indeksi ukupnog prinosa proizvodnje voća (1998=100)
***Grafikon 39.*** Lančani indeksi ukupnog prinosa proizvodnje voća
***Grafikon 40.*** Bazni indeksi ukupnog broja goveda (1998=100)
***Grafikon 41.*** Lančani indeksi ukupnog broja goveda
***Grafikon 42.*** Bazni indeksi ukupnog broja ovaca (1998=100)
***Grafikon 43.*** Lančani indeksi ukupnog broja ovaca
***Grafikon 44.*** Bazni indeksi ukupnog broja svinja (1998=100)
***Grafikon 45.*** Lančani indeksi ukupnog broja svinja
***Grafikon 46.*** Bazni indeksi ukupnog broja konja (1998=100)
***Grafikon 47.*** Lančani indeksi ukupnog broja konja
***Grafikon 48.*** Bazni indeksi ukupnog broja peradi (1998=100)
***Grafikon 49.*** Lančani indeksi ukupnog broja peradi
***Grafikon 50.*** Bazni indeksi ukupnog broja koza (1998=100)
***Grafikon 51.*** Lančani indeksi ukupnog broja koza
***Grafikon 52.*** Bazni indeksi ukupnog broja kunića (1998=100)
***Grafikon 53.*** Lančani indeksi ukupnog broja kunića
***Grafikon 54.*** Bazni indeksi ukupnog broja košnica pčela (1998=100)
***Grafikon 55***. Lančani indeksi ukupnog broja košnica pčela
***Grafikon 56.*** Bazni indeksi obima proizvodnje kravljeg mlijeka (1998=100)
***Grafikon 57.*** Lančani indeksi obima proizvodnje kravljeg mlijeka
***Grafikon 58.*** Bazni indeksi obima proizvodnje ovčijeg mlijeka (1998=100)
***Grafikon 59***. Lančani indeksi obima proizvodnje ovčijeg mlijeka
***Grafikon 60.*** Bazni indeksi obima proizvodnje kozijeg mlijeka (1998=100)
***Grafikon 61***. Lančani indeksi obima proizvodnje kozjeg mlijeka
***Grafikon 62.*** Bazni indeksi proizvodnje vune (1998=100)
***Grafikon 63***. Lančani indeksi proizvodnje vune
***Grafikon 64.*** Bazni indeksi proizvodnje jaja (1998=100)
***Grafikon 65***. Lančani indeksi proizvodnje jaja
***Grafikon 66.*** Bazni indeksi proizvodnje meda (1998=100)
***Grafikon 67***. Lančani indeksi proizvodnje meda